શ્રી જ્યોતિષ શિલ્પશાસ્ત્ર વિશારદ આચાર્ય શ્રી જયસિંહ-
સૂરીશ્વરજી ગ્રંથમાળા

ગ્રંથાંક ૩

શ્રી હીરકલશ

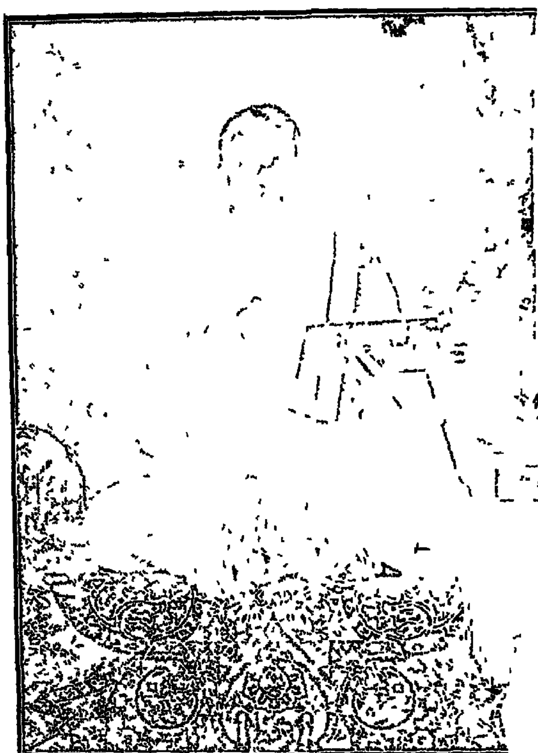
જૈન જ્યોતિષ ગ્રંથ

સંગ્રાહક તથા સંશોધક
લહિયા ગોરધનદાસ લક્ષ્મીરામ ત્રવાડી
પાટણ. (ઉત્તર ગુજરાત)

સંપાદક
શાસ્ત્રી હિમ્મતરામ મહાશંકર જાની
જ્યોતિષાચાર્ય

પ્રાપ્તિસ્થાન
સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ
નાગજી ભૂદરની પોળ, માંડવીની પોળ,
અમદાવાદ

મૂલ્ય. વીસ રૂપિયા

સાહિત્યપ્રેમી મુનીમહારાજશ્રી વલ્લભવિજયજી

દીપક પ્રિન્ટરી • અમદાવાદ

સમર્પણ

સાહિત્યપ્રેમી મુનિમહારાજ

શ્રીવલ્લભવિજયજીને

પ્રસ્તાવના

પ્રસ્તુત ગ્રંથ **હીરકલશ** તેના કર્તા મુનિશ્રી હીરકલશના નામથી હીરકલશ નામે રજુ કરવામાં આવે છે. આમ કરવામાં આશય એ છે, કે ગ્રંથનું ગ્રંથકારે પોતે આપેલું નામ અમારા જાણવામાં નથી ગ્રંથની અંતરંગ બહીરંગ પરીક્ષા કરતાં **જોતિષહીર** નામ ઉપજાવી શકાય છે ખરૂં, પણ શ્રી હીરવિજયજી મહારાજની કૃતિ જોઇશહીરના નામે ઉપલબ્ધ થતી હોઈ ભ્રમ ઉત્પન્ન થવાની પણ શક્યતા રહે છે. તેથી જેમ સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પરિપાટી છે, તેમ આ ગ્રંથ પણ ગ્રંથકારના નામથીજ **હીરકલશ** નામે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં માઘ કવિના શિશુપાલવધને "માઘ કાવ્ય" તેમજ ભટ્ટી કવિના કાવ્યને "ભટ્ટીકાવ્ય" તરીકેજ પ્રસિદ્ધિ મળેલી છે, તેમ આ ગ્રંથને પણ હીરકલશ નામથીજ પ્રસિદ્ધિ મળેલી હતી, અને અહીં પણ તેને કાયમ રાખી **હીરકલશ** નામે જ ગ્રંથનું પ્રકાશન કરવામાં આવ્યું છે.

ગ્રંથકાર

આ ગ્રંથ જુની ગુજરાતી ભાષામાં દુહાઓમાં તેના કર્તાએ લખ્યો છે. અને તેમાં ગ્રથકારનું કવિત્વ સ્ફૂટ થાય છે. ઘણી વખત સંસ્કૃત શ્લોકોમાં પણ જ્યોતિષિક હકીકત રજુ કરવા જતાં ક્લિષ્ટતા આવી જાય છે. જ્યારે અહીં ગ્રંથકારે કુશળતા બતાવી ક્લિષ્ટતાને દૂર જ રાખી છે, અને કવિના નામને સાર્થક કર્યું છે.

આમ તો ગ્રંથકાર જુની ગુજરાતી ભાષાના કવિ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે જ, તેમની કૃતિઓ પણ તેમને કવિ તરીકે સાબીત કરી શકે છે. આ ગ્રંથ જોવાથી આ હકીકત વધુ સ્પષ્ટ થશે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથના કર્તા મુનિશ્રી હીરકલશ મહારાજ છે. તેઓએ આ ગ્રંથમાં પોતાનું નામ ઠેરઠેર મૂકેલું છે. તેઓ પોતે જ્યોતિષી હોવાનું ગૌરવ ધરાવતા હતા. કારણકે જ્યારે ત્યારે તેઓએ "બોલ્યા જોતિષહીર" એમ પોતાની જ્યોતિષી તરીકે ગર્વપૂર્વક રજુઆત કરી છે.

આ ગ્રંથમાં તેમની ઓળખાણ સંબંધી બીજું કશું મળતું નથી. કારણ ગ્રંથ અધૂરો (નહીં જેવો ભાગ રહી ગયો છે. કદાચ ગ્રંથાલંકાર માત્રજ બાકી છે.) છે. પરંતુ તેમના બીજા ગ્રંથોમાં તેમણે પોતાની પૂરી ઓળખાણ આપી છે. ત્યાં તેઓ લખે છે કે:—

(ઢાલ ધન્નારી ચઉપઈરી છેહિલી)

શાસનનાયક વીર જિણેસર, પૂજો જઈ નિતુ ચંદન કેસરિ,
તસ પટિ સોહમ વંસિ,
ગુણ વરણઉં બહુ કંઈ ન જાણઉં શાખા વયગ કુમરની જાણું,
ખરતરગછિ પ્રશંસિ.
શ્રી જિણમાણિકસૂરિ ગુરૂપાટ, નામ જપતાં હુઈ ગહગાટ,
શ્રી જિણચંદ સૂરિંદ.
જસુ નામિઇ સવિ વાદી ભાજઈ કેસરિની પરિ ગુહિરૂ ગાજઈ,
રાજઈ મુણિવર વૃંદ.
શ્રી સાગરચંદ્રસૂરિ આચારિજ જીએ કીયા મોટા જગી કારિજ,
જિણિ ઉથાપિ કુશીલ.
થાપિઉં શીલવંત ગછનાયક એ છઈ મહીપતિ મોટાં વાયક,
પાઈ નમઈ જસુ લીલ.
મહિમરાજ વાચક તસુ શીશ પાટિ તાસુ વલિ વાણારીસ,
દયાસાગર તસુ નામ
તાસુ સીસ પદવી વાણારી ન્યાનમંદિર ગુરૂ મહા વિચારી,
પુહવી સારી મામ.
મહીયલિ તાસ પાટિ વિખાય ગુરૂશ્રી દેવતિલક ઉવઝાય,
તાસુ સીસ સુખદાય.
હર્ષપ્રભુ નામઈ મુનિરાય, હીરકલશ તસ સીસ કહાય.
પામી સુગુરૂ પસાય
સંવત સોલહસઈ ચઉવીસ માહી પૂનિમ બુધ સારીસ,
પુષ્પ નક્ષત્રઈં લેહ.

દેશ સવાલષ નયરી જેહ ધર્મ્મ તણુઉ જિહાં વાધ્યું નેહ,
તિહાં કીઇ ચઉપય એહ.
ઇતિશ્રી સમકિત કૌમદિ ચરીય મઇં સંષેપઇં એ ઉદ્ધરિય,
વિસ્તરિ ગુરૂમુષિ વાણિ.
ભણુઈ ગુણુઇ જે સુણુઇં અહોનિશિ, ઘરિ બઈઠાં તસુથાઇ સવિવસિ,
રિદ્ધિ વૃદ્ધિ કલ્યાંણુ.

—સમ્યક્ત્વકૌમુદી રાસ

ઢાલ ઇકવીસાની

શ્રી ખરતરે ગણુહર ગુરૂ ગોયમ સમઉ નિતિ ઉઠીરે
જિણુચંદ સૂરિ પયનમો
તસુ ગચ્છઈરે સંપ્રતિ પાઠક ગુણુનિલઈ વડગાદી રે
શ્રી વિજયરાજ વસુધા તિલઉ.

છ૬.

વસુધા તિલઉ તસ સીસ બોલઈ સંઘનઈ આગ્રહ કરી
દિસઈ સવાલિખ મે(ડે)ઠ નયરા સદા જય આણુંદ ભરી
સંવત સોલેસે છત્રીસઇ બીજ આસો વદિ કથા
તિહ કહિય સિંહાસણુ બત્રીસી હીરકલસ સુણી યથા
ઈણી ચરિત્તેરે દૂહા ગાહા ચઉપઈ સહુ અંકેરે બાવીસ સઇં
કંઈ અધિકઉ ઉછઉ જે ભાસિઉ અલી, તે સદગુરૂ પાએ
નમિ ષાંમઉ વલી.

—સિંહાસણુ બત્રીસી

સોલહસે સત્તોતર વાસ કર્ણુપુરી નયરી ઉલ્હાસ
જેઠિ પુનિમ ને બુધવારે શ્રી સંવેગિ જોગ અવતાર.
ખરતર ગચ્છ સુવિહત સિણુગાર શ્રી જિનચંદ્રસરિ ગણુધાર
વાદીગંજન સિંઘ અપાર જેહનિ કોઈ તસ્યો થૈકાર
ગુરૂશ્રી દેવતિલક ઉવઝાય હરખપ્રભુ તસુ સીસ કહવાય
તિણુ સદગુરૂનો આયસ લહી હીરકલશ એ ચોપઈ કહી.

—કુમતિવિધ્વંસ ચોપઈ

ગ્રંથકારનો સમય અને ગુરૂપરંપરા

અર્થાત્ તેઓ સત્તરમી સદીના આરંભમાં થએલા ખરતર ગચ્છના જૈન સાધુ હતા, અને તેમનો લેખનકાલ સંવત ૧૬૦૭ થી શરૂ થઈ સંવત ૧૬૪૩ સુધી પહોંચે છે. તેમની ગુરૂ પરંપરા નીચે મુજબ છે.

ખરતરગચ્છના શ્રી જિનમાણિક્યસૂરિની પાટે
જિનચંદ્રસૂરિ—ગચ્છનાયક
સાગરચંદ્રસૂરિ—આચાર્ય
મહિમરાજ—વાચક
દયાસાગર— „
જ્ઞાનમંદિર—વાચક
દેવતિલક—ઉપાધ્યાય
હર્ષપ્રભુ—ગણિ
હીરકલશ—મુનિ

આ ગ્રંથકારના હાલમાં જેટલા ગ્રંથો જાણવા મળે છે, તેમનાં નામ અને રચનાકાલ નીચે મુજબ છે.

રચના સંવત્	ગ્રંથનામ	રચના સ્થલ
૧ સંવત્ ૧૬૦૭	કુમતિ વિધ્વંસ ચોપાઈ	કર્ણપુરી(હાલનું નાગોર)
૨ „ ૧૬૧૨	આરાધના ચોપાઈ	
૩ „ ૧૬૧૬	નાતરાં સંબંધી સજ્ઝાય	
૪ „ ૧૬૧૮	મુનિપતિ ચરિત્ર ચોપાઈ–વીકાનેર	(બીકાનેર)
૫ „ ૧૬૨૨	સ્વપ્ન સજ્ઝાય	રાજલદેસર
૬ „ ૧૬૨૪	સમ્યક્ત્વ કૌમુદી રાસ સવાલખ દેશ	(મેવાડ)
૭ „ ૧૬૩૨	જંબૂ ચોપાઈ–	વાસડે નગર
૮ „ ૧૬૩૬	સિંહાસન બત્રીસી–સવાલાખ દેશ	(મેડતા)
૯ „ ૧૬૪૩	જીભ દાંત–સંવાદ	વીકાનેર

શ્રીયુત મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈના “જૈન ગુર્જર કવિઓ” ના આધારે ઉપર પ્રમાણે ગ્રંથકારના બીજા ગ્રંથો તથા સાહિત્ય પ્રવૃત્તિનો ખ્યાલ મળી શકે છે. ગ્રંથકારનું લેખનકાર્ય લગભગ

છત્રીસ વર્ષ પર્યંત ચાલ્યું છે. અને તેમનો તે સમયનો વિહાર લગભગ મારવાડની દક્ષિણ સરહદ, મેવાડ તથા બીકાનેર પર્યંત હોય તેમ ઠરે છે. તેમના ગ્રંથોમાં તેમણે જણાવેલાં ગ્રંથપૂર્તિ સમયનાં સ્થળો (ગ્રંથકારે તે તે ગામના સંઘને ઉપદેશવા ગ્રંથો રચ્યા હોય તેવો ખ્યાલ ઊભો થાય છે. અને ગ્રંથાલંકારમાંથી તેને પુષ્ટિ-જનક ઉલ્લેખ પણ મળે છે) આ હકીકતની સાબિતી આપે છે. તેમજ આગળ ગાણિતિક પદ્ધતિથી સાબિત પણ કરવામાં આવ્યું છે.

આમ તેમના સાધુજીવનની હકીકત મળી આવે છે. પરંતુ તેમના પૂર્વાશ્રમનું કંઈ પણ જાણવા મળતું નથી.

શ્રીયુત દેશાઈએ પોતાના ગ્રંથમાં પ્રસ્તુત ગ્રંથને જ્યોતિષ-સાર તરીકે દર્શાવ્યો છે, અને તે હીંદી દૂહામાં છે, તેમ જણાવ્યું છે.

જોઈશહીર અને જ્યોતિષસાર

જોઈશહીર નામથી જે ગ્રંથની ગણના કરવામાં આવે છે, તેને જ જ્યોતિષસાર પણ કહેવામાં આવે છે. આ એક ૨૮૭ ગાથાનું પ્રાકૃત પ્રકરણ છે. પ્રાચીન જ્યોતિષ ગ્રંથોમાં કેટલીક જગ્યાએ જ્યોતિ:સાર નામથી પ્રમાણ તરીકેનાં ઉદ્ધરણો માલુમ પડે છે. તે ઉપરોક્ત જ્યોતિ:સારથી બીજાજ કોઈ ગ્રંથનાં છે, અને સંસ્કૃતમાં હોય છે. જ્યારે ઉપરોક્ત પ્રકરણ પ્રાકૃત છે. એટલે પ્રસિદ્ધ ગ્રહલાઘવકાર ગણેશદૈવજ્ઞના પિતા અને કેશવી પદ્ધતિના પ્રણેતા કેશવદૈવજ્ઞે શકે ૧૪૨૦ માં લખેલા મુહૂર્તતત્ત્વ ઈત્યાદિની ગણેશદૈવજ્ઞ આદિની ટીકામાં ઉધ્ધૃત થએલ જ્યોતિ:સાર જુદીજ કૃતિ છે.

પ્રસ્તુતગ્રંથને જો જોઇશહીર કહીએ તો તે ચાલે તેમ છે, અને તેમ કરવામાં આપણને ગ્રંથકારનાજ શબ્દો ઉપયોગી થાય છે. પરંતુ ત્યાંનો સંદર્ભ જોતાં "જ્યોતિષી હીર બોલ્યા" એ શબ્દાર્થ સાચો છે. એટલે તેને ગ્રંથનું નામ ઠરાવી દેવું ઉચિત નથી. જ્યારે ગ્રંથમાં આરંભે કે અંતે (અંત તો છેજ નહિ.) ક્યાંય જ્યોતિષસાર એમ પણ નામ જડતું નથી એટલે શ્રીયુત મોહનલાલ દ. દેશાઈએ તેનું જ્યોતિષસાર નામ શાથી આપ્યું ?

તે સમજાતું નથી. કદાચ કોઈ પોથી ઉપર તેનું તેવું નામ લખેલું હશે, અને તેથી તેમણે તેમ કલ્પ્યું હોય તો બનવા જોગ છે. શ્રીયુત દેશાઈએ ગ્રંથરચનાકાલ જણાવ્યો નથી.

આ ગ્રંથ તેના કર્તાએ સંવત ૧૧૩૩ માં લખ્યો છે. આને માટે અમારી પાસે બહીરંગ પ્રમાણ નથી, પણ અંતરંગ પ્રમાણ છે. જો ગ્રંથની પુષ્પિકા હોત તો ગ્રંથની સમાપ્તિ ક્યારે થઈ તે જરૂર મળત. પણ કમભાગ્યે અમારી પાસે તે અંશ નથી. એટલે અમારે ગ્રંથમાંથીજ શોધી કાઢવાનું રહ્યું છે.

ગ્રંથરચના સમય

જ્યોતિ:શાસ્ત્રની ગણિતશાખાના ગ્રંથમાં કર્તા ગ્રંથરચનાનો કાળ પોતાની મેળેજ દર્શાવે છે. તેના ગણિતનો આરંભ કરતાં તેને તે દર્શાવવો પડે છે. જો આમ ન હોય તો કોઈ પણ જગ્યાએ ઉદાહરણ કે બીજી પ્રક્રિયા અથવા પોતાની વિશેષ યુક્તિ બતાવતાં તેનો વર્તમાનકાળ સંવત શક તે આડકતરી રીતે બતાવી જાય છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથ ગણિતની શાખાનો નથી, મુહૂર્તનો છે. છતાં પ્રસંગવશાત્ આ ગ્રંથના વિષયમાં પણ તેવુંજ બન્યું છે.

ગ્રંથકાર સાતમા પ્રકરણમાં ગાથા ૬૨૦ માં અધિક માસનું જ્ઞાન કરાવતાં લખે છે કે:—

સંવત્ માંહેથી ટાલી જૈ સોલેસો તેત્રીસ
શેષને ભાગ ઉગણીસનો વધતો ધરો સુજગીસ ૬૨૦
બિહું વધે આસુ વધે પંચે શ્રાવણ દાખ
તેરે ભાદ્રવ ચૈત્ર ત્રિહુ ઈગ્યારે વૈશાખ ૬૨૧
આઠે પુરે જેઠ બે સોલે વધે આસાઢ
અધિક માસ તો હીર એ બોલ્યા જ્યોતિષ ગાઢ ૬૨૨

અહીં સંવતમાંથી ૧૬૩૩ બાદ કરી શેષને ઓગણીસથી ભાગ દેવાનું કહ્યું છે. તેનું કારણ જ્યોતિષશાસ્ત્રના જ્ઞાતાઓ જાણે છે કે દર ઓગણીસ વર્ષે પૂર્વે આવેલા અધિક માસ આવે છે. સંવત ૧૬૩૩ માં ગ્રંથકારે ગ્રંથ લખ્યો છે. તે વખતે અધિક માસ આવી ગએલો છે, અને સંવત ૧૬૩૫ માં આશ્વિન અધિક

આવનાર છે. ગ્રંથકારે આ યુક્તિનો ઉપરોક્ત ગાથાઓમાં આશ્રય લીધો છે. એટલે અહીં ગ્રંથકારનો ગ્રંથરચના કાલ સં. ૧૬૩૩ની ઘણીજ નજીકનો છે.

સંવત ૧૬૨૪ માં સમ્યકત્વ કૌમુદીરાસ લખ્યા પછી સંવત ૧૬૩૬ માં ગ્રંથકાર સિંહાસન બત્રીસી લખે છે. આ બે મોટા ગ્રંથોના વચ્ચે બાર વર્ષનો ગાળો છે. ગ્રંથકાર જંબૂ ચોપઈ સં. ૧૬૩૨ માં લખે છે. આ ગ્રંથનું પ્રમાણુ નાનું માલુમ પડે છે. જ્યારે વચ્ચેના બાર વર્ષના ગાળામાં ગ્રંથકારની સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ એકદમ બંધ હોય તેવો ભાસ થાય છે. એટલે તે સમયમાં પ્રસ્તુત ગ્રંથની રચનામાં ધ્યાન આપ્યું હોય તે શક્ય છે. તેમજ ઉપરોક્ત સં. ૧૬૩૩ ની તદ્દન નજીકની સાલમાં ગ્રંથ પુરો કર્યો હોવો જોઈએ. એટલે સં. ૧૬૩૩ માં ગ્રંથ રચાયો તેમ માનીએ તો તેમાં કંઇ ખોટા જેવું નથી.

ગ્રંથસ્વરૂપ

ગ્રંથકારે સાત પ્રકરણમાં આ ગ્રંથ લખ્યો છે. અને જેમ બધા જૈન જ્યોતિષ ગ્રંથકારો વિષયને દ્વાર શબ્દથી ઓળખાવે છે, તેમ આ ગ્રંથકારે પણુ કર્યું છે. તેઓ મંગલાચરણુ પછી તરતજ લખે છે કેઃ—

તિથિ વાર નક્ષત્ર ગ્રહ રાશિ મુહૂરત જોગ
એ સાતેઈ દ્વારિઇં જ્યોતિષઈ કહિસું સંક્ષેપઈ લોગ.

આમ કહ્યા પછી તરતજ તિથિપ્રકરણુ શરૂ કરે છે. અને ત્યારબાદ અનુક્રમે વાર નક્ષત્ર ઈત્યાદિનાં પ્રકરણો કહે છે.

જોગ પ્રકરણુની વિશેષતા

જોગ પ્રકરણુમાં ગ્રંથકારે વર્ષના યોગાનુયોગ કહ્યા છે. જે બીજા મુહૂર્તના ગ્રંથકારોએ કહ્યા નથી. સામાન્ય રીતે મુહૂર્તસ્કંધ ઉપર ગ્રંથ લખનારાઓ પંચાંગનાં પાંચ અંગો તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ અને કરણુની ચર્ચા કર્યા બાદ તિથિવાર અને નક્ષત્રના મિશ્રણુથી થતા વિશિષ્ઠ યોગો ઉપર કહે છે. આ યોગો સિદ્ધિ-યોગાદિના નામથી ઓળખાય છે, અને ત્યારબાદ ગર્ભાધાનથી

લઇ સમાવર્તન સુધીના સોળ સંસ્કારોનાં મુહૂર્ત કહે છે, અને તેમાં વિવાહ સંસ્કાર ઉપર ઘણોજ વિસ્તાર કરે છે. ત્યાર બાદ યાત્રા (પ્રયાણ) અને વાસ્તુ (ગૃહારંભથી ગ્રહપ્રવેશ) પ્રકરણ કહી ગ્રંથની સમાપ્તિ કરે છે. પરંતુ સંહિતાસ્કંધમાં આવતા ગ્રહચાર તેમજ ઉદયાસ્તાદિથી થતા ફલ સંબંધી કશું કહેતા નથી. જ્યારે આ ગ્રંથકારે તેને માટે એક આખું પ્રકરણ રોકયું છે, અને ૨૩૮ ગાથાઓ કહી છે. અને તેમાં પણ સામાન્ય રીતે વર્ષના યોગાનુયોગ સૂચવતા **મેઘમાલા, કલ્પલતા** ઇત્યાદિ સ્વતંત્ર ગ્રંથો કરતાં પણ વિશેષતા છે આ પ્રકરણ ૨૩૮ ગાથાઓમાં પુરૂં ન થતાં મોટું હશે એમ અમારૂં માનવું છે. અને **શ્રીમેઘવિજય** ઉપાધ્યાયના **મેઘમહોદય** (વર્ષપ્રબોધ) ની માફક સ્વતંત્ર ગ્રંથ જેવું હશે.

અમને જેટલો ભાગ મળ્યો છે, તેટલાથીજ અમો તેને ઈતર વર્ષના યોગાનુયોગ દર્શાવતા મેઘમાલાદિ ગ્રંથો કરતાં વિશેષ માનીએ છીએ. અને જે હકીકતો તે ગ્રંથકારો નથી આપી શકયા તે આ ગ્રંથકારે આપી પોતાની કુશળતા દર્શાવી છે.

ગ્રંથકારની કુશળતા

ગ્રંથકારે આ પ્રકરણમાં એક પંચાંગ ઉપરથી બીજું પંચાંગ બનાવવાની રીતિ, અધિક માસમાં જૈન અને જૈનેતર માન્યતાનો ભેદ, દિનમાન, રાત્રિમાનનું આનયન, લગ્નસાધન, રાત્રીએ નક્ષત્ર ઉપરથી (આકાશમાં દેખાતા નક્ષત્રથી) ઇષ્ટકાલ સાધન, દિવસે છાયા ઉપરથી ઈષ્ટકાલ સાધન ઈત્યાદિ વિષયો ચર્ચ્યા છે. જો કે લગ્નસાધન, નવાંશાનયન ઈત્યાદિ બીજા મુહૂર્તિક ગ્રંથકારો વિવાહ પ્રકરણમાં પ્રસંગ આવતાં દર્શાવે છે; તેમ આ ગ્રંથકારે પણ દર્શાવ્યું છે. છતાં અહીં આ પ્રકરણમાં જાતકપદ્ધતિ ગ્રંથકારો તેમજ પંચાંગરચનાના ગણિતના ગ્રંથકારોની જેમ પંચાંગાનયન અને ઈષ્ટકાલ સાધન ઉપર જે લખ્યું છે, તે ગ્રંથકારના જ્યોતિષ-શાસ્ત્રના વિશાળ જ્ઞાનને તેમજ કુશળતાને દર્શાવે છે.

ह्रीं

આરંભસિદ્ધિ અને હીરકલશ

જૈન સમુદાયમાં વર્તમાનમાં આરંભસિદ્ધિ ગ્રંથનો સારો પ્રચાર છે. આ ગ્રંથની સાથે હીરકલશની સરખામણી રસપ્રદ થઈ પડશે; એમ ધારી અહીં કંઈક તેવો યત્ન કરીશું.

આરંભસિદ્ધિના કર્તા શ્રીમાન્ ઉદયપ્રભદેવસૂરિ આ ગ્રંથકારના પૂર્વગામી છે. શ્રીઉદયપ્રભસૂરિજીએ પાંચ વિમર્શમાં અગીઆર દ્વારમાં પોતાના ગ્રંથની રચના કરી છે. આ ગ્રંથમાં ગ્રંથકારે જૈન સાધુસમાજને ઉપયોગી થવાય તે દૃષ્ટિબિંદુ રાખીને શક્ય તેટલી બધીજ ચર્ચા કરી છે. અને તેમાં શાસક તરીકે પોતે ઉભા રહ્યા છે. તેઓ તો આરંભમાંજ કહે છે:—

> दैवज्ञदीपकलिकां व्यवहारचर्या-
> मारम्भसिद्धिमुदयप्रभदेव एताम् ।
> शास्ति क्रमेण तिथिवारभयोगराशि
> गोचर्यकार्यगमवास्तुविलग्नमिश्रैः ॥

અહીં તેઓ શિષ્યોને જ્યોતિષશાસ્ત્ર વિષયક શાસન (ઉપદેશ) કરે છે. અને તેથી शास्ति ક્રિયાપદનો ઉપયોગ કર્યો છે.

અને તેથીજ આગળ જતાં મુહૂર્તો કહેતાં અમુક નક્ષત્રોમાં અમુક કાર્ય કરવું, એમ ન કહેતાં અમુક દિવસે અમુક નક્ષત્રે અમુક કાર્ય ન કરવું એમ શાસન કરે છે બીજું વળી સાધુઓને અનુપયોગી એવું વિવાહપ્રકરણ તેઓ બહુજ સંક્ષેપમાં કહે છે, જ્યારે દેવમંદિર, આચાર્યાભિષેક ઈત્યાદિક કાર્યો જે સાધુસમાજને અવશ્ય જ્ઞાતવ્ય છે, તેના ઉપર વિસ્તાર કરે છે. અર્થાત્ તેમનો ગ્રંથ તેમણે સાધુઓને, પ્રયાણ, પ્રતિષ્ઠા, આચાર્ય—અભિષેક ઇત્યાદિ વ્યવહાર કાર્યોનાં મુહૂર્તોનું જ્ઞાન કરાવવાના હેતુથી લખ્યો છે. તેમનો ગ્રંથ તેઓ જૈન સાધુઓ માટેજ લખે છે, તેમ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે. ગ્રંથના અંતમાં જતાં પણ તેઓ કહે છે કે:—

> इति वक्तव्यता येयं भूपालस्याभिषेचने ।
> आचार्यस्याभिषेकेऽपि सा सर्वाप्यनुवर्तते ॥

હીરકલશમાં તેમ નથી. ઇતર જૈનેતર ગ્રંથકારોની માફક તેમણે અમુક યોગાનુયોગમાં અમુક કાર્ય કરવું તેમ જણાવ્યું છે. તેમજ જૈન સાધુસમાજને અનુપયોગી મુહૂર્તો (ગર્ભાધાન મદિરાપાન, શસ્ત્રધારણ) પણ તેમણે કહ્યાં છે. એટલુંજ નહિ, પણ વિવાહ પ્રકરણને અધિકૃત કરી વિસ્તાર કર્યો છે.

અર્થાત્ આ ગ્રંથકાર ઉપર આરંભસિદ્ધિની છાપ પડી લાગતી નથી, પણ બીજા જૈનેતર ગ્રંથોના અવગાહનની વિશેષ અસર છે.

અને આથી જે વિષયોનો આરંભસિદ્ધિમાં સમાવેશ નથી, અથવા વિસ્તાર નથી, તે બધું આ ગ્રંથમાં છે. જો કે આરંભ-સિદ્ધિકારે તેમજ તેમના ભાષ્યકારે બનતા સુધી બધાજ વિષયોનો સંનિવેશ કર્યો છે, છતાં વિસ્તાર થઇ શકયો નથી, એટલે તે ગ્રંથમાં સામાન્ય જનસમુદાયને વિશેષની અપેક્ષા રહી જાય છે. જ્યારે આ ગ્રંથમાં તેમ બનતું નથી.

આરંભસિદ્ધિકારનું પાંડિત્ય હીરકલશકાર કરતાં વિશેષ હોય તે સ્વાભાવિકજ છે, અને તેમનું સ્થાન પણ મોટું છે. તેમનો ગ્રંથ સંસ્કૃતમાં છે. જ્યારે હીરકલશ ગુજરાતીમાં છે, એટલે તેટલા પૂરતી તે એની સમતુલા તો નજ થઈ શકે પરંતુ હીર-કલશનું જ્યોતિષશાસ્ત્રવિષયકજ્ઞાન જૈનેતર ગ્રંથોના અવગાહનથી વધેલું અને વિપુલ હતું, એમ કહેવામાં કંઈજ ખોટું નથી.

ગ્રંથકારના આધારભૂત ગ્રંથો.

ગ્રંથકારે વિષયનો વિમર્શ કરતાં ઇતર ગ્રંથકારોની ચર્ચા બહુજ ઓછી કરી છે કેટલીક જગ્યાએ પાઠાંતર તરીકે અથવા રીત્યંતર તરીકે કહ્યું છે. ત્યાં માલુમ પડે છે કે તે બીજાના મતની ચર્ચા કરે છે, પણ ત્યાં વિવાદશૈલી જોવામાં આવતી નથી. તેમજ તે ગ્રંથકારનું નામ પણ આવતું નથી. એટલે હીરકલશે કયા કયા ગ્રંથો નજર સમક્ષ રાખી આ ગ્રંથની રચના કરી છે, તે કહેવું દુર્ઘટ થઇ પડયું છે છતાં પણ શ્રીપતિભટ્ટ કૃત 'રત્નમાલા' તેની સમક્ષ છે, એમ કહેવામાં જરા પણ ખમચાવા જેવું નથી.

નિશિ પ્રમાણ ઘડી આધી કરી માંહે ચઉદશ મેલી
પળો તીસે કવિ કરી ઘડી તે પણ તેણ ઇમ ભેલી
બાકી પણ વીતી ઘડી લાગઈ વાર તી વાર
રત્નમાલ એ હીર કહે જાણી કરો વિચાર.

વાર પ્રકરણના આરંભમાંજ ગાથા. ૪૬–૪૭ માં ગ્રંથકાર પોતેજ વાર ક્યારે બેસે તે વિષયમાં રત્નમાલાના પ્રકારને અનૂદિત ન કરતાં તદુત્પન્ન સિદ્ધ અંકને ઉપયોગમાં લઈ પોતે જે સ્થાનમાં છે, ત્યાંની વાર પ્રવૃત્તિ કહે છે અને "રત્નમાલા" કહે છે, એમ વિધાન કરે છે.

અહીં ગ્રંથકારને રત્નમાલાનું પ્રમાણ આપવાની જરૂર પડી છે. પોતે ગુજરાતની ઉત્તર સરહદ ઉપર છે. એટલે ત્યાં વારપ્રવૃત્તિ ક્યારે થાય તે ગણિતથી ઠરાવી નિષ્પન્ન અંક કહે છે, એટલે જે અંકનિષ્પત્તિ થઇ તે કેવી રીતે આવી તેને માટે તેમને રત્નમાલાનો હવાલો આપવો પડ્યો છે, અહીં આરંભસિદ્ધિકાર કરતાં પણ ગ્રંથકાર પોતાની વિશેષ જ્યોતિષિક કુશલતાનો પરિચય આપે છે.

શ્રીપતિનો પ્રકાર નીચે મુજબ છેઃ—

वारप्रवृत्तिं मुनयो वदन्ति सूर्योदयाद्रावणराजधान्याम् ।
ऊर्ध्वं तथाधोऽप्यपरत्र तस्माच्चरार्धदेशान्तरनाडिकाभिः ।
चरार्धदेशान्तरयोर्वियोगो योगोऽथ पानीयपलैश्च सम्यक्
सूर्योदयादूर्ध्वमृणे धनेऽधो वारप्रवृत्तिं मुनयो वदन्ति ॥

અર્થાત્ લંકા (વિષુવવૃત્તનો પ્રદેશ) માં સૂર્યોદય થાય, ત્યાંથી વારપ્રવૃત્તિ થાય, (વાર બેસે) એમ મુનિયો કહે છે, અને તેથી પોતાના ઇષ્ટસ્થલનાં ચરાર્ધ તથા દેશાન્તરઘટિકાના યોગાઃ-ન્તર તુલ્ય પલોએ સૂર્યોદયથી પહેલાં અથવા પછી પોતાના ઇષ્ટ સ્થાનમાં વાર પ્રવૃત્તિ થાય છે.

ચરસાધન કરવામાં સૂર્ય સ્પષ્ટિકરણ તેમજ સ્વદેશીય પલભા ઉપરથી ચરખંડાદિ જ્ઞાન કરવું જરૂરી છે. અને ત્યાર બાદ ચર

આવે. આમ ચરસાધન કરવામાં ગણિતનો આશ્રય લેવો પડે છે. તેથી તેને બાજુ ઉપર મૂકી ગ્રંથકારે પોતાના સ્થાનમાં મેષારંભે (સાયન) એટલે કે શૂન્ય ચરપલ વખતે માત્ર જે દેશાંતર સંસ્કાર રહે તેને લઈ તેટલી પળો પછી પોતાના સ્થાનમાં લંકાના સૂર્યોદય પછી સૂર્યોદય થનાર હોઈ પોતાના ત્યાંના સૂર્યોદય પહેલાં લંકામાં સૂર્યોદયે વાર પ્રવૃત્તિ થએલી હોઈ ત્યાંથી વાર પ્રવૃત્તિ બતાવી છે.

ગ્રંથકાર કહે છે કે રાત્રિમાનના અર્ધમાં ૧૪ાા ઘડી ઉમેરો એટલે વારપ્રવૃત્તિ થશે.

હવે સાયનમેષારંભે સર્વત્ર ૩૦ ઘડીનો દિવસ અને ૩૦ ઘડીની રાત્રિ હોય છે. તે દિવસે સર્વત્ર ચરાભાવ હોય છે. એટલે કેવલ દેશાન્તર તુલ્ય અંતરે લંકાથી પોતાના ઇષ્ટ સ્થાનમાં સૂર્યોદય થાય છે. અને લંકાના સૂર્યોદય વખતેજ ઉજ્જયિનીની મધ્યરેખાના દરેક નગરોમાં સમાન સૂર્યોદય રહે, આથી મધ્યરેખાથી પૂર્વના દેશોમાં પહેલાં અને પશ્ચિમના પ્રદેશમાં પછીથી સૂર્યોદય થાય.

મધ્યરેખા અને સ્થાનીયરેખાના અંતરને દેશાન્તર કહે છે, તેમજ મધ્યરેખાના સૂર્યોદયથી વાર પ્રવૃત્તિ થાય છે.

જો ઇષ્ટિ સ્થાન મધ્યરેખાથી પૂર્વમાં હોય તો સૂર્યોદય થયા પછી વાર પ્રવૃત્તિ થાય, અને પશ્ચિમમાં હોય તો સૂર્યોદય પહેલાં થાય.

ત્રીસ ઘડીની રાત્રિ તથા ત્રીસ ઘડીનો દિવસ હોઈ મધ્ય રાત્રિ પછી પંદર ઘડીએ સૂર્યોદય થાય.

પરંતુ ઇષ્ટસ્થાન અને મધ્યરેખામાં સૂર્યોદય આગળ કે પાછળ થનાર હોઈ વારપ્રવૃત્તિ એટલે મધ્યરેખાના સૂર્યોદયમાં અને સ્થાનીય સૂર્યોદયમાં અંતર રહેજ. આ અંતર જેટલું હોય તેટલી પળો પંદરમાં ઓછી વત્તી થાય.

અમદાવાદ અને મધ્યરેખા વચ્ચે ૩૨ પલોનું ગણિત સિદ્ધ અંતર છે. એટલે અમદાવાદમાં ૧૪ ઘડી ૨૮ પલે વાર પ્રવૃત્તિ થાય.

આપણા ગ્રંથકાર ૧૪ ઘડી ૩૦ પલે મધ્યરાત્રિ પછી વાર

પ્રવૃત્તિ થાય તેમ બતાવે છે, માટે તેઓ અમદાવાદના રેખાંશની બહુજ નજીકના પૂર્વ તરફના રેખાંશનો આશ્રય લે છે.

ગ્રંથકારના ઈતરગ્રંથોની રચનાનાં સ્થાનો જોતાં તેઓ તે સ્થાનના પ્રદેશનો જ ઉલ્લેખ કરી રહ્યા છે, એમ સ્હેજે સમજાય તેમ છે.

આમ ગાણિતિક કુશળતા દર્શાવી પોતે જે પ્રકારથી આ અંક-નિષ્પત્તિ કરી શક્યા છે, તે દર્શાવી દે છે. અર્થાત્ ગ્રંથકારે શ્રીપતિ ભટ્ટની "રત્નમાલા" નો આશ્રય લીધો છે, અને તેનું સારૂં અવગાહન કર્યું છે, તે સ્પષ્ટ થાય છે. અને પ્રસ્તુત ગ્રંથ રચવામાં તેનો ઉપયોગ કર્યો છે, એ નિર્વિવાદ છે.

વાર પ્રવૃત્તિના સંબંધમાં આવુજ પ્રસિદ્ધ મુહૂર્તદીપકકાર મહાદેવ ભટ્ટે પણ કર્યું છે. મહાદેવભટ્ટ ભુજ (કચ્છ) માં સંવત ૧૭૧૮ ની લગભગ થઈ ગયા છે. તેઓ કહે છે કેઃ—

राज्यर्धं स्वयुतं सपादमनुयुक् वारप्रवृत्ति ततो
होरा सार्धघटीद्वयाद्विनपतेः षष्ठस्य षष्ठस्तथा ॥

અહીં તેઓ રાત્ર્યર્ધમાં સવાચૌદ ઘડી ઉમેરવાનું કહે છે. અર્થાત્ તેઓ મધ્યરેખાથી ૪૫ પળ જેટલા અંતરે પશ્ચિમમાં છે. ભુજની રેખાન્તર પલ ગણિતસિદ્ધ ૪૫ છે. અર્થાત્ તેઓ ભુજમાં હતા તે સાબીત થઈ શકે છે.

મૂળ ગ્રંથ.

આ ગ્રંથ કેવડો મોટો છે, તેનું વાસ્તવિક પ્રમાણ અમારી પાસે નથી, પરંતુ અમને જે મળ્યું છે, તે ઉપરથી ગ્રંથ લગભગ ૧૦૦૦ દુહા (અથવા ગાથા) માં લખાએલો છે. અહીં અમે ૯૬૦ ગાથાઓ લીધી છે, અને ત્યાંથી પછી થોડામાંજ સમાપ્તિ થઇ હશે એમ અનુમાન થાય છે. કારણ ગ્રંથકારને કહેવાનું લગભગ બધુંજ ૯૬૦ ગાથામાં આવી જાય છે. નજીવો ભાગ રહી જાય છે. જે ગ્રંથાલંકાર પહેલાં ૨૦–૨૨ ગાથામાં સમાઈ જાય

તેમ છે. અને ત્યાર બાદ ૨૦ જેટલી ગાથાઓમાં ગ્રંથાલંકાર માનીએ તો ૧૦૦૦ ગાથાનો ગ્રંથ સ્હેજે થઈ જાય છે.

પ્રતશોધન અને ગાથાસંગ્રહ.

આ ગ્રંથની પ્રતો ત્રૂટક મળે છે. જૈનગુર્જરકવિઓના કર્તાને પણ અધુરી પ્રતો મળી છે. ભાઈ ગોરધનદાસે ઘણી મહેનતે જુદાં જુદાં સ્થળોના પરિભ્રમણને અંતે ૯૬૦ ગાથાઓનો સંગ્રહ કરી આપ્યો છે. તેમને જે સામગ્રી મળી તે ઉપરથી તેઓ નોંધતા ગયા છે. તેમજ પાઠાંતર પણ આપતા ગયા છે, અને અમુક પ્રતમાં આ છે, અને અમુકમાં નથી તેવી નોંધો પણ કરી છે. તેમની નોંધોમાંથી મહારાજશ્રી જસવિજયજીની પ્રત, ડભોઈની આચાર્ય વિજયજંબૂસૂરિજીના ભંડારની પ્રત અને બાકીની પાટણની પ્રતોનો તેઓએ ઉલ્લેખ કર્યો છે, અને તેમણે જે રીતે ગાથાઓ (જે સ્વરૂપમાં) લખી આપી તે સ્વરૂપમાંજ અહીં રજુ કરવામાં આવી છે. એટલે ભાષાશાસ્ત્રીઓની દૃષ્ટિએ આ ભાષા વિક્રમની સત્તરમી સદીનાં પ્રારંભકાળની ભાષા છે કે કેમ તે વિચારવાનું રહે છે. પરંતુ તેમાં ગોરધનદાસને કંઈ દોષારોપણ જેવું રહેતું નથી તેમણે તો સંગ્રહ માત્ર કર્યો તે જ ધન્યવાદ પાત્ર છે.

ગોરધનદાસનું કાર્ય અને ટીકા.

ભાઇશ્રી ગોરધનદાસે ઘણી મહેનતથી આ કાર્ય કર્યું છે. તે તો આ ગ્રંથના પ્રકાશક ભાઈ સારાભાઇ નવાબના મોઢેથી મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજીએ જે કહેલું તે સાંભળ્યું ત્યારે ખાત્રી થઇ કે લગભગ દશ વર્ષ પર્યંત તેઓએ સંગ્રહ કરવાની પાછળ મહેનત કરી છે.

તેમણે આટલુંજ કરી રહેવા દીધું નથી. પરંતુ ત્યાર બાદ તેઓએ ગાથાઓના અર્થ સમજી તે ઉપર ટીકા લખવાનું કામ કર્યું છે તેઓએ યથામતિ ટીકા લખી છે. ટીકામાં તેઓએ ગ્રંથકારની ગાથાઓને જ્યોતિર્મયૂખ, જ્યોતિ:સાર, સહદેવના ગ્રંથમાંથી કવિતો ઈત્યાદિ દ્વારા પુષ્ટિ આપી છે. તેમજ પ્રધાન

મુહૂર્તના ઉપાંગમાં આવતાં મુહૂર્તો માટે શ્લોકો ટાંક્યા છે. ચક્રો બનાવ્યાં છે. તેમજ સાધુઓ, યતિઓ વગેરેને પૂછપરછ કરી ગ્રંથના વિષયનું ચર્ચા દ્વારા વિસ્ફોટન કર્યું છે. તેમની આ મહેનત ઉલ્લેખનીય છે. ગ્રંથની પૂર્તિ થવા માટે આવશ્યક બધુંજ કરવા તેમણે મહેનત કરી છે. મુખ્યત્વે તેમણે તેમની પ્રાંતીય પ્રણાલિકાનો તથા મેવાડ આદિ પ્રાંતોના જૈન/જૈનેતર સમાજમાં ઉપયોગમાં લેવાતાં મુહૂર્તાદિ માટે સારો પ્રકાશ પાડ્યો છે. અને લૌકીક શબ્દો કે જે વિદ્વાન જ્યોતિષીઓની પણ જાણ બહારના હોય છે, તે બધાનો આમાં સારામાં સારી રીતે સમાવેશ કરી એક ઉપકારક કાર્ય કર્યું છે.

મારી વાત.

ભાઈશ્રી ગોરધનદાસે પચીસ પ્રકરણોમાં આ ગ્રંથને વહેંચી નાખી પોતાની ટીકા સાથે મોટા થોકડા રૂપે તૈયાર કર્યો. અને તે તેવા સ્વરૂપમાં શ્રી સારાભાઈ નવાબને છાપવા આપ્યો.

શ્રીયુત નવાબે તેની પ્રેસકોપી કરવા માંડી અને તેની પ્રસ્તાવના લખવાનું મને સોંપ્યું. સમગ્ર વસ્તુને જોઈ જતાં પ્રથમ દૃષ્ટિએજ મને લાગ્યું કે ભાઈ ગોરધનદાસના હાથે આ ગ્રંથના અંગ-પ્રત્યંગનો ગ્લાનિજનક વિચ્છેદ થઈ ગયો છે.

અને આથી તેનું પુનઃ સંપાદન કરવા શ્રીયુત સારાભાઈને કહેતાં તેમણે તે કાર્ય મનેજ સોંપ્યું, અને તેથી મેં વિષય વિમર્શનથી પ્રકરણ વાર ગાથાઓનું સંકલન કર્યું. અને તે ક્રમે ગોરધનદાસની ટીકામાંથી છ પ્રકરણ સુધીની ટીકા ઉપયોગમાં લઈ ગાથાવાર યોજી દીધી છે. આમ કરવામાં મારે ઘણી છૂટ લેવી પડી છે. અને કેટલીક જગ્યાએ તો તેમની મતલબ માત્ર ધ્યાનમાં લઇ મેં પોતેજ ટીકા લખી દીધી છે.

આમ હોવા છતાં કેટલીક જગ્યાએ ગોરધનદાસની ટીકા ગાથાઓના અર્થને સ્પષ્ટ ન કરતી હોઇ મેં ભાવાર્થ પણ લખ્યો છે. તેમજ ટીપ્પણીમાં ટીકામાં દર્શાવેલા શ્લોકોનું સ્પષ્ટિકરણ કર્યું

છે. અને વિસંવાદી વિષયો ઉપર નિશ્ચયાત્મક ટીપ્પણીઓ કરી છે.

ગ્રંથકારની ગ્રંથારંભની બીજી ગાથાને ખ્યાલમાં રાખી તે મુજબ સાત પ્રકરણોની મેંજ યોજના કરી છે, અને વિવાહ, યાત્રા, વાસ્તુ ઇત્યાદિને મુહૂર્ત પ્રકરણમાં અવાંતર પ્રકરણ તરીકે યોજ્યાં છે.

સાતમા જોગપ્રકરણ ઉપર ગોરધનદાસની ટીકા નિરર્થક લાગવાથી તે છોડી દઈ મેં પોતેજ વિવેચન કર્યું છે.

આમ આ ગ્રંથ બને તેટલો શુદ્ધ, સ્પષ્ટ અને સુંદર બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. મને કેટલી સફળતા મળી છે, તે તો સંપાદન-કલાના વિદ્વાનો અને આ વિષય (જ્યોતિષ) ના નિષ્ણાતો નક્કી કરશે.

આ ગ્રંથનો ઉપયોગ કરનારા વર્ગને થોડી ઘણી પણ સહાય થાય, તેમજ ગ્રંથકારની કૃતિનું અંગવિચ્છેદન ન થતાં તે સર્વાંગ સુંદર રહે એટલીજ મેં અભિલાષા રાખી છે, અને ભગવાનની કૃપાથી તેમ બન્યું છે, એમ મારૂં માનવું છે પછી તો તેની ઇચ્છા !

માગશર વદ ૭ શનિવાર
સંવત ૨૦૦૪
મણિયાશાની ખડકી, ખાડીઆ
અમદાવાદ

હિમ્મતરામ મહાશંકર જાની.

ॐ ह्रीँ श्रीँ पार्श्वनाथाय नमः

શ્રી હીરકલશ

તિથિપ્રકરણ ૧

સહગુરુ સામિ શ્રી સરસતિ સુમરી સુવચનસાર
જોઇશના દૂહા કહીશ બાલબોધ હિતકાર ૧
તિથિ વાર નક્ષત્ર ગ્રહ રાશિ મુહૂરત જોગ
એ [1]સાતે દ્વારેણુંઇં જ્યોતિષઇ કહિસુ સંક્ષેપઇ ભોગ ૨

જ્યોતિષશાસ્ત્રના નામથી જે શાસ્ત્રનું દ્યોતન થાય છે, તે શાસ્ત્રના ત્રણ મુખ્ય અને બીજા ઘણા અવાન્તર ભેદ છે. ત્રણ મુખ્ય વિભાગો (૧) સિદ્ધાન્ત (૨) સંહિતા અને (૩) હોરા એ નામે ઓળખાય છે. આ વિભાગોને સ્કંધ કહેવામાં આવે છે. અને એટલા માટે ત્રિસ્કંધ જ્યોતિષશાસ્ત્ર એમ કહેવાનો રીવાજ છે.

જે ગ્રંથને લઈ આ વિવરણ લખાય છે, તે સંહિતા સ્કંધના મુહૂર્ત વિભાગનો ગ્રંથ છે. અને સામાન્ય રીતે જ્યોતિષશાસ્ત્રનું પ્રથમ પગથીયું આ મુહૂર્તસ્કંધ છે, જેથી તેનો આરંભ સામાન્ય પરિભાષાથી લઈ કરવામાં આવે છે.

સંપૂર્ણ જ્યોતિષશાસ્ત્રના એક ઉદાહરણ રૂપે પંચાંગ નામથી એક પુસ્તક જ્યોતિષીઓ તરફથી દરવર્ષે બહાર પડે છે. આ પંચાંગમાં માસ, પક્ષ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ, કરણ ઇત્યાદિ તેમજ અમુક અમુક દિવસોના પ્રાતઃકાલિક અથવા મિશ્રમાન કાલિક સ્પષ્ટ ગ્રહો, ગ્રહોનાં રાશિ પરિવર્તન, વક્ર, ઉદય, અસ્તના સમય, સૂર્ય-ચંદ્રનાં ગ્રહણ ઇત્યાદિનું સ્પષ્ટિકરણ કરેલું હોય છે.

પંચાંગ એટલે પાંચ અંગ તિથિ. વાર, નક્ષત્ર, યોગ અને કરણ એ મુખ્ય પાંચ અંગોને લઈ તેને પંચાંગ કહે છે. કેટલીક

---

૧ સાતઇસુ

વખત તેને ટીપણું એમ પણ કહે છે. ટીપણું કહેવામાં ટીપ કરવી અર્થાત્ નોંધ કરવી, એ સામાન્ય શબ્દાર્થ ઉપરથી તિથિવાર ઇત્યાદિની જેમાં નોંધ હોય તે ટીપણું એમ રૂઢ થઈ ગયું છે. હાલમાં બીજી નોંધોને ટીપણું કહેતા નથી, ખાલી ટીપ્પણુ કહે છે. પરંતુ પંચાંગનો ટીપણું શબ્દ રૂઢ થઈ ગયો છે.

પ્રથમના સમયમાં (તેમજ હાલમાં પણુ મારવાડ ઇત્યાદિ કેટલાક પ્રદેશોમાં) જોશીઓ હાથે લખેલાં ટીપણાં વાપરતા. પરંતુ હાલમાં તે છપાએલાં મળે છે. હાથે લખતા ત્યારે પ્રાચીન પદ્ધતિ પ્રમાણે એક કાગળને બીજો ચોઢી મોટું ઓળીયું કરતા. પરંતુ હાલમાં છાપખાનાની સવડને લઈ ચોપડીના આકારમાં પંચાંગો છપાય છે. છતાં કેટલાક વિભાગોમાં હજી પણ હાથે લખેલાં પંચાંગોને વધુ માનની દૃષ્ટિએ જુએ છે. આ રીવાજ જૈન યતિઓમાં દેલવાડા (મેવાડ) વગેરે ગામોમાં હજુ ચાલુ છે.

પંચાંગનાં પાંચ અંગોનું એક બીજા સાથે મિશ્રણ થવાથી કેટલાક વિશિષ્ટ યોગો બને છે, અને તે ઉપરથી અમુક નિયમો મુજબ વિશિષ્ટ દિવસ નિશ્ચિત કાર્ય માટે શોધી કાઢે છે, તેને મુહૂર્ત કહે છે. માન્યતા એવી છે કે આ પ્રમાણે જે જુદા જુદા યોગો છે; તે યોગોમાં જુદાં જુદાં કાર્યો કરવાથી લાભ અથવા નુકશાન થાય છે.

આ પાંચે અંગો કઇ કઇ દિશામાં પોતાનો અધિકાર ધરાવે છે, તેની સમજુતી આપતાં સહદેવ જોશી કહે છે કે:—

વાર વાયવ્યે તિથિ ઉત્તરે, નક્ષત્ર દક્ષિણે જાંણ;
યોગ આવે પૂરવ થકી, કરણુ આકાશ વખાંણુ.
સહદેવ જોશી ઇમ કહે, એહ પંચાંગ પ્રમાણુ. ૧

વારનું મહત્વ વાયવ્ય ખૂણામાં, તિથિનું ઉત્તર પૂર્વમાં, નક્ષત્રનું દક્ષિણ પશ્ચિમમાં, યોગનું પૂર્વાદિ ચારે દિશાઓમાં, અને

ફરણનું આકાશ માર્ગે સર્વ દિશાઓમાં પ્રબલતાપણું હોવું જોઈએ.

એક વર્ષના બાર મહીના-માસ હોય છે. કાર્તિક આદિ મહીનાઓનાં નામ-

(૧) કાર્ત્તિક, કાતિ, કત્તિ અને કારતક. (૨) માર્ગશીર, મિગસર, માર્ગ, મૃગશીર્ષ અને માગશર. (૩) પોષ, પુસ અને પોસ. (૪) માઘ, મ્હા અને માહ. (૫) ફાલ્ગુણ, ફગ્ગુણ અને ફાગણ. (૬) ચઈતર, ચેત, ચેત્ર અને ચૈત્ર. (૭) વેસાખ, વઈસાખ અને વૈશાખ. (૮) જ્યેષ્ટ, જ્યેષ્ઠ, જીઠ્ઠ અને જેઠ. (૯) અસાઢ, આસાઢ, આષાઢ અને આસાડ. (૧૦) સરાવણ અને શ્રાવણ. (૧૧) ભાદ્રવો, ભાદ્રપદ અને ભાદરવો. (૧૨) આશ્વિન, અશ્વિન, આસોજ, આસુ અને આસો. એમ જુદા જુદા પ્રાંતોમાં નામના ઉચ્ચાર કરે છે.

બાર માસનાં સંસ્કૃત અને દેશી પર્યાય વાચક નામ.

(૧) ચૈત્ર=ચેત, ચૈત્રિક અને મધુ. (૨) વૈશાખ=માધવ, રાધ અને વૈસાખ. (૩) જ્યેષ્ઠ=જેઠ, શુક્ર અને તપન. (૪) આષાઢ=શુચિ, અસાઢ અને અહાડ. (૫) શ્રાવણ=નભ, શ્રાવણિક, સાવન. (૬) ભાદ્રપદ= પૌષ્ઠપદ, ભાદ્ર, ભાદોં, ભાદવ અને નભસ્ય. (૭) આશ્વિન=ઇષ, અશ્વયુજ, કવાર અને કુંઆર. (૮) કાર્ત્તિક=કાર્ત્તિકિક, બાહુલ, કાતિક અને ઊર્જ. (૯) માર્ગશીર્ષ=મગશિર, મિગસિર, અગ્રહણ, અગહન, માર્ગ, આગ્રહાયનિક, સહસ અને નાસારી. (૧૦) પૌષ=સહસ્ય, પૂસ અને તૈષ. (૧૧) માઘ=તપ, માહ. (૧૨) ફાલ્ગુન=ફાલ્ગુનિક અને તપસ્ય. જ્યોતિષસાર નામના ગ્રંથના આધારે દરેક માસનાં તથા તે તે માસના સૂર્યનાં નામો-

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત નામ	સૂર્યનાં નામ
ચૈત્ર	મધુઃ	વેદાંગ
વૈશાખ	માધવઃ	ભાનુ
જેઠ	શુક્રઃ	ઇંદ્ર

આષાઢ	શુચિ:	રવિ
શ્રાવણ	નભ:	ગભસ્તિ
ભાદરવો	નભસ્ય:	યમ
આસો	ઈષ:	સુવર્ણરેતા–હિરણ્યરેતા.
કાર્તિક	ઉર્જ:	દિવાકર
માગશર	સહ:	મિત્ર
પોષ	સહસ્ય:	વિષ્ણુ
માહ	તપ:	અરૂણ
ફાગણ	તપસ્ય:	સૂર્ય*

પક્ષ

હરેક માસમાં બે પક્ષ હોય છે. શુક્લપક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષ. શુક્લપક્ષ એટલે અજવાળીયું, અને કૃષ્ણપક્ષ એટલે અંધારીયું પખવાડીયું. સામાન્ય રીતે પખવાડીયાના પંદર દિવસ ગણાય છે. પરંતુ તિથિના વધવા તથા ઘટવાથી કેટલીક વખત ચૌદ અથવા સોલ દિવસનું પણ પખવાડીયું હોય છે, અને કોઇક વખતે તેર દિવસનું પખવાડીયું હોય છે, અને જે વર્ષમાં તેર દિવસનું પખવાડીયું હોય છે તે વર્ષ ભયંકર ગણાય છે.×

---

* ત્રૈલોક્ય પ્રકાશમાં (હેમપ્રભસૂરિકૃત) દરેક મહીનાના અધિપતિ ગ્રહો બતાવ્યા છે. જેમકે આષાઢનો સૂર્ય, શ્રાવણનો શુક્ર, ભાદરવાનો ચંદ્ર, આસો તથા કાર્તિકનો બુધ, માગશર અને પોષનો ગુરૂ, મહા તથા ફાગણનો શનિ, ચૈત્ર તથા વૈશાખનો અધિપતિ રાહુ છે, તેમજ જેઠનો અધિપતિ મંગળ થાય છે. હિમ્મતરામ.

× પખવાડીયામાં બે તિથિ ઘટે તો તેર દિવસનું પખવાડીયું થાય. જ્યારે સૂર્યની ગતિ ધીમી અને ચંદ્રની ગતિ વધારે હોય ત્યારે આમ બને છે, અને આવું કોઇકજ વખત બનતું હોવાથી મહાભારતમાં અનિષ્ટસૂચક બનાવો ગણાવતાં ભિષ્મજીએ તેર દિવસના પક્ષને પણ અનિષ્ટસૂચક ગણાવ્યું છે. જ્યોતિષમાં તે વિશ્વઘસ્ર નામથી પ્રખ્યાત છે. અને તેને શુભ કાર્યોમાં વર્જ્ય માન્યું છે. સંહિતા જ્યોતિષમાં તેર દિવસના પક્ષને દુર્ભિક્ષકરક ગણાવેલું છે, તેથી તેને ભયંકર માનવામાં આવે છે. પણ તેનો અર્થ ઘણુંજ ભયંકર અથવા અતિઉત્પાતકારક એવો થતો નથી. —હિમ્મતરામ.

અજવાળીયા પખવાડીઆમાં ચંદ્ર સંધ્યાકાળથીજ દેખાય છે, અને ચોદશ તથા પૂનમ સિવાય પાછલી રાતે કે સવાર પડતાં દેખાતો નથી; જ્યારે અંધારીયા પખવાડીયામાં સંધ્યાકાળે ચંદ્ર આકાશમાં દેખાતો નથી, પરંતુ સવારમાં પશ્ચિમ દિશામાં તથા મધ્ય આકાશમાં કે પૂર્વ દિશામાં દેખાય છે; અને તિથિઓ પ્રમાણે આઘો પાછો પણ દેખાય છે. અજવાળીયા પખવાડીયાની છેલ્લી તિથિ પુનમ ગણાય છે, અને અંધારીયા પખવાડીયાની છેલ્લી તિથિ અમાવાસ્યા ગણાય છે.

અત્યારે છાપેલા ટીપણામાં અથવા પંચાંગમાં અમાસની તિથિના બદલે ૩૦ નો આંક છાપવામાં આવે છે, પરંતુ પ્રાચીન દસ્તાવેજો અથવા કાગળો વગેરેમાં અમાસની તિથિના બદલે ૦)) આ પ્રમાણે નિશાની કરેલી મળી આવે છે.

પક્ષ એટલે પખવાડીયાનાં પર્યાયવાચક નામો.

કૃષ્ણપક્ષ=વદિ, અસિત, તમ, બહુલ, મેચક, અંધારો અને અંધેરો.

શુકલપક્ષ=સુદિ, વિસદ, વલક્ષ, ધવલ, સિત, શ્વેત, ઉજુઆલા, ઉજ્વલ, ચાંદરણો અને ચાંદણો.+

તિથિ.

પડવો=એકમ,પ્રતિપદા. બીજ=દ્વિતીયા. ત્રીજ=તૃતીયા. ચોથ=ચતુર્થી. પાંચમ=પંચમી. છઠ=ષષ્ઠી. સાતમ=સપ્તમી આઠમ=અષ્ટમી. નોમ=નવમી. દશમ=દશમી. અગીઆરશ=એકાદશી. બારશ=દ્વાદશી. તેરશ=ત્રયોદશી, વિશ્વ. ચૌદશ=ચતુર્દશી અને ભૂત. પૂનમ=પૂર્ણિમા અને પૌર્ણમાસી. અમાસ=અમાવાસ્યા, અમા, દર્શ.

વાર.

રવિ=સૂર્ય, સુરજ, ભાનુ, ભાણુ, અર્ક, આદિત્ય, દિવાપતિ અને દિનાધિપ.

સોમ=ચંદ્ર, ઈંદુ, શશી, શશીયર અને રાત્રિપતિ.

+ ભાઈ ગોવર્ધનદાસે પ્રાંતીય ઉચ્ચારણોને દર્શાવતાં શુદ્ધ અશુદ્ધ સંસ્કૃત ગુજરાતી અપભ્રંશ વગેરે નામોને જુદાં જુદાં નામ તરીકે ગણાવ્યાં છે. —હિમ્મતરામ.

મંગળ=સોમ, ભૂમિપુત્ર, ભૂમ, ભૂ, ક્ષિતિજ, ભૂમિજ, ભોમિ-પુત્ર, કુજ અને આર.

બુધ=સૌમ્ય, શશિસુત, ચંદ્રપુત્ર અને જ્ઞ.

ગુરૂ=દેવપતિ, દેવાધિપતિ, બૃહસ્પતિ, સુરગુરુ, દેવગુરુ, જીવ અને ઈજ્ય.

શુક્ર=શુક્ર, દાનવપતિ, દાનવગુરુ, અસુરગુરુ, કવિ અને કવીશ્વર.

શનિ=મંદ, સૂર્યપુત્ર, પંગુ, શનિશર, છનચ્છર અને શનિશ્વર.

ઉપર પ્રમાણે સાત ગ્રહોનાં જુદાં જુદાં નામ છે. સાત ગ્રહો ઉપરથી સાત વારનાં નામ પડેલાં હોઈ કેટલીક વખત ગ્રહોનાં બીજાં નામોથી પણ વારનો ઉલ્લેખ કરાય છે. જેમકે:-

રવિવાર=ઈતવાર, આઇતવાર ઈત્યાદિ સૂર્યવાચી સઘળાં નામ, આ સિવાય સૂર્યનાં ૬-૧૨ ને હજાર નામો સ્તોત્રો, કવચો અને સ્તુતિઓમાં મળી આવે છે.

સોમવાર=ચંદરવાર, ચંદ્રવાર વગેરે, ચંદ્રનાં ૨૮ નામો છે.

મંગલવાર=અંગારક, લોહિતાંગ ઈત્યાદિ મંગલવાચી નામો, સ્તોત્રમાં ૨૧ નામો છે.

બુધવાર=ચંદ્રસુત, ચંદ્રજ, જારજ, રૌહિણેય, વિદ્, વિદિય વગેરે. સ્તોત્રમાં ૨૫ નામો છે.

ગુરૂવાર=બૃહસ્પતિ, આંગિરસ, સુરાચાર્ય, ગીષ્પતિ, ધિષણ, વાચસ્પતિ. સ્તોત્રમાં ૨૫ નામો છે.

શુક્રવાર=કાવ્ય, દૈત્યગુરુ, દૈત્યપતિ, ઉશના, ભાર્ગવ, દૈત્યરાજ, આદિદેવ, શુક્રચિત્ર, શિખંડિન્, ઇજ્ય, સ્તોત્રમાં ૨૧ નામો છે.

શનિવાર=મંદચાલ, છાયાસુત, સૌરિ, રવિનંદન, આર્કિ, મંદગ્રહ, સ્તોત્રમાં ૧૦ નામો છે.

આ પ્રમાણે સાત વારનાં જુદાં જુદાં નામો છે,

નવગ્રહ.

નવગ્રહ પૈકી ૧ રવિ. ૨ સોમ, ૩ મંગળ, ૪ બુધ, ૫ ગુરૂ,

૬ શુક્ર અને ૭ શનિ. આ સાત ગ્રહોનાં જુદાં જુદાં નામો ઉપર બારમાં આવી ગયા છે. બાકીના બીજા બે ગ્રહોનાં નામો આ પ્રમાણે છે.

રાહુ=શિખી, સિંહિકાસુત, અર્ધકાય. રાહુનાં ૨૫ નામો છે.

કેટ=મહાવીર્ય, ચંદ્રાદિત્યવિમર્દન, સિંહિકાગર્ભ. કેતુનાં પણ ૨૫ નામો છે.

ગ્રહોની શુભ અને પાપસંજ્ઞા.

આ નવગ્રહો પૈકી સોમ, બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર એ ચાર ગ્રહો સૌમ્ય (શુભ) ગણાય છે, અને રવિ, મંગલ અને શનિ એ ત્રણ ગ્રહો ક્રૂર (અશુભ) ગણાય છે; છતાં સીમંતાદિના મુહૂર્તમાં રવિ–મંગળ મંગલકારી ગણાય છે. રાહુ અને કેતુ આ બંને ગ્રહો પાપ ગ્રહો કહેવાય છે.

નક્ષત્ર

બધાં મળી ૨૭ નક્ષત્રો છે અને તેમનાં નામો નીચે મુજબ છે.

અશ્વિનિ ૧, ભરણી ૨, કૃતિકા ૩, રોહિણી ૪, મૃગશીર્ષ ૫, આર્દ્રા ૬, પુનર્વસુ ૭ પુષ્ય ૮ આશ્લેષા ૯ મઘા ૧૦ પૂર્વાફાલ્ગુની (પૂ. ફા) ૧૧ ઉત્તરાફાલ્ગુની (ઉ. ફા) ૧૨ હસ્ત ૧૩ ચિત્રા ૧૪ સ્વાતિ ૧૫ વિશાખા ૧૬ અનુરાધા ૧૭ જ્યેષ્ઠા ૧૮ મૂળ ૧૯ પૂર્વાષાઢા (પૂ. ષા) ૨૦ ઉત્તરાષાઢા (ઉ. ષા) ૨૧ શ્રવણ ૨૨ ધનિષ્ઠા ૨૩ શતભિષા ૨૪ પૂર્વાભાદ્રપદ (પૂ. ભા) ૨૫, ઉત્તરાભાદ્રપદ (ઉ. ભા) ૨૬ તથા રેવતિ ૨૭.

ઘણે ઠેકાણે અભિજીત=અભિચિત્ અને અભિચ નામનું નક્ષત્ર પણ ગણતાં ૨૮ નક્ષત્રોની ગણતરી હોય છે, અને આ નક્ષત્ર ૨૮ નક્ષત્રો પૈકીનું ૨૨ મું નક્ષત્ર છે.

અભિજીત્ નક્ષત્રની સમજણ.

બધાં નક્ષત્રો ૬૦ ઘડીનાં હોય છે, પરંતુ જ્યારે અભિજીત નક્ષત્ર ગણવું હોય ત્યારે ઉત્તરાષાઢાનો ચોથો પાયો (એટલે ૪૬ થી ૬૦ ઘડીનો ચોથો પાયો) એટલે ઉત્તરાષાઢાની છેલ્લી ૧૫

ઘડી અને શ્રવણુની પહેલી ચાર ઘડીઓ મળી કુલ ૧૯ ઘડીઓનું અભિજીત નક્ષત્ર ગણાય છે* આ પ્રમાણે ઉત્તરાષાઢા ૪૫ ઘડીનું અને શ્રવણુ ૫૬ ઘડીનું ગણાય છે અને બાકીનાં બીજાં બધાં નક્ષત્રો ૬૦ ઘડીનાં ગણાય છે. દરેક નક્ષત્રનાં ૪ ચરણુ=પાદ=પાયા હોય છે. ૬૦ ઘડીવાળાં દરેક નક્ષત્રોના દરેક પાયાની ૧૫ ઘડીઓ ગણાય છે, પરંતુ ૨૧ મા ઉત્તરાષાઢાની ૪૫ ઘડીઓ જ બાકી રહેવાથી આ નક્ષત્રના દરેક પાયામાં ૧૧ ઘડી અને ૧૫ પલો ગણાય છે. બાવીસમા શ્રવણુ નક્ષત્રની ૫૬ ઘડીના હિસાબે ૧૪ ઘડીનો એક પાયો ગણાય છે. (કેટલીક વખત ૧૩ ઘડી અને ૪૫ પલનો એક પાયો ગણાય છે.) આ બંને નક્ષત્રોની વચમાં આવેલા અભિજીત નક્ષત્રની કુલ ૧૯ ઘડીઓના ચાર પાયા તેમાં એક પાયામાં ૪ ઘડી અને ૪૫ પલ ગણાય છે. (પાઠાંતરે ૨૦ ઘડીના હિસાબે પાંચ ઘડી સંપૂર્ણનો પાયો ગણાય છે.)

આ ગણતરી અવકહડા ચક્રમાં તથા જન્મેલા બાળકનું નામ પાડવામાં તથા જ્યાં ૨૮ નક્ષત્રો લેવાતાં હોય, અને તેની રાશિઓ કરવી હોય, તથા ઘડી પલોનાં મુહૂર્તો કાઢવાં હોય, ત્યારે ઉપયોગમાં લેવાય છે.

જ્યારે અભિજીત નક્ષત્રને ગણતરીમાં લેવું હોય, ત્યારે શ્રવણુ નક્ષત્રની સંખ્યા ૨૩ મી ગણવી અને તે પછીનાં ૪ નક્ષત્રોનાં નામોમાં પણુ એકએક સંખ્યા વધારવાથી કુલ ૨૮ નક્ષત્રો થાય છે. અભિજીત નક્ષત્ર અશ્વિનીથી ૨૨ મું થાય છે, અને તેને ઉત્તરાષાઢા પછી અને શ્રવણુના પહેલાં ગણવાનું છે.

યોગ

યોગ સત્તાવીશ છે. તેમનાં નામ અનુક્રમે વિષ્કુંભ, પ્રીતિ, આયુષ્યમાન્, સૌભાગ્ય, શોભન, અતિગંડ, સુકર્મા, ધૃતિ, શૂલ,

---

* પાઠાંતરે શ્રવણુની પહેલી પાંચ ઘડીઓ મળી કુલ ૨૦ ઘડીનું અભિજીત નક્ષત્ર ગણાય છે, પરંતુ બહુમત ૧૯ ઘડીનો હોવાથી, ટીકાકારે પણ ૧૯ ઘડીનું જ અભિજીત નક્ષત્ર ગણતરીમાં લીધેલું છે.

—સારાભાઈ નવાબ.

ગંડ, વૃદ્ધિ, ધ્રુવ, વ્યાઘાત, હર્ષણ, વજ્ર, સિદ્ધિ, વ્યતિપાત, વરીયાન્, પરિઘ, શિવ, સિદ્ધ, સાધ્ય, શુભ, શુક્લ, બ્રહ્મ, ઐન્દ્ર અને વૈધૃતિ એમ છે.

તિથિ, નક્ષત્રો તથા યોગો એ દરેક સાઠ સાઠ ઘડીનાં ગણાય છે. પરંતુ તેમની વૃદ્ધિ અને હ્રાસ થાય છે. અર્થાત્ તે કેટલીક વખત સાઠથી વધારે અને ઓછા પણ હોય છે. તિથિ ઘણું ખરૂં વૃદ્ધિ પામી પાંસઠ ઘડીની અને હ્રાસ પામી ચોપન ઘડીની થાય છે. (આ નિયમમાં હવે અપવાદ છે) અને નક્ષત્ર તથા યોગોનું હ્રાસ-વૃદ્ધિનું પ્રમાણ તેનાથી પણ વધારે છે. જ્યારે સાઠ ઘડી કરતાં તિથ્યાદિ વધે છે, ત્યારે વૃદ્ધિ તિથિ, વૃદ્ધિ નક્ષત્ર યા વૃદ્ધિ યોગ આવે છે, અને ઘટે છે, ત્યારે તેને ક્ષયતિથિ ઇત્યાદિ કહે છે. પંચાંગમાં કેટલીક વખત તિથિ બે વખત લખેલી હોય છે, ત્યાં બીજી વખત લખાએલી તિથિ વૃદ્ધિ થવાથી લખેલી હોય છે. આવીજ રીતે જે સાઠ ઘડીથી ઓછી હોય છે, તે ક્ષય પામેલી હોઈ લખાએલી નથી હોતી. યોગ તથા નક્ષત્રનું પણ એમજ સમજી લેવાનું છે.

કરણ.

કરણ એટલે તિથિનું અર્ધ, સામાન્ય રીતે તિથિનું અર્ધ એટલે ત્રીસ ઘડીનું કરણ થાય. પંચાંગમાં સૂર્યોદય વખતે જે તિથ્યાદિ હોય તે લખાય છે. આથી કરણોનો ક્રમ એકાંતરે આવે છે. શુક્લ અને કૃષ્ણ પક્ષના ભેદથી અમુક તિથિના પૂર્વાર્ધમાં કયું અને ઉત્તરાર્ધમાં કયું કરણ આવે તે નીચેના કોષ્ટક ઉપરથી સમજાશે.

શુક્લ પક્ષ						કૃષ્ણ પક્ષ					
તિ.	પૂર્વાર્ધ	ઉત્તરાર્ધ	તિ.	પૂર્વાર્ધ	ઉત્તરાર્ધ	તિ	પૂર્વાર્ધ	ઉત્તરાર્ધ	તિ	પૂર્વાર્ધ	ઉત્તરાર્ધ
૧	કિંસ્તુઘ્ન	બવ	૯	બાલવ	કૌલવ	૧	બાલવ	કૌલવ	૯	તૈતિલ	ગર
૨	બાલવ	કૌલવ	૧૦	તૈતિલ	ગર	૨	તૈતિલ	ગર	૧૦	વણિજ	વિષ્ટિ
૩	તૈતિલ	ગર	૧૧	વણિજ	વિષ્ટિ	૩	વણિજ	વિષ્ટિ	૧૧	બવ	બાલવ
૪	વણિજ	વિષ્ટિ	૧૨	બવ	બાલવ	૪	બવ	બાલવ	૧૨	કૌલવ	તૈતિલ
૫	બવ	બાલવ	૧૩	કૌલવ	તૈતિલ	૫	કૌલવ	તૈતિલ	૧૩	ગર	વણિજ
૬	કૌલવ	તૈતિલ	૧૪	ગર	વણિજ	૬	ગર	વણિજ	૧૪	વિષ્ટિ	શકુનિ
૭	ગર	વણિજ	૧૫	વિષ્ટિ	બવ	૭	વિષ્ટિ	બવ	૩૦	ચતુષ્પદ	નાગ
૮	વિષ્ટિ	બવ				૮	બાલવ	કૌલવ			

ગ્રંથકારે આ પંચાંગનાં મુખ્ય પાંચ અંગો તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ, કરણ ઈત્યાદિ ઉપર વિવેચન કરી સમજુતિ આપી છે. અહીં તેમનું સામાન્ય જ્ઞાન દર્શાવ્યું છે. જેથી સમજવામાં સરળતા પડશે.

તિથિઓની સંજ્ઞા

પડિવા છઠ અગ્યારસી નંદા નામ કહાઈ
બીયા સાતમી બારસી ભદ્રા નામ સુણાઈ ૩
તૃતીયા અઠ્ઠમી તેરસી જયા કહાવે નામ
રિક્તા ચોથ ને નવમી ચઉદશ ત્રીજે ઠામ ૪
પાંચમ દશમ પૂર્ણિમા નામે [1]પૂર્ણા [2]પાંચ
યોગ કહિયા હીરે તિહાં જિહાં એ નામ [3]સુસાંચ ૫

તિથિઓની સંજ્ઞાના જે અર્થ થાય છે, તે પ્રમાણે તેમનું ફળ પણ હોય છે. શાસ્ત્રમાં તિથિનું મહત્ત્વ ઘણું બતાવ્યું છે, અને તેની પ્રસંશા કરતાં ત્યાં સુધી કહી દેવામાં આવ્યું છે, કે તિથિ શુદ્ધ હોય તો સર્વ શુદ્ધ જાણવું. જેમકે તિહિ સુદ્ધી સવ્વિ સુદ્ધं भणिया विउहाइ जोइसियं (જ્યોતિષસાર ગાથા ૧૧) અર્થાત્ તિથિશુદ્ધિનું મહત્ત્વ છે. ગ્રંથકાર સર્વ પ્રથમ તિથિપ્રકરણ કહે છે.

ગ્રંથકારને કહેવાની મતલબ કોષ્ટકો દ્વારા વધુ સ્પષ્ટ સમજાશે.

નંદાદિતિથિ

૧—૬—૧૧	નંદા	શુભ આનંદકારી
૨—૭—૧૨	ભદ્રા	કલ્યાણકારી
૩—૮—૧૩	જયા	વિજયકારી
૪—૯—૧૪	રિક્તા	શૂન્ય કરનારી
૫-૧૦—૧૫	પૂર્ણ	પરિપૂર્ણ કરનારી

૧ પુણ્ણા ૨ પંચ ૩ સુસચ

શુદ્ધ તિથિ

રિક્તા છટ્ઠિ અમાવસી અટ્ઠમી બારસી દગ્ધ
ગલગ્રહ ક્રૂર ઘટતિ વધતિ[1] તજી અવર તિથિ કહી શુદ્ધ. ૬

રિક્તા એટલે ૪–૯–૧૪ તથા છઠ, આઠમ, બારસ, અમાસ દગ્ધસંજ્ઞક તિથિ, ગલગ્રહ તિથિ, ક્રૂર તિથિ તથા ક્ષય અને વૃદ્ધિ તિથિ સિવાયની બીજી તિથિઓ શુદ્ધ ગણાય છે.

(સૂર્ય) દગ્ધતિથિ

ધન મીન સંક્રાતિ બિહું વહતી લીજે બીજ
[2]વૃષભકુંભ સંક્રાતિ મહીં ચૌથી તિથિ ઇમ બીજ ૭
મેષ કરક છઠ્ઠી નિરખ કન્યા મિથુને અટ્ઠિ
વૃશ્ચિક સિંહઇ ભાણુ[3]વહે દશમી [4]દાખ એકઠ્ઠી ૮
[5]તુલ મકર સૂરજ વસે તજ બારસી નિષેધ
હીર કહે એ દગ્ધાતિથિ મહૂરત [6]ઘાત એ વેધ ૯

(ચંદ્ર) દગ્ધતિથિ

શશીહર દગ્ધા આઠતિથિ કુંભ ધને શશી બીય
મેષ [7]મિથુનેં ચોથ તિથિ વરજો જાંણી સદીય ૧૦
[8]તુલ સિંહે છઠ્ઠી તજી સત્તમિ અલિ સિહ
મીન [9]મકર કન્નટ્ઠમી વૃષભ[10] કરક દશમીય ૧૧
તુલ વસહાં ઇગ્યારસી મિથુન ધન અલિ કન
હીર કહઇ તિથિ બારસી જે વરજઇ તે ધન ૧૨

દગ્ધ તિથિના બે ભેદ હોય છે. સૂર્યદગ્ધા અને ચંદ્રદગ્ધા. આમાંથી ચંદ્રદગ્ધાનો ઉલ્લેખ જવલ્લેજ મળે છે. જ્યારે સૂર્યદગ્ધા પ્રસિદ્ધ છે. અને તે વર્જ્ય ગણાય છે. દગ્ધાતિથિ બંને પક્ષની સમજવી.

---

૧ વધિર અવરતિથિ શુદ્ધ. ૨ વસહ ૩ અહિં ૪ દાખેકઠ્ઠી ૫ તુલીમકરેં સૂરિજ ૬ ઘાતઇ વેધ. ૭ મિથુનકાક્ષ ચઉથી ૮ કુંભ મકર તુલ સિંહ છઠ્ઠી તજી સત્તમિ અલસીવ. ૯ કરક ૧૦ વસહ.

સૂર્યદગ્ધા તિથિ   ચંદ્રદગ્ધા તિથિ

તિથિ	સંક્રાંતિ	તિથિ	ચંદ્રની રાશિ
૨	ધન — મીન	૨	કુંભ — ધન
૪	વૃષ — કુંભ	૪	મેષ — મિથુન
૬	મેષ — કર્ક	૬	તુલા — સિંહ
૮	કન્યા — મિથુન	૮	મીન — મકર
૧૦	વૃશ્ચિક — સિંહ	૧૦	વૃષભ — કર્ક
૧૨	મકર — તુલા	૧૨	કન્યા — વૃશ્ચિક

હીરકલશકારના મતમાં ચંદ્રદગ્ધા તિથિ આઠ છે. તેઓ સાતમ અને વૃશ્ચિક કે સિંહનો ચંદ્ર હોય તો તેને દગ્ધ ગણે છે. તેમજ તુલા અને વૃષભમાં અગીઆરસ દગ્ધ ગણે છે. વળી આઠમમાં કન્યાનો ચંદ્ર તથા બારસમાં મિથુન અને ધનનો ચંદ્ર પણ ગણે છે. આવું વિધાન બીજા ગ્રંથોમાં મળતું નથી.

ક્રૂરતિથિ

મેષે રવિ પડિવા તજહુ બીજ વૃસહ સંક્રંતિ
[1]તીજ મિથુન ચઉથિ કરક સિંહ છઠ્ઠી દુઃખદંતિ ૧૩

સત્તમી કન્યા પરિહરો તુલ અઠ્ઠમી પરિહાર
[2]વૃશ્ચિક નવમી ધન ઇગ્યારસી બારસિ મકર નિવાર ૧૪

કુંભ તજીઇ તેરસી મીનઇ ચઉદસિ ટાલિ
હીર કહઇં એ ક્રૂર તિથિ વરજીઇ મહૂરત કાલિ ૧૫

પાંચમી દશમી પુનમા ચઉ ચઉ ભાગ ક્રમેણ
મેષ થકી દીયો મીન લગી પનર પનર ઘડીએણં ૧૬

૧ નિયમિહણું ૨ અલિ

સંક્રાન્તિ	મેષ	વૃષભ	મિથુન	કર્ક	સિંહ	કન્યા
તિથિ	૧	૨	૩	૪	૬	૭
પૂર્ણાના નામ	પાંચમ પહેલો	પાંચમ બીજો	પાંચમ ત્રીજો	પાંચમ ચોથો	દશમ પહેલો	દશમ બીજો

તુલા	વૃશ્ચિક	ધન	મકર	કુંભ	મીન
૮	૯	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪
દશમ ત્રીજો	દશમ ચોથો	પુનમ પહેલો	પુનમ બીજો	પુનમ ત્રીજો	પુનમ ચોથો

વૃદ્ધિતિથિ

એકજ તિથિ ત્રિહું વારને ફરસઈ તે સહુ કજ્જ
વરજો તે તિથિ હીર કહિ વધતી તિથિનો કજ્જ ૧૭

ક્ષયતિથિ

અવમ કહી જઈ ઘટતી તિથિ જો તિથિ ત્રિહું ઈગવાર
ફરસઈ તે તજી હીર કહિ મ કરસિ અવર વિચાર ૧૮

વાર સાઠ ઘડીનો હોય છે. તેથી જ્યારે તિથિ સાઠ ઘડીથી વધારે હોય ત્યારે તે જો ત્રણ વારને સ્પર્શ કરે તો તેની વૃદ્ધિ સંજ્ઞા જાણવી અને તે શુભ કાર્યમાં ત્યાજ્ય છે.

તેવીજ રીતે એક તિથિ સાઠ ઘડીથી ઓછી થઈ એવી રીતે આવે કે એકજ વારમાં ત્રણ તિથિઓ આવી જાય. ત્યારે વચલી તિથિ કે જે આદિમાં કે અંતમાં સૂર્યોદયનો સ્પર્શ નથી કરતી તે ક્ષય સંજ્ઞક થાય છે. ક્ષયને અવમ પણ કહે છે. આ તિથિ સદા વર્જ્ય ગણાય છે.

ગલગ્રહ તિથિ

ચઉથિ પહિલે પ્રહરલગિ ગલગ્રહ દોષ વિહાય
સત્તમિ અટ્ઠમિ નઈ નવમી ઉભય ઘડી દુખ થાય. ૧૯
તેરસી આદિ ચ્યાર તિથિ આધે વોચઈ જાણુ
એક ઘડી ગલગ્રહ ગ્રહી વરજીજૈ સવિ કામ ૨૦
હીર કહે ગલગ્રહે ક્ષૌર ગમણુ વિવાહ
વાણિજ વિદ્યા દીખ વ્રત વરજ્યો શિવ સુખ થાય. ૨૧

ગલગ્રહ તિથિઓમાં શુભકર્મો ન કરવાં એમ જણાવેલું છે. ગલગ્રહ તિથિ કઈ છે, તે સંબંધમાં જણાવેલું છે કે:—

कृष्णपक्षे चतुर्थी ति सप्तम्यादिदिनत्रयम् ।
त्रयोदशीचतुष्कं च अष्टावेते गलग्रहाः ॥

અર્થાત્-કૃષ્ણપક્ષની ચોથ, બંને પક્ષની સાતમ, આઠમ, નોમ એમ ત્રણ દિવસ તથા બંને પક્ષની તેરસથી ચાર દિવસ એમ આઠ તિથિઓ ગલગ્રહ સંજ્ઞક છે. આ ગલગ્રહ તિથિઓનો વિદ્યારંભ, જનોઇ, ક્ષૌર એ શુભ કાર્યોમાં ત્યાગ કહેલો છે.

ગ્રંથકારે ગલગ્રહમાં અપવાદ જણાવેલો છે. અને અમુક પ્રહર ત્યાગ કરી બાકીની આખી તિથિ શુદ્ધ ગણી છે. ગ્રંથકારના મત મુજબ નીચેના કોષ્ટક પ્રમાણે ગલગ્રહનું ત્યાજ્યત્વ છે.

તિથિ	૪	૭	૮	૯	૧૩	૧૪	૩૦	૧
ત્યાજ્ય પ્રહર	પ્રથમ પ્રહર પર્યંત	પહેલી બે ઘડી	"	"	પહેલી એક ઘડી	"	"	"

સામાન્ય રીતે જનોઇ ઇત્યાદિમાં તો સંપૂર્ણ ગલગ્રહ તિથિઓ ત્યાગ કરવાનો રીવાજ છે.

માસ પરત્વે શૂન્ય તિથિયો

માસ અને પક્ષની તિથિઓ   ગલગ્રહ તિથિઓમાં તજવાની ઘડીઓ.

ચૈત્ર	૮–૯
વૈશાખ	૧૨
જેઠ	શુદ ૧૩ વદ ૧૪
આષાઢ	„ ૭ „ ૬
શ્રાવણ	૨–૩
ભાદરવો	૧–૨
આસો	૧૦–૧૧
કારતક	શુદ ૧૪. વદ ૫
માગશર	૭–૮
પોષ	૪–૫
મહા	શુદ ૬ વદ ૫
ફાગણ	શુદ ૩ વદ ૪

સુઃ તિથિ	વઃ તિથિ	પહોર	ઘડી
૪	૪	૧	૨
૭	૭	૧	૨
૮	૮	૧	૨
૯	૯	૧	૨

અજવાળીયા પખવાડીયાની ૧૩, ૧૪ તથા પૂર્ણિમાના અને અંધારીયા પખવાડીયાની એકમના બીજા પહોરની વચલી એક ઘડી એટલે કુલ ચારે દીવસની એકએક ઘડી તજવી જોઈએ.

બારે માસની શૂન્ય (નિષેધ) તિથિઓ ઉપર પ્રમાણે જાણવી. વળી નીચે જણાવેલી તિથિના દિવસે નીચે જણાવેલાં નક્ષત્ર હોય તો તે પણ તજવાં જોઈએ, એટલેકે તે દિવસે તે નક્ષત્રમાં કોઈ પણ શુભ કાર્યની શરૂઆત કરવી નહિ, એમ જ્યોતિષ શાસ્ત્રીઓનો મત છે.

—મુહૂર્ત ચિંતામણિ.

નિંદ્ય તિથિનક્ષત્રનો યોગ.

આષાઢ વદિ, પોસ સુદી અને માઘ સુદી એકમને ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોય વૈશાખ વદિ, કાર્તિક સુદી અને માગશર સુદી બીજને અનુરાધા નક્ષત્ર હોય. જેઠ વદિ અસાડ વદિ શ્રાવણ સુદી, તથા વદ, માગશર સુદી, પોષ સુદી, માહ વદ, ફાગણ સુદી તથા વદ ત્રીજને ત્રણે ઉત્તરા નક્ષત્ર હોય. અસાડ સુદી, માગશર વદ અને

પોસ વદ પાંચમને મઘા નક્ષત્ર હોય. ચૈત્ર સુદી, ભાદરવા વદ, આસો વદ અને ફાગણ સુદી છઠને રોહિણી નક્ષત્ર હોય. અસાડ સુદી, પોષ વદ અને શ્રાવણ સુદી સાતમને હસ્ત નક્ષત્ર હોય. જેઠ વદ, માગશર સુદી અને પોષ વદ આઠમે પૂર્વાભાદ્રપદ નક્ષત્ર હોય. અસાડ વદ, માહ સુદી અને શ્રાવણ વદ નોમને કૃત્તિકા નક્ષત્ર હોય. અસાડ વદ, શ્રાવણ વદ, પોષ સુદી અને માહ સુદી અગીયારસને રોહિણી નક્ષત્ર હોય. ચૈત્ર સુદી, શ્રાવણ વદ, ભાદરવા વદ અને ફાગણ સુદી બારસને અશ્લેષા નક્ષત્ર હોય. વૈશાખ સુદી, જેઠ સુદી અને કારતક વદ તેરશને સ્વાતિ નક્ષત્ર હોય. આ તિથિ યુક્ત નક્ષત્રો હોય તો શુભ કાર્યમાં નિંદિત છે. ઉપરનાં તિથિ નક્ષત્રો અમુક માસ, પક્ષમાંજ હોય છે. પરંતુ અધિક માસ ગયો હોય કે આવતો હોય અથવા તિથિ નક્ષત્રનો વધઘટ આગળ પાછળ તથા પાસે પાસે થવાનો સંભવ હોવાથી ઉપરનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે.

પાંચ પર્વ.

કૃષ્ણ પક્ષની આઠમ, ચોદશ, અમાસ, પૂર્ણિમા અને સૂર્યસંક્રાંતિ બેસે તે દિવસ આ પાંચે દિવસો પૂણ્યકારક પર્વણીના હોવાથી એ પણ મુહૂર્તમાં નિંદિત છે.

સર્વ કાર્યને વિષે શુભાશુભ તિથિ.

શુક્લાંતે પ્રતિપદા શ્રેષ્ઠા,[1] દ્વિતીયા કાર્યસાધિની ।
તૃતીયા ક્ષેમમારોગ્યં, ચતુર્થી કલહાગમમ્ ॥ ૧ ॥
પંચમી ચ શ્રિયો નિત્યં, ષષ્ઠી ચ કલહપ્રિયા ।
અન્નપાન સમાયુક્તા, સપ્તમી સુખદાયિકા ॥ ૨ ॥
અષ્ટમી વ્યાધિ બહુલા, નવમી મરણં ધ્રુવં ।
દશમી ચ જયો નિત્યં, એકાદશી હિરણ્યદા ॥ ૩ ॥
દ્વાદશી પ્રાણ સંદેહો, સર્વ સિદ્ધા ત્રયોદશી ।
શુક્લાવા યદિ વા કૃષ્ણા, વર્જનીયા ચતુર્દશી ॥ ૪ ॥

---

૧ પૂનમ પછીની પડવે ઉત્તમ ગણવી.

પૂર્ણિમા ચ અમાવાસ્યાં, પ્રસ્થાનં નૈવ કારયેત્ ।
અમાવાસ્યા ન ગંતવ્યં, યદિ કાર્ય શતં ભવેત્ ॥ ૫ ॥

નિષિદ્ધ તિથિઓમાં પરિહાર.

જ્યોતિર્મયૂખ નામના ગ્રંથમાં અશુભ તિથિયોમાં નીચેની ઘડીઓ છોડી દેવાનું જણાવેલું છે. બંને પક્ષની નિષિદ્ધ તિથિઓ ૪–૬–૮–૯–૧૨ અને ૧૪ અંધારીયા પખવાડીયાની તેરસ ચૌદશ, અમાસ અને અજવાળીયા પખવાડીયાની સુદી એકમ સુધી બધી તિથિઓ નિષિદ્ધ તિથિ જાણવી.

ઉપર ગણાવેલી નિષિદ્ધ તિથિઓની અનુક્રમે ૮–૯–૧૪–૨૫–૧૦ અને ૫ ઘડીઓ ત્યાજ્ય છે.

ગમના ગમનમાં સરખા ફળવાળી તિથિઓ તથા દિશાઓ.

તીયા તેરશી સારિખી, ચૌદશી ચોથી માંહે;
પંચમ પૂનમ અમાવસી, ગમનાગમન વિવાહે. ૧

પૂરવ અગનિ એક સમ, નૈરૂત દક્ષણ જાંણ;
પશ્ચિમ વાયવ એક સમ, ઉત્તર સમ ઈશાન. ૨

આ પ્રમાણે તિથિ ગમનાગમન ફલ જાણવું.

કરણ લાવવાની રીત.

વરતમાન તિથિ કીજે દૂણી કિસને સમો સમ શુકલઈ ઉણી
બાકી તિથિ તે સાતે હરણં હીર કહઈ તે શેષે કરણં ૨૨
કિસનપખે ગિણીયઈ કરણં તિથિ બિમણી કરી જાંણુ
સાતઈ ભાગ દીજતાં વધતો કરણ વખાંણુ ૨૩
કિસન રયણુ ચઉદશ શકુન મામસ ચઉપદ નામ
સુદિ પડિવા કિંસ્તુઘ્ન બવ વહેં સદાએ નામ ૨૪
તિથિ બિમણી કરી સેત પખે તેહમાંહિ એક ટાલિ
બાકી સાતે ભાગ દે વધતો કરણ નિકાલિ ૨૫

ચરકરણ

સહુ કરણ ઇગ્યારસ કહ્યાં ચર સત્તાઈ થિર ચાર
ઉભય કરણ અહ નિશિ લહઇ તેહનો સુણો વિચાર ૨૬

બવ બાલવ કૌલવ કરણ તૈતલ ગરાં વણિજ
વિષ્ટિ કહી જે સત્તમો એ ચર સદા ભણીજ ૨૭

કરણ શું છે? તે શરૂઆતમાં કહેવાઈ ગયું છે. અહીં કરણ લાવવાની સામાન્ય રીતિ કહી છે. એક તિથિમાં બે કરણ રહે, માટે શુકલ પક્ષની એકમથી જેટલામી તિથિ હોય તેને બમણી કરી એક બાદ કરી સાતનો ભાગ આપવાથી શેષ રહે તેટલામું શુકલ પક્ષમાં કરણ થાય. વદમાં એક ઓછો કર્યા વગર સાતે ભાગ આપવાથી શેષ રહે તે કરણ થાય છે.

વદ ચૌદશના ઉત્તરાર્ધમાં શકુનિ, અમાસના પૂર્વાર્ધમાં ચતુષ્પદ ઉત્તરાર્ધમાં નાગ અને શુકલપ્રતિપદ્દના પૂર્વાર્ધમાં કિસ્તુઘ્ન નામનું કરણ રહે છે. આ ચાર કરણ સ્થિર છે. જ્યારે બવ, બાલવ, કૌલવ, તૈતિલ, ગર, વણિજ અને વિષ્ટિ એ ચરકરણ છે.

ચાર સ્થિર અને સાત ચર મળી કુલ અગીઆર કરણ હોય છે.

કરણ પરત્વે કાર્ય

કૃષ્ણ ચતુર્દશી અરધથી શકુનિ ચતુષ્પદ નાગ
પડવે દિન કિસ્તુઘ્ન રહે એ કરણ થિર માન ૨૮

ગેહારંભે બવ કરણ બ્રહ્મ ક્રિયા કરે બાલે
મિત્ર કલત્રાં કૌલવે તૈતલ હય ગય ફાલે ૨૯

ગર કરણે કરસણ કરે વણિજે વાંણીજ હોઇ
ભદ્રાએ હણીએ વૈરીયાં શકુનિ ઔષધ જોઇ ૩૦
શાંતિ કર્મ ચતુષ્પદ ફલે નાગે સોહાગ કહાઇ
મંગલ કીજે કિસતુઘને કહે હીર વિગતાઈ ૩૧

કયા કામમાં કયું કરણ લઇ શકાશે તે બતાવ્યું છે. ગાથા ૩૦ માં જે "શકુનિ ઔષધ જોઇ" એમ કહ્યું છે, તે ગ્રંથકારનો મત છે. તેમજ ગાથા ૩૧ માં ચતુષ્પદ કરણમાં શાંતિકર્મ, નાગમાં સોહાગ અને કિંસ્તુઘ્નમાં મંગલકર્મ કહ્યાં છે, તે ફક્ત આસો વદ ૧૪ તથા દિવાળી અને બેસતા વર્ષ પુરતાં છે. અન્યત્ર ચૌદશ અમાસ આદિ તિથિઓ નિષિદ્ધ હોઈ તેમાંજ શકુનિ આદિ કરણો આવતાં હોઈ શાંતિકર્મ ઈત્યાદિ ન થઇ શકે.

ભદ્રા ક્યારે આવે?

સુદિ આઠમી પૂનિમ પૂરેહિ ચોથ અગ્યારસ અંતિ
વદિ સત્તમિ ધુરિ ચૌદશી ત્રીજઈ દશમ ભદ્રંતિ ૩૨

ભદ્રા પરિહાર

રયણી ભદ્રા દિન વહઈ દિન ભદ્રા વહઈ રાત
તે મત વરજો હીર કહઈ કીજઈ સગલી વાત ૩૩

ભદ્રાનાં નામ

ભોમ વાર ભદ્રા વહે પુન્યવતી રવિ જાંણી
શનિવારઈ વિષ્ટિ અવરઈ હીર કહે કલ્યાંણી ૩૪

ભદ્રામાં કાર્ય

વાદ કરણ વૈરી હરણ વૈદ બુલાવણ કાજ
ભય પૂરીયઈ ભૂપતિ મીલણ ભદ્રા લીજઈ સાજ ૩૫

ભદ્રાનો સર્પિણી વૃશ્ચિકી ભેદ

સિત પખે સર્પિણી જાણીઇ વિંછણીઇ તમ પખ્ખી
પાંચ ઘડી સાપિણી મુખઈ વિંછણી પુંછડી રખ્ખી ૩૬

ભદ્રા વાસ

ભદ્રા ત્રીસ ઘડી સબહીં આઠ ઘડી સુરઆળ
સોળ ઘડી મહીયલ વસૈ ષટ્ ઘટિકા પાતાલ ૩૭
ત્રિભુવને ભદ્રા ફલ રહ્યો સરગઈ ફલ સુખકાર
પાતાલઇ ધન આણહી માનવ ફલ મૃતકાર ૩૮

મેષાં વૃષાં કરકાં મકર જ્યાંઇયાં રાશી ચંદ
તો કલ્યાણી સરગે વહઈ આપે અધિક આણંદ ૩૯
કન્યા મિથુન તુલાં ધનાં રાશીયે વસે પિયાલ
કલ્યાણી વહતી કહે સંપદ કરઈ નિહાલ ૪૦
સિંહ મીન વૃશ્ચિક ઘટાં ચંદ્ર રહ્યો તે રાશી
તો નરક્ષેત્રે કલ્યાંણીયાં જાહતી કરેઈ ઉદાસી ૪૧
ભદ્રાએ જે કામ કરઈ તેહ મસાણુ ન થાઇ
વિષ્ટિ મુખેઇ જે કામ હુવઈ તો તે મહા દુઃખદાઇ ૪૨

સાતમું કરણુ વિષ્ટિ છે. તેને ભદ્રા પણુ કહે છે. અને તેનો આવવાનો ક્રમ નીચે મુજબ છે.

પક્ષ	શુક્લ	શુક્લ	શુક્લ	શુક્લ	કૃષ્ણુ	કૃષ્ણુ	કૃષ્ણુ	કૃષ્ણુ
તિથિ	૪	૮	૧૧	૧૫	૩	૭	૧૦	૧૪
સમય	રાત્રે	દિવસે	રાત્રે	દિવસે	રાત્રે	દિવસે	રાત્રે	દિવસે

અહીં રાત્રી તેમજ દિવસનો અર્થ પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધ એવો છે. પરંતુ જો તિથિ સૂર્યોદયથી લઈ બીજા સૂર્યોદય પર્યંત હોય તો ભદ્રાનો આગળ જણાવેલો પરિહાર થઈ શકે નહિ, તેમજ તિથિ કંઈ સૂર્યોદયથી જ શરૂ થતી નથી. એટલે રાત્રી દિવસ એમ જે ભેદ પાડેલો છે, તે સાર્થક થાય છે.

જો દિવસની ભદ્રા દિવસે અને રાત્રીની ભદ્રા રાત્રે આવે તો જ તેનો દોષ છે. બાકી દોષ લાગતો નથી.

કરણોના સ્વામી નીચે મુજબ છે.

બવ	બાલવ	કૌલવ	તૈતિલ	ગર	વણિજ	વિષ્ટિ	શકુનિ	ચતુષ્પદ	નાગ	કિંસ્તુઘ્ન
ઈંદ્ર	ઈંદ્ર	રવિ	અર્યમા	પૃથ્વી	લક્ષ્મી	શક્તિ	કલિ	નંદીશ્વર	સર્પ	વાયુ

વિષ્ટિં વિના ભવાદ્યેષુ કરણેષુ દશષ્વપિ ।
ચતુર્વર્ગાશ્રિતાઃ સર્વાઃ કરણીયાઃ શુભા ક્રિયાઃ ॥ ૧ ॥
દિવા ભદ્રા યદા રાત્રી રાત્રૌભદ્રા દિવા યદિ ।
ન તત્ર ભદ્રા દોષઃસ્યાત્ સર્વં કર્માણિ સાધયેત્ ॥ ૨ ॥
સૌમ્યે સર્વેચ કલ્યાણી શનૌ વિષ્ટિ તથૈવચ ।
રવૌ પુણ્યવતી પ્રોક્તા ભૌમે ભદ્રા પ્રકીર્તિતા ॥ ૩ ॥

ભદ્રાનો ગમનમાં નિષેધ

વિષ્ટ્યાંચ દારૂણે રૌદ્રે યોવે ગચ્છતિ માનવઃ ।
ગતસ્યાગમનં નાસ્તિ નદી નામિવ સાગરે ॥ ૧ ॥

ભદ્રા કયે ઠેકાણે લેવાથી શ્રેષ્ટ

યુદ્ધે ભૂપતિ દર્શને ભય વને ઘાતેચ પાતે હતે ।
વૈદ્યસ્યાગમને જલ પ્રતરણે શત્રોસ્તથોચ્ચાટને ॥
સિંહોષ્ટ્રે ખરમાહિષૌ ગજમૃગૌ અશ્વેગૃહે પાતને ।
સ્ત્રીસેવા રૂતુ મજ્જનેષુ શકટે ભદ્રા સદા ગૃહ્યતે ॥ ૧ ॥

ભદ્રા પુચ્છ વિચાર

દિવસસ્યાગ્રમે અર્ધે રાત્રૌ અર્ધ દ્વિતીય કે ।
સદા ત્રિંશત્ ઘટી મધ્યે પુચ્છે ત્રિણિ શુભાવહા ॥ ૨ ॥

જોઈસસારે ગાથા ૨૦૩–૪ પછી અજવાળીયામાં આદિની ૧ ઘડી અને અંધારીયામાં અંતની ૩ ઘડી તજવી એમ કહ્યું છે. એનું કારણ સાપણી, વિંછણી ભદ્રા હોય છે, તે સમજવું. જેવી રીતે અજવાળીયામાં સર્પણી અને અંધારીયામાં વિંછણી છે, તેવી રીતે દિવસની ભદ્રા સર્પિણી અને રાત્રિની વિંછણી સમજવી.

શુકલપક્ષે સર્પિણી ભદ્રા અંગ વિભાગ ફલ ચક્રં

અંગ	મુખ	કંઠ	છાતી	પેટ	કુખ	પુંછ
ફલ	હાનિ	મૃત્યુ	દારિદ્ય	ઉન્મત્તતા	નાશ	જય
ઘટિ ભાગ	૫	૧	૧૧	૪	૬	૩

કૃષ્ણપક્ષે વિંછણી ભદ્રા અંગ વિભાગ ફલ ચક્રં

અંગ	પુચ્છ	કુખ	પેટ	છાતી	કંઠ	મુખ
ફલ	મૃત્યુ	હાનિ	દરિદ્રતા	ઉન્મત્તતા	નાશ	જય
ઘટિત્યાગ	૫	૧	૧૧	૪	૬	૩

સંમુખી ભદ્રાનો વિચાર

પુવ્વે ચવદ્દિસિ પઢમં અટ્ઠમિ અગનેય બીય પુહરમ્મિ ।
દખ્ખણિ સત્તમિ તિ પુહર પુન્નિમ ને રઇય ચઉપુહરં ॥
અત્થમિણે ચઉત્થી પણ દસમી સઠ પુહર વાઇ કૂણાએ ।
ઉત્તરિ સગ એગારિસિ તીયા ઇંસાણ અટ્ઠમયં ॥
કિસિણિ તિયા અગ્ગીહિ સત્તમી નેરઇય દસમિ વાએહિ ।
ઇસાણે ચવદ્દિસિયં ભદ્દા હવઇ કૂણ મુહં ॥
સુકલ ચઉત્થી દખ્ખણિ અટ્ઠમિ પચ્છિમિ ઇગારસી ઉત્તરે ।
પુન્નિમ પુવ્વદ્દિસેહિ હવએ ભદ્રા મુહં તિજયં ॥

—જ્યોતિષસાર ગાથા ૨૦૯–૨૧૨

ગ્રંથાન્તરમાં:—

કૃષ્ણપક્ષે તૃતીયાયાં મુખમાગ્નેય ગોચરે ।
સપ્તમ્યાં નૈરૃતે વિદ્યાત્ દશમો વાયવ્ય ગોચરે ॥ ૧ ॥
ચતુર્દશ્યાં ભવેત્તસ્યાં મુખં ઈશાન મેવ ચ ।
ચતુર્થ્યાં શુકલપક્ષેતુ વિષ્ટિવક્ત્રંતુ દક્ષિણે ॥ ૨ ॥
અષ્ટમ્યાં પશ્ચિમે વિદ્યાત્ એકાદશ્યાં તથોત્તરે ।
પૂર્ણિમા પૂર્વતો જ્ઞેયા વિષ્ટિ મુખંતુ વર્જયેત્ ॥ ૩ ॥
કૃષ્ણ તૃતીયા પશ્ચિમાર્ધે પૂર્વાર્ધે ચ સપ્તમી ।
પશ્ચિમાર્ધે દશમીજ્ઞેયા પૂર્વાર્ધે ચ ચતુર્દશી ॥ ૪ ॥
શુકલે ચતુર્થી પશ્ચાર્ધે અષ્ટમી પૂર્વતસ્તથા ।
પશ્ચાર્ધેત્વેકાદશ્યાં પૂર્વાર્ધેશ્ચૈવ પૂર્ણિમા ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ—વદ ૧૪ના પહેલા પહોરમાં પૂર્વ દિશાએ, સુદી આઠમના બીજા પહોરે અગ્નિખૂણામાં, વદ સાતમના ત્રીજા પહોરે દક્ષિણ દિશામાં, પૂર્ણિમાના દિવસે ચોથા પહોરે નૈઋત્ય ખૂણામાં, સુદી ૪ના પાંચમા પહોરે પશ્ચિમ દિશામાં, વદ ૧૦ના છઠા પહોરે વાયવ્ય ખૂણામાં, સુદી ૧૧ ના સાતમા પહોરે ઉત્તર દિશામાં અને વદ ૩ ના આઠમા પહોરે ઈશાન ખૂણામાં ભદ્રા સંમુખી છે, અને તે પ્રયાણાદિ કાર્યોમાં વર્જનીય છે.

વદી ૩ ના દિવસે અગ્નિખૂણામાં, સાતમે નૈઋત્ય ખૂણામાં, દશમે વાયવ્ય ખૂણામાં અને ચૌદશે ઈશાન ખૂણામાં ભદ્રાનું મુખ હોય છે. અજવાળી ૪ને દિવસે દક્ષિણ દિશામાં, આઠમે પશ્ચિમ દિશામાં, અગિયારસે ઉત્તર દિશામાં અને પૂર્ણિમાના દિવસે પૂર્વ દિશામાં ભદ્રાનું મુખ હોય છે. અને તે પ્રયાણાદિમાં વર્જનીય છે. ૨૧૧, ૨૧૨.

૪–૫ શ્લોકમાં પશ્ચિમાર્ધનો અર્થ રાત્રે અને પૂર્વાર્ધનો અર્થ દિવસે સમજવાનો છે.

ભદ્રાનું મુખ પક્ષ તિથિએ દિશા વિદિશામાં

ઈશાને સન્મુખી વદિ ૧૪ દિવસે પૂર્વાર્ધે	પૂર્વે સન્મુખી પૂનમે દિને પૂર્વાર્ધે	અગ્નિમાં સન્મુખી વદિ ૩ રાત્રે પશ્ચિમાર્ધે
ઉત્તરે સન્મુખી સુદિ ૧૧ રાત્રે પશ્ચિમાર્ધે	પ્રયાણે સન્મુખી ભદ્રા વર્જવી	દક્ષિણે સન્મુખી સુદિ ૪ રાત્રે પશ્ચિમાર્ધે
વાયવ્યે સન્મુખી વદિ ૧૦ મે રાત્રે પશ્ચિમાર્ધે	પશ્ચિમે સન્મુખી સુદિ ૮ મે દિને પૂર્વાર્ધે	નૈરૃત્યે સન્મુખી વદિ ૭ મે દિને પૂર્વાર્ધે

રક્ષાબંધે ૠતુસ્નાને કાર્તિક્યાં ચ રજોત્સવે ।
દેવીપૂજાસુ સર્વાસુ વિષ્ટિદોષો ન વિદ્યતે ॥ ૧ ॥

અર્થાત્–બળેવે રાખડી બાંધતાં, રજસ્વલા સ્ત્રીને સ્નાન કરતી વખતે, કાળી ચૌદશના દિવસે તથા હોળી પૂજન વખતે અને નવરાત્રિમાં દેવીની પૂજા વખતે ભદ્રાનો દોષ લાગતો નથી.

કરણોની સુતાં બેઠાં ઊભાં વગેરે સંજ્ઞા

સુપ્તસ્ય સંક્રમો નાગે તૈતલે ચ ચતુષ્પદે ।
ગરે વિષ્ટ્યાં વિનિષ્ઠશ્ચ વણિજે બાલવે બવે ॥
ઉર્ધ્વંસ્થિતસ્ય કિંસ્તુઘ્ને શકુનૌ કૌલવે ભવેત ।
કનિષ્ટ મધ્યેષ્ટ સફલા ધાન્યાર્ઘાવિષ્ટિષુ ક્રમાત્ ॥ ૧ ॥

તૈતલ, નાગ અને ચતુષ્પદ આ ત્રણ સૂતાં છે. કિંસ્તુઘ્ન, કૌલવ અને શકુનિ આ ત્રણ ઊભાં છે તથા ગર, વણિજ, વિષ્ટિ, બવ અને બાલવ આ પાંચ કરણ બેઠાં છે. આ કરણોનો ઉપયોગ સંક્રાન્તિના ફળમાં છે. તેમજ કેટલાંક કાર્યોમાં પણ છે. જેમકેઃ—

સુતાં સરોવર ખણાવીયે, બેઠાં વસાવીયે ગામ;
ઊભાં કટક ચલાવીએ, કરણ એહ પ્રમાણ. ૧

તલાવ સરોવર ખોદાવતાં સુતાં કરણોનો યોગ જોઇએ, ગામ વગેરેનાં વસવાટ માટે બેઠાં કરણોનો યોગ જોઇએ અને યુદ્ધ માટે લશ્કર વગેરે મોકલવા માટે ઊભાં કરણોનો યોગ જોઇએ, વળી બાર મહિનાની સંક્રાંતિઓ બેસે તે પણ કરણોમાં બેસતી હોવાથી વસ્તુઓના તેજીમંદી ભાવો જાણવા માટે પણ કરણનો ઉપયોગ થાય છે. જેમકેઃ—

શીયાળે સુતી ભલી બેઠી વર્ષા કાળ;
ઉનાળે ઊભી ભલી જોશી ખરૂં નિહાળ.

ઇતિ શ્રી હીરકલશ જૈન જ્યોતિષ ગ્રંથે
તિથિ પ્રકરણ સમાપ્ત:

વાર પ્રકરણ ૨

વાર સંજ્ઞા

રવિ શશી મંગલ બુધ ગુરૂ શુક્ર શનિશ્ચર[1] વાર ·
ક્રૂર ત્રિણ રવિ ભૂમ[2] શનિ અવર સૌમ્ય સુવિચાર ૪૩

ન વાર દોષાઃ પ્રભવંતિ રાત્રૌ વિશેષતો ભૌમ શનિશ્ચરાર્કે ।
અંધો યથા ભર્તરિ માનુનીનાં કટાક્ષબાણા વિફલા ભવંતિ ॥

જેવી રીતે સ્ત્રીનાં કટાક્ષબાણો અંધ પતિ પાસે નિષ્ફલ નીવડે છે, તેવી જ રીતે રાત્રિમાં વારનો દોષ લાગતો નથી અને વિશેષે કરીને મંગલ, શની અને રવીવારે રાત્રિએ વારનો દોષ લાગતો નથી.

વાર પરત્વે કાર્ય

શનિ થાપન રવિ નૃપમિલણ જ્ઞાન બુધ યુદ્ધ ભૌમ
ગમને શુક્ર વિવાહ ગુરૂ કામ સહુયે[3] સૌમ્ય ૪૪
શનિ સુતો પરિહરિ કરો મંગલ ભુગતો જાંણ
સોમાં શુક્રાં સુરગુરાં હાલત મ કરો કાંણ ૪૫
સંચો કીજૈ વાર બુધ થાવર કીજૈ ગેહ
ગ્રામાંતરિ શુકરઈ કરો રૂદ્ધિ વૃદ્ધિ હોય[4] દેહ ૪૬

વાર પ્રવૃત્તિ

નિશિ પ્રમાણ ઘડી આધી કરી માંહિ ચઉદઈ મેલી
પલઇ ત્રીસઠવિ કરી ઘડી તે પિણ નિસદિન મેલી

પાઠાંતર–

પળો તીસે ઠવિ કરી ઘડી તે પણ તેમ ઇમ ભેલી ૪૭

ઉદ્વાહે ચોત્સવે જીવઃ સૂર્યો ભૂપાલ દર્શને ।
સંગ્રામે ધરણીપુત્રો વિદ્યાભ્યાસે બુધો બલી ॥
યાત્રાયાં ભાર્ગવઃ પ્રોક્તો દીક્ષાયાંચ શનિશ્વરઃ
ચંદ્રમા સર્વ કાર્યેષુ પ્રશસ્તો ગૃહ્યતો બુધૈઃ ॥

પ્રયાણમાં શુક્ર બલવાન, વિદ્યાભ્યાસમાં બુધ બલવાન, રાજા

---

૧ શનિસર ૨ ભોમ ૩ સહુને ૪ હુવઈ

આદિની મુલાકાતમાં રવિ બલવાન, વિવાહમાં ગુરૂ બલવાન, દીક્ષામાં શની બલવાન, યુદ્ધમાં મંગલ બલવાન અને સર્વ કાર્યમાં ચંદ્ર બલવાન જોવો જોઈએ.

બાકી પળ વીતી ઘડી લાગઈ વાર તી વાર
રતનમાલ એ હીર કહિ જાંણી કરો વિચાર ૪૮

સંક્રાન્તિ પરત્વે વારના આરંભનો ભેદ

મીન મેષ અલિ કુંભ રવિ વરતે[૧] સંધ્યા વાર
તુલ ધન વૃષ કરકે વહતિ[૨] રયણિ મધ્ય વિચાર ૪૯
મિથુન મકર કન્યા હરિ સુરિજ[૩] ઉગઇ તે વાર
સંક્રાન્ત્યાંસું હીર કહે[૪] કીજ કારિજ સાર ૫૦

સંક્રાંતિમાં વાર બદલવાનો નિયમ

કુંભ, કરક વૃખ સિંહ ચિહું ગ્રહ સંક્રમે ભાણ;
મેષ મિથુન તુલ વૃશ્ચિકે સંક્રમણ કરે મધ્યાન.
મીન મકર કન્યા ધને સંધ્યા સંક્રમણ હોઈ;
વાર સંક્રમણ ઇસી પરે હુવે જોતીષ ભાખ્યો જોઇ.

કુંભ, કર્ક, વૃષભ અને સિંહ=પ્રભાત સમયે
મેષ, મિથુન, તુલા અને વૃશ્ચિક=મધ્યાન્હ સમયે
મીન, મકર, કન્યા અને ધન=સંધ્યા સમયે

અજ અલિ ઘટ મીને ભાસ્કરેઽસ્તં પ્રયાતે ।
વૃષ ધન કુલીરાખ્યે ચાર્ધ રાત્રૌ તુલાયામ્ ॥
મિથુન મકર સિંહે કન્યકાયાં પ્રભાતે ।
ઇતિ વિધિ ગણનીયો વાસરઃ સંક્રમેષુ ॥

શુભકર વાર

નિજ રાસૈં ત્રીજો છટ્ઠો દશમો અનઇ ઇગ્યાર
જો ગ્રહ હુવે સો વાર તિણઇ કામ કીયઇ સુખકાર ૫૧

---

૧ વરઇ તે ૨ વહતિ ૩ સર ૪ લહિ

સ્વવારાદ્ગણુનીયાસ્તા રવિ શુક્ર બુધેંદવઃ ।
શનિ જીવ કુજાઃસ્રેયા હોરાઃસ્તાવારતઃ ક્રમાત્ ॥
ચંદ્રજ્ઞ ગુરૂ શુક્રાણું હોરાઃ સર્વાર્થસિદ્ધિદાઃ ।
રવિ સોમાર્કપુત્રાણું ક્રૂરા હોરા ન શોભનાઃ ॥ ૧ ॥

ચંદ્ર, બુધ, ગુરૂ અને શુક્રની હોરા સર્વાર્થસિદ્ધિ કરે, અને બીજી હોરા ક્રૂર છે તે સારી નહિં, જે દિવસે જે વાર હોય તેની હોરા પહેલી ગણવી અને પછી છઠ્ઠા વારની બીજી એમ બધી હોરા છઠ્ઠા છઠ્ઠા વારની ગણવી.

હોરાનાં નામ અને ક્રમ

વાચ ૧ પ્રવૃત્તા ૨ ઘટીકા ૩ ધનજ્ઞા ૪ કાલાક્ષ ૫ હોરા પતાકા સુરાપ્તા ૬ ।
દાનાધીપાઘા૭ રવિ૧ શુક્ર૨ સૌમ્યે૩ શશાંક૪ શૌરી૫ જય૬ કુજ૭
ક્રમેણ ॥ ૧ ॥

હોરા નામ	વાર	ફલ
વાચ	રવિ	નેષ્ટ
પ્રવૃત્તા	શુક્ર	શ્રેષ્ટ
ઘટિકા	બુધ	શ્રેષ્ટ
ધનજ્ઞા	સોમ	શ્રેષ્ટ
કાલાક્ષ	શનિ	નેષ્ટ
પતાકા સુરાપ્તા	ગુરૂ	શ્રેષ્ટ
દાનાધી પાઘા	મંગલ	નેષ્ટ

૧ વારની હોરા ૨॥ અઢી ઘડી રહે, પછી બીજો વાર ગણાવ્યો તેની લાગે એ રીતે એક રાત્રિ દિવસમાં ૨૪ ચોવીસ હોરા આવે. રાત્રીએ હોરા પોતાના વારથી પાંચમા વારની આવે છે.

હોરા

હોરામાન અઢી ઘડી વહે સદા ચઉવીસ
બાર[1] દિવસ બાર રજની સાતાં વાર સરીસ. પર

દિવસનાં ચોઘડીયાં

રવિ ઉદ્દ્વેગ સોમે અમૃત ભોમે રોગ બુધ લાહ
ગુરૂ શુભ ભૃગુ ચલ શનિ કલહ ગિણીં છઠ્ઠી વાહ ૫૩

દિવસનાં ચોઘડીયાં ગણવાનો ક્રમ

ચોઘડીયું અટકળે ૩ાા ઘડીનું ગણાય છે. પરંતુ ખરી રીતે દિનમાન કે રાત્રિમાનના આઠમા ભાગનું જ ગણવું, કારણકે શીયાળામાં રાત્રિ મોટી ને દિવસ ટૂંકો હોય છે અને તેનાથી ઉલટું ઉનાળામાં દિવસ મોટો અને રાત્રિ ટૂંકી હોય છે; એટલે તેનો ખરો હિસાબ ૩ાા ઘડીથી બેસે જ નહિ. માટે ઘડી પળોનો આઠમો ભાગ ગણવો જોઈએ. ચોઘડીયું જે પહેલું હોય તે જ છેલ્લું આવે એવો નિયમ છે. ચલને કેટલાક ચંચલ પણ કહે છે.

વાર નામ	રવિ	સોમ	મંગલ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
૧	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચલ	કાલ
૨	ચલ	કાલ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ
૩	લાભ	શુભ	ચલ	કાલ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ
૪	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચલ	કાલ	ઉદ્વેગ
૫	કાલ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચલ
૬	શુભ	ચલ	કાલ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ
૭	રોગ	લાભ	શુભ	ચલ	કાલ	ઉદ્વેગ	અમૃત
૮	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચલ	કાલ

૧ બારહ રયણ

ગ્રંથાન્તરે-ઉદ્વેગામૃત રોગઃ લાભ શુભ ચલઃ કાલઃ
વારાદિષુ ષષ્ઠષષ્ઠયાશ્ચ દિવારાત્રૌ તુ પંચમાઃ ।

રાત્રિનાં ચોઘડીયાં

વાર નામ	રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
૧	શુભ	ચલ	કાલ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ
૨	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચલ	કાલ	ઉદ્વેગ
૩	ચલ	કાલ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ
૪	રોગ	લાભ	શુભ	ચલ	કાલ	ઉદ્વેગ	અમૃત
૫	કાલ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચલ
૬	લાભ	શુભ	ચલ	કાલ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ
૭	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચલ	કાલ
૮	શુભ	ચલ	કાલ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ

જે દીવસે સવારમાં જે ચોઘડીયું હોય તેનાથી આગળ છઠ્ઠા વારનું પહેલું ચોઘડીયું તે સવારના વારનું બીજું આવે તે વારથી છઠ્ઠા વારનું ત્રીજુ ચોઘડીયું એમ ગણતાં આઠમું જે સવારમાં હોય તે જ બીજીવાર સાંજે આવે. અથવા છઠ્ઠો આગળ ન ગણે તો પાછલા ત્રીજા વારનું પહેલુ તે આ વારનું બીજું. તેનાથી પાછલા ત્રીજા વારનું તે ત્રીજું એમ ગણવું. જેમકે રવીવારે પહેલું ઉદ્વેગ, બીજું શુક્રનું પહેલું તે રવીનું બીજું, પછી બુધનું પહેલું તે રવીનું ત્રીજું એમ ગણવું. અને રાત્રે પહેલું એટલે રવીથી પાંચમો વાર ગુરૂ તેનું પહેલું શુભ, તે રવીની રાત્રે પહેલું આવે. વળી ગુરૂથી પાંચમો વાર સોમ તેનું દિવસનું પહેલું અમૃત, તે રવીની રાત્રે બીજું આવે. એમ હરેક પાંચમા વારનું પહેલું એમ ગણવું.

'શુભં' ૧ ચલંચ ૨ કાલંચ ૩ ઉદ્વેગા ૪ મૃત ૫ રોગ ૬ લાભ ૭. આ પ્રમાણે રાત્રિનાં હરેક વારનાં પહેલાં ચોઘડીયાં અનુક્રમે

જાણવાં અને દિવસ માટે 'ઉદ્વેગ ૧ મૃત ૨ રોગાશ્ચ ૩ લાભ ૪ શુભ ૫ ચલાં ૬ તક ૭' અંતક એટલે કાલ. આ પ્રમાણે દિવસનાં દરેક વારનાં પહેલાં ચોઘડીયાં અનુક્રમે જાણવાં. દિવસનાં લાભ અને અમૃત ચોઘડીયું જોડે આવે અને રાત્રે શુભ અને અમૃત જોડે આવે તેમ દિવસે રોગ અને ઉદ્વેગ જોડે આવે તથા રાત્રે રોગ અને કાલ જોડે આવે.

રાત્રીનાં ચોઘડીયાં

રવિ શુભ શશી ચલ ભોમે કાલ બુધે ઉદ્વેગ
ગુરૂ અમૃત ભૃગુ રોગ શનિ લાભ ગિણેહ
ઇમિ ચોઘડીયાં રાત્રીમાં પંચમો પંચમો લાગેહ ૫૪

વાર પરત્વે વર્જ્ય ચોઘડીયાં

સાતાં વારાં અધ પહર જોઇ ઉત્તમ સંચ
રવિ પહેલો બીજો છઠો શશી[1] આઠમો ઇગ પંચ ૫૫
ભોમ[2] અઠમ સત્તમ ચતુર્થ[3] બુધ તીય[4] છઠ્ઠુ અઠ્ઠ
ગુરૂ બીજો પણ સત્તમ ટાલ અવરકુનઠ્ઠુ ૫૬

રવિવારે	ચોઘડીયું	૧-૨ અને ૬
સોમવારે	,,	૧-૫ અને ૮
મંગલવારે	,,	૪-૭ અને ૮
બુધવારે	,,	૩-૬ અને ૮
ગુરૂવારે	,,	૨-૫ અને ૭
શુક્રવારે	,,	૧-૪-૬ અને ૮
શનિવારે	,,	૩-૫-૭ અને ૮

આ અર્ધ પ્રહર અશુભ છે માટે ન લેવા અર્થાત્ આ સંખ્યાવાળાં ચોઘડીયાં શુભ કામમાં ન લેવાં.

---

૧ શશી અઠ્ઠમે ગમંચ ૨ ભૂમ ૩ ચતુથ્થ ૪ ત્રીજ છઇ અઠ્ઠ ૫ શુક્ર ચૌસત્ત

ભૃગુ ઇગ ચઉદ્દહ અઠ્ઠમો તિય પણ સગ અઠ્ઠ મંદ
એ અધ પહરાં હીર કહે સૂધાં હીર મુણિંદ ૫૭

આ ચોઘડીયાં શુભ છે માટે લેવાં

રવિવારે ૬ઠ્ઠું, સોમવારે પહેલું, મંગળવારે ચોથું, બુધવારે આઠમું, ગુરૂવારે પાંચમું, શુક્રવારે આઠમું અને શનિવારે સાતમું.

શુભ ચોઘડીયાં

બે ઘડીયાં શુભ સૂર છઠ્ઠ બુધ અઠ ચાર[1] ભૂ સત્ત
શનિ સયા શશી ઇગ અઠ્ઠમો ગુરૂ પંચમો પવિત્ત ૫૮

છાયા લગ્ન મુહૂર્ત

તનુ છાયા મણિ ભૂમિસું રવિ પાવડાં ઇગ્યાર
બુધ આઠઈ મંગલ નવમી સાતઈ સુર ગુરૂવાર ૫૯
શુકર સોમ શનિસરાં સાઢાં અઠ્ઠય પાવ
હીર કહે તે જુગતિસું મુહૂરતિ હુવઇ સુખદાય ૬૦

આ છાયાલગ્ન હોય તો શુભલગ્નના અભાવમાં પણ ગમન, પ્રવેશ, પ્રતિષ્ઠા, દીક્ષા, વગેરે શુભ કાર્યો કરવાં એવો વિદ્વાનોનો મત છે.

આરંભસિદ્ધિ આદિ ગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે–શુભ ગ્રહ લગ્નના અભાવમાં વિરૂદ્ધ દિવસોમાં આવશ્યકતાએ ગમન, પ્રવેશ પ્રતિષ્ઠા આદિ શુભ કાર્યો કરવાં. વિદ્વાનોએ કહ્યું છે કે–શુભ શુકન, નિમિત્ત અને શુભ લગ્નના અભાવમાં આ છાયાલગ્નમાં નિશ્ચયે કરીને શુભ કાર્ય કરવું જોઇએ.

નરપતિ જયચર્યામાં કહ્યું છે કે–

નક્ષત્રાણિ તિથિ વારા સ્તારાશ્ચંદ્ર બલં ગ્રહાઃ
દુષ્ટાન્યપિ શુભં ભાવં ભજંતે સિદ્ધ છાયયા ॥ ૧ ॥

આ બાબતનો વધારે ખુલાસો આરંભસિદ્ધિ વાર્તિકમાં છે.

---

૧ શુક્ર થો સત્ત

સર્વસિદ્ધિકર મુહૂર્ત તનુ છાયા લગન (પગલાંથી)

રવિ	સોમ	મંગલ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
૧૧	૮॥	૯	૮	૭	૮॥	૮॥

છાયાપાદ મહુર્ત—

સ્વચ્છાયા ત્રિગુણીકૃત્ય ત્રયોદશ સમન્વિતા ।
અષ્ટભિસ્તુ હરેદ્ભાગં શેષે ચૈવ શુભાશુભં ॥ ૧ ॥
લાભશ્ચૈકે દ્વિકેસિદ્ધિ: વૃદ્ધિ: પંચમ સપ્તકે
હાનિશ્ચૈવ તૃતીયેષુ ચતુર્થે રોગ મેવ ચ ॥ ૨ ॥
ધનધાન્યાગમ: ષષ્ઠે અષ્ટમે મરણં ધ્રુવમ્ ।
ન તિથિર્ન ચ નક્ષત્રં ન વારો ન ચ ચંદ્રમા ।
સર્વસિદ્ધિ કરં જ્ઞાનં જિનસ્ય વચનં યથા ॥ ૩ ॥

બીજાના મતમાં—

શને: શુક્રસ્ય સોમસ્ય સર્વે ષષ્ઠ પ્રમાણત: ।
બુધોચાષ્ટૌ નવા: ભોમે સપ્તપાદા બૃહસ્પતૌ ॥ ૧ ॥
ભાનૌ એકાદશં ચૈવ છાયા લગ્નં પ્રશસ્યતે ॥
ન વારો ન ચ નક્ષત્રં ન તિથિ ર્ન ચ ચંદ્રમા ॥
છાયાક્ષેત્રં વિવાહાદૌ પ્રકુર્યાત્ શુભકર્મણિ ॥ ૨ ॥

રવિ	સોમ	મંગલ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
૧૧	૬	૯	૮	૭	૬	૬

પાઠાંતરે—તનુ છાયા લગ્ન—

અષ્ટૌપાદા બુધેસ્યાત્ નવધરણીસુતે સપ્તજીવે પદાનિ ।
દેચાદેકાદશાર્કે શશિશનિ ભૃગુ જે સાર્ધ ચત્વારિ પાદા: ॥
તસ્મિન્ કાલે મુહૂર્તે સકલ ગુણયુતે સર્વકાર્યાર્થ સિદ્ધિ—
ર્નાસ્તિ પંચાંગ દોષો ન ચ ખચર ફલં ભાષિતં ગર્ગ મુખ્યૈ ॥ ૧ ॥

રવિ	સોમ	મંગલ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
૧૧	૪ાા	૯	૮	૭	૪ાા	૪ાા

પાઠાંતરે તનુ છાયા લગ્ન—

સાત પાવ શનિ શુક્ર લીજે આઠ પાવ બુધ એકલો ભણીજે,
અગીઆર પાવ રવિ મંગલ જાણુ તેર પાવ ચંદ્ર ગુરૂ નિર્માણુ ૧
લાગે હાવ તો ભરીજે પાવ[1] શું કરે તેને રૂઠયો રાવ;
સાચો મન કરી ચાલે સોય તે તરણું લે તો કંચન હોય. ૨

રવિ	સોમ	મગલ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
૧૧	૧૩	૧૧	૮	૧૩	૭	૭

બીજા કોઈકના મતમાં—

સાડા નવ શનિ શુક્ર સોમ અગીઆરહ દીજે;
અર્ક આઠ બુધ નવ અંગારે ત્રિણુ સમ દીજે ગુરૂવારે.
રવિ બલ શશીબલ કાલબલ જોગણી બલ મત જોય;
છાયા લઇને ચાલીએ જિમ અજરામર હોય.

રવિ	સોમ	મંગલ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
૮	૧૧	૩	૯	૧૩	૯ાા	૯ાા

રવિબલ શશીબલ રાહુબલ યોગિની ચક્ર મત જોય
છાયા લગ્ન ચલાવિ પ્રિય જિમ અજરામર હોય ૬૧

અભિજિત છાયા મુહૂર્ત

બારહ અંગુલ તૃણ ગ્રહી ગિણી અભાયાં છાંહ
વીસ સૂરજ[2] શશી સોલહાં મંગલ પનરસ માંહ ૬૨

૧ આવે પાવ તો લાગે હાવ ૨ સૂર

અભિજીત યોગ ૧૨ આંગુલના શંકુથી છાયાનું માપ

રવિ	સોમ	મંગલ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
૨૦	૧૬	૧૫	૧૪	૧૩	૧૨	૧૨

બીજા કોઈ કે સાત આંગળનો શંકુ લઈ અભિજિત કાળ શોધવાનો પ્રકાર કહ્યો છે. જેમકેઃ—

રવી વીસે સસી સોળે પનરે મંગળવાર;
બુધ રતન ગુરૂ ત્રયોદશ શુક્ર શનિશર બાર,
ઊભાં સપ્ત આંગલાં તરણાં એહ વિચાર ૧

પણુ ઘણાખરા બાર આંગળનો શંકુ લેવાનું કહે છે જેમકેઃ—

રવિ વીસે શશી સોળે પનરે મંગળવાર;
બુધ રતન ગુરૂ ત્રયોદશ શુક્ર શનિશર બાર. ૧
તરણું ભરી બાર આંગુલાં તેની છાયા લેત;
મુહૂર્ત અભિજીત નીપજે તતક્ષણુ કામ કરેહ. ૨

એ વારે અભિજીત લઈ લાત પાતને કર્કટ જોગ;
ભણે ગર્ગ રૂષિ એ અમૃતસિદ્ધિ જોગ. ૧

બાર આંગલનો શંકુ લઈ ‘ રવિ વીસે ’ ઇત્યાદિથી જે આવે છે તેનું નામ અભિજીત મુહૂર્ત છે, તે અને ઉત્તરાષાઢાનો ચોથો પાયો ને શ્રવણુની પહેલી ચાર ઘડીથી જે અભિજિત નક્ષત્ર કહેવાય છે, તેમાં ભેદ છે. અભિજીત નક્ષત્ર ૨૭ દિવસે એકવાર આવે છે. અને અભિજીત મુહૂર્ત તો હરરોજ સવારે અને સાંજે બે વખત આવે છે.

બુધ ચવદાં ગુરૂ તેરહાં બાર બાર ભૃગુ મંદ
ગિણિગિણિ લીજે છાંહડી બોલૈ હીર મુણિંદ ૬૩

વિજય મુહુર્ત

દ્વૌ પ્રહરૌ ઘટીકા ૧ હિનૌ દ્વૌ પ્રહરૌ ઘટિકા ૧ ધિકૌ ।
વિજય નામ યોગોયં સર્વકાર્ય પ્રસાધકઃ ॥ ૧ ॥

વિજય મુહૂર્ત

વાસર વિચે જે બે ઘડી વિજય મહુરત તેહ
કાજ કરો સૌ હીર કહે જિમ સુખ આવે દેહી ૬૪

શિવ લિખિત મુહૂર્ત

શિવા લિખત છહ માસનાં શ્રાવણ ભાદ્રવ માહ
ફાગુણ ચૈત્ર વૈશાખ દિન સગબારઈ શુભગ્રહ ૬૫

સૂ	ચં	મં	બુ	ગુ	શુ	શ
૪	૭	૨	૫	૮	૩	૬
૮	૩	૬	૧	૪	૭	૨

આ વારે આટલામો અડધો પહોર તજવો. અર્ધપ્રહરી = પ્રહરાર્ધ એટલે ૩ાા ઘડી કાલવેલા = કાલવેલાનું પ્રમાણ ૩ાા ઘડીનું છે.

ક્યા વારે ક્યા ચોઘડીયાં× તજવાં યોગ્ય છે, તે બતાવે છે.
આદૌ બુધે સૂર્ય સુતે દ્વિતીયા સોમે તૃતીયા ચ જીવે ચતુર્થી ।
ષષ્ઠી કુજે સપ્તમી ભાર્ગવે ચ સૂર્યેડષ્ટમી ચોઘટી વર્જનીયા ॥

અર્થાત્-રવીનું ૮મું ઉદ્વેગ, સોમનું ૩જું શુભ, મંગલનું ૬ઠું કાલ, બુધનું પહેલું લાભ, ગુરૂનું ૪થું ચલ, શુક્રનું ૭મું રોગ અને શનિનું ૨જું શુભ આટલા ચોઘડીયાં તજવા લાયક છે.

સોલહ બી ઘડીયાં વાર તે રયણિ પણિ તિમ જાંણી
તે માંહે અમૃત ઘડી તેહનાં કરૂં વખાંણ ૬૬
રવિદિન શુભ દુગ ચઉ દશમ ઇગ્યારમ સોલંસ
રયણિ ઇમ તિમ નવ દહા પનરસ સોલસ દંભ ૬૭
શશિ દિન શુભ દુગ પંચ છહ ચૌદમ પનરમ બાર
રયણિ મહીં શુભ કારિયાં ચતુ પણ દહ ઇગ્યાર ૬૮

× અહીં બધે ચોઘડીયાંનો અર્થ અર્ધપ્રહર ગણવાનો છે, અર્ધપ્રહર ૩ાા ઘડી પર્યંત રહે.

ભૌમવાર શુભવાસરૈં ચઉથો દશમો બાર
રયણિ પણુરસ બારમો ચઉદશ અમૃતધાર ૬૯

વાર	સૂ	ચં	મં	બુ	ગુ	શુ	શ	આ વાર બતાવેલા અર્ધપ્રહર
અર્ધપ્રહર	૭	૬	૫	૪	૩	૨	૧	કુલિક
,,	૫	૪	૩	૨	૧	૭	૬	ઉપકુલિક
,,	૩	૨	૧	૭	૬	૫	૪	કંટક

પાઠાંતરનો શ્લોક-ઉપકુલિક, કુલિકને કંટક યોગે અર્ધપ્રહર અમુક વારે તજવાનો ક્રમ.

ઉપકુલિકં ગુરો:સ્થાનાત ભોમ સ્થાનાચ્ચ કંટકં ।
કુલિકં શનિ તો જ્ઞેયં વારાદૌ ગણુયેત બુધ: ।।

સૂ	ચં	મં	બુ	ગુ	શુ	શ
૮	૩	૬	૧	૪	૭	૨

વારે અર્ધપ્રહર ત્યાજ્ય

બુધદિન શુભ બૌ અઠ્ઠમો દહ તેરસ ચઉદેઈ
નિશા તિમ ચઉથો નવમ દહ પનરમ સોલેઇ ૭૦
ગુરૂ શુભ બિયતિય અઠ્ઠમો નવમ અનેઇ પનરેઇ
રયણિ તિમઇહ્ગ ચઉથો દશમ ઇગ્યારસ ચરમેઇ ૭૧

વાર	સૂ	ચ	મં	બુ	ગુ	શુ	શ
યોગ	વિષ્કુંભ	શૂલ	ગંડ	અતિગંડ	વજ્ર	વ્યાઘાત	વૈધૃતિ

ઈતિ શ્રી હીરકલશે જૈન જ્યોતિષ ગ્રંથે
વાર પ્રકરણ સમાપ્ત

નક્ષત્ર પ્રકરણ ૩

ભૃગુ શુભરસ સગ તેરમો પનરમ કહ્યો ઉદાર
રયણિ તિજો પાંચમો ઇગ્યારસ નઈ બાર ૭૨
શનિ દિન ઇગસગ વસુ દશમ રુદ્ર તેર સોલેણ
નિશિ ઇગરસ સગ તેરમો પનરમ શુભ હીરેણ ૭૩
અથ આસુ નઈ કાતિયાં મૃગશિર પોષ ચોમાસ
સાતે વારાં શુભ ઘડી કહસું તહિજ માસ ૭૪
સૂરિજ બિય તિય વસુ નવમ રુદ્ર બાર ચૌવેદ (૧૪)
રયણિ પણ સગ તેરમો સોલસમો શુભ લેઇ ૭૫
શશી છટ્ઠો સગ સોલમો અમૃત દિવઈ નિશભેઇ
બિય રસ વસુ ઇગ્યારમો બારમ નઈ પનરેઇ ૭૬

જે નક્ષત્રના જે તારા કીધા છે. તે આંકની સંખ્યાવાળી તિથિ ને તે નક્ષત્રદનિયું મળે તો અશુભ જાણવી. દા. ત. અશ્વિનીના ૩ તારા છે. તો અશ્વિનીને ત્રીજ અશુભ જાણવી. વળી કૃત્તિકાના ૬ તારા છે, તો છઠને કૃત્તિકા આવે તો અશુભ જાણવી. શતભિષાના તારા સો છે, તો સો ને પંદરે ભાગતાં શેષ દશ વધે તો શતભિષાને દશમ અશુભ છે તેમજ રેવતીના ૩૨ તારા તારા છે, તો ૩૨ ને પંદરે ભાગતાં બે શેષ વધે તો બીજ ને રેવતી આવે તો અશુભ છે. આ પ્રમાણે દરેક નક્ષત્રે તિથિઓ સમજવી નક્ષત્રોના તારાની સંખ્યાથી થતી નિષેધ તિથિ.

નક્ષત્રોના તારાની સંખ્યાથી થતી નિષેધતિથિ.

નક્ષત્રો	અ	ભ	કૃ	રો	મૃ	આ	પુન	પુ	અશ્લે	મ	પૂ. ફા.	ઉ ફા
તારા	૩	૩	૬	૫	૩	૧	૪	૩	૬	૫	૨	૨
નિષેધતિથિ	૩	૩	૬	૫	૩	૧	૪	૩	૬	૫	૨	૨

નક્ષત્ર	હ	ચિ	સ્વા	વિ	અનુ	જ્યે	મૂ	પૂ. ષા	ઉ. ષા	અભિ.
તારા	૫	૧	૧	૪	૪	૩	૧૧	૪	૪	૩
તિથિ નિષેધ	૫	૧	૧	૪	૪	૩	૧૧	૪	૪	૩

નક્ષત્ર	શ્ર	ધ	શત	પૂ. ભા	ઉ. ભા	રેવતી
તારા	૩	૪	૧૦૦	૨	૨	૩૨
તિથિ નિષેધ	૩	૪	૧૦ દશમ	૨	૨	૨ બીજ

ભોમ ઇગ દુગ સગ વસુ અમૃત એતા દીહ
રયણિ રસ સગ બારમો પનરમ સોલમ લિહ ૭૭
બુધ ત્રીજો પંચમ નવમ ઇગ્યારમ પનરેઇ
નિશિ ઇગ દુય ચઉથો દસ ઇગ્યારમ સોલેઇ ૭૮
ઇગ રસ સગ નવ તેર તિથિ સોલમ સુરગુરૂ વાર
નિશિ દુગ તીજોહિ ભલો ઇગ્યારમ નઈ બાર ૭૯
શુક્ર ઇગ પણ સત્તમો ચવદમ સોલમ દીહ
રયણિ તિય ચઉ બારમો તેરમહિ ભલેઇ ૮૦
થાવરદિન દુગતિય વસુ ચવદમ પનરમ બાર
નિશિ ઇગ ચઉથો તેરમો ચઉદશ હીર સંસાર ૮૧
હિવઈ જેષ્ઠ આષાઢદુગ રવિતિસઇ ચઉથો દશવાર
રયણિય તિય વસુ નવમ ચઉદમ પનરમ સાર ૮૨
સોમઇ વાસર સત્તવસુ રુદ્ર તેર અમિયાંહ
રયણિ છઠ્ઠઉ સત્તમો બાર તેર શુભમાહ ૮૩

મંગલ દિન શુભ તિય નવમ ઇગ્યારમ હિતકાર
રયણિ પહિલો બિય વસુ દશમ નઈ ઇગ્યાર ૮૪
બુધ ઇગ છઠ્ઠો સાતમો પનરમ સોલમ સાર
રયણિ પણ રસ બારમો ચઉદમ કહિયો બાર ૮૫
ગુરૂવારે શુભ ઇગ દુગ વસુ ઇગ્યાર ચઉદેઈ (૧૪)
રયણિ ચઉથો નઇ નવમ દશમો દુઃખ ચૂરેઇ ૮૬
શુક્રે શુભ પણ અઠ્ઠમો નવમ....અથ શનિ ચૌ
પણ દશમ ઇગ્યારમો સોલમ સુત્તમ ભોત્તિ ૮૭

અર્ધપ્રહર

રવિ અઉથો શશી સત્તમો મંગલ બીય બુધ પંચ
અઠ્ઠમ ગુરૂ ભૃગુ તીયડો શનિ છઠ્ઠો અધમં ચ ૮૮

કાલવેલા

શનિ દુગ ભૃગુ સગ વેદ ગુરૂ પહિલો બુધ નિહાલ
મંગલ ષટ્ ત્રીજો શશી ભાણુ અઠ્ઠમ તજ કાલ ૮૯

કુલિક

ભાનુ સપ્તમ છઠ શશી ભોમ પંચ બુધ ચ્યાર
ગુરૂ તીજો દુગ દાનવપતિ શનિ ઇગ કુલિક નિવાર ૯૦

ઉપકુલિક

શનિ ષડ્ ભગુ સગ ઇગ ગુરૂ બુધ બીજો ભૂમિ તીય
શશી ચઉથો રવિ પંચમો એ ઉપકુલિક સદીય ૯૧

કંટક

સૂર્ય તિય શશી બીયડો ભોમ ઇગ બુધ સત્ત
ગુરૂ રસ ભૃગુ પણ મંદ ચ્યાર એ કંટક તજ મિત્ત ૯૨
કુલિકયોગ ધનનાશ હુવઇ ઉપકુલિકાં ભંજાણુ
કુલનો ક્ષય કંટક કરઈ અર્ધપ્રહરાં પરમાંણુ ૯૩

યમશૂલ

રવિવારે વિષકુંભ તજી શશી શૂલાં ભૂમ ગંડ
બુધવારે અતિગંજસું વજ્રયોગ ગુરૂ છંડ ૯૪

ભૃગુ વ્યાઘાત શનિ વૈધૃત એહ યોગ સગ વાર
હીર કહે વરજી કરી કામ કરો શુભકાર ૯૫

ઉપર બતાવેલાં ૨૮ અઠ્ઠાવીસ નક્ષત્રો અને તેમના ચરણ મુજબના અક્ષરો નામ પાડવા માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. નક્ષત્રના ચાર ચરણ અથવા પાયા હોય છે. અને તે દરેક (લગભગ) પંદર પંદર ઘડીનો થાય છે. જે પાયામાં જન્મ થાય તે પાયાના અક્ષર ઉપર કે તેની આસપાસના તેજ અક્ષરની બારાક્ષરીમાંના કોઇ અક્ષર ઉપર નામ પાડવું. જો તેમ અક્ષર ઉપરથી આપણને રૂચે તેવું બંધ બેસતું નામ ન આવે તો નક્ષત્રોના ચરણો ઉપરથી રાશિ કલ્પવામાં આવી છે. તેમાંના કોઈ અક્ષર ઉપરથી નામ પાડવું. બને ત્યાં સુધી નક્ષત્રના ચરણ ઉપરથી જ નામ પાડવું. કારણ શુભ કામમાં જન્મનક્ષત્ર લેવાતું નથી. તેથી જો નામ નક્ષત્ર ઉપરથી હોય તો તરતજ જન્મનક્ષત્રની સમજ પડે. અને ચરણ ઉપરજ નામ પાડવું તેવો આગ્રહ એટલા માટે છે કે નક્ષત્ર ચરણની પણ મહાદશામાં ભૂક્તકાળ ગણતાં અથવા પંચ-શલાકા, સમશકાલા આદિચક્રોમાં વેધ જોવા માટે જરૂર પડે છે. માટે બનતા સુધી નક્ષત્ર ચરણ ઉપરજ નામ પાડવું.

રાશિ ઉપરથી નામ પાડવા માટે અક્ષરો નીચે મુજબ છે.

આ લા ઇ મેષ, બ વ ઉ વૃષભ, ક છ ઘ મિથુન, ડ હ કર્ક, મ ટ સિંહ, પ ઠ ણ કન્યા, રા તા તુલા, ના યા વૃશ્ચિક, ભા ધા ફ્રા ઢા ધન, ખા જા મકર, ગો સા કુંભ, દા ચા ઝા થા ક્ષા મીન.

સવાબે નક્ષત્રની એક રાશિ બને તેથી એક રાશિમાં ચરણ મુજબ નીચે પ્રમાણુ અક્ષર આવે છે.

ચુચેચોલા અશ્વિનિ	લીલુલેલો ભરણી	અ કૃતિકાનો પ્રથમ ચરણ	મેષ રાશિ
ઇઉએ કૃતિકા ત્રણ ચરણ	ઓવાવીવુ રોહિણી	વે વો મૃગશીર્ષનું અર્ધ	વૃષભ રાશિ

પરંતુ આમ જોવા જતાં ઉપર રાશિ ઉપરથી જે અક્ષરો બતાવ્યા તેમાં અને નક્ષત્ર ચરણ ઉપરથી બનતી રાશિના અક્ષરોમાં મોટો ફરક આવી જાય છે માટે જો નક્ષત્ર ચરણ ઉપર જ નામ પાડ્યું હોય, અને તે નક્ષત્ર ચરણથી છે, એમ ખાત્રી હોય તો ખરી જન્મ રાશિ પકડાઈ આવે. તેમજ મુહૂર્તાદિકમાં વધુ શુદ્ધિ જળવાય.

નક્ષત્રોના તારાઓની સંખ્યા

અશ્વનિ તીય ભરણી તીય ષટ્ તારા કૃત્તીય
રોહિણી પંચ તિય મૃગશિરાં આદ્રા ઇગ રિસીય ૯૬
પુનર્વસુ ચઉ પુષ્ય તિય અશ્લેષા ષડ્ મઘ પંચ
પૂ. ફા ઉ. ફા દોય દોય હસ્ત પંચ ચિત્તાઇ ઇગ્ગાર ૯૭
ઇગ સ્વાતિ વિસાહ ચઉ ચતુ તારા અનુરાહ
જેહા ત્રિણ રિસિ કહી મૂલ ઇગ્યાર પૂરાહ ૯૮
પૂ. ષા ઉ. ષા ચઉ ચઉ તીય અભિજિત સોય
સવણ ત્રણ ધનિઠ્ઠા ચઉ સતભીષ સો પુરોય ૯૯
પૂ. ભા દુગ ઉ. ભા દુગ રેવઇ વલી બત્તીસ
તારા સંખ્યા જે તિથિ તે વરજો સુજગીસ ૧૦૦

નક્ષત્ર નામો	અશ્વનિ શતભીષ	હસ્ત સ્વાતિ	રોહિણી મૃગશીર	ઉત્તરાષાઢા અભિજીત	ભરણી રેવતી	ધનિષ્ઠા પૂર્વાભાદ્રપદ	ચિત્રા વિશાખા	ઉ. ફા. ઉ. ભા
યોનિ	ઘોડો	પાડો	સર્પ	નોળીઓ	હાથી	સિંહ	વાઘ	ગાય

નક્ષત્ર નામો	આર્દ્રા મૂલ	અનુરાધા જ્યેષ્ઠા	કૃત્તિકા પુષ્ય	શ્રવણ પૂર્વાષાઢા	પૂર્વાફાલ્ગુની મઘા	પુનર્વસુ અશ્લેષા
યોનિ	કુતરો	હરણ	બકરો	વાંદરો	ઉંદર	બિલાડી

નક્ષત્રવર્ણ

ચૂચેચોલા અશ્વિની લીલુલેલો ભરણી
આઈઉએ કૃત્તિકા ઓવાવીવૂ રોહિણી ૧૦૧
વેવોકાકી મૃગશિરે વહે કુઘઙછ આદ્રા કહે
કેકોહાહી પુનર્વસુ હુહેહોડા પુષ્ય ૧૦૨
ડીડૂડેડો અશલેષમાં મધા મામીમુમ
મોટાટીટુ પૂ.ફાલ્ગુની ટેટોપાપી ઉફા ૧૦૩
પુષણઠ હસ્તમાં પેપોરરી ચિત્રા
રુરેરોતા સ્વાતીમાં તીતુતેતો વિશાહ ૧૦૪
અનુરાધા નાનીનૂને નોયાયીયુ જિઠ્ઠાહ
યેયોભાભી મૂલરિસિ ભુધાફાઢા પૂષાઢ ૧૦૫
ભેભોજાજી ઉષાઢમાં અભિજિત્ જુજેજાખ
ખિખખેખાં સરવણાં ગાગીગુગ ધનિઠ્ઠ ૧૦૬
ગોસાસીસુ શતભિષાં પૂભા સેસોદિદ
ઉભાદ્રા દુશાઝથાં રેવતી દેદોચીચ ૧૦૭

અર્થાત્-રેવતી, અશ્વિની, ભરણી, કૃતિકા, રોહિણી, મૃગશિર આ નક્ષત્રો આદ્ય ભાગ યુંજાનાં તે સ્રીને ભર્ત્તાર પરમ વલ્લભ હોય.

આદ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, અશ્લેષા, મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, ઉત્તરા-ફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, વિશાખા અને અનુરાધાએ ૧૨ નક્ષત્રો મધ્ય ભાગ યુંજાનાં-પરસ્પર પ્રીતિ.

જ્યેષ્ઠા, મૂલ, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા પૂર્વાભાદ્રપદ અને ઉત્તરાભાદ્રપદ નક્ષત્રો અંત્ય ભાગ યુંજાનાં ભર્ત્તારને સ્રી વલ્લભ હોય.

નક્ષત્રોની સંજ્ઞા અને કાર્ય

સ્વાતિ પુનર્વસુ શ્રવણ ત્રય એ પાંચે ચર જાણ
તિન્ને પૂરવ મઘ ભરણી ક્રૂર પંચ પરમાણ ૧૦૮

તિન્ને ઉત્તરા ને રોહિણી એ ધ્રુવ બોલ્યા ચ્યાર
તીક્ષણ આદ્ર અશલેશાસું જેષ્ઠા મૂલ વિચાર ૧૦૯
ક્ષિપ્ર અભિચાં અશ્વની પુષ્ય નઇ વલી હત્થ
અનુરાધા મૃગ રેવતી ચિત્રા મિત્રા સત્થ ૧૧૦
[1]મિશ્ર વિશાખા કૃત્તિકા અહિ રિસી કહીયઈ કર્મ
નામ તિસાં પરિણામ તિમ સવિ જાંણીજઈ મર્મ ૧૧૧
ગમણ કરીજેં ચર લહુ ઉગ્રાં થિર હુવઇ હુંતિ
વ્યાધિ છેદે તીક્ષણ રિસી મિત્ર સંહારણ હુંતિ ૧૧૨

ઉર્ધ્વમુખ નક્ષત્રો

ઉત્તરાતિય [2]શ્રવણાદિ તિય અદ્દા રોહિણી [3]પુખ્ખ
એ નવ ઉરધ ગામીયાં કહે હીર કવિ શિષ્ય ૧૧૩
ગેહ તોરણ ચેઇય કલશ ઠવણ છત્ર આરામ
રાજકાજ મંગલ સવિ કીજૈ ઉત્તમ કામ ૧૧૪

અધોમુખ નક્ષત્ર

અધો તીનઈ પૂરવા મૂલ મઘા અશલેશ
ભરણી કૃત્તિ વિશાહ સું કીજૈ કૂપ વિશેષ ૧૧૫
વાપી સરવર ભૂમિ ઘર ઠવિયે ભૂમિ નિધાન
ખાઇ ગઢ મઠનઇ ભુવન કીજ કામ પ્રધાન ૧૧૬

તિર્યગ્મુખ નક્ષત્ર

રેવસસણિ મૃગ પુનર્વસુ અનુરાહા ને જીટ્ઠ
હત્થાદિ તિન્ને રિસાં તિરછા મુહાં પઇટ્ઠ ૧૧૭
હય ગય વસહાં ખર મહિષ કરહાં દમણ કરેઇ
પાલખી વાહણ ઘડણ વલિ કીજૈ કામ ઘરેઇ ૧૧૮

---

૧ મૃગ ૨ શ્રવણાય ૩ પુષ્ય

નક્ષત્રોની યોનિ

અસ્સણિ શતભિસ યોનિ હય હત્થ સાઈ સહસીહ
રોહિણી મિગશિર બેઉઅહી નકુલ ઉષાઢ અભિચ્ ૧૧૯
રેવતી ભરણી યોનિ ગજ સિંહ ધનિષ્ઠા પૂભ
ચિત્ત વિશાખા વાઘ બે ગોખાં ઉફાં ઉભ ૧૨૦

આદ્રા મૂલે શ્વાનયોનિ[1] મૃગ જિઠ્ઠા અનુરાહ
શ્રવણ પૂષાઢા વાનરાં કૃતિકા પુષ્ય અજાહ ૧૨૧
પૂફાં ગુણિ મઘ મુંસગાં પુનવસુ નૈ અશલેશ
એ માંજારી યોનિ બે લગતો વૈર વિશેષ ૧૨૨

યોનિ વૈર

વૈર નકુલ અહિ હય સહિષ મૂષક બિલાડી એહ
મૃગ કુકર વાનર અજા આય વાઘ ગજસિંહ ૧૨૩
હીર કહે જે જીવને દેખી ધરે મન રીસ
વરજો તે વર વિંદણી નૃપ સેવક ગુરૂ શિશ ૧૨૪

ચુંજા

પૂરવ જુંજા રેવતી મધ્ય જુંજા આદ્ર
અંતિમ જુંજા જેઠથી લેજયો તજી પ્રમાદ ૧૨૫
રેવતીથી છ મૃગશીરા જો જનમેઈ નરનાર
તો તે પરણી કારિણે વલ્લભ હૂવઈ ભરતાર ૧૨૬
જો જનમે બારે રિસી આદ્રાથી અનુરાધ
તો બિહું પ્રીત વધે સદા સુખ દેહી નિરબાધ ૧૨૭
જયેષ્ઠા ઉભદ નવરીસાં જે નરનારી જનમંતી
હીર કહઈ તે નારીયાં વલ્લભ હોવઈ કંથી ૧૨૮

---

૧ જોણી સબ્બહ

ગણ

અનુરાધા મૃગ અશ્વિની પુષ્ય પુનર્વસુ સ્વાતિ
રેવતી શ્રવણ હસ્ત સું એ દેવગણે વિખ્યાતિ ૧૨૯
ત્રિપ્રઇ ઉત્તરા પૂર્વત્રય સત્તમી ભરણી જોઇ
આર્દ્રા ને વલી રોહિણી માનવગણ ઇમ હોઇ ૧૩૦
જેઠ મૂલ ને શતભિષા મઘા ધનિષ્ઠ અશલેશ
ચિત્રા વિશાખા કૃત્તિકા રાક્ષસ ગણ બોલેશ ૧૩૧
હીર કહઇ સમગણ સુખી દેવઇ રાક્ષસ વાદ
મધ્યમ માનવ દેવતા રાક્ષસ અનુષ વિષાદ ૧૩૨

અથગણ વિચાર.

અર્થાત્—શ્રવણ, મૃગશિર, અશ્વિની, પુષ્ય, હસ્ત, પુનર્વસુ, રેવતી, સ્વાતિ અને અનુરાધા. આ ૯ નક્ષત્રો દેવગણનાં છે.

રોહિણી, પૂર્વાફાલ્ગુની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદ, ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદ, આર્દ્રા અને ભરણી. આ ૯ નક્ષત્રો માનવ ગણનાં છે.

કૃત્તિકા, મઘા, વિશાખા, અશ્લેષા. શતભિષા, ધનિષ્ઠા, ચિત્રા, જ્યેષ્ઠા અને મૂલ, આ નક્ષત્રો રાક્ષસ ગણનાં છે.

કદાચિત્ રાક્ષસો કન્યા વરો ભવતિ માનવઃ ।
ભર્તારં અષ્ટમે માસે મારં તે ચ વિવાહિતા ॥

અર્થાત્—મીન, વૃશ્ચિક, કર્કનો વિપ્રવર્ણ, તુલ, સિંહ, ધનનો ક્ષત્રિયવર્ણ, મકર, કન્યા અને વરખનો શુદ્રવર્ણ તથા મેષ, મિથુન અને કુંભનો વૈશ્યવર્ણ જાણવો.

પાઠાંતરે-કર્કટ વૃશ્ચિક મીન સો વિપ્રા મેષ સિંહ ધન્ ક્ષત્રિવરણા;
વૃષ કન્યા મકરે વૈશ્યા મિથુન તુલ કુંભે શૂદ્રા.

પાઠાંતરે-ઉંચ વર્ણો વરં સમ્યગ્ હીન વર્ણી ચ કન્યકા ।
વિપરીતં ભવેત્તસ્ય તસ્ય ભર્ત્તા ન જીવતિ ॥
વિપ્ર વર્ણં તુ યા નારી શૂદ્રવંશેષુ યઃ પતિ ।
ધ્રુવં ભવતિ વૈધવ્યં શક્રસ્ય દુહિતા યદિ ॥

ઉંચવર્ણી યદા નારી તસ્ય ભર્ત્તા ન જીવતિ ।
જીવંતિ તસ્ય ભરતારં જ્યેષ્ઠ ગર્ભો ન જીવતિ ॥
કદાપિ પુત્ર જીવંતિ તસ્ય ગૃહે ક્લેશ કારિણી.
પાઠાંતરે-ઉંચ વર્ણી યદા કન્યા નીચ વર્ણો યદા પતિ ।
યદિ દૈવ કુશે જાતા તસ્ય કન્યા ન જીવતિ ॥
નીચ વર્ણી યદા કન્યા ઉંચ વર્ણો યદા પતિ ।
ધન પુત્રવતી કન્યા રૂપ સૌભાગ્ય દાયિની ॥

અમૃતસિદ્ધિ યોગ ૧, સિદ્ધિયોગ ૨, સુયોગ ૩, સામાન્ય યોગ, ૪ અને દુષ્ટયોગ ૫. આ પ્રમાણે યોગના પાંચ ભેદ છે. આ પાંચ યોગોમાં પહેલા ચાર યોગ તે શુભયોગો છે અને દુષ્ટયોગ કુયોગ અર્થાત્ અશુભ યોગ છે.

બીજા બધા યોગ સારા થાય છે, પરંતુ વિષયોગ અમૃતસિદ્ધિ યોગને બગાડે છે. પણ તે રવિયોગથી પ્રબળ થતો નથી. વિષયોગથી વધારે ખરાબ મૃત્યુયોગ છે, પણ તેનો રવિયોગથી નાશ થાય છે.

અહીં જે શુભ યોગો લખ્યા છે, તે દરેક શુભકાર્યમાં લેવાય છે. તો પણ લગ્નમાં રેખાઓના ૧૦ યોગ અને વિદ્યુત્યાદિ ૮ અને મર્સાદિ ૪ યોગો અને ખાસ હસ્તમેળાપ વખતે અંકોથી ૧૦ દશ યોગ હોય છે. તે બીજા કોઈ મુહૂર્ત્તોમાં ઉપયોગી નથી. માટે તે અહીં લખ્યા નથી. તે ખાસ યોગો **વિવાહ પટલ** ગ્રંથમાં આપેલા છે. ચાલુ મુહૂર્ત્તોમાં જોવાતા બાકીના યોગો અહીં લખેલા છે.

સુયોગ તથા કુયોગનાં ફળ અને મુદત.

કુયોગ (દુષ્ટયોગ)નું ફળ=અત્યંત અસિદ્ધિ (કાર્યનાશ).

સામાન્ય યોગનું ફળ=દૈવયોગે સિદ્ધિ

સુયોગ (શુભયોગ) નું ફળ=વિલંબે સિદ્ધિ

સિદ્ધિયોગનું ફળ=ઇચ્છિત સિદ્ધિ

અમૃતસિદ્ધિ યોગનું ફળ =ઇચ્છાથી અધિક સિદ્ધિ

આ પ્રમાણેનું ફળ "**દીનશુદ્ધિ દીપિકા**" ગ્રંથમાં દર્શા-

વેલું છે. 'જ્યોતિષસાર' ગ્રંથમાં ગાથા ૧૪૯-૧૫૦ માં અશુભ યોગનાં નામ ૧૬ ગણાવ્યાં છે.

સંવત્ત ૧ સૂલ ૨ સત્તૂ ૩ ભસમો ૪ દંડોય ૫ વજ્જ મુસલાયં ૬ ॥ કાલમુહી ૭ યમઘંટં ૮ યમદાઢં ૯ કાણુ ૧૦ મિચ્ચાયં (મૃત્યુ) ૧૧, ॥ ૧૪૯ ॥ જાલામુહી ૧૨ ય ખંજો ૧૩ યમલં ૧૪ ઉપ્પાય ૧૫ કક્કડા ૧૬ જોગં ॥ એએહિં જોગ સોડસ સંવે કજ્જે હિ અસુહાયં ॥ ૧૫૦ ॥

ભાવાર્થ—સંવર્ત્તક ૧, શૂલ ૨, શત્રુ ૩, ભસ્મ ૪, દંડ ૫, વજ્રમુસલ ૬, કાલમુખી ૭, યમઘંટ ૮, યમદંષ્ટ્રા ૯, કાણુ ૧૦, મૃત્યુ ૧૧ જ્વાલામુખી ૧૨, ખંજ* ૧૩, યમલ ૧૪, ઉત્પાત ૧૫ અને કર્કટ ૧૬ એ સોલ યોગ શુભકાર્યોમાં અશુભ મનાયા છે. માટે દરેક શુભ કાર્યમાં વર્જવા જોઈએ.

સાથે સાથે તજવા લાયક બીજા યોગોનું પણ ગ્રંથકાર હીરકલશે વર્ણન કર્યું છે.

યોગ બેસે તે વખતની પહેલી ઘડીઓ તજવી	વજ્ર	વિષ્કુંભ	ગંડ	અતિ ગંડ	વ્યાઘાત	શૂલ	પરિઘ	વ્યતિપાત	વૈધૃત
	૩	૩	૬	૬	૯	૯	અડધો	બધો	બધો

વાર અને નક્ષત્રના સંયોગથી થતા અશુભ યોગો.

કાણુયોગ

શનિ ચિત્રાં શુક્રાં મઘા બુધ ભરણી ગુરૂ આર્દ્ર;
ભોમ પૂ. ભદ્ર જેષ્ઠા રવી કાંણુયોગ વિખવાદ. ૧૩૮

વાર	શનિ	શુક્ર	બુધ	ગુરૂ	મંગલ	રવિ
નક્ષત્ર	ચિત્ર	મઘા	ભરણી	આર્દ્રા	પૂર્વભાદ્રપદ	જ્યેષ્ઠા

કાણુયોગની શરૂઆતની નવ ઘડીઓ તજવી.

* ત્રિપુષ્કર

મૃત્યુયોગ

મંગલ શતભિષાહ હથ શનિ ગુરૂ મૃગ ભૃગુ અસલેશ;
શશી ઉ-ષાઢ અનુરાહ રવિ બુધ અસાનિ કલેશ. ૧૩૯

વાર	મંગલ	શનિ	ગુરૂ	શુક્ર	સોમ	રવિ	બુધ
નક્ષત્ર	શતભિષા	હસ્ત	મૃગશિર	અશ્લેષા	ઉત્તરાષાઢા	અનુરાધા	અશ્વનિ

મૃત્યુયોગની શરૂની બાર ઘડીઓ ત્યાજ્ય છે.

ગ્રંથાંતરે મૃત્યુયોગ.

બુધે અસ્સણિ મૂલ ગુરૂ પૂસા મૂલ સિતભિસ મિગાયં ।
સનિહર પૂસા ચઉરો ભિગુ રોહિણિ સાઈ અસલેસા ॥૧૮૩॥
સૂરો મઘ અનુરાહા ચંદા ઉસા વિસાહ પુરૂખે હિં ।
ભૂમે સિતભિસ અદ્દા ભરણી મઘ જોગ મિચ્ચાઇ ॥૧૮૪॥
જ્યોતિષસારે ગાથા ૧૮૩–૧૮૪.

વાર	બુધ	ગુરૂ	શનિ	શુક્ર	રવિ	સોમ	મંગલ	આ સાત વારમાં આ પ્રમાણે નક્ષત્ર મલવાથી મૃત્યુયોગ બને છે.
નક્ષત્ર	અ. મૂ	પૂ મૂ શ. મૃ.	પૂ. ષા દિ ૪ ઉ. ષા શ્ર. ધ	રો. સ્વા અશ્લે	મઘા અનુ	ઉ. ષા. વિ પુષ્ય	શત. આ. ભ. મ.	

ભાવાર્થ–બુધવારે અશ્વિનિ અને મૂલ નક્ષત્ર, ગુરૂવારે પૂર્વાષાઢા, મૂલ, શતભિષા અને મૃગશીર નક્ષત્ર, શનિવારે પૂર્વાષાઢા વગેરે ચાર નક્ષત્ર, શુક્રવારે રોહિણી, સ્વાતિ અને અશ્લેષા નક્ષત્ર, રવિવારે મઘા અને અનુરાધા નક્ષત્ર, સોમવારે ઉત્તરાષાઢા, વિશાખા અને પુષ્ય નક્ષત્ર, અને મંગલવારે શતભિષા, આર્દ્રા, ભરણી અને મઘા નક્ષત્ર આવે તો મૃત્યુયોગ બને છે.

ઉત્પાત યોગ.

શશી પૂ. ષાઢ ઉ. ફા શનિ ગુરૂ રોહિણી ભૃગુ પુષ્ય;
રવિ વિશાહ બુધ રેવતી ભૂમિ ધનિષ્ટા દુ:ખ. ૧૪૦

નાડી

પહેલી નાડી નવરિસી કૃત્તિકા પુષ્ય અશલેશ
ચિત્રા સ્વાતિ પૂષા ઉષા ઉભય રેવય કલેશ ૧૩૩
બીજી નાડી રોહિણી પુનર્વસુ અને અવાહ
કર વિશાહ મૂલાં શ્રવણુ પૂભદ અસ્સણિયાંહ ૧૩૪
મૃગશીર આદ્રા ત્રીજી થઇ પૂફાગુણી ઉફાહ
અનુરાધા જિઠ્ઠા ધનિઠ્ઠ શતભીસ ભરણી નિવાહ ૧૩૫
ઇગરિસી જાયાં પ્રીતિ બહુ મિત્ર રાય પુર ગામ
બેટા જાયે શત્રૂ હુવે દંપતિ યમપુર ઠામ ૧૩૬
પહેલી નાડી વર મરણ બીજી નાડી નાર
તીજી નાડી હીર કહે કુલનો કરે સંહાર ૧૩૭

નક્ષત્રથી રાશિ

અશ્વિની ભરણી અઠ્ઠપય કત્તિય પહેલો પાય
તે નવ પાયે મેલિયે મેષરાશિ કહેવાય ૧૩૮
કૃત્તિકા બાકી ત્રય પાય રોહિણી ચ્યારે પાય
મૃગશીર પહિલા પાય બે વૃષભરાશિ કહેવાય ૧૩૯
મૃગશીર પુઠલા દોય પાય આદ્રાસહુ પુનર્વસુ તિન પાય
તે નવ પાયે મેલિયા મિથુનરાશિ જગમાંય ૧૪૦
પુનર્વસુ ઇગપય પુષ્ય સહુ ચ્યારે પાય અસલેશ
કર્ક રાશી તે રીતથી જોતીષનો ઉપદેશ ૧૪૧
ચારે પાય મઘા તણા પૂર્વા ફાલ્ગુણી ચ્યાર
ઉત્તરા ફાલ્ગુણી આદિપય સિંહરાશી સંભાર ૧૪૨
ઉત્તરાફગ્ગુણી ત્રણપય મેલી હસ્ત વિચાર
ચિત્રા આદિ દોય પય કન્યારાશિ સંભાર ૧૪૩

ચિત્રા હોય પય પાછલા ચારે પાયા સ્વાતિ
ત્રિણે પાયા વિસાહના તે તુલરાશી વિખ્યાતી ૧૪૪

છેલો પાયો વિશાહનો પય ચારે અનુરાહ
જેષ્ઠા ચારે પય મિલી વૃશ્ચિકરાશી સમાય ૧૪૫

ચ્યારે પાયા મૂલરિસી પૂર્વાષાઢા ચ્યાર
ઉત્તરાષાઢા એક પય ધનરાશિ ઉચ્ચાર ૧૪૬

ત્રણુ પાયા ઉત્તરાષાઢના શ્રવણુ પુરો ભેલી
અરધ ધનિષ્ઠા જોડતાં મકરરાશિ ઇમિ મેલી ૧૪૭

અરધ ધનિષ્ઠા પાછલો શતભિષ પુરો હોય
પૂરવભદ્ર તિહુ પય સહિત કુંભરાશિ કહેવાય ૧૪૮

પૂરવા ભદ્ર ચોથો પય લેઈ ઉભદ રેવતી અંત
મીનરાશી મેલી હવે જોઈશ હીર કહંત ૧૪૯

વર્ગ

અકચટતપયશ વરગ આઠ અનુક્રમે સ્વામિ સદીહ
હીર કહે નિજ બુદ્ધિ ગણી ગરુડ બીલાડી સિંહ ૧૫૦

કુકર અહિ મુષક મરગ મીંઢો અહુમ જોઇ
જીકો જ્યાંથી પાંચમો સો તસ વેરી હોઇ ૧૫૧

વરગ વિરોધ લહી સવે વરજો વાદ વિવાહ
વાણિજે પણુ વરજો સવિ જીમ કહાદો શાહ ૧૫૨

રાશિવર્ણું.

વિપ્રમીન વૃશ્ચિક કરક ક્ષત્રી મેષ ધન સિંહ
વૈશ્ય મકર કન્યા વૃષે શૂદ્ર મિથુન તુલ કુંભ ૧૫૩

હીર કહે એક વર્ણ સુખ મધ્યમ ક્ષત્રિ વિપ્ર
અધમે વૈશ્ય ને બ્રાંભણાં શૂદ્ર વિપ્ર તજી ક્ષિપ્ર ૧૫૪

નારી વિપ્ર ને શૂદ્ર પિયુ જો હોય તો દુખ દેઇ
અથવા શ્રેષ્ઠા વરણ ત્રય સગપણ સદા સુખ દેઇ ૧૫૫

વિપ્ર વરણ પરણે સહુ ક્ષત્રિ નવ સંઘાતી
વૈશ્ય પરણે ષટ્ રાશિયાં શૂદ્ર ત્રિરાશિ વિખ્યાતિ ૧૫૬

રાશિ સ્વામી

મેષ વૃશ્ચિક ભૂમપતિ કુંભ મકર પતિ મંદ
ધનમીનાં ગુરૂ સિંહ રવિ કરક રાશિપતિ ચંદ ૧૫૭

તુલ વરખ દાનવપતિ કન્યા મિથુને બુધ
રાશિ સ્વાંમી હિવૈ મિત્ર રિપુ જાંણી વરજો શુદ્ધ ૧૫૮

ગ્રહ મૈત્રી

ગ્રહ મિત્રાં રવિ મંગલાં શુક્રાં બુધ શશી જીવ
શનિ રાહ સૂં હીર કહે વાધઈ પ્રીત અતીવ ૧૫૯

ગ્રહ શત્રુતા

[1] ગુરૂ શુક્રાં ચંદા બુધાં રાહાં રવિ શનિ ભૂમ
હીર કહે એ શત્રૂગ્રહ મિલતે ઉઠાવે ધૂમ ૧૬૦

---

૧ શશી બુધ રિપુ રિપુ શુક્ર ગુરૂ વૈર ભોમને મંદ
રવિ રાહ સું વૈર તજી બોલે હીર અણંદ.

અમૃતસિદ્ધિ આદિ યોગ

અમૃતસિદ્ધિ યોગ ૧, સિદ્ધિયોગ ૨, સુયોગ ૩, સામાન્ય યોગ, ૪ અને દુષ્ટયોગ ૫. આ પ્રમાણે યોગના પાંચ ભેદ છે. આ પાંચ યોગોમાં પહેલા ચાર યોગ તે શુભયોગો છે અને દુષ્ટયોગ કુયોગ અર્થાત્ અશુભ યોગ છે.

બીજા બધા યોગ સારા થાય છે, પરંતુ વિષયોગ અમૃતસિદ્ધિ યોગને બગાડે છે. પણ તે રવિયોગથી પ્રબળ થતો નથી. વિષયોગથી વધારે ખરાબ મૃત્યુયોગ છે, પણ તેનો રવિયોગથી નાશ થાય છે.

અહીં જે શુભ યોગો લખ્યા છે, તે દરેક શુભકાર્યમાં લેવાય છે. તો પણ લગ્નમાં રેખાઓના ૧૦ યોગ અને વિદ્યુત્યાદિ ૮ અને મર્માદિ ૪ યોગો અને ખાસ હસ્તમેળાપ વખતે અંકોથી ૧૦ દશ યોગ હોય છે. તે બીજા કોઈ મુહૂર્તોમાં ઉપયોગી નથી. માટે તે અહીં લખ્યા નથી. તે ખાસ યોગો વિવાહ પટલ ગ્રંથમાં આપેલા છે. ચાલુ મુહૂર્તોમાં જોવાતા બાકીના યોગો અહીં લખેલા છે.

સુયોગ તથા કુયોગનાં ફળ અને મુદત.

કુયોગ (દુષ્ટયોગ)નું ફળ=અત્યંત અસિદ્ધિ (કાર્યનાશ).

સામાન્ય યોગનું ફળ=દૈવયોગે સિદ્ધિ

સુયોગ (શુભયોગ) નું ફળ=વિલંબે સિદ્ધિ

સિદ્ધિયોગનું ફળ=ઇચ્છિત સિદ્ધિ

અમૃતસિદ્ધિ યોગનું ફળ =ઇચ્છાથી અધિક સિદ્ધિ

આ પ્રમાણેનું ફળ "દીનશુદ્ધિ દીપિકા" ગ્રંથમાં દર્શાવેલું છે. 'જ્યોતિષસાર' ગ્રંથમાં ગાથા ૧૪૯–૧૫૦ માં અશુભ યોગનાં નામ ૧૬ ગણાવ્યાં છે.

સંવત્ત ૧ સૂલ ૨ સત્તૂ ૩ ભસમો ૪ દંડોય ૫ વજ્જ મુસલાયં ૬ ॥ કાલમુહી ૭ યમઘંટં ૮ યમદાઢં ૯ કાણુ ૧૦ મિચ્ચાયં (મૃત્યુ) ૧૧, ॥ ૧૪૯ ॥ જાલામુહી ૧૨ ય ખંજો ૧૩ યમલં ૧૪ ઉપ્પાય ૧૫ કક્કડા ૧૬ જોગં ॥ એએહિં જોગ સોડસ સંવે કજ્જે હિ અસુહાયં ॥ ૧૫૦ ॥

ભાવાર્થ—સંવર્ત્તક ૧, શૂલ ૨, શત્રુ ૩, ભસ્મ ૪, દંડ ૫, વજ્રમુસલ ૬, કાલમુખી ૭, યમઘંટ ૮, યમદંષ્ટ્રા ૯, કાણ ૧૦, મૃત્યુ ૧૧ જ્વાલામુખી ૧૨, ખંજ* ૧૩, યમલ ૧૪, ઉત્પાત ૧૫ અને કર્કટ ૧૬ એ સોલ યોગ શુભકાર્યોમાં અશુભ મનાયા છે. માટે દરેક શુભ કાર્યમાં વર્જવા જોઈએ.

સાથે સાથે તજવા લાયક બીજા યોગોનું પણ ગ્રંથકાર હીરકલશે વર્ણન કર્યું છે.

યોગ બેસે તે વખતની પહેલી ઘડીઓ તજવી	વજ્ર	વિષ્કુંભ	ગંડ	અતિ ગંડ	વ્યાઘાત	શૂલ	પરિઘ	વ્યતિપાત	વૈધૃત
	૩	૩	૬	૬	૯	૯	અડધો	બધો	બધો

વાર અને નક્ષત્રના સંયોગથી થતા અશુભ યોગ

કાણયોગ

શનિ ચિત્રાં શુક્રાં મઘા બુધ ભરણી ગુરૂ આર્દ્ર;
ભોમ પૂ. ભદ્ર જેષ્ઠા રવિ કાંણયોગ વિખવાદ. ૧૬૧

વાર	શનિ	શુક્ર	બુધ	ગુરૂ	મંગલ	રવિ
નક્ષત્ર	ચિત્રા	મઘા	ભરણી	આર્દ્રા	પૂર્વભાદ્રપદ	જ્યેષ્ઠા

કાણયોગની શરૂઆતની નવ ઘડીઓ તજવી.

મૃત્યુયોગ

મંગલ શતભિષાહ હથ શનિ ગુરૂ મૃગ ભૃગુ અસલેશ;
શશી ઉ-ષાઢ અનુરાહ રવિ બુધ અસાનિ કલેશ. ૧૬૨

વાર	મંગલ	શનિ	ગુરૂ	શુક્ર	સોમ	રવિ	બુધ
નક્ષત્ર	શતભિષા	હસ્ત	મૃગશિર	અશ્લેષા	ઉત્તરાષાઢા	અનુરાધા	અશ્વિનિ

---

* નિપુષ્કર

મૃત્યુયોગની શરૂની બાર ઘડીઓ ત્યાજ્ય છે.

ગ્રંથાંતરે મૃત્યુયોગ.

બુધે અસ્સણિ મૂલ ગુરૂ પૂસા મૂલ સિતભિસ મિગાયં ।
સનિહર પૂસા ચઉરો ભિગુ રોહિણિ સાઈ અસલેસા ॥૧૮૩॥
સૂરો મઘ અનુરાહા ચંદા ઉસા વિસાહ પુસ્સે હિં ।
ભૂમે સિતભિસ અદ્દા ભરણી મઘ જોગ મિચ્ચાઇ ॥૧૮૪॥
—જ્યોતિષસારે ગાથા ૧૮૩–૧૮૪.

વાર	બુધ	ગુરૂ	શનિ	શુક્ર	રવિ	સોમ	મંગલ	આ સાત વારમાં આ પ્રમાણે નક્ષત્ર મલવાથી મૃત્યુયોગ બને છે.
નક્ષત્ર	અ. મૂ.	પૂ. મૂ. શ મૃ.	પૂ. ષા દિ ૪ ઉ. ષા શ્ર ધ	રો. સ્વા અશ્લે	મઘા અનુ	ઉ. ષા વિ પુષ્ય	શત. આ. ભ. મ.	

ભાવાર્થ—બુધવારે અશ્વિનિ અને મૂલ નક્ષત્ર, ગુરૂવારે પૂર્વાષાઢા, મૂલ, શતભિષા અને મૃગશીર નક્ષત્ર, શનિવારે પૂર્વાષાઢા વગેરે ચાર નક્ષત્ર, શુક્રવારે રોહિણી, સ્વાતિ અને અશ્લેષા નક્ષત્ર, રવિવારે મઘા અને અનુરાધા નક્ષત્ર, સોમવારે ઉત્તરાષાઢા, વિશાખા અને પુષ્ય નક્ષત્ર, અને મંગલવારે શતભિષા, આર્દ્રા, ભરણી અને મઘા નક્ષત્ર આવે તો મૃત્યુયોગ બને છે.

ઉત્પાત યોગ.

શશી પૂ.ષાઢા ઉ. ફા શનિ ગુરૂ રોહિણી ભૃગુ પુષ્ય;
રવિ વિશાહ બુધ રેવતિ ભૂમિ ધનિષ્ઠા દુઃખ. ૧૬૩

વાર	ચંદ્ર	શનિ	ગુરૂ	શુક્ર	સૂર્ય	બુધ	મંગલ
નક્ષત્ર	પૂ. ષા.	ઉ. ફા	રો	પુષ્ય	વિ	રે	ધનિષ્ઠા

ઉત્પાત યોગની શરૂઆતની પાંચ ઘડીઓ તજવી. અન્થાન્તરમાં ઉત્પાત, મૃત્યુ અને કાણયોગ.

વિશાખા ત્રયમાદિત્યે પૂર્વાષાઢા ત્રયં શશી ।
ધનિષ્ટાદિ ત્રયં ભૌમે બુધે ચ રેવતિ ત્રયં ॥
રોહિણ્યાદિ ત્રયં જીવે પુષ્યાદી ત્રય ભાર્ગવે ।
ઉ-ફાદિ ત્રય મંદે ચ સર્વ કર્માણિ વર્જયેત્ ॥
ઉત્પાત મૃત્યુ કાણાખ્યા સિદ્ધિયોગાઃ પ્રકીર્ત્તિતાઃ ॥

નોંધ-મૂલ-શ્રવણ-ઉ-ભા-કૃત્તિકા-પુનર્વસુ-પૂ-ફા-સ્વાતિ એ સાત નક્ષત્ર ગણવા નહિ, પણ અભિજીત ગણતરીમાં લેવું.

અશુભ યોગે ઘડી પ્રહર ત્યાજ્ય.

અશુભ યોગ બિ પહુર તજી મૃત્યુ ઘડી તજી ચિયાર;
ઉત્પાતાં પંણ કાંણ નવ પછઈ સહુ શુભકાર.

ચરયોગ.

સૂરેહિ પૂવ્વસાઢા ચંદા અદ્દાઈ ભૂવિ સાહાઈ ।
બુદ્ધ રોહિણી સુક્ક મઘા શનિ મૂલા હવઈ ચર યોગા.
—જ્યોતિષસાર ગાથા ૨૧૮

વાર	સૂ	ચં	મં	બુ	ગુ	શુ	શ
નક્ષત્ર	પૂ ષા.	આર્દ્રા	વિ	રો.	૦	મઘા	મૂલ

બીજી પ્રતમાં કોષ્ટકમાં છૂટા પાઠમાં ગુરૂવારે પુષ્ય છે.

વળી આરંભસિદ્ધિ ગ્રંથમાં રવિવારે ઉત્તરાષાઢાને ગુરૂવારે શતભિષા એમ વિશેષ લખેલું છે.

રાક્ષસ યોગ

રવિ પુ-ષાઢ શશી અસ્સણિ ભૂમ મૃગ બુધ અસલેસ;
ગુરૂ હત્થાં અનુરાગ ભૃગુ થાવર ઉ-ષા તજેહ. ૧૬૪
એ વારાં એ રિશી મિલ્યાં રાક્ષસ યોગ કહેવાય;
મંગલવેલા હીર કહે વરજ્યાં સવિ:સુખ થાય. ૧૬૫

સૂ	ચં	મં	બુધ	ગુ	શુ	શ	વાર
પૂ. ષાઢા	અશ્વ	મૂળ	અશ્લે	હસ્ત	અનુ	ઉ. ષા	નક્ષત્ર

શક્ષસ યોગનો માંગલિક કાર્યોમાં ત્યાગ કરવો

યમઘંટ યોગ

શનિ હત્થાં ભૃગુ રોહિણી ગુરૂ કૃતિકા બુધ મૂલ;
આદરા મંગલ વિશાહ શશી સૂરિજ મઘા યમશૂલ ૧૬૬
યમઘંટ વરજો હીર કહેઈ ઇસ રિતિ ઈસો વિચાર;
રવિ પનરાં શશી તેરહાં ભોમૈ ઘડી અઢાર, ૧૬૭
બુધવારે ઇગ દશ ઘડી ગુરૂ ભૃગુ થાવર વાર;
સપ્ત સપ્ત તજીયઇ ઘડી જોઇષિ ઇમ વિચાર. ૧૬૮

શનિ હસ્ત	શુક્ર રોહિણી	ગુરૂ કૃતિક.	બુધ મૂલ	મંગલ આર્દ્રા	સોમ વિશાખા	રવિ મઘા	વાર નક્ષત્ર
૭	૭	૭	૧૧	૧૮	૧૩	૧૫	તજવાની ઘડીઓ

પાઠાંતરેઃ-

શશી અસવનિ વિશાહ રવિવારે તજીએ મઘાહ;
સોમ મઘા અદ્રારિશી ગુરૂ કિરતક સવણાહ.
યમઘંટઈ ગમન ન કીજીએ ગૃહ પ્રવેશઈ દાહ;
જાયો સુત જીવઈ નહિ× કુલ છેદૈ વિવાહ.

ભાવાર્થ-નીચે મુજબના વારે નીચે મુજબ નક્ષત્ર આવે તો યમઘંટ યોગ થાય છે.

વાર	ચંદ્ર	બુધ	ગુરૂ	સૂર્ય	મંગલ	શુક્ર	શનિવાર
નક્ષત્ર	વિ. અશ્વ	મૂ-અ. પૂ. ફા	કૃ-અ	મઘા	મઘ. આર્દ્રા	સ્વા રે	હ-રે-પૂ-ષા, ઉ-ષા

× પુત્રી જન્મે તો જીવે.

ઈતિવાર નક્ષત્રે યમઘંટ યોગ

અવયોગે ટાળવાની ઘડીઓ–

યમઘંટે ત્યજે દષ્ટૌ મૃત્યુ દ્વાદશ નાડીકા ।
અન્યેષાં પાપ યોગાનાં મધ્યાન્હાત્ પરતઃ શુભં ॥૧॥

યમદાઢ યોગ

આદિત્યવારે મઘા ધનિષ્ટા સોમે મૂલં વિશાખ નિષ્ટા;
કૃત્તિકા ભોમે ભરણી વિરોધી બે ફાલ્ગુની બુધે રૂંધી.–૨
ગુરૂ અશ્વનિ રેવતી શુક્રથી રોહિણી સંયુક્તી;
શતભિષાને હસ્તશનિ વિરોધી એતે જમદાઢ જગપ્રસિદ્ધિ-૩

–જોઈશહીર ગા. ૨–૩

વાર	સૂ	સો	મં	બુ	ગુ	શુ	શ
નક્ષત્ર	મ–ધ	મૂ–વિ	ભ–કૃ	ઉ–ફા પૂ–ફા	અશ્વ રે	રો	શ–હ

પાઠાંતરે યમદાઢનો શ્લોક. ૧

વર્જ્યેહ સૂર્યે મઘા ધનિષ્ટા સોમે ચ મૂલં અથવા વિશાખા ।
ભોમે ભરણ્યાં અથવા કૃત્તિકા બુધોત્તરા ફાલ્ગુનીચાશ્વનીષુ ॥

જીવેયદા મૃગશીરો નતુ રેવતી ચ શુક્રે તથા સ્વાતિ વિશાખતોપિ ।
વારૂણ્ય હસ્તેષુ ભવેતીમંદે એતે યમદાઢ જગપ્રસિધ્ધે ॥ ૧ ॥

વાર	સૂ	ચં	મં	બુ	ગુ	શુ	શનિ
નક્ષત્ર	મ–ધ	વિ–મૂ	ભ–કૃ	ઉ–ફા અશ્વ	મૃ–રે	સ્વા–વિ	શત હસ્ત

પાઠાંતરોમાં–બુધવારે પૂર્વાષાઢાને પુનર્વસુ છે, કોઈ ઠેકાણે મંગલવારે રોહિણી છે અને શુક્રમાં અનુરાધા છે, વળી કોઈ કોઈ ઠેકાણે ગુરૂવારે ઉત્તરાષાઢાને અશ્વનિ છે.

યમદાઢ યોગનું ફલ.–

રાણો રાવણ મારીયો બલિ ચાંપ્યો પાતાલ;
એ કહીએ જમદાઢડી જોશી ખરૂં નિહાલ.

—જોઇશહીર ॥ ૪

વળી પાઠાંતરે યમદાઢની ઘડીઓ—

અંત ધનિષ્ટા પણ ૫ ઘડી શતભિષ પહેલી સાત;
એ બારહ યમની ઘડી છાંડી કરો શુભ વાત.

—જોઇશિહીર ૫

વજ્રમુશલ યોગ અને ગ્રહ જન્મ નક્ષત્રો–

રવિ ભરણી સસિ ચિત્તા, ઉસા ભોમાઇ બુદ્ધ ધણિટ્ઠાયં ।
ગુરૂ ઉફા ભિગુ જિટ્ઠા, રેવય સનિ વજ્જ મુસલાયં ॥
ગહજમ્મ રિસી એએ, વજ્જે વિવાહ કીરએ વિહવં ।
ગમણારંભે મરણં, ચેઇયકુવણ વિદ્ધંસં ॥
સેવાઈ હવઈ નિષ્ફલ, કરસણ અફલોઈ દાહ ગિહપવેસં ।
વિજ્જારંભે ય જડં, વત્થુ વાવરઈ ભસમાયં ॥

ભાવાર્થ–રવિવારે ભરણી નક્ષત્ર હોય, સોમવારે ચિત્રા, મંગલવારે ઉત્તરાષાઢા, બુધવારે ધનિષ્ટા, ગુરૂવારે ઉત્તરાફાલ્ગુની, શુક્રવારે જ્યેષ્ટા અને શનિવારે રેવતિ નક્ષત્ર હોય તો વજ્રમુશલ યોગ થાય છે. વળી આ નક્ષત્રો ગ્રહોના જન્મ નક્ષત્રો પણ છે.

વાર	સૂ	સો	મં	બુ	ગુ	શુ	શનિ
નક્ષત્ર	ભ	ચિ	ઉ–ષા	ધ	ઉ–ફા	જ્યે	રેવતિ

–જ્યોતિષસાર ગાથા ૧૯૬–૧૯૮

આ પ્રમાણે પણ પાઠ છે—

ભર ૧ ચિત્તુરત્તરસાઢા ૩ ધણિ ૪ ઉત્તરફગ્ગુ ૫ જીટ્ઠ ૬ રેવઇઆ ૭ ।
સૂરાઇ જમ્મરિખ્ખા, એએ હિં વજ્જમુસલ પુણો ॥૧॥

ભાવાર્થ—આ ગ્રહજન્મના નક્ષત્રમાં વિવાહ ન કરવો જોઈએ અને કરે તો વિધવા થાય, દેશાટન કરે તો મરણ થાય, પ્રતિષ્ઠા કરે તો દેવસ્થાનનો નાશ થાય, કોઈની નોકરી કરે તે પણ નિષ્ફલ જાય, ખેતી કરે તો અનાજ પાકે નહિ, ઘર પ્રવેશ કરે તો અગ્નિનો ઉપદ્રવ થાય, વિદ્યારંભ કરે તો મૂર્ખો રહે. નવું વસ્ત્ર પહેરે તો સળગી જાય અથવા ફાટી જાય, પંચમહાવ્રતાદિ વ્રત લે તો વ્રતનો ભંગ થાય; પંચમહાવ્રતનો પ્રચાર જૈન ધર્મમાં જ છે એટલે બીજા ધર્મોમાં સંન્યાસી વગેરે થાય તો પણ વ્રતનો ભંગ થાય.

બુધ અદ્દા ભિગુ રોહિણી પુખ્ખ સિસિ સિતભિસાથ સનિવારા ।
ગુરૂ વિસાહા વિજ્જિય સત્તૂ જોગઈ સવ્વાઈ ॥

પાઠાંતરે—વિશેષે કરીને રવિવારે ભરણી તથા મંગલવારે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોય તો શત્રુયોગ જાણવો.

વાર	સૂ	ચં	મં	બુ	ગુ	શુ	શ
નક્ષત્ર	ભ	પુષ્ય	ઉ–ષા	આ	વિ	શે	શત

—જ્યોતિષસાર ગાથા ૧૯૪

યમશૂલ

જશવિજયજીના નાના બળી ગએલા હીરકલશમાંથી યાદી

સૂ	ચંદ્ર	મંગલ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિવાર	વાર
૦	અશ્વ	મ–આ	આ મૂ પૂ–ષા	કૃ·અનુ	શે–રવા.	હ–રે, પૂ–ષા ઉ–ષા.	નક્ષત્ર

વાર અને તિથિના સંયોગથી થતા અશુભ યોગો

કુલિકયોગ

પડવા થાવર× પરિહરો, બીજે ભૃગુ વારેણુ,
ત્રીજે સુરગુરૂ નંદિયે, ચોથે બુધવારેણુ;
પાંચમ મંગલ છઠ સોમ, સાતમ રૂંધી ભાણુ,
લીહ મ કાઢે જોશીયા કુલિક એહ પ્રમાણુ. ૬
—જોઈશહીર.

તિથિ	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
વાર	શનિ	શુક્ર	ગુરૂ	બુધ	મં	સો	સૂ

તિથિ અને વારનો સરવાળો આઠ થાય તો કુલિક યોગ થાય. આને ફાંકડું અથવા ચોથાનું ઘર ગણે છે અને તે વર્જ્ય છે.

કર્કયોગ

રવિ બારસ શશી ઇગ્યારશી ભોમ દશમ નવમી બુધેણુ;
ગુરૂ અઠ્ઠમી ભૃગુ સત્તમી શનિ છઠ્ઠી કકરેણુ ૧૯

વાર	સૂ	ચં	મં	બુ	ગુ	શુ	શ
તિથિ	૧૨	૧૧	૧૦	૯	૮	૭	૬

ઉપરના વારે નીચેની તિથિ મલવાથી કર્ક યોગ થાય છે, ને તેમાં જોડેનાં ગ્રહ જન્મ નક્ષત્રો મલવાથી કાલયોગ થાય છે.

કર્ક એટલે કર્કટ, કકચ અને કકડા એ બધાં એકજ નામ છે. તેમાં નિષેધ કાર્યો આ પ્રમાણે છેઃ—

લગ્નકાલે ક્ષૌરકાલે કર્કયોગો ભવેદ્યદિ ।
લગ્નેસા વિધવા કન્યા ક્ષૌરે મૃત્યુ સમાદિશેત્ ।।

ક્ષૌરકાલ એટલે બાળકના વાર ઉતરાવવાનો સમય તથા જનોઇ વખતે અને નવીન દીક્ષા આપતાં વાળ કઢાવી નાખવામાં આવે છે તે સમય.

× શનિવાર

વળી કર્કયોગ ક્યાં ક્યાં તજવો તેનો શ્લોક આ પ્રમાણે.

વિવર્જનીય કુલિક યોગ કષ્ટપ્રદ સપ્ત સુવાસરે કુ ।
ત્રિયો જશો જશ વિરૂપ ઘટ્યો નિવાદ્રિ કાકા ભોમે પ્રસિદ્ધં ॥

વાર તિથિની સંખ્યાનો સરવાળો ૧૩ થાય તો કર્કયોગ થાય. અને તે પ્રયાણુમાં નિષિદ્ધ છે.

થાવર× છઠ નવ જઈએ સાતમ શુક્ર નાંહિ,
આઠમ ગુરૂ અશુભ મળે બુધ નુમ જ માંહિ.
દશમ મંગળ દુખી આવે જો સોમ અગીઆરશી;
કર્ક જોગ કહાય જોતાં રવી આવે બારશી,
સહદેવ કહે શાસ્ત્ર ભણિ પુછે તેને પાલીએ
હજાર કામ દશ દિશા હોય તો પણ ચિંતવી ગામ ન ચાલીએ.

મૃત્યુયોગ

હીર કહઈ પુન્ના શની, ભદ્રા શશી ગુરૂવાર;
રવિ ભૂમ નંદા બુધ જયા, ભૃગુ રિક્તા મૃતકાર. ૧૭૦

વાર	શનિ	ચં-ગુ	રવિ	મંગલ	બુધ	શુક્ર
તિથિ	પૂર્ણા	ભદ્રા	નંદા	નંદા	જયા	રિક્તા

સંવર્તક યોગ.

બુધ પડિવા શનિ પંચમી ગુરૂ નવમી બીજ શુક્ર
રવિ સત્તમી શશિ તેરશી ચવદશી ભોમ નહીં ચૂક ૧૭૧
એ સાતે હી વાર તિથિ સંવર્ત્તક કહેવાઈ;
હીર કહઈ શુભ કામનિ એહ ન આવે દાઈ ૧૭૨

તિથિ	એકમ	પાંચમ	નોમ	બીજ	સાતમ	તેરશ	ચૌદશ
વાર	બુધ	શનિ	ગુરૂ	શુક્ર	રવિ	સોમ	મંગલ

× શનિવાર

પડવે મંગલ તીય બુધેણુ છઠ્ઠી જીવેણુ।
બીય શુક્કેણુ સત્તમિ શનિ સૂરેણુ ॥

ભાવાર્થ—પડવે ને મંગલવાર, ત્રીજને બુધવાર, છઠને ગુરૂવાર, બીજને શુક્રવાર અને સાતમને શનિવાર અથવા રવિવાર આવે તો તે સંવર્ત્તક યોગ કહેવાય છે. આ વિષયમાં ઘણી જાતનાં પાઠાંતરો છે.

ગુરૂ છઠ્ઠી નવમી તિહિ, ભિગુ બીયા તીય બુધ ઈગતીયા ॥
સસિ સત્તમી તેરસિ યા, સત્તમિ રવિ ભૂમ ચવદિસિ યા ॥
શનિ પંચમી સંવત્તક જોગં, અવજોગ મજ્ઝે સવ્વેહિં ॥
નહુ કીરઇ વિવાહં, મંગલ કાલે હિ વજ્જેહિં ॥
—જ્યોતિષ સાર ગાથા ૧૯૦-૧૯૧

વાર	ગુરૂ	શુક્ર	બુધ	સોમ	રવિ	મંગલ	શનિ
તિથિ	૬-૯	૨-૩	૧-૩	૭-૧૩	૭	૧૪	૫

ભાવાર્થ—ગુરૂવારે છઠ અને નોમ, શુક્રવારે બીજ અને ત્રીજ, બુધવારે એકમ અને ત્રીજ, સોમવારે સાતમ અને તેરસ, રવિવારે સાતમ, મંગલવારે ચઉદશ અને શનિવારે પાંચમતિથિ હોય તો સંવર્ત્તક યોગ કહેવાય છે. આ યોગમાં વિવાહ વગેરે શુભ કાર્યો કરવા નહીં અને માંગલિક કાર્યમાં તો આ સંવર્ત્તક યોગનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઈએ.

વિષ્કંભયોગ

સૂરિજ ચઉથી બારશી શશી ઇગ્યારશી ત્રીજ
બુધવારઇ પડવા નવમી મંગલ દશમી બીજ. ૧૭૩
ગુરૂ અઠ્ઠમી પૂનિમ તજહું સત્તમી તેરશ શુક્ર
છઠી ચઉદશી થાવરે એ તિથિ વાર ન ઢુંક ૧૭૪
હીર કહઈ એ વાર તિથિ વિષંભ યોગ કહાય,
વિણુ કિણુહી રિસી મિલિયાં દૂષણુ દૂર પલાય ૧૭૫

વાર	રવિ	સોમ	બુધ	મંગલ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
તિથિ	૪-૧૨	૧૧-૩	૧-૯	૧૦-૨	૮-૧૫	૭-૧૩	૬-૧૪

હુતાશનયોગ

હુતાશન યોગ=(દગ્ધ-વિષ=)મુહૂર્ત્તચિંતામણૌ. પત્ર-૩-શ્લો. ૮

તિથિ	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	સર્વ કાર્યે નિષેધ
વાર	સો	મં	બુ	ગુ	શુક્ર	શનિ	રવિ	

તિથિ અને નક્ષત્રોના સંયોગથી થતા અશુભ યોગો

યમકર્ત્તરિ, યમશૂલ અને જ્વાલામુખી યોગ અને તેમનું ફલ.

પડિવા પરિહર મૂલરિસી બીયા રોહિણી અનુરાહ
અનુરાહા ઉત્તરા તિય ચઉથિ ઉત્તરા મઘાહ ૧૭૬
પંચમી મૂલ મઘા ભરણી છઠ્ઠી રોહણી ચાંહ,
હસ્તાં મૂલાં સપ્તમીયાં અઠ્ઠમિ કૃતિ વિશાહ ૧૭૭
નવમી કૃતિકા રોહિણી દશમી અશલેશા આણી
તેરશી ચિત્રા સ્વાતિ એ પૂનમ ઉત્તરા તીન્ની ૧૭૮
ઇયાં તિથાં ઇયાં રિસાં મેલ્લીયાં યમકર્ત્તરિ યમશૂલ
જ્વાલાયોગ લહી ખરો હીર કહે તજીયે દૂર ૧૭૯

તિથિ	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૩	૧૫
નક્ષત્ર	મૂ	રે. અનુ	અનુ ઉ-૩	ઉઠ મ	મૂ-મ ભર	રે	હ-મૂ	કૃ-વિ	કૃ-રે	અશ્લે	ચ-સ્વે	ઉ-૩

કાલમુખી યોગ.

પંચમી મઘ ચઉ ઉત્તર નવમિય કિત્તગિય તીય અણુરાહા ।
અઠ્ઠમિ રોહિણિ મજિઝમ કાલમુહી યોગ એ કહિયા ॥

—જ્યોતિષસાર ગાથા ૧૯૫

ભાવાર્થ-પાંચમને મઘા, ચોથને ત્રણ ઉત્તરા નક્ષત્રમાંનું ગમે તે નક્ષત્ર હોય, નોમને કૃત્તિકા, ત્રીજને અનુરાધા અને આઠમને રોહિણી નક્ષત્ર હોય તો તે કાલમુખી યોગ કહેવાય છે.

યમદાઢ યોગ

અણુરાહાએ બીયા ઉત્તર તીયા મઘાઈ પંચમીયા।
કર મૂલા સત્તમીયા અઠ્ઠમિ× સંજુત રોહિણીયા॥
તેરસિ ચિત્તા સાઈ એએ યમદાઢ જોગ દુહદાઈ।
ઉત્તમ કજ્જુ ન કાઈ કારય નહુ કરઈ જઈ માઈ॥

—જ્યોતિષસાર ગાથા ૨૧૬-૨૧૭

ભાવાર્થ-નીચેના કોષ્ટકમાં સમજુતી આપ્યા પ્રમાણેની તિથિએ જો બીજા નક્ષત્રના ખાનામાં દર્શાવેલું નક્ષત્ર હોય તો કોઈ પણ જાતનું ઉત્તમકાર્ય કરવું નહીં અને કરવામાં આવે તો મરણ થાય છે.

તિથિ	બીજ	ત્રીજ	પંચમી	સાતમ	આઠમ	તેરશ
નક્ષત્ર	અનુ	ઊ-૩	મઘા	હ-મૂ-	રો	ચિ-સ્વા.

ગ્રંથાંતરમાં યમકર્ત્તરી યોગ

દ્વિતીયા અનુરાધાયાં તૃતીયા ઉત્તરાત્રયં।
પંચમી મઘા સંયુક્તા હસ્ત મૂલેચ સપ્તમી॥
અષ્ટમી રોહિણી ચૈવ ચિત્રા સ્વાતિ ત્રયોદશી।
શુભકર્મ ન કર્તવ્યં ષટ્ માસે મરણં ધ્રુવં॥૧॥

—બાલબોધ

જ્વાલામુખી યોગ અને તેનું ફલ.

પડવે મૂલ પાંચમ ભરણી આઠમ કૃત્તિકા નુમ રોહિણી;
દશમ અશ્લેષા સુણ રે સહિયા એ તે જોગ જ્વાલામુખી કહિયા-૧
જન્મે તો જીવે નહિ વસે તો ઉજડ થાય;
નારી પહેરે ચુડલો બાંહી સગુળો જાય. —૨
ગામ ગયો આવે નહિ કુવે નીર ન હોય;
ખાટ પડયો ઉઠે નહિ પંડિત વિચારી જોય. —૩
વાવે તો લણે નહિ ભણે તો ભૂલી જાય;
દાટયું આપ્યું, નહિ મલે, એહ વિના બીજું શું થાય. —૪

× નારચંદ્ર ટિપ્પનમાં છઠને રોહિણી નક્ષત્રનો પાઠ છે

તિથિ	પડવા	પાંચમ	આઠમ	નુમ	દશમ
નક્ષત્ર	મૂલ	ભરણી	કૃત્તિકા	રે	અશ્લે-

વેધયોગ

નંદા ચ રોહિણી વેધં ભદ્રા વેધા ચ રેવતિ ।
જયા હસ્તશ્ચ વેધંચ રિક્તા જ્યેષ્ટા તથૈવ ચ ॥૧॥
પૂર્ણા અનુરાધા વેધંચ ... ... ।
એતાનિ તિથિ વેધાનિ શુભકર્માણિ વર્જયેત્ ॥૨॥
વિવાહે વિધવા નારી પ્રસ્થાને મરણું ધ્રુવં ।
હાનિકર્ત્તા પ્રતિષ્ટાયાં શિશુ જાતો ન જીવતિ ॥૩॥

તિથિ	નંદા	ભદ્રા	જયા	રિક્તા	પૂર્ણા
નક્ષત્ર	રોહિ	રેવ	હસ્ત	જ્યે	અનુ

નંદાદિ તિથિઓનો જણાવેલાં નક્ષત્ર સાથે સંયોગ થવાથી વેધયોગ થાય છે, તે શુભ કાર્યમાં વર્જ્ય છે.

તિથિ-વાર અને નક્ષત્રના સંયોગથી થતા અશુભયોગ

યમલયોગ

ક્રૂર વાર* ભદ્રા તિથિહ મૃગસિર ચિત્ત ધણિટ્ઠુ
યમલ યોગ એ હીર કહઈ ઉત્તમ કામ ન દિઠુ ૧૮૦

તિથિ	ભદ્રા=૨-૭-૧૨
વાર	ક્રૂરવાર=રવિ-શનિ-મંગલ
નક્ષત્ર	મૃગશીર, ચિત્રા અને ધનિષ્ઠા

આ કોઈ પણ ત્રણનો સંયોગ થાય તો યમલયોગ થાય.

* રવિવાર, શનિવાર અને મંગલવાર

ત્રિપુષ્કર (ત્રિપોખલ યોગ)

પૂ-ભદ ૧ કિત્તિ ૨ પુણુવસાં ૩ ઉ-ફા ૪ ઉ-ષા ૫ વિશાહ ૬;
ભદ્રા તિથિ રવિ ભૂમ શનિ યોગ ત્રિપુષ્કર દાહ ૧૮૧

તિથિ	ભદ્રા=૨-૭-૧૨
વાર	ક્રૂર=રવિ-શનિ-મંગલ
નક્ષત્ર	નક્ષત્ર=કૃ. પુન, ઉ-ફા, ઉ-ષા, વિ, પૂ-ભા

ત્રિપુષ્કરને કેટલીક જગ્યાએ ખંજયોગ કહેવામાં આવ્યો છે.

પંચમે પંચ ગુણિતં ત્રિગુણં ત્રિપુષ્કરં ।
યમલે દ્વિગુણં સર્વં હાનિ વૃધ્યાદિકં મતમ્ ॥
—જ્યોતિષસારે.

ભાવાર્થ—યમલયોગમાં શુભ અથવા અશુભ કાર્ય કરવું હોય તો બમણું, ત્રિપુષ્કર યોગમાં ત્રણ ગણું અને પંચક યોગમાં કરવાથી પાંચ ગણું થાય છે.

નરભક્ષક યોગ

તિથિ	નંદા	રિક્તા	પૂર્ણા	ભદ્રા	જયા
વાર	મં	શુ	શનિ	બુ	ગુ
નક્ષત્ર	કૃ	ધ	ભરણી	અશ્લે	મઘા

એ યોગ મંગલિક કામે ન લેવો લે તો મરણ ઉપજે×

વજ્રમુશલયોગ.

સુરજ સપ્તમી ભરણીયાં ચઉદશી ચિત્રા ચંદ
ગુરૂ ઉ-ફા ઇગ્યારશી અઠ્ઠમી રેવય મંદ ૧૮૨

× ગાથા કે શ્લોક મળ્યાં નથી.

બુધ ધનિષ્ઠા બારશી શુક્રાં છઠ્ઠ નવમી
ભૂમિ દશમી ઉત્તરાષાઢસું એ તિથિ ગ્રહ રિસી જન્મી ૧૮૩
વજમુશલ એ ચોગ ભણ્ઇ વિવાહઈં વરજેઈ.
વિવાહે થાઇ વિધવા ગમણે મરણ કહેઇ ૧૮૪
સેવા[1] કીધી હુઈ નિષ્ફલ કરશણ[2] નિઃફલો જાઈ,
ગૃહપ્રવેશે દુખ દીએ વિદ્યા ભણી ન આઇ ૧૮૫
ચેઈ બિંબ[3] બેઠાવણે કેઇક હુવઇ ઉપાધિ,
વજ્રમુશલ તજી હીર કહઈ સગલાં હુવઇ સમાધિ ૧૮૬

સૂ	ચં	મં	બુ	ગુ	શુ	શ
૭	૧૪	૧૦	૧૨	૧૧	૫	૮
ભરણી	ચિત્રા	ઉ-ષા	ધ.	ઉ-ફા	જ્યે.	રેવ

ગ્રન્થાન્તરમાં પણ આવું જ કહ્યું છે. જેમકેઃ—

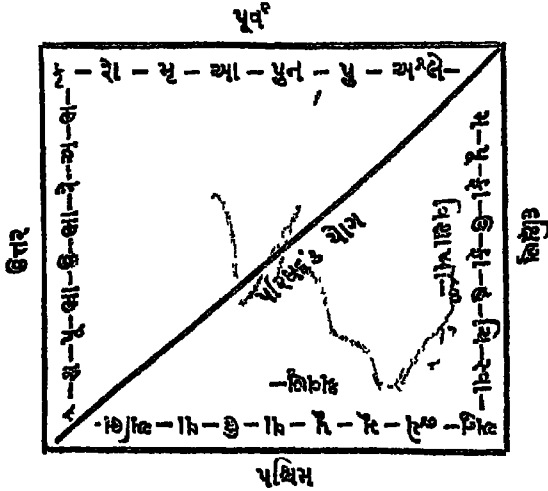
વિવાહે ચૈવ વૈધવ્યં પ્રવાસે મરણં ધ્રુવં ।
વિદ્યારંભે ચ મૂર્ખત્વં કૃષિ વાણિજ્ય નિષ્ફલં ॥૧॥
ગૃહ પ્રવેશે દાહ સ્યાત્ સેવા ભવતિ નિષ્ફલં ।
ચૈત્ય ધ્વંસ પ્રતિષ્ઠાયાં વ્રતધ્વંસશ્ચ દીક્ષિતે ॥૨॥
વન્હિભિ વજ્ર કાર્યેષુ મુનિભિઃ પરિકીર્ત્તિતઃ ।
ગ્રહાણાં જન્મ રૂક્ષાણિ શુભકર્માણિ વર્જયેત્ ॥૩॥

પરિઘદંડ ચોખ

પરિઘયંત્ર સમચોરસ કરી વાયવ અગનિ કૂણે ઠાવી રેહ
કૃત્તિઆદિ રિસિ સગ પૂરવે મઘ સગ દક્ખિણ દેય ૧૮૭

૧ નોકરી, ૨ ખેતી, ૩ દેવની પ્રતિષ્ઠા કરે તો.

સગ અનુરાધા પછિમે ઉત્તર સગ ધનિઠાદિ
પૂરવ ઉત્તર સમઝલે દખિખણ પચ્છિમ માંહિ ૧૮૮
વિપરીતે એ મકરૈ ગમન પરિઘ ઈસી પરિ જાણો
દેવ ન લંઘઇ હીર કહઇ તે નર મત કહેવો અજાણો ૧૮૯

'મુહૂર્ત ચિંતામણિ શ્લોક ૩૬ તથા ૩૮ પ્રમાણે પરદેશગમને પરિઘદંડ યોગ નિષેધની હકીકત–

કૃત્તિકાથી ૭ અશ્લેષા સુધીનાં પૂર્વ દિશાનાં છે. મઘાથી ૭ વિશાખા સુધીનાં દક્ષિણ દિશાનાં છે. અનુરાધાથી ૭ શ્રવણ સુધી પશ્ચિમ દિશાનાં છે. ધનિષ્ઠાથી ૭ ભરણી સુધીનાં ઉત્તર દિશાનાં નક્ષત્રો છે. ઉપર નમૂનો બતાવ્યો તે પ્રમાણેનો જે સમચોરસ તેનું નામ પરિઘ છે. અને વાયવ્ય કોણથી અગ્નિકોણ સુધીની જે આડી લીટી કરેલી છે, તે દંડ કહેવાય છે. પ્રયાણમાં પરિઘના દંડને ઓળંગવો નહિ. અર્થાત્ જે જે દિશામાં લખેલાં છે તે તે નક્ષત્રોમાં એટલે દક્ષિણ પશ્ચિમ નક્ષત્રોમાં, દક્ષિણ પશ્ચિમ દિશાની યાત્રા શ્રેષ્ઠ છે અને પૂર્વ ઉત્તર નક્ષત્રોમાં, પૂર્વ ઉત્તરની યાત્રા

શ્રેષ્ઠ છે. ॥૩૬॥ વળી કોણોની યાત્રા—પૂર્વનાં નક્ષત્રોમાં અગ્નિકોણની યાત્રા શ્રેષ્ટ છે, દક્ષિણનાં નક્ષત્રોમાં નૈઋત્ય કોણની યાત્રા શ્રેષ્ઠ છે. પશ્ચિમનાં નક્ષત્રોમાં વાયવ્ય કોણની યાત્રા શ્રેષ્ઠ છે અને ઉત્તરનાં નક્ષત્રોમાં ઈશાન કોણની યાત્રા શ્રેષ્ઠ છે. ખાસ આવશ્યકતા હોવે તો પરિઘદંડનું ઉલ્લંઘન કરીને જવું.

નક્ષત્ર શૂલ, વાર શૂલનો ત્યાગ કરીને દિક્બલિ લગ્નની શુદ્ધિમાં પરદેશગમન કરવું.

મેષ-સિંહ અને ધન પૂર્વનાં લગ્ન. વૃષ-મકર-કન્યા દક્ષિણનાં લગ્ન. મિથુન-તુલા અને કુંભ પશ્ચિમનાં લગ્ન. કર્ક અને મીન ઉત્તરનાં લગ્ન છે. જે દિશાનાં લગ્નો, તે દિશાની યાત્રા વખતે હોય તો દિક્બલિ લગ્ન કહેવાય છે. તેમજ અનુરાધા-હસ્ત અને પુષ્પ તથા અશ્વિનિમાં સર્વ દિશાનું પ્રયાણ શ્રેષ્ઠ છે.

અહિં હસ્ત સર્વ દિશાની યાત્રામાં શ્રેષ્ઠ છે એમ કહ્યું છે. પરંતુ એક જગ્યાએ કહ્યું છે કે—

પશ્ચિમ શ્રવણા મ કરીશ ગમણા;
હરિહર બ્રહ્મા પુરંદર સરણા. ૧

આવાં આવાં કેટલાંક પાઠો મળી આવે છે, તે વચનોને પણ માન આપવા જેવું છે.

જો વક્રી ગ્રહ કેંદ્રમાં હોય તો પરદેશ ગમન ન કરવું જોઇએ. વક્રીગ્રહના ષડ્વર્ગમાં કે વારમાં યાત્રા ન કરવી. ॥ ૩૮ ॥

અથ આડવલ યોગ

આડવલ યોગ આહિત રિસિ આહિ હૈં શશિ આઇ
બીજો સત્તમ અઠ્ઠમ સોલમ× રિખી કહવાઇ. ૧૯૦
ઇગવીસમો તેવીસમો અઠવીસમો રિસી જોઇ
હીર કહઈ મંગલ તજો અશુભાં સૂલ સવેઇ ૧૯૧

—ઇતિ આડવલ યોગ

× ચૌદમ જોઇએ.

વિવાહાદિ શુભ કાર્યમાં છ નક્ષત્રો છોડી દેવાં જોઈએ, તેનાં નામ.

જન્મક્ષ ૧, કર્મભ ૧૦ મું, સંઘાતિક ૧૬ મું, સામુદાયિક ૧૮ મું, વિનાશ ૨૩ મું તથા માનસ ૨૫ મું, આટલાં નક્ષત્રો જન્મ નક્ષત્રથી ગણીને છોડી દેવાં. વળી પાઠાંતરે જન્મ નક્ષત્ર છોડવું નહિ, પરંતુ પ્રતિષ્ટા કારક આચાર્યનું ૧૭મું નક્ષત્ર છોડી દેવું જોઈએ.

રવિયાથી દનિયું ગણતાં. ૨–૭–૮–૧૬–૨૧–૨૩ અને ૨૮મું થાય તો તે વિવાહ તથા પ્રયાણે તજવું, અને પ્રતિષ્ટામાં ૧૦–૧૬–૧૭–૧૮–૨૩ અને ૨૫મું વર્જિત છે, તે તો પ્રતિષ્ટા કરાવનાર આચાર્યના જન્મ નક્ષત્રથી ગણીને ટાળવું એમ છે.

અથ આડવલ યોગ પ્રયાણે નિષેધ.

રવિયાથી દનિયા સુધી ગણીને તેને સાતે ભાગતાં શેષ બે અથવા તો શૂન્ય વધે તો આડવલ યોગ થાય અને ૩ અથવા ૬ વધે તો ભ્રમણયોગ થાય તે પણ નિષેધ છે.

સૂર્ય ભુક્ત નક્ષત્રથી આટલામું વર્જવું. ૨–૭–૧૪–૧૬–૨૧–૨૩ અને ૨૯. ફલ–૨=મૃત્યુ, ૭=હાનિ, ૧૪=રોગભય, ૧૬ બંધન ભય, ૨૧ વિષ, ૨૩ શસ્ત્ર અને ૨૯ મે અગ્નિભય ઉપસ્થિત થાય.–ઈતિફલં:

આડવલે ગમને મૃત્યુ વિવાહે વિધવા ભવેત્ ।
ગૃહારંભે અગ્નિધાતં સેવા ભવતિ નિષ્ફલં ॥૧॥
મૃત્યુહાનિ ભયં ચૈવ બંધનં વિષ શસ્ત્રયોઃ ।
અગ્નિભયં ચ કર્ત્તવ્યં વર્જયેત આડવલં બુધૈઃ ॥૨॥

પ્રયાણમાં, ખેતી કરવામાં, યુદ્ધને વિષે દોસ્તીની શરૂઆતમાં, કૂવા ખોદાવવામાં, તલાવાદિ ખોદાવવામાં, બગીચાદિ રોપવામાં, કોટ વગેરે કરાવવામાં અને ઊંટ, ઘોડા, રથ વગેરે પર સ્વાર થવામાં આડવલ યોગ વર્જવો જોઈએ.

આડવલ તથા ભ્રમણ નેષ્ટ યોગો છે.

રવિભાદ્ગણયેશ્ચાંદ્રં સપ્તાહૃત દ્વિર ખ. શેષકે ।
આડવલશ્ચાપિત્ર્યં ૩ ગાલ્યાં ભ્રમણં ક્રમચો સ્ત્યજેત્ ॥

ભાવાર્થ—સૂર્ય નક્ષત્રથી ચંદ્ર નક્ષત્ર સુધી ગણુતાં. ૦–૨–૭–૧૪–૧૬–૨૧–૨૩ અને ૨૮માંથી કોઈ પણ આવે તો વિવાહ, પ્રયાણ કે પ્રતિષ્ટા ન કરવી. ગૃહારંભ અને નોકરી પણ ન કરવી. આમાં બે ભેદ છે. ૧ આડવલને ૨ ભ્રમણયોગ. ભ્રમણયોગનો ઉલ્લેખ કોઈક જ ગ્રંથોમાં છે, પરંતુ આડવલ યોગ સઘળે વર્જિત જણાવેલ છે.

અથ તિથિ વાર નક્ષત્રે અશુભ ગૃહરૂક્ષકાલ યોગ.

દ્વાદશી ભરણી સૂર્યે ચિત્રા એકાદશી શશી ॥
દશમ્યાંગારકે પૂ–ષા ધનિષ્ટા નવમી બુધે ॥૧॥

પૂર્વા–ફા અષ્ટમી જીવે શુક્રે જ્યેષ્ટા ચ સપ્તમી
ષષ્ઠી શનૌ ચ રેવત્યાં કાલયોગાઈમે વહી ॥૨॥

એભિઃસ્રીયો ન સેવેત પંથિ જાતો ન જીવતિ
વિદ્યારંભે ચ મૂર્ખત્વં રોગે પંચત્વમેવહિ ।

ગ્રહપ્રવેશે દારિદ્રં કૃષિ વાણિજ્ય નિષ્ફલે । સઙ્ગેયે,
વિવાહેષુ ચ વૈધવ્યં શયને (યાતિ) નિષ્ફલ[1] સુઝેહ, ૧૯૫

એકલાવારે ભરણીઆદિ જન્મ નક્ષત્રો મળે કાર્યે તજવું
થાય છે. એકલાવારે બારશ આદિ તિથિઓ વર્જીવદાં કેઈ,
થાય છે. વાર અને નક્ષત્રમાં સાતમ આદિ તિ/હીર સવઇ. ૧૯૬
મુશલ યોગ થાય છે. અને કર્કયોગમાં ગ્રહનાં જ
તો ગ્રહરૂક્ષકાલયોગ થાય છે. તે ગંડાંતે જન્મ ફલ.

વાર તિથિ નક્ષત્રે ત્રિધા અશુભ યોગ !

વાર	સૂ	ચં	મં	બુ	ગુ	શુ	શ	આ વારે આ તિથિ મળે તો કાલયોગ થાય છે. તથા કર્કટ યોગ પણ થાય છે.
તિથિ	૧૨	૧૧	૧૦	૯	૮	૭	૬	
નક્ષત્ર	ભર	ચિ	પૂ–ષા	ધ.	પૂ–ફા	જ્યે	રે	પણ જો ઉપરના વાર તિથિમાં નીચેના નક્ષત્રો મળે તો ગ્રહ કાલ ઋક્ષયોગ થાય છે તે નેષ્ટ છે.

ઈતિ ગ્રહ ઋક્ષ કાલ યોગ.

વાર	સૂ	ચં	મં	બુ	ગુ	શુ	શ
નક્ષત્ર	ભ	ચિ	પૂ–ષા	ધ	પૂ–ફા	જ્યે	રે

આ ગ્રહોનાં જન્મ નક્ષત્રો છે. તે વારે તે નક્ષત્ર મળે તો વજ્રયોગ થાય છે.

ગમે તે વારે ઉપરનાં નક્ષત્રો હોય તો પણ તે ગ્રહ જન્મ નક્ષત્રો શુભ કામે વર્જીત છે.

ભય, ૨૧ ાતિષસારે પૃ. ૫૬–૫૭ ગાથા ૧૯૪ ભસ્મ અને દંડયોગ.

થાય.–ઇતિઞાણાઈ ગિણુરિસિ સત્તમ ભસમાઇ તહુઈ પનરમયં ॥

'ડયોગોહિ ઈયં માસં મજ્ઝેઈ ઇગવારં ॥

આ

ગૃહ –સૂર્ય નક્ષત્રથી ચંદ્રનક્ષત્ર સાતમે હોય તો ભસ્મયોગ

મૂલ હોય તો દંડયોગ થાય છે. આ બંને યોગો દરેક

અગ્નિ વાર આવે છે.

અથ તિથિ આદિ અંતે ગંડાંત.

પ્રયાણમાં,

કૂવા ખોદાવવામાં બે તિથિ વિચે ઘડી વહે ગંડાંત,

કોટ વગેરે કરાવજો વિબુધ નર ટાલો મનની ભ્રાંત ૧૯૨

થવામાં આડવલ ' અંતે ગંડાંત

અસલેસ મઘા જ્યેષ્ઠા મૂલાં મજિઝ.

ત કહી ગુરૂ મુખ નિરતો બુજિઝ ૧૯૩

અથ તિથિ ગંડાંત ગાથાંક ૬૦

તિથિ	૧૫	અંતની	ઘડી ૦ાા
,,	૧	આદિની	,, ૦ાા
,,	૫	અંતની	,, ૦ાા
,,	૬	આદિની	,, ૦ાા
,,	૧૦	અંતની	,, ૦ાા
,,	૧૧	આદિની	,, ૦ાા

અથ નક્ષત્ર ગંડાંત ગાથાંક ૬૧

રેવતી	અંતની	ઘડી ૧
અશ્વિનિ	પ્રથમની	,, ૧
અશ્લેષા	અંતની	,, ૧
મઘા	આદિની	,, ૧
જયેષ્ઠા	અંતની	,, ૧
મૂલ	પ્રથમની	,, ૧

અથ નક્ષત્ર મધ્યે ગંડાંત

રેવે તિચ૩ પણ ૫ અસ્સણિ અઙ સપ્પે મઘ સાત;
જેઠા અઠ્ઠ ઘડી મૂલ નવ મધ્ય વહે ગંડાંત, ૧૯૪

—ઇતિ નક્ષત્ર મધ્યે ગંડાંત.

લગ્ન ગંડાંત

કર્ક સિંહ વૃશ્ચિક ધનાં મીન મેષ મઝેય,
આધિ ઘડી ગંડાંત વહે પાછે લગન સુઝેહ, ૧૯૫

આ લગ્ન ગંડાંત વિવાહ સમયે તથા માંગલિક કાર્યે તજવું

ગંડાંતે નર નારિ હુઇ જાયા ન જીવઇ કેઇ,
જીવે તો જુઠા હુવઇ બોલે હીર સવઇ. ૧૯૬

—ઇતિ ગંડાંતે જન્મ ફલ.

પાઠાંતરે—નક્ષત્ર મધ્યે ગંડાંત

રેવતિ	૩	મધ્યે
અશ્વનિ	૫	,,
અશ્લેષા	૪	,,
મઘા	૭	,,
જ્યેષ્ઠા	૮	,,
મૂલ	૯	,,

લગ્ન ગંડાંત

કર્ક	અંતની	પલ	૧૫
સિંહ	આદ્યની	પલ	૧૫
વૃશ્ચિક	અંતની	પલ	૧૫
ધન	આદિની	પલ	૧૫
મીન	અંતની	પલ	૧૫
મેષ	આદિની	પલ	૧૫

તિથિ નક્ષત્ર લગ્ન ગંડાંત વિવાહે, પ્રયાણે તથા જન્મકાલે અશુભ છે.
પુનઃ શીઘ્રબોધે—

તિથિ ગંડે ભગંડે ચ લગ્ન ગંડે ચ જાતકઃ ।
ન જીવતિ યદા જાતો જીવિતે ચ ધની ભવેત્ ॥

પુનઃ પાઠાંતરે—

ગંડાંતેષુ ચ યે જાતા નરનારી તુરંગમા ।
ન ચિરં ગૃહે તિષ્ઠંતિ યદિ તિષ્ઠંતિ દુખદા ॥૧॥
અથવા મૃયતે માતા પિતા વા ધનવર્જિતા ।
ગંડાંત સ્ત્રિવિધોઽત્ર વિવાહાદિ શુભાશુભઃ ॥૨॥
વૈધવ્યં ચ વિવાહાદૌ વિદ્યારંભે ચ મૂર્ખતા ।
કૃષિભિઃ નિષ્ફલા ચૈવ ગૃહારંભે ચ પંચતા ॥૩॥

—ઈતિ ગંડાંત ફલ

મુહૂર્ત્ત માર્ત્તંડમાં અને મુહૂર્ત્ત ચિંતામણિમાં પણ વિવાહ પ્રકરણમાં લખ્યું છે કે—

જેમ તિથિની વિષ ઘટીઓ છે, તેવી જ નક્ષત્રો અને વારોની પણ છે અને તે વિષ ઘટીના દોષનો ભંગ કરનાર પણ ચંદ્રમા અને લગ્નના સ્વામી થાય છે. —મુહૂર્ત્ત માર્ત્તંડ

જુના શ્રીધરી પંચાગમાંથી અથ નક્ષત્ર તિથિ વાર વિષ ઘટી કોષ્ટક

અંક ન.	નામ	ઘટી	અંક ન.	નામ	ઘટી	તિથિઅંક	નામ	ઘટી	વારઅંક	નામ	ઘટી
૧	અશ્વનિ	૫૦	૧૫	સ્વાતિ	૧૪	૧	પડવો	૧૫	૧	રવિ	૦
૨	ભરણી	૨૪	૧૬	વિશાખા	૧૪	૨	બીજ	૫	૨	ચંદ્ર	૨
૩	કૃતિકા	૩૦	૧૭	અનુરાધા	૧૦	૩	ત્રીજ	૮	૩	મંગળ	૧૨
૪	રોહિણી	૪૦	૧૮	જયેષ્ઠા	૧૪	૪	ચોથ	૭	૪	બુધ	૧૦
૫	મૃગશીર	૧૪	૧૯	મૂળ	૫૬	૫	પંચમ	૯	૫	ગુરૂ	૭
૬	આદ્રા	૨૧	૨૦	પૂ. ષા	૨૪	૬	છઠ	૫	૬	શુક્ર	૨૫
૭	પુનર્વસુ	૩૦	૨૧	ઉ. ષા.	૨૦	૭	સાતમ	૪	૭	શનિ	૨૫
૮	પુષ્ય	૨૦	૨૨	શ્રવણ	૧૦	૮	આઠમ	૮			
૯	અશ્લેષા	૩૨	૨૩	ધનિષ્ઠા	૧૮	૯	નોમ	૭			
૧૦	મઘા	૩૦	૨૪	શતભિષા	૧૮	૧૦	દશમ	૧૦			
૧૧	પૂ. ફા.	૨૦	૨૫	પૂ. ભા.	૧૬	૧૧	અગીઆરશ	૩			
૧૨	ઉ. ફા.	૧૮	૨૬	ઉ. ભા.	૨૪	૧૨	બારશ	૧૦			
૧૩	હસ્ત	૨૧	૨૭	રેવતિ	૩૦	૧૩	તેરશ	૧૨			
૧૪	ચિત્રા	૨૦				૧૪	ચૌદશ	૭			
						૧૫	પૂનમ ને અમાસ	૮			

વારની વિષ ઘટીનું કોષ્ટક મુહૂર્ત ચિંતામણી પ્ર. ૬ વિવાહ પ્રકરણે શ્લો. ૪૯-૫૧

આવિષ ઘટીઓ જન્મ કાલે પણ નિષેધ છે. તેમ સર્વ શુભ કાર્યોમાં પણ નિષેધ છે. મુહૂર્ત ચિંતામણી ૬ ઠ્ઠા વિવાહ પ્રકરણમાં શ્લો. ૪૯–૫૧ માં લખે છે કે—

નક્ષત્ર વિષ ઘટી ચક્રમાં બતાવેલી સંખ્યાથી વધારે ૪ ઘડી સુધી વિષ ઘટી જાણવી, જેમ અશ્વનિ આગળ ૫૦ નો આંક છે. તો ૫૧ થી ૫૪ ઘડી સુધી વિષ ઘટી જાણવી, એમ બધી વિષ ઘડીઓમાં સમજવું. તે વિવાહમાં વરજીત છે, પણ તેનો પરિહાર છે. પરિહાર—લગ્ન કુંડળીમાં ચંદ્રમા ત્રિકોણમાં એટલે ૫–૯ મે સ્થાને હોય તો વિષ ઘટીનો દોષ નહિં. તથા લગ્નના સ્વામીને શુભગ્રહ દેખતા હોય અથવા લગ્ન પતિ કેંદ્રમાં હોય તથા ચંદ્રમાં શુભગ્રહની રાશીમાં હોય, તથા ચંદ્ર મિત્ર ગ્રહની દૃષ્ટિમાં હોય અથવા પોતાના ષડ્વર્ગમાં હોય કે લગ્નપતિ ચંદ્રમા હોય તો તિથિવારાદિ વિષ ઘટીનો દોષ દૂર કરે છે.

—ઇતિવિષ ઘટીકા જ્ઞાન

વળી મુહૂર્ત માર્તંડમાં પણ લખે છે કે–જેમ તિથિની વિષ ઘટીઓ છે તેવીજ નક્ષત્ર અને વારોની પણ છે, અને તે વિષ ઘટીના દોષનો ભંગ કરનાર પણ ચંદ્રમાંથી અને લગ્નના સ્વામીથી થાય છે. તેમ મુહૂર્તમાર્તંડમાં વિવાહ લગ્ન પ્રકરણમાં છે. તે જન્મ વખતે પણ ખરાબ છે. અને ખાસ વિવાહમાં પણ નિષેધ છે. ગ્રંથમાં લખ્યું નથી પણ પ્રતિષ્ઠામાં પણ તેમ હોવું જોઇએ. ॥

અથ રવિયા નક્ષત્રથી દનિયા નક્ષત્ર સુધી ગણુતાં જે સંખ્યા આવે તેમાંથી રવિયોગના નક્ષત્રોની સંખ્યા બાદ કરતાં બાકીના અંકોમાં દુષ્ટ યોગ થાય છે તેમાંનાં કેટલાક અહીં ગણાવ્યા છે.

રવિયાથી દનિયા સુધી ગણુતાં ૧–૨–૩–૧૧–૧૨–૧૬–૧૭–૨૬ અને ૨૭ અંકોનું ફળ ખરાબ છે અને બાકીના યોગોનું શુભાશુભ ફલ કહેલું છે તે પ્રમાણે જાણવું અને કેટલાકનું ફલ ઉપગ્રહ પણાએ કરીને કહીએ છીએ.

હવે રવિયાથી દિનિયા સુધી ગણતાં જેની ઉપગ્રહ સંજ્ઞા છે તે કહે છે.

૫-૭-૮-૧૪-૧૫--૧૮-૧૯-૨૧-૨૨-૨૩-૨૪-૨૫ મુ થાય તો તે નક્ષત્ર ઉપગ્રહ કહેવાય છે. આ ઉપરનાં બારે નક્ષત્રો અશુભ છે. આ બાર ઉપગ્રહોમાંના આઠ અંકની નીચે જે આડી લીટી કરી છે તેનાં નામ તથા તેમાં વિવાહાદિ કાર્યો કરવાથી જે ફલ થાય છે તે નારચંદ્રમાં નીચે મુજબ કહેલાં છે.

વિદ્યુન્મુખની ચોપાઇ ૪ વિવાહપટલ ૧૭ માં ચોપાઈ આંક ૫૧૧ થી ૫૧૪ માં તેમાં ને અહિં થોડો ફેરફાર છે.

વિદ્યુન્મુખની આર્યા—

વિદ્યુત્પુત્ર વિનાશં નિવેદયેત્પતિવેધ ઝટતિ શૂલઃ ।
દશમદિને અશનિપાતઃ અપત્યુપઘાતં[૨] સદેવરં કેતુઃ ॥૧॥
દ્રવ્ય વિનાશંચોલ્કા પર પુરુષં રતિ કરોતિ વજ્રાખ્યઃ ।
કંપ સ્થાન વિનાશં કુલસંહારં ચ નિર્ઘાતઃ ॥૨॥

પુનઃ પાઠ—આ યોગો કેટલામે નક્ષત્રે થાય તેનો નિયમ.

સૂર્યભાત્પંચમે વિદ્યુત્ નક્ષત્રે શૂલ અષ્ટમે ।
ચતુર્દશ અશનિપાતઃ પાતઃ કેતુ અષ્ટાદશે ॥૧॥
ઉનવિંશે ભવેદુલ્કા નિર્ઘાતશ્ચ દ્વિવિંશકે ।
ત્રયોવિંશતિમે કંપઃ ચતુર્વિંશે ચ વજ્રકઃ ॥૨॥
પુત્ર નાશઃ કરી વિદ્યુત્ ભર્તુઃ શૂલો વિનાશકઃ ।
અશનિ વંશઘાતી ચ કેતુ દેવર ઘાતકઃ ॥૩॥
દ્રવ્યનાશ કરી ચોલ્કા નિર્ઘાતો બંધુનાશકઃ ।
કંપઃ કંપયતે નિત્યં વજ્રે સ્રી વ્યભિચારિણી ॥૪॥

---

૧ નાશ ૨ સંતાનઘાત.

વિદ્યુન્મુખાદિ શ્લોકોની સમજુતિ અને આઠ યોગો જે નક્ષત્રે થાય તેની વિગત, આઠ ઉપગ્રહ દોષની સંખ્યા નામ અને તેનું ફલ.

રવિયાથી પાંચમું થાય તો તેનું નામ વિદ્યુન્મુખ થાય છે. આ ગ્રહમાં વિવાહાદિ કાર્ય કરવાથી પુત્રનું મરણ થાય છે.

રવિયાથી આઠમું થાય તો શૂલ ગ્રહ થાય છે. આ ગ્રહમાં કાર્ય કરવામાં આવે તો પતિનું મરણ થાય અને સંતાનનો ઘાત થાય.

રવિયાથી ચૌદમું થાય તો અશનિ ગ્રહ થાય. આ ગ્રહમાં કાર્ય કરવામાં આવે તો દશ દિવસમાં જ વજ્રપાત થાય પાઠાંતરે પતિના વંશનો ઘાત થાય.

રવિયાથી અઢારમું થાય તો કેતુ ગ્રહ થાય. આ ગ્રહમાં નાનાભાઇ (દિયેર) સહિત પતિનો ઘાત થાય.

રવિયાથી ઓગણીશમું થાય તો ઉલ્કાગ્રહ થાય. આ ગ્રહમાં ધનનો નાશ થાય.

રવિયાથી બાવીશમું થાય તો વજ્રગ્રહ થાય. આ ગ્રહમાં દુઃશીલપણું થાય અને સ્ત્રીના ભાઈનો નાશ થાય.

રવિયાથી તેવીશમું આવે તો કંપગ્રહ થાય. આ ગ્રહમાં સ્થાનભ્રષ્ટ થાય.

રવિયાથી ચોવીશમું થાય તો નિર્ઘાત ગ્રહ થાય. આ ગ્રહમાં કુલનો નાશ થાય અને સ્ત્રી વ્યભિચારિણી થાય છે.

બારમાંથી બાકીના ૭-૧૫-૨૧ અને ૨૫ ના આંકવાળા ચાર ઉપગ્રહો અનિષ્ટ ફલને આપનાર છે.

વળી ૮૧ પદના નામવાળા (સર્વતોભદ્રચક્ર) વેધ ચક્રાદિકમાં પણ આ રીતે જ ઉપગ્રહોનું ફલ જાણવું.

દિનશુદ્ધિ દીપિકા પૃષ્ઠ ૨૧૮ ના આધારે રવિયોગની વ્યાખ્યા અને તેનું ફલ.

સૂર્યનક્ષત્રથી ચંદ્રનક્ષત્ર સુધી ગણતાં જેટલામું નક્ષત્ર થાય તે યોગનું ફલ. અભિજિત નક્ષત્ર આ ગણતરીમાં લેવામા આવતું નહિ હોવાથી ૨૭ યોગ બને છે તેમાં કેટલાક શુભ અને કેટલાક અશુભ યોગો છે.

નક્ષત્ર		ફલ	યોગ
૧ લું	થાય તો	મૃત્યુ	
૨ જું	,,	કલહ	આડવલ
૩ જું	,,	વિયોગ, ભય	ભ્રમણ
× ૪ થું	,,	સુખ	રવિયોગ
૫ મું	,,	મરણ, પુત્રવધ	વિદ્યુન્મુખ
× ૬ ઠું	,,	શત્રુને જીતે	રવિયોગ
૭ મું	,,	મિત્રની હાનિ	ભસ્મયોગ
૮ મું	,,	મૃત્યુ	શૂલ
× ૯ મું	,,	પૂજા, લાભ	રવિ
×૧૦ મું	,,	કાર્યસિદ્ધિ	રવિ
૧૧ મું	,,	ધનનાશ, સ્થાન ભ્રંશ	
૧૨ મું	,,	વિયોગ, અતિદુઃખ	
×૧૩ મું	,,	સુખ	રવિયોગ
૧૪ મું	,,	જ્ઞાતિભેદ, દુરમતિ	આડવલ
૧૫ મું	,,	વજ્રપાત	દંડયોગ
૧૬ મું	,,	ધનહાનિ, લક્ષ્મીહરણ	આડવલ

× શ્રેષ્ઠ રવિયોગ.

૧૭ મું	„	ધનહરણ વગેરે	
૧૮ મું	„	દુ:ખ	
૧૯ મું	„	„	
૨૦ મું	„	રાજ્યલાભ	રવિયોગ

વળી શુકલપક્ષમાં ૨૦ મા નક્ષત્રમાં કાર્ય કરવાથી અતિશય લાભ થાય છે. પરંતુ ૨૧ થી ૨૭ સુધીના નક્ષત્રમાં થાય તો તીવ્ર દુ:ખ વગેરે ફલ થાય છે.

ઉપર પ્રમાણે ૪-૬-૯-૧૦-૧૩ અને ૨૦ મા નક્ષત્રમાં મહાસિદ્ધિ કરનાર રવિયોગ થાય છે. તેની શક્તિ માટે યતિવલ્લભમાં કહ્યું છે કે:

" શુદ્ધ લગ્નના બળ જેવું જ રવિયોગનું બલ છે."

નારચંદ્ર ટીપ્પણામાં પણ કહ્યું છે કે:-"એક સિંહના ભયથી જેવી રીતે હજારો હાથીઓ નાસી જાય છે. તેવી જ રીતે રવિયોગના બલથી નાશ પામેલા ગ્રહો આકાશમાં દેખાતા નથી. રવિયોગનાં ફલ જુદાં જુદાં આ પ્રમાણે છે.

રવિયાથી ૪ થે નક્ષત્રે બહુ સુખ, ૬ ઠે નક્ષત્રે શત્રુથી જય, ૯ મે નક્ષત્રે લાભ, ૧૦ મે નક્ષત્રે કાર્યસિદ્ધિ અને ૧૩ મે નક્ષત્રે પુત્રજન્મવત્ હર્ષ પ્રાપ્તિ તથા ૨૦ મા નક્ષત્રે રાજ્ય પ્રાપ્તિ જેવું સુખ મલે છે.

સૂર્યના નક્ષત્રથી દનિયા નક્ષત્રની સંખ્યામાં જે યોગ થાય તેમાંનાં કેટલાક યોગોનાં નામ અને તેનાં ફલ.

	યોગ	ફલ
૧	ભ્રમણ	મૃત્યુ
૨	આડવલ	કલહ
૩	ભ્રમણ	ક્ષય
૪	રવિયોગ	સુખ
૫	વિદ્યુન્મુખ	પુત્રવધ
૬	રવિયોગ	શત્રુજય
૭	ભસ્મ	મિત્રહાનિ
૮	આડવલ	શૂલરોગ
૯	રવિ	પૂજા, લાભ
૧૦	રવિ	કાર્યસિદ્ધિ
૧૧	ચોરીકાલ	સ્થાનભ્રંશ
૧૨	સૂર્યનીલાત	અતિદુ:ખ
૧૩	રવિ	પુત્રોત્પત્તિ
૧૪	અશનિ	જાતિભેદ

	યોગ	ફલ
૧૫	દંડ	વજ્રપાત
૧૬	આડવલ	બંધન
૧૭	કાલપટ	ધનહરણ
૧૮	ચોરીકાલ	ધનનાશ
૧૯	કેતુ ઉલ્કા	,,
૨૦	રવિયોગ	રાજ્યવૈભવ
૨૧	આડવલ	વિષ
૨૨	નિર્ઘાત	કુલસંહાર
૨૩	કંપયોગ	સ્થાનનાશ
૨૪	વજ્ર	સ્ત્રીવ્યભિચારી
૨૫	નેષ્ટયોગ	ચોરીકાળ
૨૬	શ્રેષ્ટ	(નામ નથી)
૨૭	શ્રેષ્ટ	(નામ નથી)
૨૮	આડવલ	અગ્નિભય

નોંધ—રવિયોગ બધે શ્રેષ્ઠ છે, તે સિવાયના નેષ્ટ છે. તેમાં કોઇક પ્રયાણાદિમાં ને બીજા વિવાહાદિ કાર્યોમાં વર્જિત છે.

આનંદાદિ ૨૮ યોગ.

રવિ અસ્વનિ૧ શશી મૃગશિરાં ૨ ભોમવાર અસલેસ*
બુધ હસ્તાં અનુરાધ ગુરૂ ૫ ભૃગુ ઉષાઢ વિશેષ ૭ ૧૯૭
શુક્ર હસ્તાં અનુરાધ ગુરૂ ૫ ભૃગુ ઉષાઢ વિશેષ ૭ ૧૯૭
વાર શનિશ્ચર સતભિષાં એ એ નક્ષત્રાં આદિ
આણંદાદિક દે ગિણાં વાસર તિતિ મયંદિ ૧૯૮
ઇગ ૧ ચઉ ૪ પણ ૫ સગ ૭ વસુ ૮ ઇગ્યારમને બાર.
તેરહ ચઉદ* ઉગણીસમને વળી વીસ એકવીસાં સાર. ૧૯૯
ચઉવીસમ છાવીસમને સગવીસને અડવીસ;
એ હિત શુદ્ધિ છે નિરમળા બોલે હીર મુનીશ ૨૦૦

પાઠાંતર

ઇગ ચઉ પણ સગ વસુ દશમ ઇગ્યારમ નઇ બાર
તેર ચઉદ ઉગણીસમી વીસ ઇગવીસાં સાર ૨૦૧
ચઉવીસમ છાવીસમી સગવીસ નઇ અડવીસ
એ હિતશુદ્ધ જ નિરમળા બોલઇ હીર મુનીશ ૨૦૨
કુલ ૧૫ યોગ શુભ છે. ઇતિ નિજ નામ સિદ્ધિ

—આનંદાદિ ૨૮ યોગ.

અથ આનંદાદિ પ્રત્યેક યોગ ફલાદેશ

આણંદથી આનંદ પદ કાલદંડ કહ્યું કાલ;
ધુમ્ર કરઈ ધુંઓ બહુલ પરજઈ ÷પરજ સુકાજ ૨૦૩
સૌમ્ય મુજસ વધઇ ભણો ધ્વાંક્ષઈ ધસમસ દ્રોહ;
ધ્વજ પદ દીયઈ સાસતી વંછઈ× વાંચ્છા જોડ. ૨૦૪
વજ્ર વજ્ર ઉચાળીયે મુદ્દગર ભરણુજ થાઇ;
છત્રૈ છત્ર ધરાઈજે મિત્રઈ મિત્ર મિલાઈ. ૨૦૫

* આ શ્લોકના સંસ્કૃત પદમાં ૨૪ મું નથી, ૨૨ મું લખાયું છે. ફૂદ નેટ છે.
÷ પ્રજાપતિ, ધાતા × શ્રી વત્સ ૧ મોગર થાઈ

વાર નક્ષત્રે આનંદાદી ૨૮ યોગની સમજણ

સંખ્યા	યોગનામ	રવિ	સોમ	ભોમ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ	ત્યાજ્ય ઘડી	ફલ	ફલ
૧	આનંદ	અશ્વિનિ	મૃ	અશ્લે	હસ્ત	અનુ	ઉ. ષા	શત	૦	સિદ્ધિ—આનંદ	ધનલાભ-સુખ
૨	કાલદંડ	ભ	આ	મઘા	ચિ	જ્યે	અભિ	પૂ. ભા	સર્વ	મૃત્યુ	મહાભય
૩	ધૂમ્રાક્ષ	કૃ	પુન	પૂ. ફા	સ્વા	મૂ.	શ્ર	ઉ. ભા	૧	અસુખ—ગભરાટ	સુખ હરે
૪	પ્રજાપતિ-ધાતા શુકોસમ	રો	પુ	ઉ. ફા	વિ	પૂ. ષા.	ધ	રે	૦	સર્વાર્થ સિદ્ધિ સુખમાં વધારો	કાર્ય સિદ્ધી
૫	સૌમ્ય-સૌભાગ્ય	મૃ	અશ્લે	હ	અનુ	ઉ. ષા.	શ	અશ્વ	૦	મહાસુખ જશ સર્વસંપત્તિ	ધનવૃદ્ધિ—સર્વકાર્ય —સિદ્ધિ
૬	ધ્વાંક્ષ	આ	મ	ચિ	જ્યે	અભિ	પૂ ભા.	ભ	૫	ધનક્ષય—ઉચાટ દોડાદોડ	રોગ ઉપજે. ક્ષુદ્રભાવ ખરાબ વિચારો થાય
૭	ધ્વજ	પુન	પૂ. ફા	સ્વા	મૂ.	શ્ર	ઉ. ભા	કૃ	૦	સર્વસુખ સંપત્તિ	કાર્યસિદ્ધિ—કોટિ અર્થધનનો દેનારો
૮	શ્રી વત્સ	અશ્લે	ઉ ફા.	વિ	પૂ. ષા	ધ	રે	રો	૦	મનઈચ્છિત સુખસંપત્તિ	રત્નપ્રાપ્તિ અચિંતો —લાભ

૯	વજ્ર	અશ્લે	હ	અનુ	ઉ. ષા.	શ્ર	અશ્વ	મૃ	૫	શુભ—સહપ્રભાવે આરપડે	ભય ઉપજે આહરા
૧૦	મુદ્ગર	મ	ચિ	જ્યે	અભિ	પૂ. ભા.	ભ	આ	૫	લક્ષ્મીનાશ—દુઃખ મરણ	કષ્ટ
૧૧	છત્ર	પૂ—ફા.	સ્વા	મૂ	શ્ર	ઉ. ભા.	કૃ	પુન	૦	સુખ—રાજ્યમાન	લાભ રાજ્ય—વૈભવ
૧૨	મિત્ર	ઉ. ફા	વિ	પૂ. ષા	ધ	રે	રો	પુ	૦	પુષ્ટિ—મિત્રમેલાપ મન ઇચ્છિત	ઇષ્ટ લાભ
૧૩	માનસ—મનોહર	હ	અનુ	ઉ. ષા	શ્ર	અ	મૃ	અશ્લે	૦	સુખ—મન ઇચ્છિત	દ્રવ્ય લાભ
૧૪	પદ્માખ્ય—કંપ	ચિ	જ્યે	અભિ	પૂ. ભા.	ભ	આ	મ	૪	કષ્ટ ધનહાનિ	ભય ઉપજે
૧૫	લુંબક	સ્વા	મૂ	શ્ર	ઉ. ભા	કૃ	પુન	પૂ. ફા.	૪	ચોર લુંટે	અપજશ—ભય
૧૬	ઉત્પાત—પ્રવાસ	વિ	પૂ. ષા.	ધ	રે	રો	પુ	ઉ. ફા.	સર્વ	મૃત્યુ રૂદન દુઃખ	ગ્રામાંતરે લાભ—સ્વજનની કીર્તિ વધે
૧૭	મૃત્યુ	અનુ	ઉ. ષા.	શ્ર	અ	મૃ	અશ્લે	હ	સર્વ	મૃત્યુ વ્યાધિ	રોગ—અંતરાય
૧૮	કાણુ—વ્યાધિ	જ્યે	અભિ	પૂ. ભા.	ભ	આ	મ	ચિ	૨	કલેશ—રોગ—દુઃખ	પરાજય પામે

૧૯	સિદ્ધિ	મૂ	શ્ર	ઉ. ભા.	કૃ	પુન	પૂ–ફા	સ્વા	૦	કાર્યસિધ્ધિ	વિલંબે કાર્યસિદ્ધિ
૨૦	શુભ	પૂ. ષા	ધ	રે	રો	પુ	ઉ. ફા.	વિ	૦	કલ્યાણ શાંતિ	
૨૧	અમૃત–વત્સ્ય	ઉ. ષા.	શ	અશ્વ	મૃ	અશ્લે	હ	અનુ	૦	અર્થ સિદ્ધિ માનમાં વધારો	મહાલાભ પાપમટે દુઃખનાશકારક
૨૨	મુસલ	અભિ	પૂ. ભા.	ભ	આ	મ	ચિ	જ્યે	૨	ધનનાશ શરીરે નુકશાન	શુભકામ બંધ બંધુ નાશકારક
૨૩	ગદ	શ્ર	ઉ. ભા	કૃ	પુન	પૂ–ફા	સ્વા	મૂ	૭	ક્ષય–ધૂળ ઉડાવે	ધનનાશ
૨૪	માતંગ	ધ	રે	રો	પુ	ઉ. ફા	વિ	પૂ–ષા.	૦	કુલવૃદ્ધિ જ્ઞાનવૃદ્ધિ	કન્યા વિદ્યા કે ધન મળે
૨૫	રાક્ષસ–ક્ષય	શ	અશ્વ	મૃ	અશ્લે	હ	અનુ	ઉ. ષા.	સર્વ	ક્ષય મહાકષ્ટ રોગ	ધનક્ષય–રાજભય
૨૬	ચર–ક્ષિપ્ર	પૂ. ભા	ભ	આ	મ	ચિ	જ્યે	અભિ	૦	શીઘ્રસંપદા–કાર્યસિદ્ધિ	શીઘ્રફલ વેગે આવે સામાન્ય ફલ
૨૭	સ્થિર	ઉ. ભા	કૃ	પુન	પૂ. ફા	સ્વા	મૂ	શ્ર	૦	સ્થિરકાર્ય–ગૃહારંભે ધનલાભ	ધીરેધીરે લાભ–અખૂટ સ્થિર રહે તેવું ફળ
૨૮	અવર્ધમાન	રેવતિ	રો	પુષ્ય	ઉ. ફા	વિ	પૂ. ષા.	ધ	૦	લગ્નાદિ મંગલિક હર્ષમાં વધારો	સર્વવૃદ્ધિ લક્ષ્મીલાભ

નોંધ—આ કોષ્ટક ખરૂં છે. એમાં જણાવેલ ટીકા કે નામ કે અંકમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર નથી ચોક્કસ પાઠો તપાસીને કર્યું છે.

મનસા પૂરઈ મન તણી પદ્દમ પદમ વિકસાઈ;
ર લુંબક ચોરજ લૂંટશે ઉત્પાતઈ દુઃખદાઈ ૨૦૬
મૃત્યુ દિખાવઇ મરણુ ભય કાંણ ઉઠાવૈ વ્યાધિ;
સિદ્ધિ કારજ સિદ્ધ હુવઈ શુભ સંપજઈ સમાધિ ૨૦૭
અમૃત અમૃત સિંચીયઈ મુસલઈ વપુ ભંગ;
મદ જોગે ઉડઈ ગદા જ્ઞાન લહઇ માતંગ. ૨૦૮
રૈરપણો રાક્ષસ કરઈ ચરયોગે ચરસિદ્ધિ;
થીર થાયઈ થીર હીર કહઈં વરધમાન હુઈ વૃદ્ધિ. ૨૦૯

—ઇતિ આનંદાદિ ૨૮ યોગ શુભાશુભ ફલ.

દક્ષિણી પંચાંગમાં આનંદાદિ યોગનાં શુભાશુભ ફલ.

૧ લાભ દિવસ ૧૬ અશ્વદર્શન ૨ મૃત્યુ કહે દિન ૨૮ અપયશ હોય. ૩ પ્રલય. ૪ શુભકાર્ય દિન ૧૬ કાર્ય સિદ્ધિ. ૫ સિદ્ધિ દિ. ૧૬ મહત્વવાદે ઉત્તમ શકુન. ૬ હાનિ દિ ૧૫ હાનિ હોય વિપ્ર ૩ ભેટ. ૭ વસ્ત્રલાભ દિ ૨૧ લાભ હોય, મદ્ય ભેટેલ ૮ લક્ષ્મીપ્રાપ્તિ દિ ૧૦ દ્રવ્યલાભ પૂર્ણકુંભભેટેલ. ૯ કષ્ટ સાંગે દિ. ૪૯ ઉત્તમ હોય વિપ્રભેટેલ. ૧૦ મરણુ સાંગે. દિ. ૨૭ વ્યથા વિધુર દર્શન. ૧૧ છત્રલાભ. દિ. ૨૭ શ્વાન, ગૌ, શુભ શકુન ૧૨ સ્ત્રીયોગ. દિ. ૩ લાભ સ્ત્રી. પ્ર. વ. ભેટેલ. ૧૩ શૂન્ય. દિ. ૨૦ માર્ગી મિત્ર લાભ હોય. ૧૪ જય. દિ. ૨૦ લાભ હોય. ૧૫ ધન હાનિ. દિ. ૬૪ અંનલાભ. ૧૬ નાશ. દિ. ૨૧ કુંભ. ઉજવા ભેટેલ. ૧૭ હાનિ. દિ ૧૦ અપમૃત્યુ. અશ્વ ભેટેલ. ૧૮ સંપત્તિ. દિ. ૨૭ મહાકાર્ય સિદ્ધિ કાક ઉજાઈલ. ૧૯ સિદ્ધિ. દિ. ૧૪ ચિંતિલે પ્રાપ્ત હોય વિપ્રદર્શન. ૨૦ મહત્વ. દિ. ૧૦ લોકત્રયી મહત્વ હોય. ૨૧ વસ્ત્ર પ્રા. દિ. ૩૦ લક્ષ્મી પ્રાપ્તિ. ૨૨ હાનિ. દિ. ૭ વિપરીત ભેટેલ. ૨૩ ઘાતસાંગે. દિ. ૮ દુષ્ટ સમાગમ વિધવા ભેટેલ. ૨૪ મૃત્યુ. દિ. ૯ કાળ ભેટેલ. ચુ પુ. ચ કા. ભેટેલ.

---

૨ લુંપક

પાઠાંતરે.ભ.શુ.. ૨૫ હાનિ દિ. ૭ નાના વિધ ભેટેલ. પાઠાંતરે વિધવા દર્શન. ૨૬ લાભ. દિ. ૧૦ કાંઈ લાભ. કલેશ. ૨૭ સ્થિર. દિ. ૨૮ સ્થિર કાર્યને સિદ્ધિ. ૨૮ સર્વલાભ. દિન, ૫ ચિંતિત સિદ્ધ હોય.

અથ પુનઃ નિજ નામ દિનશુદ્ધિ—

તિથિ વાર રિસી જનમ રિસી ઇયાં ચિહું અંકે હીર;
સાને ભાગે દીજતાં વધતો અંક ઉદીર. ૨૧૦
એકણુલિખમી ઉભય દુઃખ ત્રિહું સુખ ચઉથે સોગ;
પંચમ શુભ છઠે જશ સત્તમ વાંછિત ભોગ. ૨૧૧

—ઇતિ પુનઃ નિજ નામ દિન શુદ્ધિ.

અથ લઘુ દિનશુદ્ધિને ફલ—

ઉભય માસ ચૈત્રાદિ દે ગિણિયે દિન અવરેહી;
ભેલી સાતે ભાગ દે વધતા અંક ફલેઇ. ૨૧૨
શ્રીય૧ (સિરીય) કલહ૨ આનંદ૩ મૃત્યુ૪ ધર્મ૫ તપ૬ વિજયેઇ૭;
સિરીયે ધન કલહે સુખ આનંદ આનંદ દેઇ. ૨૧૩
મૃત્યુ સિદ્ધિ ન ધરમધૃતિ તપ રહિઇં સમભાવ
વિજય વિજય પદ હીર કહઇં એ શુદ્ધિ દીન કહાઇ ૨૧૪

—ઈતિ લઘુ દિન સપ્ત નામ શુદ્ધિ.

વળી પાઠાંતરે લઘુ દિન શુદ્ધિ. જ્યોતિષસારે પૃ. ૨૧ ગાથા. ૬૨થી૬૪

ચૈત્રાદિ ગત માસના બમણા કરીને તેમાં ચાલુ મહિનાના ગત દિવસો મેળવીને, સાતે ભાગતાં જે શેષ રહે તેનું અનુક્રમે ફલ સમજવું.

જ્યોતિષસાર ગ્રંથની ગાથા ૧૫૧ માં જણાવેલા ૬ મહાન્ શુભ-યોગનાં નામ.

થિવરો૧ ચ રાજયોગં૨ કુમારયોગં૩ ચ અમિય સિદ્ધિ જોગં૪
સવ્વંકં ૫ રવિયોગં૬ એએહિં હણઇ અવજોગં ॥

ભાવાર્થ:—સ્થિરયોગ૧, રાજયોગ૨, કુમારયોગ૩, અમૃત-સિદ્ધિયોગ૪, સર્વાંકયોગ૫, અને રવિયોગ૬, એ છ શુભયોગો છે. આ સર્વયોગો અશુભયોગોનો નાશ કરનારાં છે.–૧૫૧

અથ વાર તિથિએ સિદ્ધિયોગ—

શુક્રે નંદા બુધે ભદ્રા મંદે રિક્તા કુજે જયા ।
ગુરૂપૂર્ણાખિલા રંભા સર્વકાર્યેષુ સિદ્ધિદા

—ઈતિ સિદ્ધિ યોગ.

પ્રયાણે વિશેષે કરીને સિદ્ધિ યોગ—

ચોથ નુમને ચૌદશી જો શનિવાર લહંત;
એકજ કામે નીસર્યા સો સો કામ કરંત.

—ઈતિ સિદ્ધિ યોગ.

શુક્રવારે નંદાતિથિ, બુધાવારે ભદ્રા તિથિ, શનિવારે રિક્તા તિથિ, મંગલવારે જયા તિથિ અને ગુરૂવારે પૂર્ણા તિથિ હોય તો તે સિદ્ધિયોગ કહેવાય છે. વળી ચોથ, નોમ અને ચૌદશને શનિવાર હોય અને માણસ બહાર ગામ જાય તો ધાર્યા કરતાં સોગણું કાર્ય થાય છે.

વળી પાઠ—

અગિયારશ છઠ એકમ વાર શુકર વરતીજે;
બારશ સાતમ બીજ લહે બુધ મહૂરત લીજે.
તેરશ આઠમ તીજ કરે મંગલ શુભકારિ;
ચૌદશ નુમને ચોથ વાર શનિ વિઘન વિદારિ.
પુનમ દશમી પંચમી જો આવે સુરગુરૂ અહલ
તિથિ વાર લઈ ચાલીએ સિદ્ધ જોગ કાર્ય સફલ.

—ઈતિ નંદાદિ તિથિવારે સિદ્ધિયોગ.

અથ વાર નક્ષત્રે સિદ્ધિ યોગ.

રવિ મૂલાં શશી શરવણાં ગુરૂ પૂરવા શનિ સ્વાતિ,
ભૃગુ ઉ–ફા× ભોમે ઉભદ્રાં બુધ કૃત્તિકા સિદ્ધિ ખ્યાતિ. ૨૧૫

—ઈતિ વાર નક્ષત્રે સિદ્ધિ યોગ.

અથ સિદ્ધિયોગનું ફલ—

વાસર અજયોગે ભર્યો સિદ્ધિયોગ ઇગ હોઇ;
તો અવરયોગ સવિ હણે સંસો મ કરો કોઇ ૨૧૬

—ઇતિ સિદ્ધિયોગનું ફલ.

વાર નક્ષત્રે સિદ્ધિયોગ.

વાર	સૂ	ચં	મં	બુ	ગુ	શુ	શ
નક્ષત્ર	મૂ	શ્ર	ઉ–ભ	કૃ	પુન	ઉ–ફા	સ્વા

પાઠાંતરે સિદ્ધિયોગનું બલ.

અયોગા સિધ્ધિયોગાશ્ચ દ્વાવેતૌ ભવતો યદિ ।
અયોગો હન્યતે તેન સિદ્ધિયોગા બલાધિકા ।।

અથ વાર નક્ષત્રે અમૃતસિદ્ધિ યોગ.

રવી કર+ શશી મૃગશરાં ભોમ અશ્વનિ બુધવારાં અનુરાહ
જીવ પુષ્ય ભૃગુ રેવતી શનિ રોહિણી અમી આય ૨૧૭

વાર નક્ષત્રે અમૃતસિદ્ધિ યોગ.

વાર	સૂ	ચં	મં	બુ	ગુ	શુ	શ
નક્ષત્ર	હ	મૃ	અશ્વ	અનુ	પુષ્ય	રે	રો

અમૃતસિદ્ધિ અમૃતસમ અવર ન દીસે યોગ;
હીર કહે એ સાધતાં સંપદ વાધે લોગ. ૨૧૮

—ઇતિ અમૃતસિદ્ધિ યોગનું ફલ.

અમૃતસિદ્ધિ યોગ હોય તો પણ નીચેના વારે નીચે દર્શાવેલાં નક્ષત્ર હોય તો નીચેના કાર્યોમાં તે વર્જિત જાણવો.

× પાઠાંતરે પૂ. પા. + હસ્ત

ગુરૂ પુષ્ય વિવાહે ચ પ્રયાણે શનિ રોહિણી ।
ભોમાશ્વિની પ્રવેશે ચ ષણ્માસે મરણં ધ્રુવં ॥

અમૃતસિદ્ધિ યોગમાં પણ નીચેની તિથિઓ મળે તો વિષયોગ થાય છે, માટે તે વર્જિત જાણવો.

અથ વિષયોગ તિથિ વાર નક્ષત્રે—

રવિ હત્થા પંચમી વરજી શશીમૃગ ષષ્ટી હીહ
ભોમ અસ્સણી સત્તમી તજ બુધ અટ્ઠમી અનુરાહ ૨૧૯
ગુરૂ પુષ્ય નવમી અશુભ દશમી રેવતી સુક્ક;
શનિ રોહિણી એકાદશી એ વિષયોગ અચુક્ક ૨૨૦

તિથિ વાર નક્ષત્રે નેષ્ટ તિથિ મળવાથી અમૃતનો વિષયોગ.

વાર	સૂ	ચં	મં	બુ	ગુ	શુ	શનિ
નક્ષત્ર	હ	મૃ	અશ્વ	અનુ	પુષ્ય	રે	રો
તિથિ	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧

અથ તિથિ વાર નક્ષત્રે સ્થવિર યોગ—

રિત્તા અટ્ઠમી તેરશી ગુરૂ શનિ કૃત્તિ અદ્દાહ;
અશલેશા ઉ-ફાગુણી સ્વાતિ જિટ્ઠ ઉ-ષાઢ ૨૨૧
શતભિષ અંતઈ રેવતી મિલિત હીર કહંતિ
થિવર યોગથીર થાપીયઈ તો સવિ સંપદ હુંતિ ૨૨૨

ઇતિ સ્થવિર-થિવિર યોગ.

જ્યોતિષસાર ગ્રંથમાં પૃ. ૪૦ ગાથા ૧૩૮માં આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે.

"સ્થવિરયોગમાં અનશન કરવું, ખેતર ખેડવાં, દેવું ચૂકવવું, વ્યાધિ અને શત્રુનો નાશ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો, સંધિ કરવી અને જલાશય બંધાવવાં વગેરે કાર્યોમાં સ્થવિર યોગ ઉત્તમ છે."

અથ તિથિવાર નક્ષત્રે રાજયોગ—

ભદ્રા તીયાં પુર્ણિમા ભાંણુ ભૂમ બુધાહ;
ભૃગુ ભરણી મૃગ પુષ્યહાં પુર્વાફગુણીયાંહ. ૨૨૩
ચિત્રાનૈ અનુરાહસું પૂર્વાષાઢા ધનિષ્ઠ
ઉત્તર ભદ્રાં હીર કહઈ રાજયોગ સવિસિદ્ધ ૨૨૪

—ઈતિ રાજયોગ

સ્થવિર યોગ ક્ષેપક

૪	૯	૧૪	૮	તિથિ
૧	ગુ	શનિ	ફૂ	વાર
આર્દ્રા	અષ્લે	ઉ–ફા	સ્વા	નક્ષત્રે
જ્યે	ઉ–ષા	શ	રે.	શુભયોગ

રાજયોગ તિથિવાર નક્ષત્રે

૨	૭	૧૨	૩	૧૫	તિથિ
સૂ.	મં	બુ	શુ	૦	વાર
મૃ	પુષ્ય	પૂ–ફા	ચિ.	અનુ	૯ નક્ષત્રે
પૂ–ષા	ધ.	ઉ. ભા.	ભ.	૦	

રાજયોગનો ઉપયોગ કયા કયા કાર્યોમાં કરવો તે બતાવે છે.

ગૃહ પ્રવેશો મૈત્રિ ચ વિદ્યારંભાદિ સત્ક્રિયા ।
રાજપટ્ટાભિષેકાદિ રાજયોગેઽભિધીયતે ॥

અથ તિથિ વાર નક્ષત્રે કુમાર યોગ—

નંદા પંચમી દશમી તિથિ શશી ભોમ બુધ બિઆહ
અસ્સણિ રોહિણી પુણવસાં મઘા હત્થાહ વિશાહ ૨૨૫
મૂલ શ્રવણને પૂ–ભદ્રાં મિલતઇં યોગકુમાર
કાજ કરો સવિ હીર કહઇં જિમ હોવે જયજયકાર. ૨૨૬

નોંધ–ઉપરના ૨૨૬ મા ગાથાંકમાં મૂલ અને પૂ. ભા એ નક્ષત્રો કુમાર યોગમાં ગણાવ્યાં છે તે બીજા ગ્રંથોમાં નથી.

તિથિ વાર નક્ષત્રે કુમાર યોગ.

૧	૬	૧૧	૫	૧૦	તિથિ
ચં	મં	બુ	શુ	૦	વાર
અશ્વ	રો	પુન	મઘા	હસ્ત	૯ નક્ષત્રે
વિ.	મૂલ	શ્ર	પૂ–ભા	૦	

અથ તિથિ વાર નક્ષત્રે સર્વાંક યોગ—

તિથિ વાર વિખ્ખ ઇક્કં મિલિ અંકાઇ કહિય સવ્વંકં,
પણ ૫ ઇગ્ગારહ ૧૧ તેરહાં ૧૩ સત્તર ૧૭ ને ઉગણીસ ૨૨૭
તેવીસ પણવીસાં૨૫ ગુણતીસાં૨૯ ઇગતીસ૩૧ સઇંતીસ૩૭
ઇગયાલ તીયાંલીસ૪૩ સઇતાલી૪૭ સરવંક
તિથિ વારાં રિખિ હીર કહઇં કીજે કામ નિઃશંક ૨૨૮

સર્વાંકમાં પણ ત્યાજ્ય યમદાઢ યોગ—

અંત ધનિષ્ઠા પણ (૫) ઘડી શતભિશ પહિલી સાત
એ બારહ યમની ઘડી છાંડી કરો શુભ વાત. ૨૨૯

અથ સર્વાંકયોગ પાઠાંતરે—

[1]તિથિ દૂણિ વાર તિગુણુ નક્ષત્ર ચઉગુણુ જાણુ
છહ સત્તહ અઠ્ઠ ભાગ દઈ વધતો અંક પ્રમાણુ ૨૩૦
ફલ—આદિ શુન્ય મરણો કહઈ મધ્ય શુન્ય દુઃખદાઇ
અંતિ શુન્ય દેહી દહઈં સુખ સર્વાંકે કહાઇ ૨૩૧

વળી પાઠાંતરે—

આદ્ય શૂન્યં વપુ પીડા મધ્ય શૂન્યં દરિદ્રતા ।
અંત્ય શૂન્યં ભવેન્મૃત્યુ સર્વાંકે વિજયી ભવેત્ ।।

તિથિવાર નક્ષત્રનો સરવાળો કરતાં નીચે મુજબ સંખ્યા થાય તો સર્વાંક યોગ થાય છે.

પણુ૫ ઇકારસ૧૧ તેરસ૧૩ સતરસ૧૭ ગુણુવીસ૧૯ તહય તેવીસા૨૩।।
પણુવીસ૨૫ ઇગુણતીસા૨૯ ઇગતીસા૩૧ સત્તતીસા૩૭ ય ।।૧।।
ઇગયાલા૪૧ તેયાલા૪૩ સગયાલા૪૭ હુંતિ સવ્વંકા ।।
તિહિ વાર રિખ્ખ સહિયા નાયવ્વા સવ્વ સવ્વંકા ।।૨।।
—પાઠભેદ હોવાથી આ ગાથાઓ નોંધી છે.

પ્રકારાંતરે સર્વાંક યોગ જ્યોતિષસારે ગાથા. ૧૪૧
વારતિથિરિસિ ધરિયે એકઠ્ઠ ભિમણા ત્રિવણા ચઉગુણા કરિય ।
ભાગરાવિદેઈ પિહુ છએ સત્ત અઠ્ઠ વલણિ વધત અંક ત્રિહુ ઠામિગ્ગહુ ।।
આદિ શૂન્ય દુહ દાઇયિઉ મજ્ઝે લચ્છિ વિયોગ ।
અંતિ શૂન્ય હુઇ હાણિકર, સવ્વંકે શુભ યોગ ।। ૧૪૧

ભાવાર્થ:—વાર, તિથિ અને નક્ષત્ર આ ત્રણે એકઠા કરીને ત્રણ જગ્યાએ જુદા જુદા રાખવા અને તેને અનુક્રમે બમણા, તમણા અને ચાર ઘણા કરવા અને અનુક્રમે તે ત્રણ ગુણાકારને

૧ તિથિ વારાં રિસિ એક કરિ બીય તીય ચઉગુણકાર
સગઈ ભાગ છહ સત્ત અડ દેઈ કરો વિચાર

છ, સાત અને આઠથી ભાગવા પહેલા ભાગાકારની શેષમાં શૂન્ય આવે તો દુઃખદાયક, બીજા (મધ્ય) ભાગાકારની શેષમાં શૂન્ય આવે તો લક્ષ્મી નાશકારક અને ત્રીજા (છેલ્લા) ભાગાકારની શેષમાં શૂન્ય આવે તો મૃત્યુ કારક જાણવું. બધાની શેષમાં અંક આવે તો શુભયોગ જાણવો. ૧૪૧
વળી પાઠાંતરે શ્લોક—

તિથિ વારં ચ નક્ષત્રમેકી કૃત્ય સમાચરેત્ ।
દ્વિત્રિ ચતુર્ગુણં પ્રોક્તં રસ સપ્તાષ્ટ ભાજિતં ॥૧॥

અથ અંક મુહૂર્ત્ત જ્યોતિર્મયૂખે. પૃષ્ઠ ૧૯૯ શ્લો. ૧૦–૧૧

તિથયઃ પક્ષગુણિતાઃ સપ્તભિર્ભાજિતા શ્ચતા ॥
વારાઃ સ્યુર્વન્હિ ગુણિતા વસુભિશ્ચૈવ ભાજિતા ॥૧૦॥

ચતુર્ગુણાનિ ભાન્યંગ ભાજિતાનિ યથાક્રમમ્ ॥
પીડા સ્યાત્પ્રથમે શૂન્યે મધ્યે શૂન્યે મહદ્ભયમ્ ॥
અંત શૂન્યેતુ મરણં ત્ર્યંકે વિજયો ભવેત્ ॥૧૧॥

ધનિષ્ઠાપંચક

અર્ધ્ધ ધનિષ્ઠા પંચકાં સઝ્વાસન નવિ ગેહ
દક્ષિણ ગમન ગૃહ કરણ સૂતકારિજ ન કરેહ ૨૩૨

ધન નાશઇં ધનિઠ્ઠાં રિસિ શતભિસ સુખ ન દેય
નૃપદંડઇં પૂરવભદ્રાં ઉભદ્ર કલહ કરેહ ૨૩૩

અગનિદાધ હવઇ રેવતી પંચક લક્ષણ પંચ
જાણી વરજો હીર કહઈં જિમ પામો સુખ સંચ ૨૩૪

પંચક પંચગુણો ફલઇં ત્રિપુષ્કર ત્રિગુણો થાઇ
યમલયોગ બિમણો વહઇં હાંણિલાભ ઇમ ભાઇ ૨૩૫

અથ રવિયોગ અને તેનું ફલ—

હીર કહે રવિ રિસી થકી દિન રિસીને લ્યો ભાગ;
પઢમ મરણુ બીજઇં કલહ ત્રીજઇં દુઃખ વિયોગ. ૨૩૬
ચોથઈ સુખ પણુ ૫ સુયમરણુ છઠઇ શિવ સુખ થાય;
સત્તમિ મિત્ત વિણુાસ હુવે અઠ્ઠમિ [1]મૃત્યુ કહુાય. ૨૩૭
નવમ દસમ સુખકારીયો ધન ઇગ્યારમઇ જાય
બારમ દુઃખી તેરમ સુખી ચવદમ દુરમતિ થાઇ. ૨૩૮
વજ્રઘાત હુવઈ પનરમઇ સોલમ સત્તર અઢાર;
ઉગણીસમ લિખમી હરણુ વિસમે સવિ સુખકાર. ૨૩૯
ઇગવીસમ સગવીસ૨૭લગિ રવિ ×શશી બે અચાર
પણુઈ રવિયોગઇં મિલ્યાં ભરઈ સુખ ભંડાર. ૨૪૦

વળી રવિયોગ—

હીર કહઈ રવિ શશી થકી હીન રિસને લ્યો ભોગ;
ચઉ ષટ્ નવ દહ તેરમો વીસમ એ રવિયોગ. ૨૪૧
એકણિ સિંહ કિશોરથી જિમ ગજ ભાંજે શૂર
તિમ એકણિ રવિયોગથી સવિ પલાયે દૂર. ૨૪૨

અથ રવિયોગની પ્રબલતા—

ભદ્રા કર્કટ યોગં ચ યમઘંટે ગલગ્રહ ।
અન્યેષાં દુષ્ટયોગાનાં રવિયોગેષુ લુપ્યતે ॥

અથ રવિયોગની સમજુતી—

'હર્ષપ્રકાશ' ગ્રંથના આધારે જે જે અંકોથી રવિયોગ થાય તે તે અંકોનું ફલ અને બાકીના અંકોમાં કેટલાક તજવા તે બતાવે છે.

---

૧ મિત્રવહોય × રિસ સવિ ઉદાર

સૂર્ય નક્ષત્રથી દિનિયા સુધી ગણતાં ૪–૬–૯–૧૦–૧૩ અને ૨૦ મું હોય તો રવિયોગ થાય છે. પરંતુ ૧–૫–૭–૮–૧૧–૧૫ –૧૬ થાય તો તે યોગ પ્રાણને હરનાર છે, માટે તે સર્વકાર્યોમાં તજવાં.

રવિયોગનાં અંકોનું ફલ—

સૂર્યના નક્ષત્રથી ૪ માં કાર્ય કરવાથી ઘણું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.
" ૬ માં કાર્ય કરવાથી શત્રુ પર જિત મેળવાય છે.
" ૯ માં કાર્ય કરવાથી ઘણો લાભ થાય છે.
" ૧૦ માં કાર્ય કરવાથી કાર્યસિદ્ધિ થાય છે.
" ૧૩ માં કાર્ય કરવાથી પુત્રની પ્રાપ્તિ જેટલો હર્ષ થાય છે.
" ૨૦ માં કાર્ય કરવાથી રાજવૈભવ જેવું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

શુદ્ધ લગ્નમાં જેટલું બલ હોય છે, તેટલું બલ આ રવિ-યોગમાં હોય છે. એમ 'યતિવલ્લભ' ગ્રંથમાં કહેલું છે.

વળી કહ્યું છે કે—

ઈક્કસ્સ ભએ પંચાણણસ્સ ભજ્જંતિ ગય ઘડ સહસ્સા ।
તહ રવિ જોગ પણટ્ઠા ગયણમ્મિ ગહા ન દીસંતિ ॥૧॥

વળી—

સર્વ વિરૂદ્ધે દિવસે યદ્યેકો ભવંતિ સૂર્ય યોગસ્તુ ।
હિમવત્ દિનકર કિરણૈ સર્વ દોષાઃ વિલયં યાંતિ ॥

—ઇતિ રવિયોગ.

રવિયોગ–'જ્યોતિષસારે' પૃષ્ઠ ૪૨ ગાથા ૧૪૨–૧૪૩

રવિ રિક્ખ લેઈ દિણ રિક્ખ ગિણહુ ચઉ છટ્ઠ નવ દસ તેરે ।
વીસમ એ રવિયોગા સિદ્ધ ઈયં સબ્ન જોગાઈ ॥૧૪૨॥
ઇક્કં સિંહ કિસોયર ગય ઘડ ભજ્જંતિ તસ્સ કોડીઓ ।
રવિ જોગ સય પલાણા ગયણમ્મિ ગહા ન દીસંતિ ॥૧૪૩॥

ભાવાર્થ—જેવી રીતે સિંહના એક બાળક માત્રથી હજારો હાથીઓનો સમૂહ નાશી જાય છે. તેવી રીતે રવિયોગથી નાશ પામેલા ગ્રહો આકાશમાં દેખાતા નથી. અર્થાત્ જો રવિયોગ બલવાન હોય તો બીજા કુયોગો નાશ પામી જાય છે.

વળી કહ્યું છે કે—

રવિયોગે રાજયોગે કુમારયોગે અશુદ્ધ દિઅહે વિ ।
જં સુહં કજ્જં કીરઈ તં સવ્વં બહુફલં હોઈ ॥

ભાવાર્થ—અશુભ દિવસે પણ જો રવિયોગ, રાજયોગ અથવા કુમાર યોગ હોય અને તે દિવસે શુભ કાર્ય કરવામાં આવે તો તે બહુ ફલને આપનારૂં થાય છે.

વળી કહ્યું છે કે—

તિથિ એક ગુણી પ્રોક્તં નક્ષત્રં ચ ચતુર્ગુણમ્ ॥
વારં અષ્ટ ગુણો પેતં કરણં ષોડશાન્વિતમ્ ॥૧॥
દ્વાત્રિંશત્ ગુણો યોગો ષષ્ટી તારા બલિ સ્મૃતા ॥
ચંદ્રં શતગુણં પ્રોક્તં તસ્માત્ સૂર્ય બલિયસી ॥૨॥

ભાવાર્થ—તિથિ ૧ ઘણી, નક્ષત્ર ચાર ઘણું, વાર આઠ ઘણો કરણ ૧૬ ઘણું, યોગ ૩૨ ઘણો, તારા ૬૦ ઘણા, ચંદ્ર સો ઘણો, લગ્ન ૧૦૦૦ ઘણું. આ ગણાવેલા ક્રમમાં એક એકથી વધારે બલવાન છે. આ બધાથી પણ રવિયોગ લાખ ઘણો બલવાન છે. એટલે જે દિવસે રવિયોગ હોય તે દિવસે ગમે તેટલા બીજા કુયોગો હોય તે દિવસને શુભ માનીને શુભ કાર્ય કરવાથી શુભ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે.

'જ્યોતિર્મયૂખ' ગ્રંથમાં પ્રયાણ વખતે ઘબાડ યોગ સારો ગણાવ્યો છે, જે આ પ્રમાણે છે:—

સૂર્ય ભાદ્ગણયેત્ ચાંદ્રં ત્રિગુણં તિથિ મિશ્રિતમ્ ॥
સપ્તભિસ્તુ હરેદ્ભાગં ત્રિણિ શેષે ઘબાડકમ્ ॥૧॥
ઘબાડેપિ પ્રયાણં સ્યાત મહૂર્થં લભતે નરમ્ ॥
સર્વસિદ્ધિ મવાપ્નોતિ જાયતે વાંછિતં ફલમ્ ॥૨॥

ભાવાર્થ—સૂર્યના નક્ષત્રથી ચંદ્રના નક્ષત્ર સુધી ગણીને, ત્રણ ઘણા કરવા અને તેમાં અજવાળીયાદિ વર્તમાન તિથિ ઉમેરીને, તે સરવાળાને સાતે ભાગતાં ૩ શેષ વધે તો તે ધમાડ યોગ જાણવો. આ યોગ હૈવર યોગ કરતાં પણ ઉત્તમ છે. આ યોગમાં પ્રયાણ કરવાથી કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે અને મહાન લાભ થાય છે. અથ હૈવર યોગ 'જ્યોતિર્મંઙુખ' પૃ. ૧૯૯ શ્લોક ૯.

ચંદ્રભં સૂર્યભાદ્યુક્તં પક્ષાદિ તિથિ વાસરૈઃ ।
નવાપ્તં સપ્તશેષેતુ હૈવરૈઃ સ્યાચ્છુભાગમે ॥૯॥

ભાવાર્થ—સૂર્ય નક્ષત્રથી ચંદ્ર નક્ષત્ર સુધી ગણીને તે પક્ષની જે તિથિનો અંક હોય તે મેળવીને નવે ભાગતાં શેષ ૭ વધે તો હૈવર યોગ થાય છે. આ યોગ પણ પ્રયાણમાં શ્રેષ્ઠ છે. અથ તિથિ વાર નક્ષત્રે ત્રિધા સિદ્ધિ યોગ—

રવિ સુહ ઇગ અટ્ઠમી નવમી રેવસ્સણિ ધણિટ્ઠાહ[૧];
મૃગ પુનર્વસુ પુષ્ય૧ રોહિણી ઉત્તર જિટ્ઠ ૨ મૂલાહ. ૨૪૩
સસિવારાં સુહ બીય નવમી અનુરાધાં પુષ્યાંહ;
હત્થા ઉ–ફા રોહિણી શતભિસ મૃગ શ્રવણાંહ. ૨૪૪
ભોમ જયા ૩ છઠી સુહા ભરણી હુગ ૪ અનુરાહ;
મૃગ મૂલાં અસલેસહાં પુખ રેવતી અભિયાંહ× ૨૪૫
બુધ સુહ ભદ્દા ઇગ ઉભદ્દ શ્રવણ શત ૫ ઉ-ષાં પૂ-ષાંહ;
રોહિણી મૃગ પુષ્ય જેઠ કર અનુરાધાં કૃતતાંહ ૬ ૨૪૬
ગુરૂ પુન્ના સુહ ઞારસી રેવસ્સણિ પુ૦વાહ ૯;
પુષ્ય પુનર્વસુ સ્વાતિય કર અસલેસ ધણાંહ ૨૪૭
ભૃગુ નંદા સુહ તેરસી હુગ સવણાં પૂ-ફાહ૮;
પૂ-ષાહ મૂલ૧૦ અનુરાહ પુષ્ય કર હુગ રેવય પૂ-ફાહ૧૧ ૨૪૮

---

૧ હથાહ × પુષ્ય રેવસ્સણિ ઉ–ભાહ

પાઠાંતરો—૧ પુષ્ય પછી હસ્ત કેટલીક પ્રતોમાં છે. ૨ જિહુના બદલે તીય જોઇએ, કેટલીક પ્રતોમાં હસ્ત નહિ પરંતુ જિહુ ખરૂં અને તીય પણ નહિ. ૩ ઘણા પાઠોમાં જયાના બદલે તીયા છે, પરંતુ જ્યોતિષસારમાં પણ જયા છે. ૪ બીજી પ્રતોમાં હુગ ના બદલે માત્ર 'ને' જ છે. ૫ શતના બદલે કેટલીક પ્રતોમાં કુતિ છે. ૬ કેટલીક પ્રતોમાં કૃતીતાહુનો અર્થ રેવતિ કરેલો છે. ૭ બીજા ગ્રંથોમાં ત્રણે પૂર્વા છે. ૮ કેટલીક પ્રતોમાં પૂ. ફાહના બદલે પુષ્યાહ છે. ૧૦ મૂલના બદલે બીજા ગ્રંથોમાં મૃગ છે. ૧૧ કેટલીક પ્રતોમાં પૂ. ફાહના બદલે ઉ. ફાહ છે.

તિથિ વાર નક્ષત્રે ત્રિયાસિદ્ધિ (શુભ) યોગ.

વાર	નક્ષત્ર	તિથિ
રવિ	રે–અશ્વિ–ધ–મૃ–પુન–પુષ્ય–શ્રે–ઉત્તરા[૩]–જ્યે–મૂ ૧૦ ૧ ૯ ૩ ૪ ૫ ૨ ૬ ૭ ૮	૧–૮–૯
સોમ	અનુ–પુષ્ય–હ–ઉ–ફા–રે–શત–મૃ–શ્ર ૬ ૩ ૫ ૪ ૧ ૮ ૨ ૭	૨–૯
મંગલ	ભર–કૃ–અનુ–મૃ–મુ–અશ્લે–પુષ્ય–રે–અશ્વિ–ઉ. ભા ૨ ૩ ૭ ૪ ૮ ૬ ૫ ૧૦ ૧ ૯	૩–૬–૮–૧૩–
બુધ	શ્ર–શત–પૂ ષા–ઉ ષા–રે–મૃ–પુષ્ય–જ્યે–હ–અનુ (રે)–કૃ ૧૦ ૧૧ ૮ ૯ ૨ ૩ ૪ ૭ ૫ ૬ ૧૨ ૧	૨–૭–૧૨–૧
ગુરૂ	રે-અશ્વિ-પૂર્વા(૩) પુષ્ય–પુન–સ્વા–વિ-અનુ-હ-અશ્લે-ધનિ ૧૧ ૧ ૫ ૩ ૨ ૭ ૮ ૯ ૬ ૪ ૧૦	૫–૧૦–૧૫–૧૧
શુક્ર	શ્ર–ધ–ઉ ષા–પૂ ફા–મૃ–અનુ–પુન–હ–રે–અ–ઉ–ફા. ૯ ૧૦ ૮ ૪ ૨ ૭ ૩ ૬ ૧૧ ૧ ૫	૧–૬–૧૧–૧૩
શનિ	સ્વા- અશ્વ–પુ-ફા–પુષ્ય–અનુ–રે–મઘા–મૃ–શ્ર–ધ–શ. ૭ ૧ ૬ ૪ ૮ ૨ ૫ ૩ ૯ ૧૦ ૧૧	૪–૯,૧૪,૮

શનિ રિગતા સુહ અઠ્ઠમી સ્વાતિ અશ્વ પુ-ફ્રાહ;
પુષ્ય અનુરાહાં રોહિણી મૃગ મધ શ્રવણ તીયાંહ. ૨૪૯
ઇયાં સાતાં વારાં તિથાં જે લિખીયાં રિસી હીર;
તાસ સુમહૂરત સાધતાં સંપદ થાય શરીર ૨૫૦

શ્રી જયવિજયજી મહારાજ સાહિબના સંગ્રહની જીર્ણ અપૂર્ણ હીરકલશની પ્રતમાં ગાથા ૨૪૩ થી ૨૫૦ ના પાઠાંતરો.
તિથિ વાર નક્ષત્રે ત્રિધા સિદ્ધિ શુભ યોગ—

રવિ સુહ ઇગ અટ્ઠમી ૮ નવમી ૯ રેવસ્સણિ ધનિટ્ઠાહ;
મિગ પુણુ વસ પુષ્ય હત્થ રોહણી ઉત્તરતિય મૂલાંહ.
શશિ વારાં સુહ બીય નવમી અનુરાધા પુષાંહ;
હત્થાં ઉ-ફ્રા રોહિણી શતભિષ મૃગ સવણાંહ.
ભોમ તીયા છટ્ઠિ સુહા ભરણીને અનુરાહ;
મૃગ મૂલાં અશલેસ પુષ્ય રેવસ્સણિ ઉ-ભાહ.
બુધ સુહ ભદ્દા ઇગ શ્રવણ કૃતિ પુ-ષા ઉ-ષાહ;
ઉ-ષાહ રોહિણી મૃગ પુષ્ય જેઠ કર અનુરાધા કિરતાર.
ગુરૂ પુન્ના સુહ ઇગ્યારસી રેવસ્સણિ પુબ્વાહ;
પુષ્ય પુણુવસ સ્વાતિ તીય કર અસલેસ ધણાહ.
ભૃગુ નંદા સુહ તેરસી ફુગ સવણાં પુફ્રાહ;
ઉષા મૃગ અનુપુષ્ય કર ફુગ રેવય ઉફ્રાહ.
શનિ રિક્તા સુહ અઠ્ઠમિ સ્વાતિ અશ્વ પુફ્રાહ:
પુષ્ય અનુરાધા રોહિણી મધ મૃગ શ્રવણ તિયાંહ.
ઇયાં સાતાં વારાં તિથાં જે લખિયાં રિસિ હીર.
તે સુમુહૂરત સાધતાં સંપદ થાઈ શરીર.

નોંધ—ઉપર જે જે શબ્દોની નીચે નિશાની કરી છે, તે તે શબ્દો પાછલા પાઠમાં વધઘટ કે નામાંતર સુચવે છે.

શ્રી જશવિજયજીની પ્રતમાંથી તિથિવાર નક્ષત્રે-ત્રિધા સિદ્ધિ શુભ યોગ

રવિ	રે-ધ-મૃ-પુન-પુષ્ય-હ-રો-ઊ-ઉ-મૂ	૧-૮-૯
ચંદ્ર	અનુ-પુષ્ય-હ-ઉ-ફા-રો-શત-મૃ-શ્ર	૨-૯
ભોમ	ભ-અનુ-મૃ-મૂ-અશ્લે-પુષ્ય-રે-અશ્વ-ઉ-ભા	૩-૬
બુધ	શ્ર-કૃ-પુ-ષા-ઉ-ષા-રો-મૃ-પુષ્ય-જ્યે હ-અનુ-(રે)-કૃ	૨-૭-૧૨-૧
ગુરૂ	રે-અશ્વ-પૂર્વા-ઉ-પુષ્ય-પુન સ્વાતિ વિ-અનુ-હ-અશ્લે-ધ	૫-૧૦-૧૫-૧૧
શુક્ર	શ્ર-ધ-પુ-ફા-ઉ-ષા-મૃ-અનુ-પુષ્ય-હ-રે-અ-ઉ-ફા	૧-૬-૧૧-૧૩
શનિ	સ્વા-અશ્વ-પુ-ફા-પુષ્ય-અનુ-રો-મ-મૃ-શ્ર-ધ-શ-	૪-૯-૧૪-૮

જ્યોતિષસાર ગ્રંથના આધારે તિથિ વાર નક્ષત્રે ત્રિધા સિદ્ધિ યોગ. ગાથા ૧૫૨ થી ૧૫૮.

હત્થુત્તરા તિયં મૂલ પુખ્ખ ધણિટ્ઠાઈ અસ્સણી રેવઇ ॥
પડિવા અટ્ઠમી નવમી રવિ સંજોગે સુહા હોઇ ॥૧૫૨॥
બીયા નવમી પુખ્ખં મૃગશીર રોહણીય સવણુ અણુરાહા ॥
ચંદાણુય સંયોગે સંસય રહિયં સુહા હોઈ ॥૧૫૩॥
રેવય મીગસીર અસ્સણિ મૂલં અસલેસ ઉત્તરાભદ્દં ॥
છટ્ઠી તિયા અઠ તેરિસિ મંગલ જોગે સુહા હોઈ ॥૧૫૪॥
સવણું રોહિણિ પુખ્ખો મીગસીર અણુરાહ કિત્તિગારિખ્ખા ॥
બીયા સત્તમિ બારસિ જોગે બુધવાર સુહ હોઇ ॥૧૫૫॥
પુવ્વાઇ હત્થ પુખ્ખં રેવઈ અસ્સણિ વિસાહ પુણુવ્વસયં ॥
પંચમી દશમીઆરિસિ પુન્નિમ ગુરૂ જોગે સુહ હોઈ ॥૧૫૬॥

ઉત્તરાસાઢા અસ્સણિ રેવઇ અણુરાહ પુણુવ્વ સંહત્થા ॥
પુવ્વા ફગ્ગુણિ તેરિસિ નંદા તિહિ સુક્ક સુહ હોઈ ॥૧૫૭॥
સવણું પુવ્વાફગ્ગુણિ રોહિણિ સાઈ મઘાય સતભિસા ॥
ચઉત્થિ નવમી ચઉદિશિ અટ્ઠમિ સુહ જોગ શનિ હોઇ ॥૧૫૮॥

પાઠાંતરે–'જ્યોતિષસારે' તિથિવાર નક્ષત્રે ત્રિધાસિદ્ધિ શુભ યોગ પૃ. ૪૬ ગાથા. ૧૫૨ થી ૧૫૮

વાર	નક્ષત્ર	તિથિ
રવિ	હ–ઉ–૩ મૂ–પુષ્ય–ધ–અશ્વ–રે	૧–૮–૯
સોમ	પુષ્ય–મૃ–રો–શ્ર–અનુ	૨–૯
મંગલ	રે–મૃ–અશ્વ–મૂ–અશ્લે–ઉ–ભ	૬–૩–૮–૧૩
બુધ	શ્ર–રો–પુષ્ય–મૃ–અનુ–કૃ	૨–૭–૧૨
ગુરૂ	પૂ–૩–પુષ્ય–રે–અશ્વ–વિ–પુન–હ	૫–૧૦–૧૧–૧૫
શુક્ર	ઉ–ષા–અશ્વ–રે–અનુ–પુન–હ–પૂ-ફા	૧૩–૧–૬–૧૧
શનિ	શ્ર–પૂ–ફા–રો–સ્વા–મ–શ	૪–૯–૧૪–૮

પાઠાંતરે—જુના છૂટા પાના ઉપરથી ઉતારો. તિથિ વાર નક્ષત્રે ત્રિધા સિદ્ધિ યોગ—

આદિત્યેચાષ્ટમી હસ્તો અશ્વિનિ ચોત્તરા ત્રયં ।
મૂલં પુષ્યં ધનિષ્ટાયાં સિદ્ધિ યોગાઃ પ્રકીર્ત્તિતાઃ ॥૧॥
સોમે ચ નવમી પુષ્યં શ્રવણે રોહિણી મૃગ ।
દશમ્યાં ચ સદા મૈત્રિ સિદ્ધિયોગાઃ પ્રકીર્ત્તિતાઃ ॥૨॥
ભોમે ષષ્ટી તૃતિયાયાં અષ્ટમી ચ ત્રયોદશી ।
મૂલાશ્વિની મૃગાશ્લેષા સિદ્ધોત્તર ભાદ્રપદા ॥૩॥

બુધવારે દ્વિતીયાયાં સપ્તમી દ્વાદશીષુ ચ ।
મૃગો અનુરાધા પુષ્યં ચ સિદ્ધા કૃત્તિકા રોહિણી ॥૪॥
ગુરૂ ચ દશ પંચમ્યાં પૂર્ણિમાસ્યાં વિશાખયો ।
[1]પૌષ્ણાશ્વિની અનુરાધાસુ સિદ્ધિ પુષ્યે પુનર્વસુ ॥૫॥
શુક્રે પ્રતિપદા ષષ્ટી એકાદશી ત્રયોદશી ।
પૂર્વાફાલ્ગુની રેવત્યો અશ્વિન્યો મૈત્રાદિતિ શુભા ॥૬॥
શનૌ ચતુર્થી નવમી ચતુર્દશ્યાંતુ રોહિણી ।
શ્રવણં ચ મઘા સ્વાતિ પૂર્વાફાલ્ગુની સિદ્ધિદા ॥૭॥
અવયોગ સિદ્ધિયોગાશ્ચ દ્વાવે તો ભવતો યદિ ।
અયોગો હન્યતે તેન સિદ્ધિયોગા બલાધિકાઃ ॥૮॥

છુટક પાનાનો ઉતારો-તિથિ વાર નક્ષત્રે-ત્રિધા સિદ્ધિયોગ.

રવિ	હ-અશ્વિ-ઉ-૩-મૂ-પુષ્ય-ધ	૮
સોમ	પુષ્ય-શ્ર-રો-મૃ	૯-૧૦
મંગલ	મૂ-અશ્વિ-મૃ-અશ્લે-ઉ-ભા	૬-૩-૮-૧૩
બુધ	મૃ-અનુ-પુષ્ય-કૃ-રો	૨-૭-૧૨
ગુરૂ	વિ-રે-અશ્વિ-અનુ-પુન-પુષ્ય	૫-૧૦-૧૫
શુક્ર	પૂ ફા-રે-અશ્વિ-અનુ-પુન	૧-૬ ૧૧-૧૩
શનિ	રો-શ્ર-મ-સ્વા-પૂ-ફા	૪-૯-૧૪

અથ તિથિ વાર નક્ષત્રે સિદ્ધિ યોગ. બાળબોધની પોથીમાંથી શ્લોકાંક ૫૫ થી ૬૧. આ શ્લોકોના પૂર્વાર્ધમાં સિદ્ધિયોગ છે અને ઉત્તરાર્ધમાં મૃત્યુયોગ હોવાથી અત્રે પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધ જુદા જુદા આપેલા છે.

---

૧ રેવતિ

અથ પૂર્વાર્ધં—

સૂર્યાઽશ્વિમૂલં કર વાસવં ચ પુષ્યોત્તરા ચાષ્ટમિ સિદ્ધિ યોગઃ ॥૫૫

ચંદ્રેકભં પુષ્ય મૃગ રૂક્ષ રાધા વિષ્ણુ સ્તથા સ્યાત્ નવમી
શુભાસ્યાત્ ॥૫૬

કુજે જયા રાગ મૃગાઽશ્વિની ચ સર્પોત્તરા ભાદ્ર
સુસિદ્ધિ યોગઃ ॥૫૭॥

બુધે ચ ભદ્રા હરિ પુષ્ય હસ્તં બ્રહ્માઽનુરાધાઽગ્નિ ચ
સિદ્ધિ યોગઃ ॥૫૮॥

પૂર્ણા ગુરૂ પુષ્ય પુનર્વસુ ચ પૌષ્ણું વિશાખા યમ
સિદ્ધિ યોગઃ ॥૫૯॥

શુક્રે ચ નંદા સ્મર હસ્ત પૌષ્ણું...............સિદ્ધિ યોગઃ ॥૬૦॥

મંદે મઘા સ્વાતિ ચ વિષ્ણુ બ્રહ્મા રિક્તા મૃગો વારૂણ
—સિદ્ધિ યોગઃ ॥૬૧॥

અથ વાર	તિથિ	નક્ષત્રે ત્રિધા સિદ્ધિ યોગ બાલબોધે શ્લો. ૫૫-૬૧	પૂર્વાર્ધં
રવિ	આઠમ	અશ્વિ-મૂલ-હસ્ત-ધનિષ્ઠા-પુષ્પ-ઉત્તરા-૩ સિદ્ધિયોગ ૫૫	
ચંદ્ર	નવમી	રો—પુષ્ય—મૃ—અનુરાધા—શ્રવણે ,, ૫૬	
મંગલ	૩—૮—૧૩—૬	મૃગ—અશ્વિ—અશ્લે—ઉત્તરાભાદ્રપદે ,, ૫૭	
બુધ	૨—૭—૧૨	શ્ર—પુષ્ય—હસ્ત—રો—અનુરાધા—કૃતિકા ,, ૫૮	
ગુરૂ	૫—૧૦—૧૫	પુષ્ય—પુન—રેવતિ—વિશાખા—ભરણી ,, ૫૯	
શુક્ર	૧—૬—૧૧	આર્દ્રા—હ—રે—ઉષા—ઉફા—પુન ,, ૬૦	
શનિ	૪—૯,૧૪	મઘા—સ્વા—શ્ર—રો—મૃગ—શત ,, ૬૧	

ઈતિ તિથિ વાર નક્ષત્રે ત્રિધા સિદ્ધિ યોગ.

અથ તિથિ વાર નક્ષત્રે ત્રિધા મૃત્યુ યોગ-ઉત્તરાર્ધે
નૂનં દ્વિ દેવા ત્રિ મઘા ચ યામ્યં નંદા મુનિ દ્વાદશી
ભૂત મૃત્યુ ॥૫૫॥
જલા ત્રિ ચિત્રા દ્વિ પતિ ચ ભદ્રા વિશ્વેઃ ગૃહૈકાદશીકા
ચ મૃત્યુ ॥૫૬॥
.... ॥૫૭॥
આદ્યા જયા વૈ નવમી ચ ભૂત પુષ્ણા ત્રિમૂલં વસુ
મૃત્યુયોગઃ ॥૫૮॥
ભદ્રાષ્ટમી વરૂણ કૃતિકા ચ બ્રહ્મા ત્રયં વૈ કિલ ચા યુ નાશઃ ॥૫૯॥
દ્વિતીય રિક્તા સુવિરિંદ્ર વિષ્ણું પુષ્યા ત્રયં રોહિણી
મૃત્યુયોગઃ ॥૬૦॥
પૌષ્ણોત્તરા ફ્રા ત્રિચ સપ્ત પૂર્ણા ષષ્ટિ દ્વિતીયા કિલ
મૃત્યુયોગઃ ॥૬૧॥

વાર	તિથિ	નક્ષત્રે ત્રિધા મૃત્યુયોગ શ્લો. ૫૫-૬૧	ઉતરાર્ધે
રવિ	૧-૬-૧૧-૭-૧૨-૧૪	વિશાખા-અનુ-જ્યે-મઘા-ભરણી એ મૃત્યુયોગ ૫૫	,,
સોમ	૨-૭-૧૨-૬-૧૧-૧૩	પૂષા-ઉષા-શ્ર ચિત્રા-વિશાખા ,, ૫૬	,,
મંગલ	૧-૭-૧૦-૧૧	આર્દ્રા-ઉષા-ધનિ-શત-પૂભા ,, ૫૭	,,
બુધ	૩-૮-૧૩-૧-૯-૧૪	રે-અશ્વ-ભર-મૂલં-ધનિ ,, ૫૮	,,
ગુરૂ	૨-૭-૧૨-૮	શત-કૃતિ-રો-મૃ-આર્દ્રા ,, ૫૯	,,
શુક્ર	૨-૭-૪-૯-૧૪	જ્યે-પુષ્ય-અશ્લે-મઘા-રો ,, ૬૦	,,
શનિ	૨-૬-૭-૫-૧૦-૧૫ ૩	રે-ઉફ્રા ,, ૬૧	,,

—ઇતિ તિથિ વાર નક્ષત્રે મૃત્યુયોગ.

ત્રિધા સિદ્ધિ યોગથી વિરૂદ્ધ ત્રિધા અશુભ યોગનો પાઠ હીરકલશની આ પ્રતમાં કે બીજી જિર્ણ હીરકલશની પ્રતમાં નહિ હોવાથી બીજા ગ્રંથોમાંથી અત્રે સંગ્રહ રૂપે આપવામાં આવેલ છે.

'જ્યોતિષસાર' ગ્રંથના પૃષ્ઠ ૪૮ શ્લોક ૧૫૯ થી ૧૬૫ પરથી તિથિ વાર નક્ષત્રે ત્રિધા અશુભયોગ.

રવિ છટ્ઠી સત્તમિયા બારશી ચઉદ્દિશી ગારિસી જિટ્ઠા ॥
અણુરાહાય વિસાહા મઘ ભરણી જોગિ અસુહાઈ ॥૧૫૯॥

સોમ ગારિસી સપ્તમી બારિસી ચઉદિસિય પુવ્વાસાઢાયં ॥
ઉત્તરાસાઢા ચિત્તા વિસાખાહ જોગેહિ અસુહાઈ ॥૧૬૦॥

ભોમે દસમી પડિવા એગારિસિ અદ્દ ઉત્તરાસાઢા ॥
ધણિટ્ઠા સિતભીસ પૂ-ભદ્દ જોગે મિલિ એહિ અસુહાઈ ॥૧૬૧॥

બુધ તિયા અડ તેરિસિ પડિવા નવમીય ચવદશી મૂલં ॥
રેવય અસ્સણિ ભરણી ધણિટ્ઠા અણુરાહ અસુહાઇ ॥૧૬૨॥

ગુરૂ બીયા સગ બારસી ચઉત્થિ છટ્ઠીય અટ્ઠમી ઉ-ફ્ગુ ॥
કિત્તિગ રોહણિ મિગસીર અદ્દા સિતભિસહ અસુહાઈ ॥૧૬૩॥

ભિગુ ચઉ નવમી ચવદિશિ બીયા સત્તમિય તીય રોહણિયા ॥
જિટ્ઠ મઘ અસલેસા પુખ્ખં પસુહાઈ અસુહાઈ ॥૧૬૪॥

શનિ પણ દશમી પુન્નિમ છટ્ઠી સત્તમિય રેવઈ ચિત્તા ॥
હત્થા ઉત્તરષાઢા ઉત્તર ફગ્ગુણિય અસુહાઈ ॥૧૬૫॥

અથ તિથિ વાર નક્ષત્રે ત્રિધા અશુભયોગ. જ્યોતિષસારે.

વાર	નક્ષત્ર	તિથિ
રવિ	જ્યે–અનુ–વિ–મ–ભ	૬–૭–૧૨–૧૧–૧૪
સોમ	પૂ ષા–ઉ ષા–ચિ–વિ	૧૧–૭–૧૨–૧૪
મંગલ	આર્દ્રા–ઉ–ષા–ધ–શ–પૂર્વાભાદ્રપદ	૧૦–૧–૧૧
બુધ	મૂ–રે–અશ્વ–ભ–ધ–અનુ	૩–૮–૧૩–૧–૯–૧૪
ગુરૂ	ઉ–ફા–કૃ–રો–મૃ–આ–શ	૨–૭–૧૨–૪–૬–૮
શુક્ર	શો–જ્યે–મ–અશ્લે–પુષ્ય	૪–૯–૧૪–૨–૭–૩
શનિ	રે–વિ–હ–ઉ–ષા–ઉ–ફા	૫–૧૦–૧૫–૬–૭

ઈતિ તિથિ વાર નક્ષત્રે અશુભ યોગ.

એક જુના છુટા પાના ઉપરથી તિથિ વાર નક્ષત્રે થતા ત્રિધા મૃત્યુયોગ.

સૂર્યે વિશાખા ભરણી દ્વાદશી ચ ચતુર્દશી ॥
અનુરાધા મઘા જ્યેષ્ટા વિરૂદ્ધા સપ્તમી સદા ॥૧॥

સોમે ચિત્રોત્તરાષાઢા પૂર્વાષાઢા વિશાખયો ॥
એકાદશ્યાં ત્રયોદશ્યાં ષષ્ઠી યત્નેન વર્જયેત્ ॥૨॥

ભોમ આર્દ્રા ધનિષ્ટા ચ દ્વિતીયા પૂર્વાભાદ્રયા ॥
શતભિષોત્તરાષાઢા દસમી ચ વિવર્જયેત્ ॥૩॥

બુધે ધનિષ્ટા ભરણી અશ્વનિ મૂલ સંયુતા ॥
તૃતીયા નવમી ચૈવ પ્રતિપદા રેવતી ત્યજેત્ ॥૪॥

જીવેષ્ટમી ચતુર્થી ચ આદ્રાચોત્તરફાલ્ગુની ॥
રોહિણી શતભિષા ષષ્ટી કૃત્તિકા મૃગવર્જિતૌ ॥૫॥
ભાર્ગવો રોહિણી જ્યેષ્ટા દ્વિતીયા સપ્તમીશુ ચ ॥
પુષ્ય અશ્લેષા મઘા ચૈત્ર સર્વ કાર્યાણિ વર્જયેત્ ॥૬॥
સૌરે હસ્તોત્તરાષાઢા રેવતી તિથિ પંચમી ॥
ષષ્ટીચોત્તરાફાલ્ગુન્યાં પૂર્વાષાઢા ચ વર્જયેત્ ॥૭॥

કોઇ જુના છુટા પાનાનો ઉતારો—

તિથિ વાર નક્ષત્રે-ત્રિધા મૃત્યુ યોગ.

રવિ	વિ—ભ—અનુ—મઘા—જ્યે	૧૨—૧૪—૭
સોમ	ચિ—ઉ—ષા—પૂ—ષા—વિ	૧૧—૧૩—૬
ભોમ	આર્દ્રા—ધ—પૂ—ભા—શત—ઉ—ષા	૨—૧૦
બુધ	ધ—ભ—અશ્વ—મૂ—રે	૩—૯—૧
ગુરૂ	આર્દ્રા—ઉ—ફા—રો—શત—કૃ—મૃ	૮—૪—૬
શુક્ર	રો—જ્યે—પુષ્ય—અશ્લે—મઘા	૨—૭
શનિ	હ—ઉ—ષા—રે—ઉ—ફા—પૂ—ષા	૫—૬

ઈતિ ત્રિધા મત્યુયોગ,

ઈતિ શ્રી હીરકલશ જૈન જ્યોતિષ ગ્રંથે

નક્ષત્ર પ્રકરણ ૩ જું સમાપ્ત.

ગ્રહ પ્રકરણ ૪ થું

ગ્રહોને રાશી ભોગવવાનો સમય

રવિ માસાં ઇગ રાશિ રહઇ ચંદ્ર સવા દિન હોઇ
દોઢ[3] માસ મંગલ રહઇ બુધ અઠાવિસ જોઇ ૨૫૧
માસ તેર દેવાધિપતિ દાનવપતિ ઇમ માસ
ત્રીસ માસ શનિ ભોગવઇ રાહુ અઢારહ માસ ૨૫૨

ગ્રહ ગોચર

હીર કહઈ રવિ ભોમ શનિ [1]એ ત્રણ એક વિચાર
ત્રીજો છઠ્ઠો નૈ દશમો ઇગ્યારમો શુભકાર ૨૫૩
શશી પહેલો ત્રીજો છઠ્ઠો સત્તમ દશમ ઇગ્યાર
હીર કહઇ તિમ ધવલ પખ્ખે બીય પણ નવમ ઉદાર ૨૫૪
[2]અગીઆરમો છઠ્ઠો દશમ બીજો ત્રીજો વલી જોઇ
અઠ્ઠમો ચઉથો ઇગ બુધ હીર કહઈ સુખ હોઇ ૨૫૫
બીજો નવમો પાંચમો અગીઆર લઈ સત્ત ઇગ્યારમ
હીર કહઇ ગુરૂ આચીયૌ કરૈ અનુપમ વત્ત ૨૫૬
બીજો ચોથો જનમેરો ઇગ્યારમ પણ તિવ
ભૃગુ નવમો બારમો અઠ્ઠમો હીર કહે જશ હીય ૨૫૭
રાહુ જનમ છઠ્ઠો તિય નવમ દશમ ઇગ્યાર
હીર કહઇ શુભ [4]કેતુ તિમ વરતૈ માસ અઢાર ૨૫૮

નાની પનોતી

થાવર ચઉથો અઠ્ઠમો રાશી માસ ગણી ત્રીસ
વહેતી ઉપજાવે અશુભ કુણ માનવ કુણ ઇશ ૨૫૯
અગનિ જિહાં કિણુ પરજલૈં હાથ પડઇં જિન ઠાય
તિમ ગ્રહ જિણુ જિણુ રાશિ હૂઇ તિમ તિમ તે ફલ થાય ૨૬૦

---

૧ રાહુ કેતુ સમચાર ૨ ઇગ્યારસ ૩ દ્વઢ ૪ ક્ષેમને

મોટી પનોતી

રવિ સુત બારમો જનમ દોય સાઢા સાત વરીસ
વહેતો ઉપજાવે અસુખ કુંણ નર કુંણ હરિ ઇશ ૨૬૧

મંગલ આદિ ગ્રહ વક્ર થાય તેમના દિવસનું પ્રમાણ

મંગલ પંચક વક્રી જે તેહુત્તર તેવીસ
તેરૂત્તર પણયાલ દિન શનિ દિન સો ચાલીસ ૨૬૨

અતિચાર પ્રમાણ

અતિચાર તિમ વિવરીઇ પનરઇં દિન પણયાલ ૪૫
શુક્ર દશ નવ વીસ શનિ ઇમ પંચે સંભાલ ૨૬૩
અતિચારી આઘા વહઇ વક્રીય પાછા જાય
મંગલ બુધ ભૃગુ મંદ ચઉ મૂલરાશી ફલદાય ૨૬૪
સુરગુરૂ જીહાં તે સંચરઇ રાશી તિહાં ફલ દિંતિ
હીર કહઇ સિંહસ્થમઇં દીક્ષા દેં મહંતિ (મહંત–આચાર્ય) ૨૬૫

શનિ મંગળનું વિશેષ

વક્ર ગતિ મંગળ શનિ રેવસ્સણિ મૃગ પુખ્ખ
મૂલ હસ્ત અનુરાધ રિસી પુહવી દિખાવઇ દુઃખ ૨૬૬
વલી મીન મેષાં વૃષાં મિથુન સિંહ ધન સૂર
જો મંગલ શનિ વક્રી જૈ તો પુહવી દુખઇ[1] પૂર ૨૬૭

અસ્ત વિચાર

ચાર માસ મંગલ રહૈ શુક્ર અઢાઇ માસ
બુધ ગુરૂ શનિ ઇગ માસ રહે અસ્તંઅત એ ભાસ ૨૬૮

ગ્રહ ગોચર ફળ

આપણ રાશિ થકી ગિણુ હુ ત્રિણ છઙ દશમ ઇગ્યાર
જો ગ્રહ હોઇ શુભ વારે તિણઇ કામ કિધે સુખકાર ૨૬૯

ઇતિશ્રી હીરકલશ જૈન જ્યોતિષ ગ્રંથે
ગ્રહ પ્રકરણ ૪ થું સમાપ્ત

---

૧ દુઃખદૂર ૨ ચોમાસો

રાશિ પ્રકરણ ૫મું

ચંદ્રબલ પ્રશંસા

તિથિનો લીજે એક ગુણ નક્ષત્રાં ગુણ ચ્યાર
અઠ ગુણો ફલ વાર દેઈ કરણ સોલ ગુણ ધાર ૨૭૦
યોગ દીઅઈ બત્રીસ ગુણ તારા સાઠ કહેઈ
સસી બલ સોગુણાં કારીયો સસીબલ તિણ સવિ લેઈ ૨૭૧

બાર રાશીના ચંદ્રનું ફલ.

જન્મસ્થે કુરૂતે પુષ્ટિ દ્વિતીયે ન નિવર્તતિ ।
તૃતીયે રાજ્ય સન્માનં ચતુર્થે કલહાગમં ॥૧॥
પંચમે જ્ઞાનવૃદ્ધિશ્ચ ચંદ્રેણૈવ ન સંશય: ।
ધનધાન્યાગમા ષષ્ઠે રાજપૂજા ચ સપ્તમે ॥૨॥
અષ્ટમે પ્રાણ સંદેહો નવમે કલેશ મેવ ચ ॥
દશમે કાર્યં સિધ્યર્થં પ્રવમેકાદશો જય ॥૩॥
દ્વાદશેન શશાંકેન મૃત્યુરેવ ન શંશય: ॥

તારાબલ પ્રશંસા

કિસન પખ્ખઈ શશીબલ તજો તારા લીજે તંતી
કંથ વિદેશે જીમ ઘરણી તિમ તારા ફલ દીંતી ૨૭૨

તારા ગણના પ્રકાર

તારા બલ કૃષ્ણે[1] લીયો ધુરિ જનમાં રિસિ દેઇ
આવી જૈ દિનરિસિ લગઈ નવહી ભાગ ઠવેઈ ૨૭૩

તારા ભેદ

ઉત્તમ [2]મધ્યમ ને અધમ તારા એ ત્રિહું મર્મ
ઉત્તમ યૌ છઠી નવમી કીજૈ સઘલાં કર્મ ૨૭૪

---

૧ તિમપખ ૨ મઝિનૈ

મુંડનમાં નિષિદ્ધ તારા

મધિમ દ્દમિ બીય અઠ્ઠમી લીજૈ સઘલાં કામ
પણિ મુંડન નવ કરાઇએ અવર ન [1]જાઇએ ગામ ૨૭૫

ચંદ્ર અને તારાનું બલ ક્યારે લેવું ?

શુક્લ પક્ષે બલિ ચંદ્ર કૃષ્ણે તારા બલિયસી ।।
દ્વિ પંચ નવમ્ શ્રેષ્ઠ પ્રાક્પક્ષે શુરૂવત્ શશી ।।૧।।

અંધારી દશમ પછી અને અજવાળી પાંચમ સુધી કૃષ્ણ પક્ષ=અંધારીયું પખવાડીયું અને અજવાળી છઠથી અંધારી દશમ સુધી શુક્લ પક્ષ=અજવાળીયું પખવાડીયું સમજીને તારા અને ચંદ્રનું બલ જોવું. અજવાળીયા પખવાડીયામાં ચંદ્ર બલવાન હોય છે અને અંધારીયા પખવાડીયામાં તારાનું બલ વધારે હોય છે.

વેદાષ્ટ દ્વાદશો કૃષ્ણે શુક્લે દ્વિ નવ પંચમો ।
યથા માતા સુતં રક્ષેત્ તથા રક્ષતિ ચંદ્રમાઃ ।।૧।।

૪–૮–૧૨ મો ચંદ્ર અંધારીયા પખવાડીયામાં શ્રેષ્ટ છે. અને ૨–૫ અને ૯ મો ચંદ્ર અજવાળીયા પખવાડીયામાં શ્રેષ્ટ છે.

કૃષ્ણ પક્ષે તારા બલ—

ઉત્તમ તારા, ૪–૬–૯. મધ્યમ તારા. ૧–૨–૮. અધમ તારા, ૫–૩–૭. તારાઓ ૯ છે તેમાં કેટલી સારી છે અને તે કઈ કઈ રીતે તે ગણાવે છે.

જન્મ તારા દ્વિતીયા ચ ષષ્ટી ચૈવ ચતુર્થિકા ।
અષ્ટમી નવમી તારા ચૈવ ષટ્ તારા શુભદા સ્મૃતા ।।૧।।

યદ્યપિ બલવાન ચંદ્રો મુનિભિઃ કથિતં શુભાઃ ।
આનયતિ તદા દુઃખં ત્રિ પંચ સપ્ત તારિકાઃ ।।૨।।

---

૧ વાલયૈં

તારાઓ કેમ સમજવા—

જન્મ રૂક્ષં ગણેદ્દાહો દિન રૂક્ષંતુ યાવતઃ ।
નવભિસ્તુ હરેત્ ભાગં શેષં તારા વિનિર્દિશેત્ ॥૩॥

તારા ૯ છે તેનાં નામ—

શાંતા ૧ મનોહરા ૨ ક્રૂરા ૩ જયા ૪ ચ કુલિકોદ્ભવાઃ ૫॥
પદ્મની ૬ રાક્ષસિ ૭ ઘોરા ૮ આનંદા ૯ નવમી સ્મૃતા ॥૪॥

તારાનું બળ કહે છે—

ન કૃષ્ણ પક્ષે શશીનો પ્રભાવા સ્તારા બલં તત્ર વિચિં-
તનીયં ॥

દેશાંતરસ્થં ચ ગતે ચ પત્યું સર્વાણિ કાર્યાણિ કરોતિ
નારિ ॥૫॥

વર્જ્ય તારા

અધમ તીય પણ સપ્તમી ટાલિ સઘલે થોક
હીર કહઈ તમ પખ્ખ લીયો પરછો માને લોક ૨૭૬
જન્મ રાશિ બિ કામ શુભ પણ અશુભ પંચેઇ
ક્ષૌર કરમ ઔષધ્ધ અમણ લાહ વિવાહ તજેઇ ૨૭૬અ

જન્મ ચંદ્ર ત્યાગ કરવો.

જન્મસ્થેન શશાંકેન પંચકર્માણિ વર્જયેત્ ।
યાત્રા યુદ્ધં વિવાહશ્ચ ક્ષૌરં ગૃહ પ્રવેશનમ્ ॥

ફલ-ક્ષૌરે રોગી ગૃહે ભંગ યાત્રાયાં નિર્ધનો ભવેત્ ॥
વિવાહે વિધવા નારી યુધ્ધે ચ મરણં ધ્રુવં ॥૧॥

વળી ફલ-યાત્રાયાં જાયતે મૃત્યુ ગૃહે ક્ષૌરે દરિદ્રતા ॥
યુધ્ધે પરાજયં ચૈવ વિવાહે વૈધવ્યં તથા ॥૨॥

દેશ પરત્વે વ્યવસ્થા—

સૌરાષ્ટ્ર શાલ્વે હિમપર્વતાગ્રે ભૂશુંડ કરણાટક વિંધ્ય અંગે ॥
ત્યજત્ વિવાહે ખલુ જન્મ ચંદ્રો ન સર્વ દેશે મુનયોઃ
વદંતિ ॥૧॥

આવશ્યકતાએ ૧૨ મો ચંદ્ર ગ્રાહ્ય—

આધાને સંપ્રદાને ચ વિવાહે રાજ્યવિગ્રહે ।
શુભે કાર્યે ચ યાત્રાયાં ચંદ્રો દ્વાદશો શુભં

નીચેના કાર્યોમાં ૧૨ મો ચંદ્ર ઉત્તમ છે—

નખચ્છેદેઽભિષેકે ચ વપને વ્રત બંધને ॥
પાણિગ્રહણે પ્રયાણે ચ ચંદ્રો દ્વાદશો શુભં

અથ ચંદ્રની બાર અવસ્થાઓ—

અશુભ ચંદ્રમાં બાર અવસ્થા ભેદ

શશી સપૂજ આવઇં જખઇં તવ જોઇશિ એહ વિચાર
પઇંતીસાંસો સવિ ઘડી ચંદ્રાવસ્થા બાર ૨૭૭

પ્રવાસ નષ્ટ મરણ જય હાસા રયને ક્રીડ
[1]નિદ્રા ભુક્તિ જરા કંપ સુતા એ શશી બારહ ભીડ ૨૭૮

ઘડી અગીઆરઇ પક્ષ પનર મેષાદિક પ્રવાસ
વૃષૈ નષ્ટ મિથુને મરણ કર્કૈ જય પરકાશ ૨૭૯

સિંહે હાસ્ય કન્યા રતઇં તુલ ક્રીડા પભણેઇ
વૃશ્ચિ નિદ્રા ધન ભૂમતિ મકરૈ જરા ગિણેઇં ૨૮૦

કુંભે કંપી મીનઇં સુ તિથિ નામ તિસાં પરિણામ
હીર કહઇં નિજ રાશિથી ગિણી શુભ કીજઇ કાંમ ૨૮૧

---

૧ નીય ભુગતિ જર કંપ સુતિથિ

રાશિ	અવસ્થા	ફળ
મેષ	પ્રવાસ	નેષ્ટ
વૃષભ	નષ્ટા	નેષ્ટ
મિથુન	મરણ	નેષ્ટ
કર્ક	જય	શ્રેષ્ઠ
સિંહ	હાસ્ય	શ્રેષ્ઠ
કન્યા	રતિ	શ્રેષ્ઠ
તુલા	ક્રીડા	શ્રેષ્ઠ
વૃશ્ચિક	નિંદ્રા	નેષ્ટ
ધન	ભુક્તિ	શ્રેષ્ઠ
મકર	જ્વરા	નેષ્ટ
કુંભ	કંપ	નેષ્ટ
મીન	સુસ્થા	શ્રેષ્ઠ

જે રાશીનો ચંદ્રમા તેનાથી અવસ્થા પહેલી ગણવી. એક રાશીમાં ૧૩૫ ઘડીમાં બાર અવસ્થા ભોગવે. એક એક અવસ્થામાં ૧૧ ઘડીને ૧૫ પલ (સવાઅગીઆર ઘડી) ભોગવે. જે ટાઈમે ચંદ્ર બદલાય ત્યાંથી તે રાશીની જે અવસ્થા તે પહેલી ગણવી પછી ક્રમવાર ગણવી. શુભ અવસ્થામાં કામ કરવું.

વીતી ગએલી ઘડીઓ મેળવીને ફરી ચારથા ગુણા, ૪૫ નો ભાગ દેવો. જે ભાગ આવે તે ગત અવસ્થા અને શેષ વર્ત્તમાન અવસ્થા જાણવી. અને ૪૫ નો ભાગ દેવાથી ભાગ ૧૨ થી વધારે આવે તો તેને ફરી ૧૨ થી ભાગવો, ભાગતાં જે શેષ વધે તે

ગત અવસ્થા જાણવી. તેનાથી અડધી વર્તમાન અવસ્થા હોય છે. મેષના ચંદ્રથી પ્રવાસાદિ અવસ્થા ગણવી. જેટલામી રાશી તેટલામી અવસ્થા મેળવીને ગણવી. વિશેષ ભેદ માટે મુહૂર્ત્ત ચિંતામણિ જુઓ.

વિશેષ અને મત્યંતરે ભેદ—આરંભસિદ્ધિ, દિનશુદ્ધિ, લગ્નશુદ્ધિ તથા મુહૂર્ત્ત ચિંતામણિ આદિ ગ્રંથોમાં ૧૨ અવસ્થાઓનાં નામોમાં કેટલોક ફેર છે. અહિં પહેલી પ્રવાસ અવસ્થા છે, તેના બદલે તેમાં પ્રોષિત છે, છઠું નામ હર્ષ છે, સાતમું નામ રતી છે, ૧૧ મું જરા છે, ૧૨ મું સુખિતા છે.

૧૩૫ ઘડી ચંદ્રમા ૧ રાશી ઉપર રહે છે. તે પોતાની રાશીથી નેષ્ટ હોય ને કામની આવશ્યકતા હોય તો જે ટાઇમે કામ કરવું હોય તેમાં ફેરફાર કરવો પડે પણ દિવસ તેનો તે રાખવો. ચંદ્રમા જ્યારથી આવ્યો હોય ત્યારથી સવા અગીઆર ઘડીનો ૧–૧ ભાગ કરવો. પછી વીતી ગએલી ઘડીઓનો ભાગ જતાં શુભ અવસ્થા આવે તે ટાઇમે કામનો આરંભ કરવો. જે રાશીનો ચંદ્રમા હોય તેની અવસ્થા પહેલી ગણવીને ૧૨ પૂરી ગણવી. વળી નારચંદ્રમાં લખ્યું છે કે—“ચંદ્રમા બલવાન હોય તો પણ અશુભ અવસ્થામાં કામ શરૂ કરવાથી અશુભ ફળ મળે છે. માટે ખાસ અવસ્થા તપાસી કામ શરૂ કરવું.”

અથ ચંદ્રમાનો અંગમાં વાસો. પોતાની રાશીથી ફલ.

જન્મનો પાંચમો ત્રીજો શીશ છઠ્ઠો આઠમો ગણીયે પીઠ;
નવમો સાતમો અગીઆરમો ધરીએ રૂદે બીજો દશમો હાથે વદે.
ચોથો બારમો પાયે ઠવીજે ઇમિ જાણીને ફલ કહીજે,
શીશ ચંદ્રમા દ્રવ્ય બંધાવે રૂદે ચંદ્રમા બહુ સુખ પાવે;
પાયે કલેશ પૂંઠે વિનાશ હાથે ચંદ્રમા પૂરે આશ.

ચંદ્રમાનો અંગવાસો ને ફલ.

પોતાની રાશીથી	અંગ	ફળ	ફળ પ્રાપ્તિ
૧–૫–૩	શીશ	શ્રેષ્ઠ	દ્રવ્ય બંધાવે
૬–૮	પીઠ	નેષ્ટ	વિનાશ
૯–૭–૧૧	છાતીયે	શ્રેષ્ઠ	બહુ સુખ આપે
૨–૧૦	હાથ	શ્રેષ્ઠ	આશા પુરે
૪–૧૨	પગ	નેષ્ટ	ક્લેશ

ચંદ્રનો અંગમાં વાસ

ચંદ્ર ઘડી પણુતીસસો બારઇં અંગ વસંતી
[1]રૂદ્ર ઘડી પલ પંનર વસે વિવરી ઠામ કહંતી ૨૮૨

શશી નીલડી નયન બિહું નાક વેણુ ગલ કંધિ
પાય હાથ ગુઝેં હીયઇં બારમ પૂઠાં સંધિ ૨૮૩

શીશ અનઇં લાહો દીયઇં વિત્ત નિલાડે નાસ
લચ્છિ આગમ નૈન બિહું નાસાં ચોર નિરાસ ૨૮૪

વદન [2]બ્રંશ કારજ કરઇં કંઠઇં લિખમી આઇ
કંધઇં ધન સૌવન હીઇં થોડો લાહો પાય ૨૮૫

હાથઇં[3] બિહું બાહુ ગુંઝ સુખ હીયઇં લહીજૈં રાજ
હીર કહઇં શશી પૂંઠેરો સહુ વિણાસઇં કાજ ૨૮૬

૧ ચંદ્ર અંગ ઘડી વસઈ વિવરી નામ કહંત. ૨ વંશ. ૩ અશુભ

અંગવાસ	શીશ	લલાટ	નેત્રો	નાક	મુખે	ગાળે
ફલ	અન્નલાભ	દ્રવ્યલાભ	લક્ષ્મી લાભ	ચોર નિરાદા	કાર્ય નાશ	લક્ષ્મી લાભ
ઘડીયો સુધી	૧૧।	૨૨॥	૩૩॥।	૪૫	૫૬।	૬૭॥

બે ખભા	બે પગે	બે હાથે	ગુહ્યે	હ્રદયે	કટીમાં
સુવર્ણ લાભ	અલ્પ લાભ	ભય	સુખ	રાજ માન	કાર્ય નાશ
૭૮॥।	૯૦	૧૦૧।	૧૧૨॥	૧૨૩॥।	૧૩૫

વળી પાઠાંતરે—ચંદ્રમાનો અંગમાં વાસો.

જન્મસ્થ ૧ પંચમં ૫ શ્ચૈવ તૃતીયં ચ વિશેષતઃ ।
મસ્તકે વસતિ ચંદ્રો લાભં કરોતિ નિશ્ચિતં ॥૧॥
સપ્તમે ૭ કાદશો ૧૧ શ્ચૈવ દિક્ ૧૦ ચંદ્રમા યદા ભવેત ।
હૃદયે વસતિ ચંદ્રેણુ સહર્ષોત્કર સ્તથા ॥૨॥
ષષ્ટમો ૬ ચંદ્રો જ્ઞાતવ્યં નવમ ૯ શ્ચૈ તથૈવ ચ ।
પૃષ્ટતો ચંદ્ર તિષ્ઠંતિ કિંચિત્ હાનિ કરો ભવેત્ ॥૩॥
અષ્ટમો ૮ દ્વાદશો ૧૨ ઈંદુ કરેણુ ચંદ્ર સ્થાપિનિ ।
તસ્યહેતે ભવેત્ ચેતા વ્યાધિ પીડા કરો નરઃ ॥૪॥
દ્વિભો ૨ ચત્વારિ ૪ ચંદ્રશ્ચ રૂરેની વસતિ સદા ।
આરોગ્યં ધન લક્ષ્મીં ચ સા લભતે વાંછિતં ફલં ॥૫॥

ભાવાર્થ—૧–૫–૩ માથે, શ્રેષ્ટ, લાભ કરે.
૭–૧૦–૧૧ છાતીએ, ,, હર્ષ વધારે.
૬–૯ પીઠે મધ્યમ થોડી હાનિ કરે.

૮–૧૨ હાથે નેષ્ઠ વ્યાધિ પીડા કરે.
૨–૪ પગે શ્રેષ્ઠ મનોરથ ફળે.

અથ શ્રીચંદ્ર પુરુષાકાર ચક્રે. ચંદ્રમાનો શરીરમાં વાસો.
નક્ષત્ર પરત્વે

ચંદ્ર (દનિયા) નક્ષત્રથી જન્મ નક્ષત્ર સુધી ગણતાં જ્યાં આવે તે સ્થાનનું ફલ.

(૧) ૧ થી ૩	૩	આદિ હૃદયે	શુભ.
(૨) ૪ થી ૬	૩	બાહુ યુગ્મે	લાભ
(૩) ૭ થી ૯	૩	મુખે	પીડાકારી
(૪) ૧૦ થી ૧૬	૭	નાભિ	સ્ત્રી પ્રાપ્તિ–હર્ષ
(૫) ૧૭ થી ૨૦	૪	ગુહ્ય	મરણ
(૬) ૨૧ થી ૨૫	૫	પગે	ભ્રમણ
(૭) ૨૬ થી ૨૭	૨	ચક્ષુ	પીડાકારી

૨૭

—ઇતિ ચંદ્રમાનો અંગમાં વાસ.

ચંદ્રનો વાસ

વરતમાન તિથિ પંચ ગુણ વાર અંક રિસિ અંક
ભેલી ત્રિહુ ભાગે દીઓ ટાલે સઘલો વંક ૨૮૭
વધતો આંક શશી લેખવો એકણુ વસે પયાલ
બિહું માનવ ત્રિહુંઈ સરગે હિવઈ શુભ અશુભ નિહાલ ૨૮૮
સરગ પયાલે સુખ દીયઈ દુઃખદાઇ નરલોય
હીર કહઇ ઇમ શશી અશુભ ફલ પામે જિ લોઈ ૨૮૯

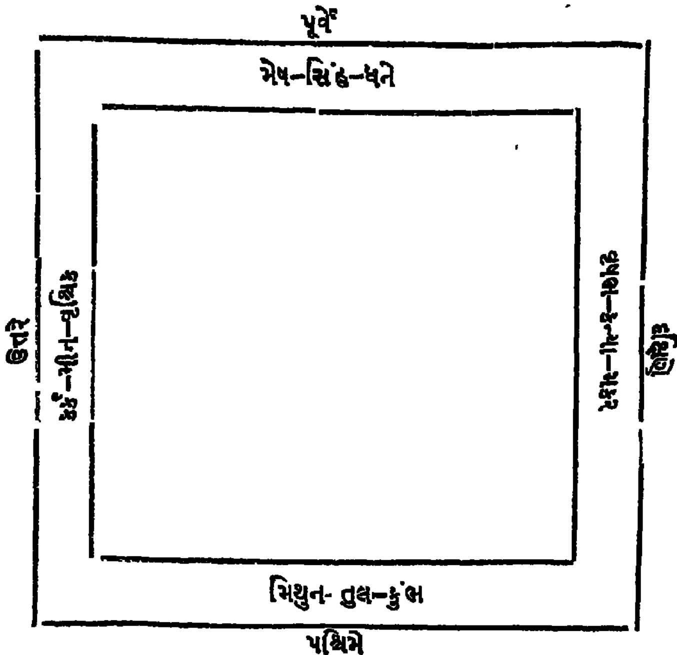
તિથિ પંચ ગુણી વાર નવ ગુણો નક્ષત્ર ૯ ગુણો જાંણુ;
ભેલી ત્રિહું ભાગ દો વધતો અંક વખાંણુ ॥૧॥
એક વધે પાતાલ સુખ બિહું માનવ દુખ દેઇં;
ત્રિણે સ્વર્ગે સુખ દીઈ જોતિષ હીર કહઇં ॥૨॥

રાશિ પરત્વે ચંદ્રનો દિશાઓમાં વાસ

શશી મેષ સિંહઇં ધનઇં વાસો પૂરવ માંહિ
દક્ષિણ વૃષ કન્યા મકર બેઠો નિશ્ચય ઠાંહી ૨૯૦
મિથુન તુલ કુંભ પશ્ચિમઇ ઉડુપતિ વાસો લેહ
ઉત્તર અલિ મીનાં કરક રોહિણી કંથ રહેઇં ૨૯૧
હીર કહઇં શશી સામહો દાહિણ સંપદ હોઇ
વામૈ દુઃખ પૂંઠઇં મરણ કહિયો જ્યોતિસ માંહી ૨૯૨

જે રાશીના ચંદ્રનો જ્યાં વાસો હોય ત્યાથી ગણવું. ચાલતાં સામો જમણો લેવો. ચાલવાના અથવા પ્રવેશના સમયે આખી રાશીનો ચંદ્ર સામો જમણો ડાબો જેમ જોઈએ તેમ ન આવતો હોય તો આ ઘડીઓ પ્રમાણે લેવો.

મેષાદિ ૧૨ રાશીના ચંદ્રનો-દિશા પરત્વે વાસો.

ઘટિકા પરત્વે દિગ્વિદિગ્વાસ

શશી ઘડીયાં પણ ત્રીસસો દિશિ વિદિશિ વસેઇ
પૂરવ સત્તર અગનૈં પનર દક્ષિણ ઇગવીસેઇ ૨૯૩
નૈરૂત સોલ પછિમ સત્તર ચવદહ વાય મોઝાર
વીસોત્તર ઇશાન મહિં ઘડી પનર વિચાર ૨૯૪
હીર કહઇં ચાલણ સમઇં વામ પૂંઠી શશી હાંની
જિમણો સાહમો ચંદ્રમા લીધિઇં કરઇં કલ્યાણ ૨૯૫

૧ રાશીની ૧૩૫ ઘડીમાં ચંદ્રમાનો ૮ દિશાઓ પ્રમાણે વાસ

ઇશાને ૧૫	પૂર્વે ૧૭	અગ્નિ ૧૫
ઉત્તરે ૨૦	શેરડીઓ ચંદ્ર	૧૫ દક્ષિણે
૧૪ વાયવ્યે	૧૭ પશ્ચિમે	૧૬ નૈરૂત્યે

જે રાશીના ચંદ્રનો જે દિશામાં વાસ હોય ત્યાંથી ગણવો

શશીરવિ ચક્ર

રવિ સંક્રમે અહ શુકલબીય જો રિખિ સો આદિ દેઇ
ગણીએ જન્મ રિખિ લગે મરજાદિ (નર માંહી) ૨૯૬

તિય છક્ક તિય છક્ક તિય છક્ક ઇમ સત્તાવીસ રિસીય
તિય છક્કહ છહ હીર કહે રવિ શશી ઇમ ફલ દેય ૨૯૭

યસ્મિન્ ૠક્ષે રવિ સંક્રમતિ તસ્મિન્ નક્ષત્રં આદૌ કૃત્વા પૃચ્છકસ્ય જન્માક્ષં યાવત્ ફલાફલં વિચાર્યં

—ઇતિ ચંદ્રોદય ફલં

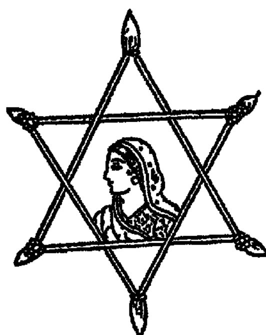
પંથા ભોગાઃ વ્યથા વસ્ત્રમ્ હાનિશ્ચ ઃવિપુલંધનમ્ ॥

૩ ૬ ૩ ૬ ૩ ૬

આ પ્રમાણે ૨૭ દિવસનું કે એક માસનું ફલ સમજવું. ૧ માસમાં ૨૭ પછી ૧–૨–૩ ફરી ગણવાં.

લાહોરી પંચાંગમાં લખે છે કે—સંક્રાંતિ બેસે તે નક્ષત્રનો પહેલું ભોગવાઈ ગએલું નક્ષત્ર હોય ત્યાંથી ગણવું. દા. ત. જેમકે મઘામાં બેસે તો અશ્લેષાથી ગણવું.

સંક્રાંતિ ચક્ર

ચંદ્રોદય ફળ

આદરા અશલેસા ભરણી સ્વાતિ શતભિષ જિટ્ઠ,
એ છહ રિસિઓ શશી ઉગમે તો તો ધાન અદિટ્ઠ ૨૯૮

તિન્નઇ ઉત્તરા રોહિણી પુનરવસુ ને વિસાહ
જો શશી ઉગે તે રિસિ તો ધાન્ય સવાયાં થાય ૨૯૯

રેવસસની કૃતિકા મઘા પૂર્વા ત્રણ મૃગ પુખ્ખ
મૂલ ચિત્રા કર શ્રવણ હુંમ અનુરાધા દે સુખ ૩૦૦

હીર કહે આ પનર રિખિ જો શશીહર ઉગંતિ
તો સમતોલે ધાન સહી જોઇશ મ કરો ભ્રાંતિ ૩૦૧

ચંદ્રનું નગરાદિ વાસફળ

રનિ નગર ગમને અધો શશી હર વાસ વિચાર.
મેષ [1]વૃષભ મિથુને ત્રણે[2] રનિ વનિ કરઈ કરાર ૩૦૨

કરક સિંહ કન્યા નયર તુલ ધન અલિ આકાશ
મકર કુંભ મીને અધો એસી કરે પ્રકાશ ૩૦૩

હીર કહઈ રનિ રોગ કર મંગલીક નગર મોઝાર
લાભ ગમન પાતાલ દુઃખ જોઇસ એહ વિચાર ૩૦૪

વાર રાશીના ચંદ્રનાં વર્ણન અને તેનું ફલ.

મેષ વૃષ સિંહ રક્ત ચંદ્ર કન્યા મિથુન ધન પીતચંદ્ર ।
વૃશ્ચિક કર્ક તુલ શ્વેત ચંદ્ર મકર કુંભ મીન કૃષ્ણ ચંદ્ર ॥૧॥
રક્તચંદ્ર ભવેત્ યુદ્ધં પીતચંદ્રે સુખં ભવેત્ ।
કૃષ્ણ ચંદ્રે ભવેત્મૃત્યુ શ્વેતચંદ્રે ચ લાભદા ॥૨॥
મેષાદિ રક્તવર્ણં ચ શુચિ વર્ણં તુલા વૃષે ।
કન્યા મિથુન કર્કં ચ કૃષ્ણ મકર કુંભયો ॥૩॥

પાઠાંતરે—

મેષે વૃષે ચ સિંહે ચ ચંદ્રસ્ય રક્ત લક્ષણં ।
કન્યા મિથુને ધને મીને પીતવર્ણશ્ચ જાયતે ।
કર્ક વૃશ્ચિક તુલા શ્વેતો કૃષ્ણો મકર કુંભયોઃ ॥૧॥

---

૧ વસહ ૨ તિહું

રક્ત ચંદ્ર કરો રૌદ્રં પીતવર્ણું સુખપ્રદઃ ।
શ્વેત ચંદ્રઃ કરૌ સૌખ્યં કૃષ્ણે ચ મૃત્યુ સેવહિ ॥૨॥

વળી મત્યંતરે રાશી ભેદઃ—

મેષે ચ સિંહે અલિ રક્તતા ચ મિથુને ચ કન્યા ધન પિતવર્ણું ।
વૃષે ચ કર્કે તુલ શ્વેત રૂપં કુંભે ચ મીને મિથુને ચ
કૃષ્ણું ॥૧॥

રક્તવર્ણું ભવેદ યુદ્ધં પીતવર્ણું શુભાશુભં ।
શ્વેતવસ્ત્રે ભવેત્ લાભં કૃષ્ણુ મૃત્યુ નં સંશયઃ ॥૨॥

અથ ચંદ્રમાનાં વાહન—

મેષાલિ સિંહે ગજવાહનં ચ તુલે ચ કર્કે વૃષભે શશાંક ।
ધને મીને મિથુનસ્ય કન્યા........વાહનં અશ્વઆસનં ॥
....મકરે ઘટે મહિષાસનં

અથ ચંદ્રના વાહન વર્ણને ફલ—

મેષ વરખ તથા સિંહે યદિ ચંદ્રો ભવેત્ તદા ।
રક્તાવર્ણું ભવેત્ યુદ્ધં વાહનં કુંજરાસનં ॥૧॥
કર્કે તુલે વૃશ્ચિકે ચ યદિ ચંદ્રો ભવેત્તદા ।
શુક્લવર્ણું ભવેતૂ સૌખ્યં વાહનં વૃષભાસનં ॥૨॥
કન્યા ધન મિથુને ચ જાયતે રજનીપતિ ।
પિતવર્ણું ભવેત્ લાભં વાહનં અશ્વ આસનં ॥૩॥
મકર કુંભ તથા મીને યદિ ચંદ્ર પ્રજાયતે ।
કૃષ્ણુવર્ણું ભવેત્ મૃત્યું વાહનં મહિષાસનં ॥૪॥

અથ પાઠાંતરે ચંદ્રના વાહન તથા વર્ણ—

મેષ વૃષ તથા સિંહે યદા ભવતિ ચંદ્રમા ।
રક્તવર્ણું ભવેત્ ચંદ્રં વાહનં કુંજરસ્તથા ॥૧॥
મિથુન કર્ક મકરે યદા ભવતિ ચંદ્રમા ।
શ્વેતવર્ણુ ભવેત્ ચંદ્રં વાહને તુરંગમ સ્તથા ॥૨॥

કન્યા તુલ વૃશ્ચિકે ચ યદા ભવતિ ચંદ્રમા ।
પીતવર્ણં ભવેત્ ચંદ્રં વાહનં વૃષભ સ્તથા ॥૩॥

કુંભે ધને ચ મીને ચ યદા ભવતિ ચંદ્રમા ।
કૃષ્ણવર્ણં ભવેત્ ચંદ્રં વાહનં મહિષ સ્તથા ॥૪॥

અથ ચંદ્રમા પાઘ, વાહન, ભોજન, સ્ત્રી આદિ વિચાર.

મેષ વૃશ્ચિક સિંહે શશી સદા રાતો શીર પાઘ ।
ગજ અસવારી તેમને દુસમનથી ખેલ દાવ ॥
મગ ભોજન જારણી સ્ત્રીથી ભોગ. ॥૧॥

ધન કન્યા મિથુને શશી શીરે કેસરી પાઘ ।
નીલ વરણુ ઘોડે ચડે ઘર સંપદ સુખ આપ ॥
ભોજન ચણાની દાળ અણુમાનીતી સ્ત્રીથી ભોગ ॥૨॥

સફેદ શીર પાઘ ચંદ્રને વરખ કર્ક તુલ રાશ ।
અસવારી બલદાં તણી નિતનિત પૂરે આશ ॥
ચોખા ભોજન નગર નાયકાથી ભોગ ॥૩॥

મકર કુંભ મીને શશી કહે શામ શીર પાઘ ।
મહિષવાહન તુચ્છ ફ્લ પહોર પહોર ભમાય ॥
ભોજન અડદ દાસીથી ભોગ ॥૪॥

અથ બાર રાશીના ચંદ્રમાનાં ભોજન—

મેષ વૃષ મિથુને વડાં કર્ક સિંહ કન્યાએ સુખડાં ।
તુલ વૃશ્ચિક ધને દાલ મકર કુંભ મીને શાલ ॥૧॥

અથ બાર રાશીનાં ચંદ્રમાનાં હથિયાર—

મેષ વૃષ મિથુને ઢાલ કર્ક સિંહ કન્યાએ તલવાર;
તુલ વૃશ્ચિક ધને ફરશી મકર કુંભ મીને બરછી ૧

અથ નારચંદ્રના ટબામાં દર્શાવેલા બાર રાશીના ચંદ્રના આકાર, રંગ અને તેનાં ફ્લ—

અલિ સિંહે ધનુ વત્ વક્રઃ શૂલા ભ કન્યકા તુલૌ ।
દક્ષિણોન્નતો મીન મેષે કુંભે વૃષે સમોસમ ॥૧॥

મિથુને મકરે ચોત્તર ઉન્નતે ચ હલોપમ ।
ધન કર્કે હલૌશ્લાઘ્યો નવેંદુ અશુભોન્યથા ॥૨॥

અથ સુદી બીજનો ચંદ્ર કોઈ પણ માસનો કેવો ઉગશે, તેનો નિયમ.

મીન મેષ દક્ષિણાયં ઉત્તર ઓર સંભેદ;
મકરે કુંભે બરાબરી ઇમ ભાખે સહદેવ ૧

પાંઠાંતરે—

વૃશ્ચિક ધન સિંહ ઉત્તર બાજુ ઉંચો,
કન્યા મિથુન શૂલ[1] માફક ઊભો;
મીન મેષ વૃષભ દક્ષિણ બાજુ ઉંચો,
કર્ક તુલ મકર કુંભ બે બાજુ સરખો. ૧

અથ બીજનો ચંદ્ર ઉગે તે રાશીથી ઉંચા નીચા ખૂણાનું ફલ અને પ્રમાણ—

મીન મેષોદિતશ્ચંદ્ર સતતં દક્ષિણોન્નતઃ ।
શેષોન્નતશ્ચોત્તરાયાં સમતા વૃષ કુંભયોઃ ॥૧॥
વિગ્રહંતુ સમે ચંદ્રે દુર્ભિક્ષં દક્ષિણોન્નતે ।
સુભિક્ષં ક્ષેમમારોગ્યં ઉત્તરાશ્રિત ચંદ્રમા ॥૨॥

અર્થાત્—મીન તથા મેષ રાશીનો ચંદ્ર અજવાળી બીજનો ગે તો તેનો ખૂણો દક્ષિણ દિશા બાજુનો ઉંચો હોય અને તેથી દુર્ભિક્ષનો સંભવ થાય (અનાજની મોંઘવારી થાય). મિથુનથી મકર સુધીનો ઉત્તર દિશા બાજુનો ઉંચો જાણવો, તે સુભિક્ષ, ક્ષેમ અને આરોગ્યનો કરનારો છે. અને વૃષ તથા કુંભનો ચંદ્ર ઉગે તો બંને બાજુ સરખો ઉગે અને અનાજ વગેરેના ભાવ સરખા રહે; પરંતુ રાજાઓમાં ક્લેશ તથા વિગ્રહ થાય.

અથ બીજનો ચંદ્ર ઉગે તેના રાશી ઉપરથી રૂપ, રંગ અને તેનું ફલ.

વિગ્રહંહિ સમે ચંદ્રે દુર્ભિક્ષં દક્ષિણોન્નતે ।
વ્યાધિ પીડા ભયં શૂલે સુભિક્ષંચોતરોન્નતે ॥

---

૧ હલ.

શકતે રસ ક્ષયં યાંતિ શુકલે વૃષ્ટિ સમાગમઃ ।
ધુમ્રેતુ વિદ્વૂરં વિદ્યાત્ કૃષ્ણે મૃત્યુર્નસંશયઃ ॥૧॥

અદ્દા ભરણિ અશ્લેષ વિજિટ્ઠા અને સાઇભિસિ સાઇજી છઠ્ઠ ॥
એહ રિખ્ખે ઉગે મયંકા તો પુહવીતલ રૂલઈ કરંકા ॥૧॥

વળી પાઠભેદ—

અદ્દા[1] ભદ્દા[2] ને કૃત્તિકા અશ્લેષાને મઘાહ ।
જો શશી ઉગે બીજકો તો કુશળ કીયાં કહું ત્યાંહ ॥૧॥

પાઠાંતર (જો ચંદ્રો ઉગે બીજનો તો નર સુખ શું ય કરાય)

ત્રીજો પાઠભેદ—

આદ્રા ભરણીને અશ્લેષા જ્યેષ્ટા અને વિશાહ ।
શ્રવણ છઠ્ઠા એ છ નક્ષત્રે ઉગે મયંકહ[3] ॥
તો ધ્રકે[4] ધરતિને રૂલે[5] કરંકહ[6] ॥૧॥

ચોથો પાઠ—

મૂલ મઘાને અશ્લેષા શ્રવણ સ્વાતિને ભરણી વિશાખા;
એ નક્ષત્રે ઉગે મયંકા તો પડે છત્ર કે રૂલે કરંકહ ॥૧॥

—ઇતિ

ઉપરના બધા પાઠોનું સામાન્ય ફલ—

કઈ રાયા રાયમ ટળે કે મહાભય હોય;
કેયણ પીડે તીસ દીન જે નીરતા ન્હૈ કોય. ૧

કોઈ માણુસ કોઈ કામ નિમિત્તે પ્રશ્ન કરે તે વખતના ચંદ્રમાનો વાસો જોઇને ફળ કહેવા માટે આ ગાથાઓ ઉપયોગી છે.

ઇતિ હીરકલશ જૈન જ્યોતિષે
રાશિ પ્રકરણ સમાપ્ત.

---

૧ આદ્રા. ૨ પૂર્વાભાદ્રપદ અને ઉત્તરાભાદ્રપદ. ૩ ચંદ્ર. ૪ ધ્રૂજે. ૫ રખડે. ૬ હાડકાનાં કલેવર.

મુહૂરત પ્રકરણ છઠ્ઠું

ગર્ભાધાન મુહૂર્ત

જેષ્ઠા મૂલ મઘા ચિત્રા પુષ્ય રેવસ્સણિ અસલેસ
પ્રથમ સંભોગ નવ કીજીયે હીર કહે ઉપદેશ ૩૦૫

સીમંત મુહૂર્ત

માસ પાંચ છ અઠ નવ રવિ ગુરૂ ભોમાં વાર
મેષ કરક તુલ મકર ચિહું લીજે લગન વિચાર ૩૦૬
પડવા છઠ નવમી તજી શ્રવણ પુનર્વસુ પુષ્ય
હસ્ત મૂલ મૃગ હીર કહે અધરણી દે સુખ ૩૦૭

मासे षष्ठाष्टमे वापि नवमे वा कुलक्रमात्
સંસ્કારઃ પ્રથમે ગર્ભે વિષમે લગ્ને નવાંશકે

પહેલા ગર્ભને વિષમ લગ્ન અને વિષમ નવાંશમાં છઠ્ઠા આઠમા કે નવમા માસમાં કુલના રીવાજ મુજબ સંસ્કાર કરવો.

મુહૂર્ત દીપકમાં મિથુન વગરના વિષમ લગ્ન અને વિષમ નવાંશ લેવા એમ કહ્યું છે.

મુહૂર્ત માર્તંડમાં સીમંતમાં શુકલપક્ષ લેવો એમ કહ્યું છે. વળી રવિ, મંગળ, ગુરૂ એ વાર લેવા અને પુરુષ નક્ષત્રો " અશ્વિની, પુનર્વસુ, પુષ્ય, હસ્ત, અનુરાધા, અભિજિત્ અને પૂર્વાભાદ્રપદ એટલાં લેવાં એમ સૂચવ્યું છે. પરંતુ મુહૂર્તદીપકમાં મૃગશીર્ષ, મૂલ અને શ્રવણ પણ લીધેલાં છે.

સીમંત મુહૂર્તમાં લગ્ન શુદ્ધિ જોતાં પાંચમા અને બારમા સ્થાનમાં શુભગ્રહો લેવા નહિં. અને ૪-૯-૧૪-૧૫-૩૦ એ તિથિઓ ન લેવી.

ગર્ભ રહ્યા પછી બીજા કે ત્રીજા મહીનામાં પુંસવન કરવું એટલે કે રાખડી બાંધવી.

વૈશ્ય શુદ્ર માટે શક્તિઋષિના મતમાં સાતમા માસમાં સીમંત કરવું એમ છે. તેમજ કુમાર–હારિત ઋષિના મતમાં રેવતી નક્ષત્ર લેવાનું કહ્યું છે. પણ બીજા મતવાળા કબુલ કરતા નથી

સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યા પછી પાંચથી આઠમા મહીના સુધીમાં જાતિ તથા દેશ રીવાજ પ્રમાણે પાંચમે-સાતમે કે છઠ્ઠે, આઠમે રાખડી બાંધે, અથવા ખોળો ભરીને પીયર મોકલે છે, તેમાં મારવાડ આદિ દેશના લોકો શુક્રના તારાનો દોષ ગણે છે. કહ્યું છે કેઃ—

ગર્ભિણ્યા બાલકેનાપિ નવવધ્વા દ્વિરાગમે
પદમેકં ન ગંતવ્યં શુક્રે સન્મુખદક્ષિણે
ગુર્વિણી શ્રવતે ગર્ભં બાલોઽપિ મરણં વ્રજેત્
નવા વધૂર્ભવેદ્વંધ્યા શુક્રે સન્મુખદક્ષિણે

અર્થાત્–ગર્ભિણી સ્ત્રીએ નવા જન્મેલા બાળકે, અને નવવધૂએ દ્વિરાગમનમાં (આણું વળાવતાં) જો શુક્ર સન્મુખ કે જમણો હોય તો એક ડગલું પણ ન ભરવું જો ગર્ભિણી જાય તો તેનો ગર્ભ સવી જાય. બાળક જાય તો મરણ પામે, અને નવવધૂ જાય તો તે વાંઝણી થાય.

સૂતિકા સ્નાન મુહૂર્ત્ત.

રેવસસનિ રોહિણી મૃગ પૂર્વા ઉત્તરા જિષ્ઠુ
હસ્ત અનુરાધા ને શતભિષા અશ્લેષા ને ધનિષ્ઠ ૩૦૮
હીર કહે તીયા ચઉથી પંચમી સત્તમી ઇગ્યાર
બારસી રવિ શશી બુધ ગુરૂ સ્ત્રી-ન્હાવણ સુખકાર ૩૦૯

સૂતિકા સ્નાનમાં શતભિષા વર્જ્ય છે. કહ્યું છે કેઃ—

સ્નાનં કુર્યાત્તુ યા નારી ચંદ્રે શતભિષાં ગતે
સપ્તજન્મભવેદ્વંધ્યા વિધવા દુર્ભગા ભવેત્
યદા શતભિષાં સ્નાનં નારીણાં યદિ જાયતે
પૂજ્યેત્સ્વામિનં તત્ર હ્યાત્મનઃ સર્વસત્કૃતઃ

અહીં સ્વામિ એટલે શતભિષા નક્ષત્રનો સ્વામિ સમજવાનો છે.

સૂતિકાસ્નાને નિદ્યંસ્યાત્ આર્દ્રાત્રયં પુનઃ શ્રવમ્
વિશાખા ભરણી મૂલં ચિત્રાખ્યં કૃતિકાં મઘા
રિક્તા બુધ:શનિ:ષષ્ઠી દ્વાદશી ચાષ્ટમી તથા
એષુ સ્નાનં યદિ કુર્યાત્પુનઃ સૂતિ ન જાયતે

વારનો ઉલ્લેખ કરતાં કહ્યું છે કે:—

પુત્ર મરણ બુધવારમેં શુક્રે વંધ્યા હોય

શનિ સોમ ક્ષય દુગ્ધ મૃત સ્નાન કરે ના કોય

તિથિનો નિષેધ કરતાં—

દશમ્યાં સુત નાશાય સ્વનાશાય ત્રયોદશી
દ્વિતીયોભય નાશાય મલસ્નાનં કૃતે સતિ

× × ×

અમાવાસ્યા પડવા ચોથ ઔર નવમી માન
ચતુર્દશી આઠમ.....................નિશ્ચે જાણ
કોઈ પ્રસૂતા નારી ઇણતિથિમેં મત કરો સ્નાન
જાણ બુઝકે સ્નાન કરે કોઈ નારી
તિન જનમમેં વિધવા હોવે ઔર આગે નહિ હોવે સંતાન

× × ×

પ્રતિપદા ચ નવમી ચ ષષ્ઠી મંગલ શુક્રયો:
વૈધવ્યં ત્રીણિજન્મનિ સ્ત્રિય: સ્નાનં ન કારયેત્

× × ×

નંદાયાં પુત્ર જનની ભદ્રાયાં પુત્રનાશિની
જયાપૂર્ણા ચ સંપત્તૌ રિક્તા સંતાપકારિણી

× × ×

અમાવાસ્યા પ્રતિપન્નવમી ષષ્ઠી મંગલશુક્રયો:
એતા પ્રાણહરા રિક્તા સ્ત્રિભિ: સ્નાનં ન કારયેત્

પ્રસૂતિસ્નાનમાં તિથિ અને વારનો નિષેદ્ધ નીચે પ્રમાણે છે.

તિથિ ૧-૯-૬ મંગળ કે શુક્રવારે—૭ જન્મ વંધ્યા થાય.
૨-૧૦-૮-૧૪-૧૩-૬-૧૫-૩૦ આ તિથિઓ પણ
ખરાબ છે.

જો સૂતિકા દશમના દિવસે સ્નાન કરે તો પુત્ર નાશ થાય. તેરસના સ્નાન કરે તો જશ નાશ થાય (અથવા પોતાનો નાશ થાય) બીજના દિવસે સ્નાન કરે તો ગર્ભનો નાશ થાય. અથવા માતા અને બાળક બંનેનો નાશ થાય.

સૂતિકા શનિવારે સ્નાન કરે તો મૃત્યુ પામે, સોમવાર હોય તો દૂધ થોડું આવે, શુક્રવારે કાકવંધ્યા થાય, બુધવારે સંતાન તથા પતિનું મૃત્યુ થાય.

સૂતિકા સ્નાન માટે લેવાના વાર તથા તિથિ

રવિ, મંગળ અને ગુરુવારે સ્નાન કરે તો શ્રેષ્ઠ છે. તેમજ ત્રણે ઉત્તરા, રોહિણી, હસ્ત, મૃગશીર્ષ, સ્વાતિ, રેવતિ, અનુરાધા અને અશ્વિની નક્ષત્ર શ્રેષ્ઠ છે.
શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કેઃ—

હસ્તે મૃગેઽનુરાધાયાં રોહિણ્યાં રેવતી દ્વયે
ઉત્તરા ત્રિતયે સ્વાતૌ જીવાર્ક કુજવાસરે

× × ×

મંગલ રવિ અરૂ વાર ગુરૂ શ્રેષ્ઠ સદા નિરધાર
કીજે સૂતિકા સ્નાનકો હોવે સબ હિતકાર

ઝરમર ઝારવી

હીર કહે શ્રવણાદિ પંચ પુષ્ય મૃગ મૂલ કરાઇ
નંદા પુન્ના જયા શશી બુધ ગુરૂ જલમાઇ ૩૧૦

જલમાઈ એટલે સૂતિકાસ્નાન થયા બાદ સૂતક ઉતરતાં એટલે સવા મહીને અથવા તેથી થોડાક દિવસ આજુબાજુ દેશાચાર મુજબ સ્ત્રી જળદેવતાની પૂજા કરવા જાય છે, તે જેને લોક ભાષામાં ઝરમર ઝારવી કહે છે.

શનિ આદિતને મંગળે જુહારે જળ માય
ઋષિ દુર્વાસા ઇમ ભણે પુત્ર વિહુણી થાય
શંઠાંત ફળ

ગંડાંતઈ નરનારી હય જાયા ન જીવઇ કેઇ
જીવઇ તો જોગી હુવઈ કવિ હીર ઇમ કહંતી ૩૧૧

બાળક જન્મે ત્યારે રડયું હશે કે કેમ? તેનો વિચાર કરતાં કહ્યું છે કે—

મેષે વૃષે ચ સિંહે ચ મકરે ચ તથા તુલે
અર્ધશબ્દઃ ઘટે કન્યે શેષે શબ્દ વિવર્જિતઃ

બાળક શાના પાયે જન્મ્યું છે? તે માટે જ્યોતિષ સારમા કહ્યું છે કે

આર્દ્રાદિ દશ રુપાણાં વિશાખા ચાર લોહકં
પૂર્વા સપ્ત તામ્રાણાં રેવતી ષટ્ હેમકં

પાઠાંતરે—આર્દ્રાદ્વાદશ રૌપ્યં ચ જ્યેષ્ઠા નવ તામ્રકમ્
રેવત્યા અશ્વિ સુવર્ણં ચ શેષે લોહં પ્રકીર્તિતમ્

વિષપુત્ર વિચાર—

ચોથ ચતુર્દશી ષષ્ઠી રેવા જાયા પુત્ર બંધન નહિ એવા
એવા પુત્ર મત જણુ જે ખાઈ કુટુંબ સહિત દાયણને ખાઈ
નામ દીયંતાં જોશી મરે પછી વિધાત્રા ચિંતવે તે કરે
સહદેવ કહે તેનું શી કીજીયે હવન કરીને વૃષભ દીજીયે

વિષકન્યા વિચાર—

ચોથ ચતુર્દશી ષષ્ઠી જાણુ વાર શનિ કે મંગળ ભાણુ
જેષ્ઠા મૂળ કે શ્રવણ સહી તે ચોગે વિષકન્યા કહી
આપ મરે કે માને મારે પિતા સહિત કુટુંબ સંહારે
એમ કરતાં જો વિવા થાય તો ચોરી પહેલાં વરને ખાય
દૈવજોગે જો પરણી જાય તો બ્રહ્મા વિષ્ણુ જોવાને જાય
પડવે છઠ અગીઆરસ જાંણુ વાર શનિ કે મંગળ ભાણુ
રેવે કૃતિકા મૃગશીર સહી એ ચોગે વિષકન્યા કહી

આપ મરે કે માને મારે પિતા સહિત તે કુટુંબ સંહારે
એવી સુતા મત જાણજે ભાઈ સગાં સહિત સંહારે હાઈ
તેમ કરતાં તે મોટી થાય તો ચોરી પહેલાં વરને ખાય
તેથી પણ જો ચૂકી જાય તો બ્રહ્મા વિષ્ણુ જોવાને જાય

શાસ્ત્રમાં પણ—

દ્વિતીયા કૃત્તિકા ભૌમે ભરણી શનિ સપ્તમી
અશ્લેષા દ્વાદશી સૂર્યે વિજ્ઞેયા વિષ કન્યકા

જન્મ કુંડલીમાં વિષકન્યા યોગ—

રિપુ ક્ષેત્રે સ્થિતૌ દ્વૌ તુ લગ્ને ચાહે શુભગ્રહૌ
ક્રૂર શ્ચૈક તત્ર જાતા ભવેત સ્ત્રી વિષકન્યકા

અર્થાત્–કુંડલીમાં છઠ્ઠા સ્થાનમાં બે ગ્રહો હોય તેમજ લગ્નમાં પણ બે ગ્રહો તે પૈકી એક ક્રૂરગ્રહ હોય તો તેવા યોગમાં જન્મેલી કન્યા વિષકન્યા હોય છે. આ યોગો પ્રશ્ન કુંડલીમાં પણ જોઈ શકાય છે.

આ સિવાય પણ બીજા કેટલાક અવજોગ છે. જેમ કે:—

શિવ ભરણી અહિ જલ વસુ દહન વિશાખા
ઇંદ્ર સ્વાતિ તિનોપૂર્વા યહ મતિ ગર્ગ મુનીંદ્રા
રિક્તા ષષ્ઠી દ્વાદશી પાપ વાર અરૂ મૂલ
શિશુ જનને યહ યોગમેં તેહી યમહનો ત્રિશૂલ
નંદા કૃતિકા ભોમ સુત ભદ્રા અહી બુધ યોગ
મઘા જયા ગુરુ શુક્ર વસુ રિક્તાયુત સંયોગ
શનિ યમ પૂર્ણા યોગ યે રૂજ જન્મે યહી અંગ
શાંતિ કીયે જીવન રહે વિના શાંતિ તનુ ભંગ

ભરણી, કૃતિકા, આર્દ્રા, અશ્લેષા, વિશાખા, જ્યેષ્ઠા, સ્વાતિ, પૂર્વાફાલ્ગુની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદ અને ધનિષ્ઠા તથા મૂલ એ નક્ષત્રો, ૪, ૯, ૧૪, ૬, ૧૨ એ તિથિયો તથા શનિ, રવિ કે

મંગળ એ વારનો યોગ હોય અને તેમાં બાળક જન્મે તો યમ ત્રિશૂલ નામનો યોગ થાય છે. તેમાં જન્મેલા બાળકને માટે શાંતિ કરવી, અન્યથા બાળકનો નાશ થાય છે.

તિથિ	વાર	નક્ષત્ર	યોગ
નંદા ૧-૬-૧૧	મંગળ	કૃતિકા	યમ ત્રિશૂલ
ભદ્રા ૨-૭-૧૨	બુધ	આશ્લેષા	,,
જયા ૩-૮-૧૩	ગુરૂ	મઘા	,,
રિક્તા ૪-૯-૧૪	શુક્ર	ધનિષ્ઠા	,,
પૂર્ણા ૫-૧૦-૧૫	શનિ	ભરણી	,,

અશુભવેલા જન્મ—

અશ્વિની મઘમૂલાનાં પૂર્વાર્ધે બાધ્યતે પિતા
પૂષાહિશાક્રપશ્ચાર્ધે જનની બાધ્યતે શિશોઃ ।
દિનક્ષયે વ્યતિપાતે વ્યાઘાતે વિષ્ટિવૈધૃતો
શૂલે ગંડે પરિઘે ચ વજ્રે ચ યમઘંટકે
કાલ ગંડે મૃત્યુયોગે દગ્ધયોગે સુદારુણે
કૃષ્ણા ચતુર્દશી દર્શે તાતસોદર જન્મભે

જો ચિત્રાના પહેલા ચરણના પૂર્વાર્ધમાં (શરૂ થયાથી ૭ા ઘડી પર્યંત) બાળકનો જન્મ થાય તો છઠ્ઠે મહીને માતાનો નાશ થાય.

પુષ્ય અને મઘાના બીજા અને ત્રીજા ચરણમાં જન્મ થાય તો ત્રણ મહીને પિતાનો નાશ થાય.

પૂર્વાષાઢાના ત્રીજા ચરણમાં જન્મ થાય તો આઠમે મહીને ભાઈનો નાશ થાય.

ઉત્તરાફાલ્ગુનીના પહેલા ચરણમાં જન્મ થાય તો બે મહીનામાં બાળક પોતે જ મરણ પામે.

વ્યતિપાત, વૈધૃતિ તથા સંક્રાન્તિ વખતે જન્મેલો બાળક દરિદ્રી થાય છે જો કન્યા જન્મી હોય તો દુઃખ અને સર્વનાશ થાય છે.

આશ્લેષાનું ફળ નવમે મહીને, મૂળનું આઠ વર્ષે અને જ્યેષ્ઠાનું ૧૫ મહીનામાં ફળ મળે છે.

અભુક્ત મૂળમાં જન્મેલા બાળકનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. પરીઘ યોગમાં જન્મે તો પણ ખરાબ ફળ મળે છે. સંધ્યા (સવાર તથા સાંજની) અને પર્વતિથિઓમાં જન્મનાર બાળકને પણ અશુભપણાનો દોષ લાગે છે.

ગંડાંત: પરિઘ: શૂલં વ્યતિપાતોઽથ વૈધૃતિ:
મૂલાશ્લેષા તથા જ્યેષ્ઠા યમઘંટોઽર્કસંક્રમ:
વજ્રગંડૌ મૃત્યુર્ભદ્રા વ્યાઘાતો દગ્ધવાસર:
અમા ચતુર્દશી કૃષ્ણા તાતસોદર જન્મભે
અવમં ગ્રહણં નિંદ્યં જન્મકાલે શિશોસ્ત્રિકમ્
તદ્દોષ પરિહારાય શાંતિ કુર્યાદ્યથાવિધિ:

—જ્યોતિર્મયૂખે

અર્થાત્-ત્રણ પ્રકારના ગંડાંત (તિથિ, નક્ષત્ર, લગ્ન) પરિઘ, શૂલ, વ્યતિપાત, વૈધૃતિ એ યોગ મૂલ, આશ્લેષા અને જ્યેષ્ઠા એ નક્ષત્રો, યમઘંટ, જ્વાલામુખી આદિ યોગ સૂર્યસંક્રાન્તિનો સમય, વજ્ર, ગંડ, મૃત્યુ, ભદ્રા, વ્યાઘાત, દગ્ધ; અમાસ કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્દશી, માબાપ તથા ભાઈનું જન્મનક્ષત્ર, તિથિક્ષય અને ગ્રહણનો ટાઈમ એમાંનો કોઈપણ યોગ બાળકના જન્મ વખતે હોય તો તે ખરાબ માનેલો છે. તેમજ ત્રણ પુત્રોના જન્મ પછી કન્યાનો જન્મ તથા

ત્રણુ કન્યાના જન્મ પછી ચોથા પુત્રનો જન્મ થાય તો અશુભ છે. માટે શાંતિ કરવી.

કૃષ્ણુ પક્ષની ચોદશમાં બાળક જન્મે તેનું ફળ

કૃષ્ણુપક્ષે ચતુર્દશ્યાં પ્રસૂતો ષટ્વિધફલં
ચતુર્દશી ચ ષટ્ભાગં કુર્યાદાદૌ શુભંફલં
દ્વિતીયે ચ પિતૃહંતિ તૃતીયે માતરં તથા
ચતુર્થે માતુલં હંતિ પંચમે વંશનાશનમ્
ષષ્ઠે ચ ધનનાશાય આત્મનો વંશનાશનમ્
તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન શાંતિં કુર્યાત્ વિધાનતઃ

ગાય ઈત્યાદિ પ્રાણીનો પ્રસવ થાય તેના માટે પણ

ભાનૌ સિંહગતે ચૈવ યસ્ય ધેનુઃ પ્રસૂયતે
મરણું તસ્યં નિર્દિષ્ટં ષડ્ભિર્માસૈ ર્ન સંશયઃ

આમાં વળી મંગળવારનો યોગ હોય તો વિશેષ ભય થાય

દિવા પ્રસૂતા વડવા શ્રાવણે ચ વિશેષતઃ
માઘ માસે બુધે ચૈવ પ્રસવેન્મહિષી યદિ
સિંહે ગવાદિ સૂયંતે સ્વામિનો મૃત્યુદાયકાઃ

સ્રિયઃ પ્રસૂતા યદિ કાર્તિકે સ્યાત્ સિંહેગવા વૃશ્ચિકે કુંજરીણાં કર્કે ૨ગ્યાશ્વિની રાસભીનાં મેષે ચોષ્ટ્રી સ્યાત્પ્રસૂતા હયા વા જ્યેષ્ઠે બિલાડી મહિષી ચ માઘે મૃત્યુર્ભવેત્ વા સર્વદાદુઃખભર્તુઃ

નારચંદ્ર સસ્તબકમાં ગંડાંત વિચાર કરતાં લખ્યું છે કે:—

ગંડાંત સ્રિવિધસ્તાજ્યો નક્ષત્રતિથિલગ્નગઃ
નવ પંચ ચતુર્થ્યાંતે દ્વેકાર્ધ ઘટિકા મતા
ગંડાંતે યત્કૃતં કાર્યં તત્સર્વં નિષ્ફલં ભવેત્
જન્મકાલે ચ ગંડાંતઃ પરિવાર ક્ષયંકરઃ
વૈધવ્યં ચ વિવાહાદૌ વિદ્યારંભે ચ મૂર્ખતા
કૃષિસ્તુ નિષ્ફલા જ્ઞેયા ગૃહારંભે દરિદ્રતા
ગંડાંતેષુ ચ યે જાતા નરનારી તુરંગમાઃ

स्वगृहे नैव तिष्ठंति तिष्ठंति च भयावहाः
जातो न जीवति नरो मातुरपत्योर्भवेत् स्वकुलहंताः
यदि जीवति गंडांते बहु गजतुरगो भवेत् भूपः
पितृ मातृक्षयंकारि पौष्णु गंडोद्भवः सुतः
आश्लेषा गंडजो बालो ज्येष्ठभ्रातृविघातकः
जात स्त्रिविधगंडेऽपि बालको द्रव्यघातकः
गंडांतत्रितयस्यांते अमायां भौमवासरे
यो जातस्त्रिविनाशाय संभवेत् विषपौरुषः
शन्यश्लेषा द्वितीया मा सप्तमी भौमवारुणी
कृतिका द्वादशी सूर्ये अपत्यं विषसंज्ञकम्

इलात्मज सूर्यसूतो दिनाधिपो भद्रा तिथिर्वारुणमाश्विशात्मभं
यस्य प्रसूतिर्भवतीह काले विषांगना सा परिवर्जनीया

અર્થાત્—ગંડાંતના ત્રણ ભેદ છે. (૧) તિથિગંડાંત (૨) નક્ષત્ર ગંડાંત અને (૩) લગ્ન ગંડાંત ૫-૧૦-૧૫ આ તિથિઓનો ઉતરવાનો અને તેમના પછીની તિથિને બેસવાનો સંધિકાળ તે તિથિ ગંડાંત. આશ્લેષા, જ્યેષ્ઠા તથા રેવતી એ નક્ષત્રો તથા તેમની પછીનાં નક્ષત્રોનો સંધિકાળ અને કર્ક, વૃશ્ચિક તથા મીનના તેમની પછીની રાશિયો સાથેના સંધિકાળને ગંડાંત કહે છે. આ ગંડાંત યોગમાં જે બાળક જન્મે તે માતાપિતાનો તેમજ દ્રવ્યનો નાશ કરનાર હોય છે. જો ગંડાંતમાં જન્મેલું બાળક દૈવયોગે જીવી જાય તો મહાભાગ્યશાળી નિવડે છે.

ગંડાંતમાં જન્મેલું બાળક કે ઘોડાનું વછેરૂં પોતાના ઘેર રહે નહિ, રહે તો ભયપ્રદ છે.

જ્યેષ્ઠાના ગંડાંતમાં જન્મેલો પિતાનો ઘાત કરે છે. આશ્લેષાના ગંડાંતમાં જન્મેલો બાપનો ક્ષય કરે છે. રેવતીના ગંડાંતમાં જન્મેલો માતાનો નાશ કરે છે.

નક્ષત્ર ગંડાંત સમય ચાર ઘડીનો હોય છે. તેમજ તિથિ ગંડાંત પણ ચાર ઘડીનો હોય છે.

તિથિ ગંડાંત, નક્ષત્રગંડાંત તથા લગ્ન ગંડાંત વિવાહ, પ્રયાણ તેમજ જન્મકાળમાં અશુભ છે. માટે જન્મ વખતે હોય તો શાંતિ કરવી. બીજા પ્રસંગોમાં ત્યાગ કરવો.

આશ્લેષા જન્મ વિચાર

સાહિ ઘડી અશ્લેશરિસિ પંચ ઘડી પગ નીચ
પાંચે જાનુ પરિભ્રમણ સુખ સાતાં અઠ ગુઝ ૩૧૨
આઠ નાભિ બહુ વ્યાધિકર હીયે રાજ દુગ હોઇ
હત્યારો કર આઠે રોગી દુગ ભુજ હોઇ ૩૧૩
કાંધે દશાકંધો ધરી છએ વચણે પિતુ(પ્રિય) હંતિ
ષટ્ મસ્તક ભોગો સહિત જોતીષ હીર કહંતિ ૩૧૪

આર્દ્રાફળ—

સર્વાંશે પ્રથમં રાજ્યં દ્વિતીયે તુ ધનક્ષયઃ
તૃતીયે જનની નાશશ્ચતુર્થે મરણં પિતુઃ

આશ્લેષા પુરુષાકાર કલ્પના

સ્થાન	પગ	જાનુ ઘુંટણ	ગુહ્ય	નાભિ	હૃદય	હાથ	ભૂજા	ખભા	મુખ	માથું
ઘડી	૫	૫	૮	૮	૨	૮	૨	૧૦	૬	૬
ફળ	નેષ્ઠ	ભ્રમણ	સુખ	બહુ વ્યાધિ	રાજ્ય વૈભવ	હત્યારો	રોગી	ભાર-વાહક	પિતૃ-નાશ	ભોગ યુક્ત

આશ્લેષાનો પહેલો, મૂળનો છેલ્લો, તેમજ વિશાખા અને જ્યેષ્ઠાના પહેલા ત્રણ પાયા જન્મ વખતે હોય તો દોષ લાગે નહિ. કહ્યું છે કે—

આશ્લેષા પ્રથમઃ પાદઃ પાદો મૂલાંતિમસ્તથા
વિશાખા જ્યેષ્ઠયોરાદ્યાસ્ત્રયઃ પાદાઃ શુભાવહાઃ

—જ્યોતિર્મયુખ

આશ્લેષામાં જન્મેલું બાળક પોતાના વિવાહ પછી સાસુનો નાશ કરે છે. મૂળમાં જન્મેલું સસરાનો નાશ કરે છે. વિશાખામાં દિયરનો નાશ કરે છે.

મઘાનું ફળ—

મઘા ચ: પ્રથમે રાજ્યં શત્રુ પક્ષ ક્ષયંકરી
દ્વિતીયે પશુ પીડા ચ તૃતીયે ભ્રાતૃ નાશનં
ચતુર્થે કુટુંબં નાસ્તિ યત્ર જાતો ભવિષ્યતિ

જ્યેષ્ઠાનું ફળ—

આદ્ય પાદેઽગ્રજં હંતિ જ્યેષ્ઠાયાં દ્વિતીયેઽનુજં
તૃતીયે જનની નાશ: સ્વાત્માનં ચ તુરીયકે
જ્યેષ્ઠાદ્યે જ્યેષ્ઠં હંતિ દ્વિતીયે ચ ધનક્ષય:
તૃતીયે જનની હંતિ ચતુર્થ: પિતૃઘાતક:

જ્યેષ્ઠાનું ૭ ૭ ઘડી પરત્વે ફળ

ઘડી	ફળ	
૬	માની માને ખરાબ	
૧૨	માના બાપને	ખરાબ
૧૮	મામાને	,,
૨૪	માતાને	,,
૩૦	બાળકને પોતાને	,,
૩૬	ગોત્રજનો (પિતરાઇઓ)ને	,,
૪૨	માતા તથા પિતાનાં કુંટુંબીઓને	,,
૪૮	મોટાભાઇને	,,
૫૪	સસરાને	,,
૬૦	સર્વે જનોને (કુટુંબીઓને)	,,

મૂલ થકી વિપરીત ફળ ચારે પાયે વિચાર
પ્રશ્ન વચન સાંભલી કરી કીજે શુભ આચાર ૩૧૫

ચરણ પરત્વે ફળ—

જ્યેષ્ઠામાં મૂળથી વિરૂદ્ધ રીતે ચરણ ફળ મળે છે. મૂળનું ચરણ ફળ નીચે મુજબ છે.

મૂલાદ્ય ચરણે તાતં દ્વિતીયે જનનીં તથા
તૃતીયે તુ ધનં નશ્યેત્ ચતુર્થો હિ શુભાવહઃ

ગ્રંથકાર પણ કહે છે—

પહેલે પાયે બાપ ખાય બીજે પાયે માય
ત્રીજે પાયે ધન જાય ચોથે પાયે સુખ થાય

કેટલાકના મતમાં પહેલા પાયામાં જન્મ હોય તો સંતતિને ખરાબ ફળ મળે છે. બીજામાં હોય તો મોસાળમાં ખરાબ ફળ થાય છે.

પ્રથમે પિતરં હંતિ દ્વિતીયે માતરં તથા
તૃતીયે ધનનાશં ચ ચતુર્થે માતુલક્ષયઃ

મૂલસ્ય પ્રથમે પાદે પશુપીડાશ્ચ જાયતે
ચરણે દ્વિતીયે જાતા સર્વ સૌખ્ય શુભપ્રદા

તૃતીયાંશે ચ મૂલસ્ય પિતૃપક્ષ વિનાશનં
ચતુર્થાંશે ચ યે જાતા માતુલસ્ય ક્ષયંકરાઃ

મૂલ જન્મ વિચાર

માઘ આસાઢે આસુયે ભાદ્રવ માસ જ ચ્યાર
મૂલ સ્વરગે વાસો વસૈ ન કરે દોષ લગાર ૩૧૬

ચઉમાસ પાતાલઇ વસે મૂલ વસઇ વૈશાહ
જિઠ્ઠાં ફાગુણ માગશીરઈ ટાલે દૂષણ દાહ ૩૧૭

ચૈત્રઈ પોસઈ કાતીયઈ શ્રાવણ માસ જ ચ્યાર
માનવલોક મૂલરિસિ વસતો કરઈ વિકાર ૩૧૮

માસ	મૂલનો વાસ	ફલ
માઘ આષાઢ આસો ભાદ્રપદ	સ્વર્ગમાં	શ્રેષ્ઠ
વૈશાખ જેઠ ફાગણ માગશર	પાતાલમાં	શ્રેષ્ઠ
ચૈત્ર પોષ કાર્તિક શ્રાવણ	મૃત્યુલોકમાં	નેષ્ટ

તિથિવારં ચ નક્ષત્રમેકીકૃત્વા નિયોજયેત્
ત્રિભિશ્ચ હરતે ભાગં શેષે મૂલસ્ય લક્ષણમ્
એકે ચ વસતે સ્વર્ગે દ્વાભ્યાં પાતાલકે તથા
શૂન્યે મનુષ્ય લોકેષુ એવં મૂલસ્ય લક્ષણમ્
સ્વર્ગે મૂલે ભવેદ્ રાજા પાતાલે સુખસંપદા
કદાચિત્ મૃત્યુલોકેષુ ધનધાન્ય કુલક્ષયઃ

કોઈકના મતમાં—

માસ	મૂલનો વાસ	ફળ
અષાઢ, ફાગણ, માઘ, વૈશાખ	પાતાલમાં	નેષ્ટ
શ્રાવણ, કાર્તિક માગશર ભાદરવો	સ્વર્ગ	શ્રેષ્ટ
આસો, પોષ જેઠ, ચૈત્ર	મૃત્યુલોક	નેષ્ટ

તીયા પંચમી સત્તમી બારસી તેરશી મૂલ
ઇયાં પાંચાં તિથિ હીર કહે સરગે સુખ અતુલ ૩૧૯

પડિવા દશમી ચઉદશી અમાવસી પુનમ પંચ
તે તિથિએ પાતાલ વસૈ મૂલ કરઇ નિરવંશ ૩૨૦

બીય ચઉથી છઠ્ઠી અઠ્ઠમી નવમી ને ઇગ્યારી
મૂલ વસૈ માનવ મહિ દુઃખ દીયે નરનારી ૩૨૧

તિથિ	મૂલનો વાસ	ફળ
૩, ૫, ૭, ૧૩, ૧૨	સ્વર્ગમાં	શ્રેષ્ઠ
૧, ૧૦, ૧૪, ૩૦, ૧૫, ૫	પાતાલમાં	નેષ્ઠ
૨, ૪, ૬, ૮, ૯, ૧૧	મૃત્યુલોકમાં	નેષ્ઠ

કોઈના મતમાં પાતાલમાં (તિથિ પરત્વે) હોય તો તેનું ફળ શ્રેષ્ઠ છે.

કુલ સંહાર યોગ

ક્રૂર વાર બુધ ચઉદશી સુદી આપઈ દુઃખ મૂલ
તિમ ક્રિસણ તીયા ને દશમી શનિ રવિ ભોમ બુધ મૂલ ૩૨૨

રવિ, શનિ, મંગળ, બુધને વારની સાથે સુદ ૧૪ ને મૂળ હોય તો નેષ્ટ છે. તેમજ રવિ, શનિ, મંગળ કે બુધવારની સાથે વદ ૩ કે ૧૦ ને મૂળ હોય તો પણ નેષ્ટ છે.

(કુલ સંહાર યોગ)—

તૃતીયા દશમી કૃષ્ણા શનિ ભૌમાર્ક સંયુતા
જાતઃ શુક્લ ચતુર્દશ્યાં મૂલે સંહરતે કુલમ્

કૃષ્ણે તૃતીયા દશમી વલક્ષે ચતુર્દશી ઝાર્કિ મહિજવારા
એ જજન્મકાલે કિલ યસ્ય મૂલં ઉન્મીલનં તત્કુરુતે કુલસ્ય

દિવા સાયં નિશિ પ્રાતસ્તાતસ્ય માતુલસ્ય ચ
પશૂનાં મિત્રવર્ગસ્ય ક્રમાન્મૂલમનિષ્ટદમ્
દિનજઃ પિતરં હંતિ રાત્રિ જાતસ્તુ માતુલાન્
સંધ્યાકાલે પશૂન્હંતિ પ્રાતર્જાતસ્તુ બાંધવાન્

—માનસાગરી પદ્ધતિ

મૂલ નક્ષત્રમાં વાર પરત્વે ફલઃ—

રવૌ પ્રતાપી બલવાંશ્ચ દુષ્ટ શ્ચંદ્રે સુખી ભૂત યુતો જડાંગઃ
કુજેઽતિ હિંસશ્ચપલોઽતિ તીક્ષ્ણો બુધેઽતિ વક્રો વણિજાં પ્રિયઃસ્યાત્
ગુરૌ કૃપાલુ ર્મતિમાન્ સુશીલઃ શુક્રે સુનીતિઃ સ્મરકેલિ કર્તા
મંદે ચ મૂર્ખો હૃદયાતિ દુષ્ટ સ્ત્વેવંવિધં વારફલં દદાતિ

અભુક્ત મૂલ લક્ષણ

મૂલસ્યાદૌ દ્વિઘટિકા જ્યેષ્ઠાન્તે ઘટિકાદ્વયમ્
અભૂક્તં તત્ર વિજાનીયાત્તત્ર જાતં શિશું ત્યજેત્

વસિષ્ટના મતમાં જ્યેષ્ઠાની છેલ્લી એકજ ઘટી હેવી એમ છે. અભૂક્ત મૂલમાં જન્મેલાને ત્યજી દેવો અથવા માતાપિતાએ આઠ વરસ સુધી તેનું મોં નહિ જોવું, એવો શાસ્ત્રકારોનો મત છે.

મૂલ પુરૂષાકાર

મૂલ પુરુષ લિખી હીર કહે સાઠ ઘડી પરમાણ
પંચ ઘડી શીર રાજ હુવે પાંચ વયણે પ્રિયહાંણ ૩૨૩
આઠ કંધે કંધો ધરી આઠ ભુજૈ દુઃખ દેઇ
બિહું ઘડી બિહું કર વિત્તક્ષય હીએ આઠ સુખ દેઇ ૩૨૪
નાભિ મરણ બિઘડી હીએ દશ ગુંઝૈ સ્રીસંગ
દેશ ભમેઈ જંઘા છએ છએ ચરણ મૃત અંગ ૩૨૫

સ્થાન	માથું	મુખ	ખભા	ડાબ ભુજા	જમણી ભુજા	બે હાથ	હૃદય	નાભિ	ગુહ્ય	જંઘા	પગ
ઘડી	૫	૫	૮	૪	૪	૨	૮	૨	૧૦	૬	૬
ફળ	શ્રેષ્ઠ છત્ર લાભ	પિતા-નો નાશ	શ્રેષ્ઠ	બ્રહ્મ હત્યા કરે	મોસા-ળ પક્ષ નો નાશ	ધન ક્ષય	સુખ	મૃત્યુ	સ્રી સુખ મળે	દેશ ભ્રમણ	મૃત્યુ

મસ્તકે ઘટિકાપંચ વદને પંચ પ્રકીર્તિતા
દ્વૌસ્કંધૌ ચ ચત્વારિ દ્વૌ બાહૂ ચ ચતુઃ ચતુઃ
દ્વૌ કરા વેકમેકં ચ હૃદયે ચૈવ ચાષ્ટકં
દ્વૌ નાભૌ સ્થાપયેત્તત્ર ગુહ્યે દશ ક્રમાદ્વિશેત્
દ્વૌ જાનૂ ચ ત્રયશ્ચાય દ્વૌ ચરણૌ ચ ત્રિકંત્રિકમ્

ફલ—

સ્મતકે ધાર્યતે છત્રં મુખે ચ પિતૃઘાતકઃ
સ્કંધે સ્કંધ ધરો બાલો ભુજાયાં લક્ષસાં પતિઃ

वाम करे ब्रह्महत्या दक्षिणे मातुलक्षयः
हृदये राज्य लाभाय स्वयं नाभौ न जीवति
गुह्ये जातो विलासी च वृद्धावस्थां सुखे नयेत
न जीवेद्वाम जानौ च दक्षिण जानौ महाधनी
वामपादे जीवेत्तुच्छं दक्षपादे न जीवति
धनधान्य समृद्धः स्यान्मूलपुरुषलक्षणम्

પાઠાન્તરે—

छत्रलाभं शिरो भागे वदने पितृघातकः
स्कंधे च स्कंधिलो बालो भुजयोरसुरो भवेत्
हस्तयोर्जनितो बालो ब्रह्महत्यां करिष्यति
हृदये जनितो बालो ध्रुवं राज्यधरो भवेत्
यो बालो जनितो नाभौ सोवश्यं नैव जीवति
गुह्ये बालस्तु यो जातो वृद्धत्वे च सुखावहः
जंघायां भ्रमते बालः पादन्ततो न जीवति

મૂલ ચરણ વિચાર

પહેલે પાયે આપ ક્ષય બીજેં પાયેં માય
ત્રીજેં પાયેં ધન અમેં ચોથેં પાયે સુખદાય ૩૨૬

प्रथमे पितरं हंति द्वितीये मातरं तथा
तृतीये धननाशं च चतुर्थे मातुलक्षयः

મતાંતરે—

मूलाद्य चरणे तातं द्वितीये जननी तथा
तृतीये तु धनं नश्येच्चतुर्थो हि शुभावहः

મૂલ તરૂ આકાર

જાયો જાતક મૂલ રિસિ ઠવીઇં તરૂ આકાર
સાઠી ઘડીનો ભેદ લહી કહીયઇં હીર વિચાર ૩૨૭
મૂલે ચાર ઘડી પ્રથમ સંશય ઘાલે મૂલ
સાત ઘડી થંભે પછી લિખમી ન રહૈ મૂલ ૩૨૮

આઠ છાલે બંધવ દુખી હશે દુખ મામા શાખી
નવ પાંને પરિજન ગમૈ પાંચ ફુસુમે સુખદાઇ ૩૨૯

ફલ છ ઘડી રાજપદ પામૈ પુન્ય પ્રમાણ
શીખાએ અગ્યાર ઘડીય જે તસ તુછ આયુ જાણ ૩૩૦

મૂલ વૃક્ષ વિચાર—

સ્થાન	મૂલ	સ્તંભ થડ	છાલ	ડાળીયો	પાંદડાં	ફલ	ફૂલ	ટોચ શીખા
ઘટિકા	૪	૭	૮	૧૦	૯	૫	૬	૧૧
ફળ	જીવિત સંશય	લક્ષ્મી નાશ	ભાઇને દુઃખ	મામાને દુઃખ	સંતાન હીન	સુખ	રાજ્ય પદલાભ	અલ્પાયુઃ

મતાંતરમાં—

સ્થાન	મૂલ	થડ	છાલ	ડાળીયો	પાંદડાં	ફૂલ	ફળ	ટોચ
ઘટિકા	૪	૭	૮	૧૦	૯	૫	૬	૧૧
ફલ	પિતાનો નાશ	ધનનો નાશ	ભાઇનો નાશ	મામાનો નાશ	પરિવારનો નાશ	મંત્રી થાય	રાજા થાય	અલ્પાયુઃ

વેદા સપ્ત ગજાઃકાષ્ઠા ખેટાઃ બાણાશ્ચ ષટ્ શિવા
મૂલે સીંભત્વચા શાખા પત્ર પુષ્પ ફલે પરે

પરે એટલે ટોચમાં

મૂલ વૃક્ષ વિભાગેષુ મંગલં હિ ફલે દલે
અમંગલં ફલં વિદ્યાચ્છેષ ભાગેષુ નિશ્ચિતમ્

મૂલ સ્ત્રી ચક્ર

હીર કહે સ્ત્રીરૂપ લિખિ ચાર ઘડી શિર ઠામ
ચઉપાયાં તો મૂલ ગમેં મુખે છએ ધનલાભ ૩૩૧

પંચ કંઠ સોહાગણી પંચ હીયઈ કુટિલાઇ
ચાર ભુજા લિખમી લહૈં ચિહું કર ધરમ મિલાઇ ૩૩૨

પિતા ભાર આઠે ઉદરેં પુંઠીરખી ત્રિહું પુહુ
[1]બિહું જંઘે મામા દુખી અથવા ભાઇ જિહુ ૩૩૩

[2]બિહું ગુજજે મહમત્ત પદ [3]બિહું નાભી ચિહું ભાઇ
નવ પાએ વિહવા પણો પામેં કરમ પસાઇ ૩૩૪

મૂલ સ્ત્રીચક્ર વિચાર—

શીર્ષે ઘટિકા ચત્વારિ પશુ નાશ કરી સ્મૃતા
મુખે ચ ષટ્કં જ્ઞેયં ધન હાનિ કરી ભવેત્
કંઠે બાણા ધનધાન્યં સુખ સૌભાગ્યદાયિની
હૃદયે કુટિલા જ્ઞેયા ઘટી પંચ પ્રકીર્તિતા
બાહુભ્યાં ષટકં જ્ઞેયં ધનધાન્ય સમન્વિતા
કરે વેદાસ્તથા પ્રોક્તા દાન ધર્મવતી ભવેત્
ગુહ્યે જાતા તથા વેદા માનિની કામિની ભવેત્
જંઘાયાં યુગલં જ્ઞેયં જ્યેષ્ઠ માતુલઘાતિની
જાનુભ્યાં સ્થાપ્યતે વેદા જ્યેષ્ઠબંધુ વિનાશિની
ચરણે દશંક જ્ઞેયં વિધવા સા પ્રજાયતે

વિભાગ	માથું	મુખ	કંઠ	હૃદય	બાહુ	હાથ	ગુહ્ય	જંઘા	જાનુ	પગ
ઘટિકા	૪	૬	૫	૫	૬	૪	૪	૨ ૮	૪ ૮	૧૦
ફલ	પશુ નાશ	ધન હાની	ધન ધાન્ય લાભ	કુટિલા	ધન ધાન્ય લાભ	દાન ધર્મ	કામિની	મોટા મામા નોનાશ	મોટા ભાઈ નોનાશ	વિધવા

૧–૨–૩ ચિહું

અહીં જંઘામાં બે એમ પાઠ છે. પણ આઠ જોઇએ, તેમજ જાનુમાં પણ આઠ જોઇએ. તો જ ઘડીનો મેળ રહે. તેમજ ઉદર, નાભી અને પુંઠ એ ત્રણ વિભાગ નથી. તેનો ખ્યાલ રાખવો જોઇએ.

ગ્રંથકારના મતમાં—

વિભાગ	માથું	મુખ	કંઠ	હૃદય	ભુજા	હાથ	ઉદર	પીઠ	જંઘા	ગુહ્ય	નાભિ	પગ
ઘટિકા	૪	૬	૫	૫	૪	૪	૮	૩	૪	૪	૪	૯
ફલ	પશુ નાશ	ધન હાની	સૌભાગ્ય	કુટિલ	લક્ષ્મીવાન	ધર્મિષ્ઠ	પિતા નાશ	ભાઈ ભાંડું યુક્ત	મોટા મામાને દુઃખ	સદોન્મત્ત	ભાઈનો લાભ	વિધવા

મૂલ ચરણ વિચાર સ્ત્રી માટે વિશેષ

પ્રથમ પાયે ચઉપદ અસઇ દુગ પાયે સુખ મહાલ
ત્રીજ પિયર દુઃખ દીખઇ ચઉથે પાય ખુશાલ ૩૩૫

સ્ત્રીને માટે મૂલચરણ વિચાર

ચરણ	ફલ
૧	પશુ નાશ
૨	સુખ
૩	પિયરીયાને દુઃખ
૪	મોસાળમાં દુઃખ

ચાર જન્મ યોગ

પૂભદ્ર પુનર્વસુ કૃત્તિકા ઉ. ફા. ઉષા. વિશાહ
ભદ્રા તિથિ રવિ ભોમ શનિ જનમ હુવઇ અવરાહ ૩૩૬

તિથિ વાર રિસી લગન ચિહું જોઇહ જનમે અંત
તે નર પર પુરૂષાં થકી જાયો કહે મહંત ૩૩૭

જારજ યોગ—

વેદા વસુ રત્ન તિથિશ્ચ યોગે પૂર્વાત્રયં સોમ રવિગુરુશ્ચ
એતસ્ય યોગે યે ગર્ભજાતા જારસ્ય પુત્રા મુનયો વદન્તિ
ચોથ નુમને ચૌદશ જાણુ વાર શનિ કે મંગળ ભાણુ
ઉત્તરાત્રણુનો બાળક જાયો સહદેવ કહે એ બીજ પરાયો
પડવે છઠ અગીઆરસ જાણુ વાર શનિ કે મંગળ ભાણુ
ઉત્તરાત્રયનો ત્રીજો પાય નિશ્ચે ગર્ભ પરાયો થાય

જાર સાથે સંયોગ કયાં થયો છે ?

મંગલ જંગલ, સેહેજે શનિ, સૂરજ વાડા માંય
સમજી બોલો જોતશી નહિતર ખાડા માંય

અથવા—

મંગલ જંગલ સેહેજે શનિ સૂરજ વાડી માંય
જોશી સમજ્યા વગર બોલીશ તો ખોટું કહેતાં કેદમાં જઈશ

જાર પુરુષની જાતિ—

ઉપરના યોગમાં જો મંગળવાર હોય તો ક્ષત્રિ, શનિવાર હોય તો હલકી જાતિ અને જો રવિવાર હોય તો ઉંચ કોમનો જાર જાણુવો.

જારની ઉંમર—

જન્મ લગ્નના જેટલા અંશો ગયા હોય કે ઉત્તરાના ત્રીજા ચરણુની જેટલી ઘડીઓ હોય તે ઉપરથી જાર પુરુષની ઉંમર જાણુવી.

જો અંશ થોડા હોય તો ઉગતી ઉંમરનો, મધ્ય ભાગે હોય તો પ્રૌઢ યુવાન અને છેલ્લા અંશો હોય તો વૃદ્ધાવસ્થાનો જાર પુરુષ જાણુવો.

જન્મ વખતે ગૃહદ્વાર જ્ઞાન—

જન્મ લગ્નમાં	મેષ રાશિ	હોય	તો	પૂર્વદિશામાં	ઘરનું દ્વાર હોય
”	વૃષભ	”	”	પશ્ચિમ	”
”	મિથુન	”	”	ઉત્તર	”
”	કર્ક	”	”	પૂર્વ	”
”	સિંહ	”	”	દક્ષિણ	”
”	કન્યા	”	”	ઉત્તર	”
”	તુલા	”	”	પૂર્વ	”
”	વૃશ્ચિક	”	”	ઉત્તર કે પૂર્વ	”
”	ધન	”	”	ઉત્તર	”
”	મકર	”	”	દક્ષિણ	”
”	કુંભ	”	”	પૂર્વ	”
”	મીન	”	”	ઉત્તર	”

અથવા લગ્નનો દ્વાદશાંશ જે હોય તેની રાશિની દિશા પ્રમાણે ઘરનું દ્વાર હોય છે.

મેષ, તુલા, વૃશ્ચિકમાં	પૂર્વ દ્વાર
ધન, મીન, મિથુન, કન્યા	ઉત્તર દ્વાર
કર્ક, વૃષભ, કુંભ	પશ્ચિમ દ્વાર
સિંહ, મકર	દક્ષિણ દ્વાર

સૂતિકાગૃહ જ્ઞાનઃ—

જીર્ણાજીર્ણં નવં દગ્ધં વિચિત્રં દ્દઢસુત્તમમ્
બલિષ્ઠેશનિ તો ગેહં પ્રતિવેશ્મોપગે તથા

સૂતિકાગૃહની આજુબાજુના વૃક્ષાદિનું જ્ઞાન—

લગ્નને પૂર્વ દિશા માની તેની આજુબાજુનાં સ્થાનોને બીજી દિશાઓ સમજવી. અને ગ્રહો અનુસાર ફળ કહેવું.

જેમકે જ્યાં ચંદ્ર શુક્ર હોય ત્યાં વાવ, કુવા ઇત્યાદિ જલાશય અથવા દૂધાળ વૃક્ષ હોય, મંગળ હોય ત્યાં બળેલી જગ્યા,

ઈંટોનો ઢગલો અથવા ખીજડો કે બાવળ ઈત્યાદિ કાંટાળાં વૃક્ષ હોય. બુધ હોય ત્યાં ઉકરડા અથવા ફળવાળાં વૃક્ષો હોય, ગુરુ હોય ત્યાં દેવમંદિર, પુણ્યશાળા અથવા ફળદ્રુપ વૃક્ષો હોય, શનિ હોય ત્યાં કે રાહુ હોય ત્યાં ખાડા હોય છે.

દીવાનું જ્ઞાન—

સૂર્ય મેષ કે વૃષભનો હોય તો પૂર્વદિશામાં દીપ હોય છે. મિથુનનો સૂર્ય હોય તો અગ્નિ ખુણામાં, કર્ક અને સિંહનો સૂર્ય હોય તો દક્ષિણ દિશામાં, કન્યાના સૂર્યમાં નૈઋત્ય ખુણામાં, તુલા અને વૃશ્ચિકના સૂર્યમાં પશ્ચિમ દિશામાં, ધનના સૂર્યમાં વાયવ્ય ખુણામાં, મકર અને કુંભના સૂર્યમાં ઉત્તર દિશામાં અને મીનના સૂર્યમાં ઈશાન ખુણામાં દીપક હોય છે.

સૂતિકાગૃહમાં કેટલી સ્ત્રિયો હતી તે?

જન્મ લગ્નથી લઈ છઠ્ઠા સ્થાન સુધીમાં જેટલા ગ્રહો હોય તેટલી સ્ત્રિયો (પ્રસૂતિ કરાવનાર) હોય. સાતમા સ્થાનથી લઈ લગ્ન પર્યંત જેટલા ગ્રહો હોય તેટલી સ્ત્રિયો પ્રસૂતિગૃહની બહાર (બારણા બહાર) હોય છે.

જન્મપત્રિકા બનાવતાં તેનું કયું નામ આવે તથા શું ફળ થાય?

તિથિવારં ચ નક્ષત્રં નામાક્ષર સમન્વિતં
વેદેન હરતે ભાગં પત્રી નામ વિશેષકમ્
વ્યોમા દ્યોમા તથા મૂર્ધ્ના પદ્મા ચૈવ ચતુર્થકં
જન્મપત્રી યદિ નામ યો જાનાતિ સ પંડિતઃ
વ્યોમાયાં પિતુહાનિઃ સ્યાતદ્યોમા માતૃક્ષયંકરી
મૂર્ધ્ના આયુઃ કરી બાલે પદ્મા શ્રેયઃ પ્રદાયિની

આયુર્દા જાણવાની રીત—

પરમાયુઃ પ્રમાણેન ગણયેત ગતનાડિકા
નક્ષત્રસ્ય હરેદ્‌ભાગં નવત્યાસં વિનિર્દિશેત્

બીજી રીત—

જે વખતે (જે દિવસે) જન્મોત્રી કરાવવા આવે તે દિવસનું નક્ષત્ર જન્મ નક્ષત્રથી જેટલામું થતું હોય તેમાં જન્મ નક્ષત્રથી સૂર્ય નક્ષત્ર સુધીની સંખ્યાનો આંક ઉમેરી સરવાળાને ત્રણનો ભાગ આપવો. એક કે બે વધે તો આયુષ્ય લાંબું છે માટે જન્મપત્રિકા કરવી. અને શૂન્ય વધે તો બાળક અલ્પાયુ: છે, તેમ જાણવું અને જન્મપત્રિકા ન કરવી.

કેન્દ્રાર્કસંખ્યા ત્રિગુણં વિધાય રાહૂવાર સૂર્યાર્કિં વિહાય ચાંકં
એકીકૃતં તદ્ વીજનેન નૂનં આયુઃ પ્રમાણં કથિતં મુનીંદ્રૈઃ

પુરુષાકાર ચક્ર

રવિ રિખથી જનમ રિસી શીશે ત્રણ નૃપમાન
ત્રિ વદને મીઠો જીમે કંઠે પંચ પરધાન ૩૩૮
દુગ કંધે કંધો ધરૈ બે ભુજ હુવઇ ચોર
બે રિસી બે કર દાન દીએ પંચ રહયે ચકોર ૩૩૯
ઇગ નાભિ સંતોષ કરઇ ગુજ્જે એક પરિ જોઇ
જંઘા દુગ પર ખંડે ભમઇ ખટ પાયે આયુહીન ૩૪૦

સૂર્ય પુરુષાકાર ચક્ર

રવિનક્ષત્રથી જન્મનક્ષત્ર સુધી ગણવાં

સ્થાન	માથું	મુખ	ખભા	બાહુ	હાથ	હૃદય	નાભિ	ગુહ્ય	જંઘા	પગ
નક્ષત્ર સંખ્યા	૩	૩	૨	૨	૨	૫	૧	૧	૨	૬
ફળ	રાજ સન્માન	મિષ્ટાન્ન ભોજી	સુખ	ચોર	દાતાર	ચતુર	સંતોષી	ક્ષય	પરદેશ ભ્રમણ	અલ્પાયુ

રવિચક્રં પ્રવક્ષ્યામિ બાલાનાં તુ હિતાય વૈ
યસ્મિન્નૃક્ષે ભવેત્સૂર્યાસ્તદાદૌ ત્રીણિ મસ્તકે

શીર્ષે ત્રીણિ મુખે ત્રીણિ એકૈકં સ્કંધયોર્દ્વયોઃ
એકૈકં બાહુ યુગ્મે ચ એકૈકં કરયોર્દ્વયોઃ
હૃદયે પંચ ઋક્ષાણિ એકં નાભૌ પ્રદાપયેત
એકં ગુહ્ય પ્રદેશે ચ એકૈકં જાનુનિ દ્વયોઃ
પાદે ચ ષટ્ ઋક્ષાણિ પાદયોશ્ચ નિયોજયેત્
પાદે ચાલ્પાયુષી ચૈવ જંઘે ચ ભ્રમણું ભવેત્

પરદારા રતિર્ગુહ્યે અસંતુષ્ટસ્તુ નાભિજે
હૃદયે ઇશ્વિરં વિદ્યાત્ પાણિભ્યાં તસ્કરો ભવેત
સ્થાન ભ્રષ્ટો ભવેત્ બાહ્વોઃ કંધે દશકંધરો ભવેત
મુખે મિષ્ટાન્ન ભોજી ચ પટબંધં તુ મસ્તકે
શતવર્ષાણિ જીવેદેવ શિરે જાતુ ન સંશયઃ

સ્ત્રિયાકાર ચક્ર

રવિ રિસિથી જનમરિસિ ત્રય શિરે દુઃખકાર
મુખે સપ્ત મીઠાં વચન કુખ આઠે પતિ ધાર ૩૪૧

હ્રદયે નાભિ ત્રય ત્રય રિસિ સુખણી સુખ સંતાન
ત્રણ ગુજ્જે ગણિકા હુવે જનમ સમય એ જ્ઞાન ૩૪૨

સ્ત્રિયાકાર ચક્ર

સ્થાન	માથું	મુખ	સ્તન	હૃદય	નાભિ	ગુહ્ય
સંખ્યા	૩	૭	૮	૩	૩	૩
ફળ	દુઃખદાઈ	મીઠીવાણી	પતિવલ્લભ	સુખી	સંતતિલાભ	વેશ્યા

શનિ ચક્ર

શનિ વાસો નર અંગમાં ગિણીયે રિસી સમવીસ
થાવર (નામ) રિસી દગ મુહ ઠવિ પીછે ગણો સુ જગીસ ૩૪૩

ગુજ્જે દુઇ નયણાં દુઇ તિય સિર પંચ હીયેણ
વામે હાથે ચઉ રિસી તિન્નઇ વામ પયેણ ૩૪૪

તિણ હિયે દાહિણ પગઇ દાહિણ કર ચઉ ઠાય
શનિ (નામ) રિસી આવઇ જીહાં તેહનો ફલ સમઝાય ૩૪૫

મુખે વિરોધ ગુજ્જે અસુહ નયણ મિલાવે મિત્ત
સિર ભૂપતિ હીયડે સુખી વામ કરે ચલચિત્ત ૩૪૬

બિહું પાયે પરિભ્રમણ કરૈ કરદાહિણ બહુ વિત્ત
થાવર વાસો હીર કહે ઇમ લીયો જોઇ વિચિત્ત ૩૪૭

શનિ ચક્ર

સ્થાન	મુખ	ગુહ્ય	નેત્ર	માથું	હૃદય	વામ હસ્ત	વામ પગ	જમણો પગ	જમણો હાથ
સંખ્યા	૧	૨	૨	૩	૫	૪	૩	૩	૪
ફળ	વિરોધ	અશુભ	મિત્ર લાભ	ભૂપતિ	સુખ	ચલ ચિત્ત	ભ્રમણ	ભ્રમણ	બહુધન લાભ

રવિ પુરુષાકાર ચક્ર ઉપરથી આયુર્દા જાણવાની રીત

શિરે મુખે વરસાં સઉ ચુરાશી ખંધેણ
આંહી આણું જીવશે છ ઉણાં હત્થેણ
હીયે પચાસાં જીવશે નાભી જીવે ત્રીસ
જાણુણી શું દુઃખ હોયશે પગે પુરાં વીસ

અથવા બીજી રીત—

જન્મની તિથિને ૧૩ થી ગુણવી. વારને ૨૦ થી ગુણવા. નક્ષત્રને ૯ થી ગુણવા, યોગને ૧૧ થી ગુણવા અને કરણને ૭ થી ગુણી બધા ગુણાકારોનો સરવાળો કરવો અને તેને ૧૦૦ થી ભાગ આપવો. જેટલા શેષ વધે તેટલા વર્ષનું આયુઃ જાણવું.

ત્રીજી રીત—

તિથિને ૧૩ થી ગુણવા, વારને ૨૩ થી ગુણવા, નક્ષત્રને ૯ થી ગુણવા, યોગને ૧૧ થી ગુણવા અને તેમાં જન્મ નક્ષત્રની ઘડીયો યુક્ત કરવી. બધાને સરવાળો કરી તેને સોથી ભાગ આપવો. બાકી રહે તેટલાં વર્ષનું આયુર્દા સમજવું.

જન્મકુંડલીનાં ફળ

હીર કહે શશી બુધ ગુરૂ ભૃગુ તનુ ભુવન સુહાઇ
રવિ મંગળ શનિ રાહ તે નર કીર્તિ દુઃખદાઇ ૩૪૮

ધન ભુવને સવિ ક્રૂર ગ્રહ લક્ષ્મી હાનિ કરેઇ
સૌમ્ય ગ્રહ સવિ હીર કહે રિદ્ધિ સિદ્ધિ ફલ દેઇ ૩૪૯

સહજ ભુવને ક્રૂર સવિ ભાઇની આપે હાણ
હીર કહે ત્યાં સૌમ્યાં સવિ આવ્યા કરે કલ્યાંણ ૩૫૦

હીર કહે ચઉથે ભુવન ક્રૂર કષ્ટ માબાપ
જો ગ્રહ આવે સૌમ્ય સવિ સુખ હાતા સુવિશાલ ૩૫૧

પંચમે ભુવને હીર કહે શુભકારી સવિ સાૌમ્ય
ક્રૂરાં સંતતિ હાનિકર હોય કુપુત્ર જો ભૌમ ૩૫૨

ક્રૂરાં છઠ્ઠઇ સ્થાનકે વઇરીયાં કરઈ વિણાસ
સૌમ્યાં વ્યાધિ વધારહી હીર ચંદ્ર સૂત પાસ ૩૫૩

સપ્તમ ભુવને ક્રૂર સવિ સૌમ્યાં સવિ સુખકાર
સુર ગુરૂ શુક્રાં હીર કહે શશીવદની ઘરનાર ૩૫૪

અષ્ટમ સ્થાનકે અષ્ટ ગ્રહો આવ્યા કરે અંદોહ
હીર કહે વલી શશી બુધને સૂત વધારે મોહ ૩૫૫

હીર કહઇ ધરમ ભુવને પાપી પાપ કરંત
ધરમ કરમ તિહાં સૌમ્યાં સવિ શશી ગુરૂ ભૃગુ બુધ દંતી ૩૫૬

કર્મ ભુવન તો હીર કહે ક્રૂર કરે દુર ભણી
સૌમ્ય સૌભાગી સુખ દીએ પામી ધરમ પસાઇ ૩૫૭
આય ભુવન ઇગ્યારમેં નવગ્રહ વસ્યા જે હીર
રિદ્ધિ વૃદ્ધિ આવ્યા કરે સુખ સંપજે શરીર ૩૫૮
હીર કહે સવિ વ્યય ભુવને નવગ્રહં માંહે કોઇ
આવઇ તો ધર હાની દીએ કાણું કુલક્ષણા હોઇ ૩૫૯

સ્તનપાન

પુષ્ય પુનર્વસુ મૂલ મધા ઉત્તરાત્રય વિશાહ
રવિ ગુરૂ શશી બુધ શુક્રસું સ્તનપાન ગજગ્રાહ ૩૬૦

સ્તનપાન ઉપરનાં નક્ષત્રોમાં કરાવ્યા બાદ જન્મ પછી બારમા દિવસે બાળકને સૂર્યનું દર્શન કરાવવું જોઇએ. કેટલાકના મતમાં સૂર્ય દર્શન ચોથા મહીનામાં કરાવવાનું છે. સૂર્ય દર્શનને નિષ્ક્રમણ કહે છે અને તે ચોથામાં કરવાનો ઘણાનો મત છે.

સ્યાદ્વાદશેઽહિ શુભદે રવિદર્શનં ચ સૌમ્યગ્રહાર્કે દિવસે ન
ચ બાલકાનામ્
સૂર્યસ્ય દર્શનમિદં પ્રથમં શિશૂનાં માસે ચતુર્થપ્રમિતે
ગમનોક્તધિષ્ણ્યૈઃ

પાલકારોહણ—પોઢીયું બાંધવાનું

રેવતી ઉત્તરા મૂલ કર મૃગશિર પુષ્ય રિસીય
શુભ વારે સુત પારણે પોઢે સદા સુખીય ૩૬૧

નામ પાડવાનું મુહૂર્ત

શ્રવણ ત્રય રેવસ્સણિ ઉત્તર તિય કત્તિય (કરતિય)
રોહિણી દુમ પુનર્વસુ દુગાં અનુરાહાં રિસી લીય ૩૬૨
હીર કહઈ સુરગુરૂ ભૃગુ શશી બલ સુધો લેઇ
નંદા પૂરણા જયા તિથિ બાલક નામ ઠવેઇ ૩૬૩

ઉત્તર તિય સવણાંઈ તિય હાથાંતિય અનુરાહ
રેવય દુમ પુણવસુ દુગાં રોહિણી દોઇ રિખાંહ ૩૬૪
શશી બુધ ગુરૂ ભૃગુ હીર કહે પાંચમે છઠ્ઠઇ માસ
પ્રથમ અંન તો તે દિને દઈને પુરો આશ ૩૬૫

કર્ણ વેધ

ઉત્તરાત્રય મૃગ શ્રવણ દોય રેવસ્સણી અનુરાહ
હસ્ત દ્દય પુનરવસુ દુગાં એ રિસી હીર કહાઈ ૩૬૬
વાર શનિશ્ચર પરિહરો અવર વાર સવિ લેઇ
બાલક કાન વિંધાવીંઇ હાથ મીઠાઇ દેઇ ૩૬૭

જન્મ પછી બારમા દિવસે મુહૂર્ત જોયા વગર પણ બાળકને પારણામાં સુવારાય છે. તેમજ તે દિવસે નામ પાડવામાં આવે છે. રીવાજ એવો છે કે બાળકનું નામ પાડી પછી તેને નવા ઘોડીયામાં સુવારે છે. અને આ નામને જન્મનું નામ અથવા ઘોડીયાનું નામ કહે છે.

છોકરીનો જન્મ હોય તો ૧૩ મે દિવસે પારણું બાંધવું. જો આમ ન બન્યું હોય તો ૧૬, ૧૮, ૨૨ કે ૩૨ મા દિવસે પારણું બાંધવું. અને તેમાં મુહૂર્તમાં બતાવેલા નક્ષત્રો લેવાં. અમાસ, ગ્રહણ અને શ્રાદ્ધાદિની તિથિઓનો ત્યાગ કરવો.

પૌષ્ણાશ્વિ ધાતૃ કરવાસવ વારુણેષુ
ચિત્રાનિલાદિતિ બૃહસ્પતિદૈવતેષુ
વારેષુ સૌમ્ય શશિસૂર્યસુરેજ્યશુક્રે
ત્વાંદોલનં નિગદિતં ખલુ બાલકાનામ્

અર્થાત્–રેવતી, અશ્વિની, રોહિણી, હસ્ત, મૂલ, શતભિષા, ચિત્રા, સ્વાતિ, પુનર્વસુ અને મૃગશીર્ષ એ નક્ષત્રોમાં તેમજ બુધ, સોમ, રવિ, ગુરુ અને શુક્ર એ વારમાં બાળકને પારણામાં સુવાડવું.

કેટલાકના મતમાં એમ છે કે–ભદ્રા તિથિ ૨–૭–૧૨, જયા તિથિ ૩–૮–૧૩, સોમ બુધ, શુક્ર તથા ગુરુવારે, શ્રવણુ, ધનિષ્ઠા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, રેવતી, અશ્વિની, સ્વાતિ, હસ્ત, અને ચિત્રા એ નક્ષત્રોમાં જન્મથી બારમે દિવસે પારણામાં બાળકને સુવાડવું.

ઘોડીયા ચક્ર—

સૂર્યનક્ષત્રથી દિનનક્ષત્ર સુધો ગણવું. ૧ થી ૫ પૂર્વમાં, ૬ થી ૧૦ દક્ષિણે, ૧૧ થી ૧૫ પશ્ચિમમાં, ૧૬ થી ૨૦ ઉત્તરમાં અને ૨૧ થી ૨૭ ને વચ્ચે મૂકવાં. જેમકે—

પૂર્વનું ફળ શ્રેષ્ઠ અને બાળક નિરોગી રહે તેવું છે. દક્ષિણે બાળક રોગી રહે માટે નેષ્ટ, પશ્ચિમે બાળક દીર્ઘાયુઃ થાય માટે શ્રેષ્ઠ અને ઉત્તરમાં બાળક સુકાતું જાય માટે નેષ્ટ છે. વચ્ચેનાં ૭ નક્ષત્ર સર્વશ્રેષ્ઠ છે.

પ્રથમ દાંત ઉગે તેનું ફળ

માતા પિતા મંગળ કરઇ બાલક જન્મઈ બાર
પણ તે સ્યું દંત વિચાર છે તે સૂણજો નરનાર ૩૬૮
જો જાયઈ શિશુ દંત સમ તવ કુલ છેદ કરંતિ
બીજૈ માસે કષ્ટ નીજ ત્રીજે પિતા મરંતિ ૩૬૯
ચોથે બડ બંધવ કષ્ટ પંચમે ઘર સુખવાસ
છઠ્ઠે દ્રવ્ય નસાવહી સત્તમે સહુ વિણાસ ૩૭૦
અષ્ટમે સુખદાતા સવે જાણો ગુરૂ મુખ ભેદ
હીર કહે ઇમ દાંતરો ઇમ બોલીયો વેદ ૩૭૧

જે બાળક દાંત સહિત જન્મે તે તરતજ મરી જાય. અને કદાપિ જીવે તો રાજા થાય.

દાંત ઉગવાનું માસ પરત્વે ફળ—

પ્રથમે માસે સંજાતો દંતો હંતિ કુલં તતઃ

દ્વિતીયે જાતદંતસ્તુ સ્વયં તાતં ચ હંતિ વા
તૃતીયે ચ પુનર્માસે પિતરં વા પિતામહં
તુર્યે માસે ચ દંતોડ્યં જાતો ભ્રાતૃવિનાશકઃ
હસ્ત્યશ્વકરભાન્વૃષાન્પંચમે પુનરાનયેત્
માસે કરોતિ ષષ્ઠે તુ સંતાપં કલહં કુલે
નાશયેત્ સપ્તમે માસે ધનધાન્યગવાદિકમ્

દાંત ઉપર નીચે ઉગે તેનું ફળ—

પ્રથમ દંતનિર્મુક્તિરૂર્ધ્વં બાલસ્ય ચેદ્ ભવેત્
ક્લેશાય માતુલસ્યેહ તથા પ્રોક્તા મહર્ષિભિઃ
તૈર્વા સહ યસ્ય સ્યાત્ જનનં બાલકસ્ય ચ
માતરં પિતરં ચાહેદાત્માનં વાપિ માતુલાન્
તત્ર શાંતિં પ્રકુર્વીત નાન્યથા સુખ માપ્નુયાત્

—રુદ્રયામલે

માસ પરત્વે સ્પષ્ટિકરણ—

પહેલા માસમાં દાંત ઉગે તો બાલક પોતે મૃત્યુ પામે. બીજામાં ઉગે તો ભાઈનું મૃત્યુ થાય. ત્રીજામાં બ્હેન, ચોથામાં માતા અને પાંચમામાં ઉગે તો મોટાભાઈનું મૃત્યુ થાય. છઠ્ઠામાં ઉગે તો મંત્રજીવી થાય. સાતમાંથી લઈ બારમા માસ સુધીમાં દાંત ઉગે તો બાળક તેમજ તેનાં માતાપિતા વગેરે સુખી થાય.

મૂંડન

મુંડણ કર રેવતી અસ્સની મૃગ કર શ્રવણ ધનિષ્ઠ
પુષ્ય પુનર્વસુ શતભિષાં ચિત્તા સાતી જ્યેષ્ઠ ૩૯૨
પડિવા બીય તીય પંચમી સત્તમી દશમી ઇગ્યાર
બારસ તેરશ પૂરણીમા હીર કહે શુભવાર ૩૭૩

મુહૂર્ત ગણપતિમાં ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર લીધું છે. બાળકને પ્રથગ વાળ ઉતારતાં ઉત્તરાયનનો સૂર્ય, શુકલ પક્ષ અને સોમ, બુધ, ગુરુ તથા શુક્ર એ પૈકીનો એક વાર લેવો. મેષ, કર્ક,

સિંહ, તુલા, વૃશ્ચિક તથા મીન એ ૭ લગ્ન લેવાં, છઠ, આઠમ, રિક્તા ને અમાસ એ તિથિઓ વર્જિત કરવી ને બીજા અવજોગ તજવા.

પુનર્વસુદ્વયે જ્યેષ્ઠા મૃગે ચ શ્રવણદ્વયે
હસ્ત ત્રયે ચ રેવત્યાં શુદ્ધપક્ષોત્તરાયણે
લગ્ને ગોસ્ત્રીધનુકુંભમકરે મન્મથે તથા
સૌમ્યવારે શુભેયોગે ચૂડાકર્મ સ્મૃતં બુધૈઃ
ચૂડાકર્મણિ હેયાસ્તુ જન્મમાસશ્ચ જન્મભં
રિક્તા ષષ્ઠી ચ પર્વાણિ પ્રતિપચ્ચ તિથિસ્વપિ
શુક્રભાર્ગવયોરસ્તે બાલવાર્ધકયોરપિ
કેતુશ્ચેઽપિ નૈવ સ્યાન્માર્ગે જ્યેષ્ઠે તથા ક્ષુરમ્.
મુહૂર્ત્ત ગણપતિ-પૃ. ૭૨ શ્લોક-૪૧-૪૭

મુંડને=ક્ષૌરે નિષેધ નક્ષત્રો.

ભાવાર્થ—૧ વર્ષમાં. મઘા નક્ષત્રમાં. ૫ વખત કરાવે તો મૃત્યુ થાય.

૧	„	કૃતિકા	„	૬	„	„
૧	„	અનુરાધા	„	૩	„	„
૧	„	રોહિણી	„	૮	„	„
૧	„	ઉ. ફા.	„	૪	„	„
૧	„	મૂલ	„	૧	„	„
૧	„ ૩	ઉત્તરા	„	૮	„	„

૨-૪-૬-૮-બ્રહ્મા સમાન હોય તો પણ ન જીવે.

અપવાદ—શ્લોક-૪૮ બ્રાહ્મણ કે રાજાની આજ્ઞાથી કરાવે તો દોષ નહિં
અગ્નિહોત્રી-કેદમાંથી છુટીને-મૃતક સૂતક માટે-દીક્ષામાં „
કાર્યે નિષેધ ભોજન કર્યા પછી-તૈલાદિ લગાવ્યા પછી-
(ઉવટનલગાનેબાદ)

વ્રતના દિવસે યાત્રા=પ્રયાણ દિને યુદ્ધ સમયે સંધ્યાદિ કર્મ કર્યા પછી-રાત્રિના સમયે એ વખતની સંધિમાં-

પુનઃ તિથિયો નિષેધ ૧-૪-૬-૯-૮-૧૪-ને અમાસે અને પર્વણી તિથિયોમાં ક્ષૌરનિષેધ-તથા પાછલ કરાવેલી હજામતથી નવમે દિવસે-શ્લો. ૫૧-૫૨

અને થોડી અવસ્થાનું બાલક-સ્નાતક-રાજા યોગીંદ્ર-ગર્ભિણીનાપતિ. અથવા જેના માતા પિતા જીવતા હોય એમણે સંપૂર્ણ શિર મુંડન કરાવવું નહિ.

હજામત વખતે બોલવાનાં કલ્યાણકારી વાકયો શ્લો. ૫૩-પૃ. ૭૩-

केशव मानर्तपुरं पाटलिपुत्रं पुरीमहिच्छत्राम् ॥
दिति मदिर्ति च स्मरतां क्षौरं विधौ भवति कल्याणम् ॥

પુનઃ પૃષ્ઠ-૫૨ મુંડન મુહૂર્તની સમજણ.

વારે નિષેધ-	રવિવારે હજામત કરાવવાથી	૧	માસનું સુખ ઘટે છે.		
	શનિવારે	,,	૭	,,	
	મંગલ	,,	૮	,,	
શ્રેષ્ઠ વાર-	બુધવારે	,,	૫	,,	વધે છે.
	સોમવારે	,,	૭	,,	,,
	શુક્રવારે	,,	૧૧	,,	,,
	ગુરૂવારે	,,	૧૦	,,	,,

વિદ્યારંભ

વિદ્યા પૂખ પૂભાસ્સણિ કર મૂલાં પૂ૦વાહ
ચિત્રા વિશાખા સરવણાં આદ્રા અસલેશાંહ ૩૭૪
પુષ્ય પુનર્વસુ સાઇયાં શતભિષાં પડિવા બીજ
દશામી ઇગ્યારસ તેરસી સાતમી પાંચમી તીજ ૩૭૫
બુધ ગુરૂ ઉત્તમ હીર કહે મધ્યમ ભગુ શશી સૂર
થાવર મંગલ વાર બે વરજી વજાવો તૂર ૩૭૬

અથ તિથિ વાર નક્ષત્રે પ્રથમ વિદ્યા ભણવાનું મુહૂર્ત.—

નક્ષત્રો-મૃગશીર્ષ, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, અશ્લેષા, પૂર્વાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, વિશાખા, મૂલ, પૂર્વાષાઢા, શ્રવણ, શતભિષા અને પૂર્વાભાદ્રપદ.

તિથિ-૧-૨-૩-૫-૭-૧૦-૧૧ અને ૧૩

વાર-બુધ તથા ગુરૂ ઉત્તમ, શુક્ર, રવિવાર અને સોમવાર મધ્યમ તથા શનિવાર અને મંગલવાર તજી દેવા.

પાઠાંતરે-વિદ્યા ભણાવવાનું મુહૂર્ત-

અશ્વનિ મૂલ પૂર્વા ત્રણ મૃગ પંચકં સ્વાતિ ચિત્તાસુ શ્રવણત્રયં ।

વિદ્યારંભે ગુરૂ શ્રેષ્ટો મધ્યમં ભૃગુ ભાસ્કરં ।

મરણં મંદ ભોમાખ્યં અવિદ્યા બુધ સોમયોઃ ॥

વળી-બુધે સમાસ્ત્રં ગુરૂ વેદ વિદ્યા દેવાગ્ન્ય શુક્ર રવિરાધ્ય પદં દદાતિ॥ સોમે અવિદ્યા મરણં ચ ભોમે, શનિશ્ચરે રોગ કલહં કરોતિ

અથ વિદ્યા મુહૂર્તે શુભાશુભ તિથિવાર—

અષ્ટમી ગુરૂહંતા ચ શિષ્યહંતા ચતુર્દશી ॥

દ્વાદશી ઉભયોહંતા પ્રતિપદ પાઠ નાશિની ॥૧॥

પૂર્ણિમા ચ અમાવાસ્યા અષ્ટમી ચ ચતુર્દશી ।

સપ્તમી ચ ત્રયોદશ્યાં વિદ્યારંભે ગલગૃહં ॥૨॥

વિદ્યારંભે ગુરૂ શ્રેષ્ટો મધ્યમો ભૃગુ ભાસ્કરો ।

મરણં મંદ ભોમાનાં અવિદ્યા બુધ સોમયોઃ ॥૩॥

હીર કહે ગલગ્રહ માંહે ક્ષૌર ગમણ વિવાહ
વાણિજ વિદ્યા દીક્ષા વ્રતે વરજે સર્વ સુખી થાય ૩૭૭

દીક્ષા

અનુરાહા ત્તિય ઉત્તરાં શતભિષ શ્રવણાંદ સ્વાતિ
પૂ-ભદ પુષ્ય પુનર્વસુ મૃગ કર મૂલ વિખ્યાતિ ૩૭૮
રેવય રોહિણી અશ્વિની હીર કહે શુભવાર
મલ ટાળી શશીબલ ગ્રહી દીક્ષા લીયે નરનાર ૩૭૯

અથ ગલગ્રહ તિથિની ઘડીઓ કયા પહોરે તજવી.

તિથિ	પહોર	પ્રથમની ઘડીઓ તજવી.		
૪	૧	,,	૨	,,
૭	૧	,,	૨	,,
૮	૧	,,	૨	,,
૯	૧	,,	૨	,,

સુદી ૧૩	૨	વચલી	૧	”
૧૪	૨	”	૧	”
૧૫	૨	”	૧	”
વદી ૧	૨	”	૧	”

અથ ગલગ્રહ માસે, પક્ષે, તિથિ, રાત્રિ, દિવસે, પ્રહરે નિષેધ—

મધુ[1] માધવ[2] યો શુકલા તૃતીયા ચર સંક્રમઃ ।
જ્યેષ્ઠે શુકલે દ્વિતીયા ચ [3]રાધે કૃષ્ણ દ્વિતીયકા ॥૧॥
માઘ શુકલે દ્વાદશી ચ દ્વિતીયોભય પક્ષજાઃ ॥
ફાલ્ગુણે દ્વિતીયા કૃષ્ણા પર્વાગ્રાદિ તિથિ ત્યજેત્ ॥૨॥
ત્રયોદશ્યાદિ ચત્વારિ સપ્તમ્યાદિ દિનત્રયં ।
ચતુર્થીં સર્વમાસેષુ મૌજીબંધે ગલગ્રહઃ ॥૩॥
ત્રયોદશી મધ્યરાત્રૌ યામ યામાર્ધં સપ્તમી ।
ચતુર્થીં યામમેકં સ્યાત્ પ્રદોષે રજનિ મુખે ॥૪॥
ચૈત્રે ચ મેષાર્કે ગતોપિ નેષ્ઠો વ્રત ક્રિયારંભણ માધવે સ્યાત ।
ચૈત્રે ચ મીનાર્કે ગતોપિ શ્રેષ્ઠો નાપ્તા યદા ગોચર વર્ગ શુદ્ધિઃ ॥૫॥

અથ ગલગ્રહ માસ–પક્ષ–તિથિ–રાત્રિ–દિવસ પહોરે જનોઈ મુહૂર્તે નિષેધ—

ચૈત્ર સુદી ૩, વૈશાખ સુદી ૩, વૈશાખ સુદી ૬, જેઠ સુદી ૨, અને ત્રીજ, આષાઢ વદી ૨, મહા સુદી અને વદી ૧૨, ફાગણ વદ ૨ અને બધા મહિનાઓની ચોથ વર્જિત હોવાથી જનોઈના મુહૂર્તમાં લેવી નહિ. વળી એક પાઠ આ પ્રમાણે પણ મલી આવ્યો છે:—

ત્રયોદશ્યાદિ ચત્વારિ કૃષ્ણ પક્ષે ચ યા તિથિ ।
વર્જયેત્ શુભકાર્યેષુ ગર્ગશૌનક ભાષિતં ॥૧॥

અથ ગલગ્રહ તિથિઓમાં પહોરની ઘડીઓ વર્જિત—

૪ ચોથ	૧ પહોરની	પહેલી	૨ ઘડી તજવી
૭ સાતમ	૧ પહોરની	”	૨ ઘડી ”
૮ આઠમ	૧ ”	”	૨ ઘડી ”
૯ નોમ	૧ ”	”	૨ ઘડી ”

---

૧ ચૈત્ર, ૨ વૈશાખ, ૩ આષાઢ.

૧૩ તેરશ, ૧૪ ચૌદશ, ૧૫ પૂનમ તથા અમાસ અને ૧ પડવો આ તિથિઓના બીજા પહોરની વચલી એક ઘડી તજવી. બીજા પહોરની વચલી એક ઘડી એટલે બીજા અડધા પહોરમાં ૧ ઘડી નિષેધ. અર્થાત્ દોઢ પહોર વીતી ગયા બાદ ૧ ઘડી નિષેધ. અર્થાત્ દોઢ પહોર વીતી ગયા બાદ ૧ ઘડી નિષેધ અથવા તો બીજા પહોરની ૩ા ઘડી બાકી રહે એટલે ૭ાા ઘડીનો ૧ પહોર થાય છે.

ચૈત્ર માસના અજવાળીયા પખવાડીયામાં સૂર્ય મેષનો હોય તો પણ જનોઇ વગેરે વ્રતાદિ ક્રિયાઓના આરંભમાં ને લગ્નમાં નેષ્ઠ છે, અને ચૈત્ર માસનું અંધારીયું પખવાડીયું વ્રતાદિક ક્રિયાઓમાં ને લગ્નમાં મેષાર્ક હોય તો મધ્યમ છે. પરંતુ જનોઇમાં, ચૈત્ર માસના અજવાળીયા પખવાડીયામાં સૂર્ય મીન રાશિમાં હોય તો અતિ ઉત્તમ છે. અંધારીયું સાધારણ છે. માટે અજવાળીયામાં જનોઇ વખતે ગુરૂ, શુક્રનો અસ્ત હોય કે ગુરૂ ૪-૮ અને ૧૨ મો હોય કે ચંદ્રમા ખરાબ હોય તો પણ દોષ લાગતો નથી.

વળી ઠાણુંગસૂત્રમાં-મૃગશિર, આર્દ્રા, પુષ્ય, પૂર્વાફાલ્ગુની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદ, મૂલ, અશ્લેષા, હસ્ત અને ચિત્રા આ ૧૦ નક્ષત્રો જ્ઞાનવૃદ્ધિકારક કહેલાં છે.

અથ વાર નક્ષત્રે વિદ્યા ભણવાનું મુહૂર્ત્ત-

વિદ્યારંભે ગુરૂ શ્રેષ્ઠ બુધવારોથ ભાર્ગવે ।
મધ્યમો રવિ ચંદ્રૌ ચ શનિ ભૌમં વિવર્જયેત્ ॥ ૧ ॥
વિદ્યારંભે ભવેત્સિદ્ધિ શ્રવણે મૃગપંચકે ।
મૂલે હસ્તે ત્રયેશ્વિન્યાં પૂર્વા ચ ત્રિતયેષ્વપિ ॥૨॥
ત્રયોદશ્યાદિ ચત્વારિ સપ્તમ્યાદિ દિનત્રયં ।
ચતુર્થૈકાકિની પ્રોક્તા અષ્ટાવેતે ગલગ્રહાઃ ॥૩॥

વિદ્યાના આરંભમાં ટાલવાનાં તિથિવારાદિ—

પૌર્ણિમાસ્યમમાવાસ્યાં, અષ્ટમ્યાં ચ ચતુર્દશી ।
સપ્તમ્યાં ચ ત્રયોદશ્યાં, વિદ્યારંભે ગલગ્રહઃ ॥ ૧ ॥

આયુઃ૧ જાડયં૨ મૃત્યુ૩ લક્ષ્મી૪, બુદ્ધિ૫ સિદ્ધિં૬ ચ પંચતાં૭
વિદ્યારંભેત્ર વારાણાં, ક્રમેણ ફલમાદિશેત્ ॥૨॥

વળી પાઠાંતરે-અશ્વનિ મૂલ પૂરવા ત્રય મૃગપંચકે ।
હસ્ત શતભિષા સ્વાતિ ચિત્તાસુ શ્રવણત્રયં ॥૧॥
વિદ્યારંભે ગુરૂ શ્રેષ્ઠો મધ્યમં ભૃગુ ભાસ્કરં ।
મરણં મદં ભોમાખ્યં અવિદ્યા બુધ સોમયોઃ ॥૨॥

લોચ

રવિ શનિ મંગળવાર એ મુંડન લોચન કર્મ
અવરે વારે કીજતે લોચ ન થાએ ધર્મ ૩૮૦
મૂલ ઉત્તરા મૃગ રોહિણી ભરણી કિત્તિ વિશાહ
અનુરાધા રિસિ હીર કહે મુંડણ લોચાં દાય ૩૮૧

ક્ષોર તથા લોચ કર્મ મુહૂર્ત્તે નિષેધ નક્ષત્રો જોઇસસારે-

રોહિણિ માહા વિસાહા, તિ ઉત્તરા ભરણિ કિત્તિયાય અણુરાહા ।
ઇય મુંડણ લોયકએ ઇંદો વિ ન જીવએ વરિખ્ખં ॥૧॥

ભાવાર્થ—રોહિણી, મઘા, વિશાખા, ત્રણે ઉત્તરા, ભરણી, કૃત્તિકા અને અનુરાધા આ નક્ષત્રોમાં મુંડન અથવા લોચ કર્મ કરાવે તો ઇંદ્ર પણ જીવતો રહે નહિ.

નવમીય ચઉત્થી ચઉદિસિ, અઠ્ઠમિ છઠ્ઠી અમાવસી તિહિયા ।
વારા સનિ રવિ મંગલ, મુંડણ લોયં ન કારેઈ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—નોમ, ચોથ, ચઉદશ, આઠમ, છઠ અને અમાસના દિવસે તથા શનિ, રવિ અને મંગળવારે મુંડન એટલે લોચ કરાવવો નહિ.

જૈન સાધુઓને લોચમાં નિષેધ નક્ષત્રો—

કૃતિકાસુ વિશાખાસુ મઘાસુ ભરણીષુ ચ ।
એભિશ્ચતુર્ભિઃ નક્ષત્રૈ ર્લોચકર્મં ન કારયેત્ ॥

અર્થાત્—કૃત્તિકા, વિશાખા, મઘા અને ભરણી આ ચાર નક્ષત્રોમાં જૈન સાધુઓએ વાળનો લોચ ન કરવો.

જૈન સાધુઓને લોચ કરવામાં શ્રેષ્ઠ નક્ષત્રો—

પુનર્વસુ તથા પુષ્ય ધનિષ્ઠા શ્રવણે સદા ।
એભિશ્ચતુર્ભિર્ધિષ્ણ્યૈશ્ચ લોચકર્મ તુ કારયેત્ ॥ ૩ ॥

અર્થાત્—પુનર્વસુ, પુષ્ય, ધનિષ્ઠા અને શ્રવણ આ ચાર નક્ષત્રોમાં વાળનો લોચ કરવો ઉત્તમ છે.

જૈન સમાજને માટે પ્રસંગોપાત વ્રતાદિ લેવાનાં મુહૂર્તો—

—જ્યોતિષસારે પૃ. ૫૮

હત્થુત્તર સવણ તિગં, રેવઇ રોહિણિ પુણવ્વસુણ દુગં ।
અણુરાહા સમ લહિયા, સોલસ આલોયણા રિક્ખા ॥૧॥
આલોયણા તિહિ નંદા, ભદ્દા જયાય પુણ્ણાય ।
રવિ સસિ બુધ ગુરૂ સુક્કા, વારા કરણાણ વિટ્ઠિ વિણા ॥૨॥

ભાવાર્થ—હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, ઉત્તરા ફાલ્ગુનિ, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરા ભાદ્રપદા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, રેવતિ, અશ્વિની, રોહિણી, મૃગશીર્ષ, પુનર્વસુ, પુષ્ય અને અનુરાધા એ સોલ નક્ષત્રો. નંદા, ભદ્રા, જયા અને પૂર્ણા એ તિથિઓ. રવિ. સોમ, બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર એ વારો. વિષ્ટિ (ભદ્રા) કરણને છોડીને બાકીના છ (ચર) કરણો. આ બધા યોગો સમકિત ઉચરવામાં, ગુરૂ પાસે આલોચના (પ્રાયશ્ચિત) લેવામાં, યોગ સાધનામાં તથા તપશ્ચર્યા વગેરે કાર્યો કરવામાં શુભ ફલને આપનારા છે.

આરંભસિદ્ધિ ગ્રંથના ત્રીજા વિમર્શના ૩૧ મા શ્લોકમાં પણ કહ્યું છેઃ—

નિયમાલોચના યોગે તપો નંદ્યાદિ કારયેત્ ।
મુક્ત્વા તિક્ષ્ણોગ્ર મિશ્રાણિ વારોચાર શનૈશ્ચરૌ ॥

અર્થાત્—તીક્ષ્ણ, ઉગ્ર અને મિશ્ર સંજ્ઞાવાળા નક્ષત્રો અને મંગલ તથા શનિવારને છોડીને બાકીના નક્ષત્રો તથા વારોએ, વ્રત, નિયમ, આલોચણ, યોગ, તપસ્યા વગેરે અને જ્ઞાન મંડાવવા વગેરે કાર્યો કરવાં.

જનોઈ

જેઠ અસાઢાં ફાગુણાં માહ ચૈત્ર વૈશાહ
વિપ્રાં દીજૈ જનોઇયાં વરસાં આઠાં માંહ ૩૯૨

અગ્યાર વરષે ક્ષત્રીને વૈશ્યને વરસાં બાર
લગન મિથુન કન્યા ધનાં [1]મીનાં જયજયકાર ૩૮૩

શ્રવણુ ધનિષ્ઠા સ્વાતિ કર ચિત્રા પુનર્વસુ લેઇ
મૃગ રેવયસ્સણિ બુધ ગુરૂ ગુ રવિ હીર કહેઇ ૩૮૪

અષ્ટમે ષષ્ટમે વર્ષે વ્રત બંધ દ્વિજોત્તમઃ
નૃપચૈકાદશે વર્ષે વૈશ્યોથ દ્વાદશોત્તમાઃ ॥૧॥
અશ્વિન્યો[2] મૃગ પુષ્યે ચ રેવત્યાં ચ કરત્રયં ।
શ્રવણે ચ ધનિષ્ટાયાં શાખાધિપ બલો તથા ॥૨॥
અષ્ટ વર્ષાભ્યાં યદિ શુભો ન જાયતે ।
તદાપિ નપનં કાર્યં ચૈત્રે મીન ગતે રવૌ ॥
જન્મરૂક્ષ તિથિ માસેષુ ન કુર્યાત્ મંગલં ક્વચિત્ ॥
આદ્યાગત પ્રસૂતં ચ જ્યેષ્ઠ માસેન મંગલં ॥

જનોઈમાં ચૈત્ર મહિનાના અજવાળીયા પક્ષમાં મીનનો સૂર્ય હોય તો, ગુરૂ અથવા ચંદ્ર નેષ્ટ હોય તો પણ દોષ ન લાગે. બાળકની રાશીથી ૫–૯–૧૧–૨–૭ ગુરૂ શ્રેષ્ટ છે ૬–૩–૧–૧૦ પૂજવાથી શ્રેષ્ટ છે. ૪–૮–૧૨ નેષ્ટ જ છે.

પાઠાંતર-હસ્ત, અશ્વનિ, પુષ્ય, અશ્લેષા, આદ્રા, મૂલ, પૂર્વા૩, પુનર્વસુ, રેવતિ, શ્રવણુ, ધનિષ્ટા, શતભિષા, સ્વાતિ, મૃગશીર, અનુરાધા અને ચિત્રા આ અઢાર નક્ષત્રો લેવાં.

વળી પાઠાંતરે–રોહિણીને ઉત્તરા ૩ પણ લેવાય છે. રવિ, સોમ, બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર આ પાંચ વાર લેવા. બીજ, ત્રીજ, દશમ, અગિયારસ, બારસ અને પાંચમ આ છ તિથિઓ લેવી માહ, ફાગણ, ચૈત્ર, વૈશાખને જેઠ આ પાંચ માસ લેવા. વદિ પાંચમ સુધી અજવાળીયું પખવાડીયું ગણવું. કેટલાક આચાર્યોના મતે જેઠ માસ ન લેવો

અથ ધર્મશાસ્ત્ર ભણુવાના પ્રારંભ માટે મુહૂર્ત્ત—

હસ્તાદિ પંચકે પુષ્યે રેવતિ દ્વિતયે મૃગે
શ્રવત્રયે શુભારંભો ધર્મશાસ્ત્ર પુરાણયોઃ ।

---

૧ તુલાં. ૨ આદિત્ય.

અર્થાત્—હસ્તથી પાંચ, પુષ્ય, રેવતિ, અશ્વિનિ, મૃગશીર અને શ્રવણથી ૩ સર્વ મળીને આ ૧૨ નક્ષત્રોમાં પ્રથમ ધર્મશાસ્ત્ર ભણવાનો આરંભ કરવો.

૪ ૪ ૪ ૪ ૪ ૪ ૩
વેદડબ્ધિ વેદ શ્રુતિ વેદ વેદ ફલં ગુરોર્ભાદ્દિન મેવ ગણ્યં ।
અર્થંચ લાભંચ તથા ચ સિદ્ધિર્લાભો મૃતી રાજભયંચ મોક્ષઃ
કથારંભ પ્રકુર્વીત પ્રોક્તં પૂર્વં મહર્ષિભિઃ ॥

અર્થાત્—બૃહસ્પતિ જે નક્ષત્ર ભોગવતો હોય ત્યાંથી મુહૂર્ત્ત દિવસ સુધી ગણવાં. પહેલાં ૧ થી ૪ અર્થલાભ, બીજાં ૫ થી ૮ લાભ, ૯ થી ૧૨ કાર્યસિદ્ધિ, ૧૩ થી ૧૬ લાભ, ૧૭ થી ૨૦ મૃત્યુ, ૨૧ થી ૨૪ રાજભય અને ૨૫ થી ૨૭ મોક્ષ. એમ ફલ જાણવું. તેમાં ‘હસ્તાદિ પંચક” આ નક્ષત્રો મુહૂર્ત્તમાં લેવાં.

વિવાહે ભકૂટ

યોનિ યુંજા ગણ વરણ રાશિ મેલ ગ્રહમિત્ત
નાડી વેધ [1]ષડાષ્ટક વરગપ્રીત સું પવિત્ત ૩૮૫

રાશિ મેલાપક

મિથુન ધન કન્યા તુલાં માનવ રાશિ એહ
અસ્ત્રી સિંહ રાશિ તણી સગપણ દાખે છેહ ૩૮૬
મકર કુંભ મીન જલચરાં રાશિ જે હુઈ નાર
તે વર માનવ રાશિયાં હથ લેવે સંહાર ૩૮૭

નવપંચક

મકર વરખ વૃશ્ચિક કરક ધન સિહાં તુલ કુંભ
કર્ક મીન છાગ મિથુનાં પ્રીત મકરે પ્રારંભ ૩૮૮

પ્રીતિ ષડષ્ટક

મેષાં અલિ મિથુનાં મકર તુલ વૃષભ ઘટ કન્ન
સિંહ મીન ધન કરકસું પ્રીતિ ષડાષ્ટક ભન્ન ૩૮૯

---
૧ ખડષ્ટમા

વૈરષડાષ્ટક

મીનાં તુલાં મકરાં હરિ વૃષ ધન કન્યા મેષ
અલિ મિહુણાં કરકાં ઘટાં એ ષટ્ અષ્ટમ કલેશ ૩૯૦

વૈશ્ય ભકૂટ

સિંહ વૃશ્ચિક મૈત્રી પણો કન્યા મિથુન ધન મીન
મકર તુલ સંતોષ હોઈ કુંભ વસહ બહુ પ્રીત ૩૯૧

વૈર ભકૂટ

વૃશ્ચિક રાશિ કન્યકા સિંહ રાશિ વર ટાલી
વશ્યાવશ્ય જે ઇણ વિધિ હીર કહે લ્યો નિહાલિ ૩૯૨
રિપુ ષડ અષ્ટમ મરણ ભય કલહ વધે નવપંચ
બારમ બીયઇ ધનહૂખી અવર પ્રીતિ સુખસંચ ૩૯૩

કન્યા વિચાર

ગૌરી આઠ વરસ કહી રોહણીયાં નવ વરસ
દશ વરસાંરી કન્યકા ઉપરી રહે રજરાશિ ૩૯૪
ગારી બલ ગુરૂ આપીએ રોહિણી દીજ ભાણ
કન્યા દીજે લગનબલ મહિલા ચંદ્ર પ્રમાણ ૩૯૫
માતા પિતા ભાઇ વડો રજવૈ કન્યા દેખી
નરકે જાતાં બોલીયો આગમે એવો લેખી ૩૯૬
આઠમૈ બારમૈ વરસમૈ નહીં કીજે વિવાહ
અવરે વરસે પરણતાં ચોર ફીટી હુવૈ શાહ ૩૯૭

વાગ્દાન મુહૂર્ત

નંદા [1]ભદ્રા ને જયા તિથિ મૃગશીર મઘા નૈ હત્થ
પુષ્ય ધનિષ્ઠા અશ્વનિ રોહણી ઉત્તરા સત્થ ૩૯૮
મેષાં કુંભા વૃશ્ચિકાં ઇયાં ત્રિહું સંક્રાંતિ
મીન મિથુન કન્યા લગન મિલતે મ કરો ભ્રાંતિ ૩૯૯

---

૧ પુના

પહિલે અથવા ત્રીજે વરસે તેડી વર ગુણવંત
શુભવારાં શશી હીર કહે ટીકા કીજે તંત ૪૦૦
લગ્ને ૧ વ્યયે ૧૨ ચ પાતલે જામિત્રે ૭ આષ્ટમે ૮ કુજે।
કન્યા ભર્તુ વિનાશાય ભર્તુ કન્યા વિનશ્યતિ ॥

અથ વિષકન્યા યોગ–
રવી શનિ ભોમ ભદ્રા તિથિ શતભિસ કૃતિ અસલેસ;
ઇહ યોગે જો સુતા હોવે તો વિષ કન્યા કહેશ.

અથ વિષપુત્ર યોગ–
મજિઝ અંતિ ગંડાંતમહિ ચઉદશી અમાવસી ભૂમ;
જાયો નર જીવે નહિ જો જીવે તો ધૂમ.

અથ ઉત્તમ દુઆબારૂં–
૧–૩–૫–૭–૯–૧૧ સ્રીની રાશી એકી ઉત્તમ.
૨–૪–૬–૮–૧૦–૧૨ પુરુષની રાશી એકી ઉત્તમ.

મૃત્યુ દુઆબારૂં–
૧–૩–૫–૭–૯–૧૧ પુરુષની એકી રાશી ખરાબ.
૨–૪–૬–૮–૧૦–૧૨ સ્રીની રાશી એકી ખરાબ.
સ્રીથી વરની રાશી ૯ જોઈએ. વરથી સ્રીની ૫ જોઈએ,
આ પ્રમાણે હોય તો ઉત્તમ.

ઉત્તમ નવ પંચક–
વરસ્ય પંચમે કન્યા કન્યાથી નવમે પતિ ।
તત્ ત્રિકોણું શુભં પ્રોક્તં પુત્ર પૌત્રાદિ વર્ધનં ॥

ખરાબ નવ પંચક—
કન્યાથી પંચમે ભર્ત્તા, ભર્ત્તાથી નવમે સતિ ।
મરણું પિતૃ માતોશ્ચ સંગ્રાહ્યં નવ પંચકે ॥
—ઇતિ શીઘ્રબોધે.

અથ મિત્ર ષડાષ્ટક—
ષડાષ્ટક–સ્રીની એકી રાશીથી ગણવું. એકીથી પુરૂષ રાશી.
૧–૩–૫–૭–૯–૧૧ થી સ્રીરાશી છઠ્ઠી હોય તો ખોટું.

સ્ત્રીરાશી ૨-૪-૬-૮-૧૦-૧૨ થી પુરૂષ રાશી ૮ મી હોયે તો ખોટું.

મૃત્યુષડાષ્ટક—

સ્ત્રીરાશી બેકી, ૨-૪-૬-૮-૧૦-૧૨

પુરૂષ રાશીએકી ૧-૩-૫-૭-૯-૧૧

પાઠાંતરે—

વિસમા અઠ્ઠમે પીઈ સમાઉ અઠ્ઠમે રિઊ ।
સત્તુચ્છઠ્ઠ ઠુમં નામ રાસીહિં પરિવજ્જએ ॥
બીય બારસંમિ વજ્જે નવ પંચમ ગં તહા ।
સેસે સુ પીઇ નિદ્દિઠ્ઠા જઈ હુચ્ચાગહ સુત્તમા ॥

પ્રીતિષડાષ્ટક—

૧-૩-૫-૭-૯-૧૧ સ્ત્રી એકી રાશી ઉત્તમ.

૨-૪-૬-૮-૧૦-૧૨ પુરૂષ બેકી રાશી ઉત્તમ.

અર્થાત્—વિષમ (એકી) રાશીથી આઠમી રાશીમાં પ્રીતિ હોય છે, અને સમ (બેકી) રાશીથી આઠમો રાશીમાં શત્રુવા હોય છે. નામ રાશીથી તે શત્રુ ષડાષ્ટકનો ત્યાગ કરવો. બીયા બારૂં અને નવપંચમ પણ વર્જવું, શેષ રાશિઓમાં પ્રીતિ કહેલી છે. પરંતુ જો પરસ્પર જન્મકુંડલીમાં ઉત્તમ ગ્રહો હોય તો દરેકમાં પ્રીતિ કહેલી છે.

સ્ત્રીની એકી રાશીથી પુરૂષ બેકી રાશી થાય તે ઉત્તમ ષડાષ્ટક છે. આ વાત ઉપરની માગધી ગાથાને મલતી છે, તે જ વાત સાચી છે. સ્ત્રીની બેકી રાશીથી પુરૂષની એકી રાશી થાય તે મૃત્યુ ષડાષ્ટક છે.

રાશી કૂટ વિચાર—સ્ત્રીની રાશીથી પુરૂષની રાશી ૬ થાય તો, ને પુરૂષથી સ્ત્રીની રાશી ૮ થાય તો વૈર. સ્ત્રીથી ૮ મી રાશી પુરૂષની હોય ને પુરૂષથી સ્ત્રીની ૬ ઠ્ઠી રાશી હોય તો તે શુભ જાણવી.

પાઠાંતરે—ષડાષ્ટકાદિ સારા ખોટાની સમજણ.

ષડાષ્ટક—પુરૂષથી સ્ત્રીની રાશી ૮ થાય ને સ્ત્રીથી પુરૂષની ૬ થાય તે ખોટું.

નવપંચક—પુરૂષથી સ્ત્રીની રાશી ૯ થાય ને સ્ત્રીથી પુરૂષની ૫ થાય તે ખોટું.

દૂઆબારૂં—પુરૂષથી સ્ત્રીની રાશી ૧૨ થાય ને સ્ત્રીથી પુરૂષની ૨ થાય તે ખોટું.

અથ મૃત્યુષડાષ્ટકાદિ જ્ઞાન—

ષડાષ્ટકે ભવેત્ મૃત્યુ કલહો નવ પંચકે ।
દૂઆબારે ભવેત્ રોગી વરગે વૈર ન જીવતિ ॥

દૂઆબારૂં ષડાષ્ટકાદિનો ભેદ—

સ્ત્રી માગે તો અતિ ભલા પુરૂષ માંગે શુભ નાંય ।
એવી રાશી જો મોલે તો ષડાષ્ટકો નાંય ॥

નોંધ—સ્ત્રીઓની બેકી રાશીથી ગણવું અને પુરૂષને એકી રાશીથી ગણતાં ષડાષ્ટકાદિ થાય તે ખરાબ ગણાય છે.

અઇઉઋએ	કખગઘઙ	ચછજઝઞ	ટઠડઢણ	તથદધન	પફબભમ	યરલવ	શષસહ
ગરૂડ	મંજાર	સિંહ	શ્વાન	સર્પ	મુષક	મૃગ	મીંઢા
૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮

અથ વરગ વિચાર—

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮
અ ક ચ ટ ત પ ય શ વરગ આઠ અનુક્રમે સામિ સદીહ;
હીર કહે નિજ બુધિ ગણી ગરૂડ બિલાડી સિંહ.
કુકર અહિ મૂષક મૃગ મીંઢા અક્રમ જોઇ;
જીકો જ્યાંથી પાંચમે સો તસ વૈરી હોઇ.
વરગ વિરોધ લહી સવે વરજો વાદ વિવાહ;
વાણિજે પણ વરજો સવિ જીમ કહાવો શાહ.
સ્વવર્ગાત્ પંચમે શત્રુ ચતુર્થો મિત્ર સંજ્ઞકઃ ।
ઉદાસીનં તૃતીયશ્ચ વર્ગ ભેદ ત્રિધોચ્યતે ॥

સ્વવર્ગે પરમા પ્રીતિ મિત્રે પ્રીતિશ્ચ કથ્યતે ।
ઉદાસીને પ્રીતિરલ્પા શત્રુ વર્ગે મૃત્યુર્ભવેત્ ॥

અષ્ટકૂટનો દોષ ટાળવા માટે દાનની વિધિ-

દ્વિઆબારાના દોષ માટે સોનું ને તાંબાનું દાન કરવું.

ષડાષ્ટકના દોષ માટે ગાય અને બળદનું દાન, નવપંચકના દોષ માટે રૂપા અને કાંસાનું દાન, વર્ગે વેરમાં બે માણસના તોલ જેટલું અનાજ દાન કરવું. નાડીદોષમાં ગાયને સોનું આપવું.

અથ રાશી સ્વામી—

મેષ વૃશ્ચિક ભોમાધિપતિ બૃહસ્પતિ મીન ધનંદ;
શની મકરને કુંભયો કહ્યો કરકાધિપ ચંદ.
તુલ વરખ દાનવપતી સિંહે રવી કન્યા મિથુન બુધ;
રાશી સામી હોવે મિત્ર રિપુ જાણી વરજો શુદ્ધ.

રાશીના સ્વામી	રવી	સોમ	મંગલ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શની
રાશી	સિંહ	કર્ક	મેષ વૃશ્ચિક	કન્યા મિથુન	ધન મીન	વૃષ તુલા	મકર કુંભ

અથ મિત્ર ગ્રહ—

ગ્રહ મિત્રાં રવિ મંગલાં શુક્રાં બુધ શશી જીવ;
શનિ રાહ સું હીર કહે વાધે પ્રીત અતીવ.

અથ શત્રુ ગ્રહ—

ગુરૂ શુક્રાં ચંદ્રાંબુધાં રાહાં રવિ શનિ ભૂમ;
હીર કહે એ શત્રુ ગ્રહ મિલતે ઉઠાવે ધૂમ.

અથ ગ્રહ શત્રુ મિત્ર ફલં—

શશી બુધ રિપુ રિપુ શુક્ર ગુરૂ વૈર ભોમને મંદ;
રવી રાહસું વેર તજી બોલે હીર આણંદ.

અથ કાર્યપરત્વે નાડીચક્રનો ક્રમ—

મિત્રાચારી મૈત્રિ અશ્વનિ કૃત્તિકા આદિ વિવાહ;
વરસાલે આર્દ્રા ગિણો રોગી રવી ।શખાહ.

અથ લગ્ન માટે નાડીચક્રનો નિયમ—

પહેલી નાડી નવરિસિ કૃત્તિકા પુષ્ય અશલેશ;
ચિત્રા સ્વાતી પુ–ષા ઉ–ષા ઉભય રેવય કલેશ.
બીજી નાડી રોહિણી પુનર્વસુ અને મઘાહ;
કર વિશાહ મૂલાં શ્રવણુ પૂ–ભદ અસ્સણિ થાંહ.
મૃગશીર આદ્રા ત્રીજી થઈ પૂ–ફાગુણી ઉ–ફાહ;
અનુરાધા જિઠ્ઠા ધનિઠ્ઠ શતભીસ ભરણી નિવાહ.
ઈગરિસી જાયાં પ્રીતિ બહુ મિત્ર રાય પુર ગામ;
બેટા જાયો શત્રુ હૂવે દંપતી યમપુર ઠામ.
પહેલી નાડી વર મરણુ બીજી નાડી નાર;
તીજી નાડી હીર કહે કુલનો કરે સંહાર.

અથ વિવાહે ફણિ ચક્રં—

વિવાહે ફણિ ચક્રંતુ અશ્વિન્યાદો ત્રિનાડીકં ।
કૃત્તિકા રોહિણી રેખા ભરણ્યા ચ મૃગશિરં ॥૧॥
અશ્વિન્યાયં તથા રૌદ્રં ક્રમેણુ પરિવેષયેત્ ।
એક નાડીગતં રૂક્ષં રૂક્ષ સામ્યંતુ વર્જયેત્ ॥ ૨ ॥
ગ્રામે વા નંગરે ચાપિ રાજા સેવક્યો ર્યથા ।
એક રૂક્ષે ભવેત્ પ્રીતિ વિવાહે દુઃખમાદિશેત્ ॥૩॥
એક નક્ષત્ર જાતાનાં પરેષાં પ્રીતિરૂત્તમાઃ ।
દંપત્યો મરણું જ્ઞેયં પુત્રો જાતો રિપુર્ભવેત ॥ ૪ ॥
એક નક્ષત્ર જાતાનાં નાડીવેધં ન ગમ્યતે ।
ભિન્નાસિચૈક રાશીનાં દંપત્યો પ્રીતિરૂત્તમાઃ ॥૫॥

વિવાહે ત્યાજ્ય

હરિ સયણાં ધન મીનાં અરક માસ ચૈત્ર સંક્રંતિ
જનમ માસ દિન વાર રિસ પાણિગહણુ ન હુંતિ ૪૦૧
અધિક માસ સિંહસ્થ ગુરૂ તિથિ ત્રિવાર ફરસંતિ
સુરગુરૂ શુક્રે આથમે× પાણિગહણુ ન હુંતિ ૪૦૨

× ગુરૂ સૂરજ બલ હીન શશી ક

વ્યતિપાતનૈ વૈધૃતિ ભદ્રા ને ગંડાંત
યમઘંટ ને યમકર્તરી પાણિગ્રહણ ન હુંતિ ૪૦૩
ગુરૂ જબ ત્રિહુ રિસિ આવહી સંવછર લોપ તિવાર
શતભિસ રેવય સપ્પણી તજો વિવાહ વિચાર ૪૦૪
ગુરૂવારે ઉફાગુણી રેવય થાવર વાર
ભોમવાર ઉષાઢ રિસી તજો વિવાહ વિચાર ૪૦૫

વિવાહે માહ

જેઠ અને આસાઢ બે માગશાર માહ વૈશાહ
હોલાષ્ટક ટાળી કરો ફાગુણ કરો વિવાહ ૪૦૬

જ્યેષ્ઠ માસ વિચાર

જેઠા જેઠી જેઠ મહીં પરણે દૂષણ હુંતિ
એકે થોકે પરણી હે જોઈસ હીર કહંતિ ૪૦૭
જ્યાં લગી કૃતિકા રવિ રહે ત્યાં લગી જેઠે દોષ
જબ રોહિણી રવિ સંચરે તબ સવી મંગલ હોય× ૪૦૮

વિવાહે માસ પરત્વે ફળ

માહ ધન શુભ ફાગુણે જેઠ વૈશાહે નેહ
માગશર આસાઢે ઉદા અવર માસ નિઃસંદેહ ૪૦૯

ગ્રહ બલાબલ

રવિ બલ લીજે વર ભણી ગુરૂ બલ લીજે નાર
શશીબલ લીજે બિહું ભણી પછી એ મંગલ ચાર ૪૧૦

રવિ બલ વિચાર

રવિ તીય છહ દશમે અગીઆરમે સુઝે ઈયાં વિવાહ
માગે પૂજા જનમ બીય પણ સત્તમ ને નવમાંહ ૪૧૧

ગુરૂ બલ વિચાર

બીજો પંચમ સત્તમ નવમ ઇગ્યાર શુભ હોઇ
પૂજા ઇગ તિય છહ દશમ અવર ન સુઝે કોઇ ૪૧૨

× પોષ ક્ર.

ચંદ્ર બલ વિચાર

શશી સુઝે ઇગ તિય છહાં સપ્તમ દશમ ઇગ્યાર
સુદિ પખે બીય પણ નવમ અવર સવે પરિહાર ૪૧૩

ગ્રહ પૂજા પ્રકાર

સુરગુરૂ પૂજા પીયલી રાતી પૂજા સુર
બાંમણને આપી કરી પછી વજાવો તુર ૪૧૪
હીર કહે તુલ રાશી નર જિણ કિણ પરણે માસ
તો તિણે સૂરજ પૂજી નર પરણ્યા પુગે આશ ૪૧૫

અથ સિંહસ્થ ગુરૂ—

સિંહ રાશી સ્થિતે જીવે મેષેર્કે તુ ન દૂષણમ્ ।
આવશ્યકે વિવાહાદૌ સર્વ દેશેષ્વપિ સ્મૃતમ્ ॥

વળી—

વૈશાખ માસે યદિ શુક્લપક્ષે મેષ રવૌ દેવ ગુરૂ ચ સિંહે ।
વિવાહ યાત્રા વ્રત બંધ દીક્ષા સર્વાર્થસિદ્ધિ મુનિયો વદંતિ ॥

અથ વિવાહે ગુરૂ શ્રેષ્ઠ—

૧ ૨ ૩
ઝખ ચાપ કુલિરસ્થો જીવોપ્ય શુભગોચરઃ ।
અતિ શોભનતાં દદ્યાદ્વિવાહો પનયાદિષુઃ ॥

વિવાહે શુભાશુભ ગુરૂ કન્યાને

૨	૫	૭	૯	૧૧	શુભ
૧	૩	૬	૧૦	૦	પૂજાકારી
૪	૮	૧૨	૦	૦	નિષેધ

વિવાહ લગ્ને ગુરૂ શુદ્ધિ આદિ વિચાર—

---

૧ મીન. ૨ ધન. ૩ કર્ક.

એકાદશે દ્વિ નવ પંચ સપ્ત યા મિત્ર સંસ્થે ગુરૂણા ચ શુદ્ધિ।
આદ્યે તૃતીયે દશમે ચ ષષ્ઠે ગુરૂ ચ વાંછતિ શુભ ભાવ પૂજા ॥
દ્વાદશે નિધને ૮ તુર્યે ૪ દેવાર્થે ભવેદ્યદિ।
પૂજા તત્ર ન કર્ત્તવ્યં વિવાહે પ્રાણુનાશનં ॥

અથ ગુરૂ વક્રાતિચાર—

વક્રાતિચારગે જીવે ત્વષ્ટાવિંશતિ વાસરાન્ ।
પરિત્યજ્ય તતઃ કુર્યાદ્વ્રતો દ્વાહાદિકં શુભમ્ ॥
ત્રિકોણુ ૯-૫ દ્વયાય ૨-૧ સંસ્થેતુ જીવે વક્રાતિ ચારિણે ॥
ન દોષ સ્વત્ર વિજ્ઞેયઃ કુર્યાદુદ્વાહનાદિકં ॥

અથ ગુરૂ શુક્રયો બલિ વાર્ધક્યં—

બાલે વૃદ્ધે ચ સંધ્યંશે ચતુઃ ૪ પંચ ૫ ત્રિ ૩ વાસરાન્ ।
જીવે ચ ભાર્ગવે ચૈવ વિવાહાદિષુ વર્જયેત્ ॥

અથ શીઘ્રબોધે કન્યાને ગુરૂ આદિ બલનો સમજણુ—

કન્યા ૮ વર્ષની ગૌરીને ગુરૂ, સૂર્ય અને ચંદ્ર ત્રણેનું બલ જોવું.
,, ૯ વર્ષની રોહિણીને ગુરૂ અને ચંદ્ર બેનું બલ જોવું.
,, ૧૦ વર્ષની કન્યાને સૂર્ય અને ચંદ્ર બેનું બલ જોવું.

લગ્ન વખતે-બ્રહસ્પતિ જીવદાતા, ચંદ્રમા ધનદાતા, સૂર્ય તેજ દાતા, મંગળ બલદાતા છે. ગૃહ બલહીન હોય તો બ્રહસ્પતિ નબળો હોય તો કન્યા મરે, સૂર્ય નબળો હોય તો-વર મરે, ચંદ્ર નબળો હોય તો ધનનાશ, મંગળ નબળો હોય તો સ્થાનનો નાશ કરે છે.

વિવાહમાં માસ તિથિ શુદ્ધિ—

માસા ફાલ્ગુન માર્ગ માઘ શુચયો જ્યેષ્ઠ સ્તથા માધવા[1] ।
શસ્તા સૌમ્યદિનં તથૈવ તિથયો રિક્તા કુહુ[2] વર્જિતા ॥

અથ વિવાહમાં ચૈત્ર માસ નિષેધઃ—

ચૈત્ર માસે સિતે પક્ષે મેષ રાશૌ ગતે રવી ।
વિવાહો નૈવ કર્ત્તવ્યો અવશ્યં વિધવા ભવેત્ ॥

---

૧ વૈશાખ. ૨ અમાસ.

અથ શુભ કાર્યે નિષેધ—

ગ્રહણું સપ્ત રાત્રાણિ નવરાત્રિ હુતાશની ।
સંક્રાંતિ પ્રથમે દિવસે શુભકર્માણિ વર્જયેત્ ॥

અથ કાર્તિક માસમાં દક્ષિણાયન સૂર્ય હોય તો પણ વિવાહે ગ્રાહ્ય છે.

અગ્રતો પૃષ્ઠતો વાપી કાર્તિકાત્ દિન પંચકં ।
વિવાહો તત્ર કર્તવ્યં ન દોષો દક્ષિણાયને ॥

નોંધ:—તુલસીનો વિવાહ થયા પછી તેજ રાત્રીથી પાંચ રાત્રી સુધી લગ્ન થાય છે. આવા પાઠો વાંચવામાં આવેલા છે અને લોકોક્તિ પણ છે.

અથ હોલાષ્ટક વર્જિત—

શુક્લાષ્ટમી સમારભ્ય ફાલ્ગુન સ્યાદિનાષ્ટકં ।
વિપાશા ઇરાવતી તીરે શતદ્રાશ્ચ ત્રિપુષ્કરે ॥
વિવાહાદિ શુભે નેષ્ટં હોલિકા પ્રાગ્દિનાષ્ટકં ॥ ૧ ॥

વિવાહમાં—જન્મ માસ, જન્મ નક્ષત્ર, જન્મ તિથિ અને જન્મ રાશિ આદ્ય ગર્ભવાળાનો વિવાહ લગ્ન ન કરવાં.

ત્રણ જેઠ (જેઠ માસને વરકન્યા પહેલા ગર્ભનાં) નો વિવાહ ન કરવો. બે જેઠ (માસ જેઠ અને વર અથવા કન્યા બેમાંથી એક) નો હોય તો વિવાહ કરવો.

અથ કાર્ય પરત્વે ગ્રહ બલિષ્ટ—

ઉદ્વાહે ચોત્સવે જીવ સૂર્યો ભૂપાલ દર્શને ।
સંગ્રામે ધરણી પુત્રો વા વિદ્યાભ્યાસે બુધો બલિ ॥
યાત્રાયાં ભાર્ગવઃ પ્રોક્તો દીક્ષાયાં ચ શનૈશ્વરઃ ।
ચંદ્રમાઃ સર્વ કાર્યેષુ પ્રશસ્તો ગૃહ્યતે બુધઃ ॥

વિવાહે વર કન્યાને ગુરૂ-સૂર્યનો દોષ ન લાગે.

દશ વર્ષ પછી કન્યા શુદ્ધિ રહિત હોય છે. તેથી તારાશુદ્ધિ, ે અને લગ્નશુદ્ધિ જોઇને લગ્ન કરવું.

વિ૯ વર્ષ ઉપરાંત કન્યાને બ્રહસ્પતિનો અને સોળ વર્ષ સૂર્યનો ૪–૮–૧૨ મો હોય તો પણ દોષ લાગતો નથી.

૧ મીન.

તિથ્યાદિ શુદ્ધિ

માસાન્તે દિન એક તજી ત્રિણી ઘડી તજી તિથિ એણુ
રિસી અંતે ઘટિકા ઉભય તજો પાણિગહેણુ ૪૧૬

દગ્ધા ક્રૂર અમાવસી મલગ્રહ રિગત તજેઇ
હીર કહે અવરે તિથે પરણ્યાં સનિ સુખ દેઇ ૪૧૭

શુરૂ બલ વિચાર.

૩	૬	૧૦	૧૧	૦	શુભ
૧	૨	૫	૭	૯	પૂજાકારી
૪	૮	૧૨	૦	૦	નિષેધ

અથ વિવાહે સૂર્ય શુભાશુભ વિચાર—

ત્રિષષ્ઠો દશમશ્ચૈવ એકાદશો વિશેષતઃ ।
પાણિગ્રહણે અર્થલાભં ચ કુર્યાત્ ભાનુ ન સંશયઃ ॥
આદ્યે દ્વિતીયે નવ પંચમેવ પૂજારીષો સપ્તમકે વદંતિ ।
ચતુર્થ કે ચાષ્ટમ અંત ૧૨ સંસ્થા સૂર્યસ્ય પૂજા ન કદાપિ કાર્યા ॥

અર્થાત્—જનમનો ચોથો આઠમો બીજો બારમો હિય;
એહ રવી અસુહાંમણો રવી સુત[1] ધરણી[2] ઇવ.

વિવાહે સૂર્યપૂજાની સમજણ—

સૂર્ય ૧–૨–૫–૭–૯ મો હોય તો એકવડી પૂજા (જપદાન વગેરે)
„ ૪–૧૨ મો હોય તો બમણી પૂજા „
„ ૮ મો હોય તો ત્રણ ગણી પૂજા „

સૂર્ય ૨–૫–૯ મો હોય તો તેના ૧૩ અંશો (દિવસો) ગયા પછી શુભ છે.

---

૧ શનિ. ૨ મંગલ.

અથ વિવાહે શુભાશુભ સૂર્ય વિચાર—

મેષસ્થેય દિવાનાથે સિંહસ્થેપિ શુભપ્રદઃ ।
માસાંતે દિનમેકંતુ તિથ્યંતે ઘટિકા દ્વયં ॥ ૧ ॥

ઘટિકા ત્રિતયં ભાંતે વિવાહે પરિવર્જયેત્ ।
અષ્ટમે ચ ચતુર્થે ચ દ્વાદશે ચ દિવાકરે ॥ ૨ ॥

વિવાહતો વરો મૃત્યુ પ્રાપ્નોત્યત્ર ન સંશય ।
જન્મન્યત્ર દ્વિતીયે ચ પંચમે સપ્તમેપિ વા ॥૩॥

નવમે ચ દિવાનાથે પૂજયા પાણિપીડનં ।
એકાદશે તૃતીયે વા ષષ્ટે વા દશમેપિ વા ॥ ૪ ॥

વરસ્ય શુભદા નિત્યં વિવાહે દિનનાયકઃ ।
ગર્ગાંગિરો ગૌતમ વસિષ્ઠ કશ્યપાઃ ॥૫॥

પરશરાદ્યા મુનિયો વદંતિ ।
દ્વિતીય પુત્રાર્થ ગતો દિવાકરઃ ॥
ત્રયોદશાહાત્ પરતઃ શુભાવહઃ ।
એતત્ તુલારાશે રેવ ઈતિ ॥ ૬ ॥

તુલા રાશીવાળા પુરૂષના લગ્ન સમયે સૂર્યનું દાન કરીને જ પરણવા જવા માટે—

અથ વરસ્ય સૂર્યબલં—

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨
મધ્યમ	મધ્યમ	શુભ	અશુભ	મધ્યમ	શુભ	મધ્યમ	અશુભ	મધ્યમ	શુભ	શુભ	અશુભ
પૂજા શુભ	અશુભ	શ્રેષ્ઠ	,,	શુભ	શ્રેષ્ઠ	પૂજા	,,	૧૩ અ શ ઉ શુભ	શ્રેષ્ઠ	શ્રેષ્ઠ	,,

અથ ગંડાંત, માસાંત, તિથ્યાંત અને નક્ષત્રાંતે નિષેધ—

માસાંતે દિનમેકંતુ તિથિ અંતે ઘટી દ્વયં ।
ઋક્ષાંતે ઘટીકા ત્રીણિ વિવાહાદિ વિવર્જયેત ॥

ફળ—માસાંતે મ્રીયતે કન્યા તિથિ અંતે ચ પુત્રિણી ।
ઋક્ષાંતે ચ વૈધવ્યં વિષ્ટિં વંધ્યયો ભવેત્ ॥

વિવાહ લગ્ને તજવાની તિથિઓ—

રિક્તા તિથિ=ચોથ, નોમ, બારશ અને ચૌદશે લગ્ન લેતા નથી. આવો રીવાજ પણ છે અને અમાવાસ્યા તથા જૈન જ્યોતિષવેત્તાઓના મતે તો પૂનમ તિથિ પણ તજવી.

વિવાહે સૂર્યાદિ પાપગ્રહો—

સૂર્ય ભોમ શનિ રાહુ ગ્રહ જન્મ ઋક્ષ પર હોય;
લગ્ન સમયે એહવું મિલે તો કન્યા વિધવા જોય.

વિવાહ લગ્ને વૈધવ્યકારક યોગ—

શનિ રાહુ ભોમ સૂર્ય કે કેત ઇનમેંકો ગ્રહ વિવાહ સમેત;
જન્મ નક્ષત્ર પર હોય તો કન્યા વિધવા હેત.

વિવાહે નક્ષત્ર

રેવય રોહિણી મૂલ મૃગ મઘા હત્થ અનુરાહ
તીને ઉતરા સ્વાતીયાં ઇયાં રિસાં કરો વિવાહ ૪૧૮
વિવાહ પરણો ઘર કરો મઠ મંદિર પરવેશ
જે જે કામ આરાધીયે તે તે ચહું વિશેષ ૪૧૯

અવિધવા રોહિણી મૂલ મઘા હસ્તોત્તરા ત્રયં ।
મૃગાંત્ય સ્વાત્યનુરાધા ચ પાણિગ્રહણે શુભાવહા ॥

અથ લગ્નીક નક્ષત્રો—

હસ્તાં મૂલાં મૃગશિરાં ઉત્તરા ત્રણ મઘાહ ।
સ્વાતિ રેવે રોહિણી વલે ન અનુરાધાહ ॥

વળી—મઘા મૃગશિરો હસ્ત સ્વાતિ મૂલાનુરાધકે ।
રેવતી રોહિણી ચૈવ ઉત્તરાણાં ત્રયસ્તથા ॥
આવાહં ચ વિવાહં ચ કન્યાનાં વર્ણ મેવ ચ ।
વાપયેત સર્વ બીજાની શૂન્ય ગ્રામા નિવાસયેત્ ॥

નક્ષત્રોના પાયા નિષેધ—

મૂલનો પ્રથમ, મઘાનો પ્રથમ અને રેવતિનો ૪ થો ભાગ વિવાહમાં આયુ નાશ કરે છે.

વિવાહે લગ્નશુદ્ધિમાં નિષેધ ગ્રહોને સ્થાન.

વિવાહ વખતે ચંદ્રબલ વરકન્યા બંનેનું જોવું. ચંદ્રમા ૪–૮–૧૨ મો અશુભ ગણાય છે. પરંતુ કેટલાકના મતે ૧૨ મો હાનિકર્તા નથી. તેમજ વદ ૮ થી સુદી ૫ સુધી ૪–૮ મો હોય તો પણ દોષ ગણાતો નથી તો પણ કદાપિ એમાંથી કોઇને બારમો ચંદ્રમા હોય તો એકવડી, ચોથાની બમણી ને ૮ મા ચંદ્રની ત્રણ ગણી પૂજા કરવાથી દોષ લાગતો નથી. કેટલાક આચાર્યોનો મત એવો છે કે વરને ૧૨ મો ચંદ્ર લેવો પણ કન્યાને ૧૨ મો ને જન્મનો બે છોડી દેવા. વળી કેટલાકના મતે જન્મના ચંદ્રને પણ લગ્ન વખતે તજવો પરંતુ વરાહમિહિરનો ચોક્કસ મત છે કે વિવાહમાં જન્મનો ચંદ્ર કાંઈ પણ હાનિ કરતો નથી, પરંતુ માત્ર ક્ષૌરકર્મ (પ્રથમ વાળમુંડન)માં અને પરદેશગમનમાં અશુભ છે. ઘાતચંદ્ર વિવાહમાં બાધાકારક નથી પરંતુ પરદેશ ગમનાદિમાં બાધાકારક છે.

અથ ગુરૂબલ—

કન્યાને ૧–૩–૬–૧૦ મો ગુરૂ નબળો ગણાય છે, તેની પૂજા કરવી. પરંતુ ૪–૮ અને ૧૨ મો પણ અનુકૂળ થતો નથી, પરંતુ જો તે ગુરૂ સ્વગૃહી કે ઉંચનો હોય તો અનુકૂળ થાય છે. વળી ખાસ કાર્ય પરત્વે ૪–૧૨ ની બમણી મોટી પૂજા કરવી, પરંતુ ૮ મો તો બને ત્યાં સુધી નજ લેવો, છેવટે લેવો જ પડે તો ત્રણ ગણી પૂજા કરવી. અત્યારના સમયમાં તો મોટી જ કન્યાનું લગ્ન લેવાતું હોવાથી અને ૧૩ વર્ષની ઉપરની કન્યાને આ દોષ લાગતો નહિ હોવાથી આ પ્રસંગ ઊભો જ થતો નથી.

વળી જ્યોતિષ સંગ્રહમાં આ પ્રમાણે લખેલું છે—

તીર્થયાત્રા વિવાહે ચ પ્રાશને ચ વ્રતાદિષુ ।
મંગલે સર્વ કાર્યેષુ ઘાતચંદ્રો ન ચિંતયેત્ ॥

વળી સ્ત્રીને ૧૨ મો ચંદ્ર અને ઘાતચંદ્ર માત્ર પરદેશગમનમાં જ તજવો એવો પણ મત છે.

વર કન્યાના લગ્ન સમયે રાશીથી કેટલામો ચંદ્ર કેવું ફલ આપે.

ચંદ્રફલ કોષ્ટક

૧ લક્ષ્મી પ્રાપ્તિ
૨ મનસંતોષ
૩ ધનસંપત્તિ
૪ કલહાગમન
૫ જ્ઞાનવૃદ્ધિ
૬ સંપત્તિ
૭ રાજસન્માન
૮ મૃત્યુભય
૯ ધર્મલાભ
૧૦ મનોવાંછિત
૧૧ સર્વલાભ
૧૨ હાનિ

આ કોષ્ટક પ્રમાણે ફલ મળે છે. પરંતુ અજવાળીયામાં ચંદ્ર ૨–૫–૯ માનો દોષ નથી. તેમ અંધારીયામાં ૪–૮–૧૨ માનો દોષ નથી. વળી લગ્ન સમયે બારમો ચંદ્ર લેવાય છે અને જન્મનો નિષેધ છે.

વળી કેટલાક પાઠોમાં–સુદી પાંચમથી વદી દશમ સુધી અજવાળીયું અને વદી અગીયારશથી સુદી બીજ તથા સુદી ચોથ સુધી અંધારીયું લખેલું છે. કેટલાકના મતે-વદી ૧૧ થી સુદી ૨ સુધી અંધારીયું ગણવું અને કેટલાક મતે–સુદી ૧૦ થી વદી ૫ સુધી ચંદ્ર બલવાન ગણાય છે.

વળી ચંદ્રમા બલવાન ન હોય અને પૂજાકારી હોય તો, તેની ૧૨ અવસ્થાઓ છે. તેમાંથી સારી અવસ્થા જોઈને હસ્તમેલાપ કરાવવો જોઈએ.

વિવાહે પુષ્ય નિષેધ

પુષ્યરૂખ સહુ કામનો પણ ન લીજે વિવાહ
જિણ કારણ પરણ્યાં થકાં વાધે કામ તિ આહ ૪૨૦

કાલપટ

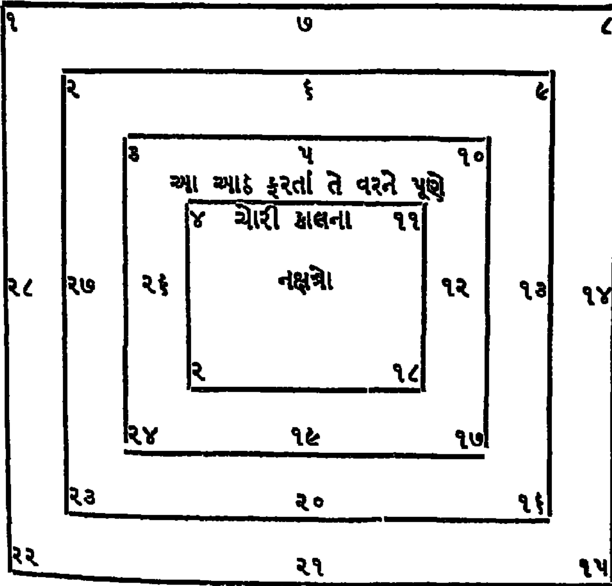
આઠે ખુણે પટ્ટ ઠવિ માંહિ તિન્નિ ઠવેઇ
દિસી વિદિશી પણિ ઠવો ઇમ સગવીસ રિસેઈ ૪૨૧
રવિ રિસી માંહી ઠવિ કરી ગિણીંઇ સ્રષ્ટયાકાર
સાહા રિસી ફલ સાંભલો વિચિ બિહું પખ સંહાર ૪૨૨
પૂરવે ધન અગનિ મરણુ દખ્યણુ દિશ દુઃશીલ
નૈરત્ય સુખ પછિમ વિહવ વાવિ ખુણે કુશીલ ૪૨૩
ઉત્તરમાંહિ ધાન્યધન સંપદ હોઇ ઇશાન
હીર કહઈ પટચક્ર એ જે જુએ તે જાંણુ ૪૨૪
કાલપટ સહા દિને જાંણી વરજો દૂરિ
ચઉ ખુણી ચવરી રચો ઇગ વિચિ લહુડી પુરી ૪૨૫
ચિહું ખુણે ચઉ ચઉ રચી તિન્ન દિસ માંહે દેઇ
એમ અઠવીસ ઇશાનથી રવિ રિસીથી ગણી લેઇ ૪૨૬
અનુક્રમે આવો લગન રિસી અણિતાં શુદ્ધ પ્રકાર
લગન રિસી માંહિ હુવઇ તો તે કરઇ સંહાર
(ચવરી ભિતર ચારી રિસી તેનાં કરઇ સંહાર) ૪૨૭
તિહાંથી બાહિર આઠ જે તે નરને પૂણેઇ
બાકી જે સોલહ રિસી મંગલ હીર ભણેઇ ૪૨૮

ઇશાન (૯) ૩ ઉત્તમ	પૂર્વ (૨) ૩ ઉત્તમ	અગ્નિ (૩) ૩ ખરાબ
ઉત્તર (૮) ૩ ઉત્તમ	મધ્ય (૧) ૩ ખરાબ	દક્ષિણ (૪) ૩ ખરાબ
વાયવ્ય (૭) ૩ ખરાબ	પશ્ચિમ (૬) ૩ ખરાબ	નૈરૃત્ય (૫) ૩ ઉત્તમ

આ યોગનું ફલ આ પ્રમાણે છે:—

૧ થી ૩ મધ્યમાં ખરાબ—વર અને કન્યા બંને પક્ષનો નાશ કરે.
૪ થી ૬ પૂર્વમાં ઉત્તમ—લક્ષ્મી, ધન, અને ધાન્યની પ્રાપ્તિ થાય.
૭ થી ૯ અગ્નિખૂણામાં ખરાબ—મૃત્યુ અને કન્યાના પક્ષને કુલ નાશ.
૧૦ થી૧૨ દક્ષિણ દિશામાં ખરાબ—દુર્ભગા, દરિદ્રતા અને મૃત્યુ થાય.
૧૩ થી૧૫ નૈરૃત્ય ખૂણામાં ઉત્તમ—પુત્રલાભ, સુખ અને સૌભાગ્ય.
૧૬ થી૧૮ પશ્ચિમ દિશામાં ખરાબ—કન્યાને વૈધવ્યતાની પ્રાપ્તિ થાય.
૧૯ થી૨૧ વાયવ્ય ખૂણામાં ખરાબ—કન્યા વ્યભિચારિણી થાય.
૨૨ થી૨૪ ઉત્તર દિશામાં ઉત્તમ—ધન અને ધાન્યની પ્રાપ્તિ થાય.
૨૫ થી૨૭ ઇશાન ખૂણામાં ઉત્તમ—સુખ અને સંપદાની પ્રાપ્તિ થાય.

—શીઘ્રબોધે પ્રથમ વિવાહ પ્રકરણે પટ્ટાકાર ચક્રમ.

અથ પટ્ટાકાર ચક્રમ્—

પટ્ટાકારં લિખેત ચક્રમષ્ટકોણ સમન્વિતમ્
યસ્મિંનૃક્ષે ભવેત્સૂર્ય તદાદ્યં મધ્યગં ત્રયં ।

ત્રયં ત્રયં ચ સર્વત્ર: તત: પૂર્વાદિતો લિખેત્
નક્ષત્ર ત્રિતયં મધ્યે પક્ષ દ્વયં વિનાશકં
પૂર્વસ્થાને ભવેત્ લક્ષ્મી ધનધાન્ય સમાગમ:
અગ્નિકોણે ભવેન્મૃત્યુ: નારીકુલ વિનાશિની
દક્ષિણે દુર્ભગાનારી દારિદ્ર મૃત્યુમાપ્નુયાત્
નૈરૃત્યે પુત્ર લાભશ્ચ સુખ સૌભાગ્ય મેવ ચ
પશ્ચિમે વિધવા કન્યા વાયવ્યે વ્યભિચારિણી
ઉત્તરે ધન ધાન્યાનિ ઇશાને સુખ સંપદા
માંગલ્યે સર્વ કાર્યેપિ પટ્ટચક્રં વિચારયેત્
ગર્ગાચાર્યેણ સંપ્રોક્તં સર્વ સિદ્ધિ પ્રદાયકં ॥

પાઠાંતરે—

પાટચક્રં પ્રવક્ષ્યામિ યથા સર્વજ્ઞ ભાષિતં
મધ્યે ત્રીણિ રવિમાદો આયુર્વિત્તહરં સુખં ॥ ૧ ॥
પૂર્વહિ નિધનં વિંદ્યાત્ અગ્ને પુત્રવતી ભવેત્ ।
દક્ષિણે કુલનાશાય નૈરૃત્યાં ભર્તૃતત્પરં ॥ ૨ ॥
પશ્ચિમે પરહિંસાયાં વાયવ્યાં વ્યભિચારિણીં ।
ઉત્તરે શુભદં પ્રોક્તં ઐશાન્યાં શુભદા ભવેત ॥ ૩ ॥

ષટકાણુ યોગ—

પંનરીયાથી દનિયું નક્ષત્ર ગણુતાં ૨–૫–૧૦–૧૨–૧૭–૧૯–૨૪. મું થાય તો ષટકાણુ યોગ થાય છે.

વિવાહે ચોરીકાલ—

જોશી તું શું ભાખે આલ પંપાલ, ચોરી ભીતર પડીયો કાલ;
લગન દેખે છે કાંઇ આધાર, છઠ્ઠે મહિને મહોત વખાણુ.

વિવાહે ચોરી કાલ કેવી રીતે ગણુવો તે બતાવે છે:—

સૂર્ય નક્ષત્રાત્ ચતુર્થે એકાદશો ચૈવ અષ્ટાદશ પંચવિંશકં ।
ચવરીકાલ પરિત્યજ્ય મૃત્યુરેવ ન સંશય: ॥

અર્થાત્—સૂર્ય નક્ષત્રથી ચોથું, અગિયારમું, અઢારમું અને પચીશમું નક્ષત્ર ચોરી કાલનક્ષત્ર હોવાથી–આ ચાર નક્ષત્રોમાં લગ્ન કરવાથી નીચે પ્રમાણે મૃત્યુ થાય છે.

ચોરીકાલનાં ૪ નક્ષત્રોનાં ફલ—

ચોથે બાપ મરે જો સહી, અગીઆરમે વરકન્યા નહીં;
અઢારમે (કન્યાનો) ભાઇજ મરે, પચવીશમે કુળનો ક્ષય કરે.

નોંધ—આ ચોરીકાલ શાસ્ત્રોક્ત નથી, મારવાડ આદિ દેશોમાં આ પ્રમાણે રિવાજ છે. આ માટે શ્રીધરી પંચાગમાં બે વખત લેખો આવેલા છે, જેમાં સ્પષ્ટ જણાવેલું છે કે આ ચોરીકાલ દેશાચાર છે, શાસ્ત્રોક્ત નથી.

વિવાહમાં નિષિદ્ધ ચોથા દશમા રવિ યોગ

ભાણુ રિસીથી લગન રિસો ત્રીજો ચોથો પાંચ
દશમ ઇગ્યારમ બારમો સત્તરમ અઢારમ બાંચ ૪૨૯
ઓગણીસમ ચઉવીસમો પણવીસમ છવ્વીસ
ચવરીએ રિસી હીર કહે ટાલો એહ જગીસ ૪૩૦
રવિ રિસીથી લગન રિસી દુગ છગ સગ વસુ નિંદ
તેરમ પનરમ સોલમો ચવદમો વીસાણંદ ૪૩૧
ઇગવીસમ બાવીસમો તેવીસમ સગવીસ
હીર કહે તે ચવરીયે લેતાં ફલ જગીસ ૪૩૨

નોંધ—પહેલું અને ૨૮ મું શુભ ગણવું.

અથ ભસ્મક યોગ—રવિવારથી દનિયું ગણતાં ૭ મું થાય તો ભસ્મકયોગ થાય છે.

અથ દંડયોગ—રવિયાથી દનિયું ગણતાં ૧૫ મું થાય તો દંડયોગ થાય છે.

રવિયા નક્ષત્રથી દનિયું ગણતાં ૨–૭–૯–૧૬–૨૧–૨૩ અથવા ૨૮ થાય તો રવિયોગ થવા છતાં પણ વિવાહ તથા પ્રયાણે વર્જિત છે, અને પ્રતિષ્ઠામાં ૧૦–૧૧–૧૭–૧૮–૨૩ અથવા ૨૫ થાય તો વર્જિત છે. આ આડ્વલ યોગ છે, અને સાથે સાથે ભ્રમણયોગ પણ છે.

આડ્વલ-યોગ–યાત્રા (પ્રયાણ) માં, હલ ચલાવવામાં, સંગ્રામમાં, ચોરીમાં, મિત્રતાની શરૂઆતમાં, કુવો ખોદવાની શરૂઆતમાં,

તલાવાદિ જલાશય ખોદાવવાની શરૂઆતમાં, બગીચો વગેરે રોપવામાં, કિલ્લો વગેરે કરાવવાની શરૂઆતમાં, ઊંટ, ઘોડા અને રથ વગેરે પર સવારી કરવામાં વર્જિત છે.

અથ વિવાહે ત્યાજ્ય તિથિવાર નક્ષત્રે ત્રિખડીયો યોગ—

રિખ રેવે આઠમ ગુરૂ કન્યા બાપ મરંત
લ બારશે અનુરાધા તેરશે જો શુક્ર શનિશર હુંત
મઢાં મસાંણે ઇમ કહે ત્રિખડીયો યોગ લહંત.

અર્થાત્—આઠમને ગુરૂવારના રોજ રેવતિ નક્ષત્ર હોય તો કન્યાનો બાપ મરે, અને બારશને મૂલ નક્ષત્ર તથા તેરશને અનુરાધા નક્ષત્ર સાથે શુક્રવાર અથવા શનિવાર હોય તો મરણ નિપજે. આ ત્રિખડીયો યોગ કહેવાય છે.

વળી પાઠાંતરે—

પડવે સુરજ ગુરૂ અષ્ટમી બારશ જ્યેષ્ટા મૂલવંત
અનુરાધા તેરશ હુવે વો કયું વિવાહ કરંત ?
કાં કુંવારો વર મરે જો શનિવાર લહંત
મઢાં મસાણે મલપતાં ત્રિખડીયો યોગ કહંત.

અથ તિથિવારે ત્રટકીયો યોગ—

બીજ બુધ સુર ગુરૂ ત્રીજે સોમ અગીઆરશે શુભ કામ વિનાશે. સોમ આવે બારશે શુક્ર બારશી સપ્તમી પરિહરો અષ્ટમી ગુરૂવારે છઠ શનિશરે રાવણ માર્યો પડવે બીજ આદિતવારે જોશી લગન દેવે. કીયે આધારે ત્રટકીયો જોગ કાલ દેખાવે કે છઠે માસે મરણ બતાવે.

અર્થાત્–એકમ, બીજના દિવસે રવીવાર હોય; અગિયારશના દિવસે સોમવાર હોય; બારશના દિવસે મંગલવાર હોય; બીજના દિવસે બુધવાર હોય; ત્રીજ, આઠમના દિવસે ગુરૂવાર હોય; બારશ, સાતમના દિવસે શુક્રવાર હોય અને છઠ, આઠમના દિવસે શનિવાર હોય તો તે ત્રટકીયો યોગ કહેવાય છે અને આ યોગમાં જો લગ્ન કરવામાં આવે તો છઠ્ઠા મહિને મરણ થાય છે.

પાઠાંતરે—

છઠ શનિશ્ચર વારે રામે રાવણ માર્યો
અષ્ટમી ગુરૂવારે પાંડવે રાજ્ય ટાલ્યો
બીજ આદિત્યવારે રાય કંસ સંહાર્યો
એ ત્રણે ત્રટકીયા કાલ જાણે કોઇક જવલ્લો.

લગ્નમાં નીચેના મોટા ૧૦ દોષો વર્જવા જોઇએ—

લતા ૧ પાતો ૨ યુતિ ૩ વેધો ૪ યામિત્રં ૫ બાણ પંચકં ૬
એકાર્ગલો ૭ ૫ ગ્રહો ચ ૮ ક્રાંતિ સામ્યં ૯ તતઃપરે
દગ્ધા તિથિશ્ચ ૧૦ વિજ્ઞેયા દશ દોષા મહાબલાઃ
એતાન્ દોષાન્ પરિત્યજ્ય લગ્નં સંશોધયેદ્ બુધઃ ॥

નોંધ—સૂર્યદગ્ધા ને ચંદ્રદગ્ધા બંને દગ્ધા તિથિઓ કહેવાય છે. પરંતુ પંચાગમાં તો માત્ર સૂર્યદગ્ધા તિથિ જ લખી છે. ઉપરના દસ દોષો વર્જિત છે. પરંતુ તેમાં નીચે જણાવેલા ગ્રહો વિશ્વા આપે તો દોષ લાગતો નથી.

લાત ટળે રવિ રેખ× દે રાશી રેખ બુધ પંચ*
વેધ દોષ ભોમે ટલે ઉપગ્રહ તે બુધ બંત
ગુરૂ ટાલે જામિત્રને ભૃગુ ટાલે યુતિ દોષ
પાત દોષ થાવર+ હરે રાહુ એકાર્ગલ ખોય.

લત્તા

જે જે ગ્રહ જિણિ રિસી હુઇ સો ગિણી સાહે આઇ
રવિ બારમ ધ તિજ દુય શુક્ર પંચ વિસ થાઇ ૪૩૩
ગુરૂ છઠ્ઠો શનિ આઠમો રાહુ નવમ ભૂમિ તિય
શશી અઠમ પૂનિમ રિસી વરજો લાત સદીય ૪૩૪

પાઠાંતર

જે જે ગ્રહ જિણ રિસિ હુવઇ સો ગિણી સાહે આય
રવિ બારમ શશી આઠમો તિય પણ ભોમ કહાય ૪૩૫
બુધ તેવીસ ગુરૂ રસ શુક્ર પણવીસ શનિ અઠ્ઠહિય
રાહુ નવ કેતુ એકવીસાં એ વરજો લાત સદાય ૪૩૬

× વિશ્વા. * બાણ પંચક. + શનિ.

લત્તા ફલ

સૂરજ બુધે વિત્ત ક્ષય શશી (ક્ષય) ભય ભોમ ઉદાસ
હીર કહઈ ગુરૂ ભૃગુ અશુભ રાહુ મંદ કુલનાશ ૪૩૭

દેશને આશ્રયીને દોષોનો પરિહાર–

કુરૂદેશ, વાલ્હીકદેશ–પશ્ચિમમાં છે. ઉપગ્રહ દોષ ત્યાજ્ય છે.
કલિંગ અને બંગદેશ તથા મગધ દેશ–પૂર્વમાં છે. પાત દોષ ત્યાજ્ય છે.

સૌરાષ્ટ અને શાલ્વદેશ–પશ્ચિમમાં છે. લતા દોશ ત્યાજય છે.
બધા દેશોમાં વેધ દોષ ત્યાજ્ય છે.
ગૌડ દેશમાં યુતિ દોષ ત્યાજ્ય છે અને યમુના નદીના કિનારા પરના દેશોમાં યામિત્ર દોષ ત્યાજ્ય છે.

કહ્યું છે કે–

લતા માલવ કે દેશે પાતં કૌશલ કે તથા
એકાર્ગલં તુ કાશ્મીરે વેધં સર્વત્ર વર્જયેત્ ॥

અથ વિવાહે લાત ઉપજે તે નક્ષત્રો–

મૂલ મૈત્ર મૃગ રોહિણી કર પૌષ્ણ મારૂત મઘોત્તરાન્વિતે ।
નિર્વિધાલિ રૂડુંલિ મૃંગીદૃશં પાણિપીડન વધિ વિધીયતે ॥

અર્થાત્–મૂલ ૧, અનુરાધા ૨, મૃગશીર ૩, રોહિણી ૪, રેવતી ૫, હસ્ત ૬, સ્વાતિ ૭, મઘા ૮, ઉત્તરાષાઢા ૯, ઉત્તરા ફાલ્ગુણી ૧૦ અને પૂર્વા ફાલ્ગુની ૧૧ આ નક્ષત્રે લાત ઉપજે છે. રવીયું નક્ષત્ર હોય તેનાથી દનિયું નક્ષત્ર ગણતાં ઉપર જણાવેલા ૧૧ નક્ષત્રો પૈકીનું કોઇ પણ નક્ષત્ર લાતમાં ગણાલેલી સંખ્યામાં આવે તો તે ગ્રહની લાત ઉપજે, આ નક્ષત્ર ન હોય તો લાત ન ઉપજે.

નોંધ–લાત દોષની બાબતમાં જુદા જુદા ગ્રંથોમાં ઘણા મત ભેદો છે, એટલે ક્યાંથી ગણવું અને કેટલી સંખ્યાએ કયો ગ્રહ લાત મારે તેમાં ઘણા મતાંતરો હોવાથી લડવું નહિ, તેમ ગભરાવું નહિ. નિશ્ચય એટલો જ કે લાતનો દોષ માલવ પ્રદેશમાં જ

લાગતો હોવાથી ત્યાં ટાળવો અને તેમાં એ સૂર્ય વિશ્વા આવે તો લાતનો દોષ ન લાગે એ ચોક્કસ છે.

અથ ડાબી જમણી લાતનો મારવાડી નિર્ણયસાગરી પંચાગમાં ભેદ નીચે પ્રમાણે આપેલો છે:—

આ પંચાંગમાં બુધ અને શુક્રના નક્ષત્રોની સંખ્યામાં પણ ફેર છે. વળી ચંદ્રનું નક્ષત્ર ૨૨ મું લખ્યું છે, તે તાં પંચશલાકા ચક્રમાં રવિયાથી હનિયા સુધી ગણતાં મલે છે; પરંતુ બુધ, શુક્રના મલતાં નથી. વળી લાત દોષની ગાથા ૪૩૪ માં લખ્યું છે કે—'શશી અઠમ પૂનિમ રિસી' એનો અર્થ—લગ્ન તિથિના પહેલી ગયેલી પૂર્ણિમાના નક્ષત્રથી આઠમું તે પણ બરાબર છે. પરંતુ બુધ, શુક્રનાં મલતાં નથી; લાત—રવિ, મંગલ, ગુરૂ અને શનિની જમણી અને સોમ, બુધ, શુક્રને રાહુની ડાબી વાગે. એક પાઠ એવો છે કે—જે ગ્રહ જે નક્ષત્રે હોય ત્યાંથી લગ્નિક નક્ષત્ર સુધી ગણવું. બીજો પાઠ એવો છે કે—લગ્નિક નક્ષત્ર સુધી ગણવું બીજો પાઠ એવો છે કે—લગ્નિક નક્ષત્રથી જે ગ્રહ જે નક્ષત્ર ઉપર હોય ત્યાં સુધી ગણવું.

લત્તાનાં ફળ:—

રવેર્લત્તા હરેદ્વિત્તં કુજસ્ય કુરુતે મૃતિં
બૃહસ્પતેર્બન્ધુનાશં શનેઃ કુર્યાત્ કુલક્ષયમ્
બુધસ્ય કુરુતે ત્રાસં લત્તા રાહોર્વિનાશ કૃત
શુક્રસ્ય દુઃખદા નિત્યં ત્રાસદા ચ કલાનિધેઃ ।

પાત

સુરાં ધુરિ સગવીસ રિસી લિખીયે સમ રેહાઉ
પુનિ અશલેશ નૈ મધા ચિત્રા નૈ અનુરાઈ ૪૩૮
શ્રવણ રેવય એહ છ ઠવીયે સપ્પાકાર
પાછે અશ્વિની આદિ દે ગિણિયે શુદ્ધ પ્રકાર ૪૩૯
સાહૈ રિસી જો હુઈ સરપ્પ, તો ભણીયે તે પાત
મંગલિકે તે વરજીયેં કીજે સઘલી વાત ૪૪૦

પાતફલ

પ્રથમ અગનિ બીજે પવન ત્રીજે રોગ વિચાર
ચઉથી કલહ પંચે મરણ છઠી ધન અપહાર ૪૪૧
પાતે બ્રહ્મા પાતે હરિ પાતે મયા મહાદેવ
હીર કહે તિન કારણે ટાલો પાત લહી એવ ૪૪૨
શૂલાં ગંડાં હરખણાં વ્યતિપાત ને સાધિ
વધૃતિયાં યોગે વંકડાં ટાલ્યાં હુવૈ સમાધિ ૪૪૩

પાતદોષ—

અસલેષા મઘા ચિત્તા અનુરાહ શ્રવણ રેવતિ વંકા
રવિ રિખ્ખાઓ લહીયો અસ્સણીયો ગણિજ્જે

જે નક્ષત્રે સૂર્ય હોય તે આદિ લઇને ૨૭ રેખા લખવી. મોઢેથી નામ ગણતા જવું. જે ઠેકાણે ઉપર ગણાવેલાં ૬ નક્ષત્રોનાં નામ આવે ત્યાં ઓળાયો એટલે વંકડાં (વાંકાં=ડ અવગ્રહ જેવું નિશાન) કરવાં. બીજાં નક્ષત્રોના નામની ઊભી લીટીઓ કરવી. એમ કુલ નંગ ૨૭ કરીને વળી પાછી તે જ લીટીઓને અશ્વિનીથી ગણવી. તે ગણતાં જો વિવાહિક નક્ષત્રનું નામ ઓળાયા (વંકડા) માં આવે તો તે પાત કહેવાય. ન આવે તો દોષ થાય નહિ.

પાત દોષ થતો હોય પણ જો શનિ વિશ્વા આપે તો પાતનો દોષ લાગે નહિ.

પાત દોષનાં છ નામઃ—

પવનં પાવકં ચૈવ કરાલી કલહી તથા
મૃત્યુકાંક્ષી ક્ષયંકરી ષડ્વિધં પાતલક્ષણમ્
પહેલી પાતે પવન વાજે બીજી પાતે અગનિ લાજે
ત્રીજી પાતે પિત્તવિકારી ચોથી પાતે કલહ પિયારી
પાંચમી પાતે મૃત્યુકારી છઠ્ઠી પાતે ધન ક્ષયકારી.
પાતેન પતિતો બ્રહ્મા પાતેન પતિતો હરિઃ
પાતેન પતિતઃ શંભુસ્તસ્માત્ પાતં વિવર્જયેત્

યુતી

લગન ભવન અથ શશી ભવન જો ગ્રહ હુવૈ સંયુત્તી
સૌમ્યે સૌમ્યપણો ભજૈં કરૈં કૂરફલ ભુક્તિ ૪૪૪
વિવાહિક લગન સમે હોવે કરમેલો તે સમે કૂરગ્રહ કોઈ
હોવે ચંદ્ર સું ભેલો
એ યુતિ દોષ સહિ સું ટાલો હીર કહે સુજ વેણુ સંભારો ૪૪૫

યુતિદોષઃ—

યત્ર ગૃહે ભવેચ્ચંદ્રો ગ્રહસ્તત્ર યદા ભવેત્
યુતિદોષસ્તથા જ્ઞેયો વિશ્વા શુક્રઃ શુભાશુભમ્
રવિણા સંતતેર્હાનિર્ભૌમને નિધનં શશી
કરોતિ મૂલનાશં ચ રાહુકેતુ શનિશ્ચરાઃ

જુદા જુદા ગ્રહોનું ફળ દર્શાવતાં કહ્યું છે કેઃ—

સૂર્ય દારિદ્ર કરે, મંગળ મરણ કરે, બુધ ગુરૂ સારાં ફળ આપે, શુક્રથી શોકયનું દુઃખ થાય, શનિ વૈરાગ્ય લાવે, રાહુ ક્લેશ કરાવે.

જો બે પાપગ્રહોથી યુતિ હોય તો મરણ થાય.

જો શુક્ર વિશ્વા આપતો હોય તો યુતિદોષ લાગતો નથી. તેમજ યુતિદોષ થતો હોય પણ શુક્ર, બુધ કે ગુરૂ એમાંથી એક પણ ગ્રહ ચંદ્રમાના ભેગો હોય તો યુતિ દોષ ન લાગે.

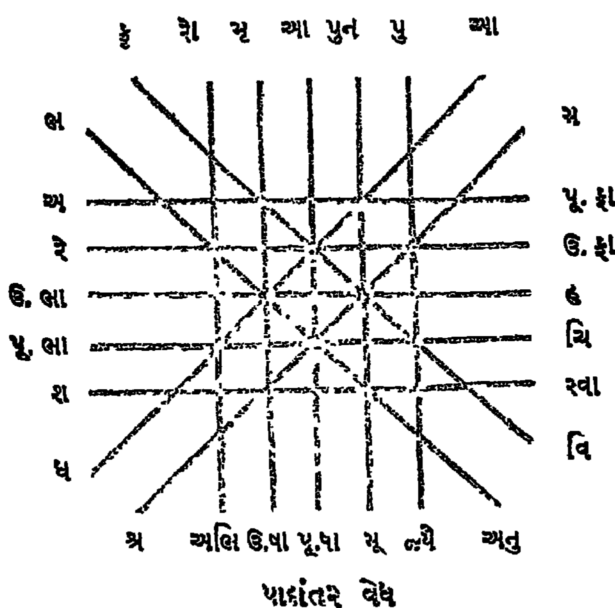
નક્ષત્ર વેધ

પંચ શલાકા યંત્ર ઠવિ પંચે ઉર ધરેઈ
પાંચે તિરછી રેહ લિખી હુઈ દુગકુણે દેઈ ૪૪૬
ઇશાને કૃતિકા રિસી આદિ લિખી અડવીસ
જે જે ગ્રહ હુવૈ જિણિ રિસી તે તે ઠવી સુજગીસ ૪૪૭
ભરણી વેધ અનુરાહ સું કૃત્તિકા અનૈ વિશાહ
રોહિણી વેધ અભિચ સું ઉત્તરાષાઢ મૃગાહ ૪૪૮

આદ્રા પૂર્વાષાઢસું મૂલ પુનર્વસુ દિઠ્ઠ
જીઠ્ઠાને પુષ્યાં રિસી અશલેષાને ધનિઠ્ઠ ૪૪૯
મઘા શ્રવણ પૂ. ફા રસણિ રેવતીયાં ઉફાહ
હત્થા ને ઉત્તર ભદ્દા ચિત્રા ને પૂ.ભ દાંહ ૪૫૦
શતભિષનૈં સ્વાતી સંમુખી ઇમ અડવીસ રિસીય
સામા સામી મેલીને વેધાં પરિ ઇસીય ૪૫૧
લગન રિસી સામો જીકો આવૈ ગ્રહ તે વેધ
ક્રૂરૈ ક્રૂરપણો સહી કીજૈ તેહ નિષેધ ૪૫૨

મંગળ વિશ્વા આપે તો વેધ દોષ ટળે

સપ્તસલાકા

પાદાંતર વેધ

સામ્ય ગ્રહ જે વેધ હુવે તે પાદાંતર લેખ
ઇગ ચઉ તિય તિય બીય ચઉ ઇજ્ઝ વરજો વિશેષ ૪૫૩

રવિવેધે વિધવા હુવે મંગલ કુલક્ષય થાય
બુધ વેધેં ગણિકા હુવે સુરગુરુ દીક્ષા ગ્રહાય ૪૫૪
ભૃગુનઇ વેધ અપુત્રિણી થાવર દાસી થાઇ
રાહ વેધ હૂઈ વાંઝણી કેત કુશીલિ થાઈ ૪૫૫

પાઠાંતર વેધ ચક્ર

૪	૧
૩	૨
૨	૩
૧	૪

રવિ વામ વેધ

ગ્રહ સપૂજ આવે જબ વામ વેધ તવ લેહ
કામ કરીજે હીર કહે અશુભ શુભ ફલ દેઇ ૪૫૬
વલી વિશેષે પાણીગ્રહણ સુરગુર શશી રવિ તીય
વામ વેધ નિરખીને ઇગ પછી ગવાડે ગીત ૪૫૭
રવિ ત્રણ છહ દશ ઇગ્યારશ એ સદા શુભકાર
વામ વેધ પણ એહવા લેજો હીયે વિચાર ૪૫૮
જનમરાશિથી ગ્રહ ગણી ત્રણ છ દશમ અગ્યાર
પાંચમો નવમો બારમો ચૌ પણિઇ અનુક્રમ સાર ૪૫૯

રવિવામવેધ ચક્ર

૨	૩	૬	૧૦	૧૧
૨	૯	૧૨	૪	૫

સૂર્યને શનિ લેખવતો નથી. ઉપરના શશીના આંકમાં ૬ નાખી બારનો ભાગ દેવો શેષાંક નીચે લખવો.

ગ્રંથકારે વિષ ઘટીકાઓ દર્શાવી નથી. પણ શુભ મુહૂર્તોમાં વિષ ઘટી વર્જવી પડે છે, વિષ ઘટીકાઓ નીચે મુજબ છે.

નક્ષત્ર વિષઘટી

નક્ષત્ર નામ	ઘટી આંક	નક્ષત્ર નામ	ઘટી આંક
અશ્વિનિ	૫૦	સ્વાતિ	૧૪
ભરણી	૨૪	વિશાખા	૧૪
કૃત્તિકા	૩૦	અનુરાધા	૧૦
રોહિણી	૪૦	જ્યેષ્ઠા	૧૪
મૃગશિર	૧૪	મૂળ	૫૬
આર્દ્રા	૨૧	પૂર્વાષાઢા	૨૪
પુનર્વસુ	૩૦	ઉત્તરાષાઢા	૨૦
પુષ્ય	૨૦	શ્રવણ	૧૦
આશ્લેષા	૩૨	ધનિષ્ઠા	૧૦
મઘા	૩૦	શતભિષા	૧૮
પૂર્વાફાલ્ગુની	૨૦	પૂર્વાભાદ્રપદ	૧૬
ઉત્તરાફાલ્ગુની	૧૮	ઉત્તરાભાદ્રપદ	૨૪
હસ્ત	૨૧	રેવતી	૩૦
ચિત્રા	૨૦		

અથ તિથિ વિષ ઘટી

તિથિ નામ	ઘટી અંક
પ્રતિપદા	૧૫
દ્વિતીયા	૫
તૃતીયા	૮
ચતુર્થી	૭
પંચમી	૭
ષષ્ઠી	૫
સપ્તમી	૪
અષ્ટમી	૮
નવમી	૭
દશમી	૧૦
એકાદશી	૩
દ્વાદશી	૧૦
ત્રયોદશી	૧૨
ચતુર્દશી	૭
પૌર્ણિમા	૮
અમાવાસ્યા	૮

અથ વાર વિષ ઘટી

વાર નામ	ઘટી અંક
રવિ	પાઠાંતરે ૧૦ – ૨૦
સોમ	૨ – ૪
મંગળ	૧૨ બાકીની બરોબર છે
બુધ	૧૦
ગુરૂ	૭
શુક્ર	૫
શનિ	૨૫

મુહૂર્ત ચિંતામણિ છઠ્ઠા વિવાહ પ્રકરણે શ્લોક ૪૯ થી ૫૧ સુધી.

નક્ષત્ર વિષઘટીના કોષ્ટકમાં બતાવેલી સંખ્યાથી વધારે ૪ ઘડી સુધી વિષ ઘટી જાણવી, જેમ અશ્વિનિ આગળ ૫૦ આંક છે, તો ૫૧ થી ૫૪ ઘડી સુધી, વિષ ઘટી જાણવી. તે વિવાહમાં વર્જીત છે, અને જન્મ વખતે પણ નિષેધ છે. વળી સર્વ શુભકાર્યોમાં પણ નિષેધ છે. તેનો પરિહાર નીચે મુજબ છે, તે ટાઈમે કુંડળીમાં ચંદ્રમા ત્રિકોણ (૫ કે ૯ મે) સ્થાને હોય તો વિષ ઘટીનો દોષ નહિં, તથા લગ્ન સ્વામિને શુભ ગ્રહ દેખતા હોય અથવા લગ્ન પતિ કેંદ્રમાં હોય, તથા ચંદ્રમાં શુભ ગ્રહની રાશીમાં હોય, તથા ચંદ્રમા મિત્ર ગ્રહની દૃષ્ટિમાં હોય અથવા પોતાના ષડ્વર્ગમાં હોય કે લગ્નપતિ ચંદ્રમા હોય તો તિથિ વારાદિ વિષ ઘટીનો દોષ દૂર કરે છે.

શ્લોક-૧૧૩ માં ૨૭ નક્ષત્રોની ઘડીઓના આંક આપ્યા છે, તે પછી ૪ ઘટી વિષ ઘટી નેષ્ટ છે.

એ શ્રેષ્ઠ કામમાં તજવી. પણ તેમ કરવામાં વાંધો આવતો હોય તો તેનો પરિહાર નીચે મુજબ છે.

ચંદ્રો વિષઘટી દોષં હંતિ કેંદ્ર ત્રિકોણ ગઃ
લગ્નં વિના શુભૈર્દૃષ્ટઃ કેંદ્રે વા લગ્ન પે તથા ॥ ૧૧૪

તેનો ભાવાર્થ—જે રાશીનો સ્વામી શુભગ્રહ હોય જ્યા રાશી ચ સ્વામી શુભગ્રહ આહેત ત્યા રાશીના ચંદ્ર અસતાં કિંવા શુભ ગ્રહાંચી ત્યા ચંદ્રાવર દૃષ્ઠિ અસતાં કિંવા ૯–૫–૭–૧૦ ૪–૧– યા સ્થાની ચંદ્ર કિંવા લગ્ન સ્વામિ અસતાં તો વિષ ઘટીચા દોષ રહાત નાહીં. ॥ ૧૧૪ ॥

ચંદ્રવાસ વેધ

ચંદ્ર તિમ ઇગ ત્રિણ રસ સમ દશ ઇગ્યાર
પણ નવ બારમ બિય ભણિ યુગ વસુ ગ્રહસંહાર ૪૬૦

ચંદ્ર વેધ વિચાર

ચં	૧	૩	૬	૭	૧૦	૧૧	શ્રેષ્ટ
ચં	૫	૯	૧૨	૨	૪	૮	નેષ્ટ

ગુરૂવાસ વેધ

તિમ ગુરૂ બીય પણ સગ નવમ ઇગ્યારમ શુભકાર
પિણ બારમો ચાર ત્રણ દશમ અટ્ઠમ દીઈ પરિહાર ૪૬૧

ગુરુ વેધ વિચાર

ગુ	૨	૫	૭	૯	૧૧	શ્રેષ્ઠ
ગુ	૧૨	૪	૩	૧૦	૮	નેષ્ટ

વેધ ફલ

ભૃગુવેધે અપુત્રિણી થાવરે દાશી થાઇ
રાહુ વેધે વાંઝણી કેતુ કુશીયલ્રી ભાઇ ૪૬૨

કેતુના વેધમાં પરણેલી કન્યાને શાપ લાગે તો તેના મુખની વાણી ફળે છે, અર્થાત્ તે કાળજીભી થાય છે. માટે તે વેધ વિવાહમાં તજવો

વેધદોષ પંચ શલાકાથી પણ જોવાય છે, અને જો મંગળ વિશ્વા આપતો હોય તો વેધનો દોષ લાગતો નથી.

સપ્તશલાકા ચક્રમાં જો ચંદ્રમાનો પાપગ્રહો સાથે વેધ થાય તો કન્યા વિધવા થાય છે, માટે તેનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો.

જામિત્ર દોષ

લગન થકી કે ચંદ્ર થકી થાવર સંભલ સૂર
જે આવૈ સપ્તમ ભુવને તો યામિત્ર થાએ ક્રૂર ૪૬૩
ચંદ્ર થકી સપ્તમ ભુવને જો ગ્રહ ક્રૂર વસેઈ
તો શશીથી યામિત્ર હુવૈ વરજો બહુ ફલ દેઈ ૪૬૪
ચંદ્રહુથી અથ લગનથી જો ગ્રહ ઉત્તમ હોઈ
આવઈ તૈ યામિત્ર ભણી વરજ્યાં બહુ ફલ થાઈ ૪૬૫
તિમ લગન થકી સપ્તમ ઘરૈ જો ગ્રહ સૌમ્ય રહેશ
તો તે યામિત્ર લગનરો જોઈશ હીર કહેશ ૪૬૬

પાંચે દોષનાં ફળ

લાતે દરિદ્રી પાતે દુઃખ વેધે વંધ્યા જોઈ
યુતિ લંપટ પરપુરુષણી સુત જામિત્ર ન હોઈ ૪૬૭

બાણપંચક

શુભગ્રહથી યામિત્રનો દોષ નથી થતો, તેમજ જો ગુરુવિશ્વા આપે તો યામિત્રદોષ લાગતો નથી.

ઉદય લગનથી કરલગન લઈ અણો દિન ભાણ
તે બે મેલી પંચ સુ નાંમ સુણો તસુ જાણ ૪૬૮
તિથિ માસ દિગ્ વસુ રિસી પીછે ભાગ નવ દેઈ
શેષ વધે તે બાણ ફલ જાણિ ત્યાગ કરેઈ ૪૬૯
કલહ કૃસાણુ નૃપ ચોર મૃત પંચક બાણ પ્રસિદ્ધિ
હીર કહે તે ટાલતાં થાય રિદ્ધિ સમૃદ્ધિ ૪૭૦

સુતપંચક

હીર કહે સંક્રાન્તિ થકી અઠ સત્તર છાવીસ
રોગ બાણ લાગે ખરો જાણે વિશ્વા વીસ ૪૭૧

અગનિ બાણુ ગણી રુદ્ર હોય વીસ અને ઇગુણતીસ
ચાર તેર બાવીસ નૃપ બાણુ ટાલો સુજગીસ ૪૭૨
ચોર બાણુ છ ને પનર ચોવીસમો નિષેધ
દશ ઓગણીસ અઠવીસમે મૃત્યુ બાણનો વેધ ૪૭૩
મત દિન સંક્રાંતિ થકી ગિણીયે સુધા લેઇ
પરણો તીજે પાંચમે સત્તમ નવમ બારેઇ ૪૭૪
ચાદમ સોલ અઢારમે ઇગવીસમ તેવીસ
પણવીસમ સગવીસમૈ ટલૈ બાણુ સુજગીસ ૪૭૫
સંકરાંતિ દિન લઇ કરી મેલી તિથિ કે માસ
દશ અઠુ મિલું પિણુય દીજે નવે ભાગ ઉલ્લાસ ૪૭૬
અંક પાંચ જીણમેં વધૈં સો જાંણીજે બાણુ
રોગ વન્હિ નૃપ ચોર મૃત દિવૈ હોતો ભૂત જાણુ ૪૭૭
સર્વ અંક કરી એકઠા વલી દીજે નવ ભાગ
હીર કહઇં જો પુણ વધે તો તે કીજે ત્યાગ ૪૭૮
એકે મરણ બીયે અગન છક્કે ચોર વસુ રોગ
ચાર પાંચ નૃપ ભય કરે ત્રિક નવ સુનિ શુભ યોગ ૪૭૯
સંક્રાન્તિથી જે દિવસગત તિકે બાણુ ભણીજૈ
અઠ્ઠ સત્તર છાવીસે બાણ રોગાદિ સુણીજૈ ૪૮૦
અગનિ બાણુ ઇગ્યાર વીસ ઇગુણતીસ નિહાલૌ
રાય બાણુ તિહું તેરહ અવર બાવીસમ ટાલો ૪૮૧
તસકર બાણુ છહને પનર લહીએ ચોવીસમ બારો
મૃત બાણુ દશ ઇગ ઓગણીસરો અઠાવીસમ તજી પરો ૪૮૨
રોગ બાણુ રવિવાર દિન સોમ નૃપ મૃત મંદ
ભોમ અગનિ ગુરૂ ચોર તજી વરતે જીમ આણંદ ૪૮૩

બુધપંચક વિચાર—

રોગબાણ યજ્ઞોપવિત તથા દીક્ષામાં, અગ્નિબાણ ગૃહકર્મ, ખાત, વાસ્તુ અને ગૃહ આચ્છાદનમાં, રાજબાણ રાજસેવા (ચાકરી નોકરી) કરવામાં, ચોર બાણ પરદેશ જતાં તેમજ નવીન વાહનાદિ લેવામાં, અને મૃત્યુ બાણ વિવાહ સમયે તજવું.

જો બાણદોષની સાથે વાર ભળે તો તે ખાસ અશુભ થાય છે.

બાણ	વાર	સમય	ફળ	ક્યા કાર્યોમાં તજવા
રોગબાણ	રવિવાર	રાત્રે	અશુભ	યજ્ઞોપવિત
અગ્નિબાણ	મંગળવાર	દિવસે	,,	ગૃહકર્મ, ખાતવાસ્તુ ગૃહાચ્છાદન
રાજબાણ	શનિવાર સોમવાર	,,	,,	રાજસેવા નોકરી કરતાં
ચોરબાણ	મંગળવાર ગુરૂવાર	રાત્રે	,,	પરદેશ ગમન
મૃત્યુબાણ	બુધવાર શનિવાર	સાંજ સવાર અંને સંધિમાં	,,	વિવાહમાં

એકાર્ગલ

વિષ્કુંભે રિસી અસ્સણિ પ્રીતિ સ્વાતિ લિખાય
આયુષમાને ભરણીયાં સૌભાગૈહિ વિશાહ ૪૮૪
શોભન યોગે કૃતિકા અતિગંજે અનુરાહ
યોગ સુદ્દરમે રોહિણી ધૃતિયોગે જ્યેઠાહ ૪૮૫
શૂલયોગે મૃગશીર રિસી ગંજયોગે મૂલાહ
વૃદ્ધિયોગે આદ્રા રિસી ધ્રુવ હિ પૂ.ષાઢ નિઠાહ ૪૮૬

વ્યાઘાતે હિ પુનર્વસુ હર્ષણ યોગ ઉપાહ
વજ્ર પુષ્યે સિદ્ધિ અભિચ્ વ્યતિપાતે અહિલાહ ૪૮૭
વરિયાણે શ્રવણ રિસી પરિઘયોગે મઘાહ
શિવે ધનિષ્ટા પૂ.ફા સિદ્ધિહિ સાધ્યે શતભિષ ઠાહ ૪૮૮
શુભ નામે ઉ. ફાગુણી શુક્લ યોગે પૂ. ભાહ
બ્રહ્મા યોગે હસ્ત રિસી ઈંદ્ર યોગે ઉ.ભાહ ૪૮૯
વૈધૃતીયાં ચિત્રા રિસી સાહે યોગ એહ રિસીય
હીર કહે તેરહ રિસી ધારી ગણો સદીય ૪૯૦
વિષ્કુંભે બહુકાલ રિસી વિધવા વૈધૃતે થાય
વીર્યહાનિ અતિગંડે હુવે વ્યતિપાતાં મૃતહાય ૪૯૧
વજ્રે અગ્નિભય હાખવે ગંડાંતે બહુ રોગ
શૂલ યોગે તન આપદા પરિઘ હાથ દુઃખ લોગ ૪૯૨
વ્યાઘાતે કન્યા બહુ અચરે શુભ વિજ્ઞાન
એ નવ યોગે દેવતા બૈઠા રહે વિમાન ૪૯૩
તો માનવ કીણી પેરે પરણીને માંડી કરે ઘરવાસ
એકાર્ગલ તો હીર કહઈ જાણી ટાળો પાસ ૪૯૪

એકાર્ગલદોષ—

અશ્વિની	વિષ્કુંભ	પુનર્વસુ	વ્યાઘાત	હસ્ત
ભરણી	આયુષ્ય	પુષ્ય	વજ્ર	ચિત્રા
કૃતિકા	શોભન	આશ્લેષા	વ્યતિપાત	સ્વાતિ
રોહિણી	સુકર્મા	મઘા	પરિઘ	વિશાખા
મૃગશીર્ષ	શુક્લ	પૂ. ફા.	સિદ્ધ	અનુરાધા
આર્દ્રા	વૃદ્ધિ	ઉ. ફા.	શુભ	જ્યેષ્ઠા

બ્રહ્મ	મૂળ	ગંડ	શતભિષા	સાધ્ય
વૈધૃતિ	પૂ. ષા.	ધ્રુવ	પૂ. ભા.	શુક્લ
પ્રીતિ	ઉ. ષા.	હર્ષણ	ઉ. ભા.	ઐન્દ્ર
સૌભાગ્ય	અભિજીત	સિદ્ધિ	રેવતી	સાધ્ય
અતિગંડ	શ્રવણ	વરિયાન		
ધૃતિ	ધનિષ્ઠા	શિવ		

એકાર્ગલ ચક્ર

તિરછી રેખા તેરહ લિખી તિણ બિચ ઊભી રેહ
પાછે સાહે યોગ ગિણી વિષ્કુંભાદિક દેહ ૪૯૫
જો સમ તો અઠવીસ ઠવિ વિષમૈ એક મિલેઇ
પાછે અધિક રિસી ધુરાં ગિણીસો સીરિ ઠવેઇ ૪૯૬
તિમ અનુક્રમે અઠવીસ લિખી શશીરવિ જૈ સમરેહ
ગિણતાં એકી આવહી સો એકાર્ગલ તેહ ૪૯૭
એહ યોમ જોઇસ મહીં ગુરુઓ દોષ કહાય
હીર કહઈ વિવાહ દિન વરજ્યાં મંગલ થાય ૪૯૮

બીજી રીતે ગણુતાં અશ્વિનીથી વૈવાહિક નક્ષત્ર સુધી ગણુતાં એકી થાય તો ૧ ઉમેરીએ અને બેકી થાય તો ૨૮ ઉમેરીએ પછી તેનું અર્ધ કરવું. પછી આશ્વનીથી ગણુતાં જે નક્ષત્ર આવે તે નીચે મુજબ ચક્ર કરી મથાળે લખવું ચક્રમાં જમણી બાજુએથી ઉપરથી નીચે આવી ડાબી બાજુએથી નીચેથી ઉપર જવું. જો વિવાહના નક્ષત્રના સામું રવિનું નક્ષત્ર આવે તો એકાર્ગલ

દોષ થાય. જો રાહુ વિન્ધા આપતો હોય તો એકાર્ગલ દોષ લાગતો નથી.

	૧	
૨૮		૨
૨૭		૩
૨૬		૪
૨૫		૫
૨૪		૬
૨૩		૭
૨૨		૮
૨૧		૯
૨૦		૧૦
૧૯		૧૧
૧૮		૧૨
૧૭		૧૩
૧૬		૧૪
	૧૫	

સૂર્યના નક્ષત્રમાંથી વૈવાહિક નક્ષત્ર એકી સંખ્યાનું હોય તો એકાર્ગલ દોષ થાય.

ઉપગ્રહ

રવિ રિસીથી શશી રિસી લગી જોઈશ ઉપગ્રહ આઠ
જાણી વરજો હીર કહઈ પીછી નિરતો પાઠ ૪૯૯
પંચમ અઠ્ઠમ ચૌદમો અઠ્ઠારમ ઓગણીસ
બાવીસ તેવીસઅ ચઉવીસમો ફલ સુણો હિવે જગીસ ૫૦૦
પુત્ર વિનાશઈ પંચમો અઠ્ઠમ પુણે લાઇ
વ્યાધિ વધારે ચવદમો અઢારમે દેવરધાઈ ૫૦૧
ધનવિનાશે ઓગણીસમો કુટિલાભાવ બાવીસ
થાનભ્રંશ તેવીસમો કુલક્ષય કરે ચઉવીસ ૫૦૨

વિવાહે અષ્ટદોષ

અષ્ટદોષ વિવાહે તજી વેધ લાત ને પાત
એકાર્ગલ ઉપગ્રહ યુતિ જામિત્ર એહ સાત ૫૦૩
બુધ પંચક શશી આઠમો રવિગુરૂ શશી કરી શુદ્ધ
પરણાવો વિંદ વિંદણી આણો નિરમલ બુદ્ધ ૫૦૪

અષ્ટદોષ પરિહાર

લાત ટળે રવિ રેખહ થાવર ટાલે પાત
વેધઈ મંગળ શુક્ર યુતિ ગુરુ યામિત્ર વિખ્યાત ૫૦૫
શશી ટાલઈ બુધ પંચકાં ઉપગ્રહ ટાલે બુધ
તમ એકાર્ગલ દોષ નહીં હીર કહે ગ્રહ શુદ્ધ ૫૦૬

વિવાહમાં આઠ ઉપગ્રહ દોષો હોય છે. રવિ નક્ષત્રથી ચંદ્ર નક્ષત્ર સુધી ગણતાં ૫–૮–૧૪–૧૮–૧૯–૨૨–૨૩–કે ૨૪ ની સંખ્યા આવે તો ઉપગ્રહ થાય. આ આઠેનાં અનુક્રમે નામ વિદ્યુન્મુખ, શૂલ, શનિપાત, કેતુ, ઉલ્કા, નિર્ધાત, કંપ, અને વજ્ર છે.

છેલ્લા ત્રણનાં નામ બીજાઓના મતમાં જણાવેલાં નામો ના પર્યાય જેવાં જ છે. આ આઠેનું અનુક્રમે ફળ પુત્રનાશ, પતિ નાશ, રોગોત્પત્તિ, દિયરનો નાશ, ધનનાશ, કુલનાશ, સ્થાન ભ્રંશ તથા વ્યભિચારિણી એમ છે. જો બુધ વિધ્ધા આપતો હોય તો ઉપગ્રહનો દોષ લાગતો નથી.

ક્રાન્તિ સામ્ય

તિન રેખહ તિરછી લિખો ઊભી તીન ઠવેઈ
વિચલી રેખે મીન હઈ અંક સંહાર લિખેઈ ૫૦૭
મેષ સિંહ વસહાં મકર મિથુન ધનાં અલિ કર્ક
કન્યા મીનાં કુંભ તુલસું ક્રાન્તિસામ્ય શશી અર્ક ૫૦૮
આમ્હી સામ્હી રેખા મિણિ જો આવે શશીસૂર
માસ માંહિ તે ઇમ વહૈ હીર કહઈ તજી દૂર ૫૦૯

અગનિ બલ્યો શીયાં ઠર્યો ઘાવ પડ્યો જીવેહ
પિણ ઇણિ યોગે પરણીયો સો નવ દીઠો કિણેઈ ૫૧૦

ક્રાન્તિસામ્ય ક્યારે આવે તેને માટે કોઇકે કહ્યું છે કેઃ—

ઐંદ્ર યોગસ્ય પૂર્વાર્ધે ઽપરાર્ધે ચ ધ્રુવસ્ય ચ
ક્રાન્તિ સામ્યં ભવેન્નૂનં વર્જનીયં વિશેષતઃ

મર્મકંટક શલ્ય છિદ્ર યોગ

તનુ ભુવનેં જો ક્રૂર ગ્રહ મર્મ કહાવે તેહ
પંચમ નવમે હુવે ઇસો તો કંટક નામ કહેય ૫૧૧
દશમે ચઉથે જો હુવઇ તો તે શલ્ય કહાઇ
જો સત્તમે હોઈ છિદ્ર તે નામ સરિસ ફલ થાઈ ૫૧૨

મર્મકંટક શલ્યછિદ્ર યોગોનું ફળ

મર્મ કરે મરણ ભય કંટક હૂવઈ કુલનાશ
શલ્યૈ રાજા રૂઠીયે છિદ્રઈ પુત્ર વિનાશ ૫૧૩
ચાર દોષ એ લગનના ગુરૂમુખ જાણી નામ
કરમેલો તજી હીર કહે અવરે કરીજે કામ ૫૧૪

લગ્ન ફલ

લગન ભુવને શશી આવીયો વિશ્વો ન દીએ કોઈ
જો વિશ્વા શશીહર મિલે તો વિધવા હોવે જોઇ ૫૧૫
હીર કહે કરક લગન તજી તેહ તણો જે સાંમ
વરજે તું છઠ અઠ્ઠમ ભુવન પાછે પરણાવો ગામ ૫૧૬
હથ લેવે જે લગન હુવૈ સ્વામી તેહનો લેઈ
છઠ્ઠો આઠમી છોડ તજી પાછૈં પરણાવેઇ ૫૧૭

દિવાશયંધ લગ્નો

દિવસ અંધ મેષાં વૃષાં સિંહાં વિધવા હુવેઇ
રજની અંધ મિથુન કરક કન્યા અરથ અસેઈ ૫૧૮

મિથુનાં ધુરિ અંતે કરક કન્યા વિચલે ભાગ
અંધ ઘડી દગિ પંચ પલ લગન કરીજે ત્યાગ ૫૧૯
અપરાન્હે તુલ અલિ ધનાં બધિર વિનાશે અપત્ય
મકર કુંભ મીન કુબડાં સંધિ સંહારે સત્ય ૫૨૦

કરગ્રહે વર્જિત લગ્ન

હોરા હથલેવૈ લગનિ સિંહ મેષ વૃષ દીય
વરજો નિશિ મિથુનાં કરક કન્યા જીમ સુખદીય ૫૨૧
અપરાન્હે તુલ અલિ ધનાં સંઝા મકર ઘટ મીન
વરજી પરણો દંપતિ જીમ કહી ન હોવે હીન ૫૨૨

મર્મણિ વેધે મરણં કંટકે રોગભય વૃદ્ધિઃ
શલ્યે શસ્ત્રવિઘાતં છિદ્રે છિદ્રં ભવે ત્રિગુણમ્

કર્તરીયોગ—

યદા તુ માર્ગવક્રીણો વ્યથાર્થગો ખલગ્રહો
તદા ભવેત્તુ કર્તરી કરગ્રહે ન શોભના
યદા તુ જન્મરાશિતોઽથ લગ્નતોઽષ્ટમોદયઃ
કરગ્રહે શુભસ્તદા રાશ્યૈકપત્યમૈત્રીતઃ
લગ્નાચ્ચ દ્વાદશે માર્ગી ગ્રહો વક્રી દ્વિતીયગઃ
કર્મરીતિ સમાખ્યાતો મૃત્યુદારિદ્ર્યશોકદઃ

કુલ ૧૮ દોષ વિવાહમાં તજવામાં આવે છે. તેમનાં નામ નીચે મુજબ છે.

વેધોલત્તા તથા પાતં નક્ષત્રં ગ્રહદૂષિતં
કુલિકં યોગદોષં ચ ક્રૂરવારં ચ વર્જયેત્
રિક્તા તિથિં વ્યતિપાતં વિષ્ટિર્ગંડાંવૈધૃતી
અન્યગ્રહયુતં ચંદ્રં ગ્રહાણાં જન્મઋક્ષકમ્
એકાર્ગલં યમઘંટં ચંદ્રાવસ્થામુપગ્રહં
દોષૈરષ્ટાદશૈર્મુક્તં શુદ્ધં લગ્નં વિશોધયેત્

વર્જ્યદશ યોગ

ગમન એક જુગ રસ દશા રુદ્રાં પનર અઢાર
ઓગણીસમ વીસાં મીલે એ હુવે ઇગસો ને ચ્યાર ૫૨૩
તે માંહિ અશ્વની થકી ગણિ દિન રિસી લગે આઈ
તે ભેલી વલી દિન રિસી થકી રવિરિસી દિઓ સાહી ૫૨૪
પાછે ભાગ સતવીસ દે વધતો અંક લઇ હીર
જો કોઇ અંક દશમાંહિ હુવે તો તે દોષથી બીહ ૫૨૫
વાયુ મેઘ અગ્નિ રાજ્ય ભય ચોર મૃત્યુ રોગ
વજભય વાદવિવાદ ને ધનહાની ફલ જોગ ૫૨૬

વર્જ્યવાર

વાર બુધ ગુરુ શુક્ર શશી અહોરાતી હુવે મંદ
મંદ રયણી રવિ સંગ્રહી રવિ રયણી હો ચંદ ૫૨૭
ચંદ રયણી જે ભોગવે તિણ કારણ રવિવાર
દિને કો નવિ પરણીયે રયણી ચંદ વિચાર ૫૨૮
હીર કહઇ ગ્રહ રેખદા સૌમ્ય ઇગ દુગ તીય

હસ્તમેલાપક વખતે ગાથાઓમાં કહેલી રીત મુજબ કરતાં જો દશનો આંક આવે તો તે દિવસ દૂષિત માની તેનો વિવાહમાં ત્યાગ કરવો.

રેખદગ્રહ

ચઉ પણ નવ દહ ઇગદહાં તિમ બુધ ગુરુ છહ લીય
કૂરાં ગ્રહ છક્કે ભુવન રેખદ ત્રય ઇગ્યાર ૫૨૯
રવિ શનિ અઠ્ઠમે આઇયાં (?) જય પામે નરનાર
(મંગલ દિખગસ્તી જનમ જય પામે નરનાર) ૫૩૦

લગ્નમાં રેખદ અને ભંગદ ગ્રહનું ચક્ર

ભાવ	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	ફળ
રેખદ ગ્રહ	શુ	બુ ગુ શુ ચં	બધા ગ્રહ	બુગુ શુ	શુ ગુ બુ રા કે	ગુ મં બુ રા કે	०	શ રા કે	શુ કે રા બુ	શુ કે રા બુ ગુ	સર્વે ગ્રહ	રા કે	આ પ્રમાણે ભાવમાં ગ્રહ હોય તો લગ્ન શ્રેષ્ઠ ગણાય
ભંગ કરનાર ગ્રહો	ચં મં રા શ સૂ	०	०	રા	०	०	શુ બુ રા	ચં મં બુ ગુ શુ	०	०	०	०	દર્શાવેલા સ્થનોમાં દર્શાવેલા ગ્રહો હોય તો લગ્ન ખરાબ ગણાય

પાતાલં દશમં દ્વિપંચ નવમે લગ્ને ચ સૌમ્યગ્રહા :
ક્રૂરાઃ ષષ્ટગતા શશી ધનગતઃ સર્વે ત્રિકૈકાદશાઃ
યાત્રા યુદ્ધવિવાહ દીક્ષણુ વિધૌ રાજ્યાભિષેકે નૃણાં
યામિત્રં ગ્રહ વર્જિતં યદિ ભવેત્ સર્વેઽપિ તે શોભનાઃ ।
લગ્નાદેકાદશે સર્વે લગ્ન પુષ્ટિકરાઃ ગ્રહાઃ
તૃતીયે ચાષ્ટમે સૂર્યઃ સૂર્યપુત્રશ્ચ શોભનઃ
ચંદ્રો ધનતૃતીયે ચ કુંજ ષષ્ટે તૃતીયકે
બુધેજ્યો નવષટ્ દ્વિત્રિચતુઃ પંચદશ સ્થિતો
શુક્રો દ્વિત્રિચતુઃ પંચ ધર્મ કર્મ તનુઃસ્થિતઃ
રાહુ ર્દશાષ્ટ ષટ્ પંચ ત્રિનવ દ્વાદશે શુભઃ

આ વિષયમાં કેટલાક મતમતાંતર છે. જેમકે—

ભાવ	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	
રેખદ ગ્રહ	બુ ગુ શુ	ચ બુ ગુ શુ	સૂ. ગુ ચં શુ મં શ રા બુ	બુ ગુ શુ	બુ ગુ શુ	સૂ. મં શ રા બુ ગુ		શ	શુ બુ ગુ	શુ બુ ગુ	સૂ. ચ મં બુ શ ગુ રા શુ		કેટલાકના મતમાં લગ્નમાં બુધ, ગુરૂ, તથા ત્રીજે શનિ નથ તેમ છટ્ઠે સૂર્ય શનિ નથી.
ભાંગદ ગ્રહ	સૂ. ચં મં શ ગ			રા મં શ	શ	શુ મં લગ્નેશ	શુ મં શ સૂ. બુ	ચં મં બુ ગુ શુ લગ્નેશ	મં શ	રા મં શ	૦	ગુ મં	

કેન્દ્રે સપ્તમહીને ચ દ્વિત્રિકોણે શુભા: શુભા:
ધને શુભગ્રહશ્ચન્દ્ર: પાપા: ષષ્ઠે ચ શોભના:
તૃતીયૈકાદશે સર્વે સૌમ્યા: પાપા: શુભગ્રહા:
તે સર્વે સપ્તમસ્થાને મૃત્યુદા વરકન્યયો:

ગ્રહવિશ્વા પ્રમાણ

શશી પણ બુધ દુગ શુક્ર દુગ સાઢાતિય દિનનાહ
ગુરૂ તિય ભોમ શનિ તિમ રાહુ દઉઢ (દોઢ) વિશ્વાહ ૫૩૧

પાઠાન્તરે

રવિ પણ શશી પણ શુક્ર ચઉ ગુરૂ તિન્નય અવરેણ
વિશ્વા આપે ઇમ ઇમ રેખદ આવે તેણ ૫૩૨

લગ્ન ભંગદગ્રહ

ગ્રહ ભંગદ ગુરૂ અઠમે તમ ઇગ સગ દહ ચ્યાર
સૂરિજ નૈ શશી ઇગ સગાં બુધ સગ અઠ નિવાર ૫૩૩
શશીહર ઇગ છહ અઠસો ઇગ સગ અઠમ ભૂલ
ભૃગુ સગ છઠ અઠમ તજહું એહ ઉઠાવૈ ધૂલ ૫૩૪

હવે રેખદની વાત કહીજે તિણુ ઉપર વિશ્વા પરઠીજે
ત્રીજે છઠે અગીઆરમે આઠમે દિનકર હોય
ઇણુ થાનક રેખદ હુવે અપરે ભંગદ જોય
જીમ રવિ તિમ શનિ મંગળ સહી રાહુ બારમે અધિકોલહી
કેતુ પણુ ઇમ જ માનવો અપરે થાન ભંગદ જાણુવો
ચંદ્ર બુધ ગુરૂ શુક્ર એ ચ્યાર રેખદ હોવે તું એમજ ધાર
છઠ્ઠે આઠમે બારમે ટાલ અપરે થાન રેખદ સંભાલ
વળી રેખદ ભંગદરો કરો વિચાર શાસ્ત્રે ભાખ્યો અધિક અપાર
પણુ રવિ ગુરૂ ચંદ જો હોવે સહી તો રેખદ તે હોવે નહિ
વિશ્વા હીન લગન કહીજે લગન માંહે તીન સબલ કહીજે

ગ્રહ કેટલા વિશ્વા આપે—

રવૌ સાર્ધત્રયો ભાગાઃ પંચ ચંદ્રે ગુરોસ્રયં
દ્વે દ્વે શુક્રેન્દુપુત્રૌ ચ વિશ્વાભાગ પ્રદાયિનૌ
પ્રત્યેક સાર્ધભાગાશ્ચ મંદ મંગલ રાહુષુ
ગ્રહા બલવતો વિશ્વા પ્રયચ્છન્તિ ન દુર્બલાઃ

પંચરેખદ ગ્રહફલ

સૂરિજ રેખદ લગન શીર ચંદા રેખદ દેહ
જીવ જીવાં ભૃગુ આંખડી મંગલ અસ્થિ ભણેહ ૫૩૫
શિર હીણો વર પૂણુહી દેહી હીણાં પૂણે નાર
જીવહીણુ બિહુને પૂણે ચામ હીન પરિવાર ૫૩૬
અસ્થિવિણુ વંઝા હુવે તિણુ કારણુ ગ્રહ પંચ
જાણી રેખદ હીર લ્યો શુદ્ધ લગન એ સંચ ૫૩૭

લગ્નસ્ય મસ્તકં સૂર્યં ગાત્રં ચૈવ તુ ચંદ્રમા
જીવો જીવ ઇતિ પ્રોક્તા ત્રિભિર્લગ્નં પ્રશસ્યતે
શિરો વિહીનં પતિ ઘાત નારી ગાત્રેણુહીનં ભય રોગપીડા
જીવેન હીનં મરણું ઉભાભ્યાં તમેવ લગ્નં પરિવર્જનીયમ્

અથવા—

શિરઃ સૂર્યઃ શશી ગાત્રં ગુરુર્જીવસ્ત્વચા ભૃગુઃ
ભૌમોહ્યસ્થિ સમઃ પ્રોક્તો લગ્નાત્પંચ પ્રકીર્તિતાઃ
શિરોવિહીનં પતિઘાત નારી ગાત્રેણુ હીનં કુરુતે ગૃપીડામ્
જીવેન હીનં મરણું ઉભાભ્યાં ત્વચા વિહીનં કુરુતે ચ વંધ્યામ્
અસ્થ્યા વિહીનં ધનધાન્ય હીનં પંચાંગહીનં પરિવર્જનીયમ્
ગોતુલાયુગ્મ કન્યાનાં નવાંશાઃ શુભદાઃ સ્મૃતાઃ
ધનુષઃ પ્રથમો ભાગો વિવાહેઽન્યે ચ મધ્યમા
અંશસ્યાધિપતિસ્તંશં મિત્રો વા શુભોઽપિ વા
પશ્યેત્તદા શુભં જ્ઞેયં સર્વે દોષાશ્ચ નિષ્ફલાઃ

લગ્ન કઈ દિશામાંથી આવ્યું ?

સૂર્ય નક્ષત્ર ભોગવતો હોય જેહ દનિયા સુધી ગણુજ્યો તેહ
પહેલાં આદિ ઇશાને ત્રણ દીયો પૂર્વ અગ્નિ દક્ષિણુ દિશિ લિયો
નૈઋત્ય પશ્ચિમ વાયવ્ય વખાણી ઉત્તર દિશિ વલી મનમેં જાણી
ત્રણ ત્રણ દિશિ વિદિશે આલ શેષ વધે તો દેજ્યો પાતાલ

લગ્નની દિશા ઉપરથી ફલઃ—

ઇશાને સુખ સંપત સાર પૂર્વે વૃદ્ધિ લક્ષ્મી અપાર
અગ્નિ દિશે નવ જીવે બાલ દક્ષિણુ મરણુ કરે તત્કાલ
નૈઋત થાવે વિધવા નારી પશ્ચિમ દરિદ્રી ઉત્તર સુખ અપારી
લગ્નવાસો પાતાલે હોય તો વરકન્યા ન જીવે કોય

આમાં વાયવ્ય ખુણાનું ફળ આપ્યું નથી. પણ કેટલીક જગાએ પુત્રલાભ એમ ફળ બતાવ્યું છે, જેમકેઃ—

યસ્મિન્નૃક્ષે ભવેત્સૂર્ય આદૌ ત્રીણિ પ્રદાપયેત્
ચંદ્રર્ક્ષં યાવદાશાષુ લગ્નાદૈ ચ શુભાશુભમ્

ઈશાને ચ શુભં જ્ઞેયં પૂર્વે લક્ષ્મીઃ સદા ભવેત્
આગ્નેયાં વંશ હાનિશ્ચ યામ્યે ચ મરણું ધ્રુવમ્
નૈઋત્યે પુત્રલાભં ચ વંધ્યા ભવતીતિ પશ્ચિમે
વાયવ્યે પુત્ર લાભઃ સ્યાત્ સુખિની ઉત્તરે પુનઃ
આકાશે ચ સુખં સર્વં ફલં ભવતિ નિશ્ચિતમ્
વિવાહે લગ્ન વેલાયાં લગ્નાગમ ફલાફલમ્

અહીં આકાશ છે તેને ઉપરની ગાથાઓમાં પાતાલ ગણાવ્યું છે, પણ બંનેનું ફળ એક સરખું જ છે.

લગ્નનાં વસ્ત્રઃ—

પૂર્વેશાને શ્વેતવસ્ત્રં કૃષ્ણમગ્નૌ ચ દક્ષિણે
નૈઋત્યે પશ્ચિમે પીતં રક્તં વાયવ્ય ઉત્તરે
આકાશે પુષ્પમાલા ચ લગ્નાગમ ફલાફલં
લગ્નવસ્ત્ર પરીક્ષાંતે જ્ઞાતવ્યં ચ બુધૈસ્તતઃ

લગ્નનાં વાહનઃ—

પૂર્વે ગરૂડ અગન માંઝારી જોય દક્ષિણે સિંહ નૈઋતેશ્વાનજ હોય પશ્ચિમે સર્પ વાયવ્યે મૂષક લહો ઉત્તરે મૃગ ઈશાને ઘેટો કહો. જે લગ્ન પાતાલે ધરો તેનું વાહન પાડો ખરો.

કન્યાના નામાક્ષરનો વર્ગ અને લગ્નનું વાહન તે બેને વેર ન જોઈએ.

વૈરં મૂષક માર્જારે વૈરં ગરૂડસર્પયોઃ
મૃગસિંહે સદા વૈરં વૈરં શ્વાનસ્ય મિંઢકે

જીવો જીવ પ્રદાતા ચ દ્રવ્યદાતા ચ ચંદ્રમા
તેજો દાતા ભવેત્સૂર્યો ભૂમિદાતા મહીસુતઃ
જીવહીના મૃતા કન્યા સૂર્યહીનો મૃતો વરઃ
ચંદ્રહીને ગતા લક્ષ્મી સ્થાનહાનિઃ કુજંવિના

વિવાહે લગ્નશુદ્ધિઃ—

ન તિથિર્ન ચ નક્ષત્રં ન વારો ન ચ ચંદ્રમા
લગ્નમેકં પ્રશંશંતિ ત્રિષડેકાદશે રવૌ

યે લગ્નદોષાશ્ચ નવાંશદોષાઃ પાપૈઃ કૃતા દ્દષ્ટિનિપાત દોષાઃ
લગ્ને ગુરુસ્તાન્વિમલી કરોતિ ફલં જલં યત્કનકદ્રુમસ્ય

લગ્નથી શુભગ્રહો—

" ૨-૪-૪-૧૧ ચંદ્ર
" ૧-૨-૪-૫-૯-૧૦-૧૧ શુક્ર
" ૧-૨-૩-૪-૪-૬-૯-૧૦-૧૧ ગુરૂ
" ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૯-૧૧ બુધ
" ૩-૬-૧૧ મંગળ
૩-૬-૮-૧૧ સૂર્ય-શનિ-રાહુ-કેતુ

લગ્નથી અશુભગ્રહો

" ૧-૬-૭-૮-૧૨ ચંદ્ર
" ૩-૬-૭-૮ શુક્ર
" ૭-૮ ગુરૂ
" ૭-૮-૯ બુધ
" ૭-૮ મંગળ
" ૪-૭ રાહુ
" ૭ શનિ-સૂર્ય-કેતુ

લગ્નથી છઠ્ઠે-આઠમે લગ્નેશ, લગ્નનો નવાંશેશ અને દ્રેષ્કાણુ-પતિ આવે તો પણ તે લગ્ન નેષ્ટ ગણાય.

નવાંશની રીતઃ—

લગ્નની એકરાશિ, અને ૩૦ અંશ હોય છે. ૩૦ અંશના

અંશ કળા

નવભાગ પાડતાં પ્રત્યેક ભાગ ૩ – ૨૦ નો આવે.

નવાંશ	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯
અંશ	૩ ૨૦	૬ ૪૦	૧૦ ૦	૧૩ ૨૦	૧૬ ૪૦	૨૦ ૦	૨૩ ૨૦	૨૬ ૪૦	૩૦ ૦

લગ્નના અંશ જેટલામા નવમાભાગમાં આવી જતા હોય ત્યાં-સુધી જો લગ્ન મેષ-સિંહ-કે ધન રાશિનું હોય તો મેષથી ગણતાં જે રાશિ આવે તે તેની નવાંશની રાશિ થઇ અને તેનો અધિપતિ નવાંશેશ થયો.

તેવીજ રીતે વૃષભ-કન્યા અને મકરમાં મકરથી ગણવું.
„ મિથુન-તુલા અને કુંભમાં તુલાથી „
„ કર્ક-વૃશ્ચિક અને મીનમાં કર્કથી ગણવું.

મેષે નવાંશા મેષાદ્યા વૃષે ચ મકરાદિકા:
મિથુને ચ તુલાદ્યા: સ્યુ: કર્કટે કર્કરાદિકા:
મેષાદ્યૌ ચ ધનુ:સિંહૌ ગોકન્યે મકરાદિકૌ
તુલાદ્યૌ યુગ્મકુંભૌ ચ કર્કાદ્યૌ મીનવૃશ્ચિકૌ

રવિ નક્ષત્રથી વિવાહ નક્ષત્ર	દિશા	વાહન	ફળ	વૈરવર્ગ
૧-૨-૩	પૂર્વ	ગરૂડ	ધનધાન્યવૃદ્ધિ	સર્પ
૪-૫-૬	અગ્નિ	બિલાડી	કુલનાશ	મૂષક
૭-૮-૯	દક્ષિણ	સિંહ	દારિદ્ર મૃત્યુ	મૃગ
૧૦-૧૧-૧૨	નૈઋત્ય	કુતરો	પુત્રલાભ	ઘેટો
૧૩-૧૪-૧૫	પશ્ચિમ	સર્પ	વિધવાપણું	ગરૂડ
૧૬-૧૭-૧૮	વાયવ્ય	મૂષક	વ્યભિચારિણી	બિલાડી
૧૯-૨૦-૨૧	ઉત્તર	મૃગ	ધનધાન્ય સુખ	સિંહ
૨૨-૨૩-૨૪	ઈશાન	ઘેટો	સુખસંપત્તિ	કુતરો
૨૫-૨૬-૨૭	પાતાલ	પાડો	સામાન્ય સુખ	૦

એક હસ્તલિખિત જુની ચોપડીમાં લગ્નના વાહન નીચે મુજબ બતાવેલ છેઃ—

અજમૃગ સિંહ વૃષભાઃ શશકો મંડૂક ગૃધ્રમીંચનકાઃ
અશ્વ મત્સ્ય મેઘ જલચરાઃ લગ્નાનાં વાહનાન્યાહુઃ

ક્રમ વાર મેષાદિ બાર રાશિનાં વાહન ગણાવ્યાં છે, પણ તેમનાં ફળ દર્શાવ્યાં નથી.

ગોધૂલિક લગ્ન

લગન કાલ જે દિવસ હુઇ તે ફલ કરો પરમાણ
લગન તણી તિથિ મેલી વલી કીજે સમ ગુણ જાણ ૫૩૮
પીછે સાઠે ભાગ દે વધતી કુલિકા તેહ
તિમ ગોધૂલિકે તે ટાલીઈ બે ઘડી હીર કહેય ૫૩૯

ગોધૂલિક ભંગ કરનાર ગ્રહ

પંચદોષ ગોધૂલિકે ક્રાન્તિ સામ્ય કહેવાય
મૂર્તિ છઠ્ઠમે શશી વરજી કરો વિવાહ ૫૪૦
શશી ઇગ છગ અઠ્ઠમ બારમેં દશમ ગોધૂલિકે હોઇ
તો પરણી કન્યા મરે સંસો મ કરો કોઈ ૫૪૧
છઠ્ઠમ સગ ઇગ ભૂમ ગોધૂલે જો થાઇ
તો વરનો નાશ કહાવીએ કહ્યો ગર્ગ રૂષિરાઇ ૫૪૨
લિખમી વૈભવ આયુ હરૈ મનમાં ધરે સંતાપ
પુત્રનાશ કુલ ક્ષય કરે ભંગદ ગ્રહ એ પાપ ૫૪૩

ગોધૂલિકે રેખદ ગ્રહ

જો ગોધૂલે ચંદ્રમા બીય તીય હોઈ ઇગ્યાર
મહિમંડલ તો પરણીયે સુખ વરતે સંસાર ૫૪૪

ગોધૂલિક લગ્નમાં દૂષણ હોય એમ કહે છે ઋષિ સબ કોય
પાંચ દોષ ટાલિ કરી લગન કરો સબ કોય
સૂરજ બિંબ અરધો જબ હોય આભે રાતી છાયા જોય

તિણુવેલા કરજો કરમેલા દોષ દોષાંતર સઘલા ઠેલ્યા
ઇમ ગોધૂલિકે લગન વિચાર શાસ્ત્રે ભાખ્યો અધિક અપાર

ગોધૂલિકમાં વર્જ્ય પાંચ દોષઃ—

કુલિકં ક્રાન્તિ સામ્યં ચ મૂર્તૌ ષષ્ટાષ્ટમે શશી
વિષ્ટિં વેધં પરિત્યજ્ય તતો ગોધૂલિકં શુભમ્

કેટલાક આઠ દોષ વર્જવાના કહે છે, જેમકેઃ—

યમલૌ કર્તરી ઘંટૌ ગંડાંતાસ્ત્રિવિધં તથા
યોગૌ જ્વાલામુખી કર્કૌ ત્યાજ્યં ગોધૂલિકેઽષ્ટકમ્

ગોધૂલિકે લગ્ન શુદ્ધિ—

બુધ ગુરૂ શુક્ર જો અટ્ઠિમ છટ્ઠે લગન થકી જો જાણુ ચિટ્ઠે
સાતમે મંગલ વલી પણુ સંભાલે તે પણુ કોઇક ગોધૂલિકે ટાલે
અષ્ટમો જીવ ભૌમશ્ચ બુધશ્ચ ભાર્ગવોઽષ્ટમે
લગ્ને ષષ્ઠોઽષ્ટમે ચંદ્રો ગોધૂલિનાશ કૃત્સદા
લગ્નાષ્ટકે ચંદ્રજ ચંદ્ર જીવે ક્ષોણીસુતે ભાર્ગવાશ્ચાષ્ટમે વા
લગ્ને ચ ચંદ્રે રિપુગે ચ મૃત્યુર્ગોધૂલિકં તં ન કદાપિ દેયમ્
લગ્નાષ્ટગે મૂર્તિગતે શશાંકે ગોધૂલિકે મૃત્યુ મુપૈતિ કન્યા
કુજાષ્ટમે મૂર્તિગતેઽથવાસ્તે વરસ્ય નાશં પ્રવદંતિ સંતઃ
વેદવહ્નિ એકાદશે શશિહર હોવે વાસ
ગોધૂલિક ઇણુ લગ્નમેં દોષ હોવહિં નાશ
લગ્નપતિ અરૂ ગુરુ શુક્ર બુધ સપ્ત બિન કેન્દ્રે હોય
ચતુઃ સપ્ત પુનિ એકાદશે તહાં વિધુ કર જોય
કેન્દ્ર અરૂ ત્રિકોણમેં શુભગ્રહ કરત જો વાસ
એકાદશમે લગ્નપતિ શશી કરત દુઃખ નાશ
એકાદશ ઘર લગ્નપતિ અરૂ સર્વગ્રહ શુભ
ચંદ્રલગ્ન ષડાષ્ટમે કરત સદા અશુભ
દ્વિ ત્રિ ચંદ્ર એકાદશે લગ્ન ગોધૂલિક જાણુ
અન્યદોષ સણ પરિહરો આદ્ય એ ઋક્ષ પ્રમાણુ
લગ્નપતિ કે ગુરૂ શુક્ર બુધ દ્યૂન વિના કેંદ્રમેં હોય

ચતુઃ સપ્તેન્દુ એકાદશે લગ્ન કરો સબ કોય
સૌમ્ય કેન્દ્ર ત્રિકોણમેં પાપ ત્રિષષ્ઠે હોય
લગ્નપતિ એકાદશે દોષ ન લાગે કોય
સર્વગ્રહ એકાદશે સુખાનંદ એ જાણુ
ચંદ્ર લગને ખટ આઠમે નિશ્ચે ઘરમેં હાણુ
ઉગ્યો ત્યાંથી સાતમો લગન ગોધૂલિક જીણુરો નામ
ચંદો ટાલી છઠ્ઠો આઠમો જનમરો પરણાવો સારાં ગામ

ગોધૂલિક લગ્ન જે કોમમાં નાતરાં થાય છે તેઓને માટે જ ઉત્તમ છે. બ્રાહ્મણાદિકોને માટે નથી. છતાં પણ કન્યાને અતિકાળ થયો હોય, તો જરૂર પડયે લેવાય છે. ગોધૂલિક એટલે સૂર્યાસ્ત વખતે સૂર્ય બિંબનો ત્રીજો ભાગ બાકી રહે ત્યારથી લઇ બે ઘડી સુધીનો સમય તે ગોધૂલિક સમય છે તે વખતે વાર, નક્ષત્ર કે તિથિ જન્ય ખરાબ યોગ હોય તો પણ તેનો દોષ નથી લાગતો કારણ ગાયોના પગની રજ ઉડવાથી તે સમયે બધું પવિત્ર મનાય છે.

ગર્ગાદિકના મતમાં તે વખતે પણ લગ્ન શુદ્ધિ જોવી જોઇએ ગોધૂલિકને સામાન્ય રીતે ગોરજ કહે છે અને તે કાલ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી અર્ધબિંબ ક્ષિતિજની નીચે ગયા પછીનો અડધી ઘડી જેટલો કાળ છે.

ગોરજકાલ પવિત્ર છે. પરંતુ અમાવાસ્યા, વ્યતિપાતાદિ મહાદોષોના દિવસે તે કાળ ગ્રાહ્ય નથી. શુદ્ધ દિવસે (વિવાહનાં બીજાં નક્ષત્રાદિક યોગાનુયોગ ન હોય તો પણ) જો આપત્કાળ હોય અને લગ્ન કરી લેવું જ હોય તો ગોરજ કાલ લઈ લેવો એ તત્ત્વાર્થ છે.

ગોરજ સમય સિવાયના સંધ્યા કાળના ભાગને તો ધૂલિક કહે છે. અર્થાત્ ધૂળ કહે છે. એટલે તે નિંદિત છે.

દિનાંતશેષે નિશિયાગમે ચ દશોસ્તતીયે રવિબિંબ ભાગે
તસ્યોત્તરે નાડી મિતાગ્રમેકે ગોધૂલિકં વેદવિદો વદન્તિ ॥

સ્થલતાગ્રે પર્વતાગ્રે ચ યાવત્ દશ્યંતિ રશ્મય:
ગોધૂલિક: સ વિજ્ઞેય: શેષં ધૂલિમુખં સ્મૃતમ્ ॥
યાવત્કુંકુમરક્ત ચંદન નભે નાસ્તંગતે ભાસ્કરે
યાવન્નેવ નિશા ન ચાપિ દિવસો સંધ્યાભવેત્ પશ્ચિમા
યાવજ્જ્યોતિ ગણે નભસ્થલગતે નોન્મીલિતા રશ્મય:
તાવત્સર્વજનસ્ય મંગલકરા ગોધૂલિકા સસ્યતે
યામિત્રં ન વિચિંતયેત્ ગ્રહયુતિં હોરાંશશાંકં તથા
નો વેધં ન કુવાસરં નહિ ખગં નાગાસિભં પાયભમ્ ।
નો હોરા ન નવાંશકો નહિ ખગા મૂર્ત્યાદિ ભાવસ્થિતા:
હિત્વા ચંદ્રમસં ષડષ્ટમગતં ગોધૂલિકા સસ્યતે
ત્યાજ્યા લગ્ને વ્યયે ષષ્ઠાષ્ટમે શુક્રેન્દુલગ્નપા:
રંધ્રે ચંદ્રાદય: પંચ સર્વેઽસ્તે ગુરુ: સપ્તમ:
યત્ર ચૈકાદશશ્ચન્દ્રો દ્વિતીયો વા તૃતીયક:
ગોધૂલિક: સ વિજ્ઞેય: શેષા ધૂલિમુખા: સ્મૃતા:

ઘડીયાં લગ્ન:—

પંચાંગમાં લગ્ન મુહૂર્ત ન હોય, એટલે જ્યોતિષ: શાસ્ત્રમાં ગણાવેલા માસ, તિથિ પક્ષ તથા લગ્નનાં નક્ષત્ર ન હોય, અથવા લગ્નનો સમય ઈત્યાદિ કશું ન હોય, અર્થાત્ ગમે તે માસમાં, સિંહસ્થમાં કે કમુહૂર્તાં હોય તેવા દિવસોમાં અથવા અકસ્માતના કારણે ખાસ લગ્ન કરવાની જરૂર પડે, ત્યારે ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણેના મુહૂર્તમાં (ગોરજ મુહૂર્તમાં) લગ્ન કરવામાં આવે તેને ઘડીયાં લગ્ન કહે છે.

ઘડીયાં લગ્નમાં માનવરાશિનું લગ્ન લેવાનું ઘણાકના મતમાં છે.

ચોરીનું ખાતમુહૂર્ત:—

આદ્ય વરખ ઇશાન ઘર શેષ ફરે સંહાર
ત્રણ ત્રણ માસમાં ઘર ફરે જોશી ખરૂં નિહાલ

મુખે કુટુંબો ઉઘડે પુઠે મરે જ શામ
પુંછડીયે ગૃહીણી મરે કુશલ ચોથે ઠામ.
કુંભ મીન અરૂ મેષ ત્રિહું નૈરૂત ખીલી થપ્પો
વૃષ મિથુન અરૂ કર્કે અગને ખીલી અપ્પો
સિંહ કન્યા અરૂ તુલ ઈશાને ખીલી ખોસો
વૃશ્ચિક ધન અરૂ મકર ખીલી વાયવ લૈ જોશો
ઈણુ રીત વાસુકી ફીરે જોશી જાણો ભેદ
અવગુણ સૌ અલગા કરે ઈમ ભાખે સહદેવ

ચોરીને સંસ્કૃતમાં વેદિકા કહે છે.

વેદ્યાં વૃષાદિત્રયમગ્નિકોણે સિંહાદિકે ત્રીણિ શિવે ખનંતિ
અલિત્રયે વાયુદિશૌ ચ ખાતં ઘટ ત્રયે નૈઋતિ ચાર્ક સંસ્થે

સ્ત્રીને નૂતન વસ્ત્રાભરણ ધારણ મુહૂર્ત

નારી વસ્ત્રાભરણુ દિન રવિ ગુરૂ ભૃગુ બૂઘ ઇઠ
હત્થાઇ પંચે રિસી રેવસ્સણિ ધનિટ્ઠ ૫૪૫

પ્રથમ વધૂ પ્રવેશ

રેવસ્સણી મૃગ મૂલ મઘા ઉત્તર કર ચિત્તાહ
શ્રવણ ધનિષ્ઠા રોહિણી પુષ્ય સ્વાતિ અનુરાહ ૫૪૬
રવિ રોગિણી મંગલ મરણુ વિધવા હોઇ બુધવાર
શશી ભૃગુ શનિગુરૂ હીર કહઈ વધૂ પ્રવેશ ઉદાર ૫૪૭

દ્વિરાગમન—(આણું વળાવવું અથવા દિવાળી આણું કહે છે તે)

જે દિવસે હસ્તમેળાપ થયો હોય તે દિવસથી સોળ દિવસની અંદર ૨–૪–૫–૬–૭–૮–૯ આ દિવસોમાં કન્યાને સાસરે વળાવવી જોઈએ. સોળ દિવસ વીતી ગયા પછી કન્યાને સર્વ પ્રથમ (પરણીને સાસરે જઈ આવ્યા બાદ બીજી વખત) સાસરે વળાવવાની હોય તો એકી સંખ્યાના વર્ષ, માસ, દિવસમાં વળાવવી.

જો પાંચ વર્ષ થઈ ગયાં હોય તો ગમે ત્યારે વળાવવી. આને દ્વિરાગમન કહે છે. આના મુહૂર્ત માટે કહ્યું છે કેઃ—

માઘ ફાલ્ગુન વૈશાખે શુક્લ પક્ષે શુભે દિને
ગુર્વાદિત્ય વિશુદ્ધૌ સ્યાત્ નવપત્ન્યા દ્વિરાગમમ્
ચૈત્રે પૌષે હરૌ સુપ્તે ગુર્વાસ્તાદ્યે મલિમ્લુચૈ ।
નવોઢાગમનં નૈવ કૃતે પંચત્વમાપ્નુયાત્

દ્વિરાગમનમાં હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, રોહિણી, મૃગશીર્ષ, મઘા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, ત્રણે ઉત્તરા, મૂલ, અનુરાધા, અશ્વિની, અને રેવતી એ નક્ષત્રો શુભ છે. સોમ, ગુરુ તથા શુક્રવાર શ્રેષ્ઠ છે. માટે તે વાર અને ઉપર જણાવેલા નક્ષત્રો પૈકીના નક્ષત્ર વાળા શુભ દિવસે વૃષભ, સિંહ, વૃશ્ચિક અને કુંભ એ લગ્નોમાં ચંદ્ર બળવાન હોય ત્યારે દ્વિરાગમન કરાવવું.

પાંચ વર્ષ પછી કરવાનું હોય તો મુહૂર્તની જરૂર નથી. શુદ્ધ દિવસ માત્ર જોવો.

લગ્ન પછી સ્ત્રી સાસરે રહે તેનું ફળઃ—

લગ્ન પછી જો જેઠ મહીનામાં સ્ત્રી પોતાને સાસરે (લગ્ન પછી પહેલા વર્ષમાં) રહે તો વડિલ જેઠનો નાશ થાય. આષાઢમાં રહે તો સાસુનો નાશ થાય. પોષમાં સસરાનો અને અધિક માસમાં રહે તો પતિનો નાશ થાય છે. તેમજ પહેલા જ વર્ષમાં ચૈત્રમાં બાપને ઘેર ન રહેવું.

અથ સ્ત્રી ઘાત ચંદ્ર—

શશી૧ નાગ૮ શૈલ૭ અંક૯ રાગ૬ અગ્નિ૩ વેદા૪ ।
કરા૨ દિક્૧૦ શિવા૧૧ પાંડવા ૫ ચિત્રભાનુ૧૨ ॥
વિવાહે સીમંતે શુભે કામિનીનાં ।
ક્રમાત્ કાલચંદ્રા ઇમે વર્જનીયા ॥

પાઠાંતરે—ભૂ૧ દ્વિપા૮ દ્રિ૮ નવા૯ ડબ્ધિ૪ રામ૩ ષટ્૬
કરા ૨ દિગ ૧૦ રૂદ્ર ૧૧ વાયો ૫ રવેઃ ૧૨ ॥
કામિન્યા શશિકાલ એવ કથિતં મેષાદિ મીનાંતકં

ઉદ્વાહે શયને પ્રવેશ ભવને ગર્ભે પ્રતિષ્ઠા કૃતે
સૂતિસ્નાન રવિ ક્ષિતેંબર ધૃતે યાત્રાજલે નો શુભ: ॥

નીચેના કાર્યોમાં સ્ત્રીને ઘાતચંદ્ર નડતો નથી.

વિવાહ યજ્ઞોત્સવ મંગલેષુ પટ્ટાભિષેકે ચ તથૈવ રાજ્ઞાં ।
સીમંત કર્માભરણે ચ ભોગે નો ચિંતનીય: ખલુ કાલચંદ્ર: ॥૧॥

અથ ચૂડી મુહૂર્ત્તે નિષેધ—

અસ્તંગતે ભૃગે સુતે...

અર્થાત્—ગુરૂ અને શુક્રના તારાનો અસ્ત, દેવપોઢી અગિયારશથી દેવ ઉઠી અગિયારશ સુધી, અને જન્મનો, ધનનો અને મીનનો સૂર્ય હોય તે સમયે, ૪–૯–૧૪ ત્રણે રિક્તા તિથિ અને અને ચંદ્ર, શનિવારના દિવસે ચૂડો પહેરવો ન જોઈએ.

અથ મુહૂર્ત્ત માર્ત્તંડે ચૂડી ચક્ર—

સુવર્ણ રત્ન દંતાનાં સંધાર્યમિતિ ચાપરે
કેચિદ્વક્રેડતિચારેડપિ નીચ રાશીગતે ગુરો ॥ ૧૨૩ ॥
ધનુર્મીનગતે સૂર્યે ગુરૂણા સંયુતેડપિ ચ.

અર્થાત્—કેટલાક આચાર્યો ગુરૂ વક્રી હોય, અસ્તનો હોય અને નીચ રાશીમાં રહેલો હોય તેમજ સૂર્ય ધન અથવા મીનનો હોય, કે ગુરૂ સૂર્ય એક રાશીમાં હોય તો પણ સોનું, રત્ન અને દાંતના (ચૂડો) દાગીના પહેરવાનું શુભ કહે છે.

અથ મુહુર્ત્ત દીપકે ચૂડી ચક્ર—

ત્રીષુ ચ્યક્ષિ..॥૧૨૪॥

અર્થાત્—સૂર્યના નક્ષત્રથી ચૂડો કોતરાવવા આપવો હોય તે દિવસના નક્ષત્ર સુધી ગણીને રવિ ૩, મંગલ ૫, શુક્ર ૩, રાહુ ૨, બુધ ૭, શની ૨, ગુરૂ ૧, સોમ ૩ અને કેતુ ૧. આ ગ્રહો સાથે અનુક્રમે આ પ્રમાણે નક્ષત્રો જોડવાં, તે નક્ષત્રો શુભગ્રહો પર પડે તો શુભ જાણવાં.

અથ ચૂડો પહેરવાનું મુહૂર્ત્ત—અશ્વિની, મૃગશીર, આદ્રા, મઘા, પૂર્વા. ફાલ્ગુની, સ્વાતિ, વિશાખા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા અને શત-

ભિષા આ નક્ષત્રો અને રવીવાર, બુધવાર, ગુરૂવાર અને શુક્રવાર આ વારોએ ચૂડો પહેરવો શુભ છે.

(ગ્રહોની ચૂડી આ નક્ષત્રોમાં મળતી આવે તો જ ખરૂં શુહૂર્ત કહેવાય.)

અથ ચૂડીચક્ર મુહૂર્ત—પાઠાંત્તરે—વસ્ત્રાભૂષણાદિ.

રો—મૃ—હ—મઘા ઉ૩ સ્વાતિ—મૈત્ર મૂલભે ચ ।
રે—વિ—ચિ—અશ્વિ પુ—પુ—ધ—દિતિ પુષ્ય શુદ્ધિ શુભા ॥
શુભદિને શુભેચંદ્રે અશુભશ્ચ સર્વે ત્યજતે,
ગુ—સૂ—ભૌ વારે ભૂષણે ભૂષિતે શુભાઃ ।
ભૂષતે ગજદંતં ચ તથા વસ્ત્રાણિ ચીરયઃ ॥

અથ ચૂડીચક્ર જોવા વિચાર—

લાક્ષા કુસુંભ માંજીષ્ઠં રાગો કાંચન ભૂષણું ।
પ્રશસ્તો માર્ત્તંડો લોહકૃત્ય શનૈશ્ચરઃ ॥ ૧ ॥
સોમ સનિશર પરિહરો અનુત્તમો બુધવાર;
પંથ પલઈ યમઘંટડો જાઈ અવસ નહીં વાર—૨
ઉત્તરાતિત્રિ પરિહરો રોહણુ પાડો વજ્જ;
પુષ્ય પુનર્વસુ પરિહરો જો ભરતાર ઇકજ્જ—૪
હસ્તાદિ પંચ રૂક્ષાણિ ધનિષ્ટા રેવતિ દ્વયં ।
શંખદંતં ચ નારીણાં ભોમાર્કે ગુરૂ ભાર્ગવે ॥ ૪ ॥

અથ ચૂડી મુહૂર્ત રવિયાથી હનિયા સુધી ગણવું.—

પાઠાંતરે—

હસ્તાદ્યા પંચ નક્ષત્રાણિ ધનિષ્ટા રેવતિ દ્વયં ।
હેમકંકણ રક્તાનાં ભોમાર્કે ગુરૂ ભાર્ગવે ॥૧॥
ઉત્તરા ત્રણે પરિહરો રોહણુ પાડો વિજ;
પુષ્ય પુનર્વસુ પરિહરો જો ભરથારાં કીજ. ૨
સોમ શનિશર ચૂડલો જોરાતાં બુધવાર;
તું એમ જાણે કામિની ઉતારે તતકાળ. ૩

ચોથ નોમને ચૌદશે જો પહેરે ગજદંત;
ચૂડો ભાગી કટકા કરે કે તો મરે તેનો કંત. ૪

વળી પાઠાંતરે—

આદિતે વિધવા ત્રિણિ ભોમે પંચ અપૂત્રકા ।
શુક્રે ત્રીણિ પ્રજાવૃદ્ધિ રોગો રાહુ ક્ષયં તથા ॥૧॥
લક્ષ્મી સપ્ત બુધશ્ચૈવ દ્વે શનિ ક્લેશકારક: ।
જીવમેકં ભવેત્ લક્ષ્મી ચંદ્રે અગ્નિ યશવર્ધનં ॥૨॥
ભગતી હીનં કૃતં કેતુ ચૂડીચક્રં ન સંશય: ।

અથ લગ્નની ચૂડી ગણવાની રીત—

રવિ ભોમ સ્તથા શુક્રે રાહુ બુધ શનિશ્ચરે ॥
ગુરૂ સોમ સ્તથા કેતુ યોજનાયં ક્રમેણતુ ॥૧॥

ફલ—

રવૌ ચ વૈધવ્યં કુજે ચ વ્યાધિ જયં ભૃગોયં શ્વભાણિપીડા ।
ચંદ્રાત્મજો સૌખ્ય શનૌ ચ હાનિ ગુરૂર્જ્યં ચંદ્રજનેશ લાભો: ॥
કેતો ચ વંધ્યા વ્યભિચારિણી સ્યાત્ ચૂડીચક્રે ન શંશય: ॥

અથ ગ્રહના નામ સાથે નક્ષત્રોની સંખ્યા ચૂડીચક્રે—

રવી ત્રીણિ ૩ ભોમ શર ૫ ત્રીણિ ૩ શુ તમો નેત્ર ૨ સંખ્યા બુધ સપ્તમં ૭ ચ ॥
શનિ ઈશનેત્ર ૩ ગુરૂ ચંદ્ર ૧ સંખ્યા મૃગાં કેસરી ૨ જ્ઞાયતે કેતુ મેકં ॥૧॥

અથ ચૂડીચક્ર માટે શ્લોક—

યાવદ્દભાસ્કર ભક્ત ભાદિ દિવસે ધિષ્ણેપિ સંખ્યા યથા ॥
સંજ્ઞા-વન્હિ ભૂત ગુણાધિ સપ્ત નયના પૃથ્વી ત્રયેંદુ ક્રમાત્ ॥

૩	૫	૩	૨	૭	૨	૧	૩	૧
ગ્રહ રવી	મંગલ	શુક્ર	રાહુ	બુધ	શનિ	ગુરૂ	સોમ	કેતુ

ફલ—

ક્રૂરે હાનિ શુભે શુભં ચ ગદિતં ચક્રે ચૂડી ભૂષણે ॥

અથ વારોમાં શુભ ઘડીઓ—

એક પક્ષ રસા સૂર્યે ચંદ્રે બાણૈક વાસવં ।
૧ ૨ ૬ ૫ ૧ ૮
વેદાષ્ટ મુનયો ભૌમે રસાશ્વિષ્ટૌ તુ ચંદ્રજે ॥
૪ ૮ ૭ ૬ ૩ ૮
બાણ નેત્રા દ્રયો જીવે યુગાષ્ટૈ ક રસા ભૃગુ ।
૫ ૨ ૭ ૪ ૮ ૧ ૬
વન્હિ ષ્ટૈ ષુ નગા પંગુ દિનેષુ નાડિકા શુભઃ ॥
૩ ૮ ૫ ૭

ઉપરના વારોએ ઉપરની ઘડીઓ શુભ જાણવી. અર્થાત્ નિષિધ વારોમાં પણ શ્રેષ્ઠ યોગ થતો હોય તો ને ચૂડી ચક્ર મલતું આવતું હોય તો ચૂડી પહેરવી.

રવીવારે, સોમવારે, મંગલવારે, બુધવારે, ગુરૂવારે, શુક્રવારે
ઘડી-૧-૨-૬ ૧-૫-૮ ૪-૭-૮ ૩-૬-૮ ૨-૫-૭ ૧-૪-૬-૮
અને શનીવારે.
૩-૫-૭-૮

અથ નાતરા મુહૂર્ત—

હસ્તાદિ પંચ તુરંગણી ભં ધનિષ્ઠા માર્ત્તંડ મંગલં ગુરૂ ભૃગુ વાસરેષુ ।
ભદ્રા જયા પૂર્ણા વૃષાલિ કુંભે સિંહે સુખં ભવતિ પુત્ર પુન-ગૃહં ચ ॥

અર્થાત્—હસ્તથી પાંચ અને અશ્વિની તથા ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર. રવીવાર, મંગલવાર, ગુરૂવાર અને શુક્રવાર. ભદ્રા, જયા અને પૂર્ણા તિથિઓ. વૃષ, અલિ, કુંભ અને સિંહ લગ્નોમાં બીજી વખતનો સંસાર શરૂ કરવાથી સુખ તથા પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે.

વળી મારવાડી પંચાંગોમાં-ગંધર્વ વિવાહ માટે જયેષ્ઠા, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, અશ્લેષા, કૃતિકા, શતભિષા, અશ્વિની, ધનિષ્ઠા આ નક્ષત્રો શુભ છે. અને નાતરામાં ગુરૂ, શુક્રના અસ્તનો દોષ નથી એમ લખેલું છે.

શુક્ર વિચાર

આઠ માસ ને બાર દિન પૂરવ શુક્ર વસંતિ
દિન બહુત્તરિ હીર કહઇ મંડલ રહઇ એકાંતિ ૫૪૮
શુક્ર વસે પશ્ચિમ મહીં આઠ માસ ઇગ પખ્ખિ
હીર કહઇ તેરહ દિવસ ગુપ્તો જોઇશ સાખી ૫૪૯
ઉગમણો જ્યાં શુક્ર રહઇ ત્યાં અગનિ દાહિણેઇ
નૈરત્ય પછિમ નારીયાં ઉઠી ગમણ કરેઈ ૫૫૦
જ્યાં આથમણે ભૃગુ વસે ત્યાં વાયવ્ય ઇશાન
દિશિ ઉત્તર ને ઉગમણી મહિલા ફરે સુજાણ ૫૫૧
શુક્ર સામો દાહિણે કદી ન જાવે ચાર
ગુરવિણી નારી બાલસું નવપરણિત નૃપસાર ૫૫૨
સનમુખ ભૃગુ નરપતિ દુખી વાંઝિણી હુઈ પરણીત
ગર્ભિણીનો જાઈ ગરભ બાલસુત મરે અચિંત ૫૫૩
હીર કહે સનમુખ અસિત ગુરુ ભૃગુ ગમણ ન લેઇ
પિણ જો ત્રિયા પીયરી ચલે તો દોષ ન લાગે કોઇ ૫૫૪
એક ગામે એકણ પુરહિં ડર દુકાલ વિવાહ
તીરથ યાત્રાઈ જાવતાં શુક્ર કરઈ ઉછાહ ૫૫૫
ઉગતો રાખે દશ રયણી ચવદહ રાખે ખીણ
જીમ સુરગુરુ તિમ શુક્ર પણ વરજી વજાવો વીણ ૫૫૬
પંચ વશિષ્ઠહ ગર્ગ તીય વાસર સુવન્ન જામ એક
પાંચ મહુરત યવન કહિ ભૃગુ તજીયે સુવિવેક ૫૫૭

શુક્ર અંધ વિચાર

રેવતિ અસ્સણિ નઈ ભરણી કૃત્તિક પહિલો પાય
શુક્ર દોષ નહિં તે દિસાં ચાલ્યાં સવિ સુખ થાય ૫૫૮

વેપારનું મૂહૂર્ત તથા નિધાન મૂકવાનું મુહૂર્ત

પુષ્ય પુનર્વસુ શ્રવણ તિમ રેવતઅણિ કર ચિત્ત
મૃગ અનુરાધા સ્વાતિયાં એ રિખી ચર લહુ મિત્ત ૫૫૯
વાણિજ કીજે ઇયાં રિખાં વલી ઠવિ જઇ નિધાન
હીર કહે અવરે રિખે લાભ હુવે સામાન્ય ૫૬૦

અથ દુકાનનું મુહૂર્ત—

દુકાન શરૂ કરવામાં મંગળવાર ન લેવો.

મૃગશિર, રેવતિ, ચિત્ર, અનુરાધા, રોહિણી, ઉત્તરા ૩, હસ્ત, અશ્વિની, પુષ્ય અને અભિજીત નક્ષત્રોમાંનું કોઈ પણ નક્ષત્ર લેવું.

રિક્તા સિવાયની શુભ તિથિઓ લેવી

રવિવાર, સોમવાર, બુધવાર, ગુરૂવાર, શુક્રવાર અથવા શનિવાર આ છ વારમાંથી ગમે તે વાર લેવો.

શુભ લગ્નો લેવાં, શુક્ર અને ચંદ્ર લગ્નમાં લેવા. કુંભ લગ્ન ટાળવું.

લગ્નમાં ચંદ્ર, શુક્ર બેમાંથી ૧ પણ આવે તો શ્રેષ્ટ. પરંતુ ૮ મા અથવા ૧૨ મા સ્થાને પાપગ્રહ ન હોય તે ખાસ જોવું. વળી ૨–૧૦–૧૧ મા ભુવનમાં શુભ ગૃહો સ્થિર હોય તેવા લગ્નમાં પણ કુંભ લગ્ન અને મંગળવાર ન લેવો અને શુભ લગ્નમાં દુકાનનું મુહૂર્ત કરવું.

અથ ગાદીનું મુહૂર્ત—

આસનાધો ચતુષ્કં ચ મુખે ધિષ્ણ્ય ચતુષ્ટયં ।
આગ્નેયાં તૃતીયં દદ્યાત્ નૈરૃત્યાં ત્રય મેવ ચ ॥ ૧ ॥
પૃષ્ઠે ચતુષ્ટયં દદ્યાત્ વાયવ્યૌ તૃતીયં તથા
ઈશાન્યાં તૃતીયં દદ્યાત્ મધ્યે ધિષ્ણ્ય ચતુષ્ટયં ॥ ૨ ॥
આસનાધો સર્વસૌખ્યં મુખે ચ નાસ્તિ વિક્રયં ।
આગ્નેયાં અર્થનાશાય નૈરૃત્યાં ચ શુભપ્રદં ॥ ૩ ॥
પૃષ્ઠ ભાગે મહા શ્રેષ્ઠં વાયવ્યાં ધ્વંસ સંભવં ।
ઈશાને ધન નાશાય મધ્યે ચૈવ શુભં ફલં ॥ ૪ ॥

અથ ૨૮ નક્ષત્રથી હુકા ની ગાદીનું મુહૂર્ત—

(૧) પ્રથમ ૧ થી ૪ નક્ષત્રો ગાદી નીચે શ્રેષ્ટ, (૨) ૫ થી ૮ પૂર્વાભિમુખે ગાદી નેષ્ટ, (૩) ૯ થી ૧૧ અગ્નિ ખૂણે નેષ્ટ, (૪) ૧૨ થી ૧૪ નૈરૃત્યે શ્રેષ્ટ, (૫) ૧૫ થી ૧૮ પૃષ્ઠે-પશ્ચિમે શ્રેષ્ટ, (૬) ૧૯ થી ૨૧ વાયવ્યે નેષ્ટ, (૭) ૨૨ થી ૨૪ ઈશાને નેષ્ટ અને (૮) ૨૫ થી ૨૮ નક્ષત્રો મધ્યે આસન ઉપર શ્રેષ્ટ છે.

મૃગ પુષ્યાશ્વિની ચિત્રા મૈત્રે ચ રેવતી કરે.
શશિ બૃહસ્પતિ શુક્રા વ્યાપારે શુભદાયકા ॥

અથ વ્યાપારે નક્ષત્રાણિ—પાઠાંતરે વસ્ત્ર પહેરવાનાં નક્ષત્રો પણ છે.

અશ્વિન્યાં બહુ વસ્ત્રાણિ ભરણ્યાં ચ મહાપદં
કૃત્તિકાયાં દહત્યાગ્નિ રોહિણ્યાં વસ્ત્ર સંપદઃ ॥૧॥
મૃગે તુ મૂષકાજ્ઞેયા આર્દ્રાયાં મરણં ધ્રુવં ।
પુનર્વસુ ધનમાયુઃ પુષ્ય સર્વાર્થ સાધકઃ ॥૨॥
અશ્લેષા તસ્કરા કર્ણો મઘા મરણમાદિશેત્ ।
પૂ-ફાર્યાં દંડયેદ્રાજા ઉ-ફાર્યાં બહુ વસ્ત્રદા ॥૩॥
હસ્તેન સર્વકામિત્રં ચિત્રા વસ્ત્ર વિચિત્રદા ।
સ્વાતૌ વિશિષ્ટ લાભસ્યાત્ વિશાખા પ્રિયદર્શનં ॥૪॥
અનુરાધયો ભવેદ્ વ્યાધિ જ્યેષ્ટા વસ્ત્રસ્ય નાશનં ।
મૂલેન ક્લિશ્યતે વસ્ત્રં પૂર્વાષાઢેન વ્યાધ્રયઃ ॥૫॥
ઉત્તરા વસ્ત્રદા જ્ઞેયા શ્રવણે નેત્ર રોગતા ।
ધનિષ્ટાયાં ધનમાયુઃ સ્તોકં ભવતિ દારૂણે ॥૬॥
ધન્યા શતભિષા ચૈવ પૂર્વાભદ્રોત્તરો તથા ।
રેવતિ રત્નલાભાય વિજ્ઞેયા સુવિવેક સુ ॥૭॥

નિશ્ચ કાઢવાનું મુહૂર્ત

પૂર્વા ઉત્તરા રોહિણી મૂલ મઘા અશલેશ
ભરણી વિશાખા કૃત્તિકા આદ્રા જેઠ વિશેષ ૫૬૧

એ રિસી પનર જોઈસાં વાણિજ વ્યાજ કલેશ
ભૂમિ ઠવ્યૈ લાભૈ નહિં બોલ્યા હીર વિશેષ ૫૬૨

અથ નિધિ ક્ષેપવા તથા દાટવાનાં મુહૂર્તો—

મઘા મૂલ પૂર્વાત્રયં વાયુ રિક્ષં,
વિશાખાંતકં સાર્પ સોમાર્કવારે;
તિથૌનંદ પૂર્ણા ઘટાલિ મૃગેંદ્રે,
નિધિ ક્ષેપણો ધૃત્ય કાર્યેષુ સિદ્ધિ ॥૧॥

પશુ ખરીદવાનું મુહૂર્ત

કર વિશાહ રેવસ્સણિ જીઠુ ધનિઠા ગાય
લીધી હુવઇ ધારણી જોઈસ હીર બતાય ૫૬૩
સ્વાતિ શતભિષ પુષ્ય કર મૃગ આર્દ્રા પૂર્વાહ
જ્યેષ્ઠા મૂલને અશ્વની રેવતી અનુરાધાહ ૫૬૪
તેરસ બારસ ઇગ્યારિસો દશમી સત્તમી પંચ
પડવા બીયતીય સુરિજવાર લીજે ચોપય સંચ ૫૬૫
ગાયો મંગલ ભેંસો બુધ ખર કરહાં શનિવાર
હય ગય તજી રવિ હીર કહે અવર વાર શુભવાર ૫૬૬
ખાંડા બાંડા દાંતલો સાંતલિયો શશી કુખ્ખ
ભમર આંખિયો શીંગહલ કવિલો વાંકી કુખ્ખ ૫૬૭

અથ પશુ ક્રય વિક્રયે શુભ મુહૂર્તો:—

પૂર્વા ઠ મૈત્ર દ્વયં મૂલે વાસવો રેવતી કરે ।
પુનર્વસુ દ્વયં ગ્રાહ્યં પશુનાં ક્રય વિક્રયે ॥૧॥

અથ ઊંટ, ભેંસ વગેરે જનાવરો ખરીદવાનું મુહૂર્ત:—

ધનિષ્ઠા, શતભિષા, પૂર્વાષાઢા, જ્યેષ્ઠા, પુનર્વસુ, હસ્ત, અશ્વિની, મૃગશિર, રેવતી, અનુરાધા અને સ્વાતિ આ નક્ષત્રોમાં પાડો, ભેંસ, ખચ્ચર, ઊંટ, કુત્તરો વગેરે ખરીદવા શ્રેષ્ઠ છે.

અથ જનાવરો ખરીદવાનાં વાર પરત્વે નિષેધ:—

ગૌ અંગારો પરિહરો, ભેંસડીયાં બુધવાર;
ઊંટ શનિશર પરિહરો, ઘોડાં ગાડાં આદિતવાર.

ગુરૂવારે એ કલહલા,[2] ફરી ન બંધે બાર;

વળી—

મંગલ મહિષી રવિ તુરી, બુધ બળદ શનિ ઊંટ;
અસુરે અજા ન લીજીએ, ફરી ન બંધે ખુંટ.

અથ જનાવરો ખરીદવાનાં નિષેધ નક્ષત્રો—

કૃત્તિકા ભરણી ચિત્રા વિશાખા, ઉત્તરાત્રણે મઘા અશ્લેષા;
નવે નક્ષત્રે ચોપદ લીજે, મરી જાય કે ચોરાંને દીજે.

પાઠાંતરે—

જે વેચે તે ક્ષુધા પ્રસહાસે, જે લેવે તેને મૂલ નાસે.

અથ પશુ નિર્ગમન નિષેધઃ—

અમાવાસ્યાષ્ટમી ત્યાજ્યા પૂર્ણિમા ચ ચતુર્દશી ।
રવિવારો વર્જનીયઃ પશુનાં ચ વિનિર્ગમે ॥૧॥
ચિત્તોત્તરા રોહિણી ચ શ્રવણોપિ વિવર્જિતઃ ।
એતેષુ પશુ જાતિનાં અશુભં નિર્ગમે ભવેત્ ॥૨॥

અથ પશુ પ્રવેશે નિષેધ—

ઉત્તરાસુ વિશાખાયાં રોહિણ્યાં ચ પુનર્વસુ ।
નવમ્યાં ચ ચતુર્દશ્યામષ્ટમ્યાં નાનયેત્ પશુ ॥૧॥

વળી—

આઠમ ચૌદશને ચોપાયાં નિશ્ચે હાણ કરે ઘર આવ્યાં
ચોથ આઠમને ચૌદશનું જાયું હાણ કરે ચોપાયું આવ્યું.

અર્થાત્—આઠમ તથા ચૌદશના દિવસે જન્મેલું જાનવરનું બચ્ચું કે આ બે તિથિએ ઘેર લાવેલું જનાવર ધણીને નુકશાન કરે છે.

---

૧ કરભદા-ઊંટ, ૨ શુક્ર.

અથ પહેલા વલોણાનું મુહૂર્તઃ—

ધ્રુવાનુરાધા મૃગ રેવતીષુ હસ્તેષુ ચિત્રા [2]કરભત્રયેષુ[3]।
શુભેષુ વારેષુ સદાહિ સસ્તં [4]મંથન કાર્યં પ્રવદંતિ સંતઃ ॥

અથ છાણાનું મોઢવું માંડવાનું મુહૂર્ત—૨૮ નક્ષત્રો ગણવાં.

ખટ મૂલે દો મસ્તકે, મધ્યે દીજે ચ્યાર;
ચ્યાર ચ્યાર દિશિ દીજીએ, સર્વ તણો વિચાર. ૧

ફલ—

પૂર્વે સજન મેલાવડો, ઉત્તરે નવલા ભોગ;
પશ્ચિમે કાંણા કલકલે,[5] દક્ષિણે વ્યાપે રોગ. ૨

મૂલે ખટ રસ નીપજે, શીર સ્વામીને ભાર;
મધ્યે તો ભોરીંગ વસે, ડસે તે ઘરની નાર. ૩

અર્થાત્—રવિયાથી દનિયા સુધી ગણવાં. તેમાં પહેલાં ૧ થી ૬ સુધી મૂલમાં=નીચે, ફલ શ્રેષ્ટ. પછી બીજાં બે :સાત અને આઠ માથે=ઉપર, ફલ ખરાબ. પછી બીજાં ચાર નવથી બાર વચમાં=મધ્યમાં, ફલ અશુભ. પૂર્વ દિશામાં ૧૩ થી ૧૬ ઉત્તમ. દક્ષિણ દિશામાં ૧૭ થી ૨૦ ખરાબ. પશ્ચિમ દિશામાં ૨૧ થી ૨૪ ખરાબ. ઉત્તર દિશામાં ૨૫ થી ૨૮ નક્ષત્રો ઉત્તમ ગણવા.

કૃષિ હળ જોડવાનું મુહૂર્ત

કર પંચાં રેવસ્સણિ ઉત્તર શ્રવણાં તીય
પુષ્ય પુનર્વસુ મૂલ મઘા મૃગ રોહિણી હલ લીહ ૫૬૮

બીજ તીજ પાંચમ દશમી સત્તમી તેરસી ઇગ્યાર
બુધે ગુરૂ શુકાં હલ કીયાં રિદ્ધિ હુવૈ ઘરબાર ૫૬૯

---

૧ અશ્વિની. ૨ હસ્ત. ૩ સ્વાતિ. ૪ વલોણું. ૫ કાગડા.

હલચક્ર

તિય તિય તિય પંચ તિય પંચ તિય હલઆકાર
હાનિ લાભ એકંતરે ગણી રવિરિસી શશી સાર ૫૭૦
હલચક્રે રવિ રિસી ધુરાં દેઇ ગણો સંહાર
દિન રિસી આવઇ જિહાં કને જોઈશી હીર વિચાર ૫૭૧
બલદ મરે પહેલે તીયે બીજે બલદ બહુ હોય
ધનહાનિ તીજે લીયે પાંચે લિખમી હોય ૫૭૨
મરે ધણી ચોથે તીયે પાછલી પંચઈ લાભ
અંત તીયે દારિદ્ર દુખી દૂઇ આવે લાભ ૫૭૩

રાજમાર્ત્તંડ ગ્રંથના શ્લોક ૯૮ માં બીજ વાવવા માટે નિષેધ છે:—

રવૌ રૌદ્રાદ્ય પાદસ્થે ભૂમે સંજાયતે રજઃ ।
તસ્માદ્દિન ત્રયં તત્તુ બીજ વાપે પરિત્યજેત્ ।।

અર્થાત્—જ્યારે રવિયા=આદ્રા નક્ષત્રના પહેલા પાયામાં સૂર્ય પ્રવેશ કરે ત્યારે પૃથ્વી રજસ્વલા થાય છે. એટલે આર્દ્રા મહા નક્ષત્રમાં સૂર્યનો પ્રવેશ થાય ત્યારથી ત્રણ દિવસ સુધી જમીનમાં બીજ વાવવું નહિ.

અથ હલોતીયા મુહૂર્ત—

સાતમી તેરશ ત્રીજશું, એકાદશી અને બીજ જાંણિ;
પંચમી દશમી હલોતીયું રિદ્ધ સિદ્ધ ઘર આંણિ. ૧

અર્થાત્—રવિયાથી ૧ થી ૩ નક્ષત્રો સાલમાં, ૪ થી ૬ અણીમાં, ૭ થી ૯ સમોલે, ૧૦ થી ૧૪ કાંધે, ૧૫ થી ૧૭ ગોથણે,[1] ૧૮ થી ૨૨ કાંધે, ૨૩ થી ૨૫ સમોલે અને ૨૬ થી ૨૮ ઉપર છોડી દેવા—સંહાર માર્ગે ગણવા એવો પાઠ છે.

ભાષામાં—

હલચક્ર એમ પાઠવો, જે ભોગવીયો ભાંણ;
પહેલાં ત્રણ પાછલ[2] પડે, તે કરે બળદની હાંણ—૧

૧ નાડીએ. ૨ સાલમાં.

બીજાં ત્રણ સોહામણાં, ત્રીજાં ત્રણથી હાંણ;
પાંચ વધારો હાંડીએ,[1] નાડી મારે ત્રણ,—૨
પાછાં પાંચે લક્ષ્મી વસે, વલી ત્રયણે[2] હાંણ;
શેષ રહ્યાં બે ડાંડલે,[3] વધારે બળદ ગમાંણ.—૩
કાંધે કણસરાં છ'ડે ધન, અણીયે પૂરે આશ;
સાલ સઓલને ગોથણું, એ તો કરે વિનાશ.—૪
હલ બુધવારે ન કર્ત્તવ્યં, નહિ ભોમ શનિવાર;
શેષવારે શુભં ચૈવ, કૃષિ કાર્ય વિચાર[4].—૫

અથ બીજોપ્તિ મુહૂર્ત્ત—

સૂર્યભાદુરગઃ સ્થાપ્યઃ ત્રિનાડચેકાંતરઃ ક્રમાત્ ।
મુખેત્રીણિ ગલેત્રીણિ ભાનિ દ્વાદશ ચોદરે ॥ ૧ ॥
પુચ્છે તુર્યં બહિઃ પંચ દિનભાદિ ફલં વદેત્ ।
વદન ચૂરકં વિંદ્યાત્ ગલકેંગારક સ્તથા ॥ ૨ ॥
ઉદરે ધાન્યવૃદ્ધિશ્ચ પુચ્છે ધાન્ય ક્ષયો ભવેત્ ।
ઇતિ રોગભયં બાહ્યે ચક્રે બીજોપ્તિ સંજ્ઞકે ॥ ૩ ॥

અથ ગાલ્લાના ધર ખીલા મુહૂર્ત—

જીવ ચો ભાસ્કર દન બે હસ્તયો મૂલે શાક્રેદ્રી શ્રવણ રોહિણીષુ ।
કન્યા કર્કેંચ લગ્ને વૃષ વૃશ્ચિક સિંહે શકટ ઘર, બંધને શુભંચ સંજ્ઞકે.

ધર ખીલો—સુથારો ગાલ્લાની બે ઉધો વચ્ચે એક મોટો ખીલો મારે છે તેનું નામ ધર ખીલો છે.

અથ શકટ ચક્ર—

ત્રિકં ત્રિકં ચતુષ્કં ચ ત્રિ ચતુષ્ક મેવ ચ ।
ત્રિ પંચ ચ સમાયુક્તે શકટે ચ મહોત્સવઃ ॥ ૧ ॥
બુધૈરેવં ફલં જ્ઞેયં ચાંદ્ર ભાંતં ક્રમેણતુ ।
ગર્ગેણોક્તાનિ ચક્રાણિ વિજ્ઞેયાનિ સદા બુધૈઃ ॥ ૨ ॥

ફલ—

૧ કાંધે. ૨ ત્રગડે. ૩ છઠાને ડાંડે. ૪ કરમનાં જાણ.

ગે મૃત્યું જયં ચક્રે સિદ્ધિ જ્ઞેયા શુભેષ્ઠુના ।
રથાગ્રે કુત્સિતાધ્વા ચ મધ્યે ચૈવ સુખપ્રદં ॥ ૩ ॥

અર્થાત—સૂર્યનક્ષત્રથી ચંદ્ર નક્ષત્ર સુધી ગણતાં ૧ થી ૩ નક્ષત્રો કાગમાં–ઉપર મૂકવાં, તે ખરાબ. ૪ થી ૬ સુધી જમણી ધુંસરીનાં છેડે મૂકવાં, તે ખરાબ. ૭ થી ૧૦ સુધી જમણા પૈડે મૂકવાં, તે ઉત્તમ. ૧૧ થી ૧૩ સાટીની જમણી બાજુ (થાળીયાના પાછલા આંગઠે જમણી બાજુ) મૂકવાં, તે ખરાબ ૧૪ થી ૧૬ સાટીની ડાબી બાજુ (ઠાઠીયા–થાળીયાના પાછલા ડાબે આંગઠે) મૂકવાં, તે ખરાબ. ૧૭ થી ૨૦ બીજે પૈડે મૂકવાં, તે ઉત્તમ. ૨૧ થી ૨૩ ધૂંસરાને બીજે–ડાબે છેડે (સમોલે) મૂકવાં, તે ખરાબ ૨૪ થી ૨૮ ગાલ્લાના થાળામાં–વચોવચ મૂકવાં, તે ઉત્તમ.

ફલ—બે બાજુની સમોલનાં ૩–૩ મૃત્યુ કરે, બે બાજુનાં પૈડાનાં ૪–૪ જય મેળવે તથા સિદ્ધિ કરે, આગળના–કાગમાનાં ૩ માર્ગે ભય કરે, પાછલાં–બે બાજુનાં આંગઠાનાં ૩–૩ દુઃખ કરે, વચલાં ૫ શ્રેષ્ટ ફલ આપે.

પાઠાંતરે—

રથકારે લિખેત્ ચક્રં ભાનુ ચંદ્રં ચ યોજયેત્ ।
રથાગ્રે ત્રણ નખેત્રાણિ સમોલે દ્વિગુણં બુધૈઃ ॥
દ્વે પાર્શ્વે ષટ્ રૂક્ષાણિ પૃષ્ઠે ત્રીણિ પ્રદાપયેત્ ।
ચક્રયોઃ ષટ્ રૂક્ષાણિ મધ્યે ત્રિણિ ચ નિક્ષિપેત્ ॥

ફલ—

સમોલે ચ યદા મૃત્યુ જયં ચક્રે સિદ્ધદંડો ભયં તથા ॥
સુખે ચૈવતુ ઉત્પાતં મધ્યે પૃષ્ઠે સુખપ્રદા ॥

પાઠાંતરે—

શકટ ચક્રં પ્રવક્ષ્યામિ ભાનુમાધ્યં ત્રિ ધૂસરે ।
સ્કંધયો ત્રિણિ ત્રિણ્યૈચ પાર્શ્વે ચ ષટ રૂક્ષાણિ ॥
ત્રિણિ ચ પૃષ્ઠ ભાગકે ચક્રયો ષ્ રૂક્ષાણિ ।
મધ્યે ત્રીણિ પ્રદાયયેત્ ॥

ફલ—

ધૂસરે સ્વામિનો હંતિ સ્કંધે શકટ વર્ધનં ।
પાર્શ્વે ચ ધનનાશાય પૃષ્ટે લક્ષ્મી પ્રદાપયેત્ ॥
ચક્રયોઃ સુત નાશં ચ મધ્યે ધન સુખપ્રદા ।
એવં જ્ઞાત્વા બુધૈઃ સમ્યક્ શકટં ધારયે તતઃ ॥

પાઠાંતરે—

ડભોઈના ભંડારની હીરકલશની પ્રતના પત્ર ૧૮ પરથી-

રથચક્રમાહ-રાહુ ભોગવે તે નક્ષત્રથી દિન નક્ષત્ર લગે ગણવું. સૃષ્ટેં દીજે (સૃષ્ટયાકારે મૂકવા). મસ્તકેં ૩ અશુભ. જમણી સમોલે ૩ શુભ. થાલે ૫ અશુભ, અગ્નિભય. જમણે ચક્રે=પૈડે શુભ લક્ષણ, બલ ભલો. હાસ્ય લગેં ધન આપે. પૂંઠે અશુભ, પુત્ર કષ્ટ. ડાબે ચક્રે=પૈડે અશુભ, રાજદંડ, અગ્નિભય. ડાબે સમોલે, બળદ મરે.

પદ્યક

હીર કહે મઘા ઉત્તરા કર શતભિક્ષ અનુરાહ
પુષ્ય ધનિષ્ઠા રોહિણી જલ અક્ષય મજગ્રાહ ૫૭૪

અથ જલાશયારંભે કૂપચક્રં—

રવીવારે જલં નાસ્તિ સોમે પૂર્ણં જલં ભવેત્ ।
વાલુકા ભોમવારેતુ બુધે બહુજલં ભવેત્ ॥
ગુરૂ ચ મધુરં તોયં શુક્રે ક્ષારં પ્રજાયતે ।
શનિશ્ચરે જલં નાસ્તિ કીર્તિતં વારજં ફલં ॥૧॥

અથ જલાશયારંભે નક્ષત્રો—

અનુરાધા, મઘા, હસ્ત, રેવતિ, ૩ ઉત્તરા, રોહિણી, મૃગશિર, પુષ્ય, ધનિષ્ઠા, શતભિષા અને પૂર્વાષાઢા.

પાઠાંતરે-કૂપચક્રં-

જલં સત્વરં સ્વાદુ મધ્યે ચ પૂર્વે ધરાખંડનં ઇષ્ટ પાનીય મગ્નૌ ।
નીરં દક્ષિણે રાક્ષસસ્પર્ધનીવત્ ચિરં પશ્ચિમે પુણ્ય પીયુષ કૂપઃ ॥૧॥

મરૂદ્ બંધ પાતો અર્થપતૌ ચાર્થસિદ્ધિ વિષં તદ્વિષં શંભુ કોણ ત્રયેણુ ।
શિલાઈ લભે નાલ મૂર્ધ્નિ મૃગાંકે રણુરેણુકા રોહિણ્યે ન પેયઃ ॥ ૨ ॥
ગુરૂ ક્ષીરવત્ ભાર્ગવે ક્ષાર વારી શનિ રંધ્ર કૂપઃ સ્થલં સિંહી કેયઃ ।
ન પૂર્ણો ભવેત્ કેતુના પ્રેત પીડ પ્રજાનાથ ભાત્ કૂપચક્રે વિચાર્યઃ ॥ ૩ ॥

નોંધ—આ પાઠમાં નવગ્રહો ગણાવ્યા છે માટે તે સમયની કુંડલીનું ફલ હોવું જોઇએ.

વળી પાઠાંતરે—કૂપચક્રં—

રોહિણ્યાદૌ ગણયેત્ ૠક્ષં યાવત્તિષ્ઠતિ ચંદ્રમા ।
વૃત્તાકારે લિખેત્ ચક્રં મધ્યે ત્રીણિ શુભપ્રદં ॥૧॥
મધ્યે ચ અમૃતં વારી પૂર્વે ચ ભૂમિખંડનં ।
આગ્નેયાં નિર્જલં પ્રોક્તં યામ્યં ચ અલ્પં જલં ॥૨॥
નૈરૂતે અમૃતં વારિ પશ્ચિમે પ્રબલં જલં ।
વાયવે ચ પ્રજાહતિ ઉત્તરે જલત્તિષ્ઠત્તિ ॥૩॥
ઈશાને લવણું ક્ષારં કૂપચક્રં પ્રકીર્ત્તિતા ।

અર્થાત્—કૂપારંભમાં રોહિણી નક્ષત્રથી ગણીને દનિયા સુધી ગણવું. મધ્યે-૪ દિશાઓમાં-૪ ખૂણાઓમાં-એમ કુલ ૯ જગ્યાએ ૩-૩ મૂકવાં તેનાં ફલ.

પ્રથમ મધ્યમાં ૩, ૧ થી ૩ સુધી થાય તો શુભ. સ્વાદ વાળું પાણી અને જલદી પાણી આવે.

પછી પૂર્વે ૩, ૪ થી ૬ સુધી થાય તો અશુભ. જમીન ભાગે અને પડે. ખંડીત જલ.

,, અગ્નિ ખૂણે	૩, ૭ થી ૯	,,	,,	નિર્જલ.
,, દક્ષિણે	૩, ૧૦ થી ૧૨	,,	,,	અલ્પ જલ.
,, નૈરૂતે	૩, ૧૩ થી ૧૫	,,	શુભ	મીઠું પાણી

„ પશ્ચિમે ૩, ૧૬ થી ૧૮ „ મીઠું છલો-
છલ પાણી આવે.

„ વાયવ્યે ૩, ૧૯ થી ૨૧ „ અશુભ કાંકરા અને પથ-
રામાં પાણી.

„ ઉત્તરે ૩, ૨૨ થી ૨૪ „ શુભ ઉત્તમ પાણી અને
દીર્ઘ પાણી.

„ ઈશાને ૩, ૨૫ થી ૨૭ „ અશુભ ખારૂં પાણી.

અથ વિહિરી=વાવ, તલાવાદિ (જ્યોતિર્મયૂખે પૃ. ૨૧૨ શ્લોક ૧૯) માટે મુહૂર્ત:—

ચિત્રા, સ્વાતિ, પુનર્વસુ, મૃગશિર, મૂલ, અશ્વિની, રોહિણી, હસ્ત, પુનર્વસુ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, અનુરાધા, ઉત્તરા ૩, રેવતિ આ સોલ નક્ષત્રો મકર, કુંભ અને મીન એ ત્રણ લગ્નો, તથા પંચાંગ શુદ્ધિમાં શુભ દિવસે, વાવ તલાવ ઇત્યાદિ ખોદાવવાનો આરંભ કરાવવો. આ નક્ષત્રોએ બીજ, ત્રીજ, પાંચમ, દશમ, તેરશ અને પૂનમ તિથિ હોય તથા બુધ, ગુરૂ, કે શુક્રવાર હોય. મેષ, સિંહ ને ધન આ ત્રણ લગ્ન સિવાયનાં બીજાં કોઈ પણ લગ્નમાં અને માહ મહિના પછી છ મહિના સુધી. અથવા—માગશર મહિનામાં વાવ તથા તલાવ ઇત્યાદિ જલાશયો ખોદાવવાનો આરંભ કરવો અને ખોદાવ્યા પછી આવેલા પાણીનો જલોત્સર્ગાદિ સંસ્કાર કર્યા પછી જ તે પાણીનો પીવા વગેરેમાં ઉપયોગ કરવો. ધર્મશાસ્ત્રોમાં પણ લખ્યું છે કે—જે જલાશયનો જલોત્સર્ગ વિધિ પ્રમાણે ન કર્યો હોય તે કરાવનારને તેનું મલવું જોઈતું પૂર્ણ ફલ મલતું નથી. અને દેવપૂજા, સંધ્યા, યજ્ઞાદિ કાર્યોમાં તે પાણી ઉપયોગમાં લઈ શકાતું નથી, માટે અવશ્ય જલોત્સર્ગાદિ સંસ્કારો કરવા જોઈએ.

અથ જુના શ્રીધરી પંચાગે તલાવ ચક્ર—

સૂર્ય નક્ષત્રથી ૨ નક્ષત્રે પૂર્વ દિશામાં જલશોષ, ૨ નક્ષત્રે અગ્નિખૂણામાં બહુજલ, ૨ નક્ષત્રે દક્ષિણ દિશામાં જલનાશ, ૨

નક્ષત્રે નૈરૂત્ય ખૂણામાં શુદ્ધ જલ, ૨ નક્ષત્રે પશ્ચિમ દિશામાં સ્વાદિષ્ટ પાણી, ૨ નક્ષત્રે વાયવ્ય ખૂણામાં જલશોષ, ૨ નક્ષત્રે ઉત્તર દિશામાં સ્થિર જલ, ૨ નક્ષત્રે ઈશાન ખૂણામાં ખરાબ પાણી, ૫ નક્ષત્રે મધ્યમાં પૂર્ણ જલ, ૬ નક્ષત્રે પાણી આવવાના નાળામાં અમૃત જલ.

કોહર એટલે કૂવા ઉપર ચાકડો ચડાવવા માટે-બે બાજુ મોટાં લાકડાં જમીનમાં એકેક છેડો ઘાલીને ઊભાં વાંકાં રાખી તેની મધ્યમાં ચાકડો ચડાવવામાં આવે છે, તે ચાકડાને મારવાડમાં કોહર કહે છે. અને જમીનમાં ઘાલેલાં બે લાકડાંને બેડચો કહે છે.

વાડીરોપણ

ચિત્ત વિશાહાં શતભિસાં ઉત્તર કર અનુરાહ
રેવસ્સણિ મૃગ રોહિણી મૂલ પુષ્ય તરૂવાહ ૫૭૫

અથા લતા ઔષધિ રોપણ મુહૂર્ત—

[1]શ્રીકંઠે સદ્રુવ [2]વસુ શત તારિકા ચ ।
[3]શાર્ચ્યર્ક્ષ પુષ્ય શશિ ચંદ્ર બલે ચ પક્ષે ॥
પૂર્ણા જયાતિથિ ગુરૂ ભૃગુ વાસરેષુ ।
હ્યારામ પાદમલતૌષધિ રોપણં ચ ॥૧॥

અથ ખેતી વાઢવાનું મુહૂર્ત—

પૂર્વા ૩, ઉત્તરા ૩, અશ્લેષા, મઘા, શ્રવણ, જયેષ્ટા, આર્દ્રા, ધનિષ્ઠા, કૃત્તિકા, મૂલ, મૃગશિર, પુષ્ય, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ આ ૧૯ નક્ષત્રોએ શુભ વાર અને શુભ લગ્ન હોય ત્યારે વાઢવાનું શરૂ કરવું.

સોમવાર, બુધવાર, ગુરૂવાર અને શુક્રવાર આ ચાર વારે

---

૧ શ્રવણ. ૨ ધનિષ્ઠા. ૩ અશ્વિની.

તથા બીજ, ત્રીજ, પાંચમ, છઠ, સાતમ, આઠમ, દશમ, અગિયારસ, તેરશ અને પૂનમ આ તિથિઓએ ઉપણવું.

અથ નવું ધાન્ય ખળામાંથી ઘેર લાવવાનું મુહૂર્ત—

હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, ઉત્તરા ૩ મઘા. ધનિષ્ટા, રોહિણી, મૃગશિર, પુષ્ય, શ્રવણ, અનુરાધા, રેવતિ, ભરણી આ નક્ષત્રો. સોમવાર, બુધવાર, ગુરૂવાર, શુક્રવાર આ ચાર વારો. બીજ, ત્રીજ, પાંચમ, દશમ, અગિયારશ, બારશ, તેરશ અને પૂનમ આ તિથિઓએ શુભ લગ્નમાં અનાજ ઘેર લાવવું જોઇએ.

અથ અરહટ–ઘાણી–કોલુ ઇત્યાદિ ચાલુ કરવાનું મુહૂર્ત—

મૃગ, ધનિષ્ઠા, અશ્વિની, હસ્ત, ચિત્રા, અનુરાધા, સ્વાતિ, પુષ્ય, જ્યેષ્ટા, પુનર્વસુ અને રેવતિ વગેરે તિર્યગ્મુખ નક્ષત્રો લેવાં અને શુભ વાર શુભ તિથિ અને શુભ લગ્ન આવે છતે ઘાણી. કોલુ, અરહટ વગેરે યંત્રો ચાલુ કરવા.

કુંભારનો નિભાડો ચેતાવવાનું મુહૂર્ત્ત આમાં દર્શાવ્યું નથી. પરંતુ ચર ચલાદિ નક્ષત્રોમાં આગ મુકવી–દાહ કરવો વગેરે જણાવેલું છે. કલાલની ભઠ્ઠી માટે પણ આ જ નક્ષત્રો લેવાં.

કુવાના અરહટ, ચિચુડા, ઘાંચીની ઘાણી, શેરડીનાં કોલુ, આટાની ઘંટી વગેરે કોઇ પણ મશીનો પ્રથમ ચલાવવાંમાં તિર્યગ્મુખ નક્ષત્રો લેવાં.

અથ જ્યોતિર્મંચુખે મિશ્ર પ્રકરણ શ્લોક ૮૬ માં નાવ–વહાણ ચલાવવાનું-મુહૂર્ત્ત આ પ્રમાણે બતાવેલ છે.

જ્યેષ્ઠોભયં વિશાખાર્દ્રા રોહિણી ભરણી દ્વયમ્ ।
આશ્લેષાં ચ વિહાયાન્ય નક્ષત્રર્કે ગુરૌ ભૃગૌ ॥
સદ્લગ્ને સત્તિથૌ નાવો ઘટ્ટનં તારણં શુભમ્ ॥૧૬॥

અર્થાત્—જ્યેષ્ઠા, મૂલ, વિશાખા, આર્દ્રા, રોહિણી, ભરણી, કૃત્તિકા અને આશ્લેષા આ આઠ નક્ષત્રો છોડીને બાકીનાં નક્ષત્રો લેવાં. વાર રવિ, ગુરૂ અને શુક્ર લેવા. શુભતિથિ, શુભ લગ્ન અને શુભ ગ્રહ અથવા શુભગ્રહોની દૃષ્ટિ હોય તેવા શુભ લગ્નમાં

નવું વહાણુ બનાવવું તથા પહેલી વખત પાણીમાં તરતું મૂકવું જોઈએ.

અથ નાવ ચક્રમ્ (તાજીકોક્ત)—

વિશાખા કૃત્તિકા જ્યેષ્ઠા ભરણી રોહિણી તથા ।
એષાચાસુચ્યતે નાવા પર તીરે વિનશ્યતિ ॥ ૧ ॥

અથ મુહૂર્તમાર્તંડ તથા જ્યોતિર્વિંદાભરણે કુંભારના ચાકનું મુહૂર્ત—

રવિયાથી ક્રનિયા સુધી ગણતાં પ્રથમનાં ૪ ઊભી ખીલીમાં તેનું ફલ ખરાબ, ૫ થી ૮ ચાકડાના વચમાં તે શુભ, ૯ થી ૧૨ પૂર્વે ખરાબ, ૧૩ થી ૧૬ દક્ષિણે ખરાબ, ૧૭ થી ૨૦ પશ્ચિમે શુભ, ૨૧ થી ૨૪ ઉત્તરે શુભ અને છેલ્લાં ચાર, ૨૫ થી ૨૮ તે હલાવવાનાં દંડા ઉપર તે અશુભ જાણવાં. તિર્યગ્મુખ નક્ષત્રો લેવાં અને થિર કે દ્વિસ્વભાવ લગ્ન લેવું.

અથ દેવું કરવામાં તથા આપવામાં વાર નિષેધ—

સંક્રાંતો વૃદ્ધિયોગે ચ હસ્તર્ક્ષે રવિ ભૌમયોઃ ।
ન ચ ગ્રાહ્યં રૂણું યસ્માત્તદ્વંશે તત્ સ્થિરં ભવેત્ ॥
રૂણું ભૌમે ન ગૃન્હીયાત્ ન દેયં બુધવાસરે,
રૂણુ છેદં કુજં કુર્યાત્ સંચયં સોમ [1]નંદને ॥

કોઠારમાં ધાન્ય ભરવાનું મુહૂર્ત

પંચમી શનિ પૂરવા મઘા મૂલ ભરણી અસલેશ
શ્રવણ વિશાખા કૃતિકા ભરો કોઠાર વિશેષ ૫૭૬

પ્રતિષ્ઠા મહાદેવ

મૂલ ઉત્તર ને(કર) રોહિણી મૃગ રેવસ્સણિ વેવ (છઠ્ઠી)
સવણાં દુગ પુનર્વસુ દુગ અનુરાહા સવિ દેવ (દિઠ્ઠી) ૫૭૭
પુષ્ય શ્રવણ બંભા ઠવો ધનદ ઠવો અનુરાહ
હસ્તમાંહે સૂરિજ ઠવો ઇંદ્ર ઠવો ધનિઠ્ઠાહ ૫૭૮

---

૧ બુધે.

નાગયક્ષ રાક્ષસ પમુહ મૂલ પુષ્ય પડિવાહ
સરસતિ ગણપતિ રેવતી જૈન (બુદ્ધ) દેવ શ્રવણાઉ ૫૭૯:

જૈન પ્રતિષ્ઠા

ઉત્તરતિય શ્રવણાંતિય પુનર્વસુ હુગ અનુરાહ
મઘા મૂલાં મૃગ રોહિણી રેવય કર જીનનાહ ૫૮૦
રવિ શશી બુધ ગુરૂ શુક્ર શનિ એહ પ્રતિષ્ઠાવાર
હીર કહૈ મંગલ તજો જોઇશ એહ વિચાર ૫૮૧

પ્રતિષ્ઠામાં માઘાદિ પાંચ માસ લેવા, તેમજ અષાઢ અને શ્રાવણ મહીના લેવા. ચૈત્ર નથી લેતા.

સોમ, બુધ, ગુરુ અને શુક્ર એ વાર લેવા.

ત્રણે ઉત્તરા, રોહિણી, પુનર્વસુ, પુષ્ય, મૃગશીર્ષ, હસ્ત, ધનિષ્ઠા, મૂલ, અનુરાધા, રેવતી અશ્વિની, અને સ્વાતિ એ નક્ષત્રો લેવાં.

પૂર્ણા અને જયા તિથિઓ લેવી.

મેષ, વૃષભ, સિંહ, વૃશ્ચિક અને કુંભ એટલાં લગ્નો લેવાં.

ઔષધ લેવાનું મુહૂર્ત

રેવ અશ્વિની મૂલાં મૃગાં પુનર્વસુ પુષ્ય હત્થ
ચિત્રા સ્વાતિ શતભિશાં શ્રવણ ધનિષ્ઠા સત્થ ૫૮૨
અનુરાહા રિસી તેરસી શુભવારાં તિથિ ચોગ
ઉષધ લીજે હીર કહૈ જીમ જાઇ સવિ રોગ ૫૮૩

કેટલાકના મતમાં મંગળ સિવાયના બધા વાર ગ્રાહ્ય છે.

હસ્તત્રયેઽનુરાધાયાં મૂલે પુષ્યે શ્રવસ્ત્રયે
મૃગભે રેવતિયુગ્મે પુનર્વસ્વો વિજન્મભે
સેંદુ શુક્રેજય સૂર્યાણાં વાસરે સત્તિથાવપિ
દ્વિસ્વભાવે શુભે લગ્ને શુદ્ધે દ્યૂનમૃતિવ્યયે
ભેષજ્યં શુભદં પ્રોક્તં દષ્ટ્વા શકુનમુત્તમમ્

રેવતી, અશ્વિની, પુનર્વસુ, હસ્ત, પુષ્ય, ચિત્રા, સ્વાતિ,

શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, અનુરાધા, મૂલ, મૃગશીર્ષ આ નક્ષત્રો દવા બનાવવાના, ખાવાના તથા આપવાના કાર્યમાં શુભ છે.

પટ્ટી લગાડવાનું મુહૂર્ત

ભદ્રા રિક્તા તિથિ લહી મઘા ભરણી પૂર્વાહ
હીર કહે રવિ ભૃગુ ગુરૂ કાઢી કીયાં સુખ થાય ૫૮૪

રોગ મુક્તિ સ્નાન

તિથિ અમાવસી શુક્ર શશી રોહણી રેવે સાય
મઘા ઉત્તરા અહિ પુનર્વસુ રોગી ઉઠી નાય ૫૮૫
છઠ્ઠાઠ્ઠમી પૂનમ વિસે રવિ વૈધૃત વ્યતિપાત
ભદ્રા ભોમ સંક્રાંતિ દિન શિર નાહ્યાં ઉત્પાત ૫૮૬
પાપ ગ્રહ બીયે તીયે ચોથે પણ સગ નવ દશ ઇગ્યાર
ચર લગન આવ્યાં થકાં રોગી નાવણ ઉદાર ૫૮૭

રોગ મુક્તસ્નાન

જીઠ્ઠા હત્થ પુનર રિસિ ચંદ્ર હીન દિન જાણ
રિક્તા તિથિ ભોમ સું રોગ મુક્તિશિર ન્હાણ ૫૮૮
હીર કહે મૂલાં મૃગાં કૃતિકા ચિત્ત વિશાહ
પૂર્વાત્રય શ્રવણ ત્રય અશ્વની ને અનુરાહ ૫૮૯

નુતન વસ્ત્ર ધારણ મુહૂર્ત

રેવય દુગ પુનર્વસુ દુગ પુષ્ય હત્થ ધનિઠ્ઠ
ઉતરાત્રય રોહિણીનરાં વસ્ત્રાભરણ ગ્રહઠ્ઠ ૫૯૦
રવિ નીલોં બુધ પીયલોં શનિ કાલોં ભોમ રક્ત
હીર કહે ગુરૂ શશી ભૃગુ પહેરો ધવલાં વસ્ત્ર ૫૯૧

વાસણ ખરીદવાનું મુહૂર્ત

ભાણું લીજૈ સોમ ગુરૂ રેવજિઠ્ઠ હત્થાં ચિત્ત
અનુરાહા મૃગ અસ્સનિ પુષ્યાં રિસિ સું પવિત્ત ૫૯૨

પ્રેત ક્રિયા

પ્રેત કાજ ચંદ્રાંગુરૂ થાવર જીહુાં હત્થ
અસલેસા સ્વાતી પૂષાં રેવસ્સનિ સભુણત્થ ૫૯૩
અવર રિસી તજી હીર કહે લે ગેહાધિપ ચંદ
પ્રેતકાજ તવ કીજીયે જીમ થાઓ આણંદ ૫૯૪

સંગીત શીખવાનું મુહૂર્ત

ક્રૂર વારાં ભદ્રા ભરણી માસ અંતિ સંક્રાંતિ
પખ અંધો બુધ સુત તજી રાગિણી કીજે તંતિ ૫૯૫

નાટારંભ

નાટારંભ ધનિઠુ સુહ રેવય શતભિષ જિઠુ
ઉત્તર ને અનુરાધ પુષ્ય શુભવારાં શુભ રિદ્ધ ૫૯૬

જન્મ નક્ષત્ર વર્જ્ય મુહૂર્ત

જનમ રિસી સવિ કામ શુભ પિણ અશુભો પંચેઇ
ક્ષોર કર્મ ઔષધ ગમણ વાહ વિવાહ તજેઇ ૫૯૭

જટા રાખવાનું મુહૂર્ત

કાતિ માગશર ફાગુણે શ્રાવણ જેઠ વિશાહ
શ્રવણ પુનર્વસુ પૂર્વા કર મૃગ ચિત્તા ઉપાહ ૫૯૮
રેવય રિસી ને થિર લગન શુભતિથિ ને શુભવાર
કેશ રખાર્યાં હીર કહે ગુણ ચિહું વરણ વિચાર ૫૯૯
વિપ્રાં હોઇ વિજ્ઞાન વૃદ્ધિ ક્ષત્રિ વૈરી નાશ
વૈશ્યાં નૈ વાધે વણિજ શુદ્રાં રહે સુખવાસ ૬૦૦

પ્રથમ મદિરાપાન મુહૂર્ત

ત્રણે પૂરવા આદ્રા મૃગ જેષ્ઠા મૂલ અસલેશ
ભરણી શતભિષ રિસ દશમી સુરાંપાન સુવિશેષ ૬૦૧

શસ્ત્રગ્રહણ મુહૂર્ત

ચિત્તાઇ પાંચે રિસાં પુષ્ય પુનર્વસુ બેય
ઉત્તરા રેવય જીવ ભૃગુ સૂરિજ શસ્ત્ર ગ્રહેઇ ૬૦૨

ખડ્ગ ચક્ર

ખડ્ગ ચક્ર સગ રિસી શીશ રહિ સગ મુઠિ સગ મજિઝ
સાત રિસી થાપો અણિ રવિરિસી શશી રિસી બુજિઝ ૬૦૩
ખડ્ગ શીશ જય મુઠિભય મધ્યે ઘ્રાગે ઘાય
અણિ મિત્ર થાયે અવરસી હીર હસો સમઝાય ૬૦૪

પુનર્વસુ હ્યેશ્વિન્યા રોહિણ્યામુત્તરા ત્રયમ્ ।
પૌષ્ણ મિત્રા વિશાખા ચ સ્વાતિ ચિત્રા શતે તથા ॥
ગુરૂ શુક્રશ્ચ સૂર્યશ્ચ વારે ચ શસ્ત્ર ધારણમ્ ॥

હાથી ઘોડા લેવાનું મુહૂર્ત

ઘોડા લીજે પુનર્વસુ મગશિર શતભિષ ને સ્વાતિ
પુષ્ય ધનિષ્ઠા રેવસ્સનિ ચિત્રા ગજ વિખ્યાતિ ૬૦૫

અથ ક્ષત્રિ આદિને અશ્વારોહણ મુહૂર્ત—

રવિયાથી દનિયા નક્ષત્ર સુધી ગણવું. તેનું શુભાશુભ ફલ.

યસ્મિન્ ઋક્ષે ભવેત્સૂર્ય તદાદૌ ત્રીણિ મસ્તકે ।
મુખે ત્રીણ્ચશ્ચ દાતવ્યં હૃદયે પંચ વિનિર્દિશેત્ ॥૧॥
ચરણાભ્યાં વસુ ૮ શ્ચૈવ પુચ્છે ચત્વારિદાપયેત્ ।
પૃષ્ઠે ચ દીયતે વેદં ૪ એવં ઋક્ષ નિયોજિતમ્ ॥૨॥

ફલ—

શિરે મુખે જયં ચૈવ, હૃદયે લાભ મેવ ચ ।
ચરણાભ્યાં ભુજો ભગ, પુચ્છે હાનિ વિનિર્દિશેત ॥૩॥
પૃષ્ઠે લક્ષ્મી મવાપ્નોતિ અશ્વચક્રં વિધીયતે

અથ અશ્વારોહણ મુહૂર્ત—પાઠાંતરે—(બહુ પ્રાચીન પત્ર ઉપરથી)

અશ્વાકારં લિખેચ્ચક્રં સાભિજિત ભાનુભં ન્યસેત્ ।
સ્કંધે ચ સૂર્યં ભાત્પંચ, પૃષ્ઠે ચ દશ ૧૦ વિન્યસેત્ ॥૧॥
પુચ્છે દ્વૌર દીયતે પ્રાજ્ઞ ચતુઃ પાદે ચતુષ્ટયમ્ ।
ઉદરે પંચ ધિષ્ણ્યાનિ મુખે ૬ તુરગસ્ય ચ ॥૨॥

ફલ—

ધન લાભો મુખે સમ્યક્ વાજીનસ્ય મૃતોહરે ।
ચરણસ્થે રણે ભંગો પુચ્છે પત્ની વિનસ્યતિ ॥૩॥
અર્થ સિદ્ધિ ભવેત્પૃષ્ઠે સ્કંધે સ્કંધ પતિર્ભવેત્ ।
ઈત્યેવમશ્વ ચક્રં સ્યાત્ પ્રોક્તોયં બ્રહ્મયામલે ॥૪॥

અથ સન્નાહ (બખ્તર) શસ્ત્ર સકલાયુધ ધારણ કરવાનું મુહૂર્ત—

પુષ્યેચાદિતિ ચિત્ર પદ્મતનયે શક્રોત્તરા રેવતિ ।
સ્વાતૌ વાજી વિશાખ મિત્ર શશિ જે ભાનુર્ગુરૂ ભાર્ગવે ॥
કુંભે કીટગ્રહે મૃગે ચ નૃપતૌ ચંદ્રે શુભે વિક્ષતિ ।
સન્નાહ શર વજ્ર કુંત છુરિકા ધાર્યં નૃણા સિદ્ધ યે ॥૧॥

અથ મલ્લયુદ્ધ કરવાનું મુહૂર્ત—

અશ્વનિ શશી ચ પૌષ્ણન્નં ધ્રુવં ચ ક્ષમા સુતાર્ક શશિજે
જયાતિથિ ચ ।
કર્ક સિંહ મકરાદિ વિલગ્ને મલ્લયુદ્ધ મધિયસ્ય સિદ્ધતિ ॥

રાજદર્શન

નૃપદરશન રોહિણી મૃગાં ઉત્તર પુષ્ય કરાંહ
રેવસ્સણિ જિટ્ઠાં શ્રવણ શુભવારાં અંનુરાહ ૬૦૬

અથ રાજ્યાભિષેકનું મુહૂર્ત—

રેવસ્સણિ રોહિણી ગાં પુષ્ય શ્રવણ અનુરાહ;
ઉત્તરાત્રણે જ્યેષ્ટ કર મૂલ ઠવિ જે નરનાહ.

પાઠાંતરે–કર=હસ્તના બદલે પુનર્વસુ છે.

સમજુતી–જે લગ્નમાં જન્મ હોય તે લગ્નનો સ્વામી અને જન્મ સમયે જે રાશીનો ચંદ્રમા હોય તે રાશીનો સ્વામી અને અભિષેક વખતે જે ગ્રહની દશા હોય તે ધણી. સૂર્ય, મંગલ, તારા, ગ્રહ બલવંત હોય અને ગુરૂ, શુક્રનો અસ્ત ન હોય તેવા શુભયોગમાં રાજાને અભિષેક કરવો.

રવિ, સોમ, બુધ અને ગુરૂ આ ચાર વાર લેવા, રેવતિથી

મઘા સુધીનાં ૧૧ નક્ષત્રો લેવાં. રવિ ભોમ શુક્ર ત્રયમ્ । એ નક્ષત્રે પાટ નૃપં કોટી વર્ષં ચ તે તપમ્ ॥ આ પ્રમાણેનો પાઠ છે.

પાઠાંતરે રાજાને ગાદીએ બેસાડવાનું મુહૂર્ત—

ઉત્તરાત્રય રોહિણ્યાં ચિત્રાऽનુરાધા રેવતિ ।
મૃગે પુષ્યે તથા હસ્તે જ્યેષ્ટાશ્વિની શ્રુતિ[1] તથા ॥૧॥
રવીવારે બુધે શુક્ર ગુરૂ સોમે શુભે વિધો ।
શુભયોગે શીર્ષોદિયે ગ્રહા સર્વે ચ રેખદે ॥૨॥
રાજા રાજપદે તિષ્ટ બહુ તેજ સુખપ્રદમ્ ॥

---

૧ શ્રવણ.

પ્રયાણ

કોઈ પણ મુહૂર્ત્ત જોવું હોય તો કાર્ય કરનારની પ્રથમ રાશી જોવી–બે નામ હોય તો કયા કાર્યમાં કયા નામથી ગણવું તેનો ભેદ.

અથ જન્મ રાશી ગ્રાહ્ય—

આપદા રોગ કષ્ટાયાં વિવાહે ગ્રહ પૂજને ।
જન્મરાશી પ્રધાનત્વં નામ રાશી ન ચિંતયેત્ ॥ ૧ ॥
વાણિજ્યે વ્યવહારે ચ લાભાદિ ગ્રહ ગોચરે ।
જન્મરાશી પ્રધાનત્વં નામરાશી ન ચિંતયેત્ ॥ ૨ ॥

પાઠાંતરે—

વિવાહે શુભ માંગલ્યે પુન્યદો ગ્રહગોચરે
જન્મરાશી પ્રધાનત્વં નામરાશી ન ચિંતયેત્ ॥ ૩ ॥

અથ નામરાશી ગ્રાહ્ય—

દેશે દુર્ગે પૂરે ગ્રામે પંચમં રાજસેવનં ।
નામરાશી પ્રધાનં ચ જન્મરાશી ન ચિંતયેત્ ॥ ૧ ॥

પાઠાંતરે—

દેશે દૂરે પૂરે ગ્રામે સંગ્રામે રાજસંકટે ।
નામરાશી પ્રધાનત્વં જન્મરાશી ન ચિંતયેત્ ॥ ૨ ॥

પુનઃ પાઠાંતરે—

દેશે ગ્રામે ગૃહે યુધ્ધે સેવાયાં વ્યવહારકે ।
નામરાશી પ્રધાનત્વ જન્મરાશી ન ચિંતયેત્ ॥ ૩ ॥

અથ બાર રાશીને તિથિ ઘાત—

નંદા વૃષ કુંભે મકર તુલાયાં ભદ્રા ધન મીને મરણ્ં કરોતિ ॥
જયા મિથા કન્યા રીક્તા મેષ કર્કયોઃ પૂર્ણા સિંહ વૃશ્ચિક
કાલ વંતી ચ પદા ॥ ૧ ॥

મેષાદિ ૧૨ રાશિને નંદાદિ તિથિ ઘાત ચક્ર—

તિથિ રાશી

નંદા—વૃષ, કુંભ, મકર અને તુલા

ભદ્રા—ધન અને મીન

જયા—મિથુન અને કન્યા.

રક્તા—મેષ અને કર્ક

પૂર્ણા—સિંહ અને વૃશ્ચિક.

અથ બાર રાશીઓને વાર ઘાત—

મેષરાશે રવીવારઃ વૃષસિંહાંગના શની ।
મિથુને ચંદ્ર ઘાતં ચ બુધ ઘાતં ચ કર્કટે ॥
તુલ કુંભો ગુરૂ ઘાતં મકરે ભૂમિનંદનઃ ।
ધન વૃશ્ચિક ચોશુક્રે તથૈવ મીન વર્જયેત્ ॥ ૧ ॥

—ઈતિ વાર ઘાત.

અથ મેષાદિ ૧૨ રાશીને વાર ઘાત—

મેષને રવીવાર, વૃષ, સિંહ અને કન્યાને શનીવાર, મિથુનને સોમવાર, કર્કને બુધવાર, તુલા અને કુંભને ગુરૂવાર તથા ધન, વૃશ્ચિક અને મીનને શુક્રવાર ઘાતક જાણવો.

મેષ જન્મ મઘા પ્રોક્તા વૃષે પંચમ હસ્તયોઃ ।
મિથુને નવમે સ્વાતિ કર્ક દ્વે અનુરાધયોઃ ॥ ૧ ॥
સિંહે ષટ્ મૂલંપ્રોક્તં કન્યાયાં શ્રવણે દશ ।
તુલે ચ શતભિષા ત્રિણિ વૃશ્ચિકે સપ્ત રેવતિ ॥ ૨ ॥
ધને ચ ભરણી વેદા મકરે ચાષ્ટ રોહિણી ।
કુંભે ચૈકાદશો આર્દ્રા મીને દ્વાદશ સર્પભે ॥ ૩ ॥

અથ મુહૂર્ત્ત ચિંતામણિ ગ્રંથના આધારે બાર રાશીને ચંદ્ર, તિથિ, વાર અને નક્ષત્ર ઘાતકના શ્લોકો—

જન્મેંદુ નંદાર્ક મઘા ચ મેષે વૃષે શનિ પંચમ હસ્તપૂર્ણા ।
મિથુને નવૌ સ્વાતિ શશૌ ભદ્રા કર્કેડનુરાધા બુધયુગ્મભદ્રા[1] ॥૧॥
સિંહે શનિ ષષ્ટ જંયા ચ મૂલં પૂર્ણા શનૌદિગ્ શ્રવણં ત્રયં ચ ।
ગુરૂ રિક્તા શતા ત્રિનોલે નંદાડલિકે રેવતી સપ્તં શુક્રઃ ॥ ૨ ॥

[1] ગ્રંથમા 'નંદા' છે, પરંતુ વાસ્તવિક ભદ્રા જોઈએ.

ચાપે[1] ચતુ: શુક્ર જયા ભરણિ મૃગાષ્ટમો રોહણી ભોમ રિક્તા ।
કુંભે ચાર્દ્રા ગુરૂ સંભમ ઘાત: નસજય બલ્યો ગુરૂ શુક્ર [2]પૂર્ણા:॥૩॥

અથ ૧૨ રાશીઓને ઘાતાષ્ટક—

માસ૧ વાર૨ નક્ષત્ર૩ તિથિ૪ કરણ૫ યોગ૬ પહોર૭ અને ચંદ્ર ૮

મેષસ્ય કાર્તિકો ભાનુ મઘા ષષ્ઠી બવં તથા ।
વિષ્કુંભ પ્રથમો યામો જન્મચંદ્રસ્ય ઘાતિક: ॥ ૧ ॥

વૃષભે માર્ગશીર્ષશ્ચ પૂર્ણાયામ ચતુર્થીક: ।
બાણ ચંદ્રાર્કે નક્ષત્ર વિષ્ટી મંદોધિ ઘાતક: ॥ ૨ ॥

મિથુનસ્ય શુચિ સ્વાતિ ચતુષ્પદ દશમી તથા ।
પરિઘ નવમો ચંદ્રો પૂર્વયામશ્ચ ઘાતિક: ॥ ૩ ॥

કર્કસ્યશ્ચ પોષ માસસ્ય ષષ્ઠી ચ દશ મૈત્રભં ।
દ્વિતીય ચંદ્રમા નાગ વ્યાઘાત પૂર્વયામકં ॥૪॥

સિંહસ્ય જ્યેષ્ઠ માસસ્ય દશમી મુલભં ઞ્તિ ।
બાલવં ચ રસશ્ચંદ્ર પૂર્વયામ શનિશ્ચર: ॥૫॥

કન્યાયા ભાદ્રપદ: શૌરી કૌલવં શ્રવણાષ્ટમી ।
દશમોશ્ચંદ્રમા શૂલં પૂર્વ યામશ્ચ ઘાતિક: ॥૬॥

તુલાયાં માઘ માસોયં દ્વાદશી વારૂણં ગુરૂ ।
તૃતીયશ્ચંદ્રમા શુક્લો તૈતલં તૂર્ય ઘાતક: ॥૭॥

આશ્વિનો દશમી પાત રેવતિ સપ્ત ચંદ્રમા ।
તૃતીય પ્રહર: શુક્રો ગરં ચૈ વૃશ્ચિકસ્ય ચ ॥૮॥

ધનુષે શ્રવણો માસ દ્વિતીયા તૈતલ ભૃગુ: ।
ચતુર્થ ચંદ્રમા વજં દ્વિતીય પ્રહરો યમ: ॥૯॥

મકરસ્ય માધવો ભૌમ દ્વાદશી રોહિણી તથા ।
વૈધૃતિ નાગચંદ્રશ્ચ તૂર્ય યામો શકુનિક: ॥૧૦॥

---

૧ ધને. ૨ પાઠાંતરે–કુંભે જયા ગુરૂશ્ચાર્દ્રા ચંદ્રમેકાદશ સ્તથા । મીને પૂર્ણા ભૃગુ સાર્પ દ્વાદશેંદુ ન શોભના ॥ ઈતિ ॥ ૩ પાંચ.

કુંભસ્ય રૌદ્રભં ચૈત્ર ચતુર્થી વણિજં ગુરૂ ।
અતિગંજ શિવઃ ચંદ્રો તૃતીયઃ પ્રહરો ધમાઃ ॥૧૧॥
મીનસ્ય ફાલ્ગુણો શુક્ર દ્વિતીયા ઐંદ્ર સાર્પભં ।
કિંસ્તુઘ્નં દ્વાદશો ચંદ્રં તુર્ય ચામોહિ ઘાતિકઃ ॥૧૨॥
ઇતિ ૧૨ રાશીના ઘાતાષ્ટક-શુભ કાર્યે વર્જ્ય.

મારવાડી પંચાંગના ઘાતાષ્ટક કોષ્ટકમાં ને આ નીચેના પાઠમાં ફેર છે.

અથ ૧૨ રાશીને ઘાતાષ્ટક પાઠાંતરે-લગ્ન, માસ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ, કરણ, દિશા અને ચંદ્ર (આ પાઠમાં તિથિ નથી).

૧ મેષ રાશી-

સેંતીસ પલ મેષ લગ્નં ચ ભુક્તં રવિ માસ કાર્તિક મઘા નક્ષત્રં ।
વિષ્કુંભયોગં બવં ચ કરણું દિશા દક્ષિણ જન્મ ચંદ્રસ્ય ઘાતં ॥ ૧ ॥

૨ વૃષ રાશી-

વૃષં લગ્નં પલ તીસ ભુક્તં શનિવાર હસ્તં પ્રીતિ યોગ બાલવ કરણું ।
મૃગશીર માસ પશ્ચિમ દિશાયાં પંચમો ચંદ્ર ઘાતં મુનિયો વદંતિ ॥ ૨ ॥

૩ મિથુન રાશી-

મિથુન લગ્ન પલ ચાલીસ ભુક્તં સોમસ્યવારં સ્વાતિ નક્ષત્રં ।
શોભનયોગં તૈતલ કરણું પોષ માસ ઉત્તર દિશાયાં નવમો ચંદ્ર ઘાતં ॥ ૩ ॥

૪ કર્ક રાશી-

ચાલીસ પલ કર્ક લગ્ન ભુક્તં બુધવાર અનુરાધા નક્ષત્રં આયુઃ શૂલં ચ યોગં ।
જ્યેષ્ઠશ્ચ માસં દક્ષિણ દિશાયાં દ્વિતીયો ચંદ્ર વણીજ કરણ ઘાતં ॥ ૪ ॥

૫ સિંહ રાશી–

સિંહ લગ્ન પલ એકાવન ભુક્તં શનિશ્ચર વારં મૂલ નક્ષત્રં વૃદ્ધિ યોગં ।

નાગ કરણ ઘાતં શ્રાવણ માસ પૂર્વ દિશાયાં ષષ્ઠ ચંદ્ર ઘાતં ॥૫॥

૬ કન્યા રાશી–

કન્યા ચ લગ્નં પલ ચાલીસ ભુક્તં શનિશ્ચર વારં શ્રવણ નક્ષત્રં ।

હર્ષણ યોગ ગરં ચ કરણં ભાદ્રપદ માસો પશ્ચિમ દિશાયાં દશમો ચંદ્ર ઘાતં ॥ ૬ ॥

૭ તુલા રાશી–

તુલ લગ્ન પલ તીસ ભુક્તં ગુરૂશ્ચ વારં અશ્વનિ નક્ષત્રં ધ્રુવ યોગં ચ વૈધૃતં ।

બવ કરણં× ચ કિંસ્તુઘ્નં આષાઢ માસં સપ્તમો ચંદ્ર દક્ષિણ દિશાયાં ઘાતઃ ॥ ૭ ॥

૮ વૃશ્ચિક રાશી–

વૃશ્ચિક લગ્ન પલસત્તાવન ભુક્તં શુક્રસ્ય વારં રેવતિ નક્ષત્રં વ્યાઘાત યોગં ।

શકુનિ કરણં ચૈત્રસ્ય માસં પશ્ચિમ દિશાય સપ્તમો ચંદ્ર ઘાતં ॥ ૮ ॥

૯ ધન રાશી–

ધનસ્ય લગ્નં પલ છન્નુ ભુક્તં શુક્રસ્ય વારં ભરણી નક્ષત્રં વજ્રં ચ યોગં ।

કૌલવ કરણં ચ વૈશાખ માસં ઉત્તર દિશાયાં ચતુર્થો ચંદ્ર-ઘાતં ॥ ૯ ॥

૧૦ મકર રાશી–

મકર લગ્નં પલ તેસઠ ભુક્તં સોમસ્ય વારં રોહિણી નક્ષત્રં ગંજસ્ય યોગં ।

બાલવ કરણં શ્રાવણ માસં પૂર્વ દિશાયાં અષ્ટમો ચંદ્ર ઘાતં ॥ ૧૦ ॥

× આ પાઠમાં યોગ અને કરણ બે બે ગણાવ્યા છે.

૧૧ કુંભ રાશી–

કુંભસ્ય લગ્નં પલ એકતાલીસ ભુક્તં ગુરૂ ચ વારં આદ્રા નક્ષત્રં શોભન યોગં ।

ચતુષ્પદ કરણું જ્યેષ્ટસ્ય માસં દક્ષિણ દિશાયાં એકાદશો ચંદ્ર ઘાતં ॥ ૧૧ ॥

૧૨ મીન રાશી–

મીનસ્ય લગ્નં પલતીસ ભુક્તં શુક્રસ્ય વારં અશ્લેષા નક્ષત્રં ગંજસ્ય યોગં ।

બાલવ કરણું ફાલ્ગુન માસં પૂર્વ દિશાયાં દ્વાદશો ચંદ્ર ઘાતં ॥ ૧૨ ॥

ઈતિ ૧૨ રાશીને ઘાતાષ્ટક–આ ઘાતાષ્ટક પ્રમાણે, નૂતન વસ્ત્રાલંકારાદિ ધારણે માંગલિકેષુ વર્જ્યમ્ ॥

૧૨ રાશીને ઘાતાષ્ટક તો પંચાંગમાં પણ હોય છે. તેથી વિશેષ પાઠ હસ્તલિખિત માનસાગરીનું ટિપ્પણ.

૧૨ રાશીને દિશાઘાત (=શૂન્ય)

	૧	૨	૩	૪	૫
રાશીનામ	પક્ષઘાત	દિશાઘાત	દિશાલાભ	વાર બલિષ્ટ	ચોઘડીયાં ઘાત
મેષ	શુક્લ	દક્ષિણ	ઉત્તર	દિને રાત્રે શુ. ચંદ્ર	૩
વૃષભ	,,	પશ્ચિમ	,,	દિને રાત્રે ,, ,,	૩
મિથુન	,,	ઉત્તર	પશ્ચિમ	રાત્રે શનિ	૭
કર્ક	કૃષ્ણ	દક્ષિણ	પાઠાંતરે (ઉત્તર) દક્ષિણ	દિને રાત્રે સૂ. મં.	૫
સિંહ	શુક્લ	પૂર્વ	મળ્યું નથી પણ પૂર્વ જોઈયે	સર્વકાલ દિને ગુ. શુ.	૬
કન્યા	કૃષ્ણ	પશ્ચિમ	દક્ષિણ	દિને રાત્રે સૂ. મં	૭

				રાત્રે	
તુલા	શુક્લ	દક્ષિણ	પશ્ચિમ	શનિ	૩
				સર્વકાલ દિને	
વૃશ્ચિક	કૃષ્ણ	પશ્ચિમ	પૂર્વ	બુ. શુ.	૭
				રાત્રે	
ધન	શુક્લ	ઉત્તર	પશ્ચિમ	શનિ	૨
				દિને રાત્રે	
મકર	,,	પૂર્વ	દક્ષિણ	સ. મં.	૩
				દિને રાત્રે	
કુંભ	કૃષ્ણ	દક્ષિણ	ઉત્તર	શુ. ચં	૩
			ઉત્તર પાઠાંતરે	સર્વકાલ દિને	
મીન	શુક્લ	પૂર્વ	પૂર્વ	બુ. શુ.	૪

પાઠાંતરે તુ. મ. કું. ૩ ને કૃષ્ણઘાતિક
બીજી બધીને શુક્લ ઘાતિક છે.

ધાનેરાના યતિ શ્રી ચુનીલાલજીના વિદ્યાર્થી પાસેથી મળેલો
ગ્રહ–ઘાત–વિચાર–

નરકી રાશી સમજકે ઘાત ચંદ્રમા જોય.
તેથી બુધ બીજો કહ્યો ત્રીજો શનિશ્ચર હોય,
રવિ ચોથો કુજ પાંચમો છઠ્ઠો સુરગુરૂ જોય;
શુક્ર સત્તમ રાહુ અષ્ટમ ગ્રહ ઘાતિક એમ હોય,
અંત કરી એતો કહે પૂજ્યાથી શુભ હોય. ૧

અથ જ્યોતિર્મયૂખે પ્રયાણ મુહૂર્ત્તમાં ઘાત ચક્ર આ પ્રમાણે છે.

ઘાત ચંદ્રો ઘાત વારો ઘાત નક્ષત્ર મેવ ચ ।
યાત્રાયાં વર્જયેત્પ્રાજ્ઞો ધન્ય કર્મ સુશોભનં ॥૧૨॥

અર્થાત્–ઉપર ગણાવેલાં ઘાતો પ્રયાણો અથવા નવીન વસ્ત્રાલંકારાદિ ધારણ કરવા માટે વર્જવા યોગ્ય છે.

અથ બારે રાશીને તિથિવાર નક્ષત્ર સૂર્યાદિ ૯ ગ્રહ ૧૨ માસ. સ્ત્રી ચંદ્ર ઘાત. અને ચોઘડીયાં ઘાતનું કોષ્ટક હસ્ત લિખિત નારચંદ્ર જોતિષ સસ્તબકમાંથી. પાઠ મલ્યો નથી.

રાશી	તિથી	વાર	નક્ષત્ર	માસ	સૂ	ચં	મં	બુ	ગુ	શુ	શ	રા	કે	શ્રી ઘાત ચંદ્ર	ચોઘડીયા ઘાત
મેષ	નંદા	રવિ	મઘા	કાર્તિક	૪ ૩	૧	૫ ૫	૭ ૨	૧૨ ૬	૬ ૭	૧૧ ૩	૧૨ ૮	૫ ૨	૧	૩
વૃષભ	પૂર્ણા	શનિ	હસ્ત	માગશીર	૯ ૮	૫	૩ ૯	૧૧ ૬	૧૦ ૧૦	૮ ૧૧	૧ ૭	૬ ૧૨	૩ ૬	૮	૩
મિથુન	ભદ્રા	ચંદ્ર	સ્વાતિ	પૌષ	૧૦ ૧૨	૯	૬ ૧	૩ ૧૦	૨ ૨	૪ ૩	૫ ૧૧	૭ ૪	૮ ૧૦	૭	૭
કર્ક	ભદ્રા	બુધ	અનુરાધા	માઘ	૧૨ ૫	૨	૮ ૬	૪ ૩	૬ ૭	૭ ૮	૯ ૪	૮ ૯	૫ ૩	૯	૫
સિંહ	જયા	શનિ	મૂલ	ફાલ્ગુણ	૪ ૯	૬	૭ ૧૦	૧૦ ૭	૯ ૧૧	૧૧ ૧૨	૧૨ ૮	૫ ૧	૪ ૭	૬	૬
કન્યા	પૂર્ણા	શનિ	શ્રવણ	ચૈત્ર	૮ ૧	૧૦	૧૧ ૨	૮ ૧૧	૫ ૩	૩ ૪	૪ ૧૨	૧ ૫	૨ ૧૧	૩	૭
તુલા	રિક્તા	ગુરૂ	પૂષા	વૈશાક	૧૧ ૬	૩	૯ ૭	૫ ૪	૭ ૮	૧ ૯	૮ ૫	૨ ૧૦	૬ ૪	૪	૩
વૃશ્ચિક	નંદા	શુક્ર	રેવતિ	જ્યેષ્ઠ	૫ ૧૦	૭	૬ ૧૧	૯ ૮	૧૧ ૧૨	૧૨ ૧	૩ ૯	૯ ૨	૫ ૮	૨	૭
ધન	જયા	શુક્ર	ભરણી	આષાઢ	૧ ૭	૪	૪ ૮	૬ ૫	૧ ૯	૧૦ ૧૦	૭ ૬	૨ ૧૧	૪ ૫	૧૦	૨
મકર	રિક્તા	મંગલ	રોહિણી	શ્રાવણ	૨ ૧૧	૮	૧૨ ૧૨	૧૨ ૯	૩ ૧	૫ ૨	૬ ૧૦	૪ ૩	૫ ૯	૧૧	૩
કુંભ	જયા	ગુરૂ	આર્દ્રા	ભાદરવો	૬ ૨	૧૧	૨ ૩	૧ ૧૨	૮ ૪	૨ ૫	૧૦ ૧	૧૧ ૬	૮ ૧૨	૫	૩
મીન	પૂર્ણા	શુક્ર	અશ્લેષા	આસો	૯ ૩	૧૨	૧૦ ૪	૨ ૧	૪ ૫	૯ ૬	૨ ૨	૧૦ ૭	૪ ૧	૧૨	૪

નોંધ–ઉપર લખેલા આંક નારચંદ્રની પ્રતના આધારે આપેલા છે અને નીચેના આંક ભવાનીશંકર શર્માના નિર્ણયસાગરીય પંચાંગના આધારે આપેલા છે. તેમાં પણ કેતુ ઘાત નથી પણ રાહુથી ૭ મો ગણીને લખ્યો છે.

અથ લાહોરી પંચાંગના મતે પણ ગ્રહઘાત વિચાર આ પ્રમાણે છેઃ—

ઘાત તિથિ ઘાત વાર ઘાત નક્ષત્ર મેવ ચ ।
યાત્રાયાં વર્જયેત્પ્રાજ્ઞઃ અન્ય કર્મ સુશોભના ॥

અથ વાર ૧૨ રાશીઓના સ્વામી (ગામડામાં ગુરૂવાર કહે છે તે).

મેષ વૃશ્ચિકયો ર્ભોમ શુક્રે વૃષા તુલાધિપ ।
બુધ કન્યા મિથુને પ્રોક્તા કર્કસ્ય ચંદ્રમાધિપઃ ॥
સ્વામી મીન ધનુ જીવ શનિ મકર કુંભયોઃ ।
સિંહસ્યાધિપતિ સૂર્યઃ રાશીનાથ પ્રકીર્ત્તિતાઃ ।

મેષાદિ ૧૨ રાશીઓના સ્વામી (ગુરૂવાર)

મેષ–મંગલવાર, વૃષ–શુક્રવાર, મિથુન–બુધવાર, કર્ક–સોમવાર, સિંહ–રવિવાર, કન્યા–બુધવાર; તુલા–શુક્રવાર, વૃશ્ચિક–મંગલવાર, ધન–ગુરૂવાર, મકર–શનિવાર, કુંભ–શનિવાર અને મીન–ગુરૂવાર

ગુજરાતના ગામડાઓમાં આજે પણ પોતાની રાશીના ગુરૂવારના દિવસે હજામત કરાવતા નથી કે કપડાં ધોવરાવતાં નથી અને પરદેશ જતા નથી. પરંતુ ગ્રંથકાર એમ લખે છે કે શુભ કામનો આરંભ કરવો, તેમાંએ ખાસ કરીને યંત્ર, મંત્રના કામમાં આ વાર લેવો તે ઉત્તમ છે.

અથ ત્રિમાસીયો રાહુ—

માગશર પોસ અને વળી માહ, પૂરવદિશે આવ્યો રાહ;
ફાગણુ ચૈત્રને વૈશાખ, દક્ષિણુ દિશ રાહુની સાખ.
જેઠ અસાડને શ્રાવણુ સહી, પશ્ચિમ દિશ તો રાહે ગ્રહી;
ભાદરવો આસો કાતિકમાસ, ઉત્તર દિશ રાહુનો વાસ.
તિણુ દિશે દેશાંતર જાય, સો નર કષ્ટ લહે તિણુ ઠાય. ૧

અથ પહોર પ્રમાણે રાહુનો દિશાઓમાં વાસ—

પૂર્વ ૧ વાયવ્ય ૨ દક્ષિણ ૩ ઇશાન ૪ પશ્ચિમ ૫ અગ્નિ ૬ ઉત્તર ૭ નૈઋત્ય ૮. દિશાને અર્ધ પ્રહર સમજવા. રાહુ જમણો પૂંઠનો ભલો.

અથ રાહુવાસ શ્લોક—

રાહુ આર્ચ્યાં તતો વાયુ દક્ષિણ ઇશાન પશ્ચિમે ।
અગ્નિ ઉત્તર નૈઋત્યં પ્રહરાર્ધં ચ તિષ્ટતિ ॥ ૧ ॥

ફલ—પૃષ્ઠે રાહુ જયં દ્યાત્ સન્મુખે પરાજયં ।
દક્ષિણે જય લાભં ચ વામ ભાગે પરાજયં ॥ ૨ ॥

....ઇતિ અર્ધ પ્રહરી રાહુ.

વત્સવિચાર

કન્યા તુલ વૃશ્ચિક સૂરજ તવ પૂરવ વછ હોઇ
ધન મકર કુંભૈ તિહાં દક્ષિણવાસો જોઇ ૬૦૭
વૃચ્છ મીન મેષે વૃષે પછિમ વાસો વસાઇ
મિથુન કર્ક સિંહે સદા વાસો ઉત્તર માંહી ૬૦૮
સાહમે વત્સ ન ચાલીયઇ નહીં કીજૈ ઘરબાર
દેવલ દેવ ન બેસારીઇ જોઇસ એહ વિચાર ૬૦૯
આયુ હરે વછ સાહમો પૂંઠે ધન અપહાર
ગમને ડાબો દક્ષિણે હીર કહે સુખકાર ૬૧૦

વત્સનો દિશામાં વાસ

શુક્રવાસ

પૂરવ ભૃગુ કૃતિક સમ દક્ષણ દિશિ મઘા સાત
પછિમ દિશિ અનુરાહ સમ ઉત્તર ધનિષ્ટા સાત ૬૧૧
ઇમ ચહુ દિશિ અઠવીસ રિસી વાસો શુક્ર વસંતિ
હીર કહે ચાલણ સમે વામ પૂંઠિ ફલ દંતિ ૬૧૨

૩૫

પૂર્વ

	૫	૧૦	૧૫	૩૦	૬૫	૧૦	૫	

કન્યા | તુલ | વૃશ્ચિક

ઉત્તર: સિંહ, કર્ક, મિથુન — ૫, ૧૦, ૧૫, ૩૦, ૧૫, ૧૦, ૫

દક્ષિણ: ધન, મકર, કુંભ — ૫, ૧૦, ૧૫, ૩૦, ૧૫, ૧૦, ૫

સૂર્ય સંક્રાંતિમાં

વત્સ દિશાવાસ.

વૃષભ | મેષ | મીન

	૫	૧૦	૧૫	૩૦	૧૫	૧૦	૫	

પશ્ચિમ

અથ પ્રયાણ મુહૂર્ત્ત—

પૃષ્ઠે દક્ષિણ તો રાહુ શિવો કાલસ્તુ દક્ષિણે ।
કરે વત્સો શુભો જ્ઞેય પૃષ્ઠે વામે ચ યોગિની ॥૧॥

અથ દૂર દેશાંતર જવામાં સન્મુખનો શુક્ર, રાહુ અને વત્સ આ પ્રમાણે ટાળવા જોઇએ—

અથ શુક્ર વિચાર—

સન્મુખો મૃત્ય નાશાય સુત હાનૌ ચ દક્ષિણે ।
વામે સ્થિતશ્ચ સૌભાગ્યં ભૃગુ પૃષ્ટે સુખાવહઃ ॥૧॥
દેવ દાનવ ગંધર્વા યક્ષ રાક્ષસ કિંનર ।
અતૈવ નૈવ ગચ્છંતિ ભૃગુ દક્ષિણ સન્મુખે ॥૨॥

અથ દનિયા નક્ષત્રે શુક્રનો પૂર્વાદિ દિશાઓમાં વાસ પ્રયાણે જોવો.

પૂર્વે	કૃ	રો	મૃ	આ	પુન	પુ	અશ્લે
દક્ષિણ	મ	પૂ. ફા	ઉ. ફા	હ	ચિ	સ્વા	વિ
પશ્ચિમ	અનુ	જ્યે	મૂ	પૂ. ષા	ઉ. ષા	અભિ	શ્ર
ઉત્તરે	ધ	શ	પૂ ભા	ઉ. ભા	રે	અશ્વ	ભ

અથ પ્રયાણે મુહૂર્ત—

રેવત્યાદિ મૈષે ચંદ્ર યાવત્તિષ્ટતિ ચંદ્રમા ।
તદા શુક્ર ભવેત્અંધો સન્મુખો દક્ષિણે શુભઃ ॥૧॥
ઉપર પ્રમાણે શુક્ર સન્મુખ હોય તો પણ દોષ ન લાગે.

અથ શુક્રના અસ્તમાં નીચે મુજબનાં કાર્યો ન કરવાં જોઈએ.—

વાપી કૂપ તડાગ યાત્ર ગમનં ક્ષૌરં પ્રતિષ્ટા વૃતં ।
વિદ્યા-મંદિર રણુ વેધન મંહાદાનં ગુરૂ સેવનં ॥
તીર્થ સ્નાન વિવાહ દેવભવનં મંત્રાદિ દેવાક્ષરં ।
કૂપોદ્યાપન કે બુધો પરિહરે અસ્તં ગતે ભાર્ગવે ॥ ૧ ॥

દિશાશૂલ

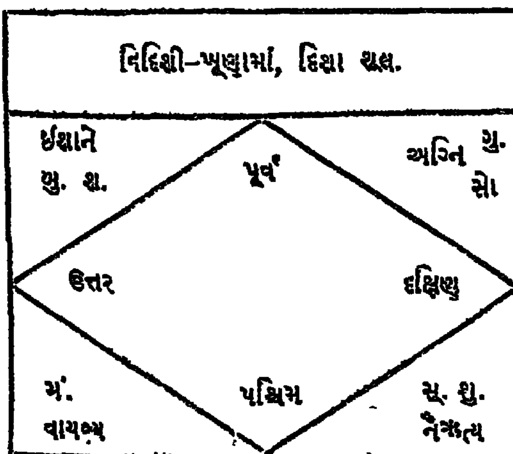
ન ગુરૂ દખ્ખણ જાઇજે ન પૂરવે શનિ સોમ
ન પછમ શુક્રાં અરક ન ઉત્તરે બુધ ભોમ ૬૧૩
ભૂવાયવ શશી ગુરૂ અગનિ બુધ શનિ તજી ઇશાંણ
સુર શુક્ર નેરય તજી વિદિશ શૂલ પરિયાંણ ૬૧૪

શૂલપરિહાર

રવિ તંબોલ શશી દરપણું મંગલ ધાણા ચાઓ
બુધે ગુલી ગુરૂ રાઇઆં શુક્ર કરંબો ખાઓ ૬૧૫
વાયવિડંગ શનિસરે વહને ચાલિ હાલે
દિશા શૂલ દૂષણ ટલે કૂશળે આવી મહાલે ૬૧૬

રવિ ચંદન સોમે દહીં માટી મંગલવાર
બુધ માંખણ આટો ગુરૂ શુક્ર તેલ અપાર ૬૧૭
શનિવારે ખોલ તિલક કરી ચાલ્યાં જયજયકાર
હીર કહે ઇમ દિશિ વિદિશિ દોષ ન લાગે વાર ૬૧૮

વાર દિશાશૂલ-		
ઈશાન	પૂર્વે. સો. શ.	અગ્નિ
ઉત્તરે બુધ-મં.		દક્ષિણે ગુરૂ
વાયવ્ય	પશ્ચિમે રવિ. શુક્રે	નૈઋત્યે

અથ વારે વિદિશા શૂલ—

સોમ વાયવ્યે શશી ગુરૂ અગનિ બુધ શની તજી ઇશાન;
સુરજ શુક્ર નૈરૂત તજો વિદિશિ શૂલ પરમાણ. ॥ ૧૮૧ ॥

અથ નક્ષત્ર શૂલ—

ઉત્તર હસ્તને દક્ષિણ ચિત્રા, પૂરવ રોહિણી સુણુ હો મિત્રા;
પશ્ચિમ શ્રવણા મ કરીશ ગમણા, હરિહર બ્રહ્મ પૂરંદર મરણા ॥૧॥

અથ દિશાઓમાં નક્ષત્ર શૂલ—

પૂરવ ગમને બલિનો નાશ, ઉત્તર પાંડવ ગયા વનવાસ;
દક્ષિણ રાવણે સીતા હરી, પશ્ચિમ ગયા તે ન આવ્યા ફરી ॥૧॥

અથ સર્વને અમૂક દિશિ પ્રયાણે નક્ષત્ર તિથિ વારે નિષેધ—

મૂલ શ્રવણ શાક્રેષુ પ્રતિપન્નવમીષુ ચ । જોગણી હોય છે.
શનૌ સોમ બુધે ચૈવ પૂર્વસ્ય ગમનં ત્યજેત્ ॥ ૧ ॥
દિશા શૂલ હોય છે.
પૂર્વા ભાદ્રપદાશ્વિન્યો પંચમી ચ ત્રયોદશી । જોગણી હોય છે.
ગુરૂર્ધનિષ્ટા આર્દ્રાચૈવ દક્ષિણે સપ્ત વિવર્જિતા ॥ ૨ ॥ કાલ હોય છે.
રોહિણી ચ તથા પુષ્યે ષષ્ટી ચૈવ ચતુર્દશી । જોગણી હોય છે.
ભોમાર્ક ભૃગુવારેષુ ન ગચ્છેત્ પશ્ચિમાયાં ॥ ૩ ॥
કાલ તથા દિશા શૂલ છે.
હસ્તેચોત્તરા ફાલ્ગુની દ્વિતીયા દશમી તથા । જોગણી છે.
બુધે રવૌ ભોમવારેષુ ન ગચ્છેદુત્તરા દિશિ ॥ ૪ ॥
કાલ તથા દિશા શૂલ છે.
ઈશાન્યાંજ્ઞો શનૌ સોમૌ આગ્નેયાં ગુરૂ શૂલયોઃ । દિશા શૂલ છે.
વાયવ્યાં ભૂમિપુત્રશ્ચ નૈરૂત્યાં શુક્ર સૂર્યયોઃ ॥ ૫ ॥ ,,

—ઇતિ તિથિવાર નક્ષત્રે પ્રયાણ વર્જ્ય.

અથ પાઠાંતર બીકાનેરી જ્યોતિષસારે પૃષ્ઠ ૬૭ ગાથા. ૧૨૬–૧૨૭

પુવ્વે અશ્લેશ મઘા પૂવ્વાષાઢમ્મિ રોહિણી શૂલં ।
દખ્ખિણ ચિત્ત વિશાહા અસ્સણિ ભરણીય રિસિ ચઉરો ॥ ૧૨૬

---

૧ કાલ. જોગણી અને દિશાશૂલ.

તિથિ વાર નક્ષત્ર પરત્વે શૂલ

પડવા નવમી સોમ શની મઘા અશ્લેષા જિ'ઠ
પૂર્વષાઢા રોહિણી પૂરવે મત કરો દિષ્ટ ૬૧૯
પાંચમ તેરસ વાર ગુરૂ અસ્સણિ ચિત્ત વિશાહ
સરવણ ધનિષ્ઠા પાંચકાં દક્ષિણ દિશે મત જાહ ૬૨૦
છઠ્ઠીને ચઉદશી શુક્ર રવિ રોહિણી શ્રવણાં પુષ્ય
મૂલાં સાથે હાલતાં પછિમ ન હોવઈ સુખ ૬૨૧
બીયા દશમી ભોમ બુધ દિસી રેવતી હસ્ત
ઉત્તરા ફાલ્ગુની ઉત્તરે હીર કહે મતી જાત ૬૨૨

ત્રિવિધ દશા શૂલ–તિથિવાર નક્ષત્રે

તિથિ	વાર	નક્ષત્રે	ત્યાજ્ય દિશા
૧–૯	સો–શ	મ–અશ્લે–જ્યે–પૂ–ષા–રો	પૂર્વ
૫–૧૩	ગુ.	અશ્વિ–ચિ–વિ–શ્ર–ધ–શ્વપૂ–ભા–ઉ–ભા–રે	દક્ષિણ
૬–૧૪	શુ–રવિ	રો–શ્ર–પુષ્ય–મુ.	પશ્ચિમ
૨–૧૨	મં–બુ	રે–હ–ઉ–ફા	ઉત્તર

જ્યોતિષ (પાઠાંતરે)—દિશા નક્ષત્ર

પૂર્વ–અશ્લેષા, મઘા, પૂર્વાષાઢા અને રોહિણી.
દક્ષિણ–ચિત્રા, વિશાખા, અશ્વિની અને ભરણી.
પશ્ચિમ–રોહિણી, શ્રવણ, મૂલ અને પુષ્ય.
ઉત્તરે–ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત અને રેવતી.

અથ હસ્તલિખિત બાળબોધની પ્રતનાં પત્ર ૧૧ શ્લોક

૨૧૪ થી ૨૨૧ સુધી આઠ દિશાઓમાં તિથિ વાર નક્ષત્રે અને પ્રયાણ ટાઇમની કુંડલીમાં અમુક સ્થાને અમુક ગ્રહો હોય તો પ્રયાણમાં વર્જિત છે. તે આ પ્રમાણે:—

અથ પૂર્વદિશાએ પ્રયાણ વર્જ્ય—

મંદેન્દુ નંદ નવમિજ્જા જ્યેષ્ટા બ્રાહ્મે મઘા સાર્પ જલઃ શ્રુતિ ચ।
મૂર્ત્તૌ સવિત્રે તુલ કુંભ લગ્ને વિવર્જયેત્ પૂર્વદિશા પ્રયાણં ॥૨૧૪॥

અથ અગ્નિકોણમાં પ્રયાણ વર્જ્ય—

ભદ્રાસ્તૃતીયા સ્વપિકાદશી ચ સુરેજ્ય ચં સહ શુક્રવારે।
વ્યયશ્ચ લાભે ચ મઘા ચ ચિત્રા યાત્રાં ન કુર્યાત્ દશને ચ કોણે
॥ ૨૧૫ ॥

અથ દક્ષિણ દિશામાં પ્રયાણ વર્જ્ય—

જીવે જયા પંચમિ યામ્ય ચિત્રા દ્વિદૈવ વાસં ચ અજૈકપાદં।
કર્મે ચ ભોમે અલિ મીન લગ્ને અભિજ્ઞ યામ્યં ગમનં ન કુર્યાત્
॥ ૨૧૬ ॥

અથ નૈરૃત્ય કોણમાં પ્રયાણ વર્જ્ય—

ભદ્રા (?) ચતુર્થી ચ ચતુર્દશી ચ સદ્વાદશી શુક્ર બુધેડર્કવારે।
ધર્મેષ્ટમે રાહુ ભવે દ્વિલગ્ને નૈરૃત્ય કોણે ગમનં ન કુર્યાત્॥૨૧૭॥

અથ પશ્ચિમે પ્રયાણ વર્જ્ય—

નંદા ચ ભોમે સ સિતેર્ક વિષ્ણુ દિતિ દ્વયે રોહિણી વિશ્વમૂલં।
સ્મરે, શનો સિંહ ધને ચ લગ્ને યાત્રાં ન કુર્યાત્ દિશિ પશ્ચિમાયાં ॥ ૨૧૮ ॥

અથ વાયવ્ય કોણે પ્રયાણ વર્જ્ય—

દ્વિતીયકા સપ્તમીકાદશી ચ સપૂર્ણિમા ચંદ્ર કુજેજ્ય વારે।
સુતે ૫ થવા શત્રુ ૬ ગતે થ ચંદ્રે વાયવ્ય કોણે ગમનં ન કુર્યાત્॥૨૧૯॥

અથ ઉત્તર દિશાયાં પ્રયાણ વર્જ્ય—

જયા દશમ્યાં દ્વિતીયા બુધેર્કે ભોમોત્તરા ફાલ્ગુણી હસ્ત પૌષ્ણે।
કામાં (?) બલા લગ્ન સુખે બુધશ્ચ દિશિસુદિચ્યાં ગમનં ન કુર્યાત્
॥ ૨૨૦ ॥

અથ ઇશાન કોણે પ્રયાણ વર્જ્ય—

રિક્તાષ્ટમી વૈ બુધ મંદવારે તૃતીય વા દ્રવ્ય ગતો બુધશ્ચ ।
ઇશાન કોણે ગમનં ન કુર્યાત્ યદા ભવેત્ કાર્ય મનેકધાપિ ॥૨૨૧॥

તિથિ પરત્વે કાલપાશ

નંદા પૂરવ પશ્ચિમે ભદ્રા અગનિ વાઇ
ઉત્તર દખ્ખણ જયા તિથિ કાલ પાસ કહેવાઈ ૬૨૩
નૈરૂત ઇશાને રિક્તા પૂરણા નાગ આકાશ
હીર કહે ઇયાં ગમણ તજો જિમ પૂગે મનની આશ ૬૨૪

અથ તિથિ કાલપાસ—

ઇશાને-રિક્તા, પૂર્વે-નંદા, અગ્નિએ-ભદ્રા, ઉત્તરે-જયા, આકાશ અને પાતાલે-પૂર્ણા, દક્ષિણે-જયા, વાયવ્યે-ભદ્રા, પશ્ચિમે નંદા તથા નૈરૃત્યે રિક્તા.

અથ પાઠાંતરે તિથિ કાલપાસ—

નંદાયાં પૂર્વે કાલ ભદ્રાયાં અગ્નિ મેવ ચ ।
જયાયાં ઉત્તરે પ્રોક્તં રિક્તા ઇશાન ગોચરે ॥
પૂર્ણાયામધ ઉર્ધ્વં ચ કાલપાસો ન સંશય ॥ ૧ ॥

વાર પરત્વે કાલ પાશ

રવિ ઉત્તર શશી વાયવે ભોમ પછિમ બુધ નૈર
ગુરૂ દખ્ખણ ભૃગુ અગનિમાં શનિ પૂરવસું વેર ૬૨૫
વાર કાલ પણ ટાલવો બીજો તિથિનો કાલ
જાંણી ચરજો ચતુરનર તિથિ સવિ સંભાળ ૬૨૬

અથ વાર કાલપાસ—

વહેતો વાર દેજ્યો ઉગમણો અનુક્રમે સૃષ્ટિ ગણેઇ;
થાવર[1] જિહાં આવી વસે કાલતિહાં ય ભણેઈ.

અથ વારે દિશામાં કાલવાસો અને તે વારે દિશા સન્મુખ તજવાની ઘડીઓ—

---

૧ શનિવાર.

શનિવારે–પૂર્વદિશા ૨ ઘડી, શુક્રવારે–અગ્નિ કોણ ૭ ઘડી, ગુરૂવારે–દક્ષિણ દિશા ૪ ઘડી, બુધવારે–નૈરૂત્ય કોણ ૧ ઘડી, મંગલવારે–પશ્ચિમ દિશા ૬ ઘડી, સોમવારે–વાયવ્ય કોણ ૩ ઘડી અને રવીવારે–ઉત્તર દિશા ૮ ઘડી.

અથ વારે કાલની ઘડીઓ તજવી.

ભાસ્કર ઉત્તરાદિ વસુત્વો વાવ્યં ચ સિંદુ ત્રયં ।
ભોમે પશ્ચિમ ષટ્ ક્રમેણ ઘટિકા નૈરૂત્ય ચૈકે બુધે ॥
દક્ષિણ્યં ગુરૂ વેદ ૪ કલિકા યાગ્નેય શુક્રે મુને ૭ ।
પૂર્વસ્યાત્ ચ શનિશ્ચરે દ્વિ ઘટિકા કાલે મુનિભિ સ્ત્યજેત્ ॥

અથ કાલનું ફલ–

ડાબો કાલ લક્ષ્મી મન રંગા, પૂંઠે કાલ જશ અભંગા;
સામે કાલે પગલું નવ ભરે, જિમણો લઈ ચાલે તો મરે. ૧

અથ નક્ષત્ર કાલ–

અશ્લેષા મઘા પૂરવ ઝંપે જાઇ, લચ્છી ચઉસી સંઝંપે;[1]
અશ્વિની ભરણી દક્ષિણ ગચ્છંતો, જમહંકારે મારગ જંતો. ૧
પુષ્ય પૂનર્વસુ પશ્ચિમ ચાલે, સર્પ મુખે તે આંગુલિ ઘાલે;
ઉત્તર હસ્ત રેવતિ ચાલ્યા, તે નર નિશ્ચે કાલે હણ્યા. ૨

અથ પ્રયાણે દિશાપરત્વે વર્જ્ય નક્ષત્ર—

જ્યેષ્ટા ધનિષ્ઠા પૂર્વે જો ચાલે, સિદ્ધિ સંપતિ ચોરને આલે;
શ્રવણ અશ્વનિ ભરણી દક્ષિણે ચાલે, તે સર્પ મુખમાં આંગલી ઘાલે. ૧
પુષ્ય પૂનર્વસુ પશ્ચિમે જાય, મસ્તક ટુટે ધડ ધાંન ન ખાય;
ઉત્તરે હસ્ત રેવતી ગમન કીજે તો, કાલે વરણે કાઢીજે. ૨
એ નવ નખેતર અશુભ જે જાંણે, પદપદ લચ્છી ઘરમાં આણે.

નક્ષત્રે દિશામાં કાલ વર્જવો—

પૂર્વ દિશામાં–અશ્લેષા અને મઘા નક્ષત્ર.
દક્ષિણ દિશામાં–શ્રવણ, અશ્વિની અને ભરણી નક્ષત્ર.

---

૧ ઝંપે.

પશ્ચિમ દિશામાં–પુષ્ય અને પૂનર્વસુ નક્ષત્ર.

ઉત્તર દિશામાં–હસ્ત અને રેવતી નક્ષત્ર.

અથ કાલચક્ર પ્રયાણે તજવું.

પૂર્વ દિશાએ–જ્યેષ્ટા તજવું, દક્ષિણ દિશાએ પૂર્વાફાલ્ગુની તજવું. પાઠાંતરે–ઉત્તરા ભાદ્રપદ તજવું. પશ્ચિમ દિશાએ રોહિણી તજવું અને ઉત્તર દિશાએ–ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્ર તજવું જોઈએ.

પૂર્વાદિક દિશાએ અનુક્રમે કીલકયોગ હોય. નક્ષત્ર ૧ જ્યેષ્ટાથી લખ્યા પ્રમાણે પૂર્વાદિ ક્રમાત્ કીલકયોગ તસ્થો તેષુડનાગત્ અથ જ્યોતિષસાર ગ્રંથે પૃષ્ઠ ૩૪ ગાથા. ૧૧૪ આ પ્રમાણે કીલકયોગનુ ફલ બતાવે છે.

ઉત્તર દિશામાં ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર, પૂર્વ દિશામાં જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર, દક્ષિણ દિશામાં પૂર્વા ભાદ્રપદ નક્ષત્ર અને પશ્ચિમ દિશામાં રોહિણી નક્ષત્ર હોય તો તે કીલકયોગ કહેવાય છે અને આ યોગમાં પ્રયાણ કરવું ન જોઇએ.

સર્વ દિગ દ્વારી છ નક્ષત્રો અને બીજાં નક્ષત્રો કાર્યસિદ્ધિ કરે છે.

સર્વ દિગ્ ગમને હસ્ત પૂ-ષાશ્વો શ્રવણો મૃગ ।
સર્વ સિદ્ધિ કરઃ પુષ્યો વિદ્યાયાં ચ ગુરો યથા ॥૧॥

અર્થાત્–જેવી રીતે વિદ્યાના આરંભમાં ગુરૂવાર શ્રેષ્ટ છે, તેવી રીતે હસ્ત, રેવતી, અશ્વિની, શ્રવણ, મૃગ અને પુષ્ય આ છ નક્ષત્રો સર્વ દિશાઓમાં શુભ છે અને તેમાં પણ પુષ્ય નક્ષત્ર વિશેષે કરીને સિદ્ધિદાતા છે.

યોગિની

પૂરવ દિશિ પડિવા નવમી અગનિ તીજ ઇગ્યારિસી
દખ્ખણ પંચમી તેરસી નેરઇ ચોથ ને બારસી ૬૨૭
પછિમ છઠ્ઠી ચઉદશી સાતિમ પૂનિમ વાય
બીયા દશમી ઉત્તરઇ અઠ્ઠમી અમાવસી ઇશાન ૬૨૮

વાસે વસે ઇમ જોગણી વામે પૂઠે લેઇ
હીર કહે આમંતરે વામે બહુ ફલ દેઈ ૬૨૯

તિથિએ દિશામાં યોગિની વાસ—

પૂર્વ દિશા–એકમ અને નોમ, અગ્નિકોણ–ત્રીજ અને અગિયારસ, દક્ષિણ દિશા–પાંચમ અને તેરસ, નૈરૂત્ય કોણ–ચોથ અને બારસ, પશ્ચિમ દિશા–છઠ અને ચઉદશ, વાયવ્ય કોણ–સાતમ અને પૂર્ણિમા, ઉત્તર દિશા–બીજ અને દશમ તથા ઈશાન કોણ–આઠમ અને અમાવાસ્યા.

અથ કામ પરત્વે યોગિની કેમ લેવી તેનો એક પ્રાચીન દૂહો—

રમત રમીએ[1] જોગણ પૂંઠિ લેઈ, ગામાંતરે લીજે ડાવી;[2]
યોગિણી જિણી તિથિ તિણિ દિશિ......................

અર્ધપ્રહરી યોગિની

યોગિની અર્ધ પ્રહર વસઈ ક્રમઈ ઈશાને લેઇ
દક્ષિણ વાયવ પૂરવ નૈરૂતે ઉત્તર અગનિ પછેઇ ૬૩૦

અથ અર્ધ પ્રહરી યોગિની—

૧ ઈશાને, ૨ દક્ષિણે, ૩ વાયવ્યે, ૪ પૂર્વે, ૫ નૈરૂત્યે, ૬ ઉત્તરે, ૭ અગ્નિએ અને ૮ પશ્ચિમ દિશાએ આ પ્રમાણે અડધો અડધો પહોર યોગિનીનો વાસો અનુક્રમે હોય છે.

અથ નારચંદ્ર ટબા સહિત વાળી પ્રતના પાના ૨૮ માં બતાવેલ દિશાઓમાં યોગિનીનો અર્ધ પ્રહર વાસો—

શિવે ચ યામ્યે પવને ચ સૌમ્યે નૈરૂત્ય પૂર્વેણ વરૂણે ચ વન્હિ ।
ચત્વારિ નાંડી ભ્રમતે ચ નિત્યં પ્રહરાર્ધ માનં ચ યદા સ યોગિની ૧૦

ઘટિકા યોગિની

યોગિની તિથિ જિણ દિશિ વસે પનર ઘડી તિણિ આઇ
ઉરધ વસે પછીદિશઈ વામે પાસ [3]વસાઈ ૬૩૧

૧ જુગાર રમીએ. ૨ ડાબી. ૩ પાસે સમાઈ

દશ ઘડીયાં દાહિણુ પછે દશ વસે પાતાલ
પાછે પનરહ સંમુહી જોગિણી તજીયે કાલ ૬૩૨

તત્કાલ યોગિની—

યત્રોદયં ગતો દેવી તતો યામાર્ધ ભુક્તિગાઃ ।
ભ્રમંતિ તે ન ભવેત્ તત્કાલ યોગિની ॥

અથ ઘડી યોગિની દૃષ્ટિ—

યોગિની સન્મુખ હોય પણુ દૃષ્ટિ સન્મુખ ન હોય તો દોષ નહિ. તિથિ લાગે ત્યારથી ઘડીઓ ગણુવી.

પ્રથમ ૧ થી ૧૫ ઘડી સુધી ઉંચું જોવે, ૧૬ થી ૨૫ ઘડી સુધી ડાબું જોવે, ૨૬ થી ૩૫ ઘડી સુધી જમણું જોવે, ૩૬ થી ૪૫ ઘડી સુધી નીચું જોવે અને ૪૬ થી ૬૦ ઘડી સુધી સામું જુએ. માટે તિથિની છેલ્લી ૧૫ ઘડીઓ તજવી.

અથ યોગિની દૃષ્ટિની ઘડી—

ઉર્ધ્વ નિરીક્ષેત્ દશ પંચ યોગિની દશૈવ વામા દશ દક્ષિણા ચ ।
દશૈવ નાદયં ભૂતલં નિરીક્ષ્ય પંચાદશ- સન્મુખ વર્જનીયા ॥

અથ વાર યોગિની—

ઇંદ્રોત્તરાગ્નિ નૈરૃત્યાં યમતો પાલિને ક્રમાત્ ।
સૂર્યાદિષુ ચ વારેષુ પર્યટે દ્વાર યોગિની ॥

અર્થાત્—રવિવારે પૂર્વ દિશામાં; સોમવારે ઉત્તર દિશામાં, મંગલવારે અગ્નિ ખૂણામાં, બુધવારે નૈરૃત્ય ખૂણામાં, ગુરૂવારે દક્ષિણુ દિશામાં, શુક્રવારે પશ્ચિમ દિશામાં અને શનિવારે વાયવ્ય ખૂણામાં યોગિની હોય છે. કાલયોગિની રવીવારે ઇશાનમાં ન આવે કારણુ કે ત્યાં શંકરનો વાસો છે, અને શંકર તો કાલના પણુ મહાકાલ છે

અથ યોગિની કાર્ય પરત્વે લેવાથી તેનું ફલ—

યોગિની સુખદા વામે પૃષ્ઠે વાંછિતદાયિની ।
દક્ષિણે ધનહંત્રી ચ સન્મુખે મરણપ્રદા ॥
દ્યૂતે યુદ્ધે ચ યાત્રામાં સન્મુખે વામે ત્યજેત્ ।

પાઠાંતરે–

> યુદ્ધે ચ યાત્રા યાંતુ સન્મુખ વામગાન્ શસ્તેવિજ્ઞેયં ।
> યોગિની તિથિ સંપ્રાપ્તા સંગ્રામે સન્મુખો વ્યજેત્ ॥
> પૂર્વાદિ દેવતા જ્ઞેયા વાહનાનિ ધ્વજાદયઃ ॥

અથ યોગિની વિચાર–

જુગાર અથવા ચોપાટ આદિ રમતો રમતાં અને કોઈ પણુ જાતના વ્યાપારાદિ કરતાં યોગિની પાછળ અથવા ડાબી રાખવી.
અથ દિશા પરત્વે યોગિણીનાં નામ–

> પ્રાચ્યાં બ્રહ્માણી કૌબેર્યાં માહેશ્વરી ।
> આગ્નેયાં કૌમેરી નૈરૂત્યાં નારાયણી ॥
> યામ્યાં વારાહી વારૂણ્યાં ઈંદ્રાણી ।
> વાયવ્યાં ચામુંડા ઈશાને મહાલક્ષ્મી ॥૭૧॥
> વામે ચ મૃત્યુદા યુદ્ધે જયદા પૃષ્ઠ દક્ષિણે ।
> યોગિની તિથિ સંપ્રાપ્તે સન્મુખી ત્યજેત્ ॥૭૨॥
> પૂર્વાદિ દેવતાં જ્ઞેયા વાહનાનિ ધ્વજાદયઃ
> ધ્વજો ધૂમ્રો સ્તથા સિંહો શ્વાન વૃષભ ખરો ગજો ।
> ધ્વાંક્ષ ચૈવ ક્રમેણૈવ ખેત્રપાલા પ્રકીર્ત્તિતાઃ ॥૭૩॥
> ધ્વજેન ચાર્થં લાભં ચ સંતાપં ધૂમ્ર મેવ ચ ।
> સિંહો ચ વિપુલાન્ લક્ષ્મી કલહ સ્વાન સદા ભવેત્ ॥૭૪॥
> ધન ધાન્ય વૃષે ચૈવ સ્ત્રી મરણું ચ રાસભે ।
> ગજા ભદ્રાણિ પસ્યંતે ધ્વાંક્ષે ચ મરણું ધ્રુવં ॥૭૫॥
> ઈતિ યોગિની વાહનાદિ વિચાર.

કુંભચક્ર

જોઈશે કુંભાકાર ઠવિ અધવિચ તિરછી રેહ
દેઈને ઉરધ અધો લિખીએ અઠ્ઠવીસ રિસેહ ૬૩૩
પૂરણુ નામ અધો તણો રિકતો ઉરધ કહાઈ
ભાણુ રિસી ઉપરિ ઠવિ ગમણુ નક્ષત્રે આઈ ૬૩૪

રિક્તે રિસી રિક્તો ગમણુ પૂરણુ રિસી ભરપૂરિ
લાભ લહીંઇ હીર કહેઇં દૂરિય પણાસે દૂરિ ૬૩૫

વર્જ્યતિથિ નક્ષત્ર

આદ્રા ચિત્રા સ્વાતીએ જો પડિવા દિન હોઈ
તો ચાલણુ ચૂગતો નહીં મૂલ ઇગ્યારિસી જોઇ ૬૩૬
પૂરવ ઉત્તરા ફાલ્ગુણી પૂરવા ભાદ્રપદ જાણુ
ઉત્તરા ભાદ્રપદ રેવતી બીજે મ કરીશ પ્રયાણુ ૬૩૭
મૃગશીર અસ્સણી ને ભરણી જ્યેષ્ઠા શ્રવણુ વિચાર
પુષ્ય અભિજિત ત્રિજ તિથિ દશમી શતભિષ વાર ૬૩૮
પૂરવ ઉત્તરાષાઢ એ ધનિષ્ઠા અને વિશાખ
અનુરાધા ને પુનર્વસુ ચઉથી દિવસ[1] મત રાખ ૬૩૯
રોહિણી હસ્ત અને મઘા[2] પંચમી દિવસે ટાલો
છઠ્ઠી દિવસ અસલેશ કૃતિકા હીર કહે મત હાલો ૬૪૦

દિનશુદ્ધિ દીપિકા. પૃ–૫૩ શ્લોકાંક નથી માટે આરંભસિદ્ધિનો પાઠ હશે.

ક્ષેપક–પ્રવેશ અને પ્રયાણુમાં તિથિઓ લેવી અને સમજવી.
=૩ પ્રકારની છે.

શ્લોક–નંદા ભદ્રા જયા રિક્તા, પૂર્ણા ચેતિ ત્રિરન્વિતાઃ
=૧ ૨ ૩ ભેદ–તે શુક્લાથી કૃષ્ણા=વિપરીત=(ઉલટી
રીતે સમજવી.
હીના મધ્યોત્તમા શુક્લા કૃષ્ણાતુ વ્યત્પથા તિથિઃ ।।
૪–૯–૧૪– ૬ – ૮ – ૧૨ – ૩૦
રિક્તા ષષ્ઠયષ્ટમી દ્વાદશ્યમાવાસ્યા શુભેત્યજેત્.
નવમીનો કદી પણુ, પ્રવેશ કે પ્રવાસમાં, સ્વીકાર ન કરવો
સ્વીકાર્યોન્નવમીં ક્વાપિ ન પ્રવેશે પ્રવાસયોઃ ।।
હવે હીન મધ્યમ ને ઉત્તમ તિથિઓ ગણાવે છે.

---

૧ દશમી. ૨ અશ્વિની.

શુક્લ પક્ષમાં	હીન	તિથિયો.	૧–૨–૩–	તેમાં ચંદ્રની કળાઓ ઓછી હોય છે માટે.
"	મધ્યમ	"	૫–૭–૧૦	" મધ્યમ હોય છે માટે

=નીચેની ટીપ વાંચો=

"	ઉત્તમ	"	૧૧–૧૩–૧૫	" સંપૂર્ણ હોય છે માટે

હવે શુક્લ પક્ષથી વિપરીત. (ઉલટી) કૃષ્ણ પક્ષની તિથિઓ ગણાવી છે.

કૃષ્ણપક્ષની ૧–૨–૩ તિથિઓ	ઉત્તમ.	તેમાં ચંદ્રની કળાઓ	સંપૂર્ણ હોય છે માટે.
" ૫–૭–૧૦	" મધ્યમ.	"	મધ્યમ સાધારણ "
" ૧૧–૧૩–	" હીન	"	ઓછી "

એટલે શુક્લ પક્ષમાં ૯ તિથિઓ અને કૃષ્ણ પક્ષમાં ૮ તિથિઓ ગણાવી છે. સિવાય બે પક્ષની ૪–૯–૧૪–રિકતા તિથિઓ અને બે પક્ષની છઠો બે પક્ષની ૮ ને ૧૨ આઠમોને બારશો અને અમાસ એ તિથિઓ વર્જીત છે એટલે તેને ઉત્તમાદિમાં ગણવાની જરૂર જ નથી. પાઠ ભણો કે વાંચો. પ્રકરણ ૧ માં ચોપાઈ ૬ થી ૧૬ માં બધી તિથિઓનાં ફળ છે. ઉપરના પાઠ સિવાય–માંગલિક કાર્યોમાં પણ ઉપર ગણાવેલી તિથિઓ લેવી તથા તજવી એમ પણ છે. વળી શૂન્ય તિથિઓ માસ પ્રમાણે શુક્લ પક્ષ કૃષ્ણ પક્ષની પણ પ્રકરણ ૧ માં ગણાવી છે તથા ગલગ્રહ તિથિઓ પણ ગણાવી છે. તે બધી તજવી. છેવટે અતિ આવશ્યકે નિષેધ નક્ષત્ર ગ્રાહ્ય કર્યું હોય તો જ્યોતિર્મયૂખમાં લખે છે કે તે નક્ષત્રોની પ્રથમની ૨૧ ઘડીયો ટાલવી એવો પાઠ છે.

ટીપ–ઉપરના પાઠમાં–૧૫ ઉત્તમ ગણાવી છે. પણ પ્રયાણ કે પ્રસ્થાનમાં તો પૂનમ નિષેધ છે–પાઠ નીચે મુજબ છે. પૂર્ણિમા ચ અમાવાસ્યા પ્રસ્થાનં નૈવ કારયેત્. અમાવાસ્યા ન ગંતવ્યં યદિ કાર્ય શતં ભવેત્ પૂર્ણિમા ચ ન ગંતવ્યં વ્યાસસ્ય વચનં યથા. એ વાકયોથી પૂનમ પણ નિષેધ છે બીજા કાર્યોમાં લીધી હશે પણ તે તિથિ પર્વણીમાં ગણાય છે તેથી પણ નિષેધ છે.

વળી ક્રૂર તિથિઓ તેમજ દગ્ધાતિથિઓ પણ ટાલવી. એવો પાઠ હીરકલશની પ્રકરણ ૧ ની ચોપાઈ ૧૭-૨૧ સુધીમાં છે ને કોષ્ટક પણ છે ત્યાં જોઈ લેવી. અને વધતી અને ઘટતી તિથિઓ પણ ટાલવી' તેમ માસાંત-સંક્રાંતિ પ્રવેશ દિન ને નિરંશ પણ ટાલવો.

આદ્ય તિથિવાર ઉત્તમ નક્ષત્ર

શશી ગુરૂ ભૃગુ ગમણ કરિ પુનર્વસુ પુષ્ય મઘાહ
જયેષ્ઠા મૂલ રેવસ્સણિ હસ્થાનઈ અનુરાહ ૬૪૧
સત્તમી દશમી ઇગારસી પંચમી પડિવા બીય
તીયા તેરસી હીર કહઈ કીજે ગમણ સદીય ૬૪૨

મધ્યમ ગુણ

પૂર્વ શતભીસ શ્રવણ સ્વાતિ ચિત્રા ધનિઠું
રોહિણી છટ્ઠી અટ્ઠમી નવમી બારસી ચઉથ મજીઠું ૬૪૩

નિષિદ્ધ તિથિવાર નક્ષત્ર

ચઉદશ પૂનિમ અમન તજી રવિ ભોમ શનિ અદ્દાહ
અસલેશા ઉતરા ભરણી કિરતીકા મઘા વિશાહ ૬૪૪
વાસર કીજે ભાગ ત્રિહું જો આમાંતરે વાહિ
પ્રથમ ભાગ તજી ઉત્તરા રોહિણી કિરતીકા વિશાહ ૬૪૫
જેષ્ઠા મૂલ અહિ આદ્રચૌ બીજે ભાગ નિષેધ
ત્રીજે ભાગ અશ્વિની પૂ. ષા હ.થાં વેધ ૬૪૬
જિમ વાસર તિમ રયણીઈ અનુરાધા મૃગ ચિત્ત
રેવતી રિસી પહિલઈ જોઇશ રાખઈ નિત્ત ૬૪૭
બીજઇ મઘા પૂર્વાઈ ભરણી ત્રિજઈ શ્રવણતિયાઈ
સ્વાતિ પુનર્વસુ હીર કહે વરજી ચાલો ભાઇ ૬૪૮

નંદા ભદ્રા જયા રિક્તા પૂર્ણાચેતિ ત્રિરન્વિતાઃ ।
હીના મધ્યોત્તમા શુકલા કૃષ્ણાતુ વ્યત્યયા તિથિઃ ॥૧॥

રિક્તાષષ્ટયષ્ટમી દ્વાદશ્યમાવાસ્યા શુભે ત્યજેત્ ।
સ્વીકુર્યાન્નવમીં ક્વાપિ ન પ્રવેશ–પ્રવાસયોઃ ॥૨॥

નંદા, ભદ્રા, જયા, રિક્તા અને પૂર્ણા આ પાંચ તિથિઓ ત્રણ પ્રકારની છે (તજવા લાયક, મધ્ય અને ઉત્તમ) અને તે પણ અજવાળી અને અંધારી એમ બે પ્રકારની છે. તેમાં અજવાળી તિથિથી અંધારી તિથિનું ફલ ઉલટું જાણવું. તિથિઓની વિસ્તૃત ચર્ચા પહેલા પ્રકરણમાં કરી ગએલા હોવાથી અત્રે ફરીવાર ચર્ચા કરી નથી. ખાસ કરીને પ્રવેશમાં અથવા તો પ્રવાસમાં કદાપિ નોમની તિથિ ન લેવી.

રવિવારથી શનીવાર સુધીના સાતવાર પૈકી રવિવાર, મંગલવાર અને શનીવાર આ ત્રણ ક્રૂર વારો છે અને બાકીના ચાર સૌમ્યવારો છે.

અથ જ્યોતિર્વિમૂખ ગ્રંથના મિશ્રપ્રકરણમાં પ્રયાણ માટે આ પ્રમાણે લખેલું છેઃ–

પ્રયાણ, દેશાટન અને યાત્રા આ ત્રણે શબ્દો એકજ વસ્તુની રજુઆત કરે છે.

અર્કે ક્લેશમનર્થકં ચ ગમને સોમે ચ બંધુ પ્રિયં ।
ચાંગારેઽનલ–તસ્કર જ્વરભયં પ્રાપ્નોતિચાર્થં બુધે ॥
ક્ષેમારોગ્ય સુખં કરોતિ ચ ગુરૂર્લાભં ચ શુક્રઃ શુભો ।
મંદે બંધન હાનિ રોગ મરણાન્યુક્તાનિ ગર્ગાદિભિઃ ॥૧॥

અર્થાત્—રવિવારે પ્રયાણ કરવાથી ક્લેશ તથા અનર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે, સોમવારે પ્રયાણ કરવાથી બંધુજનોનો તથા પ્રિય વસ્તુઓનો મેળાપ થાય છે, મંગલવારે અગ્નિનો ઉપદ્રવ, ચોર તથા જ્વરનો ભય ઉપસ્થિત થાય છે, બુધવારે પ્રયાણ કરવાથી લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ, શુક્રવારે લાભ તથા શુભ ફલની પ્રાપ્તિ અને શનીવારે પ્રયાણ કરવાથી બંધનભય, નુકસાન, અને રોગ અને મરણ ભય પણ ઉપસ્થિત થાય છે, એવું ગર્ગાચાર્ય વગેરેનું કહેવું છે.

વાર શ્રેષ્ટ પણ ચાલિક યોગ હોય, તો તે વર્જિત છે. બુધવાર નિષેધ વાર છે, પરંતુ પ્રયાણમાં જ્યોતિષ શાસ્ત્ર વેત્તાઓ શ્રેષ્ટ માને છે. કદાચ અશુભ વારોમાં પ્રયાણની જરૂર પડે તો રાત્રિમાં પ્રયાણ કરવાથી દોષ લાગતો નથી, અને અશુભ નક્ષત્રમાં પ્રયાણ કરવાની જરૂર પડે તો પ્રથમની ૨૧ ઘડી છોડીને પ્રયાણ કરવાથી દોષ લાગતો નથી.

તિથિઓમાં-છઠ, આઠમ, બારસ અને સુદી ૧, પુનમ, અમાવાસ્યા અને રિક્તાતિથિમાં પ્રયાણ ન કરવું, પરંતુ, તેમાં વાર, નક્ષત્રો મલવાથી શુભયોગો થતા હોય તો દોષ ન ગણવો, તો પણ બનતાં સુધી નોમના દિવસે પ્રવાસ ન કરવો તે યોગ્ય છે. પ્રવાસ વખતે જનારનું ચંદ્રબલ જોવું જોઈએ અને નેષ્ટ વાતો છોડી દેવી જોઈએ. શુભમુહૂર્તે પ્રયાણ કરનારને કાર્યસિદ્ધિ અને સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. અને ઈષ્ટકાર્યની સિદ્ધિ કરીને તે પોતાના સ્થાને સુખરૂપ પાછો આવે છે.

નારચંદ્રના મતે પ્રવાસ કરવામાં શુભ તથા અશુભવારો—

બુધ ગી:પતિ ભાર્ગવે સોમદિને યદિયાસ્યસિ પૂજ્યસિ સર્વજનૈ।
અથ ભાસ્કર,ભાસ્કરિ ભોમદિને વધ બંધન તાડન ક્લેશ તતિ: ॥

આદિત્યે ચ તથા ચંદ્રે બુધે ગુરૌ ચ ભાર્ગવે ।
પંચવારે શુભાયાત્રા શનિ ભોમૌ વિવર્જયેત્ ॥

નિષેધવારે જરૂરી પ્રયાણ—

શનિને સુતો પરિહરો, મંગલભુક્તો જાંણ;
સોમાં શુક્રાં સુરગુરાં, ભાવે કરો પ્રયાંણ—૧

બુધવાર, ગુરૂવાર, શુક્રવાર અને સોમવારે જો પ્રયાણ કરવામાં આવે તો સર્વસ્થળે આદર સત્કાર મળે છે, રવિવાર, શનીવાર અને મંગલવારે પ્રયાણ કરવામાં આવે તો વધ, બંધન તાડન અને ક્લેશ ઉત્પન્ન થાય છે. કોઈ કોઈના મતમાં રવીવાર પણ શુભ ગણવામાં આવેલો છે. પરંતુ, કોઈ ખાસ પ્રસંગે શનીવારે અથવા મંગલવારે પ્રયાણ કરવું પડે તો શનિવારને સુતો રાખીને અને મંગલવારના દિવસે ભોજન કરીને પ્રવાસ કરી શકાય છે.

રાત્રિએ પ્રયાણ કરવાથી વારનો દોષ લાગતો નથી, તેમાંએ વિશેષે કરીને મંગળવાર અને શનીવારે રાત્રિએ જ પ્રયાણ કરવું જોઇએ.

અથ તિથિ નક્ષત્ર વારે પ્રયાણ નિષેધ—

ચઉદશ પૂનમ ગમન ન કીજે રવી ભોમ શનિવાર;
અશ્લેષા ઉત્તરા ભરણી કૃતિકા મઘા વિશાખ.
ઇહ તિથાં ઇહિ વારાં નક્ષત્રાં નવ હાલીજે ગામ;
ચાલો જોગ ભલા લઈ જિન સિધે સર્વ કામ.

અથ તિથિ વારે પ્રયાણ કરવાનો યોગ—

ચોથ નોમને ચોદશે જો શનિવાર લહંત,
એકે કામે નિસર્યા સો સો કામ કરંત. ૧

અથ પ્રયાણે નક્ષત્ર નિષેધ—

અદ્રા ભદ્રા ને કૃત્તિકા અશ્લેષાને મઘાહ;
એતાં ગમન નવ કીજીએ જો વાંછે નર કુશળાંહ. ૧

વળી—

જન્મ નક્ષત્રથી ચંદ્ર નક્ષત્ર શુધી ગણીને, તેમાં વાર ઉમેરીને, સાતે ભાગતાં સમ આવે તો પ્રવાસ કરવો અને વિષમ આવે તો પ્રવાસ ન કરવો.

અથ ૨૭ નક્ષત્રોમાં પ્રયાણે શુભાશુભ ફલ સંવત ૧૮૨૮ ના અષાઢ વદ ૧ ના દીવસે લખેલાં એક પાના પર મુનિ જસવિજયજીએ આ પ્રમાણે નોંધ કરેલી છેઃ—

૧ અશ્વિની ચાલ્યો બહુ ફલ પાવે, ૨ ભરણી ગયો પાછો નવ આવે;
૩ કૃત્તિકા કરે મંદ બલ સૂઝે, ૪ રોહિણી મધ્યમ લાભ સુણીજે. ૧
૫ મૃગશીરે સુખ વિજય પામીજે, ૬ આર્દ્રા હોઈ મરણ ગ જી જે;
૭ પુનર્વસુ સબ સિદ્ધે કાજ, ૮ પુષ્યે હોય અચિંત્યો રાજ. ૨
૯ ચોર જ લૂંટે અશ્લેષા, ૧૦ સંશય જીવ પડે મઘા;
૧૧ પૂ–ફા એ વિચારે જઈ, ૧૨ ઉ–ફા એ પગ નવી દીજે સઈ. ૩
૧૩ હસ્તે હાથથી ગયું ફલ પામે, ૧૪ ચિત્રા મન ચિંતા પામે;

૧૫ સ્વાતિ ફેર આગમન ભણીજે, ૧૬ અર્થ હાણુ વિશાખા હોઈ. ૪
૧૭ અનુરાધા સબ કાજ કરીજે સોઈ, ૧૮-૧૯ જ્યેષ્ટે મૂલે ગમણુ
નવિ કીજે;
૨૦ પૂ-ષા એ પણુ ઈંમ ભણીજે, ૨૧ ઉત્રાષાઢે લાભ ન સૂઝે. ૫
૨૨ મન ધાર્યું ફલ શ્રવણુ સુણેઈ, ૨૩ સોહિલું કાજ ધનિષ્ટા ગુણેઈ;
૨૪ શતભિષા કાંઈ ન કીજે કાજ, ૨૫ પૂ-ભા અર્થ પરાયો આણે. ૬
૨૬ ઉ-ભા ગમન પરાયો જાણે, ૨૭ રેવતિ કાર્યે વિજય કરંત;
ઈમ ૨૭ નક્ષત્રનાં ફલ કહંત, જ્ઞાની હોય સો સમજે મહંત. ૭
લાભ અભીચ જીવણુ કહે, ઈયાં નક્ષત્ર ભાખ્યાં ફલ લહૈ;
શાસ્ત્ર પ્રમાણે કહ્યો વિચાર, જ્ઞાની હોય સો હીયે વિચાર. ૮
લી. જયવિજે (જય) મુઃ ઓપારી સંવત ૧૮૨૮ આષાઢ વદ ૧

અર્થાત્—

૧, ૫, ૭, ૮, ૧૩, ૧૭, ૨૨, ૨૩ અને ૨૭ મું નક્ષત્ર શ્રેષ્ટ છે.
૪, ૧૧, ૧૨, ૧૮, ૧૯, ૨૦, ૨૧, ૨૪ અને ૨૬ મું મધ્યમ છે.
અને ૨, ૩, ૬, ૯, ૧૦ ૧૪, ૧૫ અને ૧૬ નેષ્ટ છે.

અથ જ્યોતિષસારે પૃષ્ઠ ૨૨ પ્રમાણે ૨૭ નક્ષત્રોમાં પ્રયાણે શુભાશુભ ફલ.

અશ્વિનીતુ શુભા પ્રોક્તા ભરણી નાશકારિણી ।
કાર્યઘ્નિ કૃત્તિકાચોક્તા રોહિણી સિદ્ધિદા બુધૈઃ ॥ ૭૭ ॥
મૃગઃ શુભસ્તતશ્ચાર્દ્રા મધ્યમસ્તુ પુનર્વસુઃ ।
પુષ્યઃ શુભઃ સાર્પ મઘા પૂર્વાઃ શુન્નાશ મૃત્યુદાઃ ॥૭૮॥
ઉત્તરા હસ્ત ચિત્રાસ્તુ વિદ્યાં લક્ષ્મી શુભપ્રદાઃ ॥
સ્વાતિ વિશાખાત્વ શુભ મૈત્રં સર્વાર્થ સિદ્ધિદં ॥૭૯॥
જ્યેષ્ટામૂલ ક્રમાત્તા ચ ક્ષયનાશાર્થ હાનિદં ।
વિશ્વ બ્રહ્મ વિષ્ણુવશ્ચ બુદ્ધિ વૃદ્ધિ સુખપ્રદાઃ ॥૮૦॥
વાસવં વરૂણં રૌદ્રં શુભં ભદ્રં મૃતિપદં ।
ઉત્તરાભાદ્રકં શ્રીદં રેવતિ કામદાયિકા ॥ ૮૧ ॥

તિથિ-નક્ષત્ર

એકમ=આદ્રા, ચિત્રા અને સ્વાતિ.

બીજ=પૂર્વાફાલ્ગુની, ઉત્તરાફાલ્ગુની, પૂર્વાભાદ્રપદ, ઉત્તરાભાદ્રપદ અને રેવતી.

ત્રીજ=અશ્વિની, ભરણી, મૃગશિર, પુષ્ય, જ્યેષ્ટા, અભિજીત અને શ્રવણ.

ચોથ=પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, ધનિષ્ટા અને વિશાખા, અનુરાધા તથા પુનર્વસુ.

પાંચમ=રોહિણી, હસ્ત અને મઘા.

છઠ=કૃતિકા અને અશ્લેષા.

દશમ=શતભિષા.

અગિયારસ=મૂલ. આ તિથિઓએ ઉપર મુજબનાં નક્ષત્રો હોય તો તે પ્રયાણે તજવાં જોઈએ. આ નક્ષત્રો સિવાય પણ નક્ષત્રોના તારાની સંખ્યા પ્રમાણે તિથિ મલે તો તે પણ તજવી જોઇએ.

પાંચમું તિથિ નક્ષત્ર નિષેધ અને પર્વણી તિથિઓ પણ પાંચ છે. (અજવાળી) પૂર્ણિમા, (અંધારી) અમાસ, અંધારી આઠમ, અંધારી ચોદશ ને સંક્રાંતિ બેસે તે દિવસ. આ પાંચે તિથિઓ નિષેધ છે, પરંતુ તેમાં તિથિ વારાદિ મલવાથી અથવા નક્ષત્ર વારાદિ મલવાથી રવિયોગ તથા રાજયોગાદિ મહાશુભ યોગ થતા હોય તો દોષ ન ગણવો.

અંધારીયા પખવાડીયાની તેરશથી ચાર તિથિઓ નિષેધ છે. અને પક્ષની ૪-૭-૮ અને ૯ ના પહેલા પહોરની પ્રથમની બબે ઘડીઓ તથા સુદી ૧૩-૧૪ અને ૧૫ તથા વદી ૧ ના બીજા પહોરની વચલી એકેક ઘડી તજવી. જ્યારથી તિથિ શરૂ થતી હોય ત્યારથી તિથિના પહોર અને ઘડીઓ ગણવી જોઈએ.

અથ શુભાશુભ નક્ષત્રોમાં પ્રયાણ માટેનો સમય-નારચંદ્રે—

ધ્રુવે મિશ્રેશ્ચ પૂર્વાન્હે તિક્ષ્ણૈર્મધ્ય દિને નભે ।

અપરાન્હે ન ચ ક્ષિપ્રે મૈત્રેતે ચ નિશામુખે ॥
ઉગ્રે નિશીથ કાલેન નિશાંતેન ચરાદુભિઃ ।
પૂર્વાન્હે ચોત્તરાં ગચ્છેત્ પ્રાચ્યાં મધ્ય દિને તથા ॥
દક્ષિણાં અપરાન્હેતુ પશ્ચિમામર્ધરાત્રિકે ॥

અથ પ્રયાણે નિષેધ—

ભૌમાદિત્ય નિશાકરાદિ દિવસે યાત્રા ન સંયોજીતં ।
રૂક્ષેષ્વાગ્નિ યમેશ મૂલ પિતૃષુ ચિત્રા ત્રયે સાર્પભે ॥
ગંડાંતે વ્યતિપાત શૂલ પરિઘે વિષ્ટયાં તથા વૈધૃતે ।
ભાવોઃ સંક્રમણે તિથૌ ચ પતિતે ક્ષીણેંદુ રકતે તિથૌ ॥

અથ જ્યોતિષસારે જન્મ નક્ષત્ર તથા જન્મનો ચંદ્ર લેવો તથા તજવો. પૃ. ૨૧ ગાથા ૬૧ નો ભાવાર્થ—જન્મ નક્ષત્ર તથા જન્મનો ચંદ્ર બધાં માંગલિક કાર્યોમાં ઉત્તમ છે. પરંતુ નગર સંબંધી કાર્ય, ઔષધ, વિવાદ, યાત્રા, વિવાહ, ગૃહપ્રવેશ તથા બાળકના વાળ ઉતરાવવા વગેરેના કાર્યોમાં નેષ્ટ છે.

અથ જન્મ નક્ષત્રાદિ છ નક્ષત્રનાં ફલ—

જન્મર્ક્ષમાદ્યં ૧ દશમં ચ કર્મભં ૧૦ સંઘાતિકં ષોડશભં ૧૬ ચ માનસં ।
સ્યાત્પંચવિંશં ૨૫ સમુદાયમષ્ટાદશ ૧૮ ત્રયોવિંશતિમં ૨૩ ચ વિનાશનં ॥ ૧ ॥
જન્મભે ૧ પ્રતિહતે તનુનાશઃ કર્મ્મણઃ ફલહતિર્દશ ૨ મર્ક્ષે ૧૦ ।
ષોડશે ૧૬ ભવતિ બાંધવપીડાષ્ટાદશે ૧૮ ધનવતાં ધનહાનિ ॥૨॥
માનસે ૨૫ ચ મનસ્તાપો વૈનાશે ૨૩ મૃત્યુરેવહિ ।
આધાને ગર્ભ પીડા સ્યાત સપક્ષાં ક્ષેણામિતિ સ્ફુટં ॥ ૩ ॥
ઈતિ ષટ્ નક્ષત્રેષુ દિવ્યં ભૌમાંતરિક્ષોત્પાત પીડિતેષુ ।
અન્યચ્ચ ચંદ્રાર્કાદ્યે પરાગેષુ યાત્રોદ્વાહનવ્ય વસ્ત્રાલંકરણ ॥૪॥
રાજ્ઞો દર્શન પરગૃહ ગમન વિકાલચર્યા દ્રૂર પ્રયાણ ઉદ્દંત ગજાશ્વ ।
હસ્થારોહણ ગ્રકટકાદિવાદ સાહસિક કર્મયત્નેન વર્જયેત્ ॥૫॥
એતેષુ ષટ્ સુ નક્ષત્રે ભૂત્પન્ન રોગેષુ, ગ્રહણાં ચ પ્રોક્તં

શાંતિં વિના રોગ શાંતિર્ન ભવતિ ॥ ઇતિ સપ્તર્ક્ષં ચંદ્ર ॥
—કામધેનુ જાતકે-ભટ્ટ શ્રી જયરામકૃત નિબંધે પત્ર. ૫૧.

જન્મનક્ષત્ર

નામ	સંખ્યા	ફલ
જન્મભ	૧	તનુનાશ
કર્મભ	૧૦ મું	કાર્યનાશ
સંઘાતિક	૧૬ મું	બંધુપીડા
સામુદાયિક	૧૮ મું	ધનહાનિ
વિનાશ	૨૩ મું	મૃત્યુ
માનસ	૨૫ મું	ચિંતા

અથ પ્રયાણ મુહૂર્તના ઉત્તમ નક્ષત્રો—

૧ ૨ ૩
શ્રેષ્ઠાં પ્રયાણમશ્વિન્યાં સ્યાદ્ધનિષ્ઠાઽનુરાધયો ।
૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯
પુષ્યે પુનર્વસુ હસ્તે રેવત્યાં શ્રવણો મૃગ ॥૧॥

પાઠાંતરે—

હસ્તેંદુ મૈત્ર શ્રવણાશ્વિ પુષ્ય,
પૌષ્ણા ધનિષ્ઠાશ્ચ પુનર્વસુ ચ ।
શ્રેષ્ઠાનિ ધીષ્ણાનિ નવ પ્રયાણે,
ત્યક્ત્વાત્રિ પંચા દિન સપ્તવારા ॥૨॥

અથ પ્રયાણે શુભ નક્ષત્ર—

૩ ૪ ૮
ચલાણે એતા ભલા, પુનર્વસુ પુષ્ય ધણિટ્ઠાહ;
૭ ૨ ૯ ૧ ૫ ૬
શ્રવણ મૃગ ને રેવતિ, અશ્વનિ હસ્ત અનુરાહ.

અથ પ્રયાણે પુષ્ય નક્ષત્ર બલિષ્ટ—

ન જોગ જોગો ન ચ લગ્ન લગ્ને, ન તારકા ચંદ્રબલં ગુરું ચ ।
ન યોગિણી રાહુ ન ચૈવ કાલં, એતાનિ વિઘ્નાનિ હરંતિ પુષ્યે ॥

ભાવાર્થ—પ્રયાણ સમયે જો પુષ્ય નક્ષત્ર હોય તો યોગ, લગ્ન, તારા, ચંદ્રબલ, યોગિણી કે રાહુ વગેરે કાંઈ પણ વિઘ્ન કરી શકતા નથી.

અથ પ્રયાણે મધ્યમ નક્ષત્રો—

૧ ૨–૩–૪
નેષ્ઠં યાતં ન ચાનિષ્ટં રોહિણ્યાં મહોત્તરા ત્રયે ।
૫ ૬ ૭ ૮ ૯–૧૦
જ્યેષ્ઠા શતભિષા મૂલં પૂર્વાસુ તિસૃષુ તથા ।
કૃત પ્રયાણમે તેષુ ન કદાચિન્નિવર્ત્તતે ॥

અથ પ્રયાણે ૮ નેષ્ટ નક્ષત્રો

૧–૨–૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮
ચિત્રા ત્રયે મઘાશ્લેષા તથાર્દ્રા ભરણી દ્વયે ।
કનિષ્ટમષ્ટ નક્ષત્રં દેવાનામપિ ગચ્છંતો ।
યદ્દેવેન ભવેન્મૃત્યુ કાર્યસિદ્ધિ ર્ન જાયતે ॥

પાઠાંતરે ૮ નેષ્ટ નક્ષત્રો—

ચિત્રા વિશાખાડનલ સાર્પ યામ્યાં ।
વાયવ્ય પિત્રેશ્વર દેવતાનિ ॥
યાત્રા સુનિષ્ઠાં ન પ્રિયાણિ ભાનિ ।
ન શ્રેષ્ઠાનિ ધીષ્ણાનિ ન નંદિતાનિ ॥૧॥

અર્થાત્—દિવસના પ્રથમ ભાગે થિર–મિશ્ર નક્ષત્ર નિષેધ.
દિવસના બીજા ભાગે તિક્ષણ નક્ષત્ર નિષેધ.
દિવસના ત્રીજા ભાગે ક્ષિપ્ર નક્ષત્ર નિષેધ
રાત્રિના પ્રથમ ભાગે મૃદુ નક્ષત્ર નિષેધ
રાત્રિના બીજા ભાગે ક્રૂર નક્ષત્ર નિષેધ
રાત્રિના ત્રીજા ભાગે ચર નક્ષત્ર નિષેધ.

પ્રસ્થાન

જો પરસ્થાનો કાવિજે તો દશ ધનુષ ઉવરેહી
પાંચ સયાં\ ધનુષાં મહેં તો બહુ લાભ કરેઈ ૬૪૯

છત્રપતિને દિવસ દશ માંડલિક ને દિન સાત
અવર લોકને પંચ દિન લગી થાપિ કરે સવિ વાત ૬૫૦

અથ પ્રસ્થાને તથા પ્રયાણે લેવાના વાર—

રવી[1] શશીર મંગલઉ જોય, ગુરૂ શુક્રે ચાલણુ કરો;
અવર ન લીજે કોય, પ્રસ્થાનો કે ગામંતરો કરો ૧

પાઠાંતરે પ્રસ્થાન વિચાર—

પ્રસ્થાનો સો પાઉડાં, કીજે જમણે પાસ;
દશ ઠાકર લોક પાંચ દિન, રહીજે બાહિર વાસ,

કાલ પાસ વરજી પૂંઠિ સન્મુખ વછ તિમ સુર
તિમ જિમણો પૂંઠિહ પવન લે ચાલીયાં દુખ દૂર ૬૫૧

તિથિવાર વલિયોગ ચંદ્રબલ સન્મુખ આંણો
રાહુ જ આંણો પૂંઠ પૂંઠ વલિ જોગણુ જાંણો
ઘડી અમૃત શુભ લાભ કાલશૂલ લહે ડાવો;
ચાલીજે ઈમિ જાંણુ લચ્છી તો ઘર આંણો.
એહ મુહૂર્ત ચાલણુ તણો જાણુ કવિ પંડીત કહે
કરોડ શત્રુમેં ચાલતાં જિત પતાકા તે લહે. ૧

વળી—દિશાશૂલ ડાબો ભલો જોગણુ ભલી જ પૂંઠ;
ચંદ્રમા સન્મુખ ભલો લક્ષ્મી લાવો લૂંટ. ૨

અથ પ્રયાણે રવ્યાદિવારે લગ્ન નિષેધ—

રવી તુલાએ ગમન નવ કીજે, સોમ મિથુને પાઉ નવ દીજે;
ભોમવારે કરકે મત ચાલો, બુધે કુંભ હોય અસારો. ૧
મકર ગુરૂ પાઉ ન દીજે, શુક્રવારને ધન દૂર તજીજે;
મીન શનિશ્ચરે જો સંચરે સહદેવ કહે એ નિશ્ચે મરે. ૨

અથ પ્રયાણે લગ્નફલં—

મેષે ચાલ્યો બહુ સુખ પાવે વરખે કામ કરી ઘેર ન આવે;
મિથુન લગ્ને નવ સિદ્ધે કાજ કર્કે ચાલ્યો પામે રાજ. ૧

---

[1] ૧૫૦૦ ધનુષ,૨૦૦૦ હાથ.

સિંહે સજ્જન સામા મળે કન્યા લગ્ને વસ્ત્ર હારવે;
તુલ લગ્ને ઉપજે વિખવાદ વૃશ્ચિક સિદ્ધે અરધું કાજ. ૨
ધને ધન હાથેથી જાય મકર લગ્ને શુરત મત પૂછાય;
કુંભ મીન બે થીર કરી જોય એવાં ફલ લગ્નનાં હોય. ૩

અથ પ્રયાણે સનેત્ર લગ્ન—

પૂર્વનેત્ર ધન મેષ કુંભ યામ્ય[1] નેત્ર મૃગાલિ કુમારી ।
વારૂણાક્ષ[2] તુલ દ્વંદ્વ[3] સિંહયોત્તરાક્ષ[4] વૃક્ષ મીન કર્ક ॥
યસ્યા દિશાયાં લગ્ન સનેત્ર તદ્દગેહ યાત્રા શુભં મંગલાનિ
સર્વાણિ કાર્યાણ્યપિ યાંતિ સિદ્ધં અન્યત્ર નેત્રે ધન નાશ ઘાતં ॥૧॥

સનેત્ર લગ્નો દિશા પ્રમાણે—

પૂર્વનેત્ર=ધન, મેષ અને કુંભ.
દક્ષિણ નેત્ર=મકર, વૃશ્ચિક અને કન્યા.
પશ્ચિમ નેત્ર=તુલા, મિથુન અને સિંહ.
ઉત્તરનેત્ર–વૃષભ, મીન અને કર્ક.

લાલાટિક દોષ

રવિ લગને પૂરવ તજહુ શશી પણ છઠ્ઠે વાય
ભોમ તજહુ દક્ષિણ દશમે બુધ ચઉથે ઉતરાય ૬૫૨
ઇશાને ગુરુ બીયે તીયે આયો ગમણ નિષેધ
ભૃગુ બારમે ઇગ્યારમે અગનિકુણ સું વેધ ૬૫૩
પછિમદિશિ શનિ સત્તમે તમ નૈરુત વસુનંદ
ટાલો એહ લલાટ ગ્રહ બોલે હીર મુણિંદ ૬૫૪

અથ પ્રયાણે લલાટગત ગ્રહ દિશા પરત્વે નિષેધ—

રવિ લગને પૂરવ તજહુ શશી પણ છઠ્ઠે વાય[5]
ભોમ તજહુ દક્ષિણ દશમે બુધ ચઉથે ઉત્તરાય—૨૫૦
ઈશાને ગુરૂ બીયે તીયે આયો ગમણ નિષેધ[6]
ભૃગુ બારમે ઇગ્યારમે અગનિકૂણ સું[7] વેધ[8]. ૨૫૧

---

૧ દક્ષિણ. ૨ પશ્ચિમનેત્ર. ૩ મિથુન. ૪ ઉત્તર નેત્ર. ૫ વાયવ્ય, ૬ નિવાર, ૭ મેં, ૮ વાર,

પછિમ દિશિ શનિ સત્તમે તમ[1] નૈરૂત્ય વસુર[2] નંદ[3]
ટાલો એહ લલાટગ્રહ બોલે હીર મુણિંદ. ૨૫૨

અથ મુહૂર્ત ચિંતામણીમાં આ પ્રમાણે લલાટ ગ્રહ માટે લખેલું છે-

દિશાના સ્વામીથી લાલાટિક યોગ માલુમ પડે છે. પૂર્વનો સ્વામી સૂર્ય, અગ્નિનો શુક્ર, દક્ષિણનો મંગલ, નૈરૂત્યનો રાહુ, પશ્ચિમનો શનિ, વાયવ્યનો ચંદ્ર, ઉત્તરનો બુધ, ઈશાનનો ગુરૂ, આ આઠ દિશાના સ્વામી છે. આને જ લાલાટિક યોગ બધાં કહે છે. યાત્રાના સમયે પ્રયાણ લગ્ન કુંડલીના કેંદ્રસ્થાનો ૧-૪-૭-૧૦ માં દિશાના સ્વામી હોય તો લાલાટિક યોગ થાય છે. આ યોગમાં રાજાએ યુદ્ધ ન કરવું જોઈએ. પ્રયાણ સમયે લગ્નમાં સૂર્ય પૂર્વમાં હોય તો, બીજા તથા ત્રીજા સ્થાનમાં ગુરૂ ઈશાનમાં હોય તો, ચોથા સ્થાનમાં બુધ ઉત્તરમાં હોય તો, ૫-૬ સ્થાનમાં ચંદ્ર વાયવ્ય ખૂણામાં હોય તો, ૭ મા સ્થાનમાં શનિ પશ્ચિમમાં હોય તો, ૮-૯ મા સ્થાનમાં રાહુ નૈઋત્યમાં હોય તો, ૧૦ મા સ્થાનમાં મંગલ દક્ષિણમાં હોય તો અને ૧૧-૧૨ મા સ્થાનમાં શુક્ર અગ્નિ ખૂણામાં હોય તો લાલાટિક યોગ થાય છે. આનાથી વિપરીત હોય તો લાલાટિક યોગ થતો નથી-આ પ્રયાણ કુંડલીના ગ્રહો ઉપરથી જોવાનું છે.

અથ ઘણાઢ યોગ પ્રયાણે શ્રેષ્ટ છે, તે આ પ્રમાણે—

સૂર્ય ભાદ્ગણયેશ્ચાંદ્રં ત્રિગુણં તિથિ મિશ્રિતં ।
સપ્તભિસ્તુ હરેદ્ભાગં ત્રિણિ શેષે ઘણાઢકં ॥૧॥

ફલ—

ઘણાડેપિ પ્રયાણં સ્યાત્ બહુવર્થં લભતે નરઃ ।
સર્વસિદ્ધિમવાપ્નોતિ જાયતે વાંછિતં ફલં ॥૨॥

ઘણાઢયોગ અને હૈવર યોગ માટે સમજુતિ—

સૂર્યના નક્ષત્રથી દિન નક્ષત્ર સુધી ગણીને, શુક્લાદિ તિથિ

---

૧ રાહુ, ૨ આઠ, ૩ નવ.

અને મુહૂર્તનો વાર મેળવીને, નવે ભાગતાં જો ૭ શેષ વધે તો હેવરયોગ થાય છે અને તે પ્રયાણમાં ઉત્તમ છે. સૂર્યના નક્ષત્રથી ચંદ્રના નક્ષત્ર સુધી ગણીને, તે સંખ્યાને ત્રણ ગણી કરીને, શુક્લાદિ વર્તમાન તિથિ તેમાં મેળવીને, સાતે ભાગતાં શેષ ૩ વધે તો ધબાડયોગ થાય છે. આ યોગ હેવરયોગ કરતાં પણ ઉત્તમ છે. આ યોગમાં પ્રયાણ કરવું ઉત્તમ છે.

પંચ તત્ત્વ

હીર કહે તિથિવાર રિસી વહતો લગન મિરેઈ
તિણિ ભેલી પણ ભાગ દે વધતો તત્ત્વ ગહેઈ ૬૫૫
પુહવી જલ શુભ તત્ત્વ બેય મધ્યમ તેજ કહાઈ
વાયુ નિષ્ફલ ગગને ફલેઈ નામ પ્રમાણ કહાય ૬૫૬

પંચ સ્વરફલ

નંદા ભદ્રા જયા રિમત પુન્ના પણ તિથિ નામ
તિમ પંચે સ્વર વહે ક્રમે બાલ કુમાર યુવાન ૬૫૭
વૃદ્ધ મૃત્યુ છહ છહ ઘડી રહઈ તિથાંરી લાર
થોડો લાભ દે બાલ સ્વર અરધો ફલઈ કુમાર ૬૫૮
વૃદ્ધે મૃત્યુ ન સિદ્ધિ કાજ બહુ ફલ ફલઈ યુવાન
એ પાંચે સ્વર હીર કહઈ જો લહઈ સો ચતુરાંન ૬૫૯

અથ પ્રયાણે સ્વરોદય—

ચંદ્ર વહેતાઇ ગામ ગમીજે રવિ વહંતે ગામે પેસીજે;
બિહું વહેતાં ઠામે રહીજે ઈણિ પેરે બેઠાં કાલ ગમીજે. ૧

વળી—

ચંદ્ર વહેતે ચાલીયે સૂરે કરો પ્રવેશ;
જાતી લક્ષ્મી બાહુડે[1] ઈમ બોલ્યા ગુરૂ ઉપદેશ. ૧
ચંદ્ર વહેતે ચ્યારિ પગ સૂરહ પંચ ઠવિજે;
એકે કાજે ચાલીયાં કાજ સઘલા કરીજે. ૨

---

૧ પાછી આવે.

ગ્રહબલ રવિબલ ચંદ્રબલ તારાબલ મ ગણીજજ;
જિમ જિમ નાડી સુર વહે તિમ તિમ પાય ઠવીજજ. ૩
જિમણે રવિ ગુરૂ શનિ અંગારે ડાવે સોમ શુક્ર બુધવાર;
જિણે વારે જે સુર નાસે કરે હાણિકે મૃત્યુ ઉપાસે. ૪

રવિ, શનિ, મંગલ એ ૩ વારે સુરજ નાડી વહેતો પશ્ચિમ દક્ષિણ દિશામાં જાય તો સિદ્ધિ. ચંદ્ર, બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર એ ચાર વારે ચંદ્ર નાડી વહેતી હોય અને પૂર્વ ઉત્તરમાં ચાલે તો સિદ્ધિ થાય

અથ ગર્ગાદિ મતે પ્રયાણ મુહૂર્ત્ત જ્યોતિર્મયૂખે પ્રયાણ મુહૂર્ત્ત પૃષ્ઠ ૨૦૧.

	તિથિ
ઘડી	નંદા–ભદ્રા–જયા–રિક્તા–પૂર્ણા
૬	બાલ–કુમાર–યુવાન–વૃદ્ધ–મૃત્યુ
૧૨	કુમાર–યુવાન–વૃદ્ધ–મૃત્યુ–બાલ
૧૮	યુવાન–વૃદ્ધ–મૃત્યુ–બાલ–કુમાર
૨૪	વૃદ્ધ–મૃત્યુ–બાલ–કુમાર–યુવાન
૩૦	મૃત્યુ–બાલ–કુમાર–યુવાન–વૃદ્ધ

પ્રયાણ વખતે દક્ષિણાર્ક કેવી રીતે ગણવો તે દિનશુદ્ધિ દીપિકાના શ્લોક ૮૨ માં આ પ્રમાણે બતાવેલું છેઃ—

પાછલી રાતનો ચોથો પહોર ને દિવસનો પહેલો પહોર સૂર્ય પૂર્વમાં, દિવસનો બીજો અને ત્રીજો પહોર સૂર્ય દક્ષિણમાં, દિવસનો ચોથો ને રાતનો પહેલો પહોર, સૂર્ય પશ્ચિમમાં, અને રાત્રિનો બીજો અને ત્રીજો પહોર સૂર્ય ઉત્તરમાં, એમ સૂર્યનો વાસો ગણવો

યામે યુગ્મેષુ રાત્ર્યં યામાત્ પૂર્વાદિગો રવિ ।
યાત્રાસ્મિન્ દક્ષિણે વામે પ્રવેશે પૃષ્ઠગે દ્વયં ॥૮૨॥
ન તિથિ ર્ન ચ નક્ષત્રં ન વારો ન ચ ચંદ્રમા ।
એષ્ટા વજ્રમયી રેખા અભેદ્યા ચ પ્રશસ્યતે ॥

ન તત્ર અંગારકે વિષ્ટી વ્યતિપાતે ન વૈધૃતે ।
સિધ્યંતિ સર્વકાર્યાણિ યાત્રાયાં દક્ષિણા રવૌ ॥૨॥

પ્રવેશે વામાર્ક પ્રયાણે દક્ષિણાર્ક—

પૂર્વ	દિશાએ	વાસો—	રાત્રિએ ચોથો પ્રહર અને સવારનો ૧લો પ્રહર
દક્ષિણ	,,	,,	દિવસે બીજો અને ત્રીજો પહોર
પશ્ચિમ	,,	,,	દિવસે ચોથો અને રાત્રિએ પહેલો પહોર.
ઉત્તર	,,	,,	રાત્રિનો બીજો અને ત્રીજો પહોર.

પાઠાંતરે—

પૂર્વાન્હે ચોત્તરાં ગચ્છેત્ પ્રાચ્યાં મધ્યદિને તથા ।
દક્ષિણામપરાન્હેતુ પશ્ચિમા મધ્યરાત્રિકે ॥

રવિ વામ દક્ષિણે જોવો—વામાર્ક—

ઇશાન—રાત્રે ત્રીજો પહોર, પૂર્વ—રાત્રે ચોથો પહોર, અગ્નિ—દિવસે પહેલો પહોર, દક્ષિણ—દિવસે બીજો પહોર, નૈરૂત્ય—દિવસે ત્રીજો પહોર, પશ્ચિમ—દિવસે ચોથો પહોર, વાયવ્ય—રાત્રિએ પહેલો પહોર અને ઉત્તર—રાત્રિએ બીજો પહોર.

અથ પ્રયાણે દક્ષિણાર્ક જ્ઞાનચક્રમ્—

પ્રયાણ સમયની કુંડલીમાં લગ્ન તે પૂર્વ દિશા સમજવી તેથી સ્થાન ગણવાં

પૂર્વે—૮,૯,૧૦,૧૧,૧૨. સૂર્ય જમણો. દક્ષિણે—૫,૬,૭,૮,૯. સૂર્ય જમણો, પશ્ચિમે—૨,૩,૪,૫,૬ સૂર્ય જમણો. અને ઉત્તરે—૧૧,૧૨,૨,૩. સૂર્ય જમણો.

જમણો સૂર્ય લઇ પ્રવાસ કરે તો પશ્ચિમે જવા વાળાને રાત્રિ સિવાય મુહૂર્ત્ત આવે જ નહિ.

અયોગાઃ સિદ્ધિયોગાશ્ચ દ્વાવે તૌ ભવતા યદિ ।
અયોગાઃ હન્યતે તેન શુભયોગાઃ બલાધિકાઃ ॥૧॥

અર્થાત્—સુયોગ અને અવયોગ બે સાથે થાય તો સુયોગ બલવાન.

પ્રયાણુ વખતે સ્થિર લગ્નમાં પ્રયાણુ ન કરવું. સ્થિર લગ્ન= વૃષ, સિંહ, વૃશ્ચિક અને કુંભ, તેમાં કુંભ તદ્દન ખરાબ છે.

જ્યોતિર્મયૂખે પૃષ્ઠ ૯૫-૯૬, વિવાહ પ્રકરણે શ્લોક ૧૧૦ માંનો ભાવાર્થ-જે મુહૂર્તમાં પ્રયાણુ સમય હોય તે વેળામાં પંચક તપાસવાની રીત-પ્રયાણુ સમયમાં પંચક તપાસવા માટે, અજવાળીયા પખવાડીયાની પડવાથી લગ્ન તિથિ સુધી જેટલી તિથિ વીતી ગઇ હોય તે તિથિનો આંક અને પ્રયાણુ તિથિનો આંક મેળવી તેને નવે ભાગવાથી શેષાંક ૮,૨,૪,૬ અને ૧ આ ક્રમ પ્રમાણે પંચકનાં નામ સમજે.

૮ શેષે રોગ પંચક-વ્રત બંધને, જનોઇ દીક્ષાદિ કાર્યે
૨ શેષે અગ્નિ પંચક-ગૃહારંભે.
૪ શેષે રાજપંચક-સેવા, નોકરી, ચાકરી, રાજકાર્યે.
૬ શેષે ચોરપંચક-પ્રયાણે.
૧ શેષે મૃત્યુપંચક-વિવાહે સમજવું. વરજવું.

વળી પાઠાંતરે-

વિવાહ પટલે-શીઘ્રબોધે. સૂર્ય સંક્રાંતિના અંશ ૬-૧૫-૨૪ ચોર પંચક તેમાં ગુરૂ કે મંગલવાર હોય તો દોષ લાગે તે રાતે ટાલવું. ૧-૧૦-૧૯-૨૮ મૃત્યુ પંચક તેમાં શનિવાર કે બુધવાર હોય તો બે સંધિ વખતે-સવારે અને સાંજે-ટાલવું.

નોંધ-વિવાહ સમયે, પ્રયાણે-લગ્ન પૂર્ણ બલવાન હોય તો પંચક દોષ ન લાગે-ઇતિ જ્યોતિર્મયૂખે.

પ્રયાણુ વખતે લગ્ન કુંડલીમાં શુભાશુભ ગ્રહ—

પ્રયાણુ લગ્નકુંડલીમાં કેંદ્રમાં ૧-૪-૭-૧૦ કે ત્રિકોણુ ૫-૯ સ્થાનોમાં શુભ ગ્રહ હોય તો પ્રયાણુ ઇષ્ટ છે. પરંતુ શુક્ર ૭ મે અશુભ. તેમજ પાપગ્રહો ૩-૬-૧૦-૧૧ શ્રેષ્ટ છે. પરંતુ ૧૦ મે શનિ અશુભ. વળી ૧-૬-૮-૧૨ મે સ્થાને ચંદ્ર અશુભ અને લગ્ન સ્વામી ૭-૬-૮ અને ૧૨ અનિષ્ટ છે.

ઉષ: પ્રશસ્યતે ગર્ગ: શકુનં ચ બૃહસ્પતિઃ ।
અંગિરા ચ મનોત્સાહં વિપ્ર વાક્યં જનાર્દનઃ ॥૧૯॥

અપશુકનનો પરિહાર, જ્યોતિર્મયૂખે પૃષ્ઠ. ૨૦૪

આદ્યેઽપશુકને સ્થિત્વા પ્રાણાનેકાદશ વ્રજેત્ ।
દ્વિતીયે ષોડશપ્રાણાં સ્તૃતીયેન કવચિદ્વ્રજેત્ ॥ ૨૦૪ ॥

અર્થાત્-પ્રયાણ કરતી વખતે પ્રથમ અપશુકન થાય તો ૧૧ શ્વાસ લે ત્યાં સુધી થોભી જવું ને પછી પ્રયાણ. ૧ શ્વાસ લેતાં ૧૦ દીર્ઘ અક્ષરો બોલતાં જેટલી વાર લાગે, આવા ૧૧ શ્વાસ લઇને પછી પ્રયાણ કરવું. બીજીવાર અપશુકન થાય તો ૧૬ શ્વાસ લેતાં જેટલીવાર થાય તેટલી વાર થોભીને પછી જવું. પરંતુ ત્રીજી વાર પણ અપશુકન થાય તો ગમે તેવું જરૂરી કામ હોય તો પણ જવું નહિ. કેટલાક મતે-પહેલી વખતે ૮ શ્વાસ અને બીજી વખતે ૧૬ શ્વાસ લેવાય તેટલીવાર થોભીને પછી પ્રયાણ કરવું. હાથ પગ ધોઇને પ્રાણાયામ કરીને જવું.

પાઠાંતરે અપશુકનનો પરિહાર—

વારાણસ્યાં દક્ષિણે ભાગે કુર્કુટો નામ વૈ દ્વિજઃ ।
તસ્ય સ્મરણ માત્રેણ ભવેદ્દુઃ શકુનઃ શુભં ॥

આ શ્લોકનો ૭ વાર જાપ કરવાથી અપશુકનનું અશુભ ફળ નાશ પામે છે. વળી કેટલાક મતે વિષ્ણુ ભગવાનના નામનું સ્મરણ કરીને જાય અને જૈન મતે ત્રણ નવકારણ ગણીને જાય.

શિવચક્ર

જોઇશ સઘલાં શિવ પિછે જકો લહઇ સુજાણ
પોષ માસ પૂરવ વસૈ આઘ ફાગુણ ઇશાન ૬૬૦
ચૈત્ર માસે ઉત્તર વસૈ વાયવ્ય જેઠ વૈશાહ
આષાઢે શિવ ઉઠીને પેઠો પશ્ચિમ માંહ ૬૬૧

---

૧ રાત્રિની પાછલી પાંચ ઘડી રહે તે ટાઇમને ઉષ:કાલ કહેવાય છે.

નૈરૂતે શ્રાવણ ભાદ્રવે દક્ષિણ આસો માસ
અગનિ કાર્તિક મિગસિરૈ કીધો અવિચલ વાસ ૬૬૨
ઘડી અઢાઇ દિશિ વસં વિદિશાં પાંચ વસેઇ
માસે માસે સંહાર ફિરે ઘડીએ સૃષ્ટિ ગણેઇ ૬૬૩
પુંઠિ મુઠિ શિવચક્ર લઇ જે કો મંડે કામ
હીર કહે તે આપણો નવખંડ રાખૈં નામ ૬૬૪
તીસ ઘડી ઇમ શિવ વહે જિમ દિવસ તિમ રાતિ
ગ્રામાંતરે યુદ્ધ જુવટૈ પુર પ્રવેશ વિખ્યાતિ ૬૬૫

યુદ્ધાદિ સમયે શિવચક્ર—

ચૈત્રાદુત્તરાદૌ દિશિ વિદિશિ શિવો માસમેકં તથાદૌ
સંહૃત્યા સંસ્થિતે દ્વિ ર્ભ્રમતિ ભૃશમહોરાત્ર મધ્યેતુ સૃષ્ટયા:
સાર્ધં સાધારણેરિકે દ્વે દિશિ વિદિશિ ઘટિકા પંચકં ચૈષતિષ્ઠમ્ ॥
શ્રંદ્રાદેઃ પ્રતિકૂલ્યં હરતિ કિરતિશં દક્ષિણઃ પૃષ્ટગોસૌ
પૃષ્ઠૌ શ્રેષ્ટૌ દક્ષિણે ચાંગભાગે વામેભાગે સંમુખશ્ચાપિ દુષ્ટ
એવં દેવં યો વિજાનાતિ રૂદ્રઃ દ્યૂતે યુધ્ધે તસ્ય હસ્તે જયોસ્તઃ ॥

પાઠાંતરે—ગાથા—

દિશિ વિદિશિ ઇગદુમાસા ચિત્તાઈ ઉત્તરાઇ સંહારે ।
ઉદિઓ સિવો પવત્તાઇ પયાહિણં રજ્જદીહંમિ ॥ ૧ ॥
દિશિ અઢાઈ વિદિશિ પંચ ઘડિઆઓવિઠ્ઠઈ ।
કમસો વામો દિઠ્ઠિ દુઠ્ઠો કજ્જ કરો પિઠ્ઠિ મુઠ્ઠીઓ ॥ ૨ ॥

શિવચક્ર માસ પરત્વે—

ચૈત્ર માસ ઉત્તરે જેઠ વાયવ્ય વૈશાખે
પછમ શિવ આષાઢ માસ એ નૈરૂતિ રાખે
દક્ષિણ આસો અગનિ મૃગશીર કારતિકે જાણો
પૂર્વે પોષ ઈશાન માહ ફાગુણ વખાણો

૧ જમણો.

દિશા વિદિશા ઈમ સંહાર શિવફિરે સત્રાં શિર વરસરો
ભોજરાજ સુપ્રસન્ન સદા ભલો ઈશ્વર પૂંઠેરો.

ઘડીઓ શિવચક્ર—

અઢી ઘડી ઉત્તરે પાંચ ઇશાન રહે શિવ
પૂર્વદિશે શિવ અઢી અગની ઘટી પંચ રહે શિવ
દક્ષિણ દિશા શિવ અઢી ઘડી પાંચ નૈરૂત પ્રમાણે
પછમ દિશે શિવ અઢી ઘડી પાંચ વાયવ કુણે
ઈણિ પરે ફિરે હોય વાર શિવ શિવચક્ર દિનરાતરો
પરીકર ચંદ્રસે પૂઠ ભોજરાજ રક્ષા કરો.

પાઠંતરે—

ઉદયાદિ દિશા સાર્ધે દ્વે દ્વે વિદિશિ પંચચ ।
ચૈત્રાદો ઉત્તરે માસાઃ સંહારેણ ચ હાપયેત્ ॥૧॥
ઘટિકા સૃષ્ટિમાર્ગેણ જ્ઞાતાવ્યં ચ સદા દિનમ્ ।
ભ્રમંતે ચ સદા રૂદ્રો દુર્બલાનાં ચ બલપ્રદઃ ॥૨॥
દક્ષિણસ્થો હિ રૂદ્રોયં પૃષ્ઠતો વિજયંકર ।
વામસ્થ કુરૂતે હાનિ સન્મુખં મરણં ધ્રુવમ્ ॥૩॥

શિવનો વાસ જોઈને–દેશાટન, યુદ્ધ, જુગાર નગર પ્રવેશ, વ્યાપારની શરૂઆત કરવી. આ કામોમાં શિવનો વાસ પૂંઠે અથવા જમણી બાજુ હોય તો તે લાભદાયક છે. બીજા ગ્રંથોમાં પણ લખ્યું છે કે–શિવ શુભ હોય તો સ્વર, શકુન, ભદ્રા, ગ્રહબલ, દિશા દોષ, યોગિની વગેરે પણ શુભ થાય છે વળી—

કાલ પાસ તજી પૂંઠિ સુખ; વત્સ અને તિમ સૂર;
તિમ જિમણો પૂંઠિ પવન લે, ચાલ્યાં હુવે દુઃખ દૂર. ૧

અથ નિરજમકાળ (ઝઘડો લડવા જતાં)—

રવિ શુરૂ ધૂમ્ર[1] રહે એક ઠાંણો સોમે શુક્રે નૈરૂત જાંણો,
શનિ મંગળ વાયવ્યે રાણો બુધ એકલો ઈશાને આણો;
શું કરે શશીબલ શું કરે તારા શું કરે જોગણી શું કરે જવાલા
પાંચ પચાસાં ઠેલીજે જો પૂંઠે હોય નીરઝમકાળા. ૧

---

૧ અગ્નિ.

ઈશાને-બુધ, અગ્નિ-રવિ અને ગુરૂ, વાયવ્ય-શનિ અને મંગલ તથા નૈરૃત્ય સોમ અને શુક્ર.

રાહુચક્ર

રાહ વસે રવિ નૈરૃતે સોમે ઉત્તર જાણ
મંગલ અગનિ બુધ પચ્છિએ ગુરૂવારે ઈશાન ૬૬૬
ભૃગુ દક્ષિણે શનિ વાયવે થાપી જિમણો પૂંઠે
હીર કહે ગમણાં કીયાં લાભે ભરીયાં ઊંટ ૬૬૭

આઠ દિશામાં રાહુ વાસ-દનિયો કે વાર રાહુ પરત્વે.

ગુરૂવારે-ઈશાને, શુક્રવારે-પૂર્વમાં. મંગલવારે-અગ્નિખૂણે શુક્રવારે-દક્ષિણે, રવિવારે-નૈરૃત્યે, બુધવારે-પશ્ચિમે, શનિવારે-વાયવ્યે, અને સોમવારે-ઉત્તરે.

પાઠાંતરે-દનિયો રાહુ કે વાર રાહુ એ એકજ સમજવા.

રવિ રાહુ નેરૃતે સોમે ઉત્તર ભણીજે;
મંગલે અગનિ જાણ બુધ પશ્ચિમે ગણીજે.
ગુરૂ ઈશાને ચૈવ શુક્ર દક્ષિણ ઉગમે;
શનિ વાયવ્ય કુણે ચ સોદન રાહુ પતિદિન ભણે
રાહુ ડાબો પૂંઠે ભલો સાંમો જમણો વરજી જે,
સાતાં વારાં જે ગણે રાહ જ ઘાલી પૂંઠ.
તે નરનારાં ન ગંજીયા જો હરીહર આવે ઉઠ
રામે રાવણ મારીયો દુર્યોધન પણ દુઠ
પાંડવ રણમે જીતીયા રાહુ જ રાખી પૂંઠ.
દેવદાનવ આગલ તિકો જો હરિહર આવે ઉઠ

અથ ઘડીઓ રાહુ—

પાંચ પૂરવ અઠ વાવ ઉત્તર ઠવિજે સોલ;
દક્ષણ નેરૃત્ય ત્રણ ત્રણ અગન પંચ પંચ પશ્ચિમે
પનર ઝંપે ઈશ રાહચક ઘડાંઓ ફરે સુરકંપે તેત્રીસ.

અથ આઠ દિશામાં ઘડીઓ રાહુ—

ઇશાન ૧૫, પૂર્વ ૫, અગ્નિ ૫, દક્ષિણ ૩, નૈરૂત્ય ૩, પશ્ચિમ ૫, વાયવ્ય ૮ અને ઉત્તર ૧૬.

અર્ધપ્રહર રાહુ

વાસર આઠે અર્ધપહર અનુક્રમે રાહ મણિજ્જ
પહેલો પૂરવ વાયવૈં દક્ષિણ ઇશાને ત્રીજ્જ ૬૬૮
પચ્છિમ અગનિ ઉત્તર નૈરૂત અંતિ રહેઇ
ચાલ્યાં જિમણો પૂઠિ નો રાહુ બહુફલ દેઇ ૬૬૯

અથ અર્ધ પ્રહરીયો રાહુ—

પૂર્વ ૧, વાયવ્ય ૨, દક્ષિણ ૩, ઇશાન ૪, પશ્ચિમ ૫, અગ્નિ ૬, ઉત્તર ૭ અને નૈરૂત્ય ૮ અડધો અડધો પ્રહર.

શિવચક્ર અને રાહુચક્ર પૂઠે અથવા જમણી તરફ હોય તો સિદ્ધિકારક છે. શુક્ર અને યોગિની પૂઠે અથવા ડાબી તરફ હોય તો શુભફલદાયક છે.

અથ ત્રિમાસીયો રાહુ—

માગશર પોષ અને વળી માહ પૂરવ દિશે આવ્યો રાહ;
ફાગણ ચૈત્રને વૈશાખ દક્ષિણ દિશ રાહુની સાખ.
જેઠ અસાડ ને શ્રાવણ સહી પશ્ચિમ દિશ તો રાહે ગ્રહી;
ભાદરવો આસો કાર્ત્તિક માસ ઉત્તર દિશ રાહુનો વાસ. ૨

ફળ—

સામે રાહ ન કીજે બાર ગઢ મઠ મંદિર પોલ પ્રાકાર;
મરે નાર કે નિર્ધન હોય એવાં ફલ રાહુનાં જોય. ૩
સામે રાહે જો મંદિર કરે કે ઉચાલો જે નર ભરે;
તિણ દિશિ દેશાંતર જાય સો નર કષ્ટ લહે તિણ ઠાય. ૪
સામે રાહે વેર જે સંકલે રાહ સહિત દલ આવટે;
સામે રાહે ઉગાલો ભરે ઘરણી[1] મરે કે ધણી મરે. ૫

અથ ત્રિમાસીયો રાહુ—માગશર પોસ અને માહ મહિનામાં પૂર્વ દિશામાં, ફાગણ ચૈત્રને વૈશાખ દક્ષિણ દિશામાં, જેઠ, આષાઢ

---

૧ સ્ત્રી.

અને શ્રાવણ પશ્ચિમ દિશામાં તથા ભાદરવો, આસો અને કારતક ઉત્તર દિશામાં.

પંથારાહુ ચક્ર

પંથા રાહુ ધુરિ ધરમ અરથ કામ ને મોક્ષ
ઇયાં ચિહુના જે ભેદ લહે તિહાં નર સુખ સંતોષ ૬૭૦
અશ્વનિ ભરણી કૃત્તિકા રોહિણી અહિ આકાર
લખીએ અઠાવીસ રિસી પછઇ કરો વિચાર ૬૭૧
ધરમે સમ રિસી અશ્વની પુષ્ય અશ્લેસ વિશાહ
અનુરાધાને શતભીસ ધનિષ્ઠાહ પ્રથમ રેખ એ ગાહ ૬૭૨
અરથે સમ રિસી ભરણીયાં પુનર્વસુ મઘા સ્વાતિ
જ્યેષ્ઠા શ્રવણ પૂરવભદ્ર બીજી રેખ વિખ્યાતિ ૬૭૩
કામે સમ રિસી કૃત્તિકા આદ્રા પૂફા ચિત્ત
મૂલ અભિચાં ઉભદા ત્રીજી રેખ પવિત્ત ૬૭૪
મોક્ષે સમ રિસી રોહણી મૃગશિર ઉફા હત્થ
પૂર્વાષાઢા ઉષાઢ સું રેવતી રેખા ચઉત્થ ૬૭૫
રવિ રિસી શશીરિસી વાસ બે નીરખીને નરનારી
કામ કરીજે આપણાં સઘલાં જોઇશ સારી ૬૭૬
ધરમે ધરમ અરથે અરથ કામે કામ મોક્ષે મોક્ષ
ઇયાં ચિહું રવિ શશી પાયા મીલતે વાધે દોષ ૬૭૭
ધરમે રવિ અરથે શશી ધરમે રવિ શશી કામ
અરથે શશી મોક્ષે રવિ એહ અશુભનું ઠામ ૬૭૮
મોક્ષે રવિ કામે શશી વરજી જે શુભ કામ
આઠ અશુભ ને આઠ શુભ સુણિયો તે ક્રમે નામ ૬૭૯
ધરમે રવિ મોક્ષે શશી ધરમે શશી રવિ અત્થ
અરથે શશી કામે રવિ ઇયાં લાહો હુઇ અત્થ ૬૮૦

કામે શશી અરથે રવિ કામે રવિ શશી ધર્મ
મોક્ષે રવિ ધર્મે શશી મિલતે ફલિયે કર્મ ૬૮૧
કામે રવિ મોક્ષે શશી અર્થે રવિ શશી મોક્ષ
હીર કહે ઈયાં મિલતાં રિદ્ધિ વૃદ્ધિ હોય સુખ ૬૮૨
ભ્રમણ પ્રવેશે યુદ્ધ કૃષિ વાણિજ ને વિવાહ
અવર સવિ શુભ કામને લીજે પંથા રાહ ૬૮૩

ધર્માર્થે—અશ્વિની, પુષ્ય, અશ્લેષા, વિશાખા, અનુરાધા, ધનિષ્ઠા અને શતભિષા.

અર્થાર્થે—ભરણી, પુનર્વસુ, મઘા, સ્વાતિ, જ્યેષ્ઠા, શ્રવણ અને પૂર્વાભાદ્રપદ.

કામાર્થે—કૃત્તિકા, આર્દ્રા, પૂર્વાફાલ્ગુણી, ચિત્રા, મૂલ, અભિજીત અને ઉત્તરાભાદ્રપદ.

મોક્ષાર્થે—રોહિણી, મૃગશીર, ઉત્તરાફાલ્ગુણી, હસ્ત, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા અને રેવતી એ પ્રમાણે નક્ષત્રો સમજવાનાં છે.

પાઠાંતરે-પંથારાહુ વિચાર.

યાત્રા યુધ્ધે વિવાહે ચ પ્રવેશે નગરાદિષુ
વ્યાપારેષુ ચ સર્વેષુ પંથારાહુ પ્રશસ્યતે ॥
ધર્મ માર્ગે ગતે સૂર્યે ચંદ્રે તત્રૈવ સંસ્થિતે
સંહારશ્ચ ભવેત્તત્ર ભંગોહાનિ પ્રજાયતે ॥૧॥
ધર્મ માર્ગે ગતે સૂર્યે અર્થાંશે ચંદ્રમા યદિ
તત્ર શત્રુભયં તસ્ય [1]દુષ્ટગ્રહ સ્થિતો યદિ
ધર્મ માર્ગે ગતે સૂર્યે કામાંશે ચંદ્રમા યદિ
વિગ્રહં દારૂણં ચૈવ ચોરા કુલ સમુદ્ભવમ્ ॥૩॥
ધર્મ માર્ગે ગતે સૂર્યે મોક્ષે ચંદ્ર ગતે યદિ
મહાલાભો ભવેત્તસ્ય શુભગ્રહસ્થિતો યદિ[2]

ઈતિધર્મમાર્ગ ફલમ્ ॥

---

૧ જ્ઞેયંતુ વિબુધૈઃ શુભમ્ ૨ રિદ્ધિઃ સિદ્ધિઃ પ્રજાયતે

અર્થ માર્ગે ગતે સૂર્યે ચંદ્ર ધર્મ સ્થિતો યદિ
ગજ[3] લાભો ભવે ત્તત્ર તસ્ય શ્રી સન્મુખી ભવેત્ ॥૫॥
અર્થ માર્ગે ગતે સૂર્યે ચંદ્રે તત્રેવ જાયતે
પ્રથમં જાયતે કાર્યં પશ્ચાદ્ ભંગો ભવિષ્યતિ ॥૬॥
અર્થ માર્ગે ગતે સૂર્ય ચદ્રે કામાંશ સંસ્થિતે
સર્વસિદ્ધિર્ભવેત્તસ્ય ભનીયાત્ નાત્ર સંશયઃ ॥૭॥
અર્થમાર્ગે ગતે સૂયે ચંદ્રે મોક્ષ ગતે યદિ
ભૂમિલાભો ભવેત્તસ્ય પ્રિયંહર્ષશ્ચ સંભવેત્ ॥૮॥

ઈતિ અર્થ માર્ગ ફલમ્ ॥

કામ માર્ગે ગતે સૂર્યે ચંદ્રે ધર્મસ્થિતે યદિ
ગજ વાજી ગો લાભં ચ રાજ સન્માન સંભવેત્ ॥૯॥
કામ માર્ગે ગતે સૂર્યે ચંદ્રે અર્થાંશ સંસ્થિતે
સફલં જાયતે તત્ર વિઘ્નભંગો ભવિષ્યતિ ॥૧૦॥
કામમાર્ગે ગતે સૂર્યે ચં તત્રૈવ સંસ્થિતે
વિગ્રહં દારૂણું ચૈવ હતં સૈન્યં વિનિર્દિંશેત્[5] ॥૧૧॥
કામ માર્ગે ગતે સૂર્યે ચંદ્રે મોક્ષ ગતે પિવા
રત્નલાભો ભવેત્તસ્ય કાંચનં તત્રશસ્યતે[6] ॥૧૨॥

ઈતિ કામમાર્ગ ફલમ્ ॥

મોક્ષમાર્ગે ગતે સૂર્યે ચંદ્ર ધર્મસ્થિતે યદિ
હેમ લાભો ભવેત્તસ્ય સર્વ કાર્ય પ્રસિધ્યતિ ॥૧૩॥
મોક્ષ માર્ગે ગતે સૂર્યે અર્થાંશે ચંદ્રમા યદિ
નિષ્ફલં ચ ભવેત્કાર્યં ચૌર રાજ્ય રિપુર્ભયમ્ ॥૧૪॥
મોક્ષમાર્ગે ગતે સૂર્યે કામાંશે ચંદ્રમા ગતે
સર્વ સિદ્ધિ મવાપ્નોતિ કાર્યે ચ જયમેવ ચ ॥૧૫॥
મોક્ષ માર્ગે ગતે સૂર્યે ચંદ્રે તત્રૈવ સંસ્થિતા
વિગ્રહં દારૂણું ચૈવ અર્થ ભંગો ભવેદિતિ ॥૧૬॥

૩ ભૂમિ ૪ તસ્ય તત્ર શ્રીમાન્ ભવેન્નરઃ ૫ કાર્યનાશં વિનિર્દિંશેત્
૬ સ્વર્ણલાભં વિનિર્દિંશેત્

યાત્રા યુદ્ધે વિવાહે ચ પ્રવેશે નગરાદિષુ
વ્યાપારેષુ ચ સર્વેષુ પંથા રાહુ પ્રશસ્યતે ॥૧૭॥
ઈતિ મોક્ષમાર્ગ ફલમ્ ॥
॥ ઈતિ પંથા રાહુ વિચાર ॥

ટીપ—વળી વિશેષે ૧ પાનામાં વાંચવામાં આવ્યું છે કે પ્રતિષ્ઠા રાજ્યાભિષેકે તથા મિત્ર મીલને પણ જોવું. વળી-હીર કલશના ચાલુ પાઠમાં સામાન્ય શુભાશુભ ફલ લખ્યાં છે. તેમાં ૮ શ્રેષ્ઠ ને ૮ નેષ્ઠ લખ્યાં છે એ ખરૂં છે. પણ ચોપાઈ અંક ૬૮૩ ના બીજા પદમાં એ શબ્દ ઉલટ પાલટ હતા તે ફેરવીને મુકવાથી ફળ બરોબર બીજા પાઠ સાથે મળતું જ છે. પણ આ પાઠાંતરના ૧૫ મા શ્લોકનું ફલ હીરકલશ સાથે અને મુહૂર્ત્ત ચિંતામણિ સાથે મળતું નથી. તેનું ફળ અશુભ જોઈએ છતાં પણ બીજા કોઈ પાઠમાં શ્રેષ્ઠ પણ છે. પણ ખરૂં જોતાં ૮ શ્રેષ્ઠ ૮ નેષ્ઠના અશુભ ફળ સમજવાનું છે. હિસાબે અને મુહૂર્ત્ત ચિંતામણિમાં તો તેમજ છે. ઉપરના બે ગ્રંથોમાં ફળનું નામ નથી પણ નેષ્ટ છે.

મુહૂર્ત્ત ચિંતામણિ પ્રકરણ ૧૧ મું. શ્લો. ૧૯ માના પાઠનો અર્થ—

ધર્મ અર્થ કામ મોક્ષ–નક્ષત્રોનું યાત્રામાં ફલ.

યાત્રાના સમયમાં	ધર્મ	માર્ગના નક્ષત્રોમાં	સૂર્ય હોય
”	અર્થ	”	”
”	કામ	”	”
”	મોક્ષ	”	”

અર્થ મોક્ષ	માર્ગનાં નક્ષત્રોમાં ચંદ્રમા હોય	તો શ્રેષ્ઠ છે
ધર્મ મોક્ષ	”	”
ધર્મ અર્થ મોક્ષ	”	”
ધર્મ	”	”

વિપરીત સૂર્ય ચંદ્રમા હોય તો અશુભ છે

યાત્રા વખતે જીવિત મૃત પક્ષે રાહુ વિચાર—

શલાકા સમકં ચક્રમીશાદૌ કૃત્તિકાદિકમ્
અષ્ટાવિંશતિનક્ષત્રં સાભિજીત સવ્યમાલિખેત્ ॥
યત્ર રૂક્ષે સ્થિતો રાહુ ર્વંદનં તત્ વિનિર્દિશેત્ ॥
મુખાત્ પંચદશો ૧૫ રૂક્ષેત્ તસ્ય પુચ્છં વ્યવસ્થિતમ્ ॥૧॥
રાહુ ભુક્તાનિ રૂક્ષાણિ જીવપક્ષે ૧૩ ત્રયોદશ ॥
ત્રયોદશૈવ ભોગ્યાનિ મૃતપક્ષઃ પ્રકીર્ત્તિતાઃ ॥૨॥
જીવપક્ષે ક્ષમાનાથ મૃતપક્ષે રવૌસ્થિતમ્ ॥
તસ્મિન્ કાલે શુભાયાત્રા વિપરીતાતુ હાનિદા ॥૩॥
ચંદ્રાદિત્યૌ યદાયુક્તૌ જીવપક્ષે વ્યવસ્થિતૌ
તત્ર ક્ષેમં જયં લાભં યાત્રા કાલેન સંશયઃ ॥૪॥
મૃતપક્ષે યદાકાલે સંસ્થિતૌ ચંદ્ર ભાસ્કરૌ
તદાહાનિ ર્ભયં ભંગો મૃત્યુ યાત્રા ફલં મતમ્ ॥૫॥
જીવપક્ષે સ્થિતે ચંદ્રે કાર્યં સ્યાદમૃતોપમમ્ ॥
મૃતપક્ષે મૃતંજ્ઞેયં યતશ્ચંદ્ર બલાબલમ્ ॥૬॥
નતિથિ ર્ન ચ નક્ષત્રં નવારો ન ચ ચંદ્રમા
લગ્નમેકં પ્રશંસંતિ ત્રિષડેકાદશે રવૌ ॥૭॥

૩-૬-૧૧ —નરપતિ જયચર્યા

ઇતિ રાહુ વિચાર

આનું બીજું નામ દ્વિધાંગરાહુ ચક્ર છે. એટલે બે પ્રકારે છે.
૧ ઈશાને કૃત્તિકાથી.

૨ જે નક્ષત્રે રાહુ ત્યાંથી.

૧ મુખમાં ને બીજાં ૧૩ કુલ ૧૪ વળી ૧૩ બીજાં ને ૧ પુંછમાં કુલ ૧૪ એમ સમજાય છે.

યુધ્ધે જતાં વિશેષ

તિથિ ત્રિવેણી દિન રિસીમાંહી ઠવિત્રિહું ભાગે દેઇ
વધતે અંક શશી ઇમ જાણહિ દુગ થલ તીય મગનેહ ૬૮૪

જીવપક્ષ

મુખ કૃ રો મૃ આ પુન પુ આશ્લે

પુચ્છ

મૃતપક્ષ

જલ પાળો થલ ઘોડો ગમન ચડીયો શરીર
ધાઓ વહે ઝઝુંતડે એમ બોલૈ ગુરૂ હીર ૬૮૫

કુલાકુલ નક્ષત્ર

કુલ રિસી હિન મૃગ ઉત્તરા પૂ.ફા પુષ્ય વિશાહ
ચિત્ત ધનિષ્ઠા અસ્સણિ કૃતિક મૂલ મઘાહ ૬૮૬
હિવૈ અકુલ શતભિષ ભરણી શ્રવણ સ્વાતિ હત્થ
જયેષ્ઠા પુનરવસુ રોહિણી પૂર્વાષાઢા સત્થ ૬૮૭
આદ્રા પૂભદ્ર રેવતી અનુરાધા અશલેષ
એહ કુલાકુલ હીર રિસી હિવઇ સુણો વિશેષ ૬૮૮
કુલ રિસી જીતે પુરધણી થોડા સૈન્ય સંગાથ
અકુલે જીતે આવીયો કુલાકુલે હોઇ વાત ૬૮૯

અથ રાશી પરત્વે ચંદ્રનો જલ સ્થલાદિમાં વાસો—

મેષાદિ કર્ક જલે ચંદ્ર સિંહાદિ વૃશ્ચિક થલે ચંદ્ર ।
ધનાદિ મીન ગગને ચંદ્ર જલે જલ ચંદ્રો મારયતિ
થલે થલ ચંદ્રો મારયતિ ગગને ગગન ચંદ્રો મારયતિ ॥૧॥

પાઠાંતરે—

મેષાદ્યાગત રાશૌ તિથ્યાદૌ ચ મિશ્રિતા
હરેત્ રામ ગુણૌ ભાગૈઃ શેષં ચંદ્રં વિનિર્દિશેત્ ॥ ૧ ॥
એકેન જલગતો જ્ઞેયો દ્વાભ્યાં સ્થલગતઃ શશી ।
શૂન્યે સ્વર્ગં વિજાનીયાત્ ત્રિવિધં ચંદ્ર લક્ષણમ્ ॥ ૨ ॥

સૂર્ય કાલાનલ

રવિ કાલાનલ ચક્ર લખી ત્રયણે ત્રિશૂલ કરેહ
તિરછી રેખા ત્રય લિખી કુણે દુગ દુગ રેહ ૬૯૦
ઉરધ કુણે દુગ સિંગ વિચ મધ્યે ત્રિશૂલ તલેહ
રવિરિસીથી થાપો અભિચસું સૃષ્ટયાકાર લિખેહ ૬૯૧
નામ નક્ષત્ર હુવૈ જિહાં તિય તલે શૂલવંધેય
ઉવરિ મરણ બિહું સિંગે વલી અવરૈ નવ જો એહ ૬૯૨
સૂરજ કાલાનલ સમો ચક્ર ન દિસે આદિ
હીર કહે તે જોઇ લ્યો વિગ્રહ વ્યાધિ વિવાદિ ૬૯૩

પાઠાન્તર

સૂરજ કાલાનલ તણી તિરછી લખી ત્રણ રેહ
ત્રય રેખા ઊભી પિછે ખૂણે ઇગ ઇગ દેહ ૬૯૪
તિરછી રેખ બિહું દિસાં દો દો અંક ઠવેહ
ત્રિણ અંક તિહું ઉપરે ઇગ ઇગ દે અવરેઇ ૬૯૫
રવિ રિસી વચલી લીહ તલી થાપી સૃષ્ટિ જિણેહ
આવઇ રોગી જનમ રિસી માંહે અભિચ લિખેહ ૬૯૬

ત્રિહું ન જીવઈ કષ્ટ તલિ બિહું અંકે દીયે ધીર
ચિહું ખુણે નિરોગ ફલ ઇમ બોલઇ ગુરૂ હીર ૬૯૭

ભંગો ભવેત્ શૃંગ યુગે ત્રિશૂલે મૃત્યુસ્તથાધઃ ક્ષીયઃ ક્રમેણ ।
ચિંતા વધશ્ચ પ્રતિબંધનાની જયોર્થલાભઃ સ્ત્યપરેષુ ભેષુ
વાદ પ્રયાણા ભય સંગરેષુ કાલાનલં સૌરમિદં વિલોકયં ॥

ચંદ્ર કાલાનલ

શશી કાલાનલ ચક્ર લિખી માંહી ઠવિજૈ કુંડ
કુંડ વિચાલે બિંદુઅંત આર ત્રિશૂલાં મંડ ૬૯૮
દિનરિસી ત્રિશૂલ ઉપર ધરી પાછે સૃષ્ટિ ગિણેઇ
હીર કહે નર રિસી જિહાં તેહનો અરથ ભણેઇ ૬૯૮
ચંદ્ર ત્રિશૂલે મરણ હુવેઈ બારહ રિસી ઇમ જાણી
આઠ બાહિરી કષ્ટ કરઈ ચંદ્ર ગર્ભ સુખ આણી ૭૦૦

રણ પ્રયાણાદિષુ જન્મભંચેત્ ત્રિશુલગં મૃત્યુકરં પ્રદિષ્ટં ।
સ્વર પ્રવિણૈર્ગદિતં મુનિંદ્રૈરંતર બહિસ્થાં બહુલાભકારી
રૂક્ષં ત્રિશૂલ મધ્યસ્થં ચંદ્ર રૂક્ષાદિ યોજયેત્ ॥

યમદંષ્ટ્રા ચક્ર

નવ નવ બિંદુ ત્રય દિશિ ફરતો હોય અહિરૂપ
થાપિ ત્રય દિશિ બિંદુ નવ ત્રિહું વયણે વિસ કૂપ ૭૦૧
ચિહું કણે બિહું બિંદૂને બેહું કહી યમદાઢ
દિન રિસી આદે જન્મરિસી ગણિયે મોટે આઢ ૭૦૨
વાદ વેધ વિગ્રહ નસટ તાવ ચઢીયે અહિદષ્ટ
હીર કહે જમદાઢ અહીં તો વરજીજે મન સુદ્ધ ૭૦૩

વળી પાઠાંતરે યમદાઢ ચક્ર—

નવોર્ધ્વગાનિ ધિષ્ણ્યાનિ નવતિયગ્ગ્રુખાનિ ચ ।
અધોગતાનિ ધિષ્ણ્યાનિ નવ ચૈવ વિનિર્દિશેત્ ॥૧॥

ચતુર્નાડી ગતો વેધો મધ્યે રૃક્ષ ત્રયોજિજતઃ ।
સપ્તાકારસ્ય ચક્રસ્ય કાલચક્રં પ્રજાયતે ॥૨॥
ત્રીણિ મધ્યગતર્ક્ષાણિ તાનિ કાલમુખાનિ ચ ।
કોણ સ્થિતે ચ દ્વે ધિષ્ણ્યે યમદંષ્ટ્રા દ્વયં મતં ॥૩॥
દિનર્ક્ષમાદિતઃ કૃત્વા નામર્ક્ષં યત્ર સંસ્થિતં ।
મુખદંષ્ટ્રા ગતે મૃત્યુઃ શુભમન્યત્ર સંસ્થિતે ॥૪॥
જ્વરિતે નષ્ટ દંષ્ટ્રે ચ વિવાદે વિગ્રહે રણે ।
કાલદંષ્ટ્રાસ્યગં નામ યસ્ય તસ્ય મહદ્ ભયં ॥૫॥

નોંધ—વચલા ગાળામાં ત્રણે મીડાં ૩-૩-૩=૯ તે કાલમુખ નક્ષત્રો છે. ઉપર બે બાજુનાં બહારનાં મીડાં તે બે દાઢો છે. કુલ ૨૭ નક્ષત્રો છે વિશેષે તાવ આવે તે વેળાનું નક્ષત્ર લઈને જન્મ નક્ષત્ર સુધી ગણતાં-પ્રયાણ કરતી વખતે, ઝઘડો કરતાં અને લડાઇ કરતાં-આ ચક્ર જોવાનું છે.

નરચ્યે બાર વાહન

બારહ વાહન પરખિ લ્યો ગજ વૃષ મહિષ મરાલ
કુક્કર વાયસ સિંહ છાગ રાસભ દશમો શિયાલ ૭૦૪
મુષો નૈ બારમો ગરુડ આદિ દિન રિસી લેઇ
આવી જૈ નરરિસી લગે બારહ ભાગે દેઈ ૭૦૫
વધત અંક વાહનગિણો નામ સરિસાં પરિણામ
હીર કહે ભુંડે ભુંડાં ભલે ભલાં હૂઈ કામ ૭૦૬

નવ વાહન

હંસ કાગ મૃગ હય સુણહ ગય હરિ જંબૂક મોર
એ નવ વાહન દિન પ્રતઈ ગિણિયઈ ચતુર ચકોર ૭૦૭
જન્મરિસીથી દિનરિસી આંણી દે નવ ભાગ
(એક) વધતો હંસ સુખીકરઈ માઠો ફલ ઘઈ કાગ ૭૦૮
મૃગ સમ તુરીયાં લાભ બહુ કુક્કરે કલહ કરંતિ
લિખમી આપઈ હાથીયઉં કેસરી પિસુણું મરંતિ ૭૦૯

કાજ હાંણી જંબૂક કરઈ મોર દીયઈ બહુ ભોગ
હીર કહઈ જોઈશિ મહીં એહ ફલઈ બહુ જોગ ૭૧૦

પાઠાંતરે

નર વાહન નવ હીર કહઈ રાસભહય ગય મહિષ
જંબૂક કાગ અનઈ સુણહ મોર હંસ પભણેશ ૭૧૧
રવિરિસીથી નામરિસી જોઈ ભામ નવ દેઈ
વધતો નરવાહન ગિણો પાછઈ ફલ બુઝેઈ ૭૧૨
લચ્છી હાની રાસભ કરઈ ધન આપઈ રેવંતિ
હાથી સુખ સંપત્તિ દીએ મહિષે મરણ કહંત ૭૧૩
જંબૂક દુખદાઈક સદા કેસરી પિસુણ હણેઈ
કાગઈ રોગ મોરઈ અરથ જયપદ હંસ ભણેઈ ૭૧૪

અથ યુદ્ધચક્ર

લડવા જનારો જીતશે કે તે સ્થાનનો માલીક જીતશે તે માટે જોવું.

દ્વાદશારં લિખેચ્ચક્રં મેષાદિ દ્વાદશાન્વિતં
ક્ષેત્રયુગ્મં પુનસ્તત્ર જ્ઞેયંભાસ્કર ચંદ્રયોઃ ॥૧॥
સિંહાદિ મકરાંતં ચ ભાનુક્ષેત્રં ન શંસયઃ
કુંભાદિ કર્ક્ક પર્યંતં ચંદ્રક્ષેત્ર મુદાહૃતં ॥૨॥
ચંદ્રક્ષેત્રંગતે સૂર્યે ચંદ્રે તત્રૈવ સંસ્થિતે
યાયિનો વિજયંયુધ્ધે સ્થાયિનો ભંગમાદિશેત્ ॥૩॥
સૂર્યક્ષેત્રં ગતેચંદ્રે સૂર્યે તત્રૈવ સંસ્થિતે
યાતુ મૃંત્યુજયંસ્થાતુ ઇત્યુક્તમાદ્યિામલે ॥૪॥
સૂર્યાંગે સંસ્થિતે સૂર્યે ચંદ્રેચદ્રાંગ સંસ્થિતે ॥
તદાકાલે ભવેત્ સંધિઃ (સીદ્ધિ) યુદ્ધમેતદ્વિપર્યયે ॥૫॥
કર્ત્તવ્યાંયદિ ચંદ્રાર્કૌ સંહારઃ સેનયોદ્ધયોઃ
યાત્રા વા યુધ્ધકાલે ચ ચક્રમેતદ્વિલોકયેત્ ॥૬॥

ઈતિ યુદ્ધચક્રમ્ ॥

કું	મી	મે	વૃ	મિ	કર્ક	ચંદ્રઘર
સિં	ક	તુ	વૃ	ધ	મ	સૂર્યઘર

ચંદ્રને ઘેર ચંદ્ર હોય અને સૂર્ય ચંદ્રમાને ઘેર હોય તો જે લડવા જાય તે જીતે સ્થાનકનો ધણી હારે. સૂર્યને ઘેર સૂર્ય હોય અને સૂર્યને ઘેર ચંદ્રમા હોય તો લડવા જનારનો ક્ષય થાય ને સ્થાનકનો ધણી જીતે. ચંદ્રને ઘરે ચંદ્રમા હોય સૂર્યને ઘરે સૂર્ય હોય તો એ બેઉને સિદ્ધિ (સંધિ) મેળ થાય. યુદ્ધનો નાશ થાય.

યુદ્ધાદિમાં ઉપયોગી ઘાત નરચક્ર

નરચક્રં નરાકારમષ્ટાવયવ સંયુતમ્
યેન વિજ્ઞાનમાત્રેણ ક્રિયતે ઘાતનિર્ણય: ॥
મુખેકં મસ્તકે ત્રીણિ હસ્તે પાદે ચતુશ્ચતુ:
હૃદિ પંચ ત્રિકં કંઠે સાભિજિદ્ધાનિ વિન્યસેત્ ॥
કૃત્વા યોધભમાદૌ તુ મુખે મસ્તક વામકે
હસ્તપાદોદર શોવાહ્ક્ષહસ્તાંઘ્રિ ગણ્યતે ॥
યત્રાંગે ભાનુભોમાર્કિરાહવો ધિષ્ણ્યસંસ્થિતા
તત્રઘાતં વિજાનીયાચ્ચંદ્રયોગે વિશેષત: ॥
ગ્રહભુક્તિ પ્રમાણેન નવાંશક ક્રમેણ ચ
પ્રહારો જાયતે તત્ર વ ે દ્વિગુણસંખ્યયા ॥
નિજભે ત્વર્ધઘાતં ચ પાદોનં મિત્રભે ગ્રહે
ઉદાસીને ભવેત્સર્વં દ્વિગુણં શત્રુગે ગ્રહે ॥
દ્વિર્દ્વાદશે ભાનુચંદ્રો ત્રિરુદ્ર શનિમંગલો
શુક્રેન્દુજે વેદદશો પંચાંકે રાહુ વાક્પતી ॥
ષષ્ટાષ્ટકે કેતુ શુક્રો સમાર્ધ કંટતીક્ષ્ણગૂ
નૃરાશે લંઘ્નતશ્ચતે ગ્રહા ઘ્નંતિ રિપું મહત્ ॥

નાભિશ્રોત્રમુખે ચંદ્રઃ પૃષ્ટકોષ્ઠે બુધસ્તનૌ
ભૌમાર્કૌ દંકહૃદ્દમધ્યે ગુરુહદરે શુદે ભૃગુઃ ॥
બાહુકર્ણે તથાસ્યે ચ સ્વર્ભાનુઃ સ્કંધકર્ણયોઃ
કાલઃ કરતલે યસ્ય બાહુકક્ષાં ધરાભવઃ ॥
કેતુર્દંડે ત્રિધા હંતિ મુખે શીર્ષોદરે રવિઃ
ક્ષિતિ વર્ણૈર્યુતા વેધા ગ્રહાઘાતસ્ય લક્ષણમ્ ॥
શત્રુભે મિત્રઘાતેપિ રિપુણા તસ્ય હોરયા
મ્રિયતેરિઃ સ્વકે લગ્ને શત્રુઘાતેપિ હન્યતે ॥
એકોપ્યનેકઘાતાંશ્ચ કરોતિ ભૂબલોજ્જિતઃ
ભૂબલસ્થે ભટે ખેટા સ્થિતા ઘાતં ન કુર્વંતે ॥
યત્ર તત્ર સ્થિતો ઘાતો યત્ર તત્ર સ્થિતો નહિ
તત્ફલં કથયિષ્યામિ ગ્રહ ભૂમિબલાત્પુનઃ ॥
ક્રૂરાઘાતં ન કુર્વન્તિ દક્ષપૃષ્ઠગતા રણે
સંમુખા વામગા એતે યોધાંગે ક્ષતકારકાઃ ॥
દક્ષિણાંગ ગતા ક્રૂરાઃ સૌમ્યા વામાંગસંસ્થિતાઃ
શિરચ્છેદે સમુત્પન્ને ભટેધાવતિ સન્મુખમ્ ॥
યસ્ય વામાંગગા ક્રૂરા સૌમ્યા યસ્ય ચ દક્ષિણે
તસ્ય ભંગો રણે નૂનં યદિ શૂરો મહાભટઃ ॥

વાસ્તુ

ગામ સાથે લેણદેણ

ગામ નામ વરગ અંક બે લખીએ એકે ઠાઈ
આઠે ભાગે દીજતાં વધતો ફલ કહાઈ ૭૧૫
જો આગે સો આગહી પાછે ઠવિ વિપરીત
આઠે ભાગે જો શૂન્ય હુવૈ તો હીર કહે તે પ્રીતિ ૭૧૬

ગામ વાસા ફળ

હીર કહે ગામ રિસિથી ગણીએ નામ રિસીય
પાંચ શીશ બહુ લાભ કર ત્રિણ વહને દુખ દીય ૭૧૭
હીયે પંચ ધન સંપજૈ ખટ્ રિસી ભણીયે પાય
દુઃખ દેખાડે ગુજ્જ ઇગ નાભિ ચાર સુખ થાય ૭૧૮
વામ ભુજે દારિદ્ર ઇમ દખ્ખણ સંપદ ઇગ
પૂઠે ઇગ કલહ કરઇ ઇમ મનૈ ધરો વિવેક ૭૧૯
ગામાક્ષરાં ને નામાક્ષરાં મેલી બિંદુ ઉકાર
બિમણા ઠવિ બાકી અવર કરી ચઉગુણા વિચાર ૭૨૦
સાને ભાગે જે વધૈં સંપદ હિયે ઇગ ચ્યાર
હીર કહઇ તીય પંચ દુખ ખટ સગ દોઈ ઉદાર ૭૨૧
નિજરાશિયાં પુરરાશિયાં અધમા ચઉ વસુ બાર
મધ્યમ ઇગ તિય સત્ત ષડ્ અવર હીર સુખકાર ૭૨૨
ગામ રિસીથી નામ રિસી સાત સીસે સગ પેટ
સાત પુઠિ રિસી સાત પગે ઇમ અઠત્રીસ સમેટ ૭૨૩
શિશ ઉદરે લિખમી હુઈ નિષ્ફલ પુંઠિ પાય
ગાંમ સાંમી તિમ સેવકાં હીર દીયો સમઝાય ૭૨૪

શૂન્ય વાસ

ગામ નક્ષત્ર આદિ દઈ રવિ રિખ લાગી આઈ
ગિણતાં આવઈ અનુક્રમેં પંચમ બારમે ઠાઈ ૭૨૫
ઉગણુસમ છાવીસમો તો તિહાં સુનું કહાઈ
હીર કહે તે વાસ તજી અવરે સવિ સુખ થાઈ ૭૨૬

કોઈપણ ગામનું મુખ અને પૂંછડું સમજવા બાબત.

ગરૂડ શ્વાન પૂરવે શિષ સિંહ બિલાવ ઉત્તર શિષ
મૂસો મેંઢો પશ્ચિમ શિષ સર્પ મૃગ દક્ષિણ શિષ

ગામનું જે નામ હોય તેના પહેલા અક્ષરનો વર્ગ કરવો અને તે ઉપરથી દિશા પ્રમાણે મુખ કે પૂંછડું સમજવું.

બીજા મતમાં—

ગરૂડ બિલાવ પૂરવ વખાણુ મૃગ મીંઢો દક્ષિણ જાણુ
સર્પ મૂષક પછમ જાણુ સિંહ શ્વાન ઉત્તર જાણુ

ગામના ક્યા ભાગમાં રહેવાથી સુખ થાય ?

મધ્યમાં ઘર કરી રહે તો ભોજન મળે. મસ્તકમાં ઘર કરી રહે તો વિનાશ થાય. હાથમાં ઘર કરી રહે તો આશા પૂર્ણ થાય. અને પગ પૂંછડામાં ઘર કરી રહે તો દરિદ્રી થાય.

ગામ વસાવવાનું મુહૂર્ત—

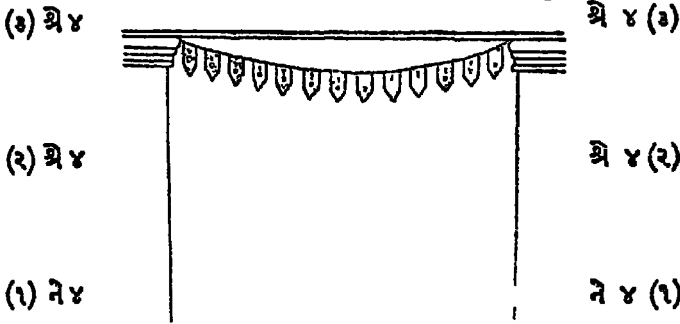
તપસિ સહસિ માર્ગે માધવાખ્યે નભે વા
શુરુ ભૃગુ બુધવારે નંદપૂર્ણાજયાસુ
મૃદુ ધ્રુવ શશિ પુષ્યે વાસવં સ્વાતિઋક્ષં
નવ નગર નિવેશો વાસ્તુ શાસ્ત્રોપદિષ્ટ :

દેવમંદિર કે રાજદ્વારે તોરણ ધજા બાંધવાનું મુહૂર્ત.—

માર્ગે વૈશાખ પોષે તપસિ ચ શુભે રુદ્રગોવિંદપુષ્યે
બ્રહ્મર્ક્ષે ઉત્તરાણિ શતભિષક્ વસુભે નંદપૂર્ણાજયાચ
શુક્રે સોમ્યેંદુ વારે વૃષ ઘટ હરિભે તોરણ સા ધ્વજં વા ।
શસ્તં પ્રાસાદ કૃત્ય ઉડુપતિ બલે વિષ્ટિપાતં વિહાય ।।

નવા ગામનું તોરણુ ઝાંપે બાંધે તેનું ચક્ર.

તોરણે- ૩ શ્રેષ્ટ. (૪)

અથ તોરણુ બાંધવામાં-નવું ગામ વસાવવામાં મુહૂર્ત્ત—

ઉ. ૩, શ્રવણુ, ધનિષ્ટા, શતભિષા, આર્દ્રા, રોહિણી અને પુષ્ય આ ૯ નક્ષત્રો ઉત્તમ છે.

સ્થિર (ધ્રુવ) નક્ષત્રો=રોહિણી અને ઉત્તરા ત્રણુ, કુલ ચાર નક્ષત્રો. મિશ્ર (સાધારણુ) નક્ષત્રો-કૃત્તિકા અને વિશાખા, કુલ બે મળીને આ ૭ નક્ષત્રો સાધારણુ છે. તથા

તિર્યંગ્મુખી નક્ષત્રો-રેવતિ, અશ્વિની, મૃગશીર, પુનર્વસુ, અનુરાધા, જ્યૈષ્ટા, હસ્ત, ચિત્રા અને સ્વાતિ આ ૯ નક્ષત્રો. ક્ષિપ્ર (લઘુ) નક્ષત્રો-અશ્લેષા, પુષ્ય, હસ્ત અને અભિજીત આ ચાર નક્ષત્રો, મલીને કુલ આ ૧૩ નક્ષત્રો સાધારણુ છે.

લગ્ન સ્થિર લેવું. કેંદ્રમાં બુધ, ગુરૂ, શુક્ર અને ચંદ્ર આવે તો ઉત્તમ.

પાઠાંતર—રવિયાથી દિનિયા નક્ષત્ર સુધી ગણુવું. તેમાં પ્રથમ ૪-૪ ગામ ઝાંપે, થાંભલાનાં મૂળમાં મૂકવાં તે નેષ્ટ. પછી ૪-૪ બે થાંભલાની વચ્ચે શાખોમાં મૂકવાં તે શ્રેષ્ટ. પછી. ૪-૪ થાંભલા ઉપર મથાળે તે પણુ શ્રેષ્ટ ને છેલ્લાં ૩ તે તોરણુમાં તે પણુ શ્રેષ્ટ છે. તે નક્ષત્રોનાં ફ્લ=થાંભલાના મૂળમાં-રાજભય, મધ્યમાં-સુખ, રાજમાન. ઉપર મથાળે ગામ ધણીનું વસ્તીને સુખ. તોરણુમાં-

બાંધાને લક્ષ્મી મળે. ગામ ઝાંપો-ગામના નામનાં પહેલા અક્ષરે ઉપરથી મુખને પૂછડું સમજીને રાખવે.

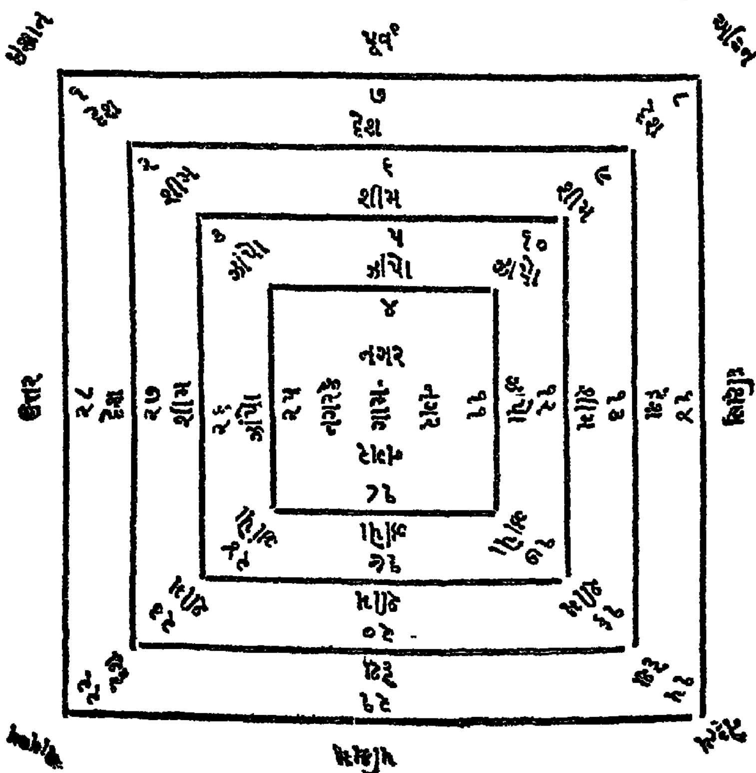
ગામનું અંગ જોવા માટે—

> ગરૂડ સર્પ પૂરવ દેહા, સિંહ બિલાવ દક્ષિણ સનેહા;
> મૃગ મીંઢા પશ્ચિમ આણુ, શ્વાન મુખો ઉત્તર જાણુ.

ગામના કયા ભાગમાં રહેવાથી કોણે સુખ થાય તે કહે છેઃ—

મધ્યમાં રાજા રહે તો વાણીયા, સોની, બ્રાહ્મણ સુખી થાય. કોળી, ભીલ, ભંગી આદિ મુખમાં રહે તો ઉત્તમ જાતિનો વિનાશ થાય અને હલકી કોમ સુખી થાય. હાથમાં ખેતીવાળા રહે તો ખેતીવાળાની આશા પૂર્ણ થાય. સુથાર, લુહાર, દરજી આદિ અદિ પગ-પૂંછડે રહે તો ઉત્તમ જાતિ દરિદ્ર થાય અને હલકી કોમ સુખી થાય.

અથ ગામ વસાવવા મુહૂર્ત્ત ગઢચક્ર ગામચક્ર નીચે મુજબ.

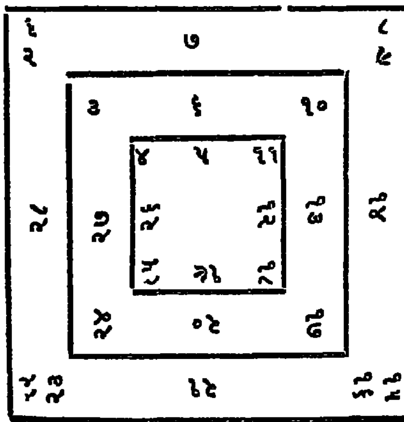

જે નક્ષત્રમાં ગામ વસાવે તે નક્ષત્ર પ્રથમ ઈશાન ખૂણામાં મૂકવું. પછી અનુક્રમે ૧–૨–૩ અંક સ્થાને બીજા નક્ષત્રો ૨૮ મૂકીએ. પછી જે ગ્રહ ઉપર જે નક્ષત્ર ભોગવતો હોય તે નક્ષત્રે તે ગ્રહ માંડીએ, આ પ્રમાણે ૯ ગ્રહો માંડીએ–તેનાં ફ્લ આ પ્રમાણે છે:—

દેશ, શીમ, ઝાંપો, નગર કે ગામ આ નક્ષત્રોનાં આંકથી સમજવાં. ક્રૂર ગ્રહ ગામ મધ્યે આવે તો ગામ ઉજ્જડ થાય. સોમ્ય ગ્રહ પડે તો વસ્તીને આનંદ મંગલ વરતે. જે દિશામાં ક્રૂર ગ્રહ પડે તે દિશા સાચવવી કારણકે તે દિશાથી દેશ, શીમ, ઝાંપો, નગર ભેલાય. ગ્રહોનું ફ્લ બતાવે છે:—

ગ્રામ મધ્યે સ્થિતે સૂર્યે, ભય શોક પ્રદાયક: ।
ચંદ્રે ભંગો કુજે દાહો બુધે રિદ્ધિ પ્રયોજનમ્ ॥૧॥
શનિ રાહુ ચ્યૈકસ્થા ગ્રામ મધ્યે ભવંતિ ચ ।
તદાભંગો વિજાનીયાત્ કૈલાશ સદશો અપિ ॥૨॥
ક્રૂર ચત્વારી બાહ્યેષુ સોમ્યા મધ્યે યદા ભવેત્ ।
તત્ર ન ભંજ્યતે ગ્રામં બ્રહ્મ વિષ્ણુ મહેશ્વરે: ॥૩॥
સૌમ્ય ત્રયં યદા ગ્રામે મધ્યે જીવેન યોજયેત્ ।
તદા સુખં વિજાનીયાત્ સ્વામિનો સિંહ ગર્જીતમ્ ॥૪॥

॥ ઇતિ ગઢ ગામચક્રમ્ ॥

પાઠાંતરે ગ્રામ વસાવવા માટે ગ્રામ ચક્ર—

અથાતઃ સંપ્રવક્ષામિ લોકાનાં હિત કામ્યયા ।
ગ્રામચક્રં શુભં તેભ્યઃ નક્ષત્રેભ્યઃ ફલં સ્ફુટમ્ ॥૧॥
ગ્રામ નામસ્ય નક્ષત્રં દેયા દીશા ન ગોચરે ।
ચતુરસ્રં લિખેચ્ચક્રં નક્ષત્રાણિ ત્રિધા પુનઃ ॥૨॥
દેયાનિ બાહ્ય તશ્ચૈવ ગ્રામ પાર્શ્વેસ્તથૈવ ચ ।
ગ્રામ મધ્યે ચ દેયાનિ નક્ષત્રાણિ તથા પુનઃ ॥૩॥
બાહ્યે દ્વાદશ ૠક્ષાણિ ગ્રામ મધ્યે તથાષ્ટકમ્ ।
પુર મધ્યેડષ્ટકં દેયં તત્ર સ્થાપ્ય નિધિ૯ ગ્રહાઃ ॥૪॥
ક્રૂર મધ્યે શુભા બાહ્ય ગ્રામ ભંગં તદા ભવેત્ ।
ક્રૂરા બાંહ્ય શુભા મધ્યે ગ્રામો જયં તદા ભવેત ॥૫॥
રવિ રાહુ કુજ શ્ચૈવ પુર મધ્યે પતંતિ ચ ।
તત્ર સ્થાને ગતે ચંદ્રે કૈદાશો ભંગમાદિશેત્ ॥૬॥
ચત્વારો દુર્ગ બાહ્યેષુ ક્રૂરા ચંદ્રેષુ સંયુતા ।
તદા ન ભંજ્યતે દુર્ગો બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશ્વરો ॥૭॥
ચંદ્રે ભંગં કુજે દાહં બુધે બુદ્ધિ બલા નરા ।
ચલ ચિત્તા નરા શુક્રે હાનિ મૃત્યુ શનિશ્ચરે ॥૮॥

વાસ્તુપ્રકરણ

વાસ્તુશાસ્ત્રે ગૃહકરમ બોલૈ જોઇશિ હીર
ચૈત્રે શોક વૈશાખ ધન જેઠે મરણ શરીર ૭૨૭
આષાઢે પશુ પીડીયે શ્રાવણ લક્ષ્મી સવાઈ
ભાદ્રવે માંડ્યો શૂન્ય હોય આસો કલેશ કહાઈ ૭૨૮
વિત્ત છેદ હોય કાત્તિયે માગશર પોષ સુખકંત
માહે દહન ફાગણ ધની વસતાં થાય નિયંત ૭૨૯

ગૃહારંભ

ફાગુણ શ્રાવણ માગશિરે પોષ અને વૈશાહ
શુકલ પક્ષ શશી પૂગતાં ગેહારંભ ઉછાહ ૭૩૦

બીય તીય ચઉથી સત્તમી અટ્ઠમી નવમી લેય
બારસી તેરસી હીર કહઇ ગેહારંભે લેઇ ૭૩૧
ઉત્તર રેવય રોહિણી ચિત્રા મૃગ કર પુષ્ય
સ્વાતિ ધનિષ્ઠા શતભિષાં અનુરાહા ગેહે સુખ ૭૩૨

દ્વાર નિર્ણય

મેષ સિંહ ધન સૂર જબ તબ પૂરવ મુખે ગેહ
બાર તજહૂં તિમ દખ્ખણે વૃષ કન્યા મકરેહ ૭૩૩

પાઠાન્તરે

મેષ સિંહ ધને પૂરવ તજી વૃષ કન્યા મકર દક્ષણ વરજીજે
બીજી રાશે કામ કરીજે તો ઘરમાં સુખ સંપત વર દીજે ૭૩૪
પછિમ મિથુન કુંભ તુલે ગેહ ન કીજ બાર
ઉત્તર કરકાં મીન અલિ વરજ્યા જયજયકાર ૭૩૫

પૃથ્વી સુતી કે બેઠી જોવાની રીત

સંક્રાન્તિ વીતી દિન પાંચમે સપ્તમે નવમે જોય
દશ ઇગ્ગીસ ચોવિસમે ષટ્ દિન પૃથ્વી સોય ૭૩૬
ગુહ ગુમ્મટ અરૂ કૂપ જલ તાલ સૂહ હલવાહ
એતાં નિષ્ફલ જાત હૈ સાચ કહે મુનિરાય ૭૩૭

ગૃહારંભે રાહુચક્ર

પોષ માહ ને ફાગુણાં પૂરવ અગ્નની રાહ
ચૈત્ર વૈશાખ ને જેઠહાં દખ્ખણ નૈઋત માંહ ૭૩૮
આષાઢ શ્રાવણ ભાદ્રવૈ પછિમ વાયવ જાણી
આસુ કાર્ત્તિક મૃગશીરે ઉત્તર ને ઇશાંની ૭૩૯

અથ ગૃહારંભે માસ નિષેધઃ—

ચૈત્ર માસે તથા ભાદ્રે જ્યેષ્ટાષાઢાશ્વિનેષુ ચ ।
કાર્ત્તિકે ચ ન કર્ત્તવ્યં ગૃહારંભં યથેપ્સિતં ॥

અથ ખાત મુહૂર્ત્ત તથા ગૃહ પ્રવેશે માસ ફલં—

ચૈત્રે શોક કરં વિંધાત્ વૈશાખે ચ ધનાગમં ।
જયેષ્ઠ માસે ભવેત્ મૃત્યુઃ આષાઢે પશુનાશનં ॥ ૧ ॥
શ્રાવણે અર્થ સંપત્તિઃ શૂન્યં ભાદ્રપદે ગૃહમ્
આશ્વિને કલહો જ્ઞેયઃ ભૃત્ય નાશશ્ચ કાર્ત્તિકે ॥ ૨ ॥
માર્ગશીર્ષે ધનાદિ સ્યાત્ પોષે ચ ધનસંપદઃ ।
માઘેઆગ્નિ ભયંવિંધાત્ ફાલ્ગુને સર્વ સંપદઃ ॥ ૩ ॥

માગશર, પોષ, ફાગણ, વૈશાખ અને શ્રાવણ એ પાંચ માસોમાં ગૃહારંભ કરવો એમ વાસ્તુશાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

અથ જ્યોતિર્મયૂખ ગ્રંથના પ્રકરણ ૪, શ્લોક ૧૦૪-૧૦૫ માં બતાવેલા સાડાત્રણ મુહૂર્ત્તો—

ચૈત્ર સુદી એકમ, વૈશાખ સુદી ૩ અને દશેરા (આસો સુદી ૧૦) આ ત્રણ પૂર્ણ મુહૂર્ત્તો છે. અને કારતક સુદી એકમ તે અડધું મુહૂર્ત્ત છે, આ પ્રમાણે કુલ સાડા ત્રણ મુહૂર્ત્ત થયાં. આ સાડા ત્રણ મુહૂર્ત્ત સ્વયસિદ્ધ હોવાથી આ દિવસે કોઈ પણ કાર્ય કરવા માટે પંચાંગ શુદ્ધિ જોવાની જરૂર નથી, વળી બાળકોને વિદ્યારંભ માટે પણ આ દિવસો ઉત્તમ છે.

અથ જ્યોતિર્મયુખે ૪ મિશ્ર પ્રકરણે શ્લોક ૪૧-૫૨ વાસ્તુ મુહૂર્ત્ત વિચાર આ પ્રમાણે છેઃ—

અધો મુખૈર્ભે વિંદધીત ખાતં શિલાસ્તથાચોર્ધ્વમુખૈશ્ચ પટ્ટં ।
તિર્યગ્મુખેર્દ્વાર કપાટયાનં ગૃહ પ્રવેશો મૃદુભિ ધ્રુવર્ક્ષૈઃ ॥૪૧॥

નોંધ—પ્રથમ ખોદતાં પહેલાં પૃથ્વી ઉંઘતી, જાગતી કે રજસ્વલા છે, તે જોઈને કામની શરૂઆત કરવી.

અર્થાત્—ભરણી, કૃત્તિકા, અશ્લેષા, મઘા, ૩ પૂર્વા, વિશાખા અને મૂલ નક્ષત્ર (અધો મુખ નક્ષત્રો)માં મકાનનો પાયો ખોદવો. બીજા દુષ્ટ યોગો પણ છોડી દેવા. ઊર્ધ્વમુખ નક્ષત્રો=આર્દ્રા, પુષ્ય, શ્રવણ, ૩ ઉત્તરા, શતભિષા, રોહિણી અને ધનિષ્ઠામાં પહેલી શીલા રોપવી અથવા ચણતર કામ શરૂ કરવું. જે ખાત-મુહૂર્ત્ત કહેવાય છે તે. તિર્યગ્મુખ નક્ષત્રો=જયેષ્ઠા, પુનર્વસુ, હસ્ત, અશ્વિની, મૃગશિર, અનુરાધા, રેવતિ, સ્વાતિ અને ચિત્રા આ

નક્ષત્રોમાં ઘરની ખડકી અર્થાત્ બારણું મૂકવું. ઘર પ્રવેશે મૃદુ નક્ષત્રો=મૃગશિર, ચિત્રા, અનુરાધા, રેવતિ તથા ૩ ઉત્તરા અને રોહિણી એ ચાર ધ્રુવ નક્ષત્રો આ આઠે નક્ષત્રમાંથી કલશચક્રમાં જે શ્રેષ્ટ હોય તે લેવું. આ આઠ નક્ષત્રો પૈકીનાં કોઈપણ નક્ષત્રમાં પ્રવેશ કરવો તે ઉત્તમ લાભદાયી છે.

અથ જ્યોતિર્સંચૂર્ણે ૪ મિશ્ર પ્રકરણે શ્લોક ૩૭ થી ૩૯ માં માસ, તિથિ, નક્ષત્ર વારે ગૃહારંભ મુહૂર્ત આ પ્રમાણે જણાવેલું છે:—

વૈશાખે ફાલ્ગુને પોષે શ્રાવણે માર્ગશીર્ષકે ।
ગૃહારંભ પ્રવેશોસ્ત: સ્તંભોચ્છ્રાયશ્ચ શસ્ય તે ॥
જ્યેષ્ઠ કાર્તિક માઘાશ્ચ શુભદાન્પ્રાહ નારદઃ ॥ ૩૭ ॥
ત્યક્ત્વા ચતુર્દશીં ષષ્ઠીં ચતુર્થીમષ્ટમી મીમામ્ ।
નવમીં ચ રવીં ભૌમં ગૃહારંભો વિધોયતે ॥ ૩૮ ॥
પુષ્યે મૃગેઽનુરાધાયાં ધનિષ્ઠા યુગલોત્તરે ।
હસ્ત ત્રયે ચ રોહિણ્યાં રૈવત્યાં ગૃહમારભેત્ ॥ ૩૯ ॥

અર્થાત્—વૈશાખ, શ્રાવણ, માગશર, પોષ અને ફાગણ આ પાંચ મહિનાઓ ગૃહારંભ એટલે ઘર પ્રવેશ કરવો તથા ઘરનો થાંભલો ઊભો કરવા માટે ઉત્તમ છે. વળી જેઠ, કારતક, ને માહ મહિનો પણ આ કાર્યોમાં લેવો, એવો નારદનો મત છે. ચોથ, છઠ, આઠમ, નોમ, ચૌદશ અને અમાસ આ પાંચ તિથિઓ છોડી દેવી. રવિવાર અને મંગલવાર છોડીને બાકીના પાંચવારોમાં ગૃહારંભ કરવો. વળી પુષ્ય, મૃગશિર, અનુરાધા, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, ૩ ઉત્તરા, હસ્ત, સ્વાતિ, રોહિણી અને રેવતી આ નક્ષત્રો ગૃહારંભ માટે શુભ છે. અશુભ યોગો છોડી દઈને ચંદ્રબલ જોઈને ગૃહારંભ કરવો.

અથ ગૃહારંભ કરવાનાં નક્ષત્રો—

અશ્વિની રોહિણી મૂલ ઉત્તરાત્રય મેવ ચ ।
પુષ્ય હસ્તો અનુરાધા ચ ગૃહારંભે હિતાય વૈ ॥

આ નક્ષત્રોમાં ઘરનો પાયો ખોદવાનો આરંભ કરવો.

વળી—

રેવતિ રોહિણી હસ્ત પુષ્ય સ્વાતિ ધનિષ્ઠયોઃ ।

શ્રવણ મૃગશીર અશ્વિનિ ચ ગૃહારંભં પ્રકારયેત્ ॥

આ નક્ષત્રોમાં ઘર, કિલ્લો, અશ્વશાલા, હસ્તિશાલા અને દેવસ્થાનક વગેરે સ્થાનોનો આરંભ કરવો.

પાઠાંતરે—ઉત્તરા ૩, રોહિણી, હસ્ત, પુનર્વસુ, પુષ્ય, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, રેવતિ, સ્વાતિ, અનુરાધા આ બાર નક્ષત્રોમાં શુભવારે ગૃહારંભ સુખેથી કરવો.

વળી—ત્રીજ, ચોથ, પાંચમ, સાતમ, બારશ અને તેરશ આ છ તિથિઓએ ગૃહારંભ સુખેથી કરવો.

અથ આરંભાદિ વખતે કયા કયા ચક્રો જોવાં તેનો વિચાર. મુહૂર્તમાર્ત્તંડે પ્રકરણ ૮ મું ગૃહપ્રવેશ પ્રકરણે શ્લોક ૪૮ માં આ પ્રમાણે છે—

આરંભે વૃષભં ચક્રં સ્તંભે ગેયંતુ કૂર્મકં ।

પ્રવેશે કલશ ચક્રં વાસ્તુચક્રં બુધૈઃ સ્મૃતં ॥ ૪૮ ॥

અથ જમીન ઉંઘતી છે કે જાગતી છે તે જાણવા સંબંધી વિચાર—

અર્કાત્ પંચ સપ્ત નવમે દિકપાલાં તિથિ જોય;

એકવીસમે ચોવીસમે ષટ્દિન પૃથ્વી સોય.

કૂપ તલાવાં વાવડી મંદિર દુર્ગસ્થાન;

ખાત કરે તો નહિ વસે હોમ કરે તો હાંણ.

અથ પૃથ્વીરજસ્વલા—આ તિથિવાર હોય તો કહેવાય છે.

પંચમી ભોમવારેણ શનિવારેણ ચાષ્ટમી ।

દ્વિતીયા ભૃગુવારેણ જ્ઞેયા પૃથ્વી રજસ્વલા ॥

મારવાડના ગામડાઓમાં મરી ગએલા પાછલ નાત (મૃત્યુભોજન) કરવામાં આવે છે તે વખતે આ યોગ જોવામાં આવે છે. અને આ યોગ ખાત મુહૂર્તમાં અને હોમ કરતાં પહેલાં પણ

જોવામાં આવે છે. વળી ખેતીની શરૂઆત માટે પણ પૃથ્વી રજ-સ્વલા જોવાય છે.

અથ વૃષભચક્ર—

યસ્મિન્ રૂક્ષે ભવેત્સૂર્યઃ તદાદૌ ત્રીણિ મસ્તકે ।
દ્વૌ દ્વૌ પાદયોશ્ચૈવ દાપયેત્ ત્રીણિ પૃષ્ટતઃ ॥ ૧ ॥
વામ કુક્ષે ચ ચત્વારી યામે ચત્વારીમાદિશેત્ ।
પુચ્છે ચ દાપયેત્ ત્રીણિ નાસિકા દ્વૌ પ્રતિષ્ઠિતે ॥૨॥

ફળ—

નાસિકા સ્વામિનો હંતિ ઉદ્વેગં અગ્ર પાદયોઃ ।
વ્યાધિ પીડા ભયં પુચ્છે સ્થિરં પશ્ચિમ પાદયોઃ ॥૩॥
વામ કુક્ષે ધનં ચૈવ દક્ષિણે ચ દરિદ્રતા ।
શિરઃ પ્રષ્ટો ભવેત્ વંધ્યા વાસ્તુશાસ્ત્રે પ્રકીર્ત્તિતાઃ ॥૪॥

નોંધ—અહિં વૃષભચક્ર ખાતમાં જોવા માટે લખ્યું છે, મુહૂર્તોનો વચ્છ (વત્સ) આગળ આપેલ છે.

અર્થાત્—રવિયાથી દનિયા સુધી ગણુતાં ૧ થી ૩ મસ્તકે, ૪ થી ૭ બે, બે એમ ચાર, આગળના પગમાં, પાછળના પગમાં ૮ થી ૧૧, પછી ૧૨ થી ૧૪ એમ ત્રણ, પીઠ ઉપર, પછી ૧૫ થી ૧૮ ડાબી કુખે. તે પછી ૧૯ થી ૨૨ જમણી કુખે, પછી ૨૩ થી ૨૫ પૂંછડે, અને ૨૬ થી ૨૭ નાકે. આ પ્રમાણે ગણુવાં.

ફલ—

માથે-ખરાબ, વંધ્યા. આગલા પગમાં-ખરાબ, ઉદ્વેગ. પાછલા પગમાં-ઉત્તમ, સ્થિર. પીઠે-ખરાબ, વંધ્યા. ડાબી કુખે-ઉત્તમ, ધન લાભ જમણી કુખે-ખરાબ, દરિદ્રતા. પૂંછડે-ખરાબ, વ્યાધિ, પીડા અને ભય. નાકે-ખરાબ, સ્વામીનો નાશ થાય.

વૃષભચક્ર ભેદ-શીલ્પરત્નાકરે-શ્લો. ૧૯૧-૧૯૨

અહિં—૨૮ નક્ષત્રો લીધાં છે.

ગૃહારંભેઽર્ક ભાદ્રા મેઃ શીર્ષસ્થૈર્દાહ ઈરિતઃ ॥
અગ્રપાદ સ્થિતૈર્વેદૈઃ શૂન્યં સ્યાદ્વૃષચક્રકે ॥ ૧૯૧ ॥

સ્થિરતા પૃષ્ટપાદસ્થૈવેદૈઃ પૃષ્ઠેશ્રિયસ્ત્રિભિઃ ॥
લાભો વેદૈઃ ર્દક્ષ કુક્ષૌ રામૈઃ પુચ્છે પતિક્ષતિઃ ॥
કુક્ષૌ વામેઽબ્ધિભિર્નૈસ્વં મુખે પીડા ત્રિભિશ્વલૈઃ ॥૧૯૨॥

ગૃહારંભમાં સૂર્યના નક્ષત્રથી દનિયા નક્ષત્ર સુધી ગણતાં. (૩) એટલે– ૧ થી ૩ નક્ષત્ર વૃષભના માથે મુકવાં તેનું ફલ–દાહ. પછી (૪) એટલે ૪ થી ૭ સુધીના આગલા બે પગોમાં બે બે મુકવાં. તેનું ફલ શૂન્ય. તે પછી (૪) તે વૃષભના પાછલા બે પગમાં બે બે મુકવાં. એટલે ૮ થી ૧૧ સુધી તેનું ફલ સ્થિરતા. તે પછી (૩) એટલે ૧૨ થી ૧૪ સુધી પીઠ ઉપર મુકવાં તેનું ફલ લક્ષ્મી પ્રાપ્તિ. તે પછીનાં (૪) એટલે ૧૫–૧૮ જમણી કુખે મુકવાં તેનું ફલ લાભ. તે પછી (૩) એટલે ૧૯ થી ૨૧ પુંછડે ફલ સ્વામી નાશ. વળી (૪) (૨૨–૨૫) ડાબી કુખે ફલ નિર્ધનતા. પછી (૩) ૨૬–૨૮ મુખમાં તેનું ફલ પીડા. કોઈ ગ્રંથકાર (મુખને બદલે–નાશિકા ઉપર લખે છે) એ પાઠ ખરો છે તેની સમજણ નીચે આપી છે.

મુખ અને નાશકાનો [1]ભેદ—આ વૃષભ શીલ્પરત્નાકરમાં ઊભો બતાવ્યો છે. પણ શિલ્પકલા કોશલ્ય યતીજી શ્રી હિંમત-વિજયજી રાજવલ્લભના છપાવનારની સાથે આ સંબંધી વાત ચીત થતાં તેમણે મને એક જુનું પાનું બતાવ્યું તેમાં આ વૃષભ બેઠેલો છે અને તેનું મોં પાછું વાળીને પોતાના સ્કંધ ઉપર નાંખેલું છે એટલે શીંગડાંની અણીઓ જમીનને અડેલી છે. અને નાક મોં ઉંચાં આકાશ તરફ છે. વળી તેનું પૂંછડું પણ આગળના ભાગ તરફ વળેલું છે, આ પ્રમાણે આકૃતિવાળો જોઇયે અને તેનું ગણિત ગણતાં કોઈ પણ ભાગ વચમાં મુકવો ન જોઈએ. તે માટે

---

૧ ભાઇ ગોરધનદાસે બળદની આકૃતિ સંબંધી ઉહાપોહ કર્યો છે. પરંતુ સૂર્ય નક્ષત્રથી દિન નક્ષત્ર સુધીની સંખ્યામાં અમુક સારાં અમુક ખોટાં એટલોજ ફલિતાર્થ હોઈ આકૃતિ ન મૂકતાં કોષ્ટક મૂક્યું છે.

—હિમ્મતરામ

બેઠેલો જ બળદ ખરો છે. એમ ન કરે તો શીલ્પરત્નાકરમાં ઊભા બળદનું પુંછડું છુટું જમીન સામું લટકતું રહે, અને-પ્રથમ માથે મુકીને મુખમાં બાકી રાખવું પડે, પછી આગલા પગે અને પાછલા પગે મુકીને પુંછડું બાકી રાખી પીઠ ઉપર જવું પડે તે પછી કુખમાં મુકીને પાછું ફરી પૂંછડે મુકવાં અને ત્યાંથી કુદીને ડાબી કુખે થઈને મુખે મુકવાં એ સરખી રીતે નથી. માટે લખેલી આકૃતિમાં બતાવ્યા પ્રમાણે બેઠેલો બળદ બનાવવો જોઈએ. તો જોનારને જલદી સમજણ પડે.

વૃષભ ચક્ર

વૃષભનાં અંગ	માથું	આગલા પગ	પાછલા પગ	પીઠ	જમણું પડખું	પૂંછડું	ડાબું પડખું	મુખ અગર નાક
સૂર્ય નક્ષત્રથી દિન નક્ષત્ર	૩	૪	૪	૩	૪	૩	૪	૩
ફળ	નેષ્ટ	નેષ્ટ	શ્રેષ્ટ	શ્રેષ્ટ	શ્રેષ્ટ	નેષ્ટ	નેષ્ટ	નેષ્ટ

રવિભાત્સપ્ત નેષ્ટાનિ શુભાન્યેકાદશ ક્રમાત્
દશ શેષાણ્યનિષ્ટાનિ સાભિજિદ્ વૃષવાસ્તુનિ

અર્થાત્—સૂર્યભાદગણુના પ્રથમનાં ૭ અશુભ, મધ્યનાં ૧૧ શુભ અને પાછલનાં ૧૦ અશુભ, અભિજીત સહિત ગણવું, ગૃહારંભમાં ગણાવેલાં નક્ષત્રો લઈ પૃષ્ટ-વાસ્તુ મેળવી શુભવેળા જોઈ કામ શરૂ કરવું.

વળી—એક છુટક પાઠમાં લખ્યું છે કે-વૃષભચક્રમાં પહેલા ૭ ખરાબ, ૧૧ વચલાં ઉત્તમ અને છેલ્લાં ૯ ખરાબ છે.

અથ ખાત મુહૂર્ત—

પ્રાચ્યં નાગ મુખં ત્રુધેર્નિગદિતં ભાદ્રાશ્વિને કાર્ત્તિકે।
માર્ગાત્ ફાલ્ગુણુ શક્તો ક્રમતયા યામ્યે જલેચોત્તરે ॥

ક્ષેત્રે ચાષ્ઠ વિભાજીતે દિનકરાત્ વારા લિખેત્કોષ્ટકા ।
શલ્યંગારકયોશ્ચ તત્ર ફણિને શારીરકં નો ખનેત્ ॥ ૨૮૩ ॥

અથ શીલ્પરત્નાકરે શ્લોક ૯૩ માં નાગવાસ્તુ વિચાર આ પ્રમાણે છે:—

નાગવાસ્તુ સમાલોક્ય પૂર્વાદિષુ ગતિઃ ક્રમાત્ ।
કન્યાદિ ત્રિતયે સૂર્યે ભાદ્રાદો ચ ત્રિમાસકે ॥ ૯૩ ॥

અર્થાત્—કન્યા, તુલા અને વૃશ્ચિક આદિ ત્રણ ત્રણ સંક્રાંતિઓમાં તથા ભાદરવો, આસો અને કારતક એમ ત્રણ મહિનાઓમાં નાગવાસ્તુ (સર્પનું મુખ) અનુક્રમે પૂર્વાદિ એટલે પૂર્વ, દક્ષિણ ઇત્યાદિ ચારે દિશાઓમાં ફરે છે એમ જાણવું. માટે જે દિશામાં સર્પનું મુખ હોય તે દિશામાં ખાત (ખોદવાનું કામ) મુહૂર્ત કરવું નહિ.

અથ રાજવલ્લભ ગ્રંથના મતે—

ભાદરવો, આસો અને કારતક માસમાં, સર્પનું મુખ પૂર્વમાં.
માગશર, પોસ અને માહ માસમાં, „ મુખ દક્ષિણમાં.
ફાગણ, ચૈત્ર અને વૈશાખ માસમાં „ મુખ પશ્ચિમમાં.
જેઠ, આષાઢ અને શ્રાવણ માસમાં „ મુખ ઉત્તરમાં.

ચોરો અને શિવાલય આ બેમાં અવળી દિશાઓ સમજવી, બાકીના બધા ખોદાણ કામમાં ઉપર મુજબ સમજવું. વૃષથી ૩–૩ ગણવી. પૂર્વ-ઉત્તર, પશ્ચિમ ને દક્ષિણ ગણવી ને પોલાણમાં ખાત કરવું.

નોંધ—ગમે તેનું ખાત જોવું હોય, ને ગમે તે સંક્રાંતિ હોય. પરંતુ શ્લોકમાં બતાવેલી સંક્રાંતિઓ કાર્ય પરત્વે હોય તે ઈશાનમાં જ મૂકવી, પછી આગળ ચાલવું. પ્રથમ ગણિત ઈશાનથી ગણવું.

અથ શીલ્પરત્નાકરે શ્લોક ૯૪ માં નાગચક્ર કરવાની રીત આ પ્રમાણે બતાવી છે:—

ચતુષ્ષષ્ટિ ક્ષેત્રે લિખેદ્દકોદિ વાસરાન્ ।
શન્યંગારકયોર્યત્ર શરીરં તત્ર નો ખનેત્ ॥૯૪॥

અર્થાત્-ચોસઠ ખાનાનો એક સમચોરસ કોઠો કરવો અને તેમાં અનુક્રમે રવી, સોમ વગેરે સાત વારો લખવા. કોઠામાં જે જગ્યાએ શનિ અને મંગલ આવે ત્યાં સર્પ (નાગ વાસ્તુ) નું શરીર સમજવું અને ત્યાં ગર્ત-પ્રથમ જમીન ખોદવાનો પ્રારંભ ન કરવો. ૯૪

શીર્ષે ચ પિતરૌ હન્તિ પૃષ્ઠે હાનિ ભયં ભવેત્ ।
કુક્ષૌ ખાતે સુખં પુચ્છે રોગ પીડા ન સંશયઃ ॥૯૫॥
-શીલ્પરત્નાકરે.

અર્થાત્-સર્પના માથા ઉપર ખાત કરવામાં આવે તો માતા પિતાનો નાશ થાય, પૃષ્ઠ ભાગે (પીઠ ઉપર) હાનિ અને ભય, કુક્ષિ ભાગે (કમરના પડખે) સુખ અને પૂંછડાના ભાગમાં ખાત કરે તો રોગ પીડા થાય, એમાં શંકા નહિ. ૯૫

પૂર્વાસ્યેચાનિલે ખાતં દક્ષિણેશાનમાશ્રિતમ્ ।
જલાસ્યાંચાગ્નિ કોણે તુ સૌમ્યે ચ નૈઋતે ખનેત્ ॥૯૬॥
-શીલ્પરત્નાકરે.

અર્થાત્-સર્પનું મુખ પૂર્વ દિશાયાં હોય તો વાયવ્ય કોણમાં, દક્ષિણ દિશામાં હોય તો ઈશાન કોણમાં, પશ્ચિમ દિશા તરફ હોય તો અગ્નિકોણમાં અને ઉત્તર દિશામાં હોય તો નૈઋત્ય કોણમાં ખાતવિધિ કરવો શુભ છે.

"વાસ્તુકૌતુક" નામના ગ્રંથમાં નીચે પ્રમાણે નાગવાસ્તુ માટે વિશેષ વિવેચન છેઃ-

ઉભયોઃ કુક્ષયોઃ ખાતં મૂલસૂત્રેऽપરાજીતે ॥
દક્ષિણાયાં કુક્ષૌ મહનેન વિશેષિતમ્ ॥૧॥
તથા જ્યોતિર્નિબન્ધાખ્યે ગ્રંથે શિલ્પાત્પ્રકાશિતમ્ ॥
વિશેષં વામગે કોણે આયુઃ કામાર્થમારભેત્ ॥૨॥

મંડનોક્તા ગૃહે કુક્ષિર્યોજનીયા સદા બુધૈ: ॥
તથા જ્યોતિર્નિબંધોક્તા યોજ્યા દેવજલાદિકે ॥

અર્થાત્-મૂલસૂત્ર અપરાજિતમાં સર્પની બંને કુક્ષિના ભાગે ખાતવિધિ કરવાનું વિધાન છે. પરંતુ સૂત્રધાર મંડને ગૃહાદિ કાર્યમાં સર્પની દક્ષિણ કુક્ષિના ભાગમાં ખાતવિધિ કરવો, એમ વિશેષ કહેલું છે. વળી જ્યોતિર્નિબંધ નામના ગ્રંથમાં આયુષ્યની કામના માટે વામકુક્ષિના ભાગમાં ખાતનો આરંભ કરવો, એમ વિશેષ કથન કરેલું છે.

વિદ્વાન શિલ્પીઓએ ગૃહારંભના કાર્યમાં સૂત્રધાર મંડને કહેલા દક્ષિણ કુક્ષિના ભાગમાં સદા ખાતવિધિ કરવો અને દેવ તથા જલ સંબંધી સ્થાનોના આરંભના કાર્યમાં જ્યોતિર્નિબંધ ગ્રંથમાં કહેલા વામકુક્ષિના ભાગમાં ખાતવિધિ કરવો.

મંડન સૂત્રધારે અપરાજિતનો મત લઇ સર્પની બંને કુક્ષિમાં ખાતવિધિ કરવો શુભ કહ્યો છે અને તેમાં આટલો ઉમેરો કર્યો છે કે દેવમંદિર તથા કૂપાદિ કાર્યમાં, નાગવાસ્તુ જો પૂર્વાભિમુખ હોય તો, વામકુક્ષિ એટલે વાયવ્ય કોણમાં ખાતવિધિ કરવો અને ગ્રહાદિ કાર્યમાં જમણી કુક્ષિ એટલે અગ્નિકોણમાં ખાતવિધિ કરવો. આ પ્રમાણે જ્યારે દક્ષિણાભિમુખ નાગવાસ્તુ હોય ત્યારે ઈશાન કોણ અને નૈરૃત્ય કોણમાં અનુક્રમે ખાતવિધિની વ્યવસ્થા કરવી હિતાવહ છે.

—શીલ્પરત્નાકર—પૃષ્ઠ. ૫૮ ની ફુટનોટ.

અથ કાર્યે સંક્રાંતિ સ્થાપન—

વૃષે વેદ્યાં ગૃહે સિંહાન્મીને દેવ સુરાલયે ।
મઠ મંડપ માત્રે સ્યાત્ સિંહાદૌ ગણિતં બુધૈ: ॥૧॥

અથ ખાતનો નિયમ—

મીન સરોવર સિંહ ઘર વૃષ જ વેદીમાંય,
ત્રિહુ ત્રિહુ માસે ગમન કરે શેષ ફૂરે સંહાર;

કૂલ—

મસ્તકે ગૃહિણી મરે પૂંઠે મરે જ સાંમ;
પુંછે તો કુલ સંહરે કુશલ ચોથે ઠાંમ. ૧

ઘરનું ખાત—

હરિ[1] યુવતિ[2] તુલાયાં ખન્યતેચાગ્નિ કોણે ।
અલિ ધન મકરાદિ ઇશ કોણે વહંતિ ॥૨॥
ઘટ[3] ધર ઝષ[4] મેષે વાવ્યકોણે ચ ખાતં ।
વૃષ મિથુન કુલીરે[5] નૈરૃતે ચાર્ક સંસ્થે ॥૩॥
મૃગારિ કન્યે તુલ વાયુ કોણે મૃગાલિ[6] ચાપે[7] ચ દિશીશ ભાગે ।
મીનાજ[8] કુંભેષ્વનલે ચ ખાતં ગો યુગ્મ કર્કેષ્વપિ નૈરૃતે ચ ॥

નાગનું મુખ જ્યારે પૂર્વ દિશામાં હોય ત્યારે વાયુકોણુમાં ખાત કરવું. દક્ષિણ દિશામાં હોય ત્યારે ઈશાન કોણુમાં ખાત કરવું અને ઉત્તર દિશામાં હોય ત્યારે નૈરૃત્ય કોણુમાં ખાત કરવું.

અથ ઘરનું ખાત સંક્રાંતિ પ્રમાણે—

સર્પનું મુખ પૂર્વ દિશામાં હોય ત્યારે સિંહ, કન્યા અને તુલમાં ઘરનું ખાત વાયવ્ય કોણુમાં કરવું. દક્ષિણ દિશામાં હોય ત્યારે વૃશ્ચિક, ધન અને મકરમાં ઘરનું ખાત ઈશાન કોણુમાં કરવું. પશ્ચિમ દિશામાં હોય ત્યારે કુંભ, મીન અને મેષમાં અગ્નિ કોણુમાં કરવું અને ઉત્તર દિશામાં હોય ત્યારે વૃષભ મિથુન તથા કર્કમાં ઘરનુ ખાત નૈરૃત્ય કોણુમાં કરવું.

નોંધ—આ ક્રમ ગણાવ્યો પરંતુ મિથુન, કન્યા, ધન અને મીન સંક્રાંતિમાં ખાત મુહૂર્ત ન કરવાનું ખાસ યાદ રાખવું.

પ્રાચીન રાજવલ્લભ પૃષ્ઠ ૨૨ શ્લોક ૨૪ માં આ પ્રમાણે પાઠ ફેર છે:—

નાગના મસ્તકે ખાત કરે તો ઘરના માલિકના માતા

૧ સિંહ. ૨ કન્યા. ૪ કુંભ. ૪ મીન. ૫ કર્કે ૬ મકર. ૭ ધન. ૮ મેષ.

પિતાનો નાશ થાય. પૂંછડા ઉપર ખાત કરે તો રોગ થાય. નાગની પીઠ ઉપર ઉપર ખાત કરે તો હાનિ થાય અને ભય પેદા થાય અને કુક્ષિમાં ખાત કરે તો પુત્ર અને ધન ધાન્યની પ્રાપ્તિ થાય અર્થાત્ બધી રીતે સુખી થાય.

પરચુરણ જુના છુટાં પાનાંઓનો ઉતારો—

શેષના માથે ખુંટી મારે તો સ્ત્રી મરે, પેટે મારે તો ઘરનો માલિક મરે, પૂંછડે મારે તો કુલનો સંહાર કરે, માટે મુખ, પેટ, પીઠ અથવા પૂંછડું એ ૩ છોડીને ચોથા ખુણામાં ખુંટી મારવાથી સુખી થાય.

વેદિષુ ત્યાજ્યા વિવાહે મુખ મધ્ય પુચ્છં ।
ત્રિષુ ત્રિષુ વૈ વૃષ સંક્રાંતિમાદૌ ॥
યત્ર સ્થાને ભવેત્ સૂર્યં તત્ર શેષ મુખં સ્મૃતં ।
દિશાયાં ગણયેત્ ચૈવ વિદિશાયાં ગણયેત્ બુધૈઃ ॥
શીર્ષે સ્ત્રી વિનાશાય મધ્યે સ્વામિ વિનાશનં ।
પુચ્છે ચ નિર્ધનં પ્રોક્તં ચતુર્થે કુશલં ધ્રુવં ॥
વાપી કૂપ તડાગાદિ વેદિકા કોણકા ગૃહાઃ ।
પ્રાસાદં દુર્ગં વિચરંતિ શેષં દોષં વિવર્જયેત ॥
પૂજયેત્તત ભૂમિવાસ્તુ ગૃહાણું ન ચ પદાંદિશો ।
અર્ચિતં ધૂપદીપે નૈવેદ્યાર્થં ચ દક્ષિણા ॥

—ઈતિશેષ પૂજાવિધિ—ઈતિ ખૂંટી વિચાર.

અથ દેવાલય ખાત—

મીનાદિ ત્રિ રવૌ વાવ્યે મિથુના ત્રિ ઈશાનકે ।
કન્યાદિ અગ્નિકોણેષુ ધનાદિ ત્રીણિ નૈરૃતે ॥
ખાતં દેવાલયે જ્ઞેયં રૂદ્રાલયે તુ સન્મુખે ।
એવં ખાતં વિજાનીયાત્ દેવગૃહે સદાચરેત્ ॥

ખાસ જાણવા જેવો—

સૃષ્ટિમાર્ગે કૃતં ખાતં સ્થિર કાર્યેષુ સંમતં ।

કૃતેર્થં સિદ્ધિમાપ્નોતિ વેદિ રૂદ્રાલયં વિના ॥૨૮૭॥
વૃષાદ્વેદ્યાં ગૃહે સિંહાત્ ત્રિકં મીનાત્સુરાલયે ।
જલાશયે ચ કર્કત્રિ મકરાદિ તડાગકે ॥૨૮૮॥

અથ ચોરીનું ખાત—

વૃષમિથુન કુલીરે ખાત વેદ્યગ્નિકોણે ।
હરિ યુવતિ તુલાયાં ખાત ઈશાન સેવ ॥
અલિ ધન મકરાખ્યં વાયવે વેદિકાયાં ।
ઘટ ઝષ અજ સૂર્યે ખાત નૈરૃત્ય માહુઃ ॥૨૮૯॥

અર્થાત્-વેદી તથા ચોરીના ખાત માટે વૃષ રાશીથી ૩ રાશી ઈશાન ખૂણે, સિંહથી ૩ રાશી વાયવ્યમાં વૃશ્ચિકથી ૩ રાશી નૈરૃત્ય ખૂણે અને કુંભથી ૩ રાશી અગ્નિ ખૂણે માંડવી. જે સંક્રાંતિ ચાલતી હોય તેનાથી દશમી સંક્રાંતિના સ્થાનમાં ખાત કરવું.

પાઠાંતરે—

આદ્ય વરખ ઈશાન ઘર શેષ ફરે સંહાર;
ત્રિહું ત્રિહું માસાં ઘર કરે જોશી ખરૂં નિહાળ. ૧
મુખ કુટુંબો [1]ઉઘડે પૂંઠે મરે જ [2]શામઃ
પુંછડીએ ઘરણી[3] મરે કુશલ ચોથે ઠામ. ૨

કાર્યે નિષેધ—

કૂપ તલાવાં વાવડી મંદિર દુર્ગસ્થાન,
ખાત કરે તો નાં વસે હોમ કરે તો હાંણુ. ૩

અથ જ્યોતિર્મયૂખે લગ્નશુદ્ધિ—

લગ્ને શુક્રે ગુરો ષષ્ઠે ભોમ સૂર્યો સુખે ભૃગો ।
ત્રિગે મંદે રવો દ્યુને ૭ બુધે વા પંચમે ગુરો ॥ ૪૮ ॥
કેંદ્રે ગુરો બુધે ચંદ્રે વ્યોમ ૧૦ લાભો ૧ રવો તથા ।
મંદે કુજે કૃતં તિષ્ઠેન્મંદિરં શરદાં શતમ્ ॥ ૪૯ ॥
શુક્રે સ્વોચ્ચે તનો વાપિ ગુરો પાતાલગેઽથવા ।
શનો સ્વોચ્ચે લાભગે વા લક્ષ્મ્યા યુક્તં ગૃહં ચિરમ્ ॥૫૦॥

---

૧ નાશ થાય. ૨ ઘર ધણી. ૩ સ્ત્રી.

અર્થાત્—ચરલગ્નમાં ખાત કરવું નહિ. સ્થિર અને દ્વિ સ્વભાવ લગ્નોમાં ગૃહારંભ કરવો શ્રેષ્ઠ છે. ગૃહારંભ સમયની કુંડલીમાં લગ્ને ગુરૂ અથવા શુક્ર, છઠ્ઠે સ્થાને મંગલ અથવા રવિ. ચોથે શુક્રે, ત્રીજે શનિ અથવા સૂર્ય, સાતમે બુધ અથવા પાંચમા સ્થાનમાં ગુરૂ આ ગ્રહો આવે અથવા કેંદ્રમાં ગુરૂ, દશમે બુધ કે સોમ, ૧૧ મે રવિ, શનિ કે મંગલ આ યોગોમાં ઘરનો આરંભ કરવાથી દીર્ઘકાલ સુધી ઘર ટકે છે. લગ્ને ઉંચનો શુક્ર, ચોથે ઉંચનો ગુરૂ અથવા ૧૧ મે ઉંચનો શનિ આવા યોગો હોય તો ઘર લાંબા વખત ટકે છે અને લક્ષ્મીની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે. ચંદ્ર, ૧, ૯, ૮ અને ૧૨ મા સ્થાને હોય તો નાશ કરે અને ૩–૬–૧૧ મા સ્થાને પાપગ્રહ હોય તો શુભ ગણાય છે.

નોંધ—ઘરના પાયાના મુહૂર્ત્તને મારવાડમાં રાંગ દેવણુ મુહૂર્ત્ત કહે છે.

રાંગ—પાયો અથવા ભીંત. દેવણુ–દેવી, નાખવી અથવા ચણવી.

અથ દેવમંદિર માટે કોણે શિલા સ્થાપન—

'જ્યોતિર્મયૂખે' મિશ્ર પ્રકરણ ૪ થું શ્લોક. ૪૩–૪૪

દક્ષિણ પૂર્વે કોણે કૃત્વા પૂજાં શિલાં ન્યસેત્ પ્રથમામ્ ।
શેષાઃ પ્રદક્ષિણેન સ્તંભા શ્ચૈવં પ્રતિષ્ઠાપ્યાઃ ॥૪૩॥
ધ્રુવં દષ્ટ્વાઽથવા સ્મૃત્વા કર્ત્તવ્યં વાસ્તુરોપણં ।
સાયાહ્ને વર્જ્યં દિવસે રાત્રૌ ત્યક્ત્વા મહાનિશામ્ ॥૪૪॥

અર્થાત્—પહેલા અગ્નિ ખૂણામાં પ્રથમ શિલાનું પૂજન કરવું. તેને પુરાવી દીધા પછી પૂર્વ–ઈશાન, ઉત્તર–વાયવ્ય, પશ્ચિમ–નૈરૂત્ય અને દક્ષિણ આ અનુક્રમે શિલા સ્થાપન કરવી. તે વખતે ધ્રુવનું દર્શન કરવું.

નોંધ—શિલા સ્થાપન પ્રાતઃકાલે કરવી, સાયંકાળે યા રાત્રે ન કરવી.

અથ વત્સ વિચાર—

કન્યાદિ ત્રિ ત્રિગે રવૌ વત્સ પ્રાચ્યાદિષુ દેતિ ।
પ્રવાસ વાસ્તુ દ્વારાર્ચાપ્રવેશાઃ સંમુખેત્ર ન ॥

દુહા—

સન્મુખોયં હરેદાયુઃ પૃષ્ઠે સ્યાદ્ધન નાશનં ।
વામ દક્ષિણયોઃ કિંતુ વત્સો વાંછિતદાયકઃ ॥
કન્યા તુલ વૃશ્ચિક જબ તબ પૂરવ વચ્છ હોય,
ધન મકર કુંભે તિહાં દક્ષિણ વાસો જોય;
વચ્છ મીન મેષે વૃષે વાસો પશ્ચિમ માંય,
મિથુન કરક સિંહે સદા વાસો ઉત્તર માંય. ૧

દુહા—

સામે વચ્છ ન ચાલીયે નહિ કીજે ઘરબાર;
દેવલ દેવ ન બેસારીયે જોશી જોશ વિચાર ૨

અથ વત્સનો વાસો—

કન્યા, તુલ, વૃશ્ચિક પૂર્વે. ધન, મકર, કુંભ દક્ષિણે.
મીન, મેષ, વૃષે પશ્ચિમે અને મિથુન, કર્ક, ઉત્તરે.

અથ વત્સ ચક્ર—

કન્યાદૌ ત્રીણિ પૂર્વાણિ ધનાદિ ત્રીણિ દક્ષિણે ।
મીનાદિ પશ્ચિમે ત્રીણિ મિથુનાદિ ત્રીણિ ઉત્તરે ॥૧॥
અગ્રતો હરતે આયુઃ પૃષ્ઠતો હરતે ધનં ।
વામ દક્ષિણતો વત્સ શુભદા ચૈવ સર્વદા ॥ ૨ ॥

પાઠાંતરે—

આસુ કાતી માગશર સહી પૂરવદિશ વચ્છની કહી;
પોસ માહ ફાગુણ સુદ્ધાં દક્ષિણ દિશ જો વચ્છે રૂંદ્ધા. ૧
ચૈત્ર વૈશાખ જેઠહ જાંણુ પછિમ દિશામાં વચ્છ પ્રયાણ;
આષાઢ શ્રાવણ ભાદરવા અંતર ઉત્તર વચ્છ રહે નિરંતર. ૨

૩૦ દિવસ, કન્યા સંક્રાંતિ પાસામાં ઇશાનથી	તુલ સંક્રાંતિ	વૃશ્ચિક સંક્રાંતિ અગ્નિ સુધી

૫	૫	૧૦	૧૫	૩૦	૧૫	૧૦	૫	૫

પૂર્વ

સિંહ ઉત્તરથી ઇશાન સુધી ૩૦ દિન	૧૦		૧૦	ધન સંક્રાંતિ અગ્નિથી દક્ષિણ ૩૦ ભાગે
	૧૫		૧૫	
કર્ક સુધી ૩૦ દિન	૩૦	ઉત્તર — પુરૂષાકાર વત્સચક્ર સ્થાનેદિન પ્રમાણ — દક્ષિણ	૩૦	મકર મધ્યે ૩૦ દિન
મિથુન વાયવ્યથી ઉત્તર સુધી ૩૦ દિન	૧૫		૧૫	કુંભ નૈઋત્ય સુધી ૩૦ ભાગે
	૧૦		૧૦	

પશ્ચિમ

૫	૫	૧૦	૧૫	૩૦	૧૫	૧૦	૫	૫

મીન નૈઋત્યથી પશ્ચિમ સુધી ૩૦ ભાગે	મેષ ૩૦ દિન મધ્યે	વૃષભ વાયવ્ય સુધી ૩૦ દિન

વળી—

ઉદયતિ જિણુ ગો વચ્છ ચલાણો નૈવ કારયેત્ ।
ગૃહે ચૈત્યં ચ કોટાનાં સન્મુખં દ્વાર ન કારયેત્ ॥૧॥

ફલ—

સન્મુખો હરતે આયુ પૃષ્ઠે ચ દુઃખદાયકઃ
વામે દક્ષિણ કે વત્સઃ સવત્સ સુખદાયકઃ

શ્રી નારચંદ્રે વત્સ પુરૂષાકૃતિ—

પંચશીર્ષ ચ્ચો પુચ્છશ્ચ નવ નાભિઃ ષોડશાંઘ્રયઃ ।
ત્રિશતાનિ ચ ષષ્ઠીશ્ચ શૃંગાણિચ કરાઃશતમ્ ॥

સનમુખ ઘર પુર કોટ ગઢ રાહુ ન કીજે બાર
હીર કહે અવરાં દિસાં કરતાં જયજયકાર ૭૪૦

રાહુ ચક્ર

માગશર, પોષ, મહા	પૂર્વમાં
ફાગણ, ચૈત્ર, વૈશાખ	દક્ષિણમાં
જેઠ, અશાડ, શ્રાવણ,	પશ્ચિમમાં
ભાદ્રપદ, આસો. કાર્તિક	ઉત્તરમાં

માગશર પોસ અને વળી માહ પૂરવ દીશે આવ્યો રાહુ;
ફાગણ ચૈત્ર ને વૈશાખ દક્ષિણ દિશ રાહુની શાખ, ૧
જેઠ અષાઢ ને શ્રાવણ સહી પશ્ચિમ દિશતો રાહે ગ્રહી;
ભાદરવો આસો કાતિ માસ ઉત્તર દિશ રાહુનો વાસ.
સામે રાહુ ન કીજે બાર ગઢ મઠ મંદિર પોલ પ્રાકાર×
મરે નારી કે નિર્ધન હોય એવાં ફલ રાહુનાં જોય. ૩
સામા રાહે મંદિર જો કરે કે ઉચાલો તે નર ભરે;
તિણ દિશે દેશાંતર જાય સો નર કષ્ટ લહે તિણ ઠાય. ૪

દ્વાર

દક્ષિણ ઉત્તર મેષ તુલ અલિ ચિહું સંક્રંતિ
બાર ચઢાવો ભારવઠ રિદ્ધિ સિદ્ધિ જિમ હુંતિ ૭૪૧
પૂરવ પશ્ચિમ ભારવઠ ચાડીજૈ ચિહું સૂર
કરક સિંહ કુંભે મકર વૃશ્ચી વજાવો તૂર ૭૪૨
મીન મિથુન કન્યાધનેઈયાં ચિહું જબ હોવે ભાણ
તવ ગેહ દુવારે ભારવઠ ચઢેતો રાખે જાણ ૭૪૩

× દેરાસર.

અથ ચાર દિશાઓમાં બારણું મૂકવાની સંક્રાંતિઓ—

મીને મેષે અલિ ચ સદનં દ્વારમિંદ્રે તદાહુઃ ।
ધર્મદ્વારં મકર મિથુનયો અંગનાર્યાં ચ તદ્વત્ ॥
એવં તુલે ઘટ ઘર વૃષે પશ્ચિમે દ્વારશુદ્ધિ (સિદ્ધિઃ ?)
કર્ક સિંહ ધનુષ ઉત્તરે દ્વારમેવં વદંતિ ॥ ૧ ॥

અથ બારસાખ મુહૂર્ત્ત—

ફાગણ, શ્રાવણ, માગશર, પોસ અને વૈશાખ આ માસ. ૨–૩–૪–૭–૮–૯–૧૨–૧૩ આ તિથિઓ (નંદા, પૂર્ણા, જયા પાઠાંતરે છે). અશ્વિની, જયેષ્ઠા, રેવતિ, પુનર્વસુ, ચિત્રા, મૃગશિર, હસ્ત, પુષ્ય, સ્વાતિ, ધન, શતભિષા અને અનુરાધા આ નક્ષત્રો. સોમ, ગુરૂ, શુક્ર, રવિ અને બુધવાર આ વારો.

અથ બારસાખ ન કરવા માટે—

મેષ, સિંહ, ધન પૂર્વે, વૃષ કન્યા અને મકર દક્ષિણે, મિથુન તુલા અને કુંભ પશ્ચિમે, કર્ક, મીન અને વૃશ્ચિક ઉત્તરે એ સંક્રાંતિમાં આ દિશામાં બારસાખ ના કરવું.

અથ બારણા મુહૂર્ત—સંક્રાંતિમાં—

કર્કે કુંભે ચ સિંહે ચ મકરે ચ દિવાકરે ।
પૂર્વે વા પશ્ચિમે વાપિ દ્વારં કુર્યાં ચ વેશ્મનિ ॥ ૧ ॥
મેષે વૃષે વૃશ્ચિકેતુ તુલાયાં ચ યદા રવિઃ ।
ગૃહદ્વારં તદા કુર્યાત્ ઉત્તરે દક્ષિણે તથા ॥ ૨ ॥

અથ ગૃહારંભ ન કરવા વિષે—

ધન મિથુન કન્યાસુ મીને ચ યદિ ભાનુ માન્ ।
ન કર્ત્તવ્યં તદા ગેહં કૃતે દુઃખમવાપ્યતે ॥ ૩ ॥

અથ બારણા મુહૂર્ત્ત સંક્રાંતિમાં—

રાશીનાં અલિ મીન સિંહ ભવનં પૂર્વામુખં શોભનં ।
કન્યા કર્કટ નક્રે[1] રાશી સદનં યામ્યા મુખં શોભનં ॥

---

૧ મકર.

રાશૌ ધન્વિ તુલાતુ યુગ્મ સદનં સસ્તં પ્રતીચ્યામુખં
પુંસાં કુંભ વૃષાજ રાશિ સદનં સન્મુત્તરાભિ ગૃહં ॥

વળી પાઠાંતરે—

મેષ સિંહ ધને પૂરવ તજી વૃષ કન્યા મકર દક્ષણુ વરજીજે;
બીજી રાશે કામ કરી જે તો ઘરમાં સુખ સંપત વર દીજે. ॥૪૭॥

વળી પાઠાંતરે—

મેષ સિંહ ધન સુરજ જબ તવ પૂરવ મુખે ગેહ,
બારે તજીઈ તિમ દખણે વૃષ કન્યા મકરેહ;
પશ્ચિમ મિથુને કુંભ તુલ ગેહ ન કીજે બાર,
ઉત્તર કરકાં મીન અલિ વરજ્યાં જયજયકાર.

અથ સંક્રાંતિમાં ઘર બારણા મુહૂર્ત—

મેષ મકર વૃષ એણી પેરે જાંણુ પછિમ બારણે નવ હોવે હાંણુ;
કર્ક તુલ ધન પૂરવ લીયા તિણુ ઘર આણંદ હોવે સુખ દીયા. ૧
સિંહ કન્યા વૃશ્ચિક દક્ષિણુ દ્વાર ખાઓ પીઓ ખરચો વહેવાર;
કુંભ મીન મિથુન ઉત્તર દ્વાર ચૂડા કંકણુ સોલે શણગાર. ૨
બારે રાશે જુએ જોશ રાજ કરો મન ચિંતા છોડ.

ઉપરના પાઠનો પાઠાંતર—

મેષ મકર વૃષ એણી પેરે જાંણુ પછિમ દ્વારે નહિ હોવે હાંણુ;
કુંભ મીન મિથુન ઉત્તર દ્વાર ખાય પીયે વરતે વહેવાર. ૧
કર્ક ધન તુલ પૂર્વ સનેહાં જિણુ ઘર રિધ સિધ સહુ દેહાં;
સિંહ કન્યા વૃશ્ચિક દક્ષિણુ દ્વાર જિમ ચૂડલે હોવે શણગાર. ૨
બારે રાશે ચારે દીસે ભડલીક વિચારિ જોય;
એણી પર મંદર જો કરે તસ ઘર હાંણુ કદિ ન હોય. ૩

અથ બારસાખ મુહૂર્તનાં નક્ષત્રો વાર તથા તિથિઓ–મુહૂર્ત મુક્તાવલી મતે.

પુષ્ય ૧, અનુરાધા ૨, રેવતિ ૩, જ્યેષ્ઠા ૪, હસ્ત ૫, અશ્વિની ૬, ચિત્રા ૭, સ્વાતિ ૮, પુનર્વસુ ૯ અને મૃગશીર ૧૦ આ દશ નક્ષત્રો.

ગુરૂ ૧, સોમ ૨, શુક્ર ૩, રવિ ૪ અને બુધ ૫ આ પાંચ વારો. અને નંદા, પૂર્ણા તથા જયા તિથિઓમાં બારસાખ મૂકવું. આ સિવાય બારસાખ ચક્રમાં શ્રેષ્ઠ ફલ હોય તે જોઈને મુહૂર્ત્ત આપવું.

વળી—મારવાડી જુના શ્રીધરી પંચાંગમાં તો બારસાખના બે ભેદો ગણાવ્યા છે. ૧ લાકડાનું બારસાખ માણસને રહેવાના ઘર માટે શ્રેષ્ઠ કહેવાય. તેના માટે નક્ષત્ર તિથિ વાર આ પ્રમાણે.

અશ્વિની, હસ્ત, પુષ્ય, શ્રવણ, મૃગ અને સ્વાતિ નક્ષત્ર. ૩–૭–૮ અને ૯ તિથિ તથા બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર વાર લેવા. એકમના દિવસે કરે તો દુઃખની પ્રાપ્તિ અને બીજ તથા દશમના દિવસે કરે તો ધનનો નાશ થાય છે. વળી મંગલવાર, શનિવાર અને સોમવાર તજી દેવા.

બીજું—દેવમંદિરને પથરાનું બારસાખ શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે. પથરાના બારસાખ માટે નક્ષત્ર, તિથિ, વાર આ પ્રમાણે—

ધનિષ્ઠા, શતભિષા, પૂર્વાભાદ્રપદ અને ઉત્તરાભાદ્રપદ તથા રેવતિ નક્ષત્ર. ૩–૭–૮ અને ૯ તિથિ અને બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર-વાર શુભ. ચોથના દિવસે અને ચૌદશના દિવસે અશુભ, પાંચમ અને પૂર્ણિમાના દિવસે ધનનાશ અને છઠના દિવસે અશુભ.

નોંધ—આ મુહૂર્ત્તમાં પંચકનાં નક્ષત્રો, રવિવાર, ત્રિપુષ્કર, કૃત્તિકા, આ બધા યોગો તજવાનાં છે.

અથ બારસાખના મુહૂર્ત્તમાં લેવા તથા તજવાની તિથિઓ.

પ્રતિપત્ સુ ન કર્ત્તવ્યં કૃતે દુઃખમવાપ્નુયાત્ ।
દ્વિતીયા દ્રવ્ય હાનિ ચ પશુ પુત્ર વિનાશનં ॥૧॥
તૃતીયારોગ્યદં ચૈવ ચતુર્થી ભંગ મેવ ચ ।
વિરોધં ચ અમા પૂર્ણા ન કુર્યાદ્ બારશાખયા ॥૨॥
એકાદશી સર્વ શ્રેષ્ઠ ત્રયોદશી ચ સિદ્ધિદા ।
નવમી ધનદા ચૈવ રિખ[1] નાગે[2] શુભ પ્રદં ॥૩॥

૧ આઠમ. ૨ સાતમ.

પાઠાંતરે—

પંચમી ધનદા ચૈવ દ્વાદશી ધનદાયિની ॥

અથ બારસાખ મુહૂર્ત્તનાં નક્ષત્રો વાર અને તિથિઓ—

મૃગે પૌષ્ણ ભે મૈત્ર પુષ્યે ચ શક્રે ।
કરે દસ્ત્ર ચિત્રાઽનિલેઆદી તો ચ ॥
ગુરૂ શુક્ર ચંદ્રાર્ક સૌમ્યેષુ વારે ।
તિથૌ નંદા પૂર્ણા જયા દ્વાર શાખા+

બારસાખમાં સૌમ્ય ક્રૂર ગ્રહો—

સોમ	કેતુ	બુધ
શનિ	મધ્યે સૂર્ય	મંગલ
શુક્ર	રાહુ ઉંબરામાં	ગુરૂ

અથ બાર સાખમાં નક્ષત્રો મૂકવાની રીત—

અર્કાદ્યાતુર્ય૪ નક્ષત્રા દૂર્ધ્વ દ્વારેષુ દીયતે ।
દ્વૌ દ્વૌ ચ કોણયો દદ્યાત્ શાખાયાં ચ ચતુઃ ચતુઃ ॥૧॥
અધઃ સ્થાને ચ ચત્વારિ ત્રિકં મધ્યે પ્રતિષ્ઠિતં ।

+ પાલીતાણામા એક મારવાડી જૈન સાધુ ચંદ્રવિજયજી નામના મલ્યા હતા તેમણે મને સમજાવતા એમ કહ્યુ હતું કે—બારસાખના ટોડલામાં સૌમ્ય ગ્રહ કોઈ પણ ન જોઇએ. ઉપર કેતુ ને ઊંબરામાં રાહુ, બે સાખોમાં અને મધ્યમાં ક્રૂર ગ્રહો જોઇએ. વળી એમ પણ કહ્યું હતું કે—જે ઘરમાં ઊંબરો ન હોય તે ઘરમાં શાંતિ ન હોય. પરંતુ હાલના જમાનામાં તો ઊંબરો રાખવામાં આવતો જ નથી તેનું શું ? આ સાધુ મને સંવત ૧૯૯૫ ના ચૈત્ર સુદી ૧૫ ના રોજ પાલીતાણામાં મલ્યા હતા.

—ગોરધનદાસ.

ફૂલ—

શાખાયાં ચ ભવેત્ લક્ષ્મી રાજ્યં મધ્યે પ્રતિષ્ઠિતં ॥૨॥
ઉર્ધ્વ દ્વારે સ્થિતં રાજ્યં ઉધ્વંસ કોણયો સ્તથા ।
મરણં ચ અધઃસ્થાને દ્વાર ચક્રં વિલોકયેત્ ॥૩॥

અથ સૂર્ય નક્ષત્રાત્ દ્વાર ચક્રં—

(૫) ને	૨	૪ શ્રે (૧) પહેલાં	૨	ને (૨)
(૬)	શ્રે ૪	૩ શ્રેષ્ઠ (૯) છેલ્લાં	શ્રે ૪	(૭)
(૪) ને	૨	૪ ને (૮)	૨	ને (૩)

અથ બારસાખમાં લેવાના વાર—

શુરૂવારે સદા કાર્યઃ સદા શુક્ર મનોરથા
ચુરતા રવીપુત્રેણ શેષ વાર વિવર્જિતા ॥

અથ ગમે તે વારો લેવા તેનો ટાઈમ—

પ્રભાત મિંદુ જ ગુરૂ મધ્યાન્હે રવિ ભોમિજ;
અપરાન્હે ભાર્ગવેંદુ સંધ્યૈ મંદ ભુજંગમ.

અથ સ્તંભચક્ર મુહૂર્ત્ત—

સૂર્ય નક્ષત્રથી દનિયા સુધી ગણતાં. પ્રથમ સ્થંભ ઉપરથી મૂકવાં, પછી વચમાં, પછી નીચે, શિલ્પશાસ્ત્ર સંગ્રહે સ્તંભચક્ર—

શિલ્પશાસ્ત્ર સંગ્રહે

૩	અગ્રે નેષ્ઠ=માલિક મરણ
૨૦	મધ્યે શ્રેષ્ઠ
૫	મૂલે નેષ્ઠ=ધન નાશ

શ્રીધરી પંચાંગે સ્તંભચક્ર—

૨	ધનનાશ
૨૦	સુખ
૬	મૃત્યુ

પ્રથમ સ્તંભ રોપણ મૂહૂર્તે કૂર્મચક્ર—મુહૂર્ત્તમાર્તંડે.

તિથિસ્તુ પંચગુણિતા કૃત્તિકાદ્યુક્ષ સંયુતા ।
તથા દ્વાદશ મિશ્રા ચ નવ ભાગેન ભાજિતા ॥૪૫॥
જલે વેદા મુનિશ્ચંદ્ર સ્થલે પંચ દ્વયં વસુઃ ।
ત્રિષટ્ક નવ ચાકાશે ત્રિવિધં કૂર્મ લક્ષણમ્ ॥૪૬॥
જલે લાભ સ્તથા પ્રોક્તઃ સ્થલે હાનિ સ્તથૈવ ચ ।
આકાશે મરણં પ્રોક્તમિદં કૂર્મસ્ય ચક્રમ્ ॥૪૭॥

ભાવાર્થ—જે તિથિએ સ્થંભ સ્થાપના કરવી હોય તે તિથિને પાંચે ગુણવી, કૃત્તિકા નક્ષત્રથી દિન નક્ષત્ર સુધીની સંખ્યા મેળવવી, તેમાં બીજા ૧૨ મેળવીને નવે ભાગતાં શેષ ૪–૭–૧ રહે તો કૂર્મ (પાતાલે) જલમાં છે. પણ જો ૨–૫–૮ વધે તો (પૃથ્વી ઉપર) સ્થલમાં છે અને ૩–૬–૯ વધે તો કૂર્મનો વાસો આકાશમાં છે એમ જાણવું જલમાં શુભ, પૃથ્વી અગર આકાશમાં હોય તો અશુભ જાણવો પ્રથમ સ્થંભ (થાંભલા) ની પૂજા કરવી. સ્થિર અથવા મૃદુ નક્ષત્રમાં થાંભલો ઊભો કરવો. તે ઉપર અડસર=ભારવઠ ચઢાવવો. તે સૂર્ય નક્ષત્રથી દિન નક્ષત્ર સુધી ગણતાં પહેલાં ૩ અશુભ, વચલાં ૧૩ શુભ, ૫ થી ૮ અશુભ અને છેવટમાં ૩ શુભ એમ ગણવાં. આ અડસર કે પાટડાનું મુહુર્ત્ત જાણવું. કેટલાકના મતે બધું એક જ મુહૂર્ત્તમાં કરવું.

અથ મોભ તથા પાટડો ચડાવવાનું મુહૂર્ત્ત—

પૂર્વાપરાસ્યે ભવને મોભ મૂલંતુ દક્ષિણે ।
દક્ષિણોત્તર દિગ દ્વારં મોમ મૂલંતુ પશ્ચિમે ॥

પૂર્વાષાઢા, પુષ્ય, પુનર્વસુ, આર્દ્રા, હસ્ત, અનુરાધા, ચિત્રા, મૃગશીર, રેવતિ, ધનિષ્ઠા આ નક્ષત્રો, તથા ચંદ્ર બલ, ગુરૂ, શુક્ર કે રવિવારે મુહૂર્ત્ત કરવું.

રવિભાત્ દિનભં યાવત્ ઉર્ધ્વ દ્વારા સમાલિખેત્ ।
મૂવે ત્રીણિ પ્રદેયાણિ સૃષ્ટિ માર્ગેણ દાપયેત્ ॥

અગ્રે સપ્ત પ્રદેયાણિ પંચ મધ્યે તથૈવ ચ ।
પુચ્છે સપ્ત પ્રદેયાણિ પંચ કોણે નિયોજયેત્ ॥

ફલ—

મૂલે ચ પ્રાપ્યતે લક્ષ્મીરગ્રેચાગ્નિ ભયં તથા ॥
મધ્યસ્થાને ધ્રુવં રાજ્યં પુચ્છે કોણે શુભં ભવેત્ ॥

અથ મોભ ચક્ર—

સૂર્ય નક્ષત્રથી ચંદ્ર નક્ષત્ર સુધી ગણવું. એકથી ૩ સુધી મોભને મૂળે ખરાબ, ૪ થી ૮ સુધી ગર્ભે ઉત્તમ, ૯ થી ૧૬ સુધી વચ્ચે શ્રેષ્ઠ, ૧૭ થી ૨૪ સુધી પૂંછડે ખરાબ અને છેલ્લાં ૨૫ થી ૨૭ સુધી અગ્રભાગમાં ઉત્તમ.

	કોણે ૫ ખરાબ (૫)	
(૨) અગ્રે ૭ ખરાબ	(૩) મધ્યે ૫ ઉત્તમ	(૪) પુચ્છે ૭ ખરાબ
	(૧) મૂલે ૩ ઉત્તમ	

અથ મોભચક્ર—

અથ ચક્રં પ્રવક્ષ્યામિ ગૃહે મોભસ્ય લક્ષણં ।
સૂર્યાદો ચંદ્રભં યાવત્ મોભચક્રે શુભાશુભં ॥૧॥
સૂર્યાદો ત્રીણિ મૂલેચ શોક સંતાપ કારકં ।
પંચ ગર્ભે ભવેત્ મોભે ધનાયુઃ કામના ભુવિ ॥૨॥
શાખાયાં અષ્ટભિર્મોભે મહાલાભ કરી નૃણાં ।
શાખાગ્રે ભવેત્ ચાષ્ટો વ્યાધિ શોકભયં તથા ।
પૂચ્છે ત્રીણિ યદા મોભે પ્રજ્વલિત હુતાશને ॥૩॥

બીજી રીતે મોભચક્ર—

મૂલે મોભે ત્રિરૂક્ષં ગૃહપતિ મરણં પંચ ગર્ભે સુખં સ્યાત્ ।
મધ્યે દેયાદષ્ટ રૂક્ષં ધન સુત સુખદં પૃષ્ટતો ચાષ્ટ હાનિઃ ॥
પશ્ચાદગ્રે ત્રિભાનુ ગૃ પતિ સુખદં ભોગપુત્રાર્થદેયં ।
સૂર્યાક્ષાત્ ચાંદ્ર રૂક્ષં પ્રતિદિન ગણયેન્ મોભચક્રં વિલોક્ય ॥૧॥

(૧)	(૨)	(૩)	(૪)	(૫)
૩ મૂલ મૃત્યુ	૫ ગર્ભમાં સુખ	૮ મધ્યમાં મહાસુખ	૮ પુચ્છમાં મિત્ર નાશ	૩ અગ્રિમાં મહા લાભ

કમાડચક્રમ્–

નક્ષત્ર ફલ

૧ થી ૪	ધનાગમ કરે	ઢીંચણ
૫ થી ૬	વિનાશ કરે	ચોટી
૭ થી ૧૦	સુખકારક	માથું
૧૧ થી ૧૨	બંધનકારક	કપાળ
૧૩ થી ૧૫	મૃત્યુ કરે	ભાગો
૧૬ થી ૧૭	ક્ષય કરે	આંખો
૧૮ થી ૨૧	શુભ કરે	મૂછો
૨૨ થી ૨૩	રોગ કરે	મોં ફાડ
૨૪ થી ૨૭	સુખ કરે	નીચેનો હોઠ ને દાઢી
સૂર્ય નક્ષત્રથી દિન નક્ષત્ર	ફલ	અંગ વિભાગ

સૂર્ય નક્ષત્રથી દિન નક્ષત્ર સુધી ગણુતાં.
(પુરૂષાકૃતિ ચીતરવી)

અથ બારમાસે દિશા પરત્વે કમાડ ચડાવવાનુ મુહૂર્ત—

અથ બાલબોધ જ્યોતિષસાર સંગ્રહે પ્રકરણ ૩ શ્લોક ૩૯—

ચૈત્ર શ્રાવણને માગશીર માસે પૂરવ જાતાં પુરૂષ વિણાસે,
વૈશાખ ભાદ્રવો પોસહ માસે દક્ષિણ જાતાં ત્રિયા વિણાસે;
જેઠ આસો માહ માસે પછિમ જાતાં લક્ષ્મી વિણાસે,
આષાઢ કાર્તિક ફાગુણ માસે ઉત્તર જાતાં પુત્ર વિણાસે.

ઘરની પુરૂષાકૃતિ સમજવી, ઊભા ઢીંચણ ઉપર બે હાથ રાખી તે ઉપર દાઢી મૂકી બેઠેલો માણસ તેના મુખ માથાના વિભાગ તેની કલ્પના કમાડમાં કરવી. પગલાં તે પગથીઆં, હાથની કુણીઓ સુધી ઓટલો સમજવો. બાળ તે પેશાળ જાણવો.

(બીજી આકૃતિ)

પાઠાંતરે–ઉંધો સુતેલો માણસ મોં ઉંચું (આપણા સામું) કરીને જોતો–હોય તેવી આકૃતિ બનાવવી, તેના મોંમા પેસવું. ગળું ખડકી, પેટ તે ચોક, ઓરડો ગુપ્તસ્થાન, પછીત પગ સમજવા.

(ત્રીજી આકૃતિ)

તે જ મુજબ ચૂલાને પણ પલાંઠીવાળી ઢીંચણે હાથ મૂકી ઉંધું ઘાલી બેઠેલો પુરૂષ સમજવો. સ્થાનનાં નામનાં અર્થો સમજવા.

આખા ઘરની બહારથી આકૃતિ બેઠેલી મનુષ્યાકૃતિ–ઊભે પગે ઢીંચણ ઊભા રાખી તે ઉપર બે હથેળીઓ મૂકી તે ઉપર દાઢી અડાડી માણસ બેઠેલો હોય તેવી છે. પગથીયાં તે પગલાંને આંગળીઓ છે. ઓટલા તે હાથની કુણી સુધીનો વિસ્તાર. તે પછી ઉપરનો ભાગ–મુખાકૃતિ–ચણીઆરૂં કમાડ ઉઘાડતાં બોલે તે નિષેધ. ઘરમાં પેસવાની ના પાડે છે. તેને વાગે છે. કમાડ ઉઘાડ્યા પછી પોતાની મેળે જ વસાઈ જતાં હોય તો નિષેધ–દારિદ્રાવસ્થા આવે. વાસ્યા છતાં ઉઘડી જાય તો નિર્વંશ, બીજાને વારસો મળે. તે થવાનું કારણ–ચણીઆરાં ને ઉપરનાં ઠેઠના કુંઠા વાંકાચૂકા હોય છે તેથી થાય છે માટે તે બરોબર બનાવરાવવા.

કમાડમાં–આખી મનુષ્યાકૃતિની કલ્પના–ઉપરના ઓતરંગમાં ઘાલ-વાનો ભાગ તે બે ઉંચા કરેલા હાથ–ઘરનો ભાર ઝીલવા માટે

મુગટ

ઉં			સાંકળ તે ચોટી ને માથું	ઉં
ચા		કપાળ		ચા
કે રે લા		આંખો નાક		કે રે લા
હાથ		મોઢું		હાથ
		પેટ		
		કમર		
પગ				પગ
			ઢીંચણ	
પગલાં	ચણીઆરાં લોઢાનાં		પમતલાને	પગલાં

અથ કમાડ ચક્ર. માથું તથા મુખની આકૃતિ સમજવી. તથા આખી મનુષ્યાકૃતિ સમજવા માટે ફક્ત મુખાકૃતિ.

ઉપરનું કપચર તે મુગટ કે પાઘડી.

			ચોટી	
			માથું	
			કપાળ	
			ભમરો ને આંખો	
			મૂછોનું સ્થાન	
			હોઠ ઉપરનો	
			મે. ફાડ બીડેલો	
			નીચેનો હોઠ	
	હોઠથી નીચેનો તે—દાઢી ઉપરનો ખાડો			
			દાઢી	
			ગળું	

ફક્ત કમાડમાંની મુખાકૃતિનો દેખાવ એવો છે કે વાઘની માફક ઉંધો સૂતેલો માણુસ તે પણ વાઘ ઉંચું જુએ તેમ તે માણુસ પણ વાઘ ઉંચું કરી જોતો હોય તેવો છે. વાઘની આકૃતિ ગણે તો ઉપરનું કપચર છે. તે કાન સમજવા. પુરૂષાકૃતિમાં—ખડકી તે ગરદન સમજવી ગળાથી નીચેની છાતીનો ભાગ હૃદય તે ચોક, ઓરડો તે પેટ ને પછીતમાં પગ આ પ્રમાણે કલ્પના થાય છે. તેમજ ચૂલાની આકૃતિમાં પણ પલાંઠી-વાળી બેઠેલો તે ઉંધું ઘાલી નીચું જોઈને બેઠેલો હોય તેવી છે. તેના સ્થાનના નામોના અર્થ સમજો, જુઓ ચૂલા મુહૂર્ત્તમાં—પગની પલાંઠીનું નામ—આગમણુ—આગનું આવાગમન અથવા પગેથી આવાગમન થાય તે માટે છે તેમ સમજવું.

ગૃહ પ્રવેશ

ઉત્તર તિય હસ્ત પંચ શ્રવણુ ત્રય મૃગ પુષ્ય
રેવતી રોહિણી મૂલરિસી શશીગુરૂ ભૃગુ શનિસુખ ૭૪૪
નંદા પૂર્ણા જયાતિથિ વૃષ મિથુનાં તુલ કન્ન
કુંભ લગ્નનસું હીર કહઈ ગૃહપ્રવેશે સુખ મન્ન ૭૪૫

અથ ગૃહ પ્રવેશ કરવાનું મુહૂર્ત—

મઘો માઘવે માર્ગશીર્પે ચ પુષ્યે તપસિ મૃદુ ધિષ્ણે વાસવે વારૂણે ચ ।
ધ્રુવે વાક્પતિ નિંદુ શુક્રાર્કિવારે ગુરૂ સન્નિવેશો બુધૈસદ્માનસ્તુ ॥

અથ ગૃહ પ્રવેશે નક્ષત્ર, તિથિ તથા શુભ લગ્ન વિચાર—

ઉત્તરા ૩, હસ્ત ચિત્રા, સ્વાતિ, વિશાખા, અનુરાધા, શ્રવણુ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, મૃગ, પુષ્ય, રેવતિ, રોહિણી, મૂલ આ નક્ષત્રો.

સોમવાર, ગુરૂવાર, શુક્રવાર અને શનિવાર આ વારો.

રવિ નક્ષત્રથી દિનનક્ષત્ર પર્યંત તના નક્ષત્રોનાં સંખ્યા મુજબ ફલ કલ્પવાનું હોઈ આકૃતિ ફક્ત ફલ શ્રુતિ માટે છે, આકૃતિઓનું વિશેષ પ્રયોજન રહેતું નથી તેથી મૂકી નથી. —હિમ્મતરામ.

વૃષ, મિથુન, તુલા, વૃશ્ચિક અને કુંભ આ લગ્નો શુભ છે.
અથ ઘર પ્રવેશે વાસ્તુશાંતિ મુહૂર્ત્ત–'જ્યોતિર્મયૂખે' પૃ. ૨૦૯ શ્લોક–૫૫ થી ૫૯.

ત્ર્યુત્તરા રોહિણી હસ્ત ધનિષ્ઠા શત તારકા ॥
પુનર્વસુ મઘા સ્વાતિ અશ્વિની રેવતી શ્રુતિઃ ॥૫૫॥
પુષ્યાનુરાધા પ્રોક્તાનિ રૂક્ષાણિ શાંતિ કર્મણિ ।
માઘ ફાલ્ગુન વૈશાખ જ્યેષ્ઠાઃ શસ્તા નવે ગૃહે ॥૫૬॥
પ્રવેશે શ્રાવણો માર્ગઃ કાર્ત્તિકોપિ પ્રશસ્યતે ।
ચૈત્રો માસઃ કુજાર્કૌ ચ રિક્તા દગ્ધા સ્ત્વમા મૃતિઃ ॥૫૭॥
દુષ્ટ ચંદ્ર ઇમે ત્યાજ્યા નવ ગેહ પ્રવેશને ।
ચરે લગ્ને ચરાંશસ્થે પ્રવેશો ન શુભાવહઃ ॥૫૮॥
શુભૈઃ કેંદ્ર ત્રિકોણસ્થ દ્વિતૈરા ચ ત્રિષષ્ઠગૈઃ ।
પાપૈઃ શુધ્ધેષ્ઠમે તુર્યે વિજનુ ર્ભાષ્ટમેંગકે ॥૫૯॥

અર્થાત્—ઉત્તરા ૩, રોહિણી, હસ્ત, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, પુનર્વસુ, મઘા, સ્વાતિ, અશ્વિની, રેવતિ, શ્રવણ, પુષ્ય, અને અનુરાધા આ નક્ષત્રો વાસ્તુશાંતિના કાર્યમાં શુભ છે. માહ, ફાગણ, વૈશાખ, જેઠ, શ્રાવણ અને માગશર તથા કારતક મહિનો પણ નવા ઘર માટે શુભ છે. ચૈત્ર મહિનો, રવિ તથા મંગલવાર, રિક્તા તિથિ, દગ્ધ તથા મૃત્યુયોગ, અમાસ તથા જન્મનો ચંદ્ર અને જન્મ લગ્ન નવા ઘરના પ્રવેશમાં છોડી દેવાં. વળી ચાર રાશીનાં લગ્નો, મેષ, કર્ક, તુલ ને મકર એ લગ્નો તથા તેનો નવાંશ પણ ગ્રહ પ્રવેશમાં અશુભ છે. ઘર પ્રવેશ જે લગ્નમાં કરે, તેમાં કેંદ્રમાં તથા ત્રિકોણમાં ને ૧૧–૨ અને ૩ જા સ્થાનમાં શુભ ગ્રહો લેવા. અને ૩–૬–૧૧ આ સ્થાનોમાં પાપ ગ્રહો હોય તો લેવા. પણ ૪–૮ સ્થાને ? પણ ગ્રહ ન જોઈએ. ગ્રહ પ્રવેશ દિવસે કરવો શુભ છે. નવા ઘરમાં રાત્રિએ પ્રવેશ ન કરવો. દિવસે મુહૂર્ત્ત ન આવતું હોય તો અથવા ખાસ અડચણ હોય તો જ રાત્રે શુભ મુહૂર્ત્તમાં ઘર પ્રવેશ કરવો.—૫૫ થી ૫૯.

અથ જુના તથા નવા ઘરમાં પ્રવેશ કરવાનું મુહૂર્ત—

માઘ ફાલ્ગુન વૈશાખ જ્યેષ્ઠ પ્રશસ્તા નવે ગૃહે ।
જીર્ણેહો શ્રાવણો માર્ગ કાર્તિકોપિ પ્રશસ્યતે ॥
શુક્લે ચ પક્ષે સુતરાંવિ વૃધ્યૈ કૃષ્ણે ચ યાવદ્દશમી ચ
તાવત્ ॥

અથ જુના તથા નવા ઘર પ્રવેશે વાર, તિથિ આદિ મુહૂર્ત—

નંદાયાં દક્ષિણં દ્વારં ભદ્રાયાં પશ્ચિમે નતુ ।
જયાયાં ઉત્તરં દ્વારં પૂર્ણાયાં પૂર્વતો દિશેત્ ॥૧॥
ગુરૂ શુક્ર બુધાપ્યેષુ [ચંદ્રાર્ક] ચ સુખાર્થદમ્ ।
પ્રવેશેતુ શનિસ્થૈર્યં કિંચિત્ ચોર ભયં ભવેત્ ॥૨॥
ચિત્રોત્તરા ધાતૃ શશાંક મિત્ર
અવંત્ય વારીશ્વરઃ ભેષ નૂનમ્ ॥
ધનિષ્ઠા દ્વિતયે પુષ્યે ઞ્યુત્તરે રોહિણી દ્વયે
ચિત્રા સ્વાત્યનુરાધારેવે પ્રવેશેત્ જીર્ણમંદિરમ્ ॥૩॥

પાઠાંતરે—રોહિણી ૧, મૃગ ૨, પુષ્ય ૩, ઉત્તરાફાલ્ગુની ૪, હસ્ત ૫, ચિત્રા ૬, સ્વાતિ ૭, વિશાખા ૮, અનુરાધા ૯, મૂલ ૧૦, ઉત્તરાષાઢા ૧૧, શ્રવણ ૧૨, ધનિષ્ઠા ૧૩, શતભિષા ૧૪, ઉત્તરાભાદ્રપદ ૧૫ અને રેવતિ ૧૬ આ નક્ષત્રો ગૃહ પ્રવેશમાં લેવાં.

ગૃહ પ્રવેશે કલશ ચક્ર

ગૃહ પ્રવેશે પૂરણ કલશ રવિરિસી ઇમ દે સીસ
ચાર પૂરવે ચાર દખ્ખણે પછિમ ચાર જગીસ ૭૪૬
ચાર ઉત્તર ચાર ઉદરી કંઠિ તિય તિય નાભી
ગિણતા દિનરિસી આવહી કલશાકાર ફલાઇ ૭૪૭
શીશ છેદ હુવૈ શીશ મહીં પૂરવે ઉધ્વંશ થાય
દખ્ખણે સુખ ધન પછિમે ઉત્તર મારો[1] રાય ૭૪૮

---

૧ રાનધ

ઉદરે ઉદર વેદના કંઠે ચિર પદ હોઈ
નાભિ કમલે નિરોગપણું હીર કલશ ઇમ જોઈ ૭૪૯

અથ ગૃહપ્રવેશે કલશચક્ર—'બૃહત્ શિલ્પશાસ્ત્રે' ભાગ ૧ લો. પૃષ્ઠ ૬૦ શ્લોક ૧૦૫–૧૦૬

૫ ૮ ૮ ૬
પ્રવેશે કલશેઽર્કર્ક્ષાત્ પંચ નાગાષ્ટ ષટ્ ક્રમાત્ ।
અશુભં ચ શુભં જ્ઞેયં અશુભં ચ શુભં તથા ॥૧૦૫॥
કૃત્વાર્કં વાસ તો ગેહે વિધાયાગ્રે દ્વિ જન્મન: ।
જલપૂર્ણં ઘટં ધૃત્વા માંગલ્યેન ગૃહંવિશેત્ ॥૧૦૬॥

પાઠાંતરે—

૫ ૮ ૮ ૬
પંચ નાગા ગજા રસાર્કા: અશ્રેષ્ઠં શ્રેષ્ઠકં તથા ।
અશ્રેષ્ઠં શ્રેષ્ઠકં કુંભે વિજ્ઞેયં રવિભાદ્ બુધૈ: ॥

કલશ ચક્ર

અશુભ	શુભ	અશુભ	શુભ
૫	૮	૮	૬

નોંધ–જે દિવસથી મુહૂર્ત જોવું હોય તે દિવસે સૂર્ય નક્ષત્રથી દનિયા સુધી ગણવું. જો ૧ થી ૫ સુધી થાય તો ખરાબ, ૬ થી ૧૩ સુધી થાય તો ઉત્તમ, ૧૪ થી ૨૧ સુધી ખરાબ અને ૨૨ થી ૨૭ સુધી ઉત્તમ. અભિજીત ગણવું નહિ.

અથ ગૃહ પ્રવેશે કલશચક્રં—

મુખેકં દિશી ચત્વારિ ચત્વારિ ગર્ભમેવ ચ ।
ગુદે કંઠે ન્યસેત્ ત્રીણિ સૂર્યભાત્ કલશે ધ્રુવં ॥
મુખ રૂક્ષે શિરોચ્છેદ: પૂર્વે ઉદ્વેગ સંભવ: ।
દક્ષિણેચાર્થ લાભં સ્યાત્ પશ્ચિમે સુખ સંપદા ॥
ઉત્તરે કલહો વિદ્યાત્ ગર્ભે ગર્ભો વિનશ્યતિ ।
ગુદે કંઠે ભવેત્ લક્ષ્મી સૂર્યભાત્ કુંભ નિર્ણય: ॥

કલશચક્રનાં સ્થાનને ફલ—

પ્રથમ ૧લું મુખે ખરાબ, પછી પૂર્વાદિ ચાર દિશાઓમાં ૨ થી ૫ પૂર્વે ખરાબ, ૬ થી ૯ દક્ષિણે ઉત્તમ, ૧૦ થી ૧૩ પશ્ચિમે ઉત્તમ, ૧૪ થી ૧૭ ઉત્તરે ખરાબ, ૧૮ થી ૨૧ ગર્ભમાં ખરાબ. ૨૨ થી ૨૪ ગુદે—હેઠ નીચે ઉત્તમ, ૨૫ થી ૨૭ કંઠે—ગલામાં ઉત્તમ.

રવિવાસ વાસાર્ક

મીન મેષ વૃષ સૂરિ જબ તવ પૂરવ વિશ્રામ
મિથુન કરક[1] સિંહ દખ્ખણે[2] સૂરિજ વાસૈ ઠાંમ ૭૫૦
કન્યા તુલ વૃશ્ચિક ત્રિહું વાસો પચ્છિમ માંહી
ઉત્તરં ધન મકરાં ઘટાં દિનકર બેઠો છાંહી ૭૫૧
હીર કહઈ અમણે[3] રવિ સુખ દાહિણ સન્મુખલેઈ
ડાબો ઘર પુર પઈસતાં લીધો લાહો દેઈ ૭૫૨
રવિ વાસો પહિલૈ પૂહર અગનિ કુણ વસેઈ
બીઇ પૂહર દક્ષિણ દિશઈ નૈરતિ તિય ઈક દેતિ ૭૫૩
પછિમ ચો પણ વાયવૈં ઉત્તર છઠ્ઠે દેઈ
ઈશાણિ સત્તમ પહર અઠ્ઠમ પૂરવ દેઈ ૭૫૪

અથ સૂર્ય ડાબી બાજુ છે કે જમણી બાજુ તેનો વિચારઃ—

પહરિ અગનિ દક્ષિણ પર નૈરૂત પહર નિવાસ;
ચોથે પચ્છિમે વસી સૂરજ કરે નિવાસ. ૧
રાત્રિ પ્રથમ વાયવ રહે બીજે ઉત્તર જાંણ;
તીજે પહરે ઈશાને રહે ચોથે પૂરવ ઠાંણ. ૨
ચલાણે પૂઠે જિમણે ડાબો ગાંમ પ્રવેશ;
ઈણ પરિ સૂરજ લીજતાં ભાજે કોટી કલેશ. ૩

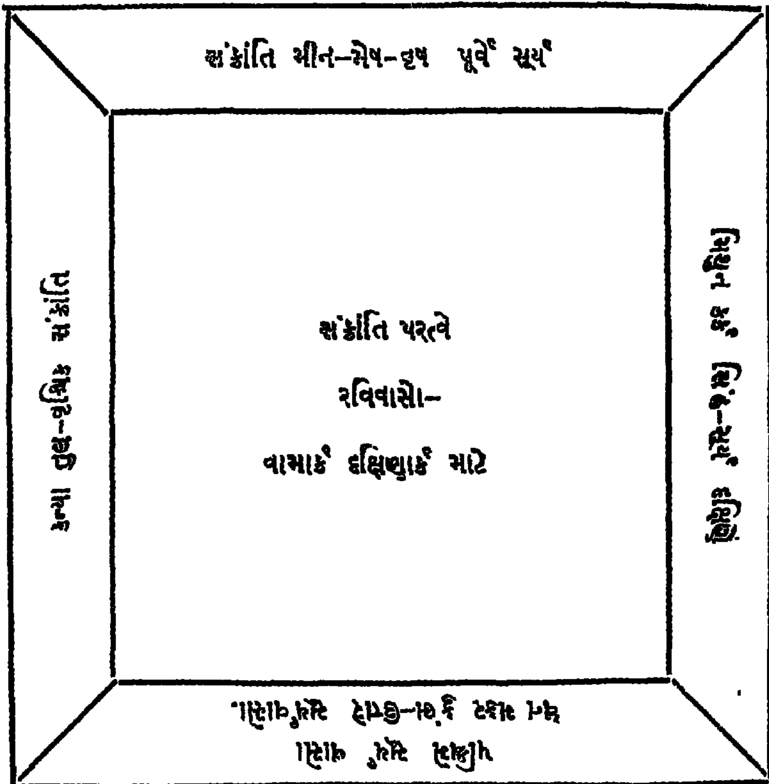
અથ રવી પ્રહર વાસો—

રવી વાસો પહેલે પ્રહર અગ્નિ કુંણ વસેઈ;

---

૧ કર. ૨ દક્ષિણઈ. ૩ રવિ ગમણ સુખ દાહિણ સન્મુખ દેઈ.

અથ સંક્રાંતિ પરત્વે રવિ વાસો—

બીય પુહરે દખ્ખણ દિસૈ નૈરૂત તીય કહેઈ. ૩૮૨
પછિમ ચઉ પણ વાયવે ઉત્તર છઠ્ઠે હોઈ;
ઈશાને સત્તમ પહર અઠ્ઠમ પૂરવ હોઈ.

(રવી પ્રહર વાસોનું કોષ્ટક જોડે છે.)

નોંધ—પૂર્વાભિમુખ એટલે ઘરથી બહાર નીકળતાં જનારનું મૂખ પૂર્વદિશા તરફ થાય અને પેસતાં પશ્ચિમ દિશા તરફ મુખ થતું હોય, આવા ઘરનું દ્વાર પૂર્વાભિમુખ કહેવાય છે, આજ પ્રમાણે ચારે દિશા માટે સમજવું. ઘરમાંથી નીકળતાં જે દિશા સામી દેખાય તે દિશાવાળું દ્વાર સમજવું.

અથ ગૃહ પ્રવેશે વામાર્ક જ્ઞાનચક્રમ—જુના શ્રીધરી પંચાંગમાં લગ્નકુંડલીમાં પ્રવેશ લગ્ન તે પૂર્વમાં સમજીને સૂર્ય જોવો.

દિશાનામ	લગ્નમાં સૂર્યનું સ્થાન	સૂર્ય	મુહૂર્તનો સંભવ
પૂર્વ દ્વારમાં પેસતાં	૮,૯,૧૦,૧૧,૧૨	વામે	સૂર્યોદય પછી અને સંધ્યા પહેલાં
દક્ષિણ દ્વારમાં પેસતાં	૫,૬,૭,૮,૯	વામે	બપોર પછી અને અડધી રાત પહેલાં
પશ્ચિમાભિ મુખમાં ,,	૨,૩,૪,૫,૬	વામે	સંધ્યા પછી અને પરોઢ સુધી
ઉત્તરાભિમુખમાં પેસતાં	૧૧,૧૨,૧,૨,૩	વામે	મધરાત પછી અને બપોર પહેલાં

અથ પ્રવેશમાં વામાર્કની સમજણ—ગામ કે ઘરની દિશા એક સમજવી.

વાસ્તુ પ્રકરણે—લગ્નશુદ્ધિ—સ્થિર લગ્ને પ્રવેશ કરવો.

સમજુતી—

પૂર્વાભિમુખ ઘરમાં પ્રવેશ—સવારથી સાંજ સુધી કરવો.
દક્ષિણાભિમુખ ઘરમાં પ્રવેશ—બપોરના લગભગ બે વાગ્યાથી રાત્રિના ૧૦ વાગ્યા સુધી.
પશ્ચિમાભિમુખના ઘરમાં પ્રવેશ—રાત્રે જ મુહૂર્ત આવે.
ઉત્તરાભિમુખના ઘરમાં પ્રવેશ—સવારમાં સૂર્યોદયથી ૧૦॥ સુધી.

નોંધ—કલશચક્રનો સંબંધ જોઈને રાત્રિનો સમય સમજવો.

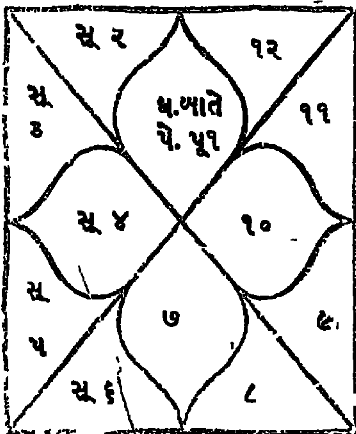
પશ્ચિમાભિમુખવાળાને રાત્રે જ મુહૂર્ત આવે માટે તે બાબતમાં શંકા કરવી નહિ.

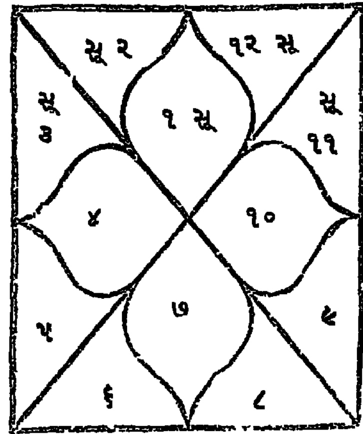
વામાર્કની સ્પષ્ટ સમજુતી—

જન્મલગ્ન ને જન્મરાશીથી આવતું ઉપચય ૩–૬–૧૦ –૧૧ મા સ્થાનમાં સ્થિર રાશીવાળું સ્થિર લગ્ન ઘર પ્રવેશમાં શુભ જાણવું. અને સૂર્યાદિ ગ્રહો ઘરના આરંભની લગ્ન શુદ્ધિમાં જે પ્રમાણે કહ્યા છે તે પ્રમાણે રહ્યા હોય ત્યારે ગૃહ પ્રવેશ શુભ જાણવો. તેમજ જે દિશામાં ઘરનું મુખ હોય એ દિશામાં સપ્ત-શલાકા ચક્ર પ્રમાણે કહેલાં જે દિશાનાં નક્ષત્રો તે નક્ષત્રોમાં તે દિશામાં પ્રવેશ કરવો.

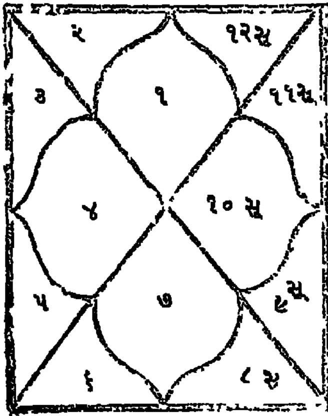
વામાર્ક બાબત–પ્રવેશ લગ્ન શુદ્ધિમાં આઠમા સ્થાનથી બારમા સ્થાન સુધીમાં સૂર્ય હોય તો પૂર્વ મુખવાળા ઘરમાં, ને પાંચમાથી નવમા સુધી હોય તો દક્ષિણ મુખવાળા ઘરમાં, વળી બીજાથી છઠ્ઠા સ્થાન સુધી સૂર્ય હોય તો પશ્ચિમ મુખવાળા ઘરમાં, અને ૧૧ માથી ૩ જા સ્થાન સુધીમાં સૂર્ય હોય તો ઉત્તર મુખ-વાળા ઘરમાં પ્રવેશ કરનારને વામ સૂર્ય થયો એમ જાણવું. અને તે જ વામાર્ક કહેવાય છે. વામ સૂર્ય લઇ પ્રવેશ કરે તો પશ્ચિમા-ભિમુખવાળાને હમેશાં રાત્રિ સિવાય મુહૂર્ત્ત આવતું જ નથી, ને રાત્રે પ્રવેશ કરવાને કાંઈ પણ હરકત નથી.

બારણાનું મુખ પશ્ચિમ સામું તેમાં પેસતાં પૂર્વ મુખ થાય.	બારણાનું મુખ ઉત્તર સામું તેમાં પેસતાં દક્ષિણ મુખ થાય.

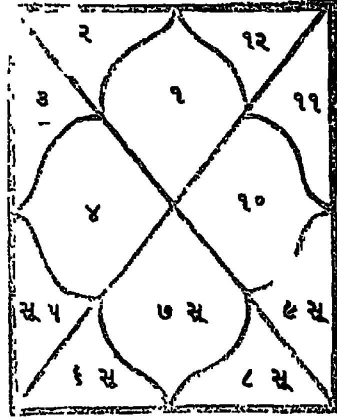

બારણાનું મુખ-પૂર્વ સામું સમજવું-તેમાં પેસતાં પશ્ચિમ મુખ થાય.

બારણાનું મુખ-દક્ષિણ સામું. તેમાં પેસતાં. ઉત્તરમુખ થાય.

અથ ગ્રહ ગામાદિના પ્રવેશ વખતે-ચંદ્રમા સન્મુખ ટાળવો ને ડાબો લેવો તે વિષે—

સાહમો (સન્મુખ) ચંદ્રો ચિત્ત હર પૂઠે કરે વિનાશ;
બીજે ડાબો જિમણો સુખે કરે સ્થિર વાસ. ૧

અથ વિજયયોગ-વિજય મુહૂર્ત—

દ્વૌ પ્રહરૌ ઘટીકા હીનૌ દ્વૌ પ્રહરૌ ઘટિકાધિક;
વિજયો નામ યોગોયં સર્વ કાર્યાણિ સાધયેત્ ॥૧॥
કાલપાશશ્ચ યમઘંટ યોગિની મૂર્તિમેવ;
કુલિકં ન ચિંતયેત્ મસ્તકે યદિ ભવતિ ભાસ્કર ॥૨॥
સિધ્યંતિ સર્વ કાર્યાણિ ચ મનોરથાનિ ॥

સૂચના—પ્રયાણમાં જેટલી વાતો ટળે તેટલી પ્રવેશમાં ન ટળે તે યાદ રાખવા માટે શ્લોક—

દિશાશૂલ યોગિની કાલપાસૈઃ નક્ષત્ર વાર પ્રભવૈશ્ચ શૂલૈઃ ॥
વૈકાલ યોગાઃ કથિતાઃ પ્રયાણે તે વર્જયેન્નેવ યદા પ્રવેશઃ ॥૧॥

પ્રવેશમાં ફક્ત ચંદ્ર બલ જોવું. બીજું કાંઈ પણ જોવું નહિ. પ્રયાણને પ્રવેશમાં બહુ તફાવત છે. વળી પ્રયાણે દક્ષિણાર્ક અને પ્રવેશમાં વામાર્ક લેવો તે બે બે પહોર પ્રમાણે હોય છે.

ઘરમાં ચૂલો કરવાનું મુહૂર્ત

અઠ્ઠમી ચઉદસી ટાલી કરી અવર સવે તિથિ લેઇ
ચૂલા કામ કરંતડાં સંપદ્ઘ ઘરિ વાધેઇ ૭૫૫
શ્રવણ ધનિષ્ટા વિશાહ પુષ્ય રેવય રોહિણ સુખ
રવિ મંગલ બે વાર બે ચૂલા કર્મ કરિષ્ય ૭૫૬

ઘર પાછળ નિષેધ વાસ્તુ

ઉકરડી કુંભાર ગૃહ લોહકાર સમશાન
હીર કહે ઘર પાછલે ગૃહમાં મંડે જાણ ૭૫૭

અથ ચૂલા મુહૂર્ત—

પૂર્વાર્દ્રા રોહિણી પુષ્યે ઉત્તરા ત્રિતયે અશ્વિલે ।
સ્થિતિ ર્મહાન સ સ્યેષ્ટા ગૃહોપસ્કરણૈઃ સહ ॥
શનિવારે દરિદ્રત્વં શુક્રે અન ધન મેવ ચ ।
ગુરૂવારે ભવેત્ લક્ષ્મી બુધે લાભો ભવેત્સદા ॥
ભોમવારે મૃતે ભાર્યા સોમે ધન ક્ષયં ભવેત્ ।
રવિવારે ભવેત્ રોગી ચૂલ્હા સ્થાપન કર્મણિ ॥

અર્થાત્—મૂલ, ચિત્રા, અનુરાધા, વિશાખા, મૃગશિર, ઉત્તરા ૩, રોહિણી, જ્યેષ્ઠા અને રેવતી એ નક્ષત્રો.

બુધવાર, ગુરૂવાર, શુક્રવાર અને સોમવાર એ વારો.
બીજા, ત્રીજા, પાંચમા, છઠા અને નવમા લગ્ને,
અને શુભ તિથિએ પ્રથમ રસોઈ બનાવવી જોઇએ.

વળી પાઠાંતરે—

ચૂલા ચક્રે લિખેત્ પ્રાજ્ઞં ભાનુ ભુક્તં રિખે શુભં ।
પૃષ્ટે ષષ્ઠ શુભં પ્રોક્તં ચતુઃસારં ભયંપ્રદં ॥

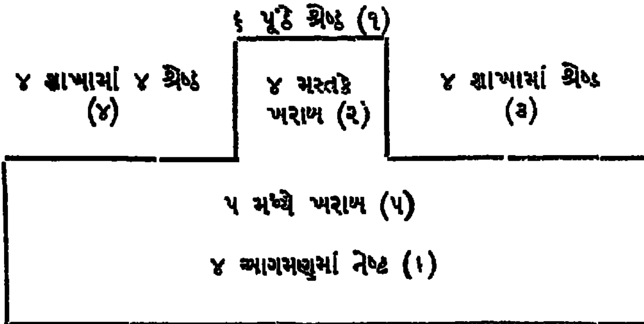
બેહાષ્ટકે શુભં પ્રોક્તં મધ્યે પંચ વિનસ્યતિ ।
ચતુષ્કા અશ્રતે શોકં પત્નિ ચંદ્ર શુભે શુભં ॥

નક્ષત્ર—૬ સુખ, ૪ મૃત્યુ, ૮ સુખ, ૫ નાશ, ૨ ભોગાર્થ લાભ. અને ૨ સ્રી નાશ. સૂર્યાત્ દિનાવધિ.

સૂર્ય નક્ષત્રથી ૬ સ્થાને. પૂંઠે, સુખ. ૪ સ્થાને, માથે મૃત્યુ.
૮ સ્થાને બાજુ સુખ. ૫ સ્થાને, મધ્ય, નાશ.
૨ સ્થાને હાથે, ભોગ. ૩ સ્થાને, પગે સ્રી નાશ.

અથ ચૂલા ચક્રમાં નક્ષત્રો મૂકવાની રીત—

ખટ પૂંઠે ચતુ મસ્તકે દો શાખાયે ચતુઃ ચતુઃ ।
મધ્યે પંચ નક્ષત્રાણિ ચતુઃ આગમણુ માંય ॥

શ્રવણ ધનિષ્ઠા વિશાખા પુષ્ય રેવે રોહણુ હુંત;
કૃત્તિકા રવી શનિ મંગલએ વાર (નહીં) ચૂલા કામ કરંત.
આઠમ ચઉદશ ટાલ કર અવર સવે તિથ હોય;
ચૂલા કામ કરંતહાં સંપત ઘર વાધેહ.

ઉપરના નક્ષત્રો શ્રીધરી પંચાંગમાં પણ લીધાં નથી તેમ વાર પણ તદ્દન ખરાબ કીધા છે. રવિ, મંગલ, શુક્ર ને શનિ નેષ્ટ=ખરાબ છે. પણ ચંદ્રબલ કૃત (સ્રીનું) શુભતિથિઓને પૂર્વા ૩, આદ્રા, રોહિણી, પુષ્ય, ઉત્તરા ૩ અને અશ્વિની આ નક્ષત્રો જ લીધાં છે.

અથ પંચક તથા તેમાં ટાળવાનું નક્ષત્ર ને ઘર છાવાનું મુહૂર્ત–

પડવા કે દિન મંદિર છાવે, સો નર આપણો કાલ બોલાવે;
બીજ ત્રીજ ઘર ભોગ વિલાસ, કામણી કંથ સદા ઘરવાસ.–૧
ચોથ કે દિન મંદિર છાંય જ કરે, તસ ઘર આય ભુજંગ રહે;
પાંચમ સાતમ અન્ન અપારા, મહિષી[1] તુરી[2] રહે ઘર બારા.–૨
છઠ આઠમ છાવી નહિ છાંય, તસ ઘર હોવે પુત્ર કી હાંણ;
નવમી છાંય ન કરાવો ભાઇ, કાંસે ત્રાંબે હોય દુહાઇ.–૩
દશમ અગીયારશ કાંઈ વિચારો, સો નર કાઢી ખાય ઉધારો;
બારશ તેરશ છાવણ સહી, વાટ પડ્યો ધન આવે લઇ.–૪
ચોદશ અમાસે છાવણ મત કરો, પૂનમ દિને ભૂખે નહીં મરો;
પંડિત ભાખે દોય કર જોડ, પનરાં તિથિમાં કાઢી ખોડ–૫

અથ ગૃહાચ્છાદન મુહૂર્ત–

હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, રોહિણી, મૃગ અને અનુરાધા એ નક્ષત્રો. અને નંદા તિથિ, રિક્તાતિથિ અને અમાસ સિવાય ગૃહાચ્છાદન કરવું ઉત્તમ છે.

હોમ વખતે અગ્નિનો વાસો ક્યાં છે, તે જોવું જોઈએ—

પડવેથી તિથિ ગણવી, રવીવારથી વાર ગણવો. તેનો સરવાળો કરી તેમાં ૧૮ ઉમેરવા, પછી ત્રણે ભાગતાં શેષ ૧ વધે તો પાતાલમાં, ૨ વધે તો મૃત્યુ લોકમાં અને શૂન્ય વધે તો આકાશમાં વાસો જાણવો.

અથ હવન મુહૂર્ત—

અજવાળી એકમથી તિથિ ગણવી તે મુહૂર્તના દિવસ સુધી ગણવી. વાર રવિથી ગણવો. તે બેનો સરવાળો ગણીને, તેમાં ૧ ઉમેરીને જે સંખ્યા આવે તે સંખ્યાને ચારે ભાગતાં શેષ ૩ અથવા શૂન્ય આવે તો અગ્નિનો વાસો આકાશમાં છે એમ જાણવું; આ સમયમાં જો હવન કરે તો પ્રાણનો નાશ થાય, ને બે વધે

---

૧ ભેંસ. ૨ ઘોડી

તો પાતાળમાં વાસો જાણવો. આ સમયમાં હવન કરે તો ધનનો નાશ થાય.

પાઠાંતર—

અષ્ટાદશ પ્રાણુય તિથિવારં ચ મિશ્રીતં ।
સપ્ત દ્વીપે સમાયુક્તા ચતુર્થે ભાગમાહરેત્ ॥૧॥
એકેન વસતે સ્વર્ગે દ્વિતીયે પાતાલ મેવ ચ ।
ત્રયે શૂન્યે ભવેદ્ભૂમૌ એવં ફલં શુભાશુભં ॥૨॥

નોંધ—એક ઠેકાણે વાંચવામાં આવ્યાનું યાદ છે કે–અગ્નિનો વાસો આકાશમાં હોય તો જમીન ઉપર સ્થંડિલ બનાવવું. પાતાલમાં હોય તો કુંડ કરવો અને જમીન ઉપર હોય તો જમીન ઉપર હોમ કરવો.

અથ હોમ કર્મ વિધિ–પાઠાંતરે—

અષ્ટાદશ ધ્રુવાંકાશ્ચ તિથિ વાર સમન્વિતા ।
અષ્ટભિસ્તુ સમાયુક્તા ત્રિભિર્ભાગં સમાહરેત્ ॥૧॥
એકેન વસતિ સ્વર્ગે દ્વાભ્યાં પાતાલ મેવ ચ ।
શૂન્યે ચ મૃત્યુ લોકેષુ ત્રિવિધોગ્નિ રૂદાહૃતા ॥૨॥
સૈકા તિથિ વાર યુતા કૃતાપ્તા શેષે ગુણાભ્ર ભુવિ વન્હિવાસઃ ।
સૌખ્યાય હોમે શશિ યુગ્મ શેષે પ્રાણાર્થ નાશો દિવિ ભૂતલે ચ ॥૩॥
પાતાલે લભતે લક્ષ્મી મૃત્યુ લોકે સુખં ભવેત્ ॥
યદા ચ વસતે સ્વર્ગે હાનિ મૃત્યુ ર્ન સંશયઃ ॥૪॥

ગર્ગસંહિતાયાં વચનાત્—

શુકલાદ્યા તિથયો હિમાંશુ સહિતા સૂર્યાદિવારાન્વિતા ।
ત્વષ્ટા પક્ષ જવન્ન તિથિફલં વન્હિ ર્નિવાસો ચ વૈ ॥
સૈકેન૧ કૃતલં તથવ યુગલે ૨ પાતાલ વાસસ્થિતી ।
ત્રિ૩ શૂન્યે૦ ક્ષુ ચ ભૂપરિ શુભકરં નાશાય ચાન્ય સ્થિતી ॥૫॥
મૃદુ ધ્રુવ ચર ક્ષિપ્રૌ કાર્યં શાંતિક પૌષ્ટિકે ॥
રિક્તાભૌમાર્કી રહિતે શુદ્ધ ધમોદયે શુભે ॥૬॥

અગ્નિચક્ર ન જોવા વિષે—ગર્ગસંહિતાયાં વચનાત્—

ગર્ભાધાને ચ માંગલ્યે વિવાહે મધુસૂદને ।
દુર્ગા હોમે વૈશ્વદેવે અગ્નિ ચક્રં ન દુષ્યતિ ॥૧॥
ચંડિકા શીવ હેરંબ જગંનાથાર્ક તો ગ્રહા ।
એતેષાં પૂજને હોમે અગ્નિચક્રં ન દુષ્યતિ ॥૨॥
વિવાહ યાત્રા વ્રત બંધ ગોચરે ચૂડોપવિતે ગ્રહણે યુગાદો ।
દુર્ગા વિધાને ચ સૂત પ્રસૂત નૈવાગ્નિ ચક્રં પરિશોધનીયં ॥૩॥
મહારોદ્રે તથા યજ્ઞે યજને મધુસૂદને
દુર્ગા હોમેષુ સંજાતે અગ્નિચક્રં ન દુષ્યતિ ॥ ૪ ॥
વિવાહે વૃતબંધે ચ વૃતસ્યો સ્થાપને તથા
દુર્ગાયાં ચ તથા શાંતો અગ્નિચક્રં ન દુષ્યતિ ॥ ૫ ॥
મહાલયે ચંદ્રબિંબે રાહુગ્રસ્તો દિવાકરે
નિત્યે નિમિત્તકે ચૈવ અગ્નિચક્રં ન દુષ્યતિ ॥ ૬ ॥
ચંદ્રવ્રતે વિવાહે ચ વૃષોત્સર્ગાભિચારકે
ગ્રહે રાશિમતિક્રાંતે અગ્નિચક્રં ન દુષ્યતિ ॥ ૭ ॥

પાઠાંતરે—

દુર્ગા શ્રીપતિ શંભુ હોમ કરણે ઉદ્વાહ મૌજીવૃતે
નિત્યે જાતક કર્મણી ગૃહણુતો પાકર્મ નિલોચ્છવે ॥
શાલાકર્મણી દુર્ગ ભંગ વિજયે દુંષ્ટ ગ્રહે પારિતઃ
શત્રુ વિગ્રહ કર્મણીતિ નૃપતિ ક્રોધેડગ્નિચક્રં ત્યજેત્ ॥ ૮ ॥

અથ જ્યોતિર્નિબંધે પાઠાંતર—પૌરાણ કર્મ દર્પણે પ્રથમ પ્રકરણે—

દુર્ગા હોમ વિધો વિવાહ સમયે સીમંત પુત્રોત્સવે
ગર્ભાધાન વિધો ચ વાસ્તુ સમયે વિષ્ણો પ્રતિષ્ઠાદિષુ ॥
મૌજીબંધન વૈશ્વદેવ કરણે સંસ્કાર નૈમિત્તિકે
હોમો નિત્ય ભવેન્ન દોષ કથિતં ચક્રં ચ વન્હે રપિ ॥ ૯ ॥

અથ બાલબોધે—

દુર્ગા હોમ વિધો વિવાહ યજને પુત્રોત્સવે નિત્યશઃ

પાણિ ગ્રાહ વિધૌચ વાસ્તુ યજને વિષ્ણુ પ્રતિષ્ઠાવિધૌ ॥
મૌજી બંધન વૈશ્વદેવ કરણે જાપ્ય પ્રવેશે ગૃહે
હોમસ્તત્ર વિધીયતે ન દોષ જનકં ચક્રં ચ વૈશ્વાનરં ॥ ૧૦ ॥

અર્થાત્—દેવી સંબંધી કાર્યના હોમમાં, વિવાહમાં, પુત્રોત્સવાદિ કાર્યોમાં, વાસ્તુ, વિષ્ણુની પ્રતિષ્ઠામાં, જનોઈ, વૈશ્વદેવ તથા કોઇ પણ મંત્રના જાપની સમાપ્તિમાં દશાંશ હોમ, ગૃહપ્રવેશ વખતે એટલામાં અગ્નિચક્ર ન જોવું.

વળી—

વિવાહ યાગ વ્રત બંધ દીક્ષા સીમંત ચંડી ગૃહવાસ્તુ શાંતિઃ ।
આદિત્ય શૌરી કુજ રાહુ કેતવો ન દોષદા યજ્ઞ વિધાયિનાં ખલુ ॥૧॥

અર્થાત્-વિવાહ, જનોઈ, સીમંત (અઘરણી) દેવી સંબંધી કાર્ય, વાસ્તુ શાંતિ માટેનો હોમ તથા ખાસ પાપગ્રહો (ક્રૂર ગ્રહો)ના મુખમાં આહુતિ આપવી હોય આટલે ઠેકાણે અગ્નિચક્ર ન જોવું.

અથ અગ્નિચક્ર જોવા વિષે—

લક્ષ કોટિ હવને સુરાંખિલે ચાતિરૂદ્ર કરણે ગ્રહાભિધે ।
વાપિ કૂપ ભવને સુરાલયે દેવખાતં ગૃહં દુર્ગ ખંડકે ॥૧॥
સંપ્રતિષ્ઠ કરણાદિકે તથા મંત્રયંત્ર વિધિ શાંતિ કારકે ।
ગ્રામ વેશન કૃતે નૃણાં તદા અગ્નિચક્રમવલોકયેત્સુધી ॥૨॥
વન્હે વાસો યદા ભૂમૌ હોમે સૌખ્યં તદોચ્યતે ।
અંબરે ચૈવ પાતાલે પ્રાણાર્થ નાશકઃ ક્રમાત્ ॥ ૩ ॥
શાંતિકર્મ સુ સર્વત્ર ચિંતનીયં પ્રયત્નતઃ ।
નિત્યે નૈમિત્તિકે વન્હિ ચક્રાદ્યંતુ ન દુષ્યતિ ॥ ૪ ॥
-ઇતિ ગર્ગસંહિતાયાં વચનાત્.

વળી—

દુર્ગભંગે ગૃહે દુષ્ટે વિવાહે શત્રુ સંગ્રહે ।
શાલા કૃત્યે નૃપે ક્રોધે ચક્રં યત્નેન ચિંતયેત્ ॥૫॥
દિશાં દાહે પથે ઘોરે ગ્રહ ગ્રસ્તે ભૂમિકંપને ।

જપ હોમાદિકં કર્તું કાર્યં કુરાહુતિ વિના ॥૬॥

હોમ વખતે પ્રથમ આહુતિ કયા ગ્રહના મુખમાં પડે છે અને તેનું શું ફલ મળે છે તે જોવા માટે ગ્રહ ગણવાનો ક્રમ—

સૂર્યે૧ ત્રીણિ બુધે૨ ત્રીણિ શુક્રે૩ ત્રીણિ તથા શનૌ ૪ ।
ચંદ્રે૫ કુજે૬ ગુરૂ૭ રાહુ૮ ત્રીણ્યર્ક ભાત્ ક્રમાત્ ॥૭॥
કેતુ ઉપરથી ગણી લેવો. રવિયાથી દનિયા સુધી ગણવું.

ફલ—

શોકં૧ સૌખ્યં૨ તથા લાભં૩ પીડા૪ સૌખ્યં૫ ચ બંધનં ।
ધાન્યં૭ હાનિ૮ મૃતિ૯ વિદ્યાદ્વન્હિચક્રે ફલં ક્રમાત્ ॥૮॥

પાઠાંતરે—

આદિત્ય ત્રીણિ બુધ ત્રીણિ શુક્રઃ ત્રીણિ શનિ ત્રયં ।
સોમ ત્રીણિ ભોમ ત્રીણિ ત્રીણિ ગુરૂ ત્રિરાહે ત્રિકેતવે ॥
આદિત્યસ્ય ભવેત્ શોકં બુધે ચૈવ યથા સુખં ।

ગ્રહ મુખે આહુતિ ફલં—

ગ્રહનામ	સૂર્ય	બુધ	શુક્ર	શનિ
નક્ષત્ર સંખ્યા	૩	૩	૩	૩
ફલ	ધનનાશ શોક	બુદ્ધિવર્ધન સુખ	સંપત્તિ લાભ	ધનનાશ પીડા

સોમ	મંગલ	ગુરૂ	રાહુ	કેતુ
૩	૩	૩	૩	૩
કૃષિલાભ લાભ	અગ્નિદાહ નિર્ધન	અભિષ્ટ સિદ્ધિ અર્થ લાભ	હાનિ હાનિ	દુર્ભિક્ષ મૃત્યુ

શુક્રે લાભં વિજાનીયાત્ શનૌ મરણં ભવિષ્યતિ ॥
ચંદ્ર લાભં પ્રકુર્વીત કુજે પીડા ન સંશયઃ ।
× × × × × × ×
કેતવેના ભૃત્યગ્રહ આહુતિ ન સંશયઃ ।
સૂર્ય મહાનક્ષત્રાદિ ગણિતં દિન નક્ષત્ર યાવત્ આહુતિ ફલં ॥

	સૂર્ય	બુધ	શુક્ર	શનિ	સોમ
ક્રમ—તરૂણી	વિદ્	ભૃગુ	ભાસ્કરી	ચંદ્રમા;	
	મંગલ	ગુરૂ	રાહુ	કેતુ	
	કુજ	સુરેજ્ય	વિધુનંદન	કેતવઃ ॥	

અર્થાત્—રવિયા નક્ષત્રથી દનિયા સુધી ગણતાં જે ઠેકાણે સંખ્યા આવે તે ગ્રહનું નામ ને ફલ સમજવું. દરેક ગ્રહનાં ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રો ગણવાં. અભિજીત ગણવું નહિ.

કદાપિ ખાસ કારણને લઈને જે દિવસે હોમ કરવો હોય તે જ દિવસે ક્રૂર ગ્રહના મુખમાં જ આહુતિ પડતી હોય તો નીચે મુજબ કરવાથી દોષ લાગતો નથી.

લોઢાના પતરાની ૧ મૂર્તિ બનાવીને તેમાં જે ક્રૂર ગ્રહના મુખમાં આહુતિ પડતી હોય તે ગ્રહનું આવાહન-પૂજન કરીને તે મૂર્તિને ઊંધે મુખે કુંડમાં કે સ્થંડિલ ઉપર મૂકી પછી આહુતિ આપવી એવો ગ્રંથકારનો મત છે.

લાભહાનિ પ્રશ્ન અકડમ ચક્ર

હીર કહે અકડમ લિખો બાર ભુવન અનુરાહ
સૃષ્ટચાકાર તિહાં લિખી વરણ ઠવો સંભાર ૭૫૮
રુરૂ લૃલૄ ચ્યારી તજી બાકી વરણ વિચાર
આદિ અકાર ઠવિ કરી અંતે ઠવો ક્ષકાર ૭૫૯
લાભ હાનિ જો જોઈએ તો પહિલો નિજ નામ
થાપી પાછે આગલઈ ગિણીજે જેહનું કામ ૭૬૦

સિદ્ધિ સાધ્ય મિત્રાં રિપાં નામ અનુક્રમે જોઈ
એક પાંચ નવ સિદ્ધિ કર સાધ્ય છ એ દશ દોઈ ૭૬૧
મિત્ર અગ્યારે સાત ત્રિહું રિપુ બારમ અષ્ટમચારેઈ
ઇમ જો ગણુતાં સિદ્ધિ આવહી તો કોઈ કાલે ફલ દેઈ ૭૬૨
સાધ્ય ફલે ના ફલે કદી મિત્ર ફેલે તતકાલ
રિપુ ગણુતાં જો આવહી તો તે હાખે કાલ ૭૬૩
દેશ ગામ પુર દેવ ગુરૂ રાજા સેવક મિત્ર
નર નારી ઔષધ પ્રમુખ રિપુ તે વરજો તંત ૭૬૪

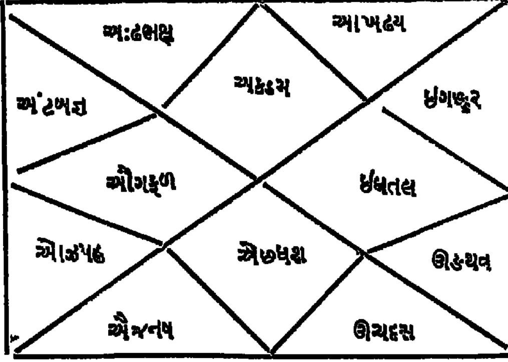
બાર ખાનામાં કુંડલી કરી તેમાં "અ" થી "ષ" સુધીના અક્ષરો અનુક્રમે લખવા. અને પોતાના નામના પહેલા અક્ષરથી જેની સાથે લેણુ દેણુનો વિચાર કરતા હોઈએ તેના નામના અક્ષર સુધી ગણુતાં ૧–૫–૯ હોય તો સિદ્ધિ, ૬–૧૦–૨ હોય તો સાધ્ય, ૩–૭–૧૧ મિત્ર, ૪–૮–૧૨ હોય તો શત્રુ સમજવા. આ પૈકી સિદ્ધિ હોય તો સારી મૈત્રી રહે. અને સાધ્ય હોય તો સામાન્ય. મિત્ર હોય તો સારી. અને શત્રુ હોય તો ખરાબ. કોઈ પણુ ગામ, દેશ, નગર, દેવ, ગુરૂ, રાજા, સેવક અને મિત્ર તથા સ્ત્રી–પુરુષ, દવા વગેરેથી પોતાને લાભ થશે કે હાની તેના માટે આ ચક્રથી લેણુ દેણુ જોવાય છે.

ખરી રીતે જોતાં આ ચક્રનો ઉપયોગ મંત્રશાસ્ત્રમાં છે. અને ત્યાં અમુક મંત્રથી પોતાને સિદ્ધિ મળશે કે કેમ? તે માટે ઉપયોગ થાય છે. ગ્રંથકારે પણુ આ હકીકતને લક્ષ્યમાં લઈ આ પ્રમાણે કહ્યું છે:—

ઈમ જો ગણુતાં સિદ્ધિ આવહી તો કોઈ કાલે ફલ દેઈ
સાધ્ય ફલે ના ફલે કદી મિત્ર ફલે તતકાલ.
રિપુ ગણુતાં જો આવહી તો તે હાખે કાલ.

મંત્રશાસ્ત્રમાં આ ચક્રને "અકથહ" ચક્ર પણુ કહે છે. તેમાં ચાર ખાનાં કરી તેમાં બધા અક્ષરોનો સમાવેશ થાય છે. અને

આદિમાં અ ક થ હ એમ અક્ષરો આવી જવાથી આને અ ક થ હ કહે છે. બાર ખાનાની કુંડલી કરીને પણ જોવાનો રીવાજ છે. તેમાં પહેલા ખાનામાં અ ક ડ મ આવે છે. તેથી અ ક ડ મ ચક્ર એમ પણ કહે છે.

આમાં અનુક્રમે સિદ્ધિ, સાધ્ય, મિત્ર અને શત્રુ એમ ગણવાના છે. શારદા તિલકની રીતિ પ્રમાણે.

ચતુરસ્ત્રે લિખેદ્વર્ણાં શ્ચતુષ્કોષ્ઠ સમન્વિતે ।
અકારાદિક્ષકારાન્તાન્સ્વનામાદ્ય ક્ષરાદિતઃ
સિદ્ધાદીન્કલ્પયેન્મંત્રી ....

સિદ્ધિ	સાધ્ય	મિત્ર	શત્રુ
અકથહ	ઉઙપ	લૃઝમ	ઓડવ
આખદળ	ઊચફ	લૄબય	ઔઢશ
ઇઘધક્ષ	ઋછબ	એટર	અંણષ
ઈગન	ૠજભ	ઐઠલ	અઃતસ

આપણા ગ્રંથકારે જે પ્રકાર લીધો છે. તે પ્રકારાન્તર પણ તંત્ર ગ્રંથોમાં છે. તેમાં લખ્યું છે કેઃ—

દ્વાદશારેડથવા ચક્રે કૂટષણ્ઢ વિવર્જિતાન્
આદિહાન્ત લિખેદ્વર્ણાન્ પૂર્વતો યાવદીશ્વરમ્
અંકાનેકાદિ ભાન્વન્તાલ્લિંખેત્ પૂર્વાદિતઃ ક્રમાત્
સિદ્ધઃ સાધ્યઃ સુસિદ્ધોડરિશ્ચતુર્દ્ધાણુઃ સ્ફુટો ભવેત્
નવૈક પંચકે સિદ્ધઃ સાધ્યઃ ષટ્દશયુગ્મકે
ત્રિસપ્તૈકાદશે મિત્રં વેદાષ્ટ દ્વાદશે રિપુઃ

× × ×

સિદ્ધાર્ણા બાન્ધવાઃ પ્રોક્તાઃ સાધ્યાસ્તે સેવકાઃ સ્મૃતા
સુસિદ્ધાઃ પોષકાઃ જ્ઞેયાઃ શત્રવો ઘાતકા મતાઃ ।

સ્વરોદયજ્ઞાન

જીમણી રવિ ગુરૂ ભૂમ શનિ વામઈશશી ભૃગુ બુધ
જો સ્વર વારાં સ્યું મિલઇ તો ફલ પામઈ શુદ્ધ ૭૬૫
સુવો મતિ સ્વર દાહિણઇ વામે અશણ ન પાન
જો બીહો જરા મરણથી તો રાખો એહ એધાંણ ૭૬૬
શશી વામે રવિ દાહિણે નાડી એ બે નામ
કિણ કામે જમણી ભલી વામી કીણહી ઠામ ૭૬૭
ચંદ્રનાડી આમંતરઈ રૂડી ગેહ પ્રવેશ
પ્રભુ દર્શન વસ્તુ ગ્રહણ ધરમ કરમ સુવિશેષ ૭૬૮
સૂરજ નાડી ભોયણ શયણ વિદ્યારંભ વિવાહ
×સંગ્રામઈ વાણિજ કરમ ક્ષુદ્ર કરમ સુખદાય ૭૬૮અ

સ્વરોદય નામથી કેટલીક ચમત્કારીક આગાહી થાય છે. આ સ્વરોદય અથવા સ્વરશાસ્ત્રના બે ભેદ છે. એક જ્યોતિષિક

× ચંદ્ર વહંતઇ ચ્યાર પગ સૂર વહંતઇ પચ
વહઈ વાર સો પાઉ મૂગી-ચલેહ સ કર ખલખંચ

અને બીજો યોગમાર્ગીય. જ્યોતિષના ભેદમાં આવતું સ્વરશાસ્ત્ર અ આ ઇ ઈ ઈત્યાદિ અક્ષરો ઉપર રચાએલું છે. અને આના માટે **સમરસાર નરપતિ જયચર્યા** આદિ ગ્રંથો છે બીજા ભેદમાં યોગશાસ્ત્રની રીતિ મુજબ ચાલતા શ્વાસોશ્વાસના ભેદ ઉપરથી અમુક પ્રકારો દર્શાવેલા છે. આને સ્વરોદય કહે છે. આને માટે શિવસ્વરોદય આદિ ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ છે.

ગ્રંથકાર અહીં નાડિકાસ્વર (શ્વાસોશ્વાસ) ઉપર વિવેચન કરે છે.

નરપતિ જયચર્યામાં આ વિષયનું વર્ણન કરતાં જણાવ્યું છે કે—

અથાન્યત્સંપ્રવક્ષ્યામિ શરીરસ્થં સ્વરોદયમ્ ।
હંસચારસ્વરુપેણ યેન જ્ઞાનં ત્રિકાલજમ્ ॥૧॥
કુંડલિની મહાશક્તિર્નાભિસ્થાહિસ્વરુપિણી ।
તતો દશોર્ધ્વગા નાડયો દશ ચાધોગતાસ્તતઃ ॥૨॥
દ્વે દ્વે તિર્યગ્ગતે નાડયૌ ચતુર્વિંશતિ સંખ્યયા ।
કુણ્ડલિન્યા મહાશક્તેઃ મૂલમાર્ગા ભવંત્યમી ॥૩॥
તેભ્યઃ સૂક્ષ્મમુખા નાડ્યઃ શરીરસ્થાતિપોષિકાઃ ।
શતાનિ સપ્ત જાયંતે સપ્તોત્તરાણિ સંખ્યયા ॥૪॥
પ્રધાના દશ નાડયસ્તુ દશ વાયુ પ્રવાહિકાઃ ।
નામાનિ નાડિકાનાં ચ વાતાનાં ચ વદામ્યહમ્ ॥૫॥
ઈડા પિંગલા સુષુમ્ના ગાંધારી હસ્તિજિહ્વિકા ।
પૂષા યશા ચ બ્યૂષા ચ કુહૂઃ શંખિનિકા તથા ॥૬॥
પ્રાણોડપાનઃ સમાનશ્ચ ઉદાનો વ્યાન એવ ચ ।
નાગઃ કૂર્મઃ કૃકશ્ચૈવ દેવદત્તો ધનંજયઃ ॥૭॥
પ્રકટો વાયુસંચારો લક્ષ્યતે વેદમધ્યતઃ ।
ઈડા પિંગલા સુષુમ્નાભિર્નાડીભિસ્તિસૃભિર્બુધૈઃ ॥૮॥
ઈડાનાડી સ્થિતશ્ચન્દ્રઃ પિંગલા ભાનુવાહિની ।
સુષુમ્ના શંભુરુપેણ શંભુર્હંસ સ્વરૂપકઃ ॥ ૯ ॥

શક્તિરૂપ: સ્થિતશ્ચન્દ્રો વામનાડી પ્રવાહક: ।
દક્ષનાડી પ્રવાહશ્ચ શિવરૂપી દિવાકર: ॥ ૧૦ ॥

× × ×

આદૌ ચન્દ્ર: સિતે પક્ષે ભાસ્કરસ્તુ સિતેતરે ।
પ્રતિપદાદિતો હાનિ ત્રીણિત્રીણિ ક્રમોદય:

પ્રાણવાયુના (હંસ અથવા પ્રાણ એકાર્થ વાચી છે) સંચાર રૂપી સ્વરોદય હવે કહું છું, નાભિની અંદર કુંડલિની નામની મહાશક્તિ રહેલી છે. તેનામાંથી દશ નાડીઓ ઉપરની બાજુ, દશ નીચેની બાજુ અને બે બે નાડીઓ તીરછી (આડી) જાય છે. આમ કુંડલિનીમાંથી ચોવીસ નાડીઓ નીકળે છે. આ ચોવીસ નાડીઓમાંથી બીજી સૂક્ષ્મ ઘણી નાડીઓ નીકળે છે. જેની સંખ્યા ૭૦૭ છે. પરંતુ આ બધામાં દશ નાડીઓ મુખ્ય છે. અને તે દશ પ્રકારના વાયુનું વહન કરે છે, ઈડા, પિંગલા, સુષુમ્ના, ગાંધારી હસ્તિજિહ્વા, પૂષા, યશા, યૂષા, કુહૂ અને શંખિની આમ દશનાડીઓ છે. અને પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન, વ્યાન, નાગ, કૂર્મ, કૃક, દેવદત્ત અને ધનંજય એ દશ વાયુ છે.

શરીરની અંદર પ્રકટપણે વાયુનો સંચાર ઈડા, પિંગલા અને સુષુમ્ના એ ત્રણ નાડીઓ દ્વારા થાય છે. (બાકીની નાડીઓમાં થતો વાયુસંચાર બાહ્ય દૃષ્ટિથી સમજાતો નથી.)

નાકનાં બે છિદ્રો પૈકી જમણી બાજુના છિદ્રમાં થઈ આવતો જતો વાયુ સૂર્ય કહેવાય છે. અને તે શિવ સ્વરુપી મનાય છે. જ્યારે ડાબી બાજુના છિદ્રમાં થઈ જતો આવતો પ્રવાહ શક્તિ-સ્વરૂપ અને ચંદ્ર સંજ્ઞક છે. જ્યારે બંને છિદ્રોમાં સરખી રીતે વાયુ ચાલતો માલુમ પડે ત્યારે સુષુમ્ના નાડીમાં વાયુસંચાર થાય છે, એમ સમજવાનું છે. સુષુમ્નાનો વાયુ જીવ (હંસ) સ્વરૂપી અને શંભુ કહેવાય છે.

× × ×

શુક્લ પક્ષમાં પ્રતિપદાથી લઇ ત્રણ દિવસ ચંદ્રનો અને પછી

ત્રણ દિવસ સૂર્યનો એમ અનુક્રમ ચાલે છે. જ્યારે કૃષ્ણ પક્ષમાં પ્રથમ ત્રણ દિવસ સૂર્યનો અને પછી ચંદ્રનો એમ ક્રમ ચાલે છે.

× × ×

સ્વરોદય શાસ્ત્ર પ્રમાણે આના ઘણા ભેદ થાય છે. અને તેમાં સાતે ગ્રહોનો ક્રમને બદલી વાયુને વશ કરાય છે. અને તે દ્વારા ધારેલી સિદ્ધિ મેળવાય છે

જ્યારે પોતાના ક્રમથી વિરૂદ્ધ વાયુસંસાર થતો હોય ત્યારે વિપરીત ફળ થાય છે.

અમુક પ્રવાહ ચાલતો હોય ત્યારે અમુક કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. એવો પણ નિયમ છે. અને તેથીજ આપણા ગ્રંથકારે "કિણ કામે જમણી ભલી" ઈત્યાદિથી કહ્યું છે.

નાડીઓના પ્રાણવાયુને સ્વેચ્છાસુજબ પલટાવનારા પોતાના કાર્યમાં સિદ્ધિ મેળવે છે.

બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં સુષુમ્નામાં પ્રાણનો સંચાર કરાવનાર યોગી મોક્ષે જાય છે. સ્વરશાસ્ત્રનું આ અંતિમ ધ્યેય છે.

ગર્ભજ્ઞાન

તિથિ નામાખ્ખર રિખ્ખ સમ ગુણ તિથિ ભેલી નવ હીન
સાતે ભાગે દીજતાં વિષમ પુત્ર સમ ધીય ૭૬૯

સંતાન સંખ્યા

બેટા માઈ બાપ કરિ દૂણા એક અધિક ઠવિ પંચે ગુણા
દિ ધાલી પણ વીસે મેલો દસકા પુત્ર બાકી પુત્રી નિહાલો ૭૭૦
પિતા મા દુગુણા કરી પણ ગુણ દહ ગુણ મંડી
પછે મેલો ધી વલી દુમ સો તિણ અહિ છંડી ૭૭૧
બાકી સો તે દિકરા ઘટતી ધીયા હોઈ
હીર કહે એ જ્ઞાન જગી જાણે વિરલો કોઈ ૭૭૨

પહેલીમાં ગર્ભિણીને શું જન્મશે તેનો વિચાર છે. અને ત્યાર બાદની ગાથાઓમાં કેટલા છોકરા અને કેટલી છોકરીઓ

થશે તે પ્રશ્નનો જવાબ છે. આ પ્રશ્નોના જાતક શાસ્ત્રમાં અનેક ભેદ છે. અને તે બધાનો અહીં સમાવેશ થાય તેમ નથી. એટલે જીજ્ઞાસુએ જાતકશાસ્ત્ર જોવું એમ ભલામણ છે.

રોગ પ્રશ્ન

નંદા મંગલ કૃત્તિકા ભદ્રા બુધ અસલેશ
જયા બૃહસ્પતિ રિસી મઘા મિલતે હુવઈ કલેશ ૭૭૩
શુક્ર ધનિષ્ઠા ચઉથીયાં નવમી ચઉદશી ભાર
પૂરણા ભરણી થાવરે હીર કહેં મૃતકાર ૭૭૪

રોગ થયા બાદ રોગીને કેટલા દિવસ પીડા રહેશે તેમજ શું પરિણામ આવશે, તે સંબંધી વિચાર છે. અમુક તિથિ વાર

નક્ષત્ર તિથિવારથી પીડા સૂચક કોષ્ટક

તિથિ	વાર	નક્ષત્ર	ફળ
નંદા ૧–૬–૧૧	મંગળ	કૃતિકા	કલેશ પીડાકારક
ભદ્રા ૨–૭–૧૨	બુધ	અશ્લેષા	પીડાકારક
જયા ૩–૮–૧૩	ગુરૂ	મઘા	પીડાકારક
રિક્તા ૪–૯–૧૪	શુક્ર	ધનિષ્ઠા	મૃત્યુ
પૂર્ણા ૫–૧૦–૧૫	શનિ	ભરણી	મૃત્યુ

અને નક્ષત્રનો યોગ થાય તો ખુબ પીડા થાય છે. તે ઉપરના કોષ્ટક ઉપરથી સમજાશે.

ઉપક્રમ યોગ

પુવ્વા શતભીષ ભરણી ક્રુમ જેઠ્ઠા વિશાખા ધનિઠ્ઠ
અસલેશા આદરા નવમી બારસી ચઉથને છઠ્ઠ ૭૭૫
ક્રૂરવાર કર્યાં રિસાં તિથાં જો તે ઉપ રોગ
હીર કહે તો કષ્ટ બહુ ઉપક્રમ નામે યોગ ૭૭૬

બહુ કષ્ટકારક ઉપક્રમ નામનો યોગ—

ત્રણે પૂર્વા, શતભિષા, ભરણી, કૃતિકા, જેષ્ઠા, વિશાખા, ધનિષ્ઠા, આશ્લેષા, આર્દ્રા એ નક્ષત્રો અને નવમી–બારસ, ચોથ કે છઠ એ તિથિઓ તથા શનિ, રવિ કે મંગળ એ વારનો યોગ હોય અને તેમાં રોગ થાય તો તે બહુ પીડાકારક નીવડે. અહીં તિથિઓમાં ચૌદશ પણ ગણવાની છે. અને ઘણી વખત રોગીનું મૃત્યુ થાય છે. આને મૃત્યુયોગ તરીકે વર્ણવેલો છે.

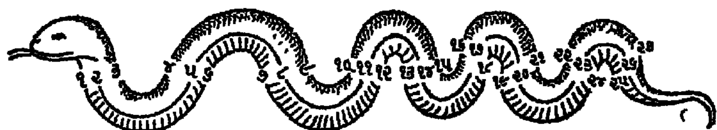
ત્રિનાડી ચક્ર

હીર કહે ત્રિનાડીયાં બીચ સગવીસ રિસીય
એક નાડી નરરિસી શશી વેહના લહે જીવ ૭૭૭
રોગી રિસી સુરજરિસી ત્રીં રહે તાં લગી દુઃખ
માનવ સુરજ શશીરિસી મીલતાં થાયે સુખ ૭૭૮
મિત્રા મૈત્રી અશ્વિની કૃતિક આદિ વિવાહ
વરસાઈ આદ્રા ગિણો રોગી રવિ રિખ દાઇ ૭૭૯

મિત્ર શત્રુ માટે નાડી ચક્ર અશ્વિન્યાદિથી ગણાય છે. વિવાહની અંદર કૃતિકાદિથી, વર્ષાના જ્ઞાન માટે આર્દ્રાથી અને રોગીના માટે સૂર્ય નક્ષત્રથી ગણાય છે.

સાપના આકારનું ચક્ર બનાવી તેમાં અનુક્રમે નક્ષત્રો ગોઠવી જો એક નાડી ઉપર સૂર્ય–ચંદ્ર તથા રોગીના નામનું નક્ષત્ર આવે તો રોગી રોગ મુક્ત થાય છે. એમ સમજવાનું છે.

અહીં રોગીના નામનું નક્ષત્ર શોધી કાઢવા માટે ચૂંચે ચોલા અશ્વિની એ પ્રકારનો ઉપયોગ કરવો.

આ ચક્રમાં ૧–૬–૭–૧૨–૧૩–૧૮–૧૯–૨૪–૨૫ એ નક્ષત્રો એક નાડીમાં આવે છે. ૨–૫–૮–૧૧–૧૪–૧૭–૨૦–૨૩–૨૬ આ નક્ષત્રો એક નાડીમાં આવે છે. તેમજ ૩–૪–૯–૧૦–૧૫–૧૬–૨૧–૨૨ અને ૨૭ એ એક નાડીમાં આવે છે. સૂય નક્ષત્રથી ગણુતાં એક નાડીમાં રોગી, ચંદ્ર તથા સૂર્યનું નક્ષત્ર આવે તો રોગી સારો થાય. અન્યથા પીડા રહે એમ સમજવું.

ઘાતચંદ્રઃ—

ઘાતચંદ્ર

મેષ જનમ વૃષ પાંચમો મિથુને નવમો ચંદ્ર
કર્કે બીજો સિંહે છઠ્ઠો કન્યા દશમો મંદ ૭૮૦
તુલે ત્રીજો વૃશ્ચિક સપ્તમો ધને ચઉથો વિચાર
મકરાં અષ્ટમો ઘટે ઇગ્યારમો મીને તજીએ બાર ૭૮૧
કાલ ચંદ્ર ગણી તજો યજ્ઞ કાર્ય વિવાહ
ગામ વાસ નૃપ ચાકરી સુત જનમ ઉચ્છવ આય ૭૮૨

જન્મરાશિથી ચંદ્રની વર્તમાનરાશિ સુધી ગણુતાં અમુક ચંદ્ર આવે તો તે ઘાત ચંદ્ર છે એમ સમજવાનું છે. અને ઘાતચંદ્ર ચાલતો હોય ત્યારે રોગીને વધુ પીડા થાય છે.

ઘાતચંદ્ર જેમ છે તેમ ઘાતિક નક્ષત્ર વાર ઈત્યાદિ પણુ હોય છે. કઈ રાશિમે શું શું ઘાતક છે તે નીચેના કોષ્ટક ઉપરથી સમજાશે.

ઘાતાષ્ટક ચક્ર

રાશ	મેષ	વૃષભ	મિથુન	કર્ક	સિંહ	કન્યા	તુલા	વૃશ્ચિક	ધન	મકર	કુંભ	મીન
માસ	કાર્તિક	માર્ગશીર્ષ	આષાઢ	પોષ	જેઠ	ભાદરવો	માઘ	આસો	શ્રાવણ	વૈશાખ	ચૈત્ર	ફાગણ
તિથિ	૧-૬-૧૧	૫-૧૦-૧૫	૨-૭-૧૨	૨-૭-૧૨	૩-૮-૧૩	૫-૧૦-૧૫	૪-૯-૧૪	૧-૬-૧૧	૩-૮-૧૩	૪-૯-૧૪	૩-૮-૧૩	૫-૧૦-૧૫
	રવિ	શનિ	સોમ	બુધ	શનિ	શનિ	ગુરૂ	શુક્ર	શુક્ર	મંગળ	ગુરૂ	શુક્ર
નક્ષત્ર	મઘ	હસ્ત	સ્વાતિ	અનુરાધા	મૂળ	શ્રવણ	શતભિષા	રેવતી	ભરણી	રોહિણી	આર્દ્રા	આશ્લેષા
યોગ	વિષ્કંભ	સુકર્મા	પરિઘ	વ્યાઘાત	ધૃતિ	શુભ	શુક્લ	વ્યતિપાત	વજ્ર	વૈધૃતિ	ગંડ	વજ્ર
કરણ	બવ	શકુનિ	ચતુષ્પાદ	નાગ	બવ	કૌલવ	તૈતિલ	ગર	તૈતિલ	શકુનિ	વણિજ	વિષ્ટિ
પ્રહર	૧	૪	૩	૧	૧	૧	૪	૧	૧	૪	૩	૪
પુરૂષને ચંદ્ર	મેષ	કન્યા	કુંભ	સિંહ	મકર	મિથુન	ધન	વૃષભ	મીન	સિંહ	ધન	કુંભ
સ્ત્રીને ચંદ્ર	મેષ	ધન	ધન	મીન	વૃશ્ચિક	વૃશ્ચિક	મીન	ધન	કન્યા	વૃશ્ચિક	મિથુન	કુંભ

તીર્થયાત્રા, વિવાહ, અન્નપ્રાશન, જનોઈ, તથા દરેક પ્રકારનાં માંગલિક કાર્યોમાં ઘાતચંદ્ર વર્જ્ય નથી. અર્થાત્ યુદ્ધ, વિવાદ, રાજસેવા તથા વાહન ઉપર બેસતાં ઈત્યાદિ કાર્યોમાં ઘાતચંદ્રાદિક વર્જ્ય કરવાં.

રોગીના સંબંધમાં વિચાર કરતાં ઘાત સંબંધી માસાદિક હોય છે, ત્યારે ઘણી પીડા થાય છે.

રોગે ઘાત વિધિ વિચાર

હીર કહઈ નંદા તિથિ વૃષ તુલા મકરાં કુંભ
તિમ ભદ્રા ધન મીનસું ચંદ્ર મિલંતે દંભ ૭૮૩
જયા તિથિ કન્યા મિથુન રિક્તા કર્કને મેષ
પૂરણ વૃશ્ચિક સિંહ મિલે રોગી કાલ વિશેષ ૭૮૪

સર્પદંશ વિચાર

પુનરવસુ દુગ અનુરાગ દુધ સરવણ તિય તિય હત્થ
રોહિણી દુગ દુગ રેવઈ એ અહિ રિસી વિષ નત્થ ૭૮૫
પૂરવ ઉત્તર કૃત્તિકા મૂલ મઘા અસલેશ
આદરા ભરણી વિશાખે સપ્પ વિષાં સુવિશેષ ૭૮૬
ગ્રહણ દિવસ રવિ ભોમ શનિ અઠ્ઠમી નવમી છઠ્ઠ
પંચમી ચઉદશી સરપ ડસ્યો સૂતો ઉઠે નિઠ્ઠ ૭૮૭
રવિ રિસીથી શશીરિસી માંડી સરપ આકાર
ગણિયૈ અહિ દાઢ રિસી પાછે કરો વિચાર ૭૮૮
કંધિ કંઠિ કાખે કરહિ પેટે પુંઠિ પય ગુજ્જ
શિરે નિલાડી હીયા વિચિ અહિ વિષ અધિકો બુજ્જ ૭૮૯
જે અહિ માંહે આવિયો તિહાં થાઈ બહુ દુઃખ
હીર કહૈ જે બાહરી તે પાવે સવિ સુખ ૭૯૦

આગળની ગાથાઓમાં રોગના આરંભના દિવસ નક્ષત્ર ઉપરથી કેટલા દિવસ પીડા રહેશે તેનો ઉલ્લેખ છે.

મૃત્યુકારક યોગ

તિથિ	નંદા ૧–૬–૧૧	ભદ્રા ૨–૭–૧૨	જયા ૩–૮–૧૩	રિક્તા ૪–૯–૧૪	પૂર્ણા ૫–૧૦–૧૫
ચંદ્ર રાશિ	વૃ, તુ, મ, કું	ધન, મીન	કન્યા, મિથુન,	કર્ક, મેષ	વૃશ્ચિક સિંહ

આહરા આહિ ઠવિ કૃણી પનર રિત્રસી લિખી અંગ
બારહ રિસી બાહરિ ઠવિ પછે કરો નવરંગ ૭૯૧
રવિ રિસી આહિ દેઈ ગણી ઈગનવ તેરમ ઈગવીસ
પણુવીસમ આવઈ મરણ જાણો વિશ્વા વીસ ૭૯૨
અઠ દુગ ચવદમ વીસ રિસી છાવીસમ બહુકલેશ
તિમ સગ તિથિ ગુણવીસ રિખ સગવીસે સુખરેશ ૭૯૩
બાકી રિસી બારહ અવર હોય નિરોગી દેહ
નાડી ચક્ર ઈસી વિધૈ હુવઈ હીર કહૈ ગણી લેહ ૭૯૪

સર્પદંશ થએલો રોગી જીવશે કે કેમ ? તેનો આમાં ખુલાસો છે. પુનર્વસુ, પુષ્ય, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, હસ્ત ચિત્રા, સ્વાતિ, રોહિણી, મૃગશીર્ષ, રેવતી અને અશ્વિની આ ચૌદ નક્ષત્રમાં સર્પદંશ થાય તો તેમાં વિષની (ઝાઝી) અસર થતી નથી. બાકીનાં નક્ષત્ર એટલે ભરણી, કૃતિકા, આર્દ્રા, આશ્લેષા, મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, વિશાખા મૂલ, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદ અને ત્રણે ઉત્તરા એટલે ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા અને ઉત્તરાભાદ્રપદમાં સર્પ વિષ ઘણું અસરકારક હોય છે.

ગ્રહણનો દિવસ, રવિ, મંગળ કે શનિવાર, આઠમ, નોમ, છઠ, પાંચમ અને ચૌદશ એ દિવસોમાં સાપ કરડે તો રોગી બચતો નથી.

ઉપર જે નક્ષત્રો ગણાવ્યાં છે, તેમાં ત્રણે પૂર્વા તથા ત્રણે ઉત્તરા એ છ નક્ષત્રો બીજા ગ્રંથકારોએ ગણાવ્યાં નથી. તેઓએ તો ભરણી, કૃતિકા, આર્દ્રા, આશ્લેષા, મઘા, વિશાખા, અને મૂલ આ નક્ષત્રોનો જ ઉલ્લેખ કર્યો છે. જેમકે શ્રીપતિ ભટ્ટઃ—

યઃ કૃત્તિકામૂલમઘાવિશાખાસર્પાન્તકાર્દ્રાસુ ભુજંગ દષ્ટઃ
સ વૈનતેયેન સુરક્ષિતોઽપિ પ્રાપ્નોતિ મૃત્યોઃ સદનં મનુષ્યઃ

અર્થાત્—જે મનુષ્ય કૃતિકા, મૂળ, મઘા, વિશાખા, આશ્લેષા, ભરણી અને આર્દ્રામાં સર્પદંશ પામે છે, તેની ગરુડ રક્ષા કરે તો પણ તે મૃત્યુ પામે છે.

જ્યોતિર્વિદાભરણમાં કાલિદાસઃ—

કાર્શાનવેંદ્રાગ્નિભરાજમૌલિભૈર્મઘાશિફ્રાશામનદંદ શૂકભૈ : ।
દૃષ્ટો નરો યઃ શ્વસનાશનેન વૈ સ તાર્ક્ષ્યસખ્યોઽપિ જહાતિ જીવિતમ્ ॥

કૃતિકા, વિશાખા, આર્દ્રા, મઘા, મૂળ, ભરણી અને આશ્લેષા એ સાત નક્ષત્રો જ કાર્શાનવ, ઈંદ્રાગ્નિ, રાજમૌલિ, મઘા, શિફ્રા, શામન અને દંદશુકભમ્ એ પર્યાયોથી સૂચવ્યાં છે.

તિથિઓ સંબંધમાં મતમતાંતર છે. ઘણાએ તેવું કંઈ કહ્યું નથી. જ્યારે કેટલાક કહે છે કેઃ—

અષ્ટમી પંચમી પૂર્ણા અમાવાસ્યા ચતુર્દશી
અશુભાસ્તિથયઃ પ્રોક્તાઃ સર્પદષ્ટ વિનાશકાઃ

આઠમ, પાંચમ, પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા અને ચતુર્દશીએ સર્પદંશ થએલાનો નાશ કરનારી અશુભ તિથિયો છે.

નક્ષત્રોના વિષયમાં પણ મતાંતર છે. જેમકે—

કૃતિકા શ્રવણં મૂલં વિશાખા ભરણી તથા
પૂર્વાસ્તિસ્રસ્તથા ચિત્રાશ્લેષા દૃષ્ટો ન જીવતિ

આમાં શ્રવણ, ચિત્રા એ બે નક્ષત્રોનો (બીજાઓએ સારાં ગણાવેલાં છે છતાં, ખરાબ તરીકે) સમાવેશ કરેલો છે.

ત્રણે પૂર્વા તથા ત્રણે ઉત્તરાના સંબંધમાં ખાસ વિચાર નથી. પરંતુ એમાંથી ત્રણે પૂર્વા ક્રૂર હોવાથી ખરાબ અને ત્રણે ઉત્તરા સૌમ્ય હોવાથી સારાં એમ માનવું પડે. અથવા એ ૭ નક્ષત્રોમાં રોગી બચે યા ન પણ બચે તેમ સંદેહાસ્પદ રહે.

ગાથા ૭૮૬–૭૮૭ માં યમદંષ્ટ્રા નામના ચક્રનો ઉલ્લેખ છે. આ ચક્રની વાસ્તવિક મતલબ એટલી જ છે, કે સૂર્યના નક્ષત્રથી ચંદ્રના નક્ષત્ર પર્યંત ગણતાં જો ૫, ૯, ૧૦, ૧૪, ૧૮, ૧૯ અને ૨૩ એ સાત નક્ષત્રો સર્પની દાઢ (યમની દાઢ) તરીકે આવે છે. અને તેવા નક્ષત્રમાં સર્પદંશ થાય તો જીવે નહિ.

કોઈ પણ માણસને જો સાપ ગળું, ખભો, કુક્ષિ, હથેલી વચ્ચે, પેટ ઉપર, ઉપસ્થ (લિંગ) ઉપર, ગુદામાં, તાળવામાં, ભ્રમર વચ્ચે અથવા બરાબર હૃદય ઉપર કરડે તો તે જીવે નહિ.

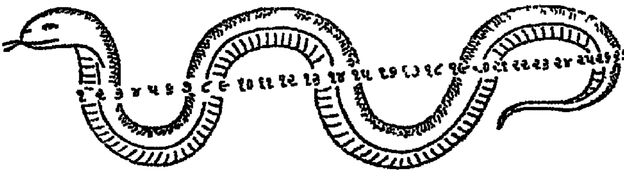
બીજી રીતે સર્પ ચક્ર બને છે. તેમાં પંદર નક્ષત્રો સાપના શરીરની અંદર અને બાર બહાર આવે છે. આમાં આર્દ્રાથી દિવસ નક્ષત્ર સુધી ગણવાનું હોય છે. બહાર આવેલાં બાર પૈકી જો સર્પદંશ વાળાનું જન્મ નક્ષત્ર અથવા સર્પદંશ થવાના દિવસનું નક્ષત્ર હોય તો તે જીવશે એમ જાણવું.

સર્પચક્ર

ફળ	આર્દ્રાથી કે સૂર્યથી દિન નક્ષત્ર
મૃત્યુ થાય	૧–૯–૧૩–૨૧–૨૫
બહુ કલેશ થાય	૨–૮–૧૪–૨૦–૨૬
સામાન્ય રીતે રોગી બચે	૩–૭–૧૫–૧૯–૨૭
નિરોગી રહે વિષ ન ચઢે	૪–૫–૬–૧૦–૧૧–૧૨–૧૬–૧૭ ૧૮–૨૨–૨૩–૨૪

આર્દ્રાથી અથવા સૂર્યના નક્ષત્રથી દિવસ નક્ષત્ર સુધી ગણુતાં ૧–૯–૧૩–૨૧–૨૫ એ નક્ષત્રમાં સર્પદંશ થયો હોય તો જરૂર મૃત્યુ થાય છે. (વીસ વસા મૃત્યુ થાય છે.) ૮–૨–૧૪–૨૦–૨૬ એ નક્ષત્ર હોય તો બહુ કલેશ થાય છે. ૩–૬–૧૫–૧૯–૨૭ એમાં રોગી બચે છે.

આ ચક્રને જો સર્પાકારે બનાવીએ તો સર્પની પીઠ ઉપર આવનારાં નક્ષત્રો મૃત્યુકારક મધ્ય ભાગમાં આવનારાં બહુ કલેશ કારક છે. અધો ભાગે આવનારાં સામાન્ય કલેશ કારક છે. અને બહાર રહી જતાં નક્ષત્રો નિર્ભયકારક છે. તે તરત જ સમજાશે. આર્દ્રાથી તેમજ સૂર્ય નક્ષત્ર બંનેથી આ ચક્ર જોવું જોઇએ.

વાર કષ્ટાવલી

રવિ રોગી રહે દિન નવ પીડા અથવા વીસ
શશી સત્તય દિન ભોમ અઠુ બુધ બારહ દિનતીશ ૭૯૫
વાર બૃહસ્પતિ ચઉદિહદિન ભૃગુ તેરહ કે સોલ
હીર કહે શનિબાર દિન બીતે કરૈ કલોલ ૭૯૬

રોગની ઉત્પત્તિ અમુક વારે થઈ છે, માટે નિર્ધારીત દિવસ પર્યંત પીડા રહેશે એમ સૂચવ્યું છે. જેમકે રવિવારે રોગ થાય તો નવ દિવસ, અથવા ૨૦ દિવસ, સોમવારે ૧૭ દિવસ, મંગળવારે ૮ દિવસ, બુધવારે ૧૨ દિવસ, ગુરૂવારે ૧૪ દિવસ, શુક્રવારે ૧૩ કે ૧૬ દિવસ, અને શનિવારે ૧૨ દિવસ પછી રોગ મટે છે.

નક્ષત્ર કષ્ટાવલી

પુષ્ય પુનર્વસુ ઉભદ પદ ઉફા વાસર સાત
કષ્ટસું ભુંજિ બૈઠો હુવઇ પછે કરૈ સવિ વાત ૭૯૭

અશ્વણિ કૃતિક મૂલ નવ વાસર પછે ઉદ્દાર
ચિત્રા શતભિષ રૂદ્ર દિન શ્રવણ વાસર બાર ૭૯૮
હસ્ત વિશાખા રોહિણી ભરણી ધનિષ્ઠા પાખ
વીસ દિહાડા મઘા રિસી મૃગ ઉષાઢ ઇમ માસ ૭૯૯
અનુરાધા ને રેવતિ રોગી ઉઠઈ કષ્ટ
જેઠા આદરા , અશલેષસું પૂઠવા સાઈ પ્રનષ્ટ ૮૦૦

આવી જ રીતે નક્ષત્ર ઉપરથી પણ અમુક દિવસ પીડા રહેશે, એમ સમજાય છે.

વાર નક્ષત્રે કષ્ટાવલી

સોમ શુક્ર અશ્વનિ રિસી રોગી દિન ઇગવીસ
ભરણી શનિ બુધ આદિતે રોગી દે બહુ ચીસ ૮૦૧
ગુરૂ કૃતિકા તે દિન દસ રોહિણી શનિ દિન સાત
રવિ મંગલ શનિ મૃગશીરે તો યમપુરથી કરે વાત ૮૦૨
રિસી આદ્રા રોગે ભર્યો ભૃગુ ભોમે બહુ વ્યાધિ
શનિ બુધ સુર પુનર્વસુ દિન પંચ વિષે સમાધિ ૮૦૩
શશી ગુરૂ પુષ્યે તેર દિન શશી શુક્ર અહિ મૃત્ય
દિન ઉગણીસ મઘા શનિ રવિ બુધ સુખકર સત્ય ૮૦૪
પૂફા ઉફા સોમ ગુરૂ પીડા દિન અગ્યાર
હસ્તાં રવિ બુધ થાવરે દિન પનરે સુખકાર ૮૦૫
ચિત્રા સોમ ને સુરગુરૂ સત્તર દિને નિરોગ
સ્વાતી રવિ શનિ બુધ સું વીસ દિને શુભ યોગ ૮૦૬
મૃત્યુ વિશાખા સંપજે ક્રૂરવાર ને યોગ
બુધ અનુરાધા બાર દિન ભુગતિ પાછે સુખસંજોગ ૮૦૭
જેષ્ઠા ગુરૂ દિન વીસ ક્રૂર વાર મૃત્યુ મૂલ
શશી બુધ ગુરૂ પૂષા ઉષા દિન સપ્તમે અનુકૂલ ૮૦૮

શ્રવણ રવિ ભોમાં શનિ પીડા દિન પચ્ચીસ
મૃત્યુ ધનિષ્ઠા રવિ કુજાં જમપુર કરે જગીશ ૮૦૯
શતભિષ દિન દસ શુક્ર ગુરૂ પીડા પછે નિવાર
પૂરવાભાદ્ર સૂર્ય શનિ મંગલ હુવઈ મૃતકાર ૮૧૦
ઉત્તરાભાદ્ર ને રૈવતી દિન અઢાર સુખકાર
કહ્યા વાર રિસી હીર કહે કષ્ટાવલી વિચાર ૮૧૧

વાર અને નક્ષત્રના સંયોગના આધારે કેટલા દિવસ પીડા રહેશે, તે બતાવ્યું છે. આ બધા સામાન્ય નિયમો છે.

વાર પ્રમાણે કષ્ટ પામવાના દિવસોની સંખ્યા, નક્ષત્ર પ્રમાણે દિન સંખ્યા અથવા વાર નક્ષત્રના સંયોગથી રોગીને પીડા પામવાના દિવસોની સંખ્યાનો નિશ્ચય થવા છતાં ઔષધિ:ક્રિયા અવશ્ય કરવી જોઈએ. બૃહસ્પતિ સંહિતામાં નક્ષત્રો પ્રમાણે દિન સંખ્યા બતાવ્યા બાદ કહ્યું છે કે:—

ઈતિ નિગદિત રોગે ચાસ્ય રોગસ્ય શાંત્યૈ
કથયતિ ચતુરાસ્યઃ કાલભિચ્ચૌષધીનામ્
મરણદલનક્ષારક્રોધલેપાદિપાન—
પ્રવહદહનકર્મણ્યત્ર તસ્યોદિતેષુ

અર્થાત્—રોગશાંતિ માટે બ્રહ્માજીએ કાલને ભેદનારી ઔષધીઓ બતાવી છે. અને તેની મારણાદિ ક્રિયાઓની વિધિઓ પણ કહી છે.

રોગીએ ઔષધ લેવાનું મુહૂર્ત.

વારેઽતિશીઘ્રે ગ્રહસંયુતસ્ય રિક્તાસુ નંદાસુ જયાસુ ચોગે ।
લગ્ને ચરે ચન્દ્રનિરીક્ષિતે ચ ક્રિયાં વિદધ્યાદપિ ચૌષધીનામ્

અર્થાત્—અતિ શિઘ્ર સંજ્ઞક ગ્રહોના વારની અંદર રિક્તા, નંદા, અને જયા તિથિમાં ચંદ્રથી દૃષ્ટ હોય તેવા ચરસંજ્ઞક લગ્નમાં ઔષધી લેવી.

રોગમુક્ત સ્નાન મુહૂર્ત

રોગ મટી ગયા પછી પ્રથમ સ્નાનના માટે નિષિદ્ધ તિથિ-વારાદિનો ખાસ પ્રયોગ છે. અને તેથી કહ્યું છે કે:—

વૈધૃતિવ્યતિપાતે ચ ભદ્રાયાં સૂર્યસંક્રમે ।
રોગમુક્તો નરઃ કુર્યાત્કુવારર્ક્ષતિથિષ્વપિ ॥

વૈધૃતિ, વ્યતિપાત, વિષ્ટિ, સૂર્યસંક્રમણ વગેરે કુયોગ તથા ખરાબ વાર નક્ષત્રો અને નિષિદ્ધ તિથિયોમાં રોગમુક્ત માણસે સ્નાન કરવું.

જે નક્ષત્ર યોગતિથ્યાદિ ગુણવત્તાથી ભરેલાં અને શુભની વૃદ્ધિ કરનારાં છે, તે ત્યજી દઈ જેમાં કરેલું કાર્ય વિફળ થાય છે, તેવી ક્ષણોમાં રોગમુક્ત સ્નાન કરવાનું કહ્યું છે. આમા ફરીથી રોગગ્રસ્ત થઈ રોગ મુક્તસ્નાનનો પ્રસંગ ન આવે તેવી ભાવના રખાઈ છે.

નષ્ટપશુલાભ

રવિ રિસિથી આદિ છ વડાં બાકી રિસી નવ બાલ
બારહ તરૂણાં છ વીચલાં હીર કહે અતિ નિહાલ ૮૧૨
વડાં ન છાંડે થાન નિજ બાલાં જાતિ વલંતિ
તરૂણાં જ્યાં ગયાં ત્યાં રહ્યાં પાછાં વલિ નવ જોવંતિ ૮૧૩

ખોવાએલાં પશુ સંબંધી વિચાર છે. સૂર્યના નક્ષત્રથી ચંદ્ર નક્ષત્ર પર્યંત ગણતાં પહેલાં છ વૃદ્ધ, પછીનાં નવ બાલક અને છેલ્લાં બાર તરુણ નક્ષત્રો છે. વૃદ્ધ નક્ષત્રમાં પશુ જ્યાં હોય ત્યાં જ હોય છે. પોતાનું સ્થાન તજી ચાલ્યાં, જતાં નથી. (ખોવાતાં નથી) બાલ સંજ્ઞક નક્ષત્રોમાં ગએલાં પાછાં આવે છે. જ્યારે તરુણ સંજ્ઞક નક્ષત્રોમાં ગએલાં પાછાં આવતાં નથી.

ઇતિ શ્રી હીરકલશ જૈન જ્યોતિષ ગ્રંથે છઠ્ઠું પ્રકરણ સમાપ્ત

યોગ પ્રકરણ સાતમું

ગતકલિથી કાલગણના

શાકાં માંહે જોડીયે તીન સહસ્સ એક સત્ત અંક
એ જોડી ઉપરી અધિક હુવઇ ગતકલિ સુવિવેક ૮૧૪

શક વર્ષ (શાલિવાહન શક) ની અંદર ૩૧૭૯ જોડવાથી કલિયુગનાં ગત વર્ષની સંખ્યા આવે. તેમાં એક જોડવાથી વર્તમાન વર્ષ આવે. દાખલા તરીકે શકે ૧૮૬૭ ની અંદર ૩૧૭૯ ઉમેરીએ તો ૫૦૪૬ કલિયુગનાં ગત વર્ષ થયાં ૫૦૪૭ મું વર્તમાન વર્ષ ગણાય.

યુગ પ્રમાણ

સહસ્સ બત્રીસ અરૂ ચાર લક્ષ કલિયુગ એહ પ્રમાણ
ચાર તીન દુગ ગુણ સુકૃત ત્રેતા દ્વાપર જાણ ૮૧૫

બત્રીસ હજાર અને ચાર લાખ એટલે ચાર લાખ બત્રીસ હજાર વર્ષ ૪૩૨૦૦૦ કલિયુગનું પ્રમાણ છે. તેનાથી અનુક્રમે ચાર, ત્રણ અને બેગણું સત્યયુગ, ત્રેતાયુગ અને દ્વાપરયુગનું પ્રમાણ છે. અર્થાત્ કલિયુગ કરતાં ચાર ગણાં વર્ષ સત્ય યુગનાં, ત્રણ ગણાં ત્રેતાનાં અને બે ગણાં દ્વાપર યુગનાં વર્ષ છે. પહેલો સત્ય, બીજો ત્રેતા, ત્રીજો દ્વાપર અને ચોથો કાલિયુગ એમ ચાર યુગ થાય છે.

એક પંચાંગ ઉપરથી બીજું પંચાંગ બનાવવાની રીત

ચૈત્ર વદિ બારસી દિણ ગણીએ બારમે માસે
જે તિથિ બારસી હોઇ એક તિહ હીર પણાસે ૮૧૬
તિહાં માંહિ ઠવિ ચ્યાર અંક મધ્યમ ઠવિ
ઇમ પંચાંગ પ્રવીણ ૮૧૭

જો પડિવા દિન ચાહિ જે તો અમાવસી દીહ
જે ઘડી પલ અંક હોય તે બિમણા કરી લીહ ૮૧૮
પાછે જે ચઉદશ દિને જેતા માંડયા અંક
તેતા તજી પડિવા દિને ઠાવિજે તજી વંક ૮૧૯
એમ બીજી સહુએ તિથિ જાણી ને રિસિ યોગ
પરતે લિખી જે હીર કહઈ, તો લહીએ સવિભોગ ૮૨૦

આ ગાથાઓમાં એક જુના પંચાંગ ઉપરથી બીજું નવું પંચાંગ બનાવવાની રીત છે. પણ આ બતાવેલી રીતિ સ્થૂલ છે. તેનાથી વાસ્તવિક તિથિની ઘડી પળો આવી શકતી નથી. તેમજ પાઠ અશુદ્ધ જેવો અને અધૂરો હોવાથી તેનો વાસ્તવિક અર્થ પણ સમજાતો નથી.

સામાન્ય રીતે પંચાંગમાં (ગ્રહલાઘવીય પદ્ધતિનાં) તિથિઓની ઘડીઓને બમણી કરી તેમાંથી પાછલી તિથિ બાદ કરવાથી આગળની તિથિનાં ઘટ્યાદિ આવે છે. અહીં ગ્રંથકારે તે રીતિ કહી છે. અને તેથી "જો પડિવા દિન ચાહિ જે" એમ કહ્યું છે લઘુ તિથિ ચિંતામણિ નામના ગ્રંથમાં આને માટે કહેવામાં પણ આવ્યું છે કેઃ—

દ્વિગુણં તિથિવારાદ્યં પૂર્વકોષ્ટેન હીનિતમ્ ।
અગ્રિમં કોષ્ટકં વિદ્યાદેવં નક્ષત્ર યોગયોઃ ॥

અર્થાત્—તિથિનાં વારાદિને બમણાં કરી તેમાંથી પાછલાં વારાદિ બાદ કરવાથી આગળનાં દિવસનું વારાદિ પ્રમાણ આવે. આ હકીકત તે ગ્રંથનાં કોષ્ટકોના શુદ્ધિ કરણ માટે પરિશિષ્ટમાં કહેવામાં આવેલી છે. ગ્રંથકારે તેનો તરજુમો કર્યો છે. પણ વાસ્તવિકમાં તે હકીકત કેવળ કોષ્ટકની શુદ્ધિ તપાસવા માટે છે. એટલે તે રીતે આવેલાં ઘટ્યાદિ લગભગનાં આવે છે, એ ધ્યાનમાં રાખવું. એક પંચાંગ ઉપરથી બીજું પંચાંગ ઉપજાવી કાઢવા માટે નીચેનો પ્રકાર વધારે ઠીક છે.

પંચાંગાદપરસ્ય સાધનવિધૌ ક્ષેપ્યાઃ સામિતો ક્રમા-
દેયા વેદમિતા તિથૌ ધૃતિમિતાનાડચો મહી વાસરે ॥
નક્ષત્રે જ્વલના ત્રયોદશ સુતૌ બાહૂ ત્યજેદ્ધિષ્ણુ:
સ્પષ્ટાઃ સ્યુતિથિવાર ધિષ્ણ્યયુતયઃ શ્રીસામરાજોદિતાઃ

અર્થાત્–એક પંચાંગ ઉપરથી બીજું પંચાંગ બનાવવું હોય તો ઇષ્ટ દિવસના તિથિવાર નક્ષત્ર ઈત્યાદિમા અનુક્રમે તિથિમાં ચાર, વારમાં એક, તિથિનાં ઘટયાદિમાં અઢાર, નક્ષત્રની સંખ્યામાં ત્રણ અને નક્ષત્રની ઘટિકામાં તેર, યોગની સંખ્યામાં બે અને ઘટિકામાં ચૌદ ઉમેરવાથી એક વર્ષ પછીની તે તિથિનો વારાદિ આવે છે. એમ **શ્રી સામરાજ** નામના પંડિતે કહ્યું છે.

દાખલા તરીકે:—

શાકે ૧૮૬૭	તિથિ	વાર	ઘડી	નક્ષત્ર	ઘડી	યોગ	ઘડી
ચૈત્ર શુક્લ પક્ષ	૧	શુક્ર	૨૩	અશ્વિની	૨૮	વિષ્કંભ	૨૭
ઉમેરવાના અંક	૪	૧	૧૮	૩	૧૩	૨	૧૪
શાકે ૧૮૬૮ ચૈત્ર શુક્લપક્ષ	૫	શનિ	૪૧	રોહિણી	૪૧	આયુ	૧૪
ઉમેરવાના અંક	૪	૧	૧૮	૩	૧૩	૨	૧૪
શાકે ૧૮૬૯ ચૈત્ર શુક્લ પક્ષ	૯	રવિ	૫૯	પુનર્વસુ	૫૪	સૌભાગ્ય	૫૯

આ પ્રમાણે ઉમેરવાથી આગળનાં તિથિવાર નક્ષત્રાદિક આવે છે. ગ્રંથકારને પણ આ જ કહેવાનું છે. પરંતુ ગાથાઓ બરાબર ન હોવાથી તેવો અર્થ સ્પષ્ટ રીતે નીકળે છે.

ઉપરના ઉદાહરણમાં ફાગણ વદ ૧૨ માં ઉમેરવાના અંક ઉમેરીએ તો બીજા વર્ષના ચૈત્ર સુદ ૧ ના ઘડીપળ વગેરે આવે

આનું વધુ સ્પષ્ટિકરણ નીચેના શ્લોકથી થાય છે. આ શ્લોક મકરંદ (પંચાંગ બનાવવાનાં કોષ્ટકો) સારણીમાં છે.

તપસ્યાસિતદ્વાદશીતઃ ક્રમેણ ક્ષિપેદ્દેહસંખ્યાતિથૌ તત્ ઘટીષુ
સપાદાષ્ટશીતાંશુનાડ્યશ્ચ વારે તથૈકં ત્રયં ભે ધનં નાડિકાસુ
સપાદત્રિભૂનાડિકાશ્ચાથ યોગે વિધું તત્ ઘટીષ્વષ્ટ વેદાંઘ્રિ હીનાન્ ॥

નવા વર્ષનાં ચૈત્ર સુદ ૧ નાં તિથિવાર જાણવા માટે—

આ શ્લોકમાં તિથિ ક્ષેપક ૧–૧૮–૧૫ નક્ષત્ર ક્ષેપક ૩–૧૩–૧૫ અને યોગ ક્ષેપક ૧–૪૭–૪૫ એમ વધુ સ્પષ્ટતા છે. તેમજ ફાગણ વદ ૧૨ માં ઉમેરવાનું છે. એટલે ગ્રંથકારે જે "ચૈત્રવદિ બારસીહિણુ" કહ્યું છે, તે આ શ્લોકનું રૂપાન્તર હોવું જોઇએ.

વારજ્ઞાન

માસ દોઢા હીર કહઈ વધતો કરી રાજંન
ભેલી ભાગ સગ જે વધૈ માસાદિનો દંન ૮૨૧

ચૈત્રાદિથી જેટલા માસ ગયા હોય તેટલાને દોઢા કરી અને તેમાં વર્ષેશ ઉમેરી સાતથી ભાગ આપવો. એટલે જેટલી શેષ વધે તે પોતાના ઇષ્ટ મહિનાની સુદ ૧ નો વાર આવે છે.

દાખલા તરીકે શકે ૧૮૧૮ ના ચૈત્ર સુદ ૧ ને બુધવાર છે. એટલે વર્ષેશ મંગળ થયો. હવે આસો સુદ ૧ નો વાર જાણવો છે. તો ચૈત્રથી ગણતાં ૭ મહીના થયા માટે ૬ × ૧॥ = ૯ + ૩ = ૧૨ – ૭ શેષ ૫ એટલે આસો સુદ ૧ ને ગુરૂવાર આવે.

આ રીતમાં ગ્રંથકારે ૨૯॥ સૌર દિવસે એક ચંદ્ર માસ થાય છે. તેથી પ્રતિમાસે ૧॥ દિવસ વધે એમ અનુપાત કરી માસની સંખ્યાને દોઢા કરવાનું કહ્યું છે. અને તેમાં વર્ષેશ અર્થાત્ ફાગણ વદ અમાસનો વાર ઉમેરવો જોઇએ એમ ફલિતાર્થ છે. પણ ગાથામાં "ચૈત્રાદિ" પદ છે. તેથી સ્થૂલતા રહી ગઈ છે. મૂળ ગાથા નીચે સુજબ છે.

માસ દોઢા હીર કહઈ વધતો ચૈત્રાદિ દંન
ભેલી ભાગ સગ જે વધૈ વાર તિકો રાજંન

આથી ગાથાનાં પદ ફેરવી ઉપર શુદ્ધ ગાથા મૂકી છે. છતાં પ્રકાર સ્થૂલ છે. એ નિર્વિવાદ છે.

નક્ષત્ર જ્ઞાન

હીર કહઇ જે માસ દિન તે બે ઘાટી કરેઇ
માસ નામ જે રિસી વહઇ સો ધુરિ દેઇ ગણેઈ ૮૨૨

જે નામનો માસ હોય તે નામનું નક્ષત્ર વદ એકમના દિવસે (લગભગ) હોય છે. તેથી ત્યાંથી જે દિવસનું નક્ષત્ર જાણવું હોય ત્યાં સુધી ગણવાથી ધારેલા દિવસનું નક્ષત્ર આવે છે.

આ પ્રકારમાં સ્થૂલતા છે. કારણ કે મહીનાનાં નામ તે મહિનાની પૂર્ણિમાએ આવતા નક્ષત્ર ઉપરથી હોય છે. પરંતુ તે નક્ષત્ર પૂર્ણિમાથી આગળ પાછળ પણ એકાદ બે દિવસના અંતરે હોય છે. તેથી તેવા પ્રસંગે એકાદ નક્ષત્રનો ફરક આવી જાય.

યોગ જ્ઞાન

હીર કહૈ શ્રવણાં શશી પુષ્ય થકી ગિણી ભાણ
ભેલી ભાગ સગવીસ દે વધતો યોગ વખાણ ૮૨૩

શ્રાવણથી લઈ દિન નક્ષત્ર સુધી ગણવું. અને પુષ્યથી સૂર્યના વર્તમાન નક્ષત્ર સુધી ગણવું. આ બેનો સરવાળો કરી સત્તાવીસથી ભાગ દેવાથી જે શેષ વધે તે યોગ સમજવો.

અશ્વનિ આદિ રવિ શશી ઉભય ભેલિ તજી એક
હીર કહે ગણી યોગ લ્યો વિષ્કુંભાદિ વિવેક ૮૨૪

અથવા અશ્વિનીથી સૂર્ય અને ચંદ્રનાં વર્તમાન નક્ષત્ર પર્યંત ગણી સરવાળો કરી એક બાદ કરવાથી પણ યોગ આવે છે.

અધિકમાસ જ્ઞાન

સંવત્ માંહેથી ટાલિ જૈ સોલેસો તેત્રીસ
શેષને ભાગ ઉગણીસનો વધતો ધરો સુજગીસ ૮૨૫
બિહું વધૈ આસુ વધે પંચે શ્રાવણ દાખ
તેરે ભાદ્રવા ચૈત્ર ત્રિહું ઇગ્યારે વઇશાખ ૮૨૬

આઠે પુરે જેઠ બે સોલે વધે આસાઢ
અધિક માસ તો હીર એ બોલ્યા જ્યોતિષ ગાઢ ૮૨૭
હીર કહે વદિ પંચમી જો રવિ પલટે રાશિ
તો તિણ પહિલો માસ જે વધત આગલે વરસી ૮૨૮
અધિક માસ વીત્યા પછી માસ બત્રીસ વિહાય
હીર કહે સોલે દિને માસ અધિક વલી થાય ૮૨૯
માસ વધઈ હોઈ જીનમતે પોષ અને આષાઢ
શિવ મતે સાતહુ વધે ચૈત્રથી ગણીએ ગાઢ ૮૩૦

વર્તમાન સંવતમાંથી ૧૯૩૩ બાદ કરી વધે તેને ઓગણીસનો ભાગ આપવો જો બે વધે તો આસો, પાંચ વધે તો શ્રાવણ, તેર વધે તો ભાદરવો, ત્રણ વધે તો ચૈત્ર, અગીઆર વધે તો વૈશાખ અને આઠ કે શૂન્ય વધે તો જેઠ તથા સોળ વધે તો આષાઢ માસ અધિક જાણવો. આ સિવાયની શેષ વધે તો અધિક માસ આવતો નથી.

વદ પાંચમના દિવસે જો રવિ સંક્રાંતિ બદલે તો જે મહીનામાં તેમ બન્યું હોય તેની પહેલાંનો માસ આગલા વરસમાં અધિક માસ થાય છે. એક અધિક માસથી બીજો બત્રીસ મહીના, સોળ દિવસ પછી આવે છે. આને માટે કહ્યું છે કેઃ—

દ્વાત્રિંશદ્ભિર્ગતૈર્માસૈર્દિનૈઃ ષોડશભિસ્તથા ।
ઘટિકાનાં ચતુષ્કેણ પતત્યધિમાસકઃ ॥

સામાન્ય રીતે સાત મહીના અધિક તરીકે આવે છે. આ જ્યોતિષનો નિયમ છે. આને ગ્રંથકાર સાંપ્રદાયિક સંજ્ઞા આપે છે. જૈનોની ગણત્રી મુજબ બે મહીના માત્ર પોષ અને આષાઢ જ અધિક માસ તરીકે આવે છે.

જે મહીનામાં સંક્રાન્તિ થાય તે અધિક માસ, અને જે મહીનામાં બે સંક્રાન્તિ થાય તે ક્ષય માસ કહેવાય છે. ક્ષય માસ

કાલાન્તરે આવે છે અને તે વર્ષમાં બે અધિક માસ આવે છે. એટલે ખરી રીતે તો તે વર્ષમાં એક અધિક માસ વધે છે.

અધિક માસમાં શુભ કર્મો થતાં નથી, તેમજ અધિક માસના કારણે કેટલાંક વિશિષ્ટ ફળ પણ થાય છે.

વર્ષના રાજાદિનો નિર્ણય

ચૈત્ર અમાવસી વાર નૃપ મંત્રી ધન રવિવાર
કુંભે રવિ જે વાર હુવઈ તે સસ્યાધિપ સાર ૮૩૧

આ ગાથાના પ્રમાણે જોતાં ગ્રંથકારે પૂર્ણિમાના માસની પદ્ધતિ સ્વીકારી છે. અને તેથી ચૈત્ર અમાવાસી એટલે ફાગણ વદ અમાસ એવો અર્થ કરવાનો છે. ફાગણ વદ અમાસના દિવસે જે વાર હોય તે વર્ષનો રાજા, ધન સંક્રાન્તિના દિવસે જે વાર હોય તે મંત્રી અને કુંભ સંક્રાન્તિના દિવસે જે વાર હોય તે સસ્યાધિપતિ થાય છે. આ પદ્ધતિ ગુર્જર જ્યોતિર્વિદોની હતી.

આ બાબતમાં ઘણા મતમતાંતરો શ્રી મેઘવિજયજી ઉપાધ્યાયે પોતાના વર્ષ પ્રબોધમાં સંગ્રહ્યા છે. અને તેમાં ગ્રંથકારને મળતું વાક્ય નીચે પ્રમાણે છે. તેઓ લખે છે કે અત્રાપિ મતાંતરમ્,

ધન મંત્રી કુંભ સસ્યપતિ ફાગુણ અંતિ વાર
નિશ્ચય રાજા પરખીએ એહિ જોશ વિચાર ૮૩૨

અર્થાત્—ધન સંક્રાન્તિના દિવસનો વાર તે મંત્રી, કુંભ સંક્રાન્તિના દિવસનો વાર તે સસ્યપતિ અને ફાલ્ગુન માસના છેલ્લા દિવસ અમાવાસ્યાનો વાર તે નિશ્ચયે કરી રાજા થાય છે.

રાજાદિ અધિકારને માટે જુદા જુદા મતો નીચે પ્રમાણે છે. રાજાવલી અને કલ્પલતાના મત મુજબ.

૧ વર્ષેશઃ–ચૈત્ર શુક્લ પ્રતિપદાનો (ઉદયકાલિક) વાર
૨ મંત્રી–મેષ સંક્રાન્તિ થાય તે દિવસનો વાર

૩ સસ્યેશઃ-કર્ક સંક્રાન્તિ થાય તે દિવસનો વાર
૪ પશ્ચાદ્ધાન્યેશઃ—ધન સંક્રાન્તિ થાય તે દિવસનો વાર
૫ મેઘેશઃ-આર્દ્રા નક્ષત્રમાં સૂર્ય પ્રવેશ કરે તે દિવસનો વાર
૬ રસાધિપતિઃ-તુલા સંક્રાન્તિ થાય તે દિવસનો વાર
૭ નિરસેશઃ-મકર સંક્રાન્તિ થાય તે દિવસનો વાર
૮ ફલેશઃ-મીન સંક્રાન્તિ થાય તે દિવસનો વાર
૯ ધનેશઃ-કન્યા સંક્રાન્તિ થાય તે દિવસનો વાર
૧૦-દુર્ગેશઃ-સિંહ સંક્રાન્તિ થાય તે દિવસનો વાર આને કોટવાળ કહે છે.

વશિષ્ઠ મહારાજના જગન્મોહન નામના ગ્રંથમાં પણ ઉપર મુજબ જ કહ્યું છે. લગભગ ઘણાખરા આચાર્યોના મત મુજબ પણ ઉપર પ્રમાણેના રાજાદિ હોય છે. આ અધિકારી વધારેમાં વધારે દશ અને ઓછામાં ઓછા ત્રણ હોય છે. આપણા ગ્રંથકારની ગાથાના ઉત્તરાર્ધનો પાઠાન્તર નીચે મુજબ છે.

કુંભે રવિ સસ્યાધિપતિ એ ત્રય જોઈષ સાર.

અર્થાત્—રાજા, મંત્રી અને સસ્યાધિપતિ એ ત્રણ અધિકારીઓ જ મુખ્ય છે.

હવે ઉપરના મતમાં ચૈત્ર શુકલ પ્રતિપદા ઓદયિક લેવી કે અમાવાસ્યાની લેવી એ પ્રશ્ન રહે છે? તેમાં મતભેદથી ગુજરાતીઓ પ્રતિપદારંભ લે છે. જ્યારે દક્ષિણાત્યો ઓદયિક પ્રતિપદા લે છે. એવો ઉલ્લેખ છે. પણ હાલમાં ચાલુ પદ્ધતિ ઓદયિક પ્રતિપદા લેવાની છે. સર્વત્ર એ પ્રમાણે લેવાય છે.

પરંતુ તે સિવાય શ્રીમેઘવિજયજી ઉપાધ્યાય એક નવીન મતનું સ્થાપન કરે છે. તેનું મૂળ સ્પષ્ટ થતું નથી. પણ તે યુક્તિસંગત છે. તેઓ લખે છે કે—

ચૈત્ર શુક્લપ્રતિપત્તિથ્યાદૌ સ્યુર્નૃપાયવઃ ।
ચૈત્રાદિવત્સરમતે ફલન્તીત્યેવમુચિરે ।।
વિજયદશમ્યાં વાર ઈત્યાદિમતં સ્વતંત્રમતિફલદમ્
સ્યાત્ કાર્તિકાદિવત્સરમતેઽબ્દભોદ્ભવાત્તત્ર ।।

અર્થાત્—ચૈત્રશુક્લ પ્રતિપદાના આરંભનો વાર રાજા ઈત્યાદિ મતથી થતા અધિકારી ચૈત્રાદિ વર્ષના માટે ઉપયોગી છે. પરંતુ કાર્તિકાદિ વર્ષના માટે વિજયાદશમીના દિવસનો જે વાર તે રાજા થાય. આવો (અનુભવથી) અતિશય ફલદાયી સ્વતંત્ર (મારો) મત છે. અને વર્ષનો ગર્ભ ત્યારે બંધાતો હોવાથી તેની કલ્પના કરી છે.

હવે કાર્તિકાદિ વર્ષ મુજબ અધિકારી કયા અને તે સંબંધમાં તેઓ કહે છે કે:—

૧ વર્ષેશ:-વિજયાદશમીના દિવસનો વાર
૨ મંત્રી:—તુલા સંક્રાન્તિ બેસે તે દિવસનો વાર
૩ દુર્ગેશ:-(કોટવાળ) વૃશ્ચિક સંક્રાન્તિ બેસે તે દિવસનો વાર
૪ રસાધિપ:-ધન સંક્રાન્તિ બેસે તે દિવસનો વાર
૫ સસ્યાધિપ:-મકર સંક્રાન્તિ બેસે તે દિવસનો વાર
૬ નીરસેશ (જલેશ):-જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રમાં સૂર્ય પ્રવેશ કરે તે દિવસનો વાર
૭ મેઘેશ:-કાર્તિક માસમાં જે દિવસે મૂળ નક્ષત્ર હોય તે વાર

આમ તેઓ સાત અધિકારી જણાવે છે વર્ષના અધિકારીઓની સંખ્યા વધતાં વધતાં તેર સુધી પણ ગઈ છે. દાખલા તરીકે ગુજરાતમાં કાર્તિક શુક્લ પ્રતિપદાના દિવસે (બેસતા વર્ષે) સારપત્રિકા વંચાય છે, તેમાં ૧ રાજા, ૨ મંત્રી, ૩ અગ્ર ધાન્યેશ, ૪ મેઘેશ, ૫ રસેશ, ૬ પશ્ચાદ્ ધાન્યેશ, ૭ કોશેશ, ૮ સુધ્ધેશ, ૯ સેનેશ, ૧૦ છત્રેશ, ૧૧ નિરસેશ, ૧૨ વ્યાપારેશ, ૧૩ વ્યવહારેશ આમ તેર અધિકારી દર્શાવવામાં આવે છે.

પરંતુ વાસ્તવિકમાં રાજા મંત્રી અને સસ્યાધિપતિ એ ત્રણ જ મુખ્ય છે. કલ્પલતાકારે આ વિવાદમાં અંતે જણાવ્યું છે કે સ્વદેશ મુજબ વ્યવસ્થા કરી લેવી જોઈએ. અને આનાથી જ ગર્ભિત અર્થનું સ્પષ્ટિકરણ શ્રીમેઘવિજય ઉપાધ્યાયજીએ કાર્તિકાદિ વર્ષના પ્રમાણમાં સાત અધિકારીઓની કલ્પના કરી છે.

❀❀❀

નવ સતીયાં જે બાર રિસી મેષ રવિ સીમંત
સસ્યાધિપતિ કરકાં અરકાં એહ અનાગત તંત ૮૩૩

સત્તાવીશ તારાઓ (નક્ષત્રો) માં નવ સતી છે. અર્થાત્ સૂર્ય ૨૭ નક્ષત્ર ઉપર ભ્રમણ કરે તેમાં નવ નક્ષત્રો જ કામનાં છે. જ્યારે સૂર્ય આર્દ્રા ઉપર આવે છે ત્યારે વર્ષા ઋતુ શરૂ થાય છે. અને ચિત્રા ભોગવી લે છે, ત્યારે વર્ષા ઋતુ (ચોમાસું) પુરૂં થાય છે. અર્થાત્-આર્દ્રાથી લઇ ચિત્રા સુધીનાં નવ નક્ષત્રો (નવ સ્ત્રીઓ) સૂર્ય બરાબર ભોગવે છે. એટલે તે નવ સતીઓ છે.

બાર રાશિયો પૈકી મેષ રાશિને રવિનો સંયોગ થતાં સીમંત આવે છે. મેષનો સૂર્ય થતાં જ વરસાદનો ગર્ભ બંધાય છે. અને કર્કનો સૂર્ય થાય તે વખતનો વાર જ અન્નાધિપતિ છે. અર્થાત્-આર્દ્રાથી ચિત્રા સુધીનાં નવ નક્ષત્રો, મેષ સંક્રાન્તિ અને કર્ક સંક્રાન્તિ આ ત્રણ જ મુખ્ય છે. એ જ અનાદિ કાળથી ચાલ્યા આવતા આ જગચક્રના મુખ્ય અંગ છે.×

× આ રાજાદિ અધિકારીઓ અને તેમનું ફળ વગેરે પંચાંગની શરૂઆતમાં જ લખવામાં આવે છે. આના ઉપરથી વર્ષમાં ધાન્યની પેદાશ વગેરેનો અંદાજ રહે છે. આમાં ક્રમ એવો હોય છે કે પ્રથમ અધિકારી પછી ગુરુના નક્ષત્ર ઉપરથી વર્ષનું નામ. વર્ષના મેઘનું નામ અને વરસાદ સંબંધી આગાહી હોય છે. વરસાદની આગાહી માટે રોહિણીનો વાસો જોવાય છે. સંવત્સરનું નામ, સંખ્યા અને કાલી રોહિણી (શ્રાવણ મહીનાની વદ આઠમ) આષાઢી પૂર્ણિમા વગેરે યોગો જોવાય છે. વર્ષના ચાર સ્તંભો પૈકી કેટલા સ્તંભ છે, તે કાઢેલું હોય છે. ત્યાર બાદ વર્ષની અંદર આવતા સૂર્ય કે ચંદ્રના ગ્રહણોનો ઉલ્લેખ હોય છે, અને આટલી વર્ષના ભવિષ્યનું સૂચન કરનારી બાબતો લખ્યા બાદ ધર્મપુણ્યને ઉપયોગી તિથિઓનું વિગતવાર વર્ણન હોય છે. ત્યારબાદ, ગ્રહોના ઉદય-અસ્ત વર્ષના દિવસો અને મુહૂર્તો ઉપરથી લાભાલાભ દર્શાવાય છે, શનિની નક્ષત્ર અને રાશિ ઉપરની સ્થિતિ તેમજ દષ્ટિથી કઇ કઇ દિશાઓમાં સુખ અને કઇ કઇ ; દિશાઓમાં દુઃખ હોય છે. તે લખાય છે. જ્યાં શનિની દષ્ટિ પડે ત્યાં દુકાળ પડે છે. સૌભાગ્ય (લાભ) પંચમીની ઘડીઓ ઉપરથી આવતા વર્ષના અનાજના

દિનમાન સાધન

માસ ગયા ત્રિગુણા કરી ભેલી એકાવન માંહી
આધા તિણમેં ટાલીએ બાકી ઘડી કહાઇ ૮૩૪
દિવસ જેતા વધતા હુવૈ તે પલ ત્રિગુણ પ્રમાણ
હીર કહે મકરાદિ દિન કરકાદિક નિશિ જાણ ૮૩૫

પાઠાંતરે

અયન ગયા દિન ત્રિગુણા કરી ભેલી પનરસૈતીસ
સાઠે ભાગે દીજતાં લબધ ઘડી સુજગીસ ૮૩૬
વધત અંક તે પલ હુવૈ મકર થકી દિન જાણી
કરક થકી નિશિ હીર કહે જોઇશ એ પરમાણી ૮૩૭
પંચ સયાં દશ અંક મહિં અયન ગયા દિન વાઈ
વિસે ભાગ હરંતડાં લબધ ઘડી કહેવાઇ ૮૩૮

ભાવ સમજાય છે. સંવત્સરના વિશ્વા ઉપરથી સમયની સારાખોટાની અટકળ થાય છે. પુનમ અને અમાસની ઘડીઓ ઉપરથી ઘી-તેલના ભાવ સમજાય છે. અગસ્ત્યના ઉદય અને અસ્ત ઉપરથી વરસાદની મોસમ માલુમ પડે છે. આવું બધું રાજાવલી અગર રાજાદિના મથાળા હેઠળ પંચાંગમાં શરૂઆતમાં જ આપેલું હોય છે. છેવટે સારાવલી સાંભળ્યા બાદ સાંભળનારને દાનપુણ્યનો ઉપદેશ આપેલો હોય છે. અને શુભાશીર્વાદ પણ હોય છે. દરેક મનુષ્યે વર્ષના આરંભમાંજ જ્યોતિર્વિદનું પૂજન કરી તેની પાસેથી આખા વર્ષના શુભાશુભનું વિગતવાર શ્રવણ કરવું જોઇએ અને દાનપુણ્ય કરવું જોઇએ. વળી ચૈત્ર શુક્લ પ્રતિપદાના દિવસે પણ વર્ષનો આરંભ (શકારંભ) હોઈ તે દિવસે તો ગુડી પડવાનો ઉત્સવ, પંચાંગ શ્રવણ વગેરે ઘણી બાબતો બતાવેલી છે. ગુજરાતમાં કાર્તિક સુદ ૧ ના રોજ સારપત્રિકા અથવા સારો એ નામથી પંચાંગનું તારણ જોશી લોકો પાસે સાંભળવાનો રીવાજ છે. જ્યારે દક્ષિણમાં ચૈત્ર સુદ ૧ ના રોજ ગુડી પડવો, સંવત્સરારંભ, પંચાંગ શ્રવણ, લીમડો પીવાનો વિધિ વગેરે થાય છે. —ગોરધનદાસ

વધત અંક ત્રિગુણા કરો તે લહિયે પલ માન
મકરે દિવસ કરકે રયણી હીર કહે જગ જાણ ૮૩૯
બસે પંચાવન લિખિ ત્રણ સયા પણયાલી
અયનાં આધા દીહડા ઉપરિ દે તિલિ રાલિ ૮૪૦
મકરાદિક ગણીયે દિવસ કરકાદિક નિસિ લેઈ
અધિક દિવસ દસ માંહિ ધરી વીસે ભાગે દેઈ ૮૪૧
લબધ અંકમાં પચવીસ ઠવિ તેતી ઘડી લિખેઈ
વધત અંક ત્રિગુણાં પલાં દિન નિશિ હીર કહેઇ ૮૪૨
અયન ગયા દિન આધા કરી બિસ પંચાવન અંક
મેલી કીજે એકઠા ટાલિ સઘલો વંક ૮૪૩
બિહુ અંકે થાએ ઘડી તિન પર છ ગુણો ઠાઇ
હીર કહઈ તે થાય પલ ઇમ દિનમાન કહાઈ ૮૪૪

દિનમાન લાવવાના ગણિતોક્ત ચરખંડ સાધિત ચર સંસ્કારને સામાન્ય રીતે બનાવવા ગ્રંથકારે પ્રયાસ કર્યો છે. ગ્રંથકારે જોધપુરીય પલભા ૫–૫૬ (સ્થૂલ રીતે ૬–૦) ઉપરથી બનતા દિનમાન પત્રમાંથી પરમ દિનમાન ૩૪ ઘડી ૩૦ પલ તેમજ અત્યલ્પ દિન માન ૨૫ ઘડી ૩૦ પલ ઉપરથી એક અંશમાં ૩ પલ જેટલી વૃદ્ધિ સ્વીકારી છે. અને તેના ઉપરથી સ્થૂલ રીતે દિનમાનાનયન કર્યું છે.

મકર સંક્રમણ પછી જેટલા મહીના ગયા હોય તેટલાને ત્રણથી ગુણી તેમાં એકાવન ઉમેરવા. પછી અડધું કરી નાખવું. એટલે દિનમાનની ઘડીઓ આવશે. માસની સંખ્યા પુરેપુરી લેવા જતાં ઉપર જેટલા દિવસ વધ્યા હોય તેટલી સંખ્યાને ૩ થી ગુણી તેટલી પલ તે ઘડીમાં જોડવાથી દિનમાન થાય.

જો કર્ક સંક્રાન્તિથી ઉપરોક્ત ક્રિયા પ્રમાણે ગણત્રી કરીએ તો રાત્રીમાન થાય. આ ગણત્રી ૬ અંગુલ પલભાવાળા જોધપુર

જયપુર વગેરે નગરો માટે ઠીક છે. અહીં મકર અને કર્ક સંક્રમણ સાયન માનથી લેવાનાં છે એ ધ્યાનમાં રાખવું.

સાયન મકરારંભથી દિનમાન વધવા માંડે છે. અને સાયન મિથુનાન્ત પર્યંત તે વધે છે. સાયન કર્કાદિ થતાં જ ઘટવા માંડે છે, અને રાત્રીમાન વધવા માંડે છે. સાયન મેષાદિ તેમજ તુલાદિમાં દિનમાન રાત્રીમાન પુરાં ત્રીસ ત્રીસ ઘડીનાં હોય છે. અને ત્યાંથી ત્રણ ત્રણ રાશિના અંતરે તેમની પરમ હ્રાસ અને પરમ વૃદ્ધિ થાય છે. આને ખગોલ ગણિતમાં ચર કહે છે.

જ્યાં ૬ અંગુલ પલભા છે. ત્યાં ૨૫૫ પલ દિનમાનની વૃદ્ધિ થાય છે. અને ૨૫૫ પલ હ્રાસ થાય છે.

ગ્રંથકાર આ મૂલતત્ત્વને લઈ જુદા જુદા પ્રકારો દર્શાવે છે. પરંતુ બધામાં એક જ હકીકત છે.

ગ્રંથકારના પ્રકારોને ગણિતની પદ્ધતિ મુજબ લખીએ તો:—

પ્રકાર પહેલો—

ઈષ્ટ માસ દિન–અયનારંભ = ગતમાસ + ગતદિન

$$\frac{\text{ગતમાસ} \times ૩ + ૫૧}{૨} = \text{દિનમાનની ઘડી}$$

ગત દિન × ૩ = પલ

દિનમાન ઘડી + પલ = વાસ્તવિક દિનમાન

બીજો પ્રકાર—

ઈષ્ટ માસદિન – અયનારંભ = ગતમાસ + ગતદિન

ગતમાસ × ૩૦ + ગતદિન = ગતદિન

$$\frac{\text{ગતદિન} \times ૩ + ૧૫૩૦}{૬૦} = \text{વાસ્તવિક ઘડી પલાત્મક દિનમાન}$$

ત્રીજો પ્રકાર—

અયનારંભથી ઈષ્ટદિન = ગતદિન

$$\frac{\text{ગતદિન} + ૫૧૦}{૨૦} = \text{ઘડી} + \frac{\text{શેષ}}{૨૦}$$

$\frac{\text{શેષ}}{૨૦} \times \frac{૬૦}{૧}$ = શેષ × ૩ = પલ માટે ઘડી + (શેષ × ૩) = પલ = દિનમાન

ચોથો પ્રકાર—

અયનારંભથી ઈષ્ટદિન = ગત દિન

$\frac{\text{ગતદિન}}{૧}$ + ૩૪૫ + ૨૫૫ = પલ ÷ ૬૦ = દિનમાન ઘટિ પલા-ત્મક આ પ્રકાર બરાબર નથી.

પાંચમો પ્રકાર—

અયનારંભથી ઈષ્ટદિન = ગતદિન

$\frac{\text{ગતદિન}}{૨}$ + ૧૦ ÷ ૨૦ = લબ્ધિ + શેષ લબ્ધિ + ૨૫ = ઘડી ઘડી + પલ = દિનમાન શેષ × ૩ = પલ

છઠ્ઠો પ્રકાર—

અયનારંભથી ઈષ્ટદિન=ગતદિન

ગતદિન ÷ ૨ = ગતદિનાર્ધ + ૨૨૫ = દિનમાન પલ ÷ ૬૦ = દિનમાન ઘડી × ૬ = વાસ્તવિક દિનમાન.

આ બધા ગણિત પ્રકારો એક સરખું જ પરિણામ આપે છે. ગ્રંથકારની બુદ્ધિમત્તાનો આ પરિચય છે. પરંતુ આથી ગ્રંથકારનું ખગોળ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન થોડું હોવું જોઈએ, એમ ભાસ થાય છે. આ દિનમાન લાવવાની રીત તો જોધપુરીય પ્રદેશ સિવાય અન્યત્ર અનુપયોગી છે. જો ગ્રંથકારને તેનું વાસ્તવિક ભાન હોત તો તે ચરાનયન દ્વારા હરકોઈ સ્થળના વાસ્તવિક દિનમાનાનયનની રીત જણાવત.

ઉદાહરણો દ્વારા ઉપરોક્ત પ્રકારોથી એકજ પરિણામ આવે છે, તે સિદ્ધ કરવા માટે ધારો કે અયનારંભથી ૯૦ દિવસ પછીનો દિનમાન લાવવો છે તો ગતદિન બરાબર ૯૦ થયા. અર્થાત્ ૩ માસ થયા.

પહેલો પ્રકાર:—

ગત ૩ માસ છે માટે.

૩ × ૩ = ૯ + ૫૧ = ૬૦ ÷ ૨ = ૩૦

બીજો પ્રકાર:—

ગત દિવસ ૯૦ છે માટે

૯૦ × ૩ = ૨૭૦ + ૧૫૩૦ = ૧૮૦૦ ÷ ૬૦ = ૩૦

ત્રીજો પ્રકાર:—

૯૦ + ૫૧૦ = ૬૦૦ ÷ ૨૦ = ૩૦

ચોથો પ્રકાર:—

આ પ્રકાર બરાબર નથી તેથી ઉદાહરણ આપ્યું નથી.

પાંચમો પ્રકાર:—

૯૦ + ૧૦ = ૧૦૦ ÷ ૨૦ = ૫ + ૨૫ = ૩૦

છઠ્ઠો પ્રકાર:—

૯૦ ÷ ૨ = ૪૫ + ૨૫૫ = ૩૦૦ ÷ ૬૦ = ૫ × ૬ = ૩૦

દિનમાન રાત્રીમાનનો વૃદ્ધિક્રમ

જબ આવે રવિ મેષ તુલ તબ દિનનિશિનો માન
તીસ તીસ ઘડીયાં વહે સાઠ ઘડી ઈમ જ્ઞાન ૮૪૫
વૃષ કન્યા રવિ સંક્રમે સાઢી ઘડી ઇગતીસ
અઠવીસાં સાઢી ઘડી રજની કહી જગીશ ૮૪૬
મિથુન સિંહ સંક્રાંતિ દિન તેત્રીસ ઘડીઓ તેહ
રજની સત્તવીસાં ઘડી જોતીષ નીવડીયાં નેહ ૮૪૭
કરકાં સાઠ ચૌતીસ દિન નિશિ સાઢી પચ્ચવીસ
જે પ્રમાણ કરકે નિશિ તે દિન મકર સરીસ ૮૪૮
વૃશ્ચિક મીનાં દિન ઘડી અઠવીસાં પલ તીસ
રજની ઘડી એકતીસ હુવે તિમ પલ દશને વીસ ૮૪૯
ધન કુંભે રવિ સંક્રમૈ ઘડીયાં દિન સતવીસ
તિમ રજની તેતીસ હુવઇ બોલે હીર મુનીશ ૮૫૦

મેષ સંક્રાન્તિ તેમજ તુલા સંક્રાન્તિના આરંભમાં બરાબર ત્રીસ ઘડીનો દિવસ અને ત્રીસ ઘડીની રાત્રી હોય છે. વૃષભ અને કન્યા સંક્રાન્તિના દિવસે દિવસ ૩૧॥ ઘડીનો દિનમાન અને ૨૮॥ ઘડીની રાત્રી હોય છે. મિથુન અને સિંહ સંક્રાન્તિના રોજ દિનમાન ૩૩ ઘડી અને રાત્રી ૨૭ ઘડી હોય છે. કર્કારંભે દિનમાન ૩૪॥ ઘડી અને રાત્રીમાન ૨૫॥ ઘડી હોય છે.

કર્ક સંક્રાન્તિના રોજ જેટલી રાત્રી હોય છે, તેટલો મકર સંક્રમણના રોજ દિનમાન હોય છે.

વૃશ્ચિક અને મીન સંક્રાન્તિના રોજ ૨૮॥ ઘડી દિનમાન અને ૩૧॥ ઘડી રાત્રી હોય છે. ધન તેમજ કુંભ સંક્રાન્તિના દિવસે દિનમાન ૨૭ ઘડી અને રાત્રી માન ૩૩ ઘડી હોય છે.

આ દિનમાનની પરમ વૃદ્ધિ અને હ્રાસ ૬ પલભાના પ્રદેશ માટે છે. બીજે સ્થળે તેમાં થોડું ઘણું ન્યૂનાધિક હોય છે.

લગ્ન પ્રમાણ

ત્રિણ ઘડી હુવે મેષ મીન પલ પણયાલીસ
વૃષભ કુંભ વહે ચ્યાર ઘડી પલાં સોલ જગીસ ૮૫૧
પંચ ઘડી ને પંચ પલ મિથુન મકરાદિક હીર
કરકાદિક ધન પલ ઇગયાલીસ પણ ઘડીયાં ઉદીર ૮૫૨
પલ બેયાલ પંચે ઘડીય સિંહા વૃશ્ચિક બેઉ
કન્યા તુલ પંચહ ઘડી પલ ઇગતીસ વહેઉ ૮૫૩

મેષાદિ લગ્નનું ઘટિપલાત્મક પ્રમાણ બતાવ્યું છે. આ ઉદયમાન (લગ્નનાં પ્રમાણ) અણહિલ્લવાડ પાટણનાં છે.

ગ્રંથકારે દિનમાનાનયનમાં જોધપુરીય પલભાનો ઉપયોગ કર્યો છે. તેનો અને અહીં અણહિલ્લવાડ પાટણનો નિર્દેશ પણ કર્યો નથી આથી ગ્રંથકારને ખગોલગણિતનો ખ્યાલ નથી. એમ સાબિત થાય છે. મુહૂર્ત ગ્રંથો સંબંધી જ્ઞાન દેખાઇ આવે છે.

ઘડી–પળ	રાશિ	પલાત્મક પળ
૩–૪૫	મેષ–મીન	૨૨૫
૪–૧૬	વૃષ–કુંભ	૨૫૬
૫–૫	મિથુન–મકર	૩૦૫
૫–૪૧	કર્ક–ધન	૩૪૧
૫–૪૨	સિંહ–વૃશ્ચિક	૩૪૨
૫– ૧	કન્યા–તુલા	૩૩૧

ઘટિકા સાધન

હીર કહે તનુ છાંહ મિણિ ષટ્ ભેલી સુવિશેષ
વીસાં સે। ભલી વાંટતાં લબ્ધ ઘડી પલ શેષ ૮૫૪
હીર કહે સપ્તાંગુલી તૃણાં છાંહ મિણેહ
પાછે સાત માંહી ઠવી દિનને। માન ગુણેહ ૮૫૫

સૂર્યોદયથી કેટલી ઘડી દિવસ ગયો છે. તે જાણવા માટે શરીરની છાયા પગલાંથી માપી, તેમાં ૭ ઉમેરવા અને ૧૨૦ થી ભાગ આપવાથી સૂર્યોદય પછીનો કેટલો સમય ગયો તેનું ઘટયાદિ પ્રમાણુ આવે છે. આ હકીકત મેષ અને તુલા સંક્રાન્તિ માટે છે.

બીજા મહીનાઓમાં તેવી રીતે સમય જાણવો હોય તો છાયામાં સાત ઉમેરી અશાઢમાં ૧૧૫ થી, પોષમાં ૧૭૫ થી, જેઠ અને શ્રાવણુમાં ૧૨૦ થી, કાર્તિક તથા ફાગણુમાં ૧૬૦ થી, માગશર અને મહામાં ૧૮૦ થી, ભાદરવા અને વૈશાખમાં ૧૩૦ થી અને ચૈત્ર તથા આસોમાં ૧૪૪ થી ભાગ આપવાથી સૂર્યોદય પછીનો સમય આવે છે.

આ ગાથાઓમાં કહેલી હકીકત યુક્તિગમ્ય થતી નથી.

આસાઢે સોપનરોત્તરાં પંચહોત્તરિસો પોષ
જેઠા શ્રાવણ વીસસો ભાગ દેવો તજી દ્રોહ ૮૫૬
કાતી ફાગુણ સાઠીસો અસીયાંસો માગશર માહ
ભાદ્રવ ને વૈશાખ બે એકસો ને તીસાંહ ૮૫૭
ચૈત્ર આસુયે ચુમાલસો ઇમ બારેહિ માસ
ઘટે ઘડી વધે પલાં લહિયે સૂરિજ પ્રકાશ ૮૫૮

સૂર્યોદયથી કેટલી ઘડી દિવસ ગયો છે તે જાણવાની રીત

અહનિશિ મણ માં ઘડીયાં જ્ઞાન ધારિથી મધ્યઅંતહ
અંગુઠા ધુરિ આદ ઇગ દશ તિથી ઘડી અંતર ૮૫૯
હોઇ ષડ્ રુદ્ર ઘડીયાં હુઇ તરજીણી સુજાણહ
તિન સાત વલી બારહ હુઈ વિચલી પરમાણહ ૮૬૦
પૂજનીયાં ચાર વસુ તેરહાં પાંચ નવ ચવદે અંતિ
ભુગત ઘડી એ હીર કહે અહનિશ જોઇ તંતિ ૮૬૧

આ ગાથાઓમાં પણ હાથની આંગળીઓ દ્વારા ઈષ્ટ કાળ જાણવાની રીતિ છે. પણ તે સપૂર્ણ સમજાતી નથી.

રાત્રિમાન

રવિ રિસીથી ગમનરિસી સમ હીન ત્યાં જાણી
બાકી બિમણા હીર કહે રજની ઘડી પરમાણી ૮૬૨
હીર કહે રજની નીરખી માથે જે રિસી હોઇ
સમોદય અર્ધોદય નવોદય લગે જોઇ ૮૬૩
આદિ પુનર્વસુ લેઈ છહ ભેલી અભિચાં સ્વાતી
મધ્યચારી એ આઠે રિસી સમોદય વિખ્યાતિ ૮૬૪
અર્ધોદય શ્રવણાદિક દસ ઉત્તરમાંહે વિશ્રામ
ખટ્ વિશાહ મૃગ આદ્રા કર ચિત્રા નવોદય જામ ૮૬૫

સૂરાદિક રિસા શશી રિસો ગણી સગ હીર કહેઈ
વધઈ તિકે વિસ ગુણ કરિ નવ ભાગે દેઈ ૮૬૬
લબ્ધ અંક ઘડીયાં ઠવહુ સાઠગુણા કરો શેષ
તે વલી દીજે ભાગ નવ લીજે પલ ગુણી શેષ ૮૬૭
વધુત અંક કરી સાઠ ગુણ ભાગે નવે તે ઠાઇ
લબ્ધ અંક તે વણ હુવૈ ઈમ નિશિ હીર વિહાઈ ૮૬૮

રાત્રીએ ગતરાત્રી કેટલી થઈ છે, તે જાણવાની રીત બતાવી છે. આકાશમાં સૂર્યને ફરવાના માર્ગને ક્રાન્તિવૃત્ત કહે છે. નક્ષત્ર માળામાંનાં નક્ષત્રો પૈકી કેટલાંક તેની ઉત્તરે કેટલાંક દક્ષિણે તો કેટલાંક તેની બરાબર મધ્યમાં જેવાં છે. આના ઉપરથી ત્રણ જુંજા ગણવામાં આવે છે.

ગ્રંથકારના મતમાં પુનર્વસુ આદિ છ નક્ષત્રો અને અભિજિત તથા સ્વાતિ એ આઠ મધ્યચારી છે. અને તેમની સમોદય સંજ્ઞા છે.

શ્રાવણ આદિ દસ નક્ષત્રો ઉત્તર દિગૂમાં છે, અને અષ્ટોદય છે. જ્યારે વિશાખા આદિ છ, મૃગશીર્ષ, આર્દ્રા અને હસ્ત એ દક્ષિણ દિશામાં છે, અને નવોદય છે

આ બરાબર નથી. વાસ્તવિક નક્ષત્રોથી આ ક્રમ તદ્દન જુદો છે. તેમજ બીજા ગ્રંથોથી પણ ઘણો જ તફાવત ધરાવે છે. આરંભસિદ્ધિના ભાષ્યમાં વ્યવહાર–પ્રકાશના નામથી દર્શાવ્યું છે કે:—

દક્ષિણમાર્ગેऽશ્લેષા બ્રાહ્મત્રય કરયુગે દ્વિપતિષટ્કમ્ ।
ઉત્તરતઃ પુનરભિજિત્ત્રયમશ્વિત્રય ચોનયુગલાનિ ॥૧॥
આજપાદદ્વયં સ્વાત્યાદિત્યે ચેતિ ભ્રમન્તિ રવે ।
મધ્યમાર્ગે શતભિષક્ પુષ્યપૌષ્ણ મઘા ચેતિ ॥૨॥

કેવલ ચંદ્રનો યોગ કેવી રીતે દિગ્વિભાગથી થાય છે. તે જ

અહીં બતાવ્યું છે. શરવશાત્ ઉત્તર દક્ષિણ દિગ્વ્યવસ્થા આ નથી. છતાં ગ્રંથકારે જે કહ્યું છે, તેનું વાસ્તવિક પ્રમાણ મળતું નથી.

સૂર્યના નક્ષત્રથી મધ્યરાત્રીએ માથા ઉપર જે નક્ષત્ર હોય ત્યાં સુધીની સંખ્યામાં સાત ઉમેરી ૨૦ થી ગુણવા અને નવમો ભાગ આપવો. લબ્ધિ ઘડીઓ આવશે. શેષને સાઠથી ગુણી પુનઃ નવથી ભાગતાં પળો આવશે. આમ ગતરાત્રીનું ઘટિપલાત્મક પ્રમાણ માલુમ પડશે.

આ હકીકતમાં ગુણક ભાજકના અંક યુક્તિગમ્ય હોવા છતાં ગ્રંથકારે સાંભળીને યા ક્યાંયથી ઉતારો કરીને આ હકીકતો દર્શાવી છે. જ્યોતિષ ગણિતની આવી બાબતો યુક્તિસંગત (ઉપપત્તિ યુક્ત) હોય તે જ માનવાનો સિદ્ધાન્ત છે. આથી છાયા ઉપરથી ઈષ્ટ કાળ તથા રાત્રીએ નક્ષત્ર ઉપરથી ઈષ્ટ કાળ સાધન માટે મારા સંપાદિત કરેલા જાતકચંદ્રિકા નામના ગ્રંથમાંથી પ્રકાર બતાવ્યો છે.

અથેષ્ટકાલં રવિચન્દ્રભાતોઽધુના પ્રવક્ષ્યે જનિકાલસિદ્ધ્યૈ ।
પાદપ્રભાદૌ વિબુધૈઃ પ્રસાધ્યા સમ્યક્ તુ સપ્તાંગુલ શંકુ ભા ॥

જન્મ વખતના કાળને સમજવા માટે રવિ તથા ચંદ્રની છાયા ઉપરથી ઈષ્ટ સાધન પ્રકાર કહું છું.

પ્રથમ બુદ્ધિમાન પુરુષે પોતાની (પોતાના શરીરની) છાયા પગલાં ભરી માપી લેવી, અથવા સાત આંગળાના શંકુની છાયા આંગળોથી ભરી લેવી.

ત્રિદ્વીન્દુખેન્દ્વક્ષિકૃશાનુવેદબાણાંગબાણામ્બુધિમધ્યપાદાઃ ।
મેષાદિરાશિપ્રભવાઃ ક્રમેણ સ્થૂલા ઇમે સૂક્ષ્મતરાન્પ્રવચ્મિ ॥

મેષાદિ સંક્રાન્તિમાં મધ્યાહ્ન વખતે અનુક્રમે ૩, ૨, ૧, ૦, ૧, ૨. ૩, ૪, ૫, ૬, ૫, ૪, પગલાં અથવા સાત આંગળના શંકુની ૩ ઇત્યાદિ આંગળ છાયા આવે છે. આ સ્થૂલમાન છે. સૂક્ષ્મમાન નીચે પ્રમાણે છે

સ્વાદિનવર્જિતમત્ર પરં દિનં શરહતં રસહૃત્ દ્યુદલપ્રભા ।
વિરહિતા ચ તયેષ્ટપદપ્રભા નગયુતા દ્વિગુણા ચ તયા હૃતમ્ ॥

૫૨

નગહતં દિનમાનમતઃ ફલં ગતઘટી દિનપૂર્વદલે ભવેત્ ।
પરદલે યદિ શેષ ઘટી તતો રજનિકેષ્ટઘટિં પ્રવદેડ્ધુના ॥

જે દિવસની ઈષ્ટ ઘટી બનાવવી હોય તે દિવસના દિનમાનને સૌથી મોટા દિનમાનમાંથી બાદ કરવો, પછી તેને ૫ થી ગુણી ૬ થી ભાગ આપવો. જે આવે તેને મધ્યાહ્ન છાયા સમજવી. આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ મધ્યાહ્ન છાયા થાય.

પોતાને જે વખતે ઈષ્ટ ઘટી કરવી છે, તે વખતની છાયા ભરી તેમાંથી સૂક્ષ્મ મધ્યાહ્ન છાયા બાદ કરવી. પછી તેમાં સાત ઉમેરી ખમણી કરવી. જે આવે તેનાથી સાતથી ગુણેલા દિનમાનમાં ભાગ આપવો. જે લબ્ધિ આવે તે દિવસના પૂર્વ ભાગમાં (સૂર્યોદયથી બપોર સુધી) હોય તો સૂર્યોદયથી ગત ઘટિકા સમજવી. અર્થાત્ સૂર્યોદયથી તેટલી ઘટી દિવસ ચઢયો છે, એમ સમજવું: અને જો બપોર પછીનો વખત હોય તો સૂર્યાસ્ત થવામાં તેટલી ઘટિકા બાકી છે, તેમ સમજવું. તેને દિનમાનમાંથી બાદ કરીએ તો સૂર્યોદયથી આરંભી ઈષ્ટ ઘટિકા થાય. હવે રાત્રિએ ઈષ્ટ ઘટી કાઢવાનો પ્રકાર કહું છું.

રવિભતો ગગનાન્તરગાવધિં ભગણસૂનિતમદ્રિભિરાહતમ્ ।
નવરમિતૈર્વિભજેદ્ગગને ચરૈર્ભવતિ લબ્ધસિતા રજની ગતા ॥

રાત્રીએ ઈષ્ટકાલે માથા ઉપર જે નક્ષત્ર હોય તેની સૂર્યના નક્ષત્રથી ગણતાં જે સંખ્યા થતી હોય તેમાંથી સાત બાદ કરવા. અને ૨૦ થી ગુણી નવથી ભાગ આપવો. જેટલી લબ્ધિ આવે તેટલી સૂર્યાસ્તથી રાત્રી ગઈ છે, એમ સમજવું.

યા તર્જની મેરુરથો ધરાન્યા મધ્યા ઘટીનાં ત્રિતયં પરાયાઃ
દ્વયં દ્વયં તાભિરહોદલં સ્યાત્પૂર્વે દલેઽહ્નો વિગતશ્ચ શેષઃ ॥
મધ્યાહ્ને સમાંગુલયઃ સમસ્તા હ્યુત્તાનિતાસ્તર્જનિકોર્ધ્વગા ભા
સખણ્ડપર્વદ્વિતયેન સાધ્યા કાર્યા તથૈવેષ્ટઘટી સ્ફુટા સા ॥

તર્જનીને મેરૂ અને બીજી આંગળીઓને પૃથ્વી સમજવી. પછી મધ્યની મોટી આંગળીની ત્રણ ઘટી અને બીજીની બે બે ઘટીઓ

સમજવી. આમ બે હાથ જોડે રાખીએ તો એક તર્જની સિવાયની બીજી આંગળીઓની ઘડીઓ મળી દિનાર્ધ થાય. પછી એવી રીતે હાથ રાખી તર્જની આંગળીના બીજા વેઢામાંથી તર્જની ઉંચી કરવી. કે જેથી તેનો પડછાયો બીજી આંગળીઓ ઉપર પડે. તે છાયા જેટલી આંગળીઓ ઉપર પડી હોય તેટલી ઘડી જો દિવસનો પ્રથમ ભાગ હોય તો મધ્યાહ્નમાં બાકી છે, એમ સમજવું. અને મધ્યાહ્ન પછીનો ભાગ હોય તો તેટલી ઘડીઓ મધ્યાહ્નથી થઈ છે, એમ સમજવું. આ રીતે ઈષ્ટઘટિકા સાધન કરવું.

વર્ષ નામ વિચાર (સંવત્સર નામ)

ચૈત્ર અમાવસી જે રિસી ગુરૂ હોય તાસ વિચાર
તિણ નામ જો માસ તિહી વરસે કહ્યો તિવાર ૮૬૯
ચિત્રા દુગ ચૈતર હુવૈ દુગ વિશાહ વૈશાહ
જેષ્ઠા મૂલ બે જેઠ કહી સાઢા દુગઆષાઢાહ ૮૭૦
સરવણ તિણું સાવણે ભાદ્રવ પૂભદ તીયાહ
અશ્વની ભરણી આસુએ કાતિ કૃત્તિ બિયાહ ૮૭૧
મગશર તીયા મિગશિરે પોષ પુષ્ય દુગ સત્થ
મઘા માઘ હુવઈ ફાગુણે પૂ.ફા ઉ.ફા હત્થ ૮૭૨
માસ તણી વરસા ઇસિ જો લાહે પરતિ લિખંતિ
હીર કહઇ તે પુહવીએ જોતિષ માંહે મહંત ૮૭૩

મહિનાની પૂર્ણમાસીએ આવતા નક્ષત્ર ઉપરથી મહિનાનાં નામ પડયાં છે. તેનો ક્રમ એવો છે કે ચિત્રા, સ્વાતિ; વિશાખા; જેષ્ઠા, મૂળ; પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા; શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા; પૂર્વાભાદ્રપદ ઉત્તરાભાદ્રપદ, રેવતી; અશ્વિની, ભરણી; કૃતિકા, રોહિણી; મૃગશીર્ષ, આર્દ્રા, પુનર્વસુ; પુષ્ય; આશ્લેષા; મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, ઉત્તરાફાલ્ગુની અને હસ્ત; આમ નક્ષત્રોના સમુદાયનો પૂર્ણિમા સાથે સંયોગ થતો જ હોઈ તે તે મહિનામાં ચૈત્ર, વૈશાખ, જેઠ એમ ફાગણ પર્યંત નામ પાડવામાં આવ્યા છે.

આથી ફાગણુ વદી અમાસના રોજ જે નક્ષત્ર ઉપર ગુરુ હોય, તેના ઉપરથી જે મહીનો બનતો હોય તે નામનું વર્ષ કહેવાય. ચૈત્ર વર્ષ, વૈશાખ વર્ષ ઇત્યાદિ.

વર્ષ પ્રબોધમાં તથા રામ વિનોદમાં કહ્યું છે કે–

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ ગુરુચારમનુત્તમમ્ ।
અનેન ગુરુચારેણુ પ્રભવાદ્યબ્દસંભવઃ ॥

ઇત્યાદિથી વર્ષારંભે ગુરુ જે નક્ષત્રમાં હોય તે ઉપરથી વર્ષની કાર્ત્તિકી સંજ્ઞા ઉપરવત્ બતાવી પછી ફલ કહ્યું છે.

કાર્ત્તિક નામનો સંવત્સર હોય તો અગ્નિ તેમજ ગાયોથી આજીવિકા ચલાવનારાઓને પીડા થાય. શસ્ત્ર ભય, અગ્નિ ભય વગેરે થાય. પરંતુ ફૂલ તથા રંગથી આજીવિકા ચલાવનારાઓની વૃદ્ધિ થાય.

માગશર વર્ષમાં અલ્પવૃષ્ટિ થાય. અને અનેક પ્રકારે અનાજની હાની થાય. રાજાઓ અંદરો અંદર લડયા કરે.

પોષ નામના વર્ષમાં બધા લોકો દેવ ગુરૂનું પૂજન વંદન કરનારા અને સુખી થાય. ખેતીને માફકસરનો વરસાદ આવે, અને સાર્વત્રિક કલ્યાણુ થાય.

માઘ નામના સંવત્સરમાં સંપત્તિની વૃદ્ધિ થાય, દરેક પ્રાણીઓનું કલ્યાણુ થાય. વરસાદ સારો પડે.

ફાલ્ગુન નામના વર્ષમાં ચોર ભીતિ, સ્ત્રીઓનું દુરાચરણુ, ખંડ વૃષ્ટિ અને અનેક પ્રકારના ઉપદ્રવ થાય.

ચૈત્ર નામના વર્ષમાં રાજાઓ શાંત રહે. સ્ત્રીઓ અલ્પ પ્રજાવાળી થાય (નવીન પ્રજા ઓછી થાય) અલ્પ વૃષ્ટિ થાય. રોગ ચાલે. ધાન્ય થાય.

વૈશાખ નામના વર્ષમાં રાજાઓ ધર્માચરણુ વાળા થાય. બ્રાહ્મણો યજ્ઞાદિ કર્મોમાં રત રહે અને જગત ઉપર આનંદ રહે.

જેષ્ઠ નામના વર્ષમાં ધાર્મિક લોકોને પીડા થાય. અને દુકાળ રહે.

આષાઢ નામના વર્ષમાં રાજાઓ અંદરો અંદર લડે. કોઈ કોઈ જગ્યાએ ઉપદ્રવ થાય, ત્યારે કોઈ કોઈ જગ્યાએ શાંતિ રહે.

શ્રાવણ નામના વર્ષમાં પૃથ્વી ઉપર લીલા લ્હેર રહે.

ભાદરવા નામના સંવત્સરમાં ઘણા ખરા ભાગમાં ધાન્ય પાકે, જ્યારે કેટલાકમાં હાની થાય

આસો નામના વર્ષમાં પહેલો પાક સામાન્ય થાય જ્યારે બીજો પાક સારો થાય. પ્રજાને સુખ રહે.

આ પ્રમાણે ફલ શ્રુતિ દર્શાવી છે.

ગુરૂ નક્ષત્ર ફલ

મૃગશિર આદિ પંચ રિસી જો સુરગુરૂ આવંતિ
તો તિહાં હુઇ કરવરો મનઇ ન કરવો ભ્રાંતિ ૮૭૪
મઘા બેઠો દેવ ગુરૂ મહી મંડલ રેલેઈ
અંન સમર્ઘા ઉત્તરા હસ્તે કોઈ ન લેઇ ૮૭૫
કર છાંડી શ્રવણાં મચો જે રૂતુ ગાઢી થાય
થોડા તીસ પર જણો જન ભૂખડી ખપાય ૮૭૬

મૃગશીર્ષથી પાંચ નક્ષત્રમાં ગુરૂ હોય તો વર્ષ કઠોર (કાઠું વર્ષ) હોય છે. મઘામાં પુષ્કળ વૃષ્ટિ થાય છે. ઉત્તરા ફાલ્ગુની અને હસ્તમાં ધાન્ય ઘણું થાય. ચિત્રાથી શ્રવણ પર્યંતમાં ગુરૂ હોય તો ઋતુઓ સારી ફળે. અને ત્યાર પછીનાં મૃગશીર્ષ પર્યંતનાં નક્ષત્રોમાં સારૂં ફળ આપતો નથી. દુકાળ પડે છે.

સંવત્સરફળ

સંવચ્છર દુગુણાંક કરિ પ્રભવાદિક સંભાલી
ત્રય ટાલી સગ ભાગ દૈ વધતા આંક નિહાલી ૮૭૭
એકણ ચિહું સુભિક્ષ હુવૈ શૂન્યે રૌરવકાળ
તિય છહ મધ્યમ હીર કહે બે પાંચે સુખકાર ૮૭૮

સંવત્સરની અંક સંખ્યા ઉપરથી વર્ષનું શુભાશુભ જાણ-

વાના અનેક પ્રકાર છે. અહીં સંવત્સર એટલે વર્તમાનમાં શાલિ-
વાહન શક હોવો જોઇએ.

મેઘનું નામ અને ફળ

વર્તમાન શાકો લેઈ ત્રણુ અંક તેમાં દેઈ
પાછે ચિહું ભાગે ઠવે વધતો મેહ કહેઈ ૮૭૯
આવર્તક સાંવર્તકાં પુષ્કર દ્રોણુ વિચાર
મંદ વૃષ્ટિ આવર્ત કે સંવર્તક બહુ ધાર ૮૮૦
થોડી વર્ષા પુષ્કર કરે દ્રોણૈ મેહ વરસેય
વહૈ નદી તિણુ વરસમેં જોઇશ હીર કહેઈ ૮૮૧

આવર્તક, સંવર્તક, પુષ્કર અને દ્રોણુ એ ચાર નામના મેઘ જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે. અને તેમના નામ ઉપરથી વરસાદનું ધોરણુ સમજાય છે.

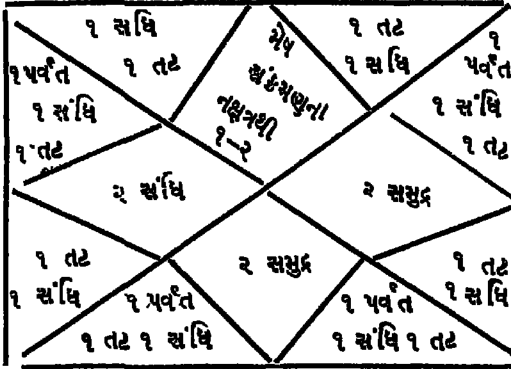
રોહિણી ચક્ર

જોતીષ રોહિણી ચક્ર લખી બારહ ભવંન ઠવેઇ
ચારે સાયર ચિહું દિશે બાકી વિવરી કહેઇ ૮૮૨
આઠે સંધિ આઠે ભવન ચાર ખૂણે ગિરિ ચાર
ચાર લીહાં ને છેહડે તટ આઠે સંભાર ૮૮૩
સાયર માંહે બે બે રિસી અવરે ઠામે એક
પૂરવ મેષ સંક્રાંતિ રિસી ત્યાંથી ધરો વિવેક ૮૮૪
તટ સંધિ ગિરિ અનુક્રમે રિસી અડવીસ ગુણેઈ
રોહિણી રિસી જ્યાં આવહી તેહવો ભેદ કહેઇ ૮૮૫
સાયર વર્ષા બહુ તટે ગિરિ ન વરસે નીર
સંધી ખંડૈ સમતટે રોહિણી રિસી એ હીર ૮૮૬

પંચાંગમાં ફલ શ્રતિમાં રોહિણી નક્ષત્ર કયાં પડયું છે, તે જોવામાં આવે છે. કુંડલી બનાવી મેષ સંક્રાન્તિના દિવસે જે નક્ષત્ર હોય તેને પ્રથમ મૂકી અનુક્રમે નક્ષત્રો મૂકવામાં આવે છે.

અને તેના ઉપરથી રોહિણી નક્ષત્ર સમુદ્રમાં, તટમાં કે સંધિમાં અથવા પર્વત ઉપર છે, તે સમજાય છે.

રોહિણી ચક્ર

જો મેષ સંક્રમણના નક્ષત્રથી ૧–૨–૮–૯–૧૫–૧૬–૨૨–૨૩ એ સંખ્યામાં રોહિણી આવે તો તે સમુદ્રમાં સમજવી. ૩–૭–૧૦–૧૪–૧૭–૨૧–૨૪ અને ૨૮ એ સંખ્યામાં આવે તો તટ ઉપર. ૪–૬–૧૧–૧૩–૧૮–૨૦–૨૫–૨૭ એ સંખ્યામાં આવે તો સંધિમાં અને ૫–૧૨–૧૯–૨૬ એ ચાર પૈકી આવે તો પર્વત ઉપર રોહિણી જાણવું.

સાગરમાં રોહિણી હોય તો ખુબ વર્ષા થાય. પર્વત ઉપર હોય તો વરસાદ ન થાય. સંધિ ઉપર હોય તો ખંડ વૃષ્ટિ થાય જ્યારે તટ હોય તો સમાન (માફકસર) વરસાદ આવે છે.

વર્ષાના સ્તંભ

ચૈત્ર રેવતી ભરણી વૈશાખ જેઠે મૃગશીર પુનર્વસુ આષાઢ
એ ચ્યારે ઉજ્વલ પખે પડવા ચ્યારે થંભ
જલ વરસે કણ નીપજે રાજા તેજ અભંગ ૮૮૭

ચૈત્ર, વૈશાખ, જેઠ અને અષાઢ એ ચાર મહીનાઓની સુદ એકમના દિવસે અનુક્રમે રેવતી, ભરણી, મૃગશીર્ષ અને પુનર્વસુ નક્ષત્ર (તિથિની સાથે સંપૂર્ણ) હોય તો તે વર્ષના ચાર સ્તંભ મનાય છે. જે મહીનામાં કહેલું નક્ષત્ર ન હોય તે સ્તંભ ગયો સમજવો. ચારેય સ્તંભ હોય તો વર્ષ ઘણું સારૂં નિવડે છે.

વર્ષ પ્રબોધમાં ચારે સ્તંભનું જુદું જુદું ફળ બતાવ્યું છે. જેમકે જો ચૈત્ર શુકલ પ્રતિપદા અને રેવતીનો યોગ હોય તો ખુબ વર્ષા થાય. વૈશાખ સુદ ૧ ને ભરણીનો યોગ હોય તો ઘાસ ઘણું થાય. જેઠ સુદ ૧ ને મૃગશીર્ષ હોય તો શુભ ફળ આપનારો વાયુ થાય. અને અશાડ સુદી ૧ ના રોજ પુનર્વસુ હોય તો ધાન્ય સારૂં પાકે.

સૂર્યગ્રહણ વિચાર

રાહ રિસી સૂરજ રિસી અમાવસિ પડિવા સંધિ
મિલતે થાય રવિગ્રહણ જોતિષ એમજ બંધિ ૮૮૮

ચંદ્રગ્રહણ વિચાર

હીર કહઈ શશી રિસી થકી રાહરિસી તિમ ભાણ
પુનિમ પડિવા બે મિલ્યાં ચંદ્રગ્રહણ પરમાણ ૮૮૯

ગ્રહણ વાર ફલ

રવિવારે દુરભિખ કરઈ શશીરાયાં દુઃખ દેઈ
ભોમ અગનિ બુધ મહિં શીશુ ગુરુએ જલ વરસેઈ ૮૯૦
જલ શોષે શુક્રાંદિને શનિ સેના ચતુરંગ
પીડઈ પરજા આપડી શશી સૂરજ એ અંગ ૮૯૧

એક માસમાં બે ગ્રહણ થાય તેનું ફળ

એકણ માસિ જો સૂરશશી દૈવયોગે ગલે રાહ
તો વસુધા ઝૂઝે સુભટ મરઇ વહઇ રૂધિર પ્રવાહ ૮૯૨

ગ્રહણ પછી ૭ દિવસમાં વૃષ્ટિ થાય તો ?

ગ્રહણ હોઈ સાતાં દિન માંહિ વરસે મેહ
તો વરતઈ મહિ મંડલે સદા સુભિખ્ખ સનેહ ૮૯૩

ગ્રહણના સ્પર્શની દિશાનું જ્ઞાન

રવિ સિસીથી છ ઉગમણી દેઈ ઈગ અગનેઈ
પાછૈ છહ ઠવો દક્ષિણે અનુક્રમે ઇમ નૈ રેઇ ૮૯૪
પાછલાં છહ દિયો પછિમે વાવ્ય ખુણે થો એક
ઉત્તર માંહે છહ ઠવો એક ઇશાન વિવેક ૮૯૫
પૂનિમ અમાવસી જે સિસી મણિ દિશિ વિદિશીહોઈ
ગ્રહણ ગૃહીજે તિણી દિશિ હીર કહે જગ સોઈ ૮૯૬

ગ્રાસજ્ઞાન

જે ભુક્તા રવિ દિહડા તેતા વિશ્વા ગ્રાસ
આલ મ ભાખીસ પંડિયા જીડીમ ચાલીસ થાય ૮૯૭

સૂર્ય અને ચંદ્રના ગ્રહણ સંબંધી વિવેચન કર્યું છે. જેમાં ગ્રહણ સંભવ ગ્રહણના વારનું ફળ વગેરે બધું બરાબર છે. પણ ગાથા ૮૯૭ માં જે કેટલું ગ્રહણ થશે? તે સંબંધી કહેલું સ્થૂલ માનથી છે. એ યાદ રાખવા જેવું છે.

અગસ્ત્યોદય વિચાર વર્ષ ધ્રુવાંક

અહ બાવીસ તેવીસ દિન અહવા દિન ચઉવીસ
તો મુંહગાં અંન ઘી હુવઇ જાણો વીસવા વીસ ૮૯૮

અગસ્ત્યોદયનું ફળ દર્શાવતાં અહીં એક ગાથા ખુટે છે, વર્ષ પ્રબોધમાં લોકેડપિ એમ કહી જે ગાથાઓનો સંગ્રહ છે, તે બનતા સુધી હીરકલશનીજ છે. વર્ષપ્રબોધમાં અગસ્તિ દ્વારમાં કહ્યું છે કે—

લોકેડપિ—

સિંહા હુંતિ ભદ્રુલી દિન ઇકવીસે જોઈ
અગસ્તિ મહાઋષિ ઊગીયા ધ્રન બહુ વરસે લોય

હીરસૂરયોડપ્યાહુઃ—

દુબ્ભિખ્ખં વીસ દિણે ઇગવીસે હોઈ મજ્ઝિમં સમયં ।
બાવીસે ચ સુભિક્ખં સિંહાઓ મહારિસી ઉદએ ॥

ગ્રન્થાન્તરેઽપિ—

જો વીસે તો વાણિઓ ઇકવીસે તો વિપ્ર ।
બાવીસે જો ઉગમે માલી ઘરે જનમ ॥
વણિગ્મુનિઃ અલ્પવૃષ્ટયૈ દુર્ભિક્ષાય દ્વિજો મુનિઃ ।
માલાજીવી સુભિક્ષાય સિંહે સૂર્યાત્ પરં ફલમ્ ॥

આ બધું ખગોળ જ્યોતિષના વાસ્તવિક જ્ઞાનનો અભાવ સૂચવે છે. પલભા પ્રમાણે જુદાં જુદાં સ્થળોએ સિંહ સંક્રાન્તિના નિશ્ચિત દિવસોએ અગસ્ત્યનો ઉદય થાય છે. જેમ જેમ પલભા (અર્થાત્ બીજા શબ્દોમાં અક્ષાંશ) વધારે તેમ તેમ સિંહ સંક્રાન્તિ દિવસોની સંખ્યા વધારે જ થાય. એ ગ્રહ ગણિતના અજ્ઞાનથી ઉપરોક્ત ફલ કહેવામાં આવ્યાં છે.

અમદાવાદમાં સિંહ સંક્રાન્તિના ૧૮ દિવસે અગસ્ત્યનો ઉદય થાય છે. મદ્રાસમાં કર્કના ૨૫ મા દિવસે થાય છે. કાશીમાં સિંહના ૨૪ મા દિવસે થાય છે. અર્થાત્ ઉપરોક્ત ફલ યુક્તિ શૂન્ય છે.

વાર શુક્ર જીણુ વરસ વિધિ તિથિ પુનમ રિસિહસ્ત
લગન ધન ગ્રહ ભોમ ઠવિ સોલ ધ્રુવાંક સમસ્ત ૮૯૯

વર્ષના કેટલા ધ્રુવાંક છે, તેની બીજી વિગતો તેમજ પ્રકારાન્તરો વર્ષપ્રબોધમાં ઘણા દર્શાવ્યા છે. અહીં ગ્રંથકારે ફાગણ સુદ ૧૫ ના દિવસનો વિચાર દર્શાવ્યો છે.

ફાગણ સુદ ૧૫ ના દિવસે શુક્રવાર, હસ્ત નક્ષત્ર અને ધન રાશિમાં મંગળ હોય તો સોળ આના વર્ષ થાય છે.

આને સંમતિ દર્શક વાક્ય મળતું નથી. તેમજ આવો યોગ કોઈક જ વખત બને, એટલે પ્રત્યેક વર્ષમાં તેનો ઉપયોગ થઈ શકે તેમ નથી.

વિશ્વાનયન

શાક અંક ત્રિગુણા કરી દે સાતાં એ ભાગ
વધત દુગુણ પણવીસ ઠવિ વરખા એવી લાગ ૯૦૦

લબ્ધ અંક ત્રિગુણા કરી સાતે ભાગ ઠવેઈ
વધત હુણુ પણુ મજિમ હવઇ અંન હીર સો લેઇ ૯૦૧
લબ્ધ લબ્ધ ત્રિગુણા કરી પૂર્વરીતિ પરમાણુ
તૃણુ શીત તેજ વાય વૃદ્ધિ ક્ષયવિગ્રહ સબ જાણુ ૯૦૨

પંચાંગમાં અન્ન, વર્ષા આદિ ઘણી ચીજોના વસા લખેલા હોય છે. વસા કેવી રીતે ઉપજાવવા તે માટે ગ્રંથાન્તરોમાં જુદા જુદા પ્રકાર છે. અહીં ગ્રંથકારે વર્ષા તથા અંનના વસા દર્શાવ્યા છે. તેમજ તૃણુ, શીત, તેજ, વાયુ, વૃદ્ધિ, ક્ષય અને વિગ્રહ એમ નવ ચીજોના વસા ઉપજાવી શકાય છે.

કલ્પલતા, રાજાવલી વગેરે ગ્રંથોમાં તેમજ વર્ષપ્રબોધમાં વર્ષા, ધાન્ય, તૃણુ, શીત, ઉષ્ણુતા, (તેજ) વાયુ, વૃદ્ધિ, ક્ષય, વિગ્રહ, એ ક્રમથી જ વસાઓ દર્શાવેલા છે. અને તેમના સંયોગને દશથી ભાગી સર્વ નિષ્પત્તિ કેટલી તે દર્શાવેલું છે. ઘણી વખત ૮૧ અને તેથી પણ વધુ વસાઓ પંચાંગકારો પંચાંગોમાં લખે છે.

આયવ્યય

રાશિ અધિપ સંવત અધિપ અંક મેલી ત્રિગુણાઇ
પંચભેલી ભાગે પનર વધતે લાભ કહાઈ ૯૦૩
લબ્ધ અંક ત્રિગુણા કરી ભેલી પંચ તિથિ ભાગ
આયપ ખરચ ઇમિ રાશે સવિ ઇમિ અષ્ટોત્તર ભાગ ૯૦૪
મેષ વૃશ્ચિક ભોમ વસુ વૃષ તુલ ભૃગુ એકવીસ
મિથુને કન્યા બુધ સત્તર કરક ચંદ્ર પનરીસ ૯૦૫
સિંહાં સૂરજ અંક સહ કુંભ મકર દસ મંદ
ધન મીનાં ઓગણીસ ગુરૂ બોલે હીર મુણીંદ ૯૦૬
આયપત વરાના અંક ગણિ સમય પરિખ સંભાલ
આય અંક વધતાં ભલા વરા વધંતાં કાલ ૯૦૭

અષ્ટોત્તરી દશાનુસાર બાર રાશિના આયવ્યયનું કોષ્ટક બને છે. ગ્રંથકારે કોષ્ટક બનાવવાની રીતિ દર્શાવી છે, તે મુજબ તૈયાર કોષ્ટક નીચે મુજબ છે.

આયવ્યય કોષ્ટક

રાશિ ગ્રહ	મે	વૃ	મિ	કર્ક	સિં	કન્યા	તુ	વૃ	ધ	મ	કું	મી
સૂ.	૨ ૧૪	૧૧ ૫	૧૪ ૨	૮ ૨	૧૧ ૧૧	૧૪ ૨	૧૧ ૫	૨ ૧૪	૫ ૫	૮ ૧૪	૮ ૧૪	૫ ૫
ચં	૧૪ ૨	૮ ૧૧	૧૧ ૮	૫ ૮	૮ ૨	૧૧ ૮	૮ ૧૧	૧૪ ૨	૨ ૧૧	૧૪ ૧૪	૧૪ ૧૪	૨ ૧૧
મં	૮ ૧૪	૨ ૮	૫ ૫	૧૪ ૨	૨ ૧૧	૫ ૫	૨ ૮	૮ ૧૪	૧૧ ૫	૧૪ ૧૪	૧૪ ૧૪	૧૧ ૫
બુ	૫ ૫	૧૪ ૧૧	૨ ૧૧	૧૧ ૮	૧૪ ૨	૨ ૧૧	૧૪ ૧૧	૫ ૫	૮ ૧૧	૧૧ ૫	૧૧ ૫	૮ ૧૧
ગુ	૧૧ ૫	૫ ૧૪	૮ ૧૧	૨ ૧૧	૫ ૫	૮ ૧૧	૫ ૧૪	૧૧ ૫	૧૪ ૧૧	૨ ૮	૨ ૮	૧૪ ૧૧
શુ	૨ ૮	૧૧ ૧૪	૧૪ ૧૧	૮ ૧૧	૧૧ ૫	૧૪ ૧૧	૧૧ ૧૪	૨ ૮	૫ ૧૪	૮ ૮	૮ ૮	૫ ૧૪
શ	૧૪ ૧૪	૮ ૮	૧૧ ૫	૫ ૫	૮ ૧૪	૧૧ ૫	૮ ૮	૧૪ ૧૪	૨ ૮	૫ ૨	૫ ૨	૨ ૮

જે વર્ષેશ હોય તેના આયવ્યય પ્રમાણે તે વર્ષની આયવ્યય રહે છે. તેમાં જો આયના અંકનો સરવાળો વ્યયના સરવાળા કરતાં વધારે હોય તો તે વર્ષ સારું જાય છે.

વર્ષ દિનની સંખ્યા ઉપરથી ફલ

દિન પંચાવન તિનસઇ અધમ સમો તે જોઈ
મધ્યમ સમો સત્તાવને અધિકે અધિકો હોઇ ૯૦૮

વર્ષના દિવસોની સંખ્યા ઉપરથી વર્ષનું શુભાશુભ દર્શાવ્યું છે. ૩૫૪ દિવસનું વર્ષ ખરાબ છે. ૩૫૪ થી ૩૫૭ નું મધ્યમ છે. જ્યારે તેની ઉપરના દિવસોવાળું વર્ષ શ્રેષ્ઠ છે.

નક્ષત્રોનાં મંડલો—અગ્નિમંડલ

કૃત્તિક પૂ.ભદ્ર પુષ્ય મઘા અને વિશાહા દિખ્ખ
ભરણી પૂર્વા ફાલ્ગુની હીર કહે તે રિસી સાલે શીખ ૯૦૯
જીમ અગનિ મંડલ ઈમસાત રિસી વાઇવિપિણુતિઅસાત
ઈમ વારૂણઈ સાત રિસો તિમ માહેન્દ્ર વિખ્યાત ૯૧૦
તે માંહે જો ગ્રહણ હુવઈ ભૂમિકંપ દિગદાહ
રિગત પાંસુ પહાણ પડણ વાજે પવન અમાહ ૯૧૧
કેતુ દિસણ તારા પડણ શશી સૂર પરિવેષ
ઉલકાપાત હોઇ અંબરે તસ ફલ સુણો વિશેષ ૯૧૨
ત્રિહું વરણે પીડા કરે નેત્રરોગ અતિસાર
અલ્પ ફલને અલ્પફલ નીર ન દિસે ધાર ૯૧૩
અંગ ક્ષુધા વાધે પ્રબલ ભારી એતા દેશ
ઉત્તરપંથિ વાલ્હિકા સિંધુ મંડલ સુવિશેષ ૯૧૪
યમુનાને જાલંધરી કાંબોજે કાશ્મીર
એ વિણસે દુખ પાવહી બોલે જોતિષ હીર ૯૧૫

વાયુમંડલ

ઉ. ફા અશ્વનિ ચિત્રા કર મૃગ પુનર્વસુ ને સ્વાતિ
વાઇવ મંડલ એ રિસી હીર કહે વિખ્યાતિ ૯૧૬
ધરમહીણ હુવઇ વરણ સહુ વાજૈ વાયુ અલેખ
મઢ મઠ મંદિર માલીયાં પુહવી પડે વિશેષ ૯૧૭

ઉનમીયાં આવે બહુ છંટ ન દિસે લેસ
વરતે હાહા ભૂમિ સવિ ઉજાડે સવિ દેશ ૯૧૮
સોરઠ સોરભ બંગદે મ્લેચ્છ મગધ કરણાટ
પાંચાલે ઉજેણીયે દ્રવિડ અયોધ્યા લાટ ૯૧૯

વારૂણ મંડલ

રેવતી શતભિષ મૂલ આદિ ઉ. ભદ્ર આદ્રા પૂ.ષાઢ
વારૂણ મંડલ એ રિસી વરસૈ મેહ આષાઢ ૯૨૦
તૃણ કણ બહોલાં નીપજૈ ગાયો મ્હેલે ખીર
રોગ સર્વ જાએ પરા વણસૈં નાગર કીર ૯૨૧
ઉદંબર અહિ છત્રસું સોરઠ સાગર સંધિ
ધરમી સીદાઈ છે ખરા પાપી વાધઈ ગંધિ ૯૨૨

માહેન્દ્ર મંડલ

ઉત્તરાષાઢા આદિ ચિહું રોહિણીને અનુરાધ
જેઠા સહિત સાતે રિસી માહેન્દ્ર નિરાબાધ ૯૨૩
ગાયો દૂધ ઘણો કરે વાધે તરૂવર નૂર
પ્રજા સહુ હરખીત હુવૈ જાઇ રોગ સવિ દૂર ૯૨૪
મધ્યદેશ માગધ સમુદ્ર કુરૂક્ષેત્ર જલમાગ
તે દેશે ઉપદ્રવ થશે અવર સવે સુખ લાભ ૯૨૫

ફલ દિવસ નિર્ણય

અગનિયે વીસ રયણી વાયુ સાઠિ ફલેઇ
વારૂણ ફલઈ ત્રીસે દિને માહેંદ્ર સગ દિન લેઈ ૯૨૬
(શુકલ બીજ આદિ કદી દશમો અંધારી શીમ
શુકલ પક્ષ સુજસ કરે જોતીષ ભાખે ઈમ) ૯૨૭

અગ્નિ, વાયુ, વારુણ અને માહેન્દ્ર એવાં નક્ષત્રોનાં ચાર મંડલો છે. ગ્રહણ, ભૂમિકંપ, દિગ્દાહ, રજોવૃષ્ટિ, જ્વાળામુખી વગેરે દિવ્ય, અંતરીક્ષાદિ ઉપદ્રવો જે નક્ષત્રમાં થાય તે નક્ષત્ર જે મંડ-

ળનું હોય તે પ્રમાણે તેનું ફળ થાય છે. અને તેનું ફળ મંડળના કારણે અમુક દિવસોમાં મળે છે. નીચેનું કોષ્ટક જોવાથી સંપૂર્ણ હકીકત સ્પષ્ટ સમજાશે.

અગ્નિ આદિ મંડલ

મંડલ	નક્ષત્રો	ફલ	પ્રદેશ	દિવસ
અગ્નિમંડલ	કૃતિકા ભરણી, પુષ્ય, વિશાખા, પૂ૦ ફા૦, પૂ૦ ભા૦, મઘા	પીડા, દુષ્કાળ	હિંદનો ઉત્તર ભાગ સિંધ કાશ્મીર	૨૦
વાયુ મંડલ	મૃગશીર્ષ, પુનર્વસુ, અશ્વિની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, ઉ૦ ફા૦	ધર્મનાશ હાહાકાર થાય	સોરઠ, મધ્ય પ્રાંત, મગધ, કર્ણાટક, અયોધ્યા, ગુજરાત	૬૦
વારૂણ મંડલ	આર્દ્રા, આશ્લેષા, ઉ૦ ભા૦ રેવતી, શતભિષા, પૂ૦ ષા૦ મૂલ	સારો વરસાદ થાય-સુદાળ ચાલે	દરિયા કિનારો સોરઠ સિવાયના દેશ	૩૦
માહેન્દ્ર મંડલ	જયેષ્ઠા, અનુરાધા, રોહિણી, ધનિષ્ઠા, શ્રવણ, અભિજીત્ ઉ૦ ષા૦	પ્રજાને હર્ષ. નિરોગતા સારી પેદાશ.	મધ્યદેશ, મગધ, કુરૂક્ષેત્ર સિવાયના દેશ	૭

મેષ સંક્રાંતિ

મેષે રવિ નંદા સલીલ ભદ્રા ઝુઝે રાય
જયા રોગ રિગતા પશુ પૂરણા અંન કુવાય ૯૨૮

કરક સંક્રાંતિ ઉપરથી વિશ્વાનયન

કરકે રવિ સુરજ દહાં શશી વીસાં ભોમ અઠુ
બુધે બારહ અઢારહ ગુરૂ થાવર પુહવી કહુ ૯૨૯

દૈવયોગે જો શુક્ર હુવઇ તો જગે હોય સુભિખ્ખ
ચઉપદ પીડા ઉપજઇ જોઇશ એહ પરીખ્ખ ૯૩૦

સિંહસંક્રાંતિ ફલ

સૂરજ સિંહે સંક્રમે સુરગુરૂ કે ભૃગુવાર
તો પુહવી ઉપરી રૂધિર વહ અનોપમ ધાર ૯૩૧

ધન સંક્રાંતિ

રવિવારે ધન સંક્રમે તો કણુ ત્રિગણો મોલ
શનિ ત્રય મંગલ ચઉગુણો અવર વાર સમતોલ ૯૩૨

મીન સંક્રાંતિ

મીને ભાણુ રવિ સંક્રમે તો વાજે બહુ વાય
શશી ગુરૂ શુક્રાં સુભિખ ભોમ ચોપદ પીડાય ૯૩૩
મંદવાર દૂરભીખ કરૈ જો હોય બુધવાર
તો ડર ડંમર હોવૈ બહુ જોઇસ એહ વિચાર ૯૩૪
અશુભ વાર ત્રય પંચ છહ એક બે વાર શુભ વાર
સંક્રમણુ જો રવિ કરે એહ સમો આકાર ૯૩૫
જીઠા ભરણી શતભિષા આદ્દરા સ્વાતિ અશલેશ
ક્રૂર વાર જો તિહાં મિલે તો રવિ કરે કલેશ ૯૩૬

મેષ, કર્ક, સિંહ, ધન અને મકર એ પાંચ સંક્રાન્તિના પ્રવેશ દિનના વાર ઉપરથી ફળ કહ્યું છે. બીજી સંક્રાન્તિઓનું વાર પ્રમાણે ફળ નીચે મુજબ છે.

વૃષભ સંક્રાન્તિ જો શનિ, મંગળ કે રવિવારે બેસે તો દુર્ભિક્ષ કરે, દેશમાં કલેશ થાય, ઘઉં મળે નહિ, કપાસ, ફળ-ફળાદિ, રસકસ તથા રંગમાં મોંઘવારી આવે. જો સોમવાર હોય તો ધાન્ય સસ્તાં વેચાય. અને બુધ, ગુરુ કે શુક્રવાર હોય તો રસકસ મોંઘાં થાય.

મિથુન સંક્રાન્તિ શનિ, મંગળ કે રવિવારે આવે તો પાપ,

રોગચાળો, અગ્નિભય ઈત્યાદિ વધે, અનાજ મોંઘાં થાય, બુધવારે આવે તો પૃથ્વી ઉપર આનંદ રહે. સોમ, ગુરુ કે શુક્રવારે આવે તો સર્વત્ર દુકાલ પડે.

કન્યા સંક્રાન્તિ શનિવારે આવે તો વરસાદ ન થાય, ધાન્યનો નાશ થાય. મંગળવારે આવે તો રોગચાળો વગેરે ઉપદ્રવો થાય, અલ્પવૃષ્ટિ થાય, અન્ન મોંઘાં થાય. ગુરુ, સોમ, શુક્ર કે બુધવારે આવે તો સુખ રહે. પરંતુ પશ્ચિમ દિશામાં થોડોક વિનાશ થાય.

તુલા સંક્રાન્તિ રવિવારે બેસે તો બ્રાહ્મણો ગાયો વગેરેને દુઃખ થાય, શનિવારે આવે તો યુદ્ધ થાય. અને ઘી ઘણું મોંઘુ થાય. બુધવારે આવે તો પાક સારો થવાથી પૃથ્વી પરિપૂર્ણ થાય. સોમ, શુક્ર કે ગુરુવારે આવે તો અન્ન સસ્તાં થાય. મંગળવારે આવે તો હલકાં ધાન્ય ખુબ થાય.

વૃશ્ચિક સંક્રાન્તિ જો રવિવારે આવે તો ધોળી વસ્તુ મોંઘી થાય. શનિવારે આવે તો મ્લેચ્છ લોકોમાં રોગ ચાલે. મંગળવારે હોય તો ધાન્યનો સંગ્રહ કરવો, આગળ તંગી પડે. બુધવારે આવે તો સુખવાસની ચીજો, કરીયાણું મોંઘાં થાય. ગુરુવાર કે શુક્રવારે આવે તો તલ, તેલ, કપાસ, સુતર અને ચાંદીમાં તેજી આવે. સોમવારે આવે તો બધાને સુખ રહે.

કુંભ સંક્રાન્તિ રવિવારે આવે તો પૃથ્વી ઉપર વિગ્રહ ચાલે. પશુઓનો વિનાશ થાય. શનિવારે આવે તો ખેતીમાં ઉપયોગી પ્રાણીઓનો નાશ થાય. મંગળવારે આવે તો મનુષ્યો પરસ્પરમાં વેર રાખનારા થાય. પરંતુ બુધ, ગુરુ, સોમ કે શુક્રવારે આવે તો સામાન્ય સુખાકારી રહે.

મીન સંક્રાન્તિ શનિવારે આવે તો દરિયા પારની ચીજોનો નાશ થાય. (દરિઆઈ તોફાનોમાં નુકશાન થાય) મંગળવારે હોય તો સોનું મોંઘું થાય. રવિવારે હોય તો સૈનિકો પ્રબળ થાય, સોમવારે હોય તો ઘી, તેલમાં તેજી આવે, પરંતુ પ્રજાને સુખ

થાય, શુક્ર કે બુધે હોય તો સુકાળ રહે, અને ગુરુવારે આવે તો રોગ ચાલે.

આ પ્રમાણે બારે સંક્રાન્તિઓના પ્રવેશ વખતના વાર, તિથિ વગેરેથી વિવિધ ફળ થાય છે. આગળ ગ્રંથકાર પૂર્ણિમાના દિવસે કે તેની આજુ બાજુ સૂર્ય સંક્રમણ થાય તો તેનું ફળ સમજાવે છે. ગાથા ૯૩૭ થી ૯૪૯ સુધી તેનું ફળ દર્શાવ્યું છે. પરંતુ સંક્રમણ કાંઈ પૂર્ણિમા ઉપર જ થતું નથી. ગમે તે તિથિએ થાય છે. તેથી પ્રથમ ગ્રંથકારે પાંચ સંક્રાન્તિઓને ઉદ્દેશી વિવિધ ફળ કહ્યું છે.

સંક્રાંતિ વખતના ચંદ્રનું ફળ

હીર કહે રવિ મેષ દિને તે દિન ચંદ્ર તુલ રાશી
મિલતે અંન સંગ્રહ કરો ફલ આપે છમાસી ૯૩૭
જે દિન રવિ વૃષે સંચરે તે દિન ચંદ્ર વૃશ્ચિક રાશ
તે દિનથી દુગ માસ મહીં અંન દીએ ફલ તાસ ૯૩૮
મિથુને રવિ દિન ચંદ્ર ધન રાશી આવિ મિલંત
તો તિણિ વેલાં સંગ્રહણ ચિહું માસે ફલ હુંતિ ૯૩૯
સૂરજ કરકે આઇ જબ તબ જો મકરે ચંદ
આવે તો ધનધાન્ન સવિ લીધાં કરે આણંદ ૯૪૦
સિંહે રવિ જબ સંચરે અને ચંદ્ર હોવઇ કુંભ
તિમ મિલૈ તો માસ છઠે અંન લાભ પ્રારંભ ૯૪૧
જે દિન કન્યા સૂરજ હુવૈ તે દિન ચંદ્ર હોવઇ મીન
તે મલે તો કાલ કહીએ પુહવી થાઇ ખીણ ૯૪૨
તુલે સૂર્ય મેષે શશી મિલતે ગૃહીયે ધાન
તે પાંચે માસે ફલ દીએ સાચો જોતીષ માન ૯૪૩
વૃશ્ચિકે રવિ સંચરે તે દિન વૃષે શશી હોય
તો તલ તેલાં સવિ સંગ્રહણ કીધાં ફલ દે લોઇ ૯૪૪

જે દિન રવિ ધન સંચરે શશી મિથુન આવેઇ
જાણી સંચો અંન તો પંચ માસે ફલ દેઇ ૯૪૫
મકરે રવિ જે દિન હુવે તે દિન કરકે ચંદ
તો સૂત્ર કપાસ ચોગુણો લીધો આપે આણંદ ૯૪૬
કુંભે રવિ સિંહે શશી મિલતે સંગ્રહો અંન
પાંચે માસે ફલ દીએ જોતિષ એહ વચંન ૯૪૭
જબ મીને રવિ સંચરે તવ કન્યા શશી જોઇ
તે મિલતે અંન લીયો સહુ તો બમણો લાભ તે જોઇ ૯૪૮

મેષ સંક્રાંતિગઃ સૂર્યસ્તુલે ભવતિ ચંદ્રમા
ષટ્ માસાન્ દુર્ભિક્ષં ચ ભવતીહ ન સંશયઃ ॥૧॥
વૃષ સંક્રાંતિગઃ સૂર્યઃ વૃશ્ચિકે ચ ભવેચ્છશી
તદા રૌદ્રં ચ દુર્ભિક્ષં પંચ માસાન્ન સંશયઃ ॥૨॥
મિથુને સંક્રમેત્સૂર્યઃ ધને ભવતિ ચંદ્રમા ।
તદા ભવતિ દુર્ભિક્ષં માસા પંચ ન સંશયઃ[1] ॥૩॥
કર્ક સંક્રાંતિગઃ સૂર્યઃ મકરે ભવતિ ચંદ્રમા ।
તદા ભવતિ દુર્ભિક્ષં ષટ્ માસા નાત્ર સંશયઃ[2] ॥૪॥
સિંહ સંક્રાંતિગઃ સૂર્યઃ કુંભે ભવતિ ચંદ્રમા ।
તદા રૂદ્રં ચ દુર્ભિક્ષં પંચ માસા ન સંશયઃ ॥૫॥
કન્યાયામર્ક સંક્રાંતિ મીને ભવતિ ચંદ્રમા ।
ષટ્ માસ મહારૌદ્ર[4] સર્વત્ર શૂન્યકારક[5] ॥૬॥
તુલ સંક્રાંતિગઃ સૂર્યઃ મેષે ભવતિ ચંદ્રમા ।
ષટ્માસં[6] ચ દુર્ભિક્ષં જાયતે નાત્ર સંશયઃ ॥૭॥
વૃશ્ચિક સંક્રાંતિગઃ સૂર્યઃ વૃષે ભવતિ ચંદ્રમા ।

---

૧ આ યોગમાં તેલ સંગ્રહ કરવાથી સારો લાભ ચાર માસે મલે. ૨. આ યોગમાં સર્વ ધાન્યમાં તેજી થાય, મુદ્દત નથી. ૩ ૭ માસે ફલ. ૪ મહાકાલ. ૫ પૃથ્વી ક્ષીણુ થાય. ૬ પાંચ માસ.

દુર્ભિક્ષં ચ વિજાનીયાત્[7] પંચ માસાન્ન સંશયઃ ॥૮॥
ધન સંક્રાંતિગઃ સૂર્યઃ મિથુને ભવતિ ચંદ્રમા ।
દુર્ભિક્ષં ચ વિજાનીયાત્[8] દ્વય માસા ન સંશયઃ ॥૯॥
મકર સંક્રાંતિગઃ સૂર્યઃ કર્કે ભવતિ ચંદ્રમા ।
તદા ભવતિ દુર્ભિક્ષં[9] દ્વય માસા ન સંશયઃ ॥૧૦॥
કુંભ સંક્રાંતિગઃ સૂર્યઃ સિંહે ભવતિ ચંદ્રમા ।
દુર્ભિક્ષં ચ વિજાનીયાત્ દસ[10] માસા ન સંશયઃ ॥૧૧॥
મીન સંક્રાંતિગઃ સૂર્યઃ કન્યા ભવતિ ચંદ્રમા
સર્વ દેશેષુ દુર્ભિક્ષં[11] ભવતીહ ન સંશયઃ ॥૧૨॥

સૂર્ય સંક્રાંતિથી ૭ મી રાશીના ચંદ્રમાનું ફલ છે. ઈતિ બાર રાશીએ સંક્રાંતિ બદલાય તે વખતના ચંદ્રમાની રાશીનું ફલ—

નોંધ—હીરકલશના પાઠ સાથે ઉપરનો સંક્રાંતિનો પાઠ મેળવતાં થોડો ફેરફાર જણાય છે.

અથ બાર રાશીની સંક્રાંતિ બદલાય તે વખતનાં ચંદ્રની રાશીનાં ફલ. બીજા છુટક પરચુરણ ગ્રંથોમાંથી પાઠાંતરોનો સંગ્રહ.

૧. મેષ રાશીની સંક્રાંતિમાં પાઠાંતર—સર્વ ધાન્ય સંગ્રહ કરવાથી ત્રીજે માસે બમણો લાભ. ચોથા માસે ખોટ. વળી ૭ માસે ત્રણ ઘણો લાભ.

૨. વૃષ સંક્રાંતિમાં પાઠાંતર—સર્વ ધાન્ય સંગ્રહ કરવાથી એક માસે લાભ થાય. વળી બીજી વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવાથી ૭ માસે બમણો લાભ થાય છે. સાતમા માસે ખોટ. વળી ચોથા માસે લાભ થાય.

---

૭ તલ તથા તેલનો સંગ્રહ કરવાથી લાભ થાય છે. મુદ્દત નથી. ૮ અન્ન સંગ્રહ કરવાથી પાંચ માસે લાભ થાય છે. ૯ સુતર તથા કપાસનો સંગ્રહ કરવાથી ચાર ગણો લાભથાય. મુદ્દત નથી. ૧૦ અનાજનો સંગ્રહ કરવાથી પાંચ માસે લાભ થાય. ૧૧ અનાજનો સંગ્રહ કરવાથી બમણો લાભ થાય, મુદ્દત નથી.

૩ મિથુન સંક્રાંતિમાં પાઠાંતર–જવ, ઘઉંનો સંગ્રહ કરવાથી બમણો લાભ થાય છે. વળી તલ, તેલ તથા અનાજનો સંગ્રહ કરવાથી ચાર મહિને લાભ થાય છે. વળી સર્વ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવાથી છ મહિને બમણો લાભ થાય છે. સાતમા મહિને ખોટ.

૪ કર્ક સંક્રાંતિમાં પાઠાંતરે–કસુંબો, અહિઠક વસ્તુ, પીળા રંગની વસ્તુઓ, કપાસ તથા ધાન્યનો સંગ્રહ કરીને જેઠ માસમાં વેચાણ કરવાથી બમણો લાભ થાય છે. વળી સર્વ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવાથી છ મહિને બમણો લાભ થાય છે. સાતમા મહિને ખોટ.

૫ સિંહ સંક્રાંતિમાં પાઠાંતરે–પાંચના બદલે છ મહિના. વળી સર્વ ચીજ વસ્તુઓ પદમણિ, મોતી, સોનું, રાતી વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરીને પાંચમા મહિને વેચાણ કરવાથી બમણો લાભ થાય છે. વળી સર્વ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવાથી પાંચમા મહિને બમણો લાભ થાય છે. છઠા મહિને ખોટ.

૬ કન્યા સંક્રાંતિમાં પાઠાંતરે–ઉત્તરાર્ધમાં બે મહિના મહાકાલના બદલે પાંચ માસનો પાઠ છે અને રાજભય છે. વળી હસ્તિ, અશ્વ, ઊંટ, ગધેડાં, ખચ્ચર, જવ, ઘઉં, ચણાનો લોટ સંગ્રહ કરવાથી અને ચાર મહિના પછી વેચવાથી બમણો લાભ થાય છે. વળી ઉત્તમ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવાથી ચાર મહિના પછી બમણો લાભ થાય છે અને પાંચમા મહિને ખોટ.

૭ તુલા સંક્રાંતિમાં પાઠાંતરે–કંબલ–વેસણ–તુષ ધાન્ય સર્વે પ્રકારનાનો સંગ્રહ કરવાથી ત્રીજા મહિને બમણો લાભ થાય છે. વળી સર્વ ધાન્યનો સંગ્રહ કરવાથી ત્રીજા મહિને બમણો લાભ થાય છે. ચોથા મહિને ખોટ. પાંચમા મહિને લાભ થાય છે.

૮ વૃશ્ચિક સંક્રાંતિમાં પાઠાંતરે–તિલ અને તેલીબીયાંનો સંગ્રહ કરવાથી તથા દરેક જાતનાં અનાજનો સંગ્રહ કરવાથી

બે મહિને બમણો લાભ થાય છે. વળી સર્વ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવાથી બીજા મહિને બમણો લાભ થાય છે. ત્રીજા મહિને ખોટ.

૯ ધન સંક્રાંતિમાં પાઠાંતરે–ધાન્યનો ભાવ પાંચ ઘણો વધી જાય, પાંચમા મહિને પાંચ ઘણો લાભ થાય. કપાસ, ઘી, સૂતર વગેરે સફેદ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કર્યો હોય તો પાંચમા મહિને પાંચ ઘણો લાભ થાય છે. વળી સર્વ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવાથી પહેલા મહિને બમણો લાભ. બીજા મહિને હાનિ–ખોટ.

૧૦ મકર સંક્રાંતિમાં પાઠાંતરે–ગોળ, ઘી, કપાસ વગેરેનો સંગ્રહ કર્યો હોય તો પાંચ માસે બમણો લાભ થાય છે અને બદમાશ સ્ત્રી તથા પુરૂષોનો નાશ થાય છે. વળી અનાજનો સંગ્રહ કરવાથી પાંચમા મહિને બમણો લાભ થાય છે. છઠ્ઠે ખોટ જાય છે.

૧૧ કુંભ સંક્રાંતિમાં પાઠાંતરે–સર્વ જાતના અનાજનો સંગ્રહ કરવાથી ચોથા મહિને લાભ થાય છે. વળી પાંચમા મહિને નફો મલે છે. વળી ધાન્યનો સંગ્રહ કરવાથી પાંચમા મહિને લાભ થાય છે અને છઠા મહિને ખોટ.

૧૨ મીન સંક્રાંતિમાં પાઠાંતરે–અનાજનો સંગ્રહ કરવો. વળી સર્વ જાતનાં અનાજનો સંગ્રહ કરવો. વળી ધાન્યનો સંગ્રહ કરવાથી ચોથા મહિને બમણો લાભ થાય છે. પાંચમા મહિનામાં ખોટ.

નોંધ–ઉપરના પાઠોમાં દરેક સંક્રાંતિમાં બે બે ત્રણ ત્રણ વાર વળી વળી જે આવે છે તેનો અર્થ જુદા જુદા ગ્રંથોના આ પાઠ ભેદો છે. તેમ સમજવાનું છે.

લાભની સમજણ કોઈ ગ્રંથમાં નથી પરંતુ મારી સમજણ મુજબ લાભ સવાયો ગણાય છે. એટલે કે મુડીથી સવાયા નાણાં થાય તેનું નામ લાભ, દોઢા નાણાં થાય તે બમણો લાભ. પોણા બે ઘણાં નાણાં થાય તેનું નામ ત્રણ ગણો લાભ. અને મુડીથી બમણાં નાણાં થાય તે ચાર ગણો લાભ સમજવો જોઈએ.

—ગોરધનદાસ

સંક્રાન્તિનાં નામ

ઘોરા ધ્વાંક્ષી મહોદરી મંદાકિની બુધવાર
મંદા મિશ્રા રાક્ષસી રવિવારાદિ વિચાર ૯૪૯

નામ પ્રમાણે ફળ

મંદા બાંભણ સુખ દીએ મંદાકિની ખત્રીય
વૈશ્યાંને સુખ ધ્વાંખીયાં ઘોરા શૂદ્રાં સુખીય ૯૫૦
ચોર મહોદરી સુખ દીએ રાક્ષસીયાં ચંડાલ
મિશ્રા પશુને સુખ દીએ ઇમ સંક્રાંતિ નિહાલ ૯૫૧
રવિ ઘોરા બહુ પીડા કરે શશી નિરાં ધ્વાંક્ષી
ભોમ મહોદરી રૌરવ હુવૈ બુધ રસ ક્ષય મંદાક્ષી ૯૫૨
સુરગુરૂ મંદા વૃષ્ટિ કર મિશ્રા કાય ભૃગુવાર
થાવર વારે રાક્ષસી એહ સંક્રાંતિ વિચાર ૯૫૩

સંક્રાન્તિ મુહૂર્ત

ત્રીસ મુહૂરત અભિચ શ્રવણ દુગ મઘા મૃગ મૂલાં કિત્ત
અનુરાધા પુષ્ય પૂરવા ત્રય રેવસસણિ કર ચિત્ત ૯૫૪
પનર મુહૂરત શતભિષા જ્યેષ્ટા સ્વાતિ અશલેશ
ભરણી આદરા છહ રિસાં રવિ સંક્રમણ કલેશ ૯૫૫
પણચાલીસે છહ રિસાં ઉત્તમ સંક્રમિયાંહ
પુનર્વસુ રોહિણી ઉત્તરા વલી વિશાહ રિસીયાંહ ૯૫૬

સંક્રાન્તિ મુહૂર્ત ફલ

સવિ સંક્રાન્તિ મુહૂરતાં ત્રય સયાં મલિ સહી
અધિકે અધિકો ફલ દીએ ઉણઇ મધ્યમ માહિ ૯૫૭

સંક્રાન્તિ ઊભી બેઠી સૂતી જ્ઞાન

બવ બાલવ ગર વાંણિજાં ભદ્રા પંચૈ બૈઠી
રવિ સંક્રમે જો ઇયાં કરણાં તો વિગ્રહ હોઈ કઠેક ૯૫૮

નામ ચતુષ્પદ તૈતલે એ ત્રણ કરણે આહિતઆઇ
તૃણ કણને પીડા કરે સૂતી સુતે ભાઈ ૯૫૯
શકુની કૌલવ કિંસતુઘ્ન એ ત્રણ કરણે સૂર
ઊભી જગ ઊભો કરે અંન પાન ભરપૂર ૯૬૦

સંક્રાન્તિ ચક્ર

વાર	સંક્રાંતિનું નામ	નક્ષત્ર	કોને સારી ?
રવિ	ઘોરા	ભ—મ. પૂ—ફા પૂ. ષા. પૂ. ભા.	શુદ્ર
સોમ	ધ્વાંક્ષી	અશ્વિની, પુષ્ય હસ્ત	વૈશ્ય
મંગળ	મહોદરી	પુ. સ્વા. શ્ર. ધ. શતભિષા	ચોર
બુધ	મંદાકિની	મૃ. ચિ. અનુરાધા રેવતી	રાજા
ગુરૂ	મંદા	રો. ઉ—ફા. ઉ—ષા ઉ—ભા.	બ્રાહ્મણ
શુક્ર	મિશ્રા	કૃતિકા—વિશાખા	પશુ
શનિ	રાક્ષસી	આર્દ્રા, આશ્લેષા જયેષ્ઠા, મૂલ	મ્લેચ્છ

મુહૂર્ત બોધક ચક્ર

મુહૂર્ત	નક્ષત્ર
પંદર	જ્યેષ્ઠા, આદ્રા, સ્વાતિ, આશ્લેષા, ભરણી, શતભિષા
ત્રીસ	અ. કૃ. મૃ. પુષ્ય. મઘા પૂ. ફા. હ. ચિ. અનુ. મૂ. પૂ. ભા. શ્ર. ધનિષ્ઠા પૂ. ભા, રેવતી
પીસ્તાલીસ	વિશાખા, પુનર્વસુ, ઉ. ફા. ઉ. ષા. ઉ. ભા. રોહિણી.

સંક્રાન્તિની ઘડી ઉપરથી શુભાશુભ

સંક્રાંતે જે હોય ઘડી માંહે તિમાં નવ ઘાલી
પછી સાત ગુણા કરી દિયો ત્રિહુ ભાગ વિખ્યાતિ ૯૬૧
વધતે એકણુ લાભ બહુ બીજે સમતા ભાવ
શૂન્યે હાનિ સંક્રાંતિ ઇમ ભાખ્યો જોઇશરાય ૯૬૨

સંક્રાન્તિ બેસવાની ઘડી ઉપરથી સુભિક્ષ, દુર્ભિક્ષાદિ જ્ઞાન કરવું હોય તેનો પ્રકાર દર્શાવ્યો છે. વર્ષ પ્રબોધમાં પણ આવું જ કહ્યું છે. જેમકે

સંક્રાન્તિનાડયો નવભિર્વિમિશ્રાઃ
સમાહતાઃ પાવકભાજીતાશ્ચ ।
સમર્ઘમેકેન સમં દ્વિકેન
શૂન્યે મહર્ઘં મુનયો વદન્તિ

સંક્રાન્તિની ઘડીઓમાં નવ ઉમેરી સાતથી ગુણવા, અને ત્રણથી ભાગ દેવો. જો ૧ વધે તો સમર્ઘ, ૨ વધે તો સમાનતા અને ૦ વધે તો મહર્ઘ (મોંઘવારી) જાણવી.

સંક્રાન્તિના વાહન, વસ્ત્ર, ભોજન, વિલેપન, આયુધ, જાતિ, પુષ્પ વગેરે જોવાય છે.

કરણ	વાહન	ઉપવાહન	વસ્ત્ર	ભોજન	વિલેપન	આયુધ	જાતિ	પુષ્પ	અવસ્થા
બવ	સિંહ	હાથી	શ્વેત	ભાત	કસ્તુરી	ભૂશુંડી	દેવ	નાગ કેશર	બેઠી
બાલવ	વાઘ	ઘોડો	પીત	દુધપાક	કેસર	ગદા	નાગ	જાય-ફળ	બેઠી
કૌલવ	ભૂંડ	બળદ	લીલું	ભિક્ષાન્ન	ચંદન	ખડગ	ભૂત	કેશર	ઊભી
તૈતિલ	ગર્દભ	બકરો	ફીકકું	પકવાન	માટી	દંડ	પક્ષી	કમળ	સુતી
ગર	હાથી	ગર્દભ	લાલ	દૂધ	ગોરોચન	ધનુષ	પશુ	કેતકી	બેઠી
વણિજ	પાડો	ઊંટ	કાળું	દહીં	અલતો	તેતર	મૃગ	દૂર્વા	બેઠી
વિષ્ટિ	ઘોડો	સિંહ	કાજળ જેવું	વિચિત્ર અન્ન	રક્ત	કુંત (ભાલો)	ભૂંડ	આકડો	બેઠી
શકુનિ	કુતરો	રથ	અનેક રંગી	ગોળ	હળદળ	પાશ	ક્ષત્રિય	બિલ્વ	ઊભી
ચતુષ્પદ	બકરો	રથ	કંબલ	મધ	કાજળ	અંકુશ	વૈશ્ય	માલતી	સુતી
નાગ	બળદ	રથ	નગ્ન	ઘી	અગરૂ	તલવાર	શૂદ્ર	ગુલાબ	સુતી
કિંસ્તુઘ્ન	કુકડો	રથ	ઘેરા રંગ	સાકર	કપૂર	બાણ	વર્ણશંકર	જપા કુસુમ	ઊભી

સંક્રાન્તિ કાળની આગળ પાછળની સોળ સોળ ઘડીઓ તેનો પુણ્યકાળ રહે છે. તેમાં સ્નાન, દાનાદિક કરવાથી ઘણું

પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. જેઓના જન્મ–નક્ષત્રમાં સૂર્ય સંક્રમણ થયું હોય તેમણે અવશ્ય સ્નાન દાન કરવાં જોઇએ.

આર્દ્રા પ્રવેશ

પ્રહર સમૈ અથવા દો પુહરી આહરા લાગે કાલ
સંઝાને મધ્યમ રયણી લાગત હીર સુગાલ ૬૬૩

આર્દ્રા ઉપર સૂર્ય પ્રવેશ થાય એ વર્ષના સંયોગ જોવા માટે ઉત્તમોત્તમ કાલ છે. આર્દ્રાથી નવ નક્ષત્ર પર્યંત વર્ષાનો સંભવ રહે છે. પહેલા અને બીજા પ્રહરમાં આર્દ્રા પ્રવેશ થાય તે અશુભ છે. જ્યારે ત્રીજા અને ચોથા પ્રહરમાં કે રાત્રીએ આર્દ્રા બેસે તે સારૂં ફળ આપે છે.

પાંચ વાર ફળ

શ્રાવણ ચૈત્ર માગશિરે જો થાએ પંચ વાર
શનિ દુર્ભિક્ષ રવિ રોગ બહુ મંગળ નૃપતિ ભાર ૬૬૪
પંચ શનિશ્ચર પંચ રવિ પંચે મંગળ હુંતિ
અંન ધન જલ ક્ષય કરે અવર ચ્યાર શુભંતિ ૬૬૫

કોઇ પણ મહીનામા પાંચ શનિ, પાંચ રવિ કે પાંચ મંગળ-વાર આવે તો અશુભ ફળ મળે છે. અંન, જલ તથા ધનનો નાશ થાય છે. જ્યારે સોમ, બુધ, ગુરુ કે શુક્રવાર પાંચ હોય છે, તો માસ સારો જાય છે.

શુક્ર ઉદય

પોષાં માહાં ફાગુણાં વૈશાહાં આષાઢ
શ્રાવણે ઉગ્યો ભૃગુ કરે દુરભિખ્ખને વલિહાઢ ૬૬૬
ભાદ્રવ આસુ કાતીયે જેઠુઈ મિગશીર ચૈત્ર
ભૃગુ ઉગૈં જો હીર કહૈં નિપજઈ સરવઈ ખેત્ર ૬૬૭
મેષ સંક્રાંતે માલિણી વૃષ સંક્રાંતે કુલાલિ
ઇમિ બારહ સંક્રાન્તિ ભૃગુ શુભ અશુભ નિહાલી ૬૬૮

ત્રિયા રિસી ઉગે માલિણી, નર રિસી ઉદય કુલાલિ
ઇણિ પરિ ભૃગુ બુધ લેખવો શુભ અશુભ નિહાલી ૯૬૯

શુક્રાસ્ત

આથમતે ભૃગુ ચૈત્ર સુખ શ્રાવણે અંન સુગાલ
જેઠું આણંદ આષાઢે જલ બાકી સહુ વિકરાલ ૯૭૦
વિગ્રહ કાતી ફાગુણુઇ પોહ માઘ બહુ સીય
ભાદ્રવને વૈશાખ બિહું પશુઆં પીડ સહીય ૯૭૧
પરજા પીડઇ આસુયઇ મગશીર નૃપતિ ભંગ
અવરે માસે હીર કહઈ શુક્રનઇ નવ નવરંગ ૯૭૨

શુક્ર ચતુષ્ક

સમય બંધ ગુ ચોકડા બોલ્યા જોતિષ માંહિ
ભરણી આદિ ચાર રિસી ચોપદ પીડા કહાઇ ૯૭૩
આદ્રા આદિ ચિહું રિસી છુટી વરસે મેહ
મઘા આદિ રિસી પાંચહુ સગપણ દાખે છેહ ૯૭૪
સ્વાતિ આદિ ત્રણ રિસી પ્રેમ જગાવે સૂલ
પંચ રિસી જેષ્ઠા થકી અંન ઉઠાવે શૂલ ૯૭૫

ધાન

ધાન ધનિષ્ઠાથી લિયો ભરણી જો નાવેઈ
મઘા ચિત્રા વિચી વેચીઈં જોતિષ હીર કહેઈં ૯૭૬

મેઘ જ્ઞાન ત્રિનાડી ચક્ર

એકણ નાડી શશી ભોમ ગુરૂ આવે જો વૃતાંત
તો તિણ દિવસે હીર કહે વરસૈ મેહ વિખ્યાત ૯૭૭

શુક્રના ઉદયાસ્ત તથા નક્ષત્ર ચાર મુજબ ફલ નિર્દેશ છે આર્દ્રાથી દશ નક્ષત્રો સ્ત્રી સંજ્ઞક છે. વિશાખાથી ત્રણ નપુંસક છે. અને મૂળથી ચૌદ નક્ષત્ર પુરુષ સંજ્ઞક છે.

શુક્રના નક્ષત્ર ચાર સંબંધમાં કહ્યું છે કે–

ષટ્ત્રિક મધ્યે ધાન્યં શાઘ્રં પંચક મધ્યે ધાન્યં હેવમ્
એવં લક્ષ્મીઃ ધાન્યવતાં સ્યાદ ભાર્ગવ ચારસ્યેષ વિચારઃ ॥

ધનિષ્ઠાદિ છનો સમુહ છે. અને સ્વાતિ, વિશાખા, અનુરાધાનો ત્રિક સમુહ છે. શુક્ર જ્યારે ધનિષ્ઠાથી ભરણી પર્યંત કે સ્વાતિથી અનુરાધા પર્યંત હોય ત્યારે ધાન્યના ભાવ મંદા રહે છે, તેથી તે વખતે ધાન્યનો સંગ્રહ કરવો. મઘાથી ચિત્રા સુધીનાં પાંચ નક્ષત્રોના સમુહમાં જ્યારે શુક્ર હોય છે, ત્યારે ધાન્યની તેજી હોય છે. તેમજ જેષ્ઠાદિ પાંચમાં પણ તેજી હોય છે. તેથી તે વખતે વેચવો. ધાન્યના સંગ્રહ વાળાઓને આમ કરવાથી લક્ષ્મી મળે છે શુક્રના ચાર માટે આ ખાસ વિચાર છે. મેઘમાલામાં કહ્યું છે કેઃ—

જો શ્રાવણમાં સિંહ રાશિ ઉપર શુક્ર આવે તો વરસાદ બંધ થઇ જાય છે. જો કદાપિ વરસે તો ઘણો વરસે છે. અને આસો તથા કાર્તિકમાં રોગ કરે છે. આ યોગ દર વર્ષા ઋતુમાં અવશ્ય તપાસવા જેવો છે. નક્ષત્રોના સંયોગથી શુક્ર કયા દ્વારમાં છે. અને તેથી કેવી વૃષ્ટિ થશે ? તે બધાનો ગ્રંથાન્તરમાં ઘણો ઉલ્લેખ છે.

ગુરૂ ત્રિરાશિ સ્પર્શ યોગ

એક વરસ ત્રિહું રાસિયાં જો ફરસ કરઈ જીવ
તો તે વરસે સુહટ ઉપર વસુધા પાડઈ રીવ ૯૭૮

કેટલાક વર્ષા યોગ

વૃશ્ચિક વૃષને ભોમ ગુરૂ જો આવે સમકાલ
તો તુષ ધાન્ય સહુ હુવે જોતિષ એહવે ટાલ ૯૭૯
આમલ હીંડે ભૂમિ સુત પુઠે હીંડે રાહ
તો મહિયલ નર ભય ઘણો હોય અચિંતો દાહ ૯૮૦